

Névtani Értesítő

37.

Budapest
2015

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság és az ELTE Magyar Nyelvtudományi
és Finnugor Intézetének lektorált folyóirata**

Felelős szerkesztő: FARKAS TAMÁS

Szerkesztő: SLÍZ MARIANN

Szerkesztőbizottság:

BAUKO JÁNOS, BÖLCSKEI ANDREA, FÁBIÁN ZSUZSANNA,
GERSTNER KÁROLY, HEGEDŰS ATTILA, HOFFMANN ISTVÁN, JUHÁSZ DEZSŐ,
LACZKÓ KRISZTINA, TÓTH VALÉRIA

A szerkesztőség címe:

ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet
1088 Budapest, Múzeum körút 4/A – Telefon: (36-1) 411-6500/5353
Postacím: 1364 Budapest, Pf. 107 – E-mail: nevtart@btk.elte.hu

Internetes elérhetőség: <http://nevtart.elte.hu>

ISSN 0139-2190 (nyomtatott) – ISSN 2064-7484 (online)

37. szám

Budapest, 2015

A kötet megjelenését támogatta:

MTA Könyv- és Folyóirat-kiadó
Bizottsága

ELTE BTK HÖK

TARTALOM

TANULMÁNYOK

VERMES ALBERT: A kontextus szerepe a tulajdonnév fordításában.....	9
KUSTÁR ZOLTÁN: A bibliai héber nevek megjelenítése a nemzeti bibliafordításokban, különös tekintettel a legújabb protestáns bibliafordításainkra.....	25
SOHÁR ANIKÓ: Fordítsam vagy ne? A tulajdonnevek kapcsán fölmerülő műfordítói dilemmákról a fantasztikus irodalom esetében.....	33
HORVÁTH VIVIEN: A személy- és állatnevek rendszere, funkciója és fordíthatósága A tűz és jég dala című fantasyciklusban.....	49
PEŤOVSKÁ FLÓRA: A személynevek fordítása Mikszáth Kálmán Szent Péter eser- nyője című regényének legújabb szlovák kiadásában.....	67
GERCSÁK GÁBOR: Magyar tónevek angol fordítása.....	77
RESZEGI KATALIN: A tulajdonnevek a gyermeki nyelvelsajátításban.....	83
GYÖRFFY ERZSÉBET: A mentális térképezés helynév-szociológiai alkalmazásáról.....	99
IMREH RÉKA: A helynevek szerepe az alternatív ideologikus gondolkodásban II. Tudálékos helynév-etimológiák és új helynevek a Pilis-kultuszról.....	119
GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS: A középkori magyar városfejlődés migráció- és ipar- történeti vonatkozásai a történeti személynév-tan tükrében II. Személynévadás és kézműipar.....	137
TAMÁS ÁGNES: Névmagyarosítás, személy- és földrajzi nevek az élclapokban a tisztaeszlári vérvád időszakában (1882–1883).....	157
KURCZ ÁDÁM ISTVÁN: A kisebbségi léthelyzet nevekké kódolt reflexiói Gion Nándor prózájában.....	169
BAUKO JÁNOS: Kétnyelvűség és névszemiotikai tájkép. Kisebbségi névtörvények és vizuális tulajdonnév-használat Szlovákiában.....	179

MŰHELY

HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA: Magyar Nemzeti Helynévtár.....	195
UCKELMAN, SARA L. – SLÍZ MARIANN: Többnyelvű névtani lexikográfia: a Dictionary of Medieval Names from European Sources elnevezésű nemzetközi szótári projekt.....	203
NAGY LEVENTE: Újabb erdélyi román személy- és helynévtörténeti kutatások.....	221
PAJZS JÚLIA: Tulajdonnevek felismerése az Európai Média Monitor magyar mo- duljának fejlesztésében.....	239
HAJDÚ ANNA: Névtan, fordítás és terminológia. Egy kerekasztal-beszélgetés tanul- ságai.....	245
A doktori iskolákban megvédett névtani témájú disszertációk 2014-ben: KOZMA JUDIT: Tulajdonnevek helyesírása a csillagászati és az űrtani szaknyelvben; KOCÁN BÉLA: Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa vármegyében.....	249

KÖNYVSZEMLE

HAJDÚ ANNA: Joan Tort i Donada – Montserrat Montagut i Montagut eds.: Els noms en la vida quotidiana. Actes del XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques / Names in daily life. Proceedings of the XXIV ICOS International Congress of Onomastic Sciences [Nevek a mindennapi életben. A 24. Nemzetközi Névtudományi Kongresszus előadásai].....	259
KRIZSAI FRUZZINA: Oliviu Felecan ed.: Name and Naming. Synchronic and Diachronic Perspectives [Név és megnevezés. Szinkrón és diakrón megközelítések]	266
BALOGH ERNA: Oliviu Felecan – Alina Bugheșiu eds.: Onomastics in Contemporary Public Space [Névkutatás a jelenkori közösségi térben]	269
PÁJI GRÉTA: Bauko János – Benyovszky Krisztián szerk.: A nevek szemiotikája.....	271
MÜLLER MÁRTA: Rudolf Köster: Eigennamen im deutschen Wortschatz. Ein Lexikon [Tulajdonnevek a német szókészletben. Lexikon].....	274
SLÍZ MARIANN: George Redmonds – Turi King – David Hey: Surnames, DNA, and Family History [Családnév, DNS és családtörténet]	277
SLÍZ MARIANN: Анна Феликсовна Литвина – Фёдор Борисович Успенский: Русские имена Половецких князей. Междинастические контакты сквозь призму антропонимики [A kun fejedelmek orosz nevei. Dinasztikus kapcsolatok a személynevek tükrében]	281
BAUKO JÁNOS: Vörös Ferenc: Nyelvek és kultúrák vonzásában. Személynevek a magyar nyelvterület északi pereméről I–II.....	283
GONDA ZSUZSA: Fercsik Erzsébet: Keresztnevek. Munkafüzet a Tinta Könyvkiadó Keresztnevek enciklopédiája című kiadványához.....	287
KOZMA JUDIT: Herwig Kraus: Sowjetrussische Vornamen. Ein Lexikon [Szovjet-orosz utónevek. Lexikon].....	289
MIKESY GÁBOR: Bába Barbara – Nemes Magdolna: Magyar földrajzi köznevek tára	293
KOCÁN BÉLA: Sebestyén Zolt – Úr Lajos: Ung megye helységneveinek etimológiai szótára	298
BÁRTH M. JÁNOS: Hoffmann István: Mikrotoponímiai vizsgálatok I. Tapolcafü helynevei	301
DEMJÉN IZABELLA: Pesti János: Hosszúhetény nyelvi kincseiről. Névtani és dialektológiai tanulmányok.....	303
T. SOMOGYI MAGDOLNA: Erdélyi Erzsébet: Kincsvadászat Nagykőrösön. Helyneveink nyomában	304
BALOGH ERNA: Várnai Judit Szilvia: A fehér barátok földjén.....	307
A Névtani Értesítő szerkesztőségébe 2015-ben beérkezett magyar névtani kiadványok.....	309

FOLYÓIRATSZEMLE

SEBESTYÉN ZSOLT: Helynévtörténeti Tanulmányok 10. (2014)	311
HANTÓ RÉKA: Onoma 46. (2011)	313
SLÍZ MARIANN: Names: A Journal of Onomastics 62. (2014)	316
BÖLCSKEI ANDREA: Nomina 36. (2013)	320
FÁBIÁN ZSUZSANNA: Rivista Italiana di Onomastica 20. (2014).....	322
DEZSŐ PÁL: Onomastica 58. (2014).....	325
GÖRÖG NIKOLETT: Вопросы Ономастики 16–17. (2014).....	327
FARKAS TAMÁS: Namn och bygd 102. (2014).....	330

VAS NOÉMI: Studia Anthroponymica Scandinavica 32. (2014).....	331
GYÖRFFY ERZSÉBET: Ortnamnssällskapet i Uppsala Årsskrift (2014).....	332

MEGEMLÉKEZÉS

HOFFMANN ISTVÁN: Dénes György (1923–2015).....	335
HEGEDŰS ATTILA: Farkas Ferenc (1931–2015).....	338
CSOMORTÁNI MAGDOLNA: Janitsek Jenő (1920–2014).....	339

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe.....	343
Számunk szerzői	347

CONTENTS	349
-----------------------	-----

TANULMÁNYOK

A kontextus szerepe a tulajdonnév fordításában*

1. Bevezetés. E tanulmány célja annak bemutatása, hogy milyen problémákat vethet fel a tulajdonnevek fordítása a kontextus különböző szintjein, és milyen fordítási műveletek alkalmazásával kezelhetők e problémák. Talán nem árt elébe menni az e pontnál sokszor elhangzó kérdésnek: Miért, egyáltalán kell a tulajdonneveket fordítani? Úgy tűnik, hogy ez sokszor még a nyelvi kérdésekkel hivatásszerűen foglalkozók számára sem egyértelmű. KUTTOR (2009: 161) például a következőt írja: „A válasz a valós tulajdonnevek esetén egyértelműnek tűnik, ezeket nem fordítjuk le a célnyelvre, viszont más a helyzet a fiktív, irodalmi tulajdonnevek esetében.” Azt állítja tehát, hogy csakis az irodalmi művekben szereplő fiktív neveket kell fordítani, az egyéb nevek esetében a fordítás kérdése fel sem merül. Hogy ez mennyire nem így van, azt bizonyítja például HORVÁTH (2008) a személynevekkel kapcsolatos szakfordításbeli problémákról írva, és jelen tanulmány is azt igyekszik megmutatni, hogy a tulajdonnevek műfajtól függetlenül mindig nem triviális, nagyon is valós fordítási kérdéseket vetnek fel.

Ennek érdekében először is a relevanciaelmélet keretét felhasználva tisztázom a fordítás, jelentés és kontextus fogalmát. Ezt követően, a 4. szakaszban kísérletet teszek arra, hogy meghatározzam, mit értek tulajdonnéven, majd a tulajdonnév és köznév jelentésszerkezetét összevetve megállapítom, hogy nincs minőségbeli szemantikai különbség a két kategória között, vagyis nem húzhatunk éles határvonalat közöttük. Ebből következően a tulajdonnevek fordítása is alapvetően ugyanazokat a kérdéseket veti fel, mint a közneveké, vagyis a velük kapcsolatban alkalmazott fordítói műveletek is mindig a kontextus függvényében alakulnak. Az 5. szakaszban átvitel, fordítás, behelyettesítés, illetve módosítás néven négy fordítási műveletet definiálok, amelyeknek a kontextus különböző szintjein felmerülő problémák kezelésében történő alkalmazását a 6. szakasz példáin keresztül szemléltetem.

2. Fordítás. A rámutató-következtető (ostensive-inferential) jellegű nyelvi kommunikáció folyamatában a kommunikátor a kommunikációs szándékára utaló stimulust (megnyilatkozást) hoz létre. A megnyilatkozás értelmezése során a közönség dekódolja a megnyilatkozás nyelvi jelentését, majd ezt bizonyos kontextuális feltevésekkel kombinálva következtet a kommunikátor információs szándékára (üzenetére), vagyis a kommunikátor által közölni szándékozott feltevések halmazára.

* Köszönetemet fejezem ki Heltai Pálnak a kéziratához fűzött észrevételeiért és javaslataiért.

SPERBER és WILSON (1986) a rámutató-következtető kommunikáció alapelveinek a **relevancia** elvét tartja, melynek értelmében minden rámutató kommunikációs aktus egyúttal saját optimális relevanciájának feltevését is kommunikálja (SPERBER–WILSON 1986: 158). Az optimális relevancia azt jelenti, hogy a stimulus olyan **kontextuális hatások**at eredményez, amelyek érdekesek a közönség figyelmére, és ezek kidolgozása nem igényel indokolatlanul nagy **feldolgozási erőfeszítést**.

A fordítást e keretben olyan kommunikációs aktusnak tekinthetjük, amely a másodlagos kontextusban olyan információs szándékot, vagyis üzenetet kommunikál, mely az adott körülmények között a lehető legszorosabb interpretációs hasonlóságot mutatja az eredetivel. A relevancia elve a fordításban az **optimális hasonlóság** feltevéseként nyilatkozik meg, vagyis a fordítás feltételezhető interpretációs hasonlóságban áll az eredetivel, és a hasonlóság mértéke összhangban áll az optimális relevancia feltevésével (GUTT 1991: 101). Más szavakkal: a fordításnak oly módon kell hasonlítani az eredetire, hogy egyrészt az eredetivel összevethető kontextuális hatásokat biztosítson, másrészt pedig úgy kell megformálni, hogy a szándékolt interpretáció elérése ne igényeljen a közönségtől indokolatlanul nagy feldolgozási erőfeszítést. A fordító alapvető feladata tehát az, hogy eldöntse, az optimális hasonlóság elvével összhangban az eredeti szöveg által kommunikált feltevések közül melyeket lehetséges a fordítás révén közvetíteni, és ez milyen módon érhető el.

3. Jelentés és kontextus. A relevanciaelméletben feltevésen fogalmaknak egy strukturált halmazát értjük. Egy fogalom jelentése két részből tevődik össze: a hozzá kapcsolódó logikai és enciklopédikus bejegyzések tartalmából. A fogalomhoz csatlakozhat még egy **lexikai bejegyzés** is, mely a hozzá tartozó természetes nyelvi egységről tartalmaz fonológiai, morfológiai, szintaktikai és kategoriális információt. A három különböző jellegű információ (lexikai, logikai és enciklopédikus) a memória különböző helyein tárolódik (SPERBER–WILSON 1986: 86).

Az igazságfüggvény jellegű **logikai bejegyzés** a fogalom feldolgozásakor használt deduktív szabályokat, vagy másképpen: a meghatározásához szükséges jegyeket tartalmazza, amelyeknek együttese bizonyos esetekben elégséges is lehet. A *kör* fogalmát például viszonylag egyszerű megadni szükséges és elégséges jegyek segítségével (azon pontok halmaza a síkban, amelyek egy adott középponttól egyenlő távolságra vannak), míg mondjuk a híres wittgensteini példát, a *játék* fogalmát lehetetlen szükséges és együtt elégséges jegyek (deduktív szabályok) megadásával tökéletesen definiálni. Léteznek aztán olyan fogalmak is, amelyeknek a logikai bejegyzése alig tartalmaz valamit, vagy akár teljesen üres. Mi lehet például a *sárga* jelentése? Elég nehéz lenne deduktív szabályok vagy szükséges jegyek segítségével meghatározni, legfeljebb annyit tudunk mondani, hogy a sárga egy szín. Még nehezebb a feladat, ha a *szín* szó jelentését szeretnénk ily módon megadni. Elképzelhető, hogy e fogalom logikai bejegyzése egyáltalán semmit nem tartalmaz. Ahogy láttuk tehát, egy fogalom logikai bejegyzése lehet teljesen definitív, részben kitöltött, de elvileg akár üres is. A fogalomhoz tartozik ezenkívül egy **enciklopédikus bejegyzés**, mely a fogalommal társított különféle (propozicionális és nem proposicionális) reprezentációkat, feltevéseket tartalmaz (pl. személyes vagy kulturális hiteket), amelyek a fogalom extenziójáról/denotációjáról, vagyis a fogalom megvalósulásairól (események, dolgok, tulajdonságok stb.) adnak információt.

Lényegi különbség van tehát a logikai és az enciklopédikus bejegyzés tartalma között. A logikai bejegyzés az adott fogalmat tartalmazó reprezentációkra alkalmazható logikai feldolgozási szabályokat tartalmazza, míg az enciklopédikus bejegyzés a fogalommal társított reprezentációkat. A logikai bejegyzés tartalma szabályok (logikai jegyek) véges halmaza, mely viszonylag állandó egy adott közösségen belül; az enciklopédikus bejegyzés tartalma ellenben nyitott, változékony, és részben egyénről egyénre különböző lehet (SPERBER–WILSON 1986: 88). Nagyon is természetes például, hogy két különböző egyén eltérő személyes tapasztalatai miatt más-más feltevéseket tápláljon mondjuk a kutyákkal vagy bizonyos személyekkel kapcsolatban.

A fentiekből következően egy feltevés tartalma az általa tartalmazott fogalmak logikai bejegyzéseinek függvénye, a feltevés feldolgozásának kontextusát pedig, legalábbis részben, e fogalmak enciklopédikus bejegyzései biztosítják (SPERBER–WILSON 1986: 89). A kontextus részét alkothatják továbbá olyan feltevések is, melyeket a kommunikációs aktus során korábban feldolgozott megnyilatkozások eredményeztek, valamint olyan egyéb feltevések is, melyeket nyelvi vagy más érzékszervi stimulusok aktiválnak a közönség **kognitív környezetében** a kommunikációs helyzetre vonatkozóan. (Ez utóbbiak között lehetnek a kommunikáció egészére vonatkozó globális, vagy éppen csak az adott megnyilatkozásra vonatkozó, például egy idézőjel által kiváltott lokális feltevések is.) Kognitív környezetet azon feltevések halmazát értjük, melyeket egy adott pillanatban az egyén mentálisan reprezentálni képes (SPERBER–WILSON 1986: 39).

Röviden összefoglalva tehát: a kontextus az egyén kognitív környezetének aktív rész-halmaza (SPERBER–WILSON 1986: 39), amelyet három szintre bonthatunk. Az értelmezés **mikrokontextusát** az aktuális megnyilatkozás által aktivált enciklopédikus feltevések, illetve egyéb esetleges lokális háttérfeltevések alkotják. Az aktuális megnyilatkozást megelőző szövegrészek (diskurzus) értelmezése után a memóriában eltárolt feltevésekből áll a szöveg **mezokontextusa**. Végül pedig a kommunikációs helyzetre vonatkozó globális háttérfeltevések (ki, mit, kinek, miért, hol, mikor, hogyan kommunikál) halmazát nevezzük a kommunikáció **makrokontextusának**.

Mint hogy az értelmezés mindig kontextusfüggő folyamat, ahhoz, hogy a kommunikáció közönsége képes legyen a kommunikátor eredeti szándékainak megfelelően értelmezni a szöveget, szükséges, hogy a közönség számára hozzáférhető legyenek a kommunikátor által használt kontextuális feltevések. Amennyiben ez a feltétel teljesül, úgy **elsődleges kommunikációs helyzetről** beszélünk, amelyben lehetséges a szövegnek a kommunikátor által szándékolt értelmezése a közönség által. Egyéb esetekben **másodlagos kommunikációs helyzet** áll elő (GUTT 1991: 73), ahol az értelmezés hiányos vagy téves lesz. Tehát ha a kommunikátor és a közönség egymástól jelentősen eltérő kognitív környezetekkel bír, valószínű, hogy a kommunikációban valamilyen hiba következik be, rossz esetben akár teljesen sikertelen is lehet a folyamat.

4. Tulajdonnév. Határozzuk most meg, mit értünk tulajdonnéven. KIEFER (2007: 141) szerint „[a] tulajdonnevek szemantikailag címkék, amelyeket egyedek azonosítására használunk. A tulajdonnév jelentése az az egyed, amelyre a tulajdonnév vonatkozik.” Ezen meghatározás értelmében a tulajdonnév egyedi jelölő, és jelentése a név referensével (vonatkozásával) azonos. Tekintsük a következő példamondatot: *Tegnap láttam Pétert*. A *Péter* szó jelentése tehát nem más, mint az az egyed, amelyre a név vonatkozik. Hogy példánkban ez az egyed egy személy, egy állat, esetleg egy android vagy valami más, azt

nem tudhatjuk, mivel „a tulajdonnevek esetében nincs alapjelentés: a személy, állat, hely, folyó stb. nem tartozik a tulajdonnév jelentéséhez. A *Péter* tulajdonnév éppúgy lehet állat, hely, folyó neve, mint személyé. Az, hogy a *Péter* név adott esetben személyre utal, a megnyilatkozás szintjén dől el” (KIEFER 2007: 141). Egy különbség tehát köznév és tulajdonnév között az, hogy az előbbinek mindig van valamilyen nyelvi alapjelentése, vagyis relevanciaelméleti terminussal szólva tartalmaz valamit a logikai bejegyzése, míg az utóbbi esetében ez nincs így: a logikai bejegyzés üres is lehet. A *kutya* szó logikai bejegyzése tartalmazza az ’állat’ szemantikai jegyet, míg például a *Péter* szó önmagában nemigen rendelkezik semmilyen logikai jeggyel, vagyis logikailag semmit nem implikál.

Ez azonban nem feltétlenül van így. Ahogyan BALÁZS (1963: 43) írja, a tulajdonnév „olyan egyedi dolgot jelöl, amelyet mind a beszélők, mind a hallgatók [...] minden egyes esetben mint valamely csoport tagját tekintik.” Ha tudjuk például, hogy *Péter* egy személy neve, akkor a *Péter* kifejezés logikai bejegyzéséhez bizonyos szükséges (bár nem elégséges) szemantikai jegyeket fogunk társítani, ami abból is látszik, hogy az alábbi mondat csakis metaforikusan értelmezhető, mivel szó szerinti értelmezése nyilvánvaló logikai ellentmondást eredményezne: *Péter nem ember*. Ebből következően bizonyítottan tekinthetjük, hogy a tulajdonneveknek sem szükségképpen üres a logikai bejegyzésük. Végül pedig észrevehetjük, hogy vannak olyan tulajdonnevek is, amelyeknek a logikai bejegyzése jelentős mértékben meghatározza a név vonatkozását. Erre gyakran találunk példát az intézmények, szervezetek esetében, mint amilyen a *Magyar Ebtenyésztők Országos Egyesülete* név is.

Nézzük most meg, mi a helyzet a tulajdonnévhez tartozó enciklopédikus bejegyzéssel. Mint tudjuk, az enciklopédikus bejegyzés különböző, az adott fogalommal kapcsolatos reprezentációkat tartalmaz: például univerzális, kultúrához kötött vagy személyes háttérismereteket rögzítő feltevéseket. Véleményem szerint éppen az efféle feltevések teszik lehetővé, hogy a név és hordozója között egyértelmű kapcsolat alakuljon ki, vagyis az enciklopédikus bejegyzés tartalmának köszönhető a vonatkozás rögzítése (fogalmi lehorogonyzása).

Másrészt KIEFER (2007: 160–161) rámutat, hogy „a tulajdonnév és annak hordozója között konvencionális kapcsolat áll fenn, amely lehetővé teszi az egyszerű hivatkozást. Ugyanakkor ennek a kapcsolatnak a révén használhatjuk a tulajdonnevet arra is, hogy vele a tulajdonnév hordozójának tulajdonságaira utaljunk”. Vegyük például a következő mondatot (KIEFER 2007: 161): *János azt sajnálja, hogy ő nem Péter*. Itt vagy a *Péter* név által aktivált személyes háttérismeretekre támaszkodhatunk a mondat értelmezésében, amennyiben a név egy konkrét személyes ismerősünkre vonatkozik, vagy pedig általánosabban úgy értelmezhetjük, hogy János azt sajnálja, hogy nem rendelkezik „Péter bizonyos releváns tulajdonságaival (pl. nincs olyan csinos felesége, nincs olyan sok pénze, nincs olyan jó munkahelye stb.)”. Mindebből pedig az következik, hogy akárcsak a köznevek esetében, a tulajdonnevek deskriptív értelmezésében is „döntő szerephez jutnak a tulajdonnév hordozójával asszociált mindennapi ismeretek” (KIEFER 2007: 162).

Hogy mikor és mit tekintünk tulajdonnévnek, vagyis egyedi jelölőnek, az inkább pragmatikai kérdés, amely a megnyilatkozás szintjén értelmezhető (VERMES 2005: 105). Egyrészt teljesen megszokott jelenség a nyelvben a tulajdonnév köznevesülése, a másik oldalról pedig megfigyelhetjük a köznév tulajdonnévvé válásának, tulajdonnevesülésének meglehetősen gyakori folyamatát. Hogy ez mennyire hétköznapi dolog a nyelvben, azt mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy általában semmiféle gondot nem jelent számunkra

egy köznév tulajdonnévként való értelmezése egy adott megnyilatkozásban. Ehhez nincs szükségünk semmilyen előzetes megállapodásra: a folyamat az adott kontextusban a hallgatónak a megnyilatkozás relevanciáját kereső értelmező erőfeszítése eredményeképpen automatikusan játszódik le. WILSON és SPERBER (2005: 260–269) meggyőzően érvel amellett, hogy a fogalomalkotás dinamikus, kontextusfüggő, relevanciára irányuló folyamat.

Összefoglalva az eddigieket, az egyetlen valódi különbség tulajdonnév és köznév között a TOLCSVAI NAGY (2008) által megfogalmazott típus-megvalósulás keretét használva az, hogy „a köznévvel egy típust vagy annak egy megvalósulását nevezzük meg, a köznévvel jelölt dolog konkretizálása (fogalmi lehorgonyozása) ugyanakkor mindig a szövegben történik. Ezzel szemben a tulajdonnév szemantikai szerkezetében egyszerre érvényesül a típus és a megvalósulás, ilyen módon a tulajdonnév által jelölt entitás alapvetően egyediént azonosítható a beszédben résztvevők számára” (RESZEGI 2009: 11).

A tulajdonnevek felismerését elősegítendő az ortográfiában ezt a különbséget azzal szokás kifejezni, hogy a tulajdonneveket általában nagy kezdőbetűvel írjuk, míg a közneveket nem. Persze ebben jelentős eltéréseket figyelhetünk meg az egyes nyelvek között, amelyeknek konvenciói igen eltérőek lehetnek. (Továbbá e konvenciók még egy nyelven belül sem mindig következtesek.) Például a magyar a ciklikusan visszatérő időegységek, ünnepek nevét nem tekinti tulajdonnévnek (hiszen szigorúan véve nem egyedi jelölők): *péntek, január, tél, karácsony* stb. Ugyanakkor az angolban e kifejezések nagy része is tulajdonnévnek minősül, vagyis az angol megengedőbb a ciklikus jelenségek tekintetében: *Friday, January, Christmas*, ugyanakkor *winter*. Talán az áll e változatosság hátterében, hogy a tulajdonnév mint egyedi jelölő nem egzaktul meghatározható fogalom, sokkal inkább egy prototípuselv alapján felfogható kategória, amely kapcsán az „egyediségnek” különböző fokozatairól lehet beszélni. Léteznek teljesen egyedi dolgok, például emberek, és kevésbé egyedi dolgok, például a hónapok, amelyek csak egy tizenkét elemű halmazon belül tekinthetők egyedinek. Hogy egy nyelv(et használó közösség) hol húzza meg a határt az egyediség még elfogadható és már nem elfogadható mértéke között, az önkényes döntés kérdése. Hasonló következtetésre jut RESZEGI (2009: 10) is, aki arra is rámutat, hogy ez a döntés akár személyenként is különböző lehet. SLÍZ (2012: 284) a következő jellemzőkkel határozza meg a prototipikus tulajdonnevet: egyetlen, a mondatban főnévként viselkedő szó; időben viszonylag állandó fizikai dolgot jelöl, amely térben létezik és kiterjedésében körülhatárolt; egyedi jelölő volta miatt egyes számban áll; szemantikailag nem átlátszó, és alakilag nem azonos egy közszóval, hiszen az átlátszó kifejezések esetében nehezebb eldönteni, hogy típust vagy egyedi megvalósulást jelölnek. Mindezek alapján a legtipikusabb névfajtának a keresztnévet tartja, amelyet a családnév és a helynév követ. A skála másik végpontján, a tulajdonnév és köznév közötti határsávban találjuk a köznevekhez leginkább hasonlító tulajdonneveket, köztük a népek, növények, események, intézmények stb. neveit, amelyek a fenti jellemzők egyikének vagy másikának hiánya miatt kevésbé tipikus neveknek tekinthetők.

Akárhol húzzuk is meg azonban a határvonalat a két kategória között, nem lehet minőségbeli szemantikai különbséget felfedezni tulajdonnév és köznév között. A tulajdonnév logikai bejegyzése lehet ugyan üres olyan esetekben, amikor a név fogalmi lehorgonyozása még nem történt meg (pl. a *Katrina* lehet egy nő neve, de akár egy hurrikáné is), de többnyire éppúgy tartalmaz valamilyen információt, mint a köznév, és például a kompozicionálisan felépülő, ún. frazális nevek (VERMES 2005: 105) esetén, amilyen a *Bükki Nemzeti Park* vagy a *Nemzetközi Valutaalap*, a logikai bejegyzés bizonyos mértékig

definiálja is a név extenzióját. Másrészt a tulajdonnév enciklopédikus bejegyzésében tárolt feltevések éppen úgy a kontextus részévé válhatnak, vagyis ugyanolyan módon részt vehetnek egy megnyilatkozás értelmezésének folyamatában, mint a köznevekkel társított enciklopédikus feltevések.

HELTAI (2014: 303) szerint „[a] terminusok [...] nem elvileg, minőségileg különböznek a köznyelvi szavaktól, hanem csak fokozatban”. Ha elfogadjuk azt, hogy a tulajdonnév és a köznév között sincs éles átmenet, akkor a terminusokkal együtt e három kategóriát egy egységes szemantikai rendszerben tudjuk kezelni, amelyben a különböző kategóriák között nincs éles határvonal, csupán fokozatbeli eltérések a logikai, illetve az enciklopédikus bejegyzéseik tartalmát illetően (1. táblázat).

1. táblázat: A tulajdonnév, a köznév és a terminus jelentésszerkezete

	Logikai bejegyzés	Enciklopédikus bejegyzés
Tulajdonnév	Lehet üres, részben kitöltött, esetleg definitív	Társított feltevések, vonatkozás rögzítése
Köznév	Általában részben kitöltött, esetenként definitív	Társított feltevések
Terminus	Definitív: szükséges és együtt elégséges jegyek	Esetleg társított feltevések

5. Fordítási műveletek. A relevanciaelmélet tehát kétféle jelentést társít egy nyelvi kifejezéshez (és így a tulajdonnévhez is): logikai, illetve enciklopédikus tartalmakat. A fordításban az ideális eset nyilván az, amikor az adott tulajdonnév megőrzi összes releváns logikai és enciklopédikus tartalmát. A fordítónak azonban, mivel másodlagos kommunikációs helyzetben dolgozik, arra is tekintettel kell lennie, hogy e tartalmak mekkora feldolgozási erőfeszítés árán lesznek hozzáférhetőek a célnyelvi olvasó számára. A cél az, hogy megtalálja az egyensúlyt a kontextuális hatások és a feldolgozási erőfeszítés között, vagyis hogy megteremtse a fordítás optimális hasonlóságát az eredetivel. E cél elérésére irányuló fordítói törekvés lehetséges módzatainak leírására VERMES (2005) négy alapvető fordítási műveletet definiált a tulajdonnevek esetében:

Az **átvitel** az a művelet, amikor a nevet eredeti, a célnyelvben nem konvencionális alakjában illesztjük be a célszövegbe, miáltal a forrásnyelvi kifejezésnek potenciálisan mind a releváns logikai, mind az enciklopédikus tartalma megőrződik a fordításban. Véleményem szerint ilyen esetekben éppen a név idegensége az, ami a releváns tartalmak felkutatására indíthatja az olvasót, amelyek egyébként esetleg nem lennének hozzáférhetőek a célnyelvi kulturális kontextusban. Ily módon elérhető a kontextuális hatások maximalizálása, ugyanakkor ez adott esetben nyilvánvalóan az olvasótól megkövetelt feldolgozási erőfeszítés jelentős megnövekedését vonhatja magával. Az átvitel alkalmazásakor ezért mindig mérlegelni kell azt is, hogy a célnyelvi olvasó képes és hajlandó lesz-e az elvárt erőfeszítést kifejtteni az értelmezés során. Valószínűleg igennel felelt e kérdésre magának a fordító, amikor Esterházy Péter Hrabal könyve című regényének angol változatába eredeti alakjában átemelte a magyar *Váci utca* kifejezést.

Behelyettesítésen azt az esetet értem, amikor a forrásnyelvi nevet konvencionális célnyelvi megfelelőjével helyettesíti a fordító. Ekkor a célnyelvi kifejezés megőrzi az eredeti által hordozott releváns (köztük legelsősorban is a név vonatkozásának rögzítésére

szolgáló) enciklopédikus feltevéseket. Együttal megőrződhet a névhez tartozó logikai tartalom is, bár vannak esetek, amikor az részben vagy egészen különbözik az eredetietől. Ez történik például, amikor az angol *New Zealand* nevet a magyarban megszokott *Új-Zéland* alakkal fordítjuk, vagy amikor a német *Dresden* név helyett annak konvencionális magyar megfelelőjét, a *Drezda* kifejezést használjuk. Nyilvánvaló, hogy alapesetben mindig a konvencionális megfelelő a legkönnyebben hozzáférhető kifejezés a célnyelvi olvasó számára, vagyis ennek a műveletnek a használatát elsősorban a kontextuális hatások optimalis feldolgozási erőfeszítés melletti biztosítására való törekvés motiválja.

A (szűk értelemben vett) **fordítás** az a művelet, amelynek során az eredeti kifejezést olyan célnyelvi kifejezés váltja fel, amely megőrzi az eredeti releváns logikai tartalmát a célszövegben, például az angol *Ministry of Defence* helyett magyar *Védelmi Minisztérium*. Eközben azonban a névvel társított releváns háttérfeltevések egy része vagy egésze nem feltétlenül jön át a fordításban. Ha például két kutya az *Eb* és a *Fakó* nevet viseli, és ezeket mondjuk a *Dog* és *Pale* szavakkal fordítjuk angolra, az angol olvasó nagy valószínűséggel nem fogja érteni, hogy a nevek milyen viszonyt implikálnak a két kutya között, mivel az angol olvasó kognitív környezetében nem aktiválódik a magyar nevek által aktivált „Eb ura fakó!” kifejezés angol megfelelője, hiszen ahhoz a magyar történelemre vonatkozó háttérismeretekre volna szükség. (Az már valószínűleg az átlag magyar olvasó számára sem nyilvánvaló, hogy a régebbi magyar nyelvben a *fakó* szó 'kutya' jelentésben is használatos volt.)

Módosításnak azt a műveletet nevezem, melynek során az eredeti nevet a fordító egy alakilag, konvencionálisan vagy tartalmilag nem egyenértékű célnyelvi kifejezéssel váltja föl. Ez történik például akkor, amikor egy, a célkultúrában nem ismert személy nevét kihagyja a fordító a célszövegből, vagy amikor egy névnek az adott kontextusban hasonló enciklopédikus feltevéseket aktiváló, de nem konvencionális megfelelőjét használjuk, például ha a magyar *Néző* (mint németjuhász kutya neve) helyett mondjuk a *Rex* kifejezést illesztjük a fordításba. Szintén egyfajta módosítás történik, amikor *Petőfi* nevét angol fordításban például *the great Hungarian poet* alakban adjuk vissza, ahol az angol kifejezés explicitté teszi a magyar kifejezés által aktivált egyik háttérfeltevést, aminek révén könnyebben hozzáférhetővé válik a célnyelvi olvasó számára az adott feltevés, miközben persze megváltozik a név logikai tartalma is. Ezekben az esetekben is – csakúgy, mint a behelyettesítésnél – sokszor a feldolgozási erőfeszítés optimalizálásának igénye áll a háttérben.

6. A tulajdonnevek fordítása. Hogy egy adott név esetében melyik fordítási műveletet alkalmazza a fordító, azt számos tényező befolyásolhatja. Ezek közül az első, ahogyan FARKAS (2007: 167–168) rámutat, a név tipikussága: „az erős (tipikus) tulajdonnevek (főleg a személynevek körében) általában kevésbé, a gyengébbek (kevésbé tipikusak, pl. az intézménynevek, címek) inkább fordíthatóak”. Ez amellet, hogy mennyire tipikusan egyedi jelölő a név, nyilvánvalóan összefüggésben van a név átlátszó vagy átlátszatlan voltaival is.

Emellet azonban fontos szereppel bírnak a célnyelvi konvenciók is, amelyek még egy adott típusú név fordításában is különböző megoldásokhoz vezethetnek. PAPP (2004) megmutatja például, hogy a nemzetközi szervezetek és intézmények nevének magyarításában három kategória különíthető el. Az elsőt teljes magyarításnak nevezi, ami a név pontos lefordítását jelenti. Erre példa: *United Nations Organization (UNO)* → *Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ)*. A második típus szerinte az eredeti megtartása, ahol az eredeti betűszó

általánossá válik a köztudatban, miközben sokan nem is tudják, hogy az pontosan minek is a rövidítése. Erre példa: *North Atlantic Treaty Organization (NATO)* → *NATO*. A harmadik a hibrid típusok kategóriája, amire példa: *United States of America (USA)* → *Amerikai Egyesült Államok (USA)*. Végül soron persze mindenezek a megoldások a fentebb bevezetett behelyettesítés művelete alá sorolhatók, hiszen bár különböző eljárások révén születtek, ma már mind konvencionálisnak tekintendők a magyarban.

Emlékezzünk rá, hogy a tulajdonnevek jelentésszerkezete lényegileg semmiben nem különbözik a köznevek jelentésszerkezetétől. Ennek fényében nem lehet meglepő, hogy fordításuk a lehetséges szemantikai és pragmatikai problémáknak ugyanolyan széles skáláját veti fel, mint a közneveké. Így igaz van HERTELENDYnek, amikor azt írja, „minden név fordításának, átalakításának, megalkotásának teljesen egyéni életútja van” (HERTELENDY 2011: 142), és emiatt a fentebb definiált műveleteken belül nagyfokú variáció figyelhető meg. Valóban, az általa idézett egyik példa remekül szemlélteti ezt. Míg nem kérdés, hogy a Harry Potter-regényekben szereplő angol *Erised* névből (visszafelé olvasva: *desire*) módosítás révén jön létre a magyar változatban szereplő *Edevis* (visszafelé: *szívedé*), a magyar változat megszületésének pontos mikéntjéről a „módosítás” kifejezés vajmi keveset árul el. Nincs is rá szükség azonban, és valószínűleg lehetőség sem, hogy a lehetséges eljárásoknak egy hiánytalan listáját megadjuk. Négy műveleti kategóriánk lehetővé teszi, hogy megértsük és leírjuk, milyen kontextuális megfontolások állhatnak egy-egy név célnyelvi megfelelője mögött; hogy pontosan milyen módon született e megfelelő, az már „technikai” kérdés, amelynek véleményem szerint nincs jelentősége az elmélet, vagyis a szisztematikus magyarázat szintjén.

Ezen a szinten a lényeges megfigyelés az, hogy a köznevekhez hasonlóan a tulajdonnevek fordítása (mint ahogy értelmezésük is) mindig a kontextus függvénye, és minden kontextuális szinten problémák forrása lehet. A következőkben röviden áttekintem a kontextus különböző szintjein felmerülő főbb döntési helyzeteket.

6.1. A makrokontextus szintjén a fordítónak stratégiai döntéseket kell hoznia, melyeket egy sor tényező befolyásol, köztük a fordítás célja, a célnyelvi közönség kognitív környezete, a szöveg műfaja, a célnyelvi fordítási normák stb. Ebből következik az, hogy a tulajdonnevek fordítása során is „alapvető szerepet játszik a széles értelemben vett célnyelvi és általános műveltség s a megfelelő szociokulturális tényezők ismerete” (FARKAS 2007: 175). Mindezen tényezők együttes mérlegelése képezi a tulajdonnevekkel kapcsolatos stratégiai fordítói döntések alapját. Adott esetben még egy erős tulajdonnév, akár egy személynév is fordítható, illetve fordítandó lehet, ahogyan az közismert például a szépirodalom beszélő neveivel kapcsolatban. Ezt a kérdést vizsgálja egyebek mellett HERTELENDY (2011) a Harry Potter-kötetek magyar fordítását vizsgálva.

A következő példában a fordítónak arról kellett döntenie, hogy milyen alakban használja *Kassa*, illetve *Rozsnyó* városok neveit, melyek a szövegben tárgyalt események idején a történelmi Magyarországhoz tartoztak, jelenleg azonban Szlovákia területén találhatók. A szöveg egyik nemzeti parkunk tudományos ismeretterjesztő kiadványából és annak angol nyelvű fordításából származik (jelenleg még kiadás előtt); itt alkalmazott kiemelésekkel:

„A legelső karsztra vonatkozó, igazi etnobotanikai adat Robert Townsontól, a híres angol utazótól és természettudóstól származik, aki az 1793-as magyarországi utazása során a karsztot is felkereste. *Kassáról Rozsnyóra* menet kifejezetten azért tett kitérőt, hogy a

már akkor is nevezetes *Baradla-barlangot* és a *Szilicei-jégbarlagot* megnézzé.” – „The first real, karst-related ethnobotanical data originated from Robert Townson, the famous English traveller and scientist who visited the karst area during his trip to Hungary in 1793. On his way from *Kassa* (present-day *Košice*) to *Rozsnyó* (*Rožňava*), he made a detour just to visit the already reputed *Baradla Cave* and *Szilice Ice Cave*.”

Az, hogy itt és a szöveg más részein felbukkanó hasonló településnevek esetében is a behelyettesítéssel kombinált átvitel lehet a megfelelő megoldás a fordításban, a szöveg céljával és célközönségével, vagyis makrokontextuális megfontolásokkal magyarázható. Ismeretterjesztő szövegről lévén szó, fontos információnak tűnik, hogy az adott történelmi korban mi volt a városok magyar megnevezése, másrészt a szöveget angol nyelven befogadó nem magyar olvasó számára segítséget jelent a referensek azonosításához a jelenlegi szlovák megnevezések megadása. A két művelet kombinálása révén tehát a szövegrész kontextuális hatásai is megőrződnek, egyúttal pedig az olvasótól elvárt feldolgozási erőfeszítés csökkentését is eléri a fordítás.

Mikszáth Szent Péter esernyője című regényének különböző fordításait vizsgálva HIZSNYAI TÓTH (2008) szintén a makrokontextus szintjén hozott stratégiai döntések szerepére mutat rá, minthogy „a szlovák, cseh, lengyel és horvát fordítók valamennyien azonos névhasználati stratégiákat alkalmaztak (megfeleltetés, névfordítás, névkölcsönzés), a német, angol, francia, olasz stb. fordítók pedig egyöntetűen a meghagyás mellett döntöttek” (HIZSNYAI TÓTH 2008: 118). Ugyanezen mű angol, román és orosz fordításainak elemzésében HELTAI (megj. e.) a fordítási normák szerepére rámutatva a következőket írja: „Az angol fordítás 1900-ban készült, és az akkori angol fordítási normáknak megfelelően erősen honosító jellegű. Ezt a tulajdonnevek fordítása is tükrözi. Bár az esetek többségében a név átvétele az alapvető fordítási eljárás (a személyneveknél természetesen fordított sorrendben), a fordító, ahol csak lehetséges, kihagyja, „megspórolja” a név átvételét, helyenként rövidíti, hogy ezzel is csökkentse a célnyelvi olvasótól igényelt erőfeszítést.” Majd szép példáját adja annak is, hogy a célnyelvi olvasó kognitív környezetének részét alkotható kulturális háttérismeretek hogyan befolyásolhatják az alkalmazott fordítói stratégiát: „A román fordításban a tulajdonnevek az oroszhoz hasonlóan pontosak, nem törekednek honosításra. Sőt, az angol és orosz fordításhoz képest idegenítő jellegű megoldás, hogy a vezetéknev és a keresztnév megmarad az eredeti magyar sorrendben. Ez talán annak a jele, hogy a román olvasóközönség többet tud a magyar nevekről, mint az angol és az orosz.” (HELTAI meg. e.)

Egy további lehetséges problémaforrás a makrokontextus szintjén az intertextualitás. HERTELENDY (2011) említi a Harry Potter-regényfolyam fordítójának, Tóth Tamás Boldizsárnak a neveket illető egyik dilemmáját, amelyet az okozott, hogy egy adott kötet fordítása során a fordító még nem rendelkezett információkkal a történet későbbi alakulásáról. Emiatt „[n]ehézkés volt nemcsak a történet egyes pontjait, hanem a neveket is fordítani, hiszen az első kötetben megjelenő szereplő neve lehet, hogy az adott kontextusban megállta a helyét, összecsengett viselője jellemével, de a későbbiekben adódhattott a történetben olyan változás vagy esemény, ami miatt a név valamilyen ’tulajdonsága’, ’üzenete’ az eredetihez képest elveszett” HERTELENDY (2011: 142). A fordító dilemmája itt az, hogy ha a korábbi kötetben bevezetett nevet használja, akkor bizonyos jelentéstartalmak nem jönnek át a fordításban, ha viszont az új kontextusban jobban működő nevet alkot, akkor azzal megnehezíti az olvasó számára annak felismerését, hogy az új név

egy korábban már megismert szereplőre vonatkozik. Ez a példa remekül szemlélteti a J. SOLTÉSZ (1967) által leírt, a tulajdonnevek fordítására vonatkozó két alapvető követelmény, az azonosítást biztosító **változatlanság elve**, illetve az értelmezés lehetőségét biztosító **érthetőség elve** konfliktusát.

6.2. A makro- és mezokontextus szintjén együttesen hozott döntések szerepére érdekes példákat találhatunk a filmcímek fordításában. A film címének egyrészt alapvető funkciója a makrokontextus szintjén, hogy felkeltse a film célközönségének érdeklődését, jelezze a film műfaji azonosságát, esetleges intertextuális kapcsolatát bizonyos előzményekkel (l. a *Drágán add az életed, Még drágább az életed, Az élet mindig drága* típusú címeket), és ahogyan VERMES (2006) kimutatja, ebben fontos szerep jut a célnyelvi fordítási normáknak is. Másrészt a mezokontextusnak (vagyis a film diskurzusának, a „szövegnek”) a szintjén bizonyos mértékben utalnia kell a film tartalmára, cselekményére is. Ilyen megfontolások nyomán születnek a filmvígjátékok címének fordításakor az alábbiakhoz hasonló megoldások:

Anger Management → *Ki nevel a végén*
Barbershop → *Birkanyírás*
Boat Trip → *Hajó a vége*
Bringing Down the House → *Több a soknál*
Just Married → *Szakítópróba*
Who is Cletis Tout? → *Baklövészet*

A filmvígjátékok címét megvizsgálva felfedezhető egy alapvető különbség az angol és a magyar címadási szokások között: míg az angol címek jellemzően direkt, explicit módon, neutrális formában utalnak a film tartalmára, addig magyar megfelelőik indirektebbek, inkább implikátumokra építenek, és jellemző rájuk a szójátékok vagy az elferdített kifejezések alkalmazása. Ha elfogadjuk, hogy a címadási szokások kultúránként eltérők lehetnek, és egy adott kultúrában e szokásokra vonatkozó feltevések (nem feltétlenül tudatos formában) jelen vannak mind a szerző/fordító, mind a célközönség kognitív környezetében, és kommunikációs/fordítási normákként befolyásolják, hogy például egy filmvígjáték címe milyen módon éri el relevanciáját, akkor itt kultúraspecifikus feltevésekkel és ebből adódóan egy másodlagos kommunikációs helyzettel állunk szemben, amelyben az eltérő normák miatt természetes a módosítás műveletének alkalmazása.

6.3. A mezokontextus szintjén születő fordítói döntésekre mutat példát VERMES (2004) Esterházy Péter Hrabal könyve című regényének Szöllősy Judith által készített angol fordítása kapcsán. Itt az *ÁVÓ* kifejezést három különböző módon ülteti át a fordító: első alkalommal a behelyettesítést módosítással kombinálva, másodszer módosítással, majd harmadszor átvittel (amit itt akár már behelyettesítésnek is nevezhetnénk, feltételezve, hogy a kifejezés aktív még az olvasó memóriájában):

ÁVÓ → *secret police ÁVÓ*
ÁVÓ → *secret police*
ÁVÓ → *ÁVÓ*

Véleményem szerint ezt a megoldást az motiválta, hogy a fordító a megfelelő kontextuális hatás elérésére törekedve arra is figyelmet fordított, hogy az adott kontextusban mindez ne járjon az olvasótól megkövetelt feldolgozási erőfeszítés indokolatlan szintű növekedésével. Ezen a módon eléri a fordítás, hogy az *ÁVÓ* név, és vele együtt a tartalma is, építve a szöveg korábbi részein már feldolgozott feltevésekre, fokozatosan bekerüljön az olvasó kognitív környezetébe.

6.4. A mikrokontextus szintjén az alapkérdés az, hogyan járul hozzá a név az adott mondat szintű megnyilatkozás relevanciájához.

6.4.1. Ha csupán „címke” a név, vagyis nincs releváns logikai (LOG) vagy enciklopédikus (ENC) tartalma, és funkciója csupán a vonatkozás azonosítása, akkor a J. SOLTÉSZ (1967) által bevezetett **változatlanság elve** alapján a legkézenfekvőbb fordítói megoldás az átvitel műveletének alkalmazása annak érdekében, hogy a vonatkozás azonosítása optimális mértékű feldolgozási erőfeszítéssel történhessen: *George* → *George*, *George Brown* → *George Brown*.

Befolyásolhatják azonban a fordító döntését a célnyelvben működő fordítási vagy egyéb normák, konvenciók is. Személynevek esetében például magyar–angol fordítási irányban a családnév és keresztnév sorrendje megfordul, mivel az angolban konvencionális sorrendet kell behelyettesítenünk a magyar sorrend helyett ahhoz, hogy optimális legyen az olvasó feldolgozási erőfeszítésének mértéke. Itt tehát átvitel és behelyettesítés egyszerre történik: *Barna György* → *György Barna*.

Vannak olyan esetek is, amikor egy forrásnyelvi tulajdonnévnek van konvencionális megfelelője a célnyelvben. Ha ezt a megfelelőt használjuk a fordításban, akkor a behelyettesítés műveletét alkalmazzuk: *New York* → *New York*, *Dresden* → *Drezda*. Ha összehasonlítjuk e két példát, észrevehetjük, hogy diakrón szempontból két különböző műveletet alkalmazunk esetükben, mégpedig az átvitelt és a módosítást, szinkrón szempontból azonban mindkettőt behelyettesítésnek tekinthetjük. A konvencionális megfelelők kialakulása egy folyamat végeredménye, amelynek során a célnyelvi alak rögzül egy közösség kognitív környezetében, és HELTAI (2014: 193) kifejezésével élve **működő ekvivalenssé** válik, amelynek használata hozzájárul a feldolgozási erőfeszítés mértékének csökkenéséhez. Ezen oknál fogva, amikor már létezik ilyen működő ekvivalens, általában a behelyettesítés műveletét alkalmazzuk: *Szent István* → *St. Stephen*, *Paris* → *Párizs*.

Ahogy a következő példa mutatja, a feldolgozási erőfeszítés optimalizálásának igénye egészen meglepő eseteket is eredményezhet. Az olaszországi Paviában található San Maiolo-templom olasz nevét egyáltalán nem használják az angolban (legalábbis én nem találtam még rá példát); működő angol ekvivalense a név francia megfelelője, így angol fordításban ennek behelyettesítése eredményez optimális hasonlóságot: *a paviai San Maiolo-templom* → *the Church of St. Mayeul at Pavia*.

Ugyanakkor arra is ügyelnünk kell, hogy az efféle behelyettesítés bizonyos esetekben az ENC tartalom módosulását is magával vonhatja: *Košice* → *Kassa*. Ennek oka pedig az, hogy itt a tulajdonnév nem csupán egyszerű címke, hanem bizonyos kulturális háttérfeltevések hordozója is. Nem mindegy tehát, hogy melyik alakot használjuk a fordításban, és a döntést makrokontextuális megfontolások is befolyásolni fogják.

6.4.2. Ha van releváns leíró (LOG) tartalma a névnek, akkor a változatlanság elve helyett az **érthetőség elve** (J. SOLTÉSZ 1967) válik irányadóvá a fordításban, vagyis annak követelménye, hogy a név logikai tartalmát megőrizzük, és ezáltal a referencia azonosítása mellett biztosítsuk a megnyilatkozás kontextuális hatásainak rekonstruálhatóságát is. Erre megfelelő lehet a fordítás művelete: *Institute of Oncology* → *Onkológiai Intézet*.

Működő ekvivalensek esetében természetesen a behelyettesítés művelete a kézenfekvő megoldás: *International Monetary Fund* → *Nemzetközi Valutaalap*, *Cape Town* → *Fokváros*, *Death Valley* → *Halál-völgy*.

Elképzelhető olyan kontextus is, amelyben az érthetőség elvének és a változatlanság elvének konfliktusa miatt a behelyettesítés és fordítás együttes használata a legcélravezetőbb: *League Against Cruel Sports* → *League Against Cruel Sports (A Kegyetlen Sportokat Ellenzők Szövetsége)*.

6.4.3. Ha van releváns ENC tartalma a névnek, akkor a referencia azonosíthatósága mellett a releváns enciklopédikus feltevések megőrzése is cél lehet, hiszen ezek részét alkotják a megnyilatkozás mikrokontextusának, vagyis szükségesek a megnyilatkozás értelmezéséhez. Ilyen esetekben a pragmatikai adaptáció egyik formájaként alkalmazható a nevek megváltoztatása (KLAUDY 1994: 144) egy olyan alakra, amely hasonló enciklopédikus feltevéseket aktivál a célnyelvi olvasóban, mint az eredeti név a forrásnyelvi olvasóban. A mi terminológiánkat használva ez a módosítás esete. Erre példa egy Csáth Géza regényben szereplő cseléd nevének módosítással történő fordítása az angol változatban: *Maris* → *Rosie*.

Hasonló, érdekes kérdést vet fel PAPP (2004: 79). Hogyan fordítsuk angolra a következőt: *Nekünk Mohács kell?* Nyilvánvaló, hogy a *Mohács* helynév által a magyar olvasó elméjében aktivált enciklopédikus feltevéseket nem tenné könnyen hozzáférhetővé a fordításban a név általában elvárható átvitele a célszövegbe. Vagyis ha a fordító segíteni akar a célnyelvi olvasónak, akkor egy afféle megoldást kell választania, amelyet PAPP is javasol: *Do we want yet another national disaster?*

Amennyiben létezik a névnek működő ekvivalense a célnyelven, kézenfekvő megoldás a behelyettesítés: *Könyves Kálmán* → *Coloman the Learned*. További lehetőség az explicitáló módosítás és a működő ekvivalens behelyettesítésének együttes alkalmazása: *Mátyás* → *King Matthias I of Hungary*.

Bizonyos kontextusokban az átvitel és módosítás kombinálása lehet célravezető: *Petőfi* → *the poet Petőfi*, *Nándorfehérvár* → *Nándorfehérvár (present-day Belgrade)*, *US Steel Kosice* → *US Steel Kosice acélipari vállalat*. Ezekben a példákban azt látjuk, hogy a célnyelvi kifejezés megkönnyíti az olvasó számára a feldolgozást azáltal, hogy az eredeti által hordozott bizonyos enciklopédikus tartalmakat explicitál, vagyis könnyebben hozzáférhetővé tesz.

Esterházy Péter Hrabal regénye című könyvének Szöllősy Judith-féle fordításából származik az alábbi szövegrész, amelyben a – magyarban nem, de az angolban tulajdonnévi értékű – *kuruc* – *labanc* kifejezések módosítására, illetve a velük társított háttérfeltevések egész mondatos explicitálására, vagyis a módosítás alkalmazására láthatunk újabb példákat:

„Az, ami az amerikaiaknak a blues, az a magyaroknak a *keserves* – erre a felismerésére büszke volt, ezért, és nem másért, szerette jobban a *kurucokat* a *labancoknál*” (Esterházy 1990: 158). – „The *keserves*, or lamenting song, means for the Hungarians what the

blues does for Americans. He was proud of this discovery, and for this and for no other reason did he prefer the *Kurucz* to the *Labancz*. The *anti-Habsburg Kurucz soldiers* knew how to cry into their wine, not like those *pro-Habsburg Labancz*.” (Esterházy 1993: 139.)

Vannak olyan esetek is, amikor a név ENC tartalma nem őrizhető meg a fordításban anélkül, hogy az ne járna az olvasótól megkövetelt feldolgozási erőfeszítés indokolatlan mértékű emelkedésével. Ilyenkor is elfogadható lehet a módosítás műveletének alkalmazása, ahogyan Szöllősy Judith tette a fent idézett mű fordításában, amikor a magyar olvasó által feltehetőleg ismert orosz mozgalmi dal címe helyett egy, a dalra semmilyen módon nem utaló kifejezést használt: *Bunkócška te drága* → *Silly Billy*. Gyakran előfordul, hogy egy efféle másodlagos kommunikációs helyzetben, amikor egy adott enciklopédikus feltevés nem hozzáférhető a célnyelvi olvasó kognitív környezetében, a feldolgozási erőfeszítés elfogadható szinten tartása érdekében a fordító kénytelen feláldozni bizonyos kontextuális hatásokat.

Lássunk végül egy példát arra is, amikor rossz megoldást választott a fordító. Nick Hornby *Fever Pitch* című regényének magyar fordításában olvasható az alábbi részlet, ahol az átvitel műveletének alkalmazása egészen nyilvánvaló módon nem teszi lehetővé (legalábbis nem könnyen) a célnyelvi olvasó számára a megnyilatkozás megfelelő értelmezését:

„Although the temptation to plunge into a warm bath containing dissolved essence of *Kenneth Wolstenholme* is always with me...” (Hornby 1996: 29) – „Bár mindig erős a kísértés, hogy beleüljek egy forró kádba, amely *Kenneth Wolstenholme* szétolvadt essenciájával van tele...” (Hornby 2002: 29)

A nosztalgikus hangulatú angol szövegrész a magyar fordításban valóságos horror-jelenetné válik, aminek oka az, hogy a *Kenneth Wolstenholme* névhez kötődő enciklopédikus feltevések nem hozzáférhetők a magyar olvasó kognitív környezetében, és az átvitel révén a fordító nem is nyújt segítséget olvasójának ezek rekonstruálásához. Ahhoz, hogy a magyar olvasó képes legyen megfelelően értelmezni a mondatot, tudnia kellene, hogy *Kenneth Wolstenholme* a BBC televízió legendás kommentátora volt a futballmérkőzések élő közvetítésének hőskorában, az 1950–60-as években. Elvileg persze van lehetősége a célnyelvi olvasónak az e háttérfeltevéshez való hozzáférésre, de nyilvánvalóan csak némi kutatómunka árán, vagyis jelentősen megemelkedett mértékű erőfeszítés kifejtésével, amire adott esetben nem feltétlenül lesz hajlandó. Vagyis: bár elvileg az átvitel révén a tulajdonnév megőrizheti eredeti jelentéstartalmait, nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy ez mekkora kognitív erőfeszítést feltételez az olvasó részéről.

6.4.4. Ha a névnek van releváns LOG és ENC tartalma is, számos lehetőség elképzelhető. Első példánkban a fordítás, átvitel és módosítás együttes használatát látjuk: *Géza nagyfejedelem* → *Grand Prince Géza of Hungary*. Más esetekben a konvencionális ekvivalens behelyettesítése lehet a megfelelő megoldás: *Konstanzi Zsinat* → *Council of Constance*.

A következő példában a fordítás műveletének alkalmazását figyelhetjük meg, a már idézett Hrabal könyve fordításában:

„Volt cukrászda, két konkurens *kocsm*a, melyet mindenki a régi nevén hívott, a *Serház* meg a *Kondász*” (Esterházy 1990: 10). – „There was a café of sorts and two rival *taverns*, which everyone called by their old names, the *Beerhall* and the *Kondász*” (Esterházy 1993: 4).

A *Serház* név fordításaként a *Beerhall* kifejezés korrektül visszaadja az eredeti logikai tartalmát, hiányzik azonban belőle a név (és az intézmény) régies hangulatára utaló, a régi szép békeidőket felidéző enciklopédikus feltevés. Ezt a feltevést a szövegrész egy másik pontján, a *kocsm*a szó *tavern* kifejezéssel történő fordításával csempészi vissza a fordító, hiszen a *tavern* éppen régies, archaikus hangulatában különbözik a magyar *kocsm*a szótól. Itt az történik tehát, hogy míg az egyik kifejezés fordítása egy háttérfeltevés elvesztését eredményezi, addig a másik kifejezés fordítása ezt kompenzálja.

Az idézetben szereplő másik név, a *Kondász* nem rendelkezik logikai tartalommal. A szövegből kiderül, hogy a *kocsm*a az egykori tulajdonos nevét viseli, vagyis eredetileg személynévről van szó, és ennek megfelelően átvitelrel kerül át a fordításba. Felmerülhet az a kérdés,¹ hogy nem töri-e meg a szövegnek a magyar múltat idéző hangulatát az, hogy egyes nevek eredeti magyar alakjukban, mások pedig lefordítva, angol alakban szerepelnek a fordításban. Nem lett volna szerencsésebb esetleg a *Serház* nevet is átvitelrel fordítani? Nyilvánvalóan mindkét megoldás mellett és ellen lehet érveket felsorakoztatni, és egyik sem tekinthető önmagában jónak vagy rossznak. Azt kell látnunk, hogy itt a fordító által hozott mikrokontextuális döntést meg kellett előznie a nevek kezelésére vonatkozó (tudatos vagy nem tudatos) stratégiai döntésnek, amely azután az alsóbb szinteken hozott döntéseket is befolyásolta.

Olyan kontextusok is vannak, amelyekben a módosítás vezet eredményre, ahogyan a Fever Pitch című regényből vett újabb részletben látjuk:

„I lived with my mother and my sister in a small detached house in the Home Counties” (Hornby 1996: 15). – „én az anyámmal és a húgommal éltem egy kis házban egy London közeli városkában” (Hornby 2002: 12).

Itt a *Home Counties* kifejezés logikai tartalma elvész ugyan a fordításban, de ez nem okoz lényeges értelmezésbeli veszteséget, így ez a megoldás itt nem kifogásolható.

7. Konklúzió. Ha igaz, hogy a tulajdonnevek jelentésszerkezete nem különbözik a köznevekéétől, akkor ennek természetes következménye az, hogy fordításuk minden kontextuális szinten ugyanolyan jellegű problémákat vethet fel, mint a közneveké. A makrokontextus szintjén a fordítás célja, a célnyelvi közönség, a szövegtípus, a fordítási konvenciók, egyéb körülmények ismeretében a fordítónak stratégiai döntéseket kell hoznia, melyek a tulajdonnevek fordítására is hatással vannak. A mezokontextus (vagyis a szöveg) szintjén a tulajdonnevekkel kapcsolatos döntések a szöveg mint egység tekintetében születnek. A mikrokontextus (vagyis a mondat szintű megnyilatkozások) szintjén arra kell figyelemmel lenni, hogy a tulajdonnév jelentéstartalmai milyen módon járulnak hozzá az

¹ Az észrevételért a szöveg kéziratának egyik lektorát illeti köszönet.

adott megnyilatkozás relevanciájához, és ennek mérlegelésével lehet az alkalmazott műveletet kiválasztani. Végül soron a tulajdonnevekkel kapcsolatos fordítói döntések célja ugyanaz, mint minden más döntés: elérni azt, hogy a fordítás optimális hasonlóságot mutasson a forrásszöveggel.

Felhasznált források

- Esterházy Péter 1990. *Hrabal könyve*. Magvető Kiadó, Budapest.
Esterházy, Péter 1993. *The Book of Hrabal*. Ford. Sollosy, Judith. Quartet Books, London.
Hornby, Nick 1996. *Fever Pitch*. Indigo, London.
Hornby, Nick 2002. *Fociláz*. Ford. M. Nagy Miklós. Európa Kiadó, Budapest.

Hivatkozott irodalom

- BALÁZS JÁNOS 1963. A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 1: 41–52.
GUTT, ERNST-AUGUST 1991. *Translation and Relevance*. Blackwell, London.
FARKAS TAMÁS 2007. A tulajdonnevek fordíthatóságáról és napjaink fordítási hibáiról, közszók és tulajdonnevek példáján. *Névtani Értesítő* 29: 167–188.
HELTAI PÁL 2014. *Mitől fordítás a fordítás?* Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
HELTAI PÁL megj. e. *Tulajdonnevek és megszólítások a Szent Péter esernyője fordításaiban*.
HERTELENDY RÉKA 2011. Fordítói kihívások és megoldások a magyar nyelvű Harry Potter-kötetekben. *Névtani Értesítő* 33: 133–145.
HIZSNYAI TÓTH ILDIKÓ 2008. Teremtett világok a fordításban. In: BÁRCZI ZSÓFIA – VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ szerk., *Fordítás – nyelv – irodalom – társadalom. Nyelvészeti és irodalmi tanulmányok a fordításról*. Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara, Nyitra. 113–124.
HORVÁTH PÉTER IVÁN 2008. Személynevek a szakfordításban. *Névtani Értesítő* 30: 35–40.
KIEFER FERENC 2007. *Jelentéelmélet*. Corvina, Budapest.
KLAUDY KINGA 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Scholastica, Budapest.
KUTTOR ESZTER 2009. Elveszett jelentések – az irodalmi tulajdonnevek (nem) fordításáról. In: GECSŐ TAMÁS – SÁRDI CSILLA szerk., *A kommunikáció nyelvészeti aspektusai*. Tinta Kiadó, Budapest. 161–165.
PAPP NÁNDOR 2004. Terminológia és reáliák (Különös tekintettel nemzetközi szervezetek, rövidítések angol–magyar fordítási kérdéseire). In: DRÓTH JÚLIA szerk., *Szaknyelv és szakfordítás* 5. Szent István Egyetem, Gödöllő. 79–91.
RESZEGI KATALIN 2009. A tulajdonnevek mentális reprezentációjáról. *Névtani Értesítő* 31: 7–16.
SLÍZ MARIANN 2012. Tulajdonnév és kategorizáció. *Magyar Nyelv* 108: 282–291, 400–410.
J. SOLTÉSZ KATALIN 1967. A tulajdonnevek lefordíthatósága. *Magyar Nyelvőr* 91: 280–292.
SPERBER, DAN – WILSON, DEIRDRE 1986. *Relevance*. Blackwell, London.
TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. A tulajdonnév jelentése. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest. 30–41.
VERMES ALBERT 2004. A relevancia-elmélet alkalmazása a kultúra-specifikus kifejezések fordításának vizsgálatában. *Fordítástudomány* 6/2: 5–17.

- VERMES ALBERT 2005. *Proper Names in Translation*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- VERMES ALBERT 2006. Shanghai magyarul London? Angol nyelvű filmek címének magyar fordítása. In: KLAUDY KINGA – DOBOS CSILLA szerk., *A világ nyelvei és a nyelvek világa. A XV. MANYE Kongresszus előadásai. Miskolc, 2005. április 7–9.* 1–2. A MANYE Kongresszusok Előadásai 2. MANYE – Miskolci Egyetem, Pécs–Miskolc. 1: 452–457.
- WILSON, DEIRDRE – SPERBER, DAN 2004. Relevance Theory. In: HORN, LARRY R. – WARD, GREGORY szerk., *The Handbook of Pragmatics*. Blackwell, Oxford. 607–632.

VERMES ALBERT
Eszterházy Károly Főiskola
Bölcsészettudományi Kar

ALBERT VERMES, The role of context in the translation of proper names

The aim of this study is to present the problems that may be raised by the translation of proper names on different levels of context, and the methods with which translators can solve these issues. To this end, using the framework of relevance theory, the author first clarifies the concepts of translation, meaning and context. Section 4 attempts to define a proper name and then, comparing the semantic structures of proper names and common names, proposes that there is no qualitative semantic difference between the two categories. Consequently, the translation of proper names essentially raises the same questions as the translation of common names, thus the translation operations applied to them must be selected with as much regard to the context as in the case of common names. Section 5 defines four translation operations called transfer, translation (proper), substitution, and modification. Following which Section 6 illustrates their uses in solving translation problems on various levels of context through examples.

A bibliai héber nevek megjelenítése a nemzeti bibliafordításokban, különös tekintettel a legújabb protestáns bibliafordításainkra

1. A bibliai héber nevek görög–latin eredetű, meghonosodott formája

1.1. A meghonosodott formák eredete. A bibliai héber nevek fordítása, illetve más nyelvekben való megjelenítése nem új keletű probléma. A zsidóság hellenizálódott része már a Kr. e. 3–2. században kénytelen volt a héber szent iratokat görög nyelvre lefordítani, és ennek során a héber személy- és földrajzi neveket is ebben a görög fordításban megjeleníteni.¹ E görög bibliában, amelyet Septuagintának nevezünk (rövidítése a továbbiakban: Lxx), a nevek jó része nem egyezik meg azzal a névalakkal, ahogyan azt ma a bibliafordítások alapszövegeként használt héber nyelvű bibliai szövegekben találjuk.² Ennek több oka is lehet.

A bibliai nevek egy részét a Septuaginta a korabeli kiejtés szerint, fonetikusan, a görög nyelv hangzókészletével gazdálkodva írta át. Ám a korabeli, Kr. e. 3–2. századi kiejtés gyakran eltért még a héber nyelvnek attól a kiejtésétől, amelyet a zsidóság a Kr. u. 7–10. században rögzített csak először írásban (vö. 1. táblázat).

1. táblázat: A héber nevek görög átírása a Septuagintában

Bibliai hely	Héber	Görög (Lxx)
Gen 6,8	<i>nóah</i>	<i>Nóe</i>
Gen 21,3	<i>jicháq</i>	<i>Iszaak</i>
Gen 24,15	<i>ribqá^h</i>	<i>Rebekka</i>
Gen 25,25	<i>'észaw</i>	<i>Észau</i>

2. táblázat: A fontosabb szereplők nevének görög átírása a Septuagintában

Bibliai hely	Héber	Görög (Lxx)
Ex 2,10	<i>móse^h</i>	<i>Móüszész</i>
Józs 1,10	<i>j^ehósú 'a</i>	<i>Iészusz</i>
Ézs 1,1	<i>j^esa 'jjá^h</i>	<i>Észaiasz</i>
Jer 1,1	<i>jirm^ejá^h</i>	<i>Ieremiasz</i>
Jón 1,1	<i>jóná^h</i>	<i>Iónasz</i>
Zof 1,1	<i>c^efanjá^h</i>	<i>Szofoniasz</i>

¹ A Septuagintához mint az ókor legjelentősebb műfordításához l. KRAUS–KARRER 2010²: xii. A fordítás datálásához Jézus, Sirák fia könyvének prologusa (Kr. e. 140) alapján l. RAHLFS 1979: xli.

² Ráadásul a Septuaginta névátírásai gyakran önmagukhoz képest is következetlenek: az egyes nevek görög átírását a fordítás gyakran variálja, még hozzá nemcsak az Ószövetség egészében, hanem akár egyetlen könyvön belül is (l. KRAUS–KARRER 2010²: xx–xxi).

Számos esetben azonban a görög fordítás készítői a héber nevet részben görögösítették is, azaz formailag a görög személynemekhez hasonították, például azzal, hogy ellátták őket *-usz* vagy *-ész* végződéssel. Ezt mindenekelőtt az ismertebb, fontosabb bibliai szereplők nevével tették meg (vö. 2. táblázat).

S végül a földrajzi nevek jó része esetében nem egyszerűen átvitték görögre a héber vagy sémi eredetű neveket, hanem azokat az adott korban használt görög megnevezésükkel helyettesítették:

3. táblázat: A földrajzi nevek fordítása a Septuagintában

Bibliai hely	Héber	Görög (Lxx)
Ez 27–28	<i>cór</i>	<i>Türosz /Szor</i>
Ézs 7,8	<i>dammeszek</i>	<i>Damaszkosz</i>

Jól tudjuk, hogy a keresztyénség a Földközi-tenger hellenizálódott keleti partvidékén született, így a keresztyén gyülekezetek többsége már a második nemzedék idejétől fogva sokáig görög anyanyelvű volt. Magától értetődik tehát, hogy az egyház a zsidóság szent iratait azok görög változatában ismerte, és ebben a görög változatban vette át (RÓZSA 1995²: 38). A bibliai szereplők neveit a keresztyénség így a Septuagintából származó, görögös formájukban tanulta meg.³

A keresztyén hit hamarosan a Földközi-tenger medencéjének nyugati felét is meghódította, ezért szükségessé vált a latin egyház számára egy egységes bibliafordítás. Így készítette el Kr. u. 405-re Hieronímusz (Szent Jeromos) a Vulgátát. Ez a fordítás a 9. századra az egész nyugati keresztyénség Bibliája lett, majd a tridenti zsinat 1546-ban egyenesen a Szentírás egyedül hiteles formájának nyilvánította (RÓZSA 1995²: 45). Nem csoda tehát, hogy ez a latin fordítás messzemenően meghatározta az európai közgondolkodást, és hatása alól még a protestáns egyházak sem vonhatták ki teljesen magukat.

A korábbi latin fordítások a görög Septuaginta alapján készültek, így már a Hieronímusz előtti latin világban is meghonosodtak a Septuagintából származó görögös névalakok. Hiába készítette Hieronímusz a maga fordítását immár az eredeti héber alapján, ezzel a hagyománnyal már ő sem szakíthatott, ha azt akarta, hogy fordítását az egyház közössége sajátjává fogadja. Hieronímusz ezért a Vulgátába a Septuaginta görögös névalakjait vette át, legfeljebb némileg latinosítva, esetenként egy kissé „visszahéberesítve” azokat. A Vulgata névalakjai aztán egész Európában elterjedtek, az egyházi szóhasználatban meggyökeresedtek, személynévként pedig gyakran átkerültek a különböző európai nyelvekbe.

A reformáció hatására a 16. századtól Európa-szerte megszülető nemzeti bibliafordítások ennek a hagyománynak engedve a közismert bibliai nevek esetében alapvetően a Vulgata görög–latin névalakjait vették át és használták, nyilván némileg mindig hozzáigazítva azt az adott nyelv hangzókészletéhez, hangtani szabályaihoz.

Ez történt a magyar protestáns bibliafordítás esetében is. Károli Gáspár 1590-ben jelentette meg az első teljes magyar nyelvű bibliafordítást. Károli és munkatársai a reformáció

³ A Septuagintának ezt a névátírási gyakorlatát már a zsidóság későbbi görög fordításai, majd a Septuaginta Hexapla-revizíójában Órigenész is igyekezett hallgatólagosan, és minden áttűtő eredmény nélkül korrigálni (l. RAHLFS 1979: xlvii).

igényének megfelelően természetesen az eredeti héber alapján készítették el kiadványukat. Am a legismertebb ószövetségi személyek és földrajzi helyszínek esetében ők sem az eredeti héber névalakot írták át latin betűkkel, hanem a Vulgata névalakjait emelték át. Így az ismertebb ószövetségi neveknek a Károli-bibliában is kialakult egy görög–latin eredetű formája, amely aztán az egymást követő kiadások során némileg magyarosodva egyre inkább elterjedt, átkerült a köznyelvbe, a szépirodalomba, illetve a magyar utónevek közé.

4. táblázat: Bibliai személynevek különböző nyelvű fordításai

Héber	Görög (Lxx)	Latin (Vulg)	Károli (1590)	Mai (protestáns)
<i>nóah</i>	<i>Nóe</i>	<i>Noe</i>	<i>Noe</i>	<i>Nóé</i>
<i>jicháq</i>	<i>Iszaak</i>	<i>Isaac</i>	<i>Ishák</i>	<i>Izsák</i>
<i>ribqá^h</i>	<i>Rebekka</i>	<i>Rebecca</i>	<i>Rebecca</i>	<i>Rebeka</i>
<i>‘észaw</i>	<i>Észau</i>	<i>Esau</i>	<i>Esau</i>	<i>Ézsau</i>
<i>móse^h</i>	<i>Móüszész</i>	<i>Moses</i>	<i>Moses</i>	<i>Mózes</i>
<i>j^ehósú ‘a</i>	<i>Iészusz</i>	<i>Iosue</i>	<i>Iosue</i>	<i>Józsue/Jézus</i>
<i>j^esa ‘jjá(hú)</i>	<i>Észaiasz</i>	<i>Isaias</i>	<i>Esaías</i>	<i>Ézsaiás</i>
<i>jirm^ejá(hú)</i>	<i>Ieremiasz</i>	<i>Hieremias</i>	<i>Ieremias</i>	<i>Jeremiás</i>
<i>jóná^h</i>	<i>Iónasz</i>	<i>Iona</i>	<i>Ionas</i>	<i>Jónás</i>
<i>c^efanjá^h</i>	<i>Szofoniasz</i>	<i>Sophonias</i>	<i>Sophonias</i>	<i>Zofóniás</i>
<i>cór</i>	<i>Türosz /Szor</i>	<i>Tyrus</i>	<i>Tyrus</i>	<i>Tirusz</i>
<i>dammeszek</i>	<i>Damaszkosz</i>	<i>Damascus</i>	<i>Damascus</i>	<i>Damaszkusz</i>

1.2. A modern nemzeti bibliafordítások dilemmája: A görög–latin meghonosodott névalakok – avagy a héber fonetikus átírása? Ezeknek az előzményeknek az ismerete szükséges ahhoz, hogy megértsük a bibliafordítások névátírással kapcsolatos egyik legfőbb dilemmáját. Hogyan járjon el a mai, az eredeti héber szövegből kiinduló bibliafordító: görög–latin eredetük ellenére is őrizze-e meg a korábbi, nagy hatású bibliafordítások magyar nyelvben meghonosodott névalakjait, vagy cserélje fel őket a név eredeti, héber formájának fonetikai átírásával?

Az 1975-ben kiadott új protestáns bibliafordítás (ÚF) készítői kezdettől fogva azt az elvet követték, hogy a Biblia „a tulajdonneveket, ha azok közismertek, a magyar kiejtésnek [értsd: a Károli-Biblia átírásának – K. Z.] megfelelően írja, ellenkező esetben azonban a héber leírás szerint” (I. TÓTH 1951: 22).⁴ E szabály lényegében azt jelentette, hogy az új protestáns bibliafordítás a Károli-biblia névátírásait a közismert szereplők esetében mindig megőrizte, ám a kevésbé ismert és ritkán előforduló nevek esetében komoly lépéseket tett a héber formák fonetikus átírása felé.

A Magyar Bibliatársulat Alapítvány 2005-ben határozta el, hogy az 1990-es után az új bibliafordítást ismét revideálja. A szöveggondozó munka 2009 őszével indult, és 2014 áprilisában jelent meg az új revideált kiadás (RÚF; a revízió történetéhez l. PECSUK 2011: 72–81, KUSTÁR 2012a: 138–140).

⁴ Hasonlóan fogalmazza meg ezt a tételt a fordítás alapelveit rögzítő „ajánlás” (I. KÜRTI 1971: 15).

A meghonosodott nevek alkalmazásáról ez a revízió sem mondhatott le, hiszen ezt egyetlen, egyházi használatra szánt Biblia sem teheti meg teljesen. Így maradt például a héber *Móse* magyarul továbbra is *Mózes*, az ő utódja, *Jehósúa* továbbra is *Józsue*; *József*-nek, Jákób fiának a neve sem változott *Jószéf*-re, a próféták közül pedig *Jesaja* továbbra is maradt *Ézsaiás*, *Haggaj* maradt *Haggeus*, *Zekarjá* pedig *Zakariás*.

A Szöveggondozó Bizottság ugyanakkor fő szabályként az ószövetségi nevek esetében az eredeti héber névalak fonetikus átírását részesítette előnyben, törekedve arra, hogy minél több név esetében közelítse a magyar formát a héber névalak kiejtés szerinti átírásához, különösen akkor, ha

a) az adott nevet viselő bibliai személy nem tartozik (ma már) az általánosan ismert bibliai szereplők közé;

b) az adott névnek nincs a magyar utónévszótárban meghonosodott formája;

c) ha a fontos nemzetközi referenciafordítások és más magyar egyházak bibliakiadásai ezt szintén támogatják (l. KUSTÁR 2012b: 19–22).

A revízió során ennek köszönhetően a meghonosodott nevek köre – ha nem is jelentősen, de azért érzékelhetően – szűkebbre húzódott, mint ahogy a fonetikus átírt nevek hangzása is gyakran közelebb került az eredeti, héber névalakhoz.

5. táblázat: Nevek fordításának változása a protestáns bibliafordításokban

Héber	Károli (1590)	ÚF (1975)	RÚF (2014)
^a <i>bigajil</i>	<i>Abigail</i>	<i>Abigail</i>	<i>Abígajil</i>
^h <i>elqáná</i>	<i>Elcana/Elcanah/Elcanáh</i>	<i>Elkána</i>	<i>Elkáná</i>
<i>én-dór</i>	<i>Endor</i>	<i>Endór</i>	<i>En-Dór</i>
<i>én-gedi</i>	<i>Engedi</i>	<i>Éngedi</i>	<i>En-Gedi</i>

A jelenség már azért is üdvözlendő, mert a legújabb katolikus bibliafordításokban hasonló elmozdulás figyelhető meg a fonetikai átírás preferálása felé, ami a felekezeti bibliafordítások közeledését eredményezi.

1.3. A héberben azonos nevek: közismert és nem közismert szereplők esetében.

A görög–latin eredetű névalakok problémája azonban ennyiben még nem oldódott meg. Az előzőekből következik ugyanis az a látszólagos következtetés, hogy amennyiben ugyanazt a héber nevet egy ismert bibliai személy mellett más bibliai szereplő is viseli, az ÚF az ismert személy esetében a görög–latin eredetű formát, a másiknál viszont a fonetikus átírt héber névalakot használja (KUSTÁR 2012b: 22).

Így például az egyik próféta esetében a protestáns bibliafordításokban a görög–latin *Jeremiás* forma áll, míg kevésbé ismert névrokonainál a héber alak átírásaként *Jirmejá* ~ *Jirmejáhu* szerepel (2Kir 23,31; 2Kir 24,18; 1Krón 5,24 stb.) Ugyanígy jár el az ÚF *Ézsaiás* próféta esetében is: a vele azonos nevű személyek neve a héber formának megfelelően mint *Jesaja* ~ *Jesajáhu* jelenik meg (1Krón 3,21; 1Krón 25,3; Ezsd 8,7).

Ezt az elvet a legújabb revízió sem bírálta felül, sőt a görög–latin névalakok visszaszorításával igyekezett még következetesebben alkalmazni. Így például az 1Krón 3,23-ban nem az *Ezékiás* bevett formának kellene állnia, hiszen ott nem Júda jól ismert királyáról van szó: a RÚF ezért itt a nevet – a héber névalak fonetikus átírásaként – *Hizkijjá*-ra változtatta.

6. táblázat: Ismert személyek és kevésbé ismert névrokonaik nevének átírása

Héber forma	Görög/latin forma	Fonetikus átírás	
<i>jirm^ejá/hú</i>	<i>Jeremiás</i>	<i>Jirmejá</i>	1Krn 5,24 stb.
		<i>Jirmejáhu</i>	2Kir 23,31; 24,18
<i>j^esa 'já/hú</i>	<i>Ézsaiás</i>	<i>Jesajá</i>	1Krn 3,21; Ezsd 8,7
		<i>Jesajáhu</i>	1Krn 25,3

2. Személynevek eltérő, egyenértékű héber változatai

2.1. Egyazon szereplő esetén. Térjünk most át a bibliai nevek átírásának egy másik problémájára. A héber neveknek az Ószövetségben gyakran létezik egy hosszabb és egy rövidebb változata. Különösen gyakori ez a theofor nevek esetében: a theofor elem hosszabb vagy rövidebb formája ugyanis gyakran ugyanazon bibliai szereplő esetében is váltakozik. A *-já^h* végződés például a személynevek végén a hosszabb *-jáhu* névelem variációja: a két formát a bibliai héber kéziratok egyazon személy esetében is szabadon variálják, akár néhány bibliai versen belül is. Hasonló a helyzet a *j^ehó-* előtagú személynevek esetében, melyekben a theofor névelemnek a rövidebb *jó-* formája is szerepelhet, ismét csak akár ugyanazon bibliai szereplő kapcsán, ugyanazon bibliai beszámolóban is. (Az azonos bibliai nevek eltérő formáihoz l. NOTH 1928, a fent idézett példákhoz l. 104–107.)

Az ÚF névátírásainak fontos szabálya (lenne) az, hogy a magyar fordítás egyazon személy esetében az eltérő formákat mindig ugyanazzal a magyar névalakkal adja vissza, hogy a bibliaolvasót segítse ezzel a szereplők azonosításában (KUSTÁR 2012b: 22–26). Az 1971-ben elfogadott alapelvek szerint ez minden lehetséges esetben a név rövidebb formája. Így például Cidkijjá prófeta nevének a *cidqijjá^h* és a *cidqijjáhu* formája is szerepel az 1Kir 22 elbeszélésében (az előbbi a 11., az utóbbi például a 24. versben), az ÚF készítői azonban a nevet mindkét helyen a rövidebb *Cidkijjá* formában adták vissza.

7. táblázat: Cidkijjá prófeta nevének fordításai az ÚF-ben

Bibliai hely	Héber forma	ÚF (1975)
1Kir 22,11	<i>cidqijjá^h</i>	<i>Cidkijjá</i>
1Kir 22,24	<i>cidqijjáhu</i>	<i>Cidkijjá</i>

Ezt a szabályt a legújabb revízió is követi, sőt igyekszik következetesebben alkalmazni annyiban, hogy a nevek hosszabb és rövidebb változata közül minden esetben, egységesen a rövidebb formát használja.

2.2. Több, azonos nevű szereplő esetén. A theofor nevek átírása mögött az ÚF-nek egy másik célkitűzése is felsejlik: a fordítás készítői igyekeztek a nevek kétféle változatát arra felhasználni, hogy a Biblia olvasóit segítsék az eltérő bibliai személyek megkülönböztetésében. Ennek érdekében az egyik szereplő nevét a hosszabb, a másikat pedig a rövidebb formában írták át, függetlenül attól, hogy az eredeti héber szöveg mind a két szereplőnél váltogatja a két formát, vagy éppen mind a két szereplőnél ugyanazt a formát kínálja.

Így például *hilqijjá^h* ~ *hilqijjáhu* nevét, aki a 2Kir 18 szerint Eljákimnak, a palota felügyelőjének volt az apja, az ÚF a héber eredetétől függetlenül mindig a hosszabb *Hilkijjáhu* formában adja vissza (l. a héberben a rövid formát: 18,37, a hosszabb alakot: 18,18.26), a 2Kir 22-ben szereplő, azonos nevű főpap esetében azonban, a hébertől ismét függetlenül, mindig a rövid *Hilkijjá* formát kínálja (l. a héberben a rövid formát: 22,10.12, a hosszú alakot: 22,4.8.14 stb.).

8. táblázat: Két azonos nevű szereplő nevének eltérő fordítása az ÚF-ben

Héber forma	Eljákim apja		a főpap	
<i>hilqijjá^h</i>	2Kir 18,37	<i>Hilkijjáhu</i>	2Kir 22,10.12	<i>Hilkijjá</i>
<i>hilqijjáhu</i>	2Kir 18,18.26	<i>Hilkijjáhu</i>	2Kir 22,4.8.14	<i>Hilkijjá</i>

A revízió során a Szöveggondozó Bizottság úgy határozott, hogy az egyenértékű névvariációk átírásában ezeket a mesterkélt megkülönböztetéseket megszünteti, és a neveket egységesen, mindig a rövidebb formájuknak megfelelően írja át. Ez az eljárás megfelel például a német ökumenikus névátírás és bibliafordítás (Einheitsübersetzung), valamint a Luther-biblia névátírási szabályainak (l. Loccumer Richtlinien 7k.).

3. Az ÚF névfordításai és a magyar helyesírási szótárak ajánlásai. A fentiekből logikusan következik, hogy az ÚF a korrekt filológiai átírásnak, illetve a fentiekben ismertett átírási elveknek elsőbbséget biztosít a magyar helyesírási szótárakban szereplő névalakokkal szemben. Teheti ezt azért, mert a helyesírási szótárak készítői nem filológiai mérlegelések alapján választották ki egy adott név helyesnek ítélt formáját, hanem a korabeli bibliakiadások egyikének (általában a Károli- vagy a Káldi-bibliának) a névalakjait rögzítették, mindig az aktuális revideált/javított kiadásnak megfelelően. Valójában tehát a magyar helyesírás gyakran egy egyházi eredetű, ám filológiailag idejétmúlt átírást, illetve névalakot konzervál. Ehhez az egyházi bibliafordításoknak, amelyek ezen a téren alakítják, nem pedig követik a helyesírást, nem szükséges alkalmazkodniuk. (L. hasonló értelemben az egyházi szaknyelv terén a római katolikus egyház álláspontját: Útmutató 7k.)

Így például az ÚF a *Nóé* vagy a *Jákób* névalakot használja a helyesírási szótárakban szereplő, a Károli-bibliából átvett *Noé* és *Jakob* formákkal szemben (bár a Károli-bibliának már az 1908-as kiadása is a hosszú *ó*-val írt *Jákób* formát kínálja), vagy használja a *Móáb*, *móábi* formát a szótárakban ajánlott *moábi* helyett (l. pl. NAGY–SZABÓ 2004, OH.).

Kétségtelenül vannak esetek, amelyekben a helyesírási szótárak az ÚF átírásával szemben jelenleg egy filológiailag pontosabb névalakot jelenítenek meg. Ilyen például *Sodoma* neve, amelynek a kiejtése az eredeti héber alapján valóban *Szodoma* lenne (NAGY–SZABÓ 2004, OH.), ám a *Sodoma* formát az ÚF a Károli-biblia alapján bevett formának tekinti.

4. Összegzés. A fent említett példák és esetek – a teljesség igénye nélkül is – világosan mutatják, hogy a földrajzi és a személynevek átírása a bibliafordítók számára újra és újra komoly kihívást jelent. A legújabb magyar protestáns bibliafordítás és annak két revíziója e téren egységes tendenciát mutat: az ókori, görög–latin eredetű ún. „bevett” vagy „meghonosodott” névalakok számát – az egyházi felhasználók elvárásait és megszokásait is figyelembe véve – igyekszik fokozatosan visszaszorítani, ebben és minden más kérdésben is a bibliai nevek eredeti, héber alakjának a kiejtés szerinti átírására törekedve.

Ha kitekintünk a legújabb, katolikus bibliakiadásokra, akkor hasonló tendenciát figyelhetünk meg.⁵ A bibliai nevek átírásában mutatkozó eltérés a felekezetek eltérő bibliafordításainak egyik, ha ugyan nem a legszembevetőbb sajátossága, így az anyaszentegyház megosztottságának nyilvánvaló jele. Öröndetes tény tehát, hogy a protestáns és a katolikus egyházak gyakorlata – egyelőre a bibliatársulatok közötti együttműködés, illetve egyeztetés nélkül is – a lassú kiegyenlítődés, a névátírások egységesülésének az irányába mutat. Márpedig ez a jövőben egy közös, ökumenikus bibliafordítás legfőbb előfeltételét képezheti.⁶

Hivatkozott irodalom

- Károli-biblia = *Szent Biblia, azaz: Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás*. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. Az eredeti szöveggel egybevetett és átdolgozott kiadás. Bibliatársulat, H. n., 1908.
- KRAŠOVEC, JOŽE 2010. *The Transformation of Biblical proper Names*. Library of Hebrew Bible / Old Testament Studies 418. T & T Clark, New York – London.
- KRAUS, WOLFGANG – KARRER, MARTIN Hrsg. 2010². Vorwort der Herausgeber. In: *Septuaginta Deutsch. Das griechische Alte Testament in deutscher Übersetzung*. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart. ix–xvi.
- KUSTÁR ZOLTÁN 2012a. Az új protestáns bibliafordítás (1975) folyamatban lévő revíziója és annak öszökvetségi vonatkozásai. *Református Szemle* 105: 18–35.
- KUSTÁR ZOLTÁN 2012b. A bibliai héber nevek átírásának szabályai az új protestáns bibliafordításban (1975) és annak most készülő, revideált változatában. *Studia Theologica Debrecinensis* 5/1–2: 13–34.
- KÜRTI LÁSZLÓ 1971. Ökumenikus tanácskozás a magyar nyelvű Biblia ügyéről. *Theológiai Szemle* 14: 10–18.
- Loccumer Richtlinien = *Ökumenisches Verzeichnis der biblischen Eigennamen nach der Loccumer Richtlinien*. Deutsche Bibelgesellschaft – Katholische Bibelanstalt, Stuttgart, 1981².
- NAGY EMÍLIA – SZABÓ ZSOLT 2004. *Helyesírási szabályzat és szótár. A Magyar Tudományos Akadémia helyesírási szabályzatának érvényben lévő 11. kiadása alapján*. Új Hold, Budapest.
- NOTH, MARTIN 1928. *Die israelitischen Personennamen im Rahmen der gemeinsemitischen Namengebung*. W. Kohlhammer, Stuttgart.
- OH. = LACZKÓ KRISZTINA – MÁRTONFI ATTILA 2006. *Helyesírás*. Osiris Kiadó, Budapest.

⁵ L. pl. a korábban át nem írt héber *jód* betű (*j* hang) átírásának megjelenését a RÓZSA HUBA gondozásában megjelent 2005-ös, valamint a Neovulgáta alapján készült 1997-es katolikus bibliafordításokban (ez utóbbi 5. kiadása: 2006).

⁶ A Vatikán és az Egyesült Protestáns Bibliatársaságok közötti, Irányelvek a felekezeti közötti együttműködéssel készülő bibliafordításokhoz című megállapodás a bibliai nevek átírásában való előzetes megegyezést az ökumenikus bibliafordítás legfőbb előfeltételeként kezeli. (Ennek magyar fordítását l. a Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat honlapján: <http://www.biblia-tarsulat.hu/>, a Mit kell tudni...? oldalon.) Az e megállapodás alapján készült ökumenikus bibliafordítások egyik szép példája a német Egység-fordítás (Einheitsübersetzung, 1980). Ennek alapját a loccumi kolostorban, 1967-ben kidolgozott ökumenikus átírási elvek teremtették meg. Ezt 1971-ben a Loccumer Richtlinien című dokumentum követte, melyben a katolikus és az evangélikus egyház ezen elvek mentén rögzítette a bibliai nevek egységes névalakját. Jegyezzük meg, hogy az itt elfogadott névalakokat végül a revideált Luther-biblia is átvette (l. Loccumer Richtlinien 7k.).

- PECSUK OTTÓ 2011. Az 1990-es protestáns új fordítású Biblia revíziójának elmélete és gyakorlata. *Magyar Terminológia* 4: 72–81.
- RAHLFS, ALFRED 1979. Geschichte des Septuaginta-Textes. In: RAHLFS, ALFRED ed., *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart. xli–xlix.
- RECHENMACHER, HANS 2011. Biblisch-Hebräische Personennamen. Methodische Überlegungen zu ihrer Analyse und Deutung. In: GASS, ERASMUS – STIPP, HERMANN-JOSEF Hrsg., „Ich werde meinen Bund mit euch niemals brechen!“ (Ri 2,1). *Festschrift für Walter Gross zum 70. Geburtstag*. Herders Biblische Studien 62. Herder, Freiburg et al. 217–235.
- RÓZSA HUBA 1995². *Az Ószövetség keletkezése. Bevezetés az Ószövetség könyveinek irodalom- és hagyománytörténetébe*. Szent István Társulat, Budapest.
- RÚF = *Biblia. Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentése*. Magyar nyelvre fordította a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának Ószövetségi és Újszövetségi Bibliafordító Szakbizottsága. A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1975.
- SISKA ÁGOTA szerk. 2010. *Bibliai névtár. Tulajdonnevek konkordanciája hat magyar bibliafordítás alapján*. Kálvin János Kiadó, Budapest.
- TÓTH KÁLMÁN 1951. Mózes első könyve. *Református Egyház* 19/3: 19–23.
- ÚF = *Biblia. Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentése*. Magyar nyelvre fordította a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának Ószövetségi és Újszövetségi Bibliafordító Szakbizottsága. Az 1975. évi fordítású Biblia javított kiadása, a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára. A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 1990.
- Útmutató = *Útmutató egyházi kifejezések helyesírásához*. Szent István Társulat, Budapest, 2006.

KUSTÁR ZOLTÁN

Debreceni Református Hittudományi Egyetem

ZOLTÁN KUSTÁR, The equivalents of biblical Hebrew names in national Bible translations and the latest Hungarian Protestant Bible translations in particular

The transcription of biblical Hebrew names may seem a relatively easy subtask of Bible translation, but, in reality, it is a serious challenge, requiring clearly established philological principles, transcription rules, and – with respect to church use – a high degree of willingness to compromise. The paper examines the origins of those forms of biblical Hebrew personal and place names which were borrowed from Greek and Latin and appear in contemporary Hungarian Protestant Bible translations; reiterates a translator's main dilemma of retaining these familiar name forms or transcribing them based on pronunciation of the original Hebrew forms. Then presents the practical problems stemming from the use of long established name forms in the translation and spelling of the names of biblical characters. The author describes the methods used in the 1975 new Protestant Bible translation and its 1990 and 2014 revised versions, in some cases also quoting relevant examples from the Károli Bible and from its 1908 revised version. The author concludes that Hungarian Protestant Bible translations and their revised versions – in accordance with international and Hungarian ecumenical trends – are firmly moving from the use of traditional name forms towards the usage of name forms transcribed from the Hebrew pronunciation of names. This may pave the way for an ecumenical rapprochement and possibly for the completion of an ecumenical Bible translation.

Fordítsam vagy ne?

A tulajdonnevek kapcsán fölmerülő műfordítói dilemmákról a fantasztikus irodalom esetében

„A név a prózai szöveg fontos része, lejtése, hangulata van.
A névnek mágikus kisugárzása lehet,
a hétköznapiakban sem mindegy, valakit hogy hívnak.”
(Bodor Ádám)¹

1. Bevezetés. Aki fordít, előbb-utóbb beleütközik a tulajdonnevek fordításának problémájába, a műfordítók számára pedig mindig komoly fejtörést okoz, mit kezdjenek velük. Természetesen ha rendszeresen föl-fölbukkanó gondja van az embernek, akkor utánanéz, hogy van-e erre szabály (nincs), s ha nincs, mi a gyakorlat, mi a szokás, mit tesznek mások, lehetséges-e valahol mérvadó eligazításra lelni az adott témában. A tulajdonnevek esetében rögvest két, egymással szöges ellentétben álló iránymutatást is fölfedez a fejét vakaró fordító: az egyetemen azt tanítják neki, tulajdonneveket nem fordítunk, és persze azt az alapelvet is belésulykolják, hogy a célnyelvi közönség kapja meg ugyanazt a tájékoztatást, amely a forrásnyelvi olvasóknak jutott. Márpedig mindkettőt egyszerre betartani lehetetlen.

Mindkét előírást tökéletesen meg lehet indokolni. Egyrészt ha lefordítjuk a nevet, sokkal nehezebb azonosítani, rátalálni az idegen nyelvű szövegben, ami például párhuzamos szövegek esetén idézhet elő nehézséget. Másrészt a fordítónak tilos visszatartania, nem megosztania lényeges információ(ka)t, mivel ezzel feladatának lényegét, értelmét kérdőjelezi meg. A szabad fordításnak is van határa – még akkor is, ha ezt a mindennapok gyakorlatában sokan feszegetik.

A nevek fordításával kapcsolatosan a magyar kultúrában kettős hagyomány él, mint azt FARKAS TAMÁS (2007) is bőszéggel demonstrálja: a neveket – és annak semmi jelentősége, hogy személy-, intézmény-, márka- vagy földrajzi névről van szó – néha átveszszük eredeti formájukban (pl. *FAO/WHO, NATO, Robin Hood, Little John, Barcelona*), néha viszont átültetjük őket magyarra (pl. *ENSZ, Rótszakállú Frigyes, Rettegett Iván, Génua, Varsó*). Az átültetés különösen jellemző beszélő nevek esetében, mint amilyen egy-egy főszereplő neve Neil Gaiman Amerikai istenek vagy Sosehol címmel magyarra fordított regényeiben (*Shadow ~ Árnyék*, ford. Juhász Viktor; *Door ~ Ajtó*, ford. Pék Zoltán). Persze nem minden beszélő nevet fordítottak le magyarra. Ellenpéldának álljon itt *Allworthy* uraság Henry Fielding Tom Jonesából (jelentése kb. 'csupa érdem', ezért lehetne mondjuk *Jóraavalóssy*). Továbbá nem is olyan régen, a személynevek esetében követelmény volt a részleges magyarítás: szüleink-nagyszüleink nemzedéke még *Shakespeare Vilmos*-ért és *Verne Gyula*-ért rajongott, és *Morus Tamás* Utópiáját olvasta.

¹ <http://mno.hu/grund/a-kommunizmus-szennye-mindnyajunkra-ratapadt-1266107> (2015. 01. 05.)

Az, hogy a két alternatíva közül melyiket választjuk, igen sok tényezőn múlik. Műfordítók esetében természetesen ezek közül meghatározó a kiadó fordításpolitikája, mely leginkább a szerkesztő elvárásaiban és kéréseiben testesül meg, s igen gyakran megköti a fordító kezét. A kilencvenes években például fölkértek, hogy vegyem át egy sorozat fordítását, amelynek addigra már két kötete is megjelent magyarul. Elolvasva a magyar fordítást, találtam benne sok egyéb mellett egy olyan megoldást, amely teljes mértékben szembement az írói szándékkal, és meghamisította az elbeszélés szemléletét. Az eredetiben ugyanis a Jó oldalán állók a gonoszság megtestesítőjét, a Sátánt mindig *the Dark One*-ként említik (jelentése kb. 'a Sötétlelkű, a Gonosz'), mivel már nevének kimondása is vészterhes. A magyar változatban azonban *Sötét Úr*-nak nevezik, a Rossz hívei pedig *Sötét Nagyrúr*-nak szólítják (angolul *Great Lord of the Dark*): a két magyar megnevezés között kicsi a különbség, mindkettőben inkább tisztelet van, holott az egyikben teljes elutasításnak kellene megjelennie. Mivel a kiadó ragaszkodott ahhoz, hogy ez a továbbiakban is így maradjon, fájó szívvel visszautasítottam a megbízást. Csakhogy ezt kizárólag a magamfajta műkedvelő műfordítók tehetik meg. Azok, akiknek a megélhetésük teljes mértékben a kiadóktól függ, nem ragaszkodhatnak az elveikhez, bármennyire megalapozottak is azok fordítástudományi szempontból.

A kiadók vagy a szerkesztők azonban többnyire nem szólnak bele a műfordítók döntéseibe; egyetlen kivétellel, amiből viszont nem engednek: ők adják a címeket. A címek ezért aztán sokszor eltérnek az eredetitől, és gyakran furcsán hangzanak magyarul. Néha az az ember érzése, hogy semmi közük az eredetihez vagy a mű tartalmához; fontosabb, hogy frappánsak és figyelemfelkeltők legyenek, hiszen a jó cím nagyban befolyásolja a könyv eladását. Ezért ebben az írásban a címekkel nem is foglalkozom, hanem a személynévek, a földrajzi nevek és az intézménynevek fordítására térek ki bővebben.

Ha eltekintünk a fordítói döntéseket kívülről befolyásoló tényezőktől, még mindig maradnak dilemmák. Hadd szemléltessem ezt egy igen egyszerű példával:

A színház volt a legimpozánsabb épület a Main Streeten.

A színház volt a legimpozánsabb épület a Fő utcán.

Mindkettő pontos fordítása ugyanannak az egyszerű angol mondatnak, azonban az első esetében bizonyosak lehetünk abban – persze csak akkor, ha kompetens fordításról van szó –, hogy a kezünkbe került történet angol nyelvterületen játszódik. A második esetben viszont a színház a világ bármely zugában állhat, sőt akár kitalált világban is lehet. Mivel a populáris műfajokban döntően angol eredetiből fordítanak, ezt a döntést viszonylag sűrűn meg kell hoznia minden műfordítónak. És persze ha marad a *Main Street*, akkor *uram* vagy *asszonyom* helyett marad a *Mr.* és a *Mrs.* is, elvégre összeillenek. Ám megtartja-e a műfordító a *Kleenex*-et a *papír zsebkendő* helyett, vagy bármely más ilyen, az angolszász kultúrákban mára közzszóvá lett márkanevet? Aligha. S még ha meg is teszi, a legtöbb szerkesztő kihúztatja vele, mondván, ezeket az átlagos magyar olvasó nem ismeri. Honosítsunk, normalizáljunk, ahogyan ezt a kiadó kéri? Biztos jó lesz úgy? Íme: *A világ pénzügyi központja a Fal utcában és annak környékén található.* Ha e mondatot olvassa valaki, időbe telik, míg rájön, hogy a Wall Streetről van szó. Ezt természetesen az angolul nem tudók is kikövetkeztethetik a tartalom alapján, legföljebb pár másodperccel lassabban, mint az angolt beszélők. De az átültető fordítás miatt mindkét csoportnak több szellemi erőfeszítésébe kerül a dekódolás. Tessék, máris egyértelmű, hogy nem feltétlenül jó dolog a már másként meghonosodott neveket átültetni. Arról nem is beszélve, hogy néha az

átültetés nem szerencsés, nem sikerül túl jól, mint azt az ismert és elismert műfordító, Révbíró Tamás által a Facebookon is megosztott alábbi példa is mutatja:

A Mrs. Doubtfire c. filmben muszáj volt magyarítani a címszereplő nevét, mert szójáték-szerűség fűződik hozzá. A fordító borzasztóan szerencsétlen megoldást választott: Tűz-volte. (!) Robin Williams valami újság szalagcíméről olvassa le a két szót: Doubt fire, (a cím kb. úgy szól: Police doubt fire was accidental). Csakhogy ilyen kijelentés, „Tűz volt-e”, nem létezik. Teljesen elképzelhetetlen. Hogy volt-e tűz, az minden esetben szabad szemmel is megállapítható, sőt a legtöbbször bekötött szemmel is. Az eredetiben a rendőrség nem abban kételkedik, hogy tűz volt-e, hiszen az nyilvánvaló. Hanem abban, hogy baleset volt-e.

Szerencsétlen a cím azért is, mert a filmben számtalanszor elhangzik a főszereplő neve (Tűzvolte), ami komplett agyrém, de mégsem akad fenn rajta senki, mindenki úgy fogadja, mintha Millert vagy Williamst mondana. Képtelenség.

Pedig a jó megoldás ott volt a fordító szeme előtt, az újságcikk címében. A rendőrség kételkedik abban, hogy baleset volt. A rendőrség kétli, hogy baleset volt. Kétli. Kéthly... Catele... Cateley... És már ott is vagyunk. Mrs. Cateley. A Cateley-ház asszonya.²

2. A műfordító dilemmája. A műfordító helyzete tehát nem könnyű, még akkor sem, ha a nevek esetében az átültetés mellett dönt: nem csupán a teljes és a részleges alternatívájával találja magát szemközt. A Magyar Írószövetség egyik fordítással foglalkozó estjére egyszer fölkertem több mint egy tucat fordítót ugyanazon rövidke részlet magyarra ültetésére (SOHÁR 2012). Ebben a szövegben szerepelt a szerelem istenének a neve, angolul *Cupid*. Négy magyarul elfogadható neve is lehetett volna az elkészült fordításokban: *Amor*, *Kupido*, *Amor* és *Cupido*, azonban közülük csak hármat használtak a fordítók, az *Amor* nem kellett senkinek. A négy verziót részint a magyaros vagy latinos írásmód indokolja, részint pedig az a kulturális tudás, hogy a szerelem római istenének *Cupido*/*Kupido* nevét – ellentétben az angolszász kultúrákban megszokottal, ahol a felső ajak hibátlan ívének megnevezése *Cupid's bow*, így közismert, gyakran használt név – inkább csak a műveltebbek, iskolázottabbak olvasták vagy hallották, míg a másikat az utca embere is rögvést fölismeri.

Ha a műfordító továbbra is bizonytalan, hogy megtartsa-e vagy inkább átültesse a neveket, és a kortárs műfordításokhoz fordul útmutatásért, akkor sem lesz könnyebb a dolga: folyton-folyvást beleütközik a kettős hagyományba. Néha akár egyetlen mondaton belül is föllelhető mindkét irányzat: *The barge Benares entered the river port of Naiad an hour before sunset*. E mondat 2002-es magyar fordítása: *A Benares naplemente előtt egy órával futott be Najád városának folyóparti kikötőjébe* (Hyperion bukása; ford. Békési József, 2001). Semmi sem indokolja, hogy a *Benáresz* angolos átírásban szerepeljen, a *Najád* viszont magyarosan, hiszen egy harmadik, egyetemen tanított alapelv a fordításoknál a következetesség: ha valamelyik verzió mellett döntünk, mondjuk amellek, hogy a neveket általában nem fordítjuk, akkor azt – elvben – illik következetesen végigvinni a teljes szövegen. Ráadásul példánkban a *barge* (jelentése: 'dereglye, bárka, uszály') kimarad, a *Najád* mellé pedig a fordító betoldja magyaráztaképpen a *város* szót. Holott amennyire magától értetődő, hogy a folyón tett utazás járműve valamiféle hajó, ugyanúgy

² <http://forum.index.hu/Article/showArticle?go=122240168&t=9035718> (2015. 01. 25.)

valószínű, hogy a kikötő nem a vadonban, hanem egy – alighanem nagyobbacska – településen található. S a *folyóparti* jelző azt sugallja, hogy Najád városának van tenger-, tó- vagy patakparti kikötője is.

Amennyiben egyetlen életmű kortárs fordításait szeretnénk segítségül hívni, akkor sem járunk jobban. Vegyük például Philip K. Dick írásait, az első amerikai SF (science fiction) íróét, aki bekerült az irodalmi kánonba. Ezeket a 21. században az Agave Kiadó jelenteti meg, a szerkesztő mindig Csurgó Csaba, zömmel ugyanazzal a fordítóval is fordíttatják őket, ezért az ember azt hinné, egységesen bánnak a tulajdonnevekkel. Nem is tévedhetnénk nagyobb! A megfilmesítés óta világszerte igen népszerű, és a tévésorozat miatt most még felkapottabbá váló *Az ember a fellegrvárban* című regényben (ford. Gerevich T. András költő) az intézmények nevét például konzekvensen átültette a fordító (*Trade Mission on the Pacific Coast ~ a nyugati parti Központi Kereskedelmi Kirendeltség, Rocky Mountain States ~ Sziklás-hegységi Államok* stb.), ám *Kalifornia* – ki tudja, miért – angol helyesírással, *California*-ként szerepel benne. Ugyanígy a Várjuk a tavalyi évet című regényben (ford. Pék Zoltán) a főhős beszélő neve változatlanul, *Eric Sweetscent*-ként, míg a neki munkát adó cég neve magyarul, ráadásul hibás helyesírással fordul elő (*Tijuana Fur & Dye Corporation ~ Tijuana Szőrmekészítő és Festő Vállalat*). Az ország vezetőjének, Gino Molinarinak sokat sejtető *Mole* csúfneve (jelentése 'beépített ember, téglá') *Girmo* lett a magyar verzióban, azaz a magyar olvasó kényszerűségéből – mivel a *Gino Molinari* névből sehogy sem lehet levezetni a 'spicli'-t – kevesebb tájékoztatást kap. Más kérdés, hogy a *Girmo*-nak semmi értelme: legjobb tudomásom szerint nem létező szó. Talán amit földéz, az a *girnyó* és a *gizmó* közé tehető, ám egyik sem utal kettős ügynökre, s a névkezdő szótagok (*Gi- Mo-*) közé ékelődő *r*-re sincs magyarázat.

3. Műfordítói megoldások

3.1. Személynevek. A különféle irodalmi fórumokon meglepve tapasztaltam, hogy az olvasók általában azt hiszik a személynevekről, azok nem okoznak gondot a műfordítónak: egy az egyben, gépiesen átvehetők az eredetiből, legfeljebb a magyar helyesírás szabályaihoz kell őket illeszteni, amennyiben nem latin betűs ábécével írták le az eredeti alkotást, például az orosz nevek esetében. Cáfolatul egyetlen mondatot idézek Dan Simmons amerikai író Hyperion bukása című regényéből, amelyet sokan a kilencvenes évek kimagaslóan legjobb SF-jének tartanak, s amelynek szokatlan módon és nagy szerencsénkre két magyar fordítása is létezik:

The Hegemony Consul sat on the balcony of his ebony spaceship and played Rachmaninoff's Prelude in C-sharp minor on an ancient but well-maintained Steinway, while great, green saurian things surged and bellowed in the swamps below.

A Hegemónia Konzulja ébenfekete űrhajója balkonján ült és Rahmanyinov Cisz-moll Prelűdjét játszotta egy ősrégi, ám jól karbantartott Steinway-en, miközben hatalmas, zöld, gyikszerű dolgok keringtek bömbölve a lent elterülő mocsárban (ford. Békési József, 2001).

A hegemoniai Konzul ébenfekete űrhajójának balkonján ült, és Rachmanyinov cisz-moll prelúdiumát játszotta egy ősi, de jól karbantartott Steinwayen, miközben hatalmas, zöld, gyikszerű élőlények kavargtak és bömböltek a lenti mocsárban (ford. Huszár András, 2010).

Mint látható, ebben az egy mondatban négy tulajdonnév is található. A két fordító ezeket a márkanéven kívül mind átültette, de másképp. Rahmanyinov zeneszerző nevében Huszár benne felejtett egy *c*-t, a zenedarab címét pedig mindketten elrontották (helyesen: *cisz-moll prelúd*; Békési nagybetűvel, Huszár – nyilván Bach prelúdium és fűgáira gondolva – rossz szakszót választott). Egyikük sem zenész, mégsem járt utána annak, mi a darab címe. A legérdekesebb kérdés talán a mondat alanyának az elnevezése: a konzul ugyanis nem személynév, hanem titulus, diplomáciai beosztás, jóllehet tény, hogy a regényben végig így emlegetik ezt a szereplőt, tehát elvileg rendben van a nagybetű. Ellenben az, hogy a *Hegemónia Konzulja* vagy *hegemóniai konzul*, mást sugall: az előbbi azt, hogy a Hegemóniát képviseli más országban (vö. Magyarország nagykövete), az utóbbi pedig utalhat az állomáshelyre is (vö. budapesti nagykövet), azaz jelen esetben – tehát kiragadva a szövegkörnyezetből – némileg megtévesztő.

A teljesen vagy részben angolosan átírt szláv nevek egyre gyakrabban fordulnak elő a fordításokban (l. *Rachmanyinov* vagy *Újra ropognak a fegyverek Doneckben*³). Ez nem új jelenség, már a rendszerváltás előtt is megesezt néha:

To further enlarge the ceremony he got down – a bit reluctantly – his copy of The Book: A. J. Spektowsky's How I Rose From the Dead in My Spare Time and So Can You, a cheap copy with soft covers, but the only copy he had ever owned; hence he had a sentimental attitude toward it. Opening at random (a highly approved method) he read over a few familiar paragraphs of the great twenty-first century Communist theologian's apologia pro vita sua.

Hogy a szertartás ünnepélyességét fokozza, kissé vonakodva ugyan, de elővette a könyvet: *Hogyan támadtam fel halottaimból szabadidőmben, és hogyan teheted meg te is*, A. J. Spektowskytól, olcsó, puha kötésű példány, de az egyetlen, ami valaha is az övé volt, ezért kissé érzelmes viszony fűzte hozzá. Találomra kinyitotta (jól bevált módszer), és átfutott néhány ismerős sort a 21. századi nagy teológus apologia pro sua vitájából. (Ford. Veres Mihály, 1986.)

Nyilván ugyanazért nem lehetett Szpektovszkij a szerző, amiért ki kellett hagyni a *Communist* jelzőt a teológus elől. A kor azonban nem magyarázza, miért lett a *bekezdésből sor*, a *vita suá-ból sua vita*,⁴ illetve miért számmal és nem betűvel szerepel a huszonegyedik század. És ha már számmal, miért nem a magyar célnyelvben akkoriban bevettnek számító római számmal?

Ebben a regényben a beszélő neveket átültette a fordító, azonban fontosabbnak ítélte – ő vagy a szerkesztő – az elnevezés hosszát, mint pontos jelentését, ami beszélő nevek esetében legalábbis különös. A *Megsemmisítő* ugyanis mindenre kiterjed, nem csupán a formák, alakzatok elpusztítására; a *Formaromboló* közelebb lenne az eredetihez:

The origin of the Form Destroyer is unclear; it is, for instance, not possible to declare whether (one) he was a separate entity from God from the start...

³ Magyar Nemzet Online. 2014. szeptember 13., szombat 18:12, frissítve: szombat 19:31, forrás: MTI, szerző: W. L.

⁴ Hacsak nem a rag miatt, mint írásom egyik lektora fölvetette, ami szerintem nem indokolja a szórend fölírását, hiszen a címek is kaphatnak toldalékot kötőjellel elválasztva.

A Megsemmisítő eredetét homály fedi. Nem jelenthetjük ki egyértelműen, hogy vajon I. kezdettől fogva Isten különálló része volt-e... (Ford. Veres Mihály, 1986.)

A beszélő nevek mindig komoly gondot okoznak, különösen olyankor, mint az előbb már citált *Mole*-nál, amikor az elnevezés kötődik valamihez, például rá épül a cselekmény következő része. Vagy amikor a beszélő név egy szó eltorzítása egy másikká, amelynek van jelentése, méghozzá a történet szempontjából fontos jelentése, ez azonban magyarul valamiért nem kivitelezhető. Jane Yolen amerikai író nő Csipkerózsza című regényében például az unokák szeretetteljesen *Gemmá*-nak hívják nagyanyjukat; ez a *Granny* értelmező, népetimológiaszerű eltorzítása. Igen ám, de a *Gemma* valódi női név, amelyet az olaszból kölcsönöztek az angolok, és a nyolcvanas években igen népszerű volt; a jelentése 'drágakő'. Az unokák ezzel tehát a szeretetüket, ragaszkodásukat, nagyrabecsülésüket is kifejezik: nagyanyjukat ékkőnek, drágaságnak, kincsnek tartják. A magyar fordítás ezzel szemben egyszerű összevonással *Nami*-nak (*nagymami*) nevezi a titokzatos nagyanyát, akinek amnéziája és különleges meséje miatt az unoka nyomozni kezd, és eljut egészen a chełmnoi koncentrációs táborig. Ez a megoldás, jóllehet érthető választás, nem szerencsés, mert a szó hangzása túlságosan emlékeztet a gyermeknyelvi *nyami*-ra vagy a *Na, mi?* kérdésre.⁵ Alighanem akár az eredeti *Gemma* megtartása, netán magyarázattal vagy magyarázó lábjegyzettel ellátva, akár a megszokott *nagyi* alkalmazása jobban érzékeltette volna az unokák erős kötődését. Ilyen kérdésekről azonban ritkán faggatják az olvasókat az olvasáskutatók és az irodalomszociológusok, ezért aztán csak tétova föltevéseink lehetnek arról, milyen hatást vált ki a műfordítói átkeresztelés a közönségből. (Kivéve egyes konkrét eseteket, mint a Harry Potter- vagy a Witcher-fordításoké; az előbbi kapcsán I. HERTELENDY RÉKA 2011-es írását, az utóbbiról pedig maga a fordító, KELLERMANN VIKTÓRIA számolt be az áprilisi Zsáner, pop, kultúra konferencián.)

Az angol esetében egészen nagy bajba is kerülhet a fordító, mert az azonos alakú és többjelentésű szavak gyakorisága miatt előfordulhat, hogy még a szövegkörnyezetből sem egyértelmű a konkrét jelentés – főleg, ha az író erre még rá is játszik. Sir Terry Pratchett Korongvilág-sorozatában, amely toronymagasan vezeti a komikus fantasy műfaj népszerűségét és eladási listáját, már a harmadik kötetben megtudjuk, hogy az elismerten legnagyobb tudású boszorkány, *Granny Weatherwax* egy *Bad Ass* nevű faluban lakik, az elnevezés eredete azonban csak jóval később, a *Carpe Jugulum* című 23. kötetben derül ki. A falu nevének magyar fordítása a 3. kötetben *Aranyér*, húsz kötetrel később azonban kiderül, hogy az alapításhoz kötődő történet szerint valójában *Csökönyös Szamárnak* kellene lennie. Ilyen esetben a fordító már nem sokat tehet. *Granny Weatherwax* a *Hölgyek és urak* című kötettől kapott új magyar nevet:

There was a badger in the privy. Granny Weatherwax poked it with her broom until it got the message and lumbered off.

Egy borz tanyázott az árnyékszéknel. Wiharvész Anyó addig bökdöste a seprűjével, amíg át nem ment az üzenet, és a rágcsáló [sic!] el nem oldalgott. (Ford. Farkas Veronika, 2007.)

A *Weatherwax* magyar változata részint hozza – nagyjából – a jelentést is, részint azonos szótagszámú, ami a szövegritmus szempontjából lehet igen lényeges, egyszóval

⁵ Mint írásom már emlegetett lektora írja.

remek megoldás, bár szerencsésebb lenne a magyar hagyományokhoz illeszkedve kisbetűvel kezdeni az anyót (és a hozzá hasonlókat: az angol nagybetűvel írja például a 'király'-t is, a magyar nem: *King Verence ~ Verensz király*). A műfordítóknak tudomásul kell venniük, hogy az angol lényegesen többször használ nagybetűt. (A borz átminősítése rágsálóvá állítani képtelenség, ráadásul ha nincs két alanyváltás, csak egy, mint az eredetiben, akkor nem is lett volna szükség a beiktatására.)

Itt szeretném föl hívni a figyelmet az előbb már emlegetett műfordítói dilemma (*Main Street* vagy *Fő utca*) egy alfajára: amennyiben a tulajdonnév, amelyet magyarra kell ültetnünk, nem „egy az egyben” beszélő név, mint a fentebbi *Weatherwax*, akkor mit tegyünk? Fordítsuk le a – hozzátétőleges – értelmét, vagy keressünk valami hasonló hangzásút magyarul? Mindkettő mellett szólhatnak érvek, és csakis a szövegkörnyezet alapján dönthetjük el, melyik vonatkozás a fontosabb. Ilyen esetekben azonban csúnyán melléfoghatunk.

Arról már nem is beszélve, hogy bármelyik megoldás mellett döntünk, fölmerül az a kérdés is: hogyan írjuk? Abban a pillanatban, amikor a kétjegyű betűket (*cs, dz, gy, ly, ny, sz, ty, zs*), a háromjegyű betűt (*dzs*) és az ékezetes betűket (*á, é, í, ó, ő, ö, ű*) használjuk, a magyar nyelvhez kötjük azt a bizonyos tulajdonnevet. Ez viszont kitalált világok és hangsúlyosan eltérő, nagyon idegen kultúrák szerepeltetésekor furán hathat. Vannak olyan fordítók, akik ezt mindenáron kerülendőnek ítélik, és például a fentebbi *Wiharvész* nevet *Wiharvees*-nek írnák. Mások – Farkas Veronikához hasonlóan – átmeneti megoldásokat preferálnak, amelyekben valami jelzi az idegenséget, mint a magyarban nem használatos *w* a *Wiharvész*-ben. S megint mások nem foglalkoznak ezzel a kérdéssel, ugyanis a magyarosan írt neveket nem tartják kizökkentőnek (például a cikk elején emlegetett Gaiman-regények fordítói).

A következő példák George R. R. Martin amerikai írónak A tűz és jég dala című ciklusából származnak, és elképzelhető, hogy némi átfedésben lesznek HORVÁTH VIVIEN-nek ebben a számban megjelenő, ugyanerről a témáról írt cikkével (vö. HORVÁTH 2015). Ez a sorozat igen népszerű, kötetei milliószámra fogynak, s amióta az HBO több évados tévéfilmsorozatot forgat belőle, közönsége még nagyobbra duzzadt. Számunkra azért különösen érdekes, mert irgalmatlanul sok szereplőt mozgat, s mindnek van neve, ráadásul az elnevezések szabályszerűek. Mármint angolul. Magyarul abba a furcsaságba botlunk, hogy teljesen következtelenül, összevissza, bár azért néhány kategóriába rendezhetően fordítják a személyneveket.

Az első kategóriába sorolom azokat, akiknek mindig lefordítják a vezetéknevét, az utónévük azonban mindig megmarad, például *Ser Virágos Franklyn*, *Ser Folyami Tristan*, *Havas Jon*, *Hegyi Joy*, *Szikla Humphrey* – máshol a *Stone* fordítása nem *Szikla*, hanem *Köves* – *Viharos Ronald*, *Homok Ellaria*. Könnyen elintézhető a dolog azzal, hogy ezek a hét tartományban a törvénytelen gyermekeknek adott „családnevek”, mind valamiképpen jellemző a tartományra, ezért ültette át őket a fordító. Sajnos azonban nemcsak a fattyak neve szerepel így, hanem nemesuraké is, például *Ser Kacsamezei Rolly*, *Királyhegyi Ser Patrek*, *Ser Tengerjáró Davos*, *Jótestvér Norne*, *Zúzottkő ura*, és közembereké is, például *Hosszúvizes Rennifer*, *Tímár Tyrion*, melyek között bőven akad ragadványnévből vagy helynévből lett családnev.

A második kategóriába azok tartoznak, akiknek nem fordították le a nevét, holott az övék is legalább annyira beszélő név, mint az első kategóriába tartozóké. Szinte az összes főbb szereplő ide sorolható: *Eddard Stark*, *Victarion Greyjoy*, *Dorna Swyft*, *Ermesande Hayford úrnő*, *Alise Ladybright úrnő*, *Mace Tyrell*, *Orton Merryweather nagyúr*, *Ser*

Osmund Kettleblack (korábban, az első fordítónál *Feketeüst*), *Ser Arys Oakheart*, *Ser Rufus Leek*, *Selmond Stackspear* nagyúr, *Ser Tybolt Hetherspoon*, földdel rendelkező lovag. Vajon nem vetíti-e előre a kompromisszumra képtelen Eddard nagyúr sorsát, hogy a neve 'hajthatatlan' -t (is) jelent?

A harmadik kategóriába azok a szereplők kerülnek, akik állandó jelzővel, ragadvány-névvel rendelkeznek, amelyeket természetesen lefordítottak magyarra, így *Bátor Barristan*; *Ser Jaime Lannister*, a *Királyölő*; *Tyrion Lannister*, az *Ördögfióka*; *Ser Byron*, a *Szépséges*; *Ser Morgath*, a *Vidám*; *Árnyasréti Ser Shadrick*, a *Veszett Egér*; *Harrold Hardyng*, más néven *Örökös Harry* [*Harry the Heir*]. Ha nagyon módszeresen járnék el, akkor rögtön ketté is kellene osztani ezt a csoportot azokra, akiknek egyén- és családneve megmarad, és azokra, akikét legalább részben magyarra fordították, az utóbbi persze jóval kisebb lenne. S ha már a példák közé tettem *Örökös Harry*-t, hadd jegyezzem meg, hogy nem csak az angolban akadnak azonos alakú szavak, s ez az *örökös* ilyen formában nem a leg-szerencsésebb választás: hátravetve, határozott névelővel jobb lett volna.

A következtelenséget mi sem támasztja alá jobban, mint két mellékszereplő – angolul tudók számára mulatságos – magyar elnevezése a negyedik kötetben. Az egyik *Ifjú Sáros Mudd*. Mivel a *mud* szó jelentése *sár, iszap*, a fordító nyilván azt gondolta, furcsán hangozna az *Ifjú Sáros Sár*, s inkább megőrizte a név felét angolul. Hasonlóan járt el *Robin Peasebury*, *Borsóföld ura* esetében is, akinek neve magyarul *Borsóvári Robin*, *Borsóföld ura* kellene, hogy legyen. Itt is elkerülte a fordító az ismétlést, holott ha megnéztet volna néhány 19. századi vagy 20. század eleji magyar nemesi titulust, akkor láthatta volna, hogy az ilyen ismétlések igen gyakoriak a nemességnél. Vajon a ciklus fordítói csak a személy-neveknél jártak el így, vagy más esetben sem törekedtek következetességre?

3.2. Földrajzi nevek. Ezek után nyilván nem lesz meglepő, hogy A tűz és jég ciklusában előforduló földrajzi neveknél pontosan ugyanezt a kettősséget tapasztaljuk. Igazából semmi más logikus magyarázatot nem lehet erre adni azonkívül, hogy a fordítónak nem mindig volt ihlete vagy egész egyszerűen ideje frappáns magyar neveket kreálni. Másként miért fordította le az *Ökörgázló-t* (*Oxford*), és vette át az *Yronwood*-ot (*Vasfa*)? Kiválasztottam az egyik kötetet (Varjak lakomája) és megnéztem a térképeken a földrajzi neveket: *Blacktyde*, *Harlaw*, *Orkmont*, *Pyke*, *Arbor*, *Inn*, *Felwood*, *Ghaston Grey*, *Brimstone*, *Lannisrév* (korábban *Lannisport*), *Casterly-hegy* (korábban *Kaszter-hegy*), *Harroway nagyúr városa*, *Redwynne-szoros*, *Massey-kanyar*, *Flint-sziklák*, *Kraken-fok*, *Sas-fok*, *Sóbérc*, *Vasember-öböl*, *Sárkánykő-sziget*, *Viharvég*, azaz teljesen megőrzött, részlegesen és teljesen lefordított név egyaránt van köztük.

Egyértelműen látszik, hogy a földrajzi nevek esetében ugyanolyan találomra fordított a műfordító – illetve két műfordító, mivel ennél a kötetnél vette át a sorozat további fordítását Pétersz Tamástól Novák Gábor –, mint a személynevekében: hiszen ha lefordította a *nagyúr városa* részt, miért nem fordította le a *Harroway*-t? Mind a *harrow* ('borona', 'vándormadarak vonulásának V-betűje'), mind a *way* ('út, mód') viszonylag könnyen értelmezhető. Vagy ha lefordította a *sziklák*-at meg a *fok*-ot, a *flint*-et ('kova') és a *kraken*-t ('krák') miért nem? Miért maradt meg angolul az *Inn* ('fogadó, vendéglő, csárda')? Szándékosan olyan példákat választottam, amelyekből kitűnik, hogy jó angoltudással nem okozhat gondot átültetésük magyarra, amennyiben persze azt akarjuk, hogy az olvasó ezeket a helyeket ismerősként fogadja el. Ha a cél az, hogy újra és újra „elidegenítsük”, ráébredjünk arra, hogy a történet egy mesebeli, mégis angol nyelvű világon játszódik, akkor

talán valóban üdvösebb a nem mindennapi személy- és helynevek alkalmazása. De a vegyes bánásmód inkább azt sugallja, hogy nem volt ilyen kezdeti döntés, sem gondos mérlegelés ebben a kérdésben: ha rögvést adódott megoldás, magyar nevet kapott a fok vagy bérc, ha nem, a fordító nem szánt rá időt, átvette és robogott tovább, hogy határidőre elkészüljön a munkával. És nem is a fordító személye számít, hiszen – mint a *Feketeüst* ~ *Kettleblack*, illetve *Lannisport* ~ *Lannirév* példák mutatják – mindkét fordító magyarít olyan beszélő nevet, amelyet a másik nem.

3.3. Intézménynevek. Saját műfordítói gyakorlatomból is rengeteg példát hozhatnék, melyek – éppúgy, mint a többieké – ékesen szemléltetnék, hogy a műfordító döntése az adott szövegkörnyezettől függ, és ennek következtében nem is konzekvens. Nemrégiben lefordítottam egy regényt, Arthur C. Clarke és Michael Kube-McDowell *The Trigger* című művét, amely magyarul a kiadó döntése alapján két kötetben jelent meg: a *Tűzszünet* címet kapta, s mindkét kötetnek lett még egy alcíme is (*Trigger/Ravasz, Jammer/Béklyó*). A tagolás az eredeti három részből az elsőt tette az első kötetbe, a lényegesen rövidebb második részt és a nyúlfarknyi harmadikat pedig a második kötetbe. Szempontunkból azonban fontosabb volt a kiadó kérése, hogy a regényben előforduló rengeteg intézménynevet fordítsam magyarra. Igen ám, de az amerikai kormányzat, tudományos, művészeti és sportélet (stb.) számos intézménye közismert és gyakran emlegetett magyar nyelvhasználatban is. Azaz van meghonosodott formájuk: mindenki tudja, az angolul nem beszélők is, hogy miről beszélünk, ha – angolos kiejtéssel – a *CIA*-t vagy a *Wall Street Journal*-t emlegetjük. Amikor erre föl hívtam a kiadó figyelmét, módosították a kérést: ezeket inkább őrizzem meg, csak minden más, a nagyközönség számára ismeretlen tulajdonnevet fordítsak magyarra. Ezzel viszont az volt a gond – azon túl, hogy természetesen semmiféle konkrét meghatározása nem létezik a nagyközönség ismereteinek –, hogy számos helyen egymás mellett fordult elő híres és kevésbé ismert intézmény neve, például az itt következő felsorolásokban (az előbbiben három egyetem, az utóbbiban három tudományos intézmény szerepel): *sem a Stanfordon, sem a Purdue-n, sem a Tennessee Állami* vagy *a Smithsonian, a Természettudományi Múzeum és az Egyesült Államok Tengerészeti Obszervatóriuma*. Nagyon különösen hat egymás mellett az angol és a magyar név.

A szövegben, az amerikai kultúrában megszokott módon, rengeteg betűszó, illetve rövidítés is szerepelt, nem csupán a már említett *CIA* és az *FBI*, hanem más kormányzati és egyéb szervek, testületek megnevezése is. Ennek következtében rengeteg magyarázó lábjegyzetet kellett a regénybe illeszteni, jöllehet már a kilencvenes évek óta tudjuk, hogy még a diplomás olvasók zöme is olvasatlanul átugorja ezeket, azaz hasznosságuk erősen megkérdőjelezhető, a tördelést is megnehezítik, és az oldal külalakját is elcsúfítják. Mindazonáltal a bevezetőben már említett alapkövetelménynek eleget kell tenni: nem ilendő kevesebb tájékoztatást adni a fordított mű olvasóinak, mint amennyit az eredeti olvasói kaptak. Ezért aztán hemzsegték az ilyen betoldások intézménynevek és betűszók magyarázataképpen:

Őn ezt mondja, mégis a Ravasz-termelés kilenctizedét olyan címekre küldette, ami vagy „Fort”-tal kezdődik vagy „Base”-zel végződik. > (Lábjegyzet: A Fort jelentése erőd, a Base-é támaszpont, mindkettő hagyományos elnevezése katonai létesítményeknek. [A ford.])

FCC > (Lábjegyzet: Szövetségi Kommunikációs Bizottság. [A ford.])

ATF > (Lábjegyzet: *Bureau of Alcohol, Tobacco and Firearms and Explosives*, azaz az Alkohol- és Dohánytermékek, illetve Lőfegyverek és Robbanószerek Forgalmával Foglalkozó Iroda. [A ford.])

NTSA Sportpisztolylövő Országos Bajnokságon > (Lábjegyzet: *National Trap Shooting Association*, kb. Országos Traplövész Szövetség. [A ford.])

Ez az eljárás talán a legszembetűnőbb a regény elején, a szereplők felsorolásánál, ahol egyes szervezetek, illetve vállalatok neve angolul szerepel (*Terabyte Laboratories*, *Mind Over Madness*, *Aurum Industries*, *Allied General*), másoké magyarul (*Amerikai Egyesült Államok*, *Szövetségi Nyomozóiroda*, *Védelmi Hírszerző Ügynökség*, *Tisztességes Igazságszolgáltatás Néphadserege*), továbbá három betűszó is akad köztük, melyek közül kettő angol, és magyarra fordított teljes nevük mögött állnak (*FBI*, *DIA*), egy pedig a magyarra fordított név kezdőbetűiből tevődik össze (*LOSZ*) – plusz ott a *public relations* közismert *PR* rövidítése is. Ennél zavarosabban nem is lehetne bánni a tulajdonnevekkel, amit tovább tetéz a rengeteg amerikai – multikulturális – személynév.

Dramatis Personae

A Terabyte Laboratoriesnál:

[...]

(A FŐVÁROS) Washingtonban:

Grover Wilman szenátor, a *Mind Over Madness* alapítója

Mark Breland, az Amerikai Egyesült Államok elnöke

[...]

Aimee Rochet, PR-igazgató

Edgar Mills, a Szövetségi Nyomozóiroda (FBI) igazgatója

Jacob Hilger, a Védelmi Hírszerző Ügynökség (DIA) igazgatója

MÁSHOL:

Aron Goldstein, az *Aurum Industries* tulajdonosa és a *Terabyte Laboratories* legfőbb befektetője

John Samuel Trent, a *LOSZ* elnöke

Jules Merchant, a katonai beszállító *Allied General* elnöke

Philby Lancaster, a *LOSZ* ügyvédje

Robert Wilkins, a Tisztességes Igazságszolgáltatás Néphadseregének helyi parancsnoka

Mindennek magyarázata az, hogy a kérdésnek megfelelően a fiktív, valamint itthon jobbra ismeretlen neveket átültettem magyarra, kivéve a vállalatok nevét, ugyanis amerikai környezetben furcsán hatottak volna a magyar cégnevek, főként a fantázianevek, míg az intézménynevek többnyire leíró jellegűek, ezért gyakran önmaguk magyarázatául is szolgáltak. Továbbá a megtartott betűszók arra is jók, hogy könnyen rájuk lehessen bukkanni angol szövegkörnyezetben, amennyiben valaki utánuk szeretne nézni: ha ezek nem szerepelnének, az olvasó kénytelen lenne saját maga visszafordítani a tulajdonnevet angolra, és annak alapján keresgélni; ez pedig finoman fogalmazva sem a legcélravezetőbb megoldás.

Az itt röviden bemutatott kaotikus helyzet a legtöbb szépirodalmi műben nem fordul elő, s ha mégis, korántsem ilyen mennyiségben. Ez az írás azonban a politikai krimi és a tudományos fantasztikum közeljövőbe helyezett ötvözete, ezért hitelességének

megteremtése folyamán erősen támaszkodik a valóban létező intézményekre és szervezetekre. Ekként kitűnő példa arra, milyen sokrétű feladata lehet a műfordítónak a tulajdonnevek kezelése során: ki kell nyomoznia, létezik-e az adott név hordozója a mi konszenzuális valóságunkban, és ha igen, van-e ennek a névnek bevett magyar fordítása. Ha van, nem félrevezető-e a fordítás, használható-e az irodalmi alkotásban; ha nincs, melyik megoldás a legüdösebb az adott környezetben. Ha ilyen névviselő nincs, van-e valami hozzá hasonló, annak van-e magyar megfelelője; és így tovább. Majd a vizsgálódás és töprengés eredményét a kiadó elé kell terjeszteni, amely – általában a szerkesztő személyében, néha azonban egész „kupaktanács” formájában – rábólint vagy elutasítja, esetleg kiváló, esetleg vérlázítóan oda nem illő javaslatot tesz. Mindez igencsak időigényes.

S eddig csak olyan nevekről írtam, amelyeket könnyedén át lehetett ültetni magyarra. Néha azonban ez nem olyan egyszerű.

4. A beszélő nevek fordíthatósága-fordíthatatlansága. Azt hihetnénk, hogy a kortárs irodalom ritkán alkalmaz beszélő neveket, ám ezek gyakrabban fordulnak elő, mint gondoljuk. A fordítási gondokat és fejtörést okozó eseteket két Sheri S. Pepper-műből kölcsönzöm. Pepper itthon ismeretlen (vö. SOHÁR 2015), a nyolcvanas éveit taposó kortárs amerikai író, aki elsősorban az SF műfajban alkot, mely rövidítést az ő esetében *speculative fiction*-ként érdemes föloldani. *The True Game* [Az igazi játszma] című „trilógiák trilógiájá”-ban, mely a nyolcvanas évek közepén jelent meg, és azóta is folyamatosan új rajongókra talál, számos szereplőnek adott beszélő nevet, mely az illető valamilyen tulajdonságára utal. Például az a boszorkány, akinek egyik erőssége az illúziókeltés, melynek segítségével megégett, elcsúfult külsejét elrejt, és kápráztatóan szépnek láttatja magát, a *Dazzle* ’Elvakítás’ nevet viseli; testvérét, aki gyógyító, *Silkhands*-nek ’Selymeskezek’-nek hívják; egy bármilyen alakot magára öltetni képes nő neve *Mavin Manyshaped* ’Sokalakú Mavin’; azt az embert, akire nem hat a többi varázssereje, *Riddle*-nek ’Talány’-nak szólítják; azt a szolgát, akit a megóvando gyermek mellé rendelnek felügyelni, *Chance*-nek ’Esély’-nek nevezik, mert a fiúnak így van esélye fölőlni, nem pusztítják el idő előtt; apja, a varázsló pedig a *Himaggery* nevet viseli. Ez első látásra különösnek tűnhet, de némi gondolkodás után rá lehet jönni, hogy három részből, két szóból és egy képzőből alkották, *High + Mage + ry*, azaz nagyjából annyit tesz: ’Nagyerejű Varázslóság’, kissé átalakítva ’Nagyerejű Óvarázslósága’.

De nem csupán az igazi játszmaiban részt vevő játékosok nagyobbik része visel beszélő nevet, hanem a bolygóra a Földről űrhajóval odavitt tudósok leszármazottai (pl. *Manacle* ’Bilincs’, *Shear* ’Megnyír/Deformálódás’, *Quench* ’Elolt/Elfojt’, *Flogshoulder* ’kb. Ostorváll’, *Huskpaw* ’kb. Burokmancs’) és azok génmanipulációkkal előállított szörnyetegszolgái is (pl. *Naggy Lap* ’kb. Aljas Cirkuláló’). Ezek között akadnak egyszerűek is, amelyeknél csak a szótagszám, illetve az azonos végződés okozna gondot, például *Fatman* ’kb. Kövér Férfi’, *Tallman* ’kb. Magas Férfi’. A sziámi ikrek neve kicsit bajosabb, ugyanis külön-külön is van nevük és együtt is: *Dupez One* ’kb. Dupla Egy’, *Dupez Two* ’kb. Dupla Kettő’ és *Dupies* ’kb. Duplák’. Ezeknél az elnevezéseknél fontos, hogy bár nem létező nevek angolul, a hangzásuk alapján lehetnének ilyen nevek, és az alakjuk szabályos, tehát a magyar megfelelőknek is szabályos képzésű, hasonló hangzású és kellemetlen asszociációkat keltő formációknak kell lenniük. Megint hangsúlyozom: ez sok időt és kreativitást igénylő feladat, amelyet a szoros határidőkkel igen csekély díjazásért dolgozó műfordítók sokszor nem engedhetnek meg maguknak.

A beszélő földrajzi nevek (pl. *Bannerwell*, *Shadowmarches*, *Reavebridge*, *Schooltown*, *Three Nob*, *Blot*) között már olyan is akad, amelyikben egy kitalált lény neve szerepel: *Dorbor Range* 'kb. Dorbor-hegység'. Egy másiknál, ha a jelentést akarnánk lefordítani, el kellene döntenünk, hogyan tevődik össze a *Hawsport* elnevezés: *Haw* + *sport*, vagy *Haws* + *port*, vagy *Haw's* + *port*, miközben a *haw* jelentése egyáltalán nem egyértelmű. De mindez könnyű feladat ahhoz képest, amit Tepper The Margarets [A Margareték] című regénye tartogat. Ebben a Marson magányosan nő föl egy *Margaret Bain* nevű lány, és arról fantáziál, mint minden rendes gyerek, hogy mi minden szeretne lenni: királynő, orvos, kém, hősiess bajnok, gondolatolvasó, varázslónő-sámán és sok nyelven beszélő tolmács.

*Sheri S. Tepper: The Margarets
(A marsi) Margaret Bain*

1. *Gretamara*, [egy Margaret] a Kertész fogadott lánya a CHOTTEM bolygón – gyógyító
2. *Ongamar*, [egy Margaret] rabszolga, varrónő a CANTARDENE bolygón – kém
3. *Naumi*, [egy Margaret] Rastarong örökbe fogadott fia a THAIRY bolygón – harcos
4. *Mackey nagymama* [egy Margaret] a TERCIS bolygón – nyelvész
5. *Mar-ager*, [egy Margaret] rabszolga, pásztor a FAJNARD bolygón – telepata
6. *Wilvia* [egy Margaret] a POKOL bolygón – királynő
7. *M'urgi*, [egy Margaret] Farkasanya tanítványa a B'YURNRAD bolygón – sámánnő

Úgy hozza a történet, hogy Margaret élete különböző fordulópontjain kiválnak belőle ezek a korábban elképzelt személyiségek, és önálló életre kelnek, majd a végén egymásra talál mind a hét szereplő, és közösen elhárítanak egy vészes fenyegetést az emberiség feje fölül. Nagyszerűen megírt mese, a legmelegebben ajánlom mindenkinek, és boldogan fordítanám magyarra, habár nem lenne könnyű feladat, többek között az előbb felsorolt nevek miatt. Látszólag az lenne a legjobb megoldás, ha megtartanánk az eredeti elnevezéseket, ezt azonban nem tehetjük meg a következő rész miatt:

"I will be a queen," I told myself, repeating this until it became a mantra. I, a queen will be. Queen Willbea. No. That had an ugly sound to it. It should be softer. Wilvia. Queen Wilvia. That pleased me, and I bowed to myself in the mirror. [...] "Others have been warriors, now me!" I cried to my mirrored self. I spelled it "Naumi." He was a quiet but very clever one. He wasn't huge and muscular, so he had to outthink other people. He became the warrior who guarded the borders, who protected the queen, and being him was fun because I liked being a boy sometimes. We had no animals on Phobos or Earth, but there were animals on many of my imagined worlds. Yaboons and gammerfrees and umoxen. I talked to them all the time in my guise as Mar, the telepath, who could talk to animals, and humans. I explored things as dark, smoky Margy, the shaman, the one who would travel in her mind. Traveling in my mind was something I did a lot of.

The linguist was going to be me, myself, I decided. I loved words. Learning words was the best part of learning anything, so plain Margaret was the linguist. The healer was young and very kind. She wasn't as clear as the others. I supposed she would come into being later, as I learned more about her particular talents, because a healer would be very useful.

– Királynő leszek – ígértem magamnak, s addig mondogattam, míg mantra lett belőle. **Én, királynő leszek. Leszek királynő.** Nem. Ennek nem tetszik a csengése. Lágýabb hangzás kellene. **Leszel. Liesel királynő.** Ez tetszett, s meghajoltam tükörbéli önmagam előtt [...] – Mások már voltak harcosok, **most majd én!** – kiáltottam a tükörképemnek. **Malydennak** írtam le. **Malyden** csöndes, de nagyon okos fiú volt. Nem volt megtermett és izmos, ezért túl kellett járnia mások eszén. Harcos lett, aki a határt őrizte, aki a királynőt védelmezte, és jó móka volt Malydennek lenni, mert néha öröömöm leltem abban, hogy fiú lehetek. A Phoboszon meg a Földön mi nem tartottunk állatot, de rengeteg elképzelt világon éltek. Jabuinok meg gamfrik meg biwajok. Folyton beszélgettem velük, amikor **Mar**, a telepata bőröbe bújtam, aki értett az állatok meg emberek nyelvén. Titokzatos, füstös **Margy** sámánként, aki képes volt gondolatban utazni, kifürkészttem dolgokat. Sokat utaztam gondolatban.

A nyelvész majd én magam leszek, döntöttem el. Szerettem a szavakat. A szavak megtanulása volt minden tanulás legjobb része, ezért a sima **Margaret** lett a nyelvész. A gyógyító fiatal volt és végtelenül kedves. Ő nem volt olyan világos, mint a többiek. Úgy gondoltam, ő majd csak később fog kialakulni, amikor már többet tudok az ő sajátos képességeiről, mert egy gyógyító nagyon is hasznos lehet. (Saját fordítás)

Itt ugyanis Margaret felsorolja a személyiségeket, akikről-amelyekről álmodozik, s elmagyarázza azt is, hogyan kapták a nevüket. Ahhoz, hogy ez magyarul is könnyed és elegáns legyen, ezt a passzust igencsak kreatívan kellene átültetni, hiszen például a királynő neve (*a queen will be – Willbea*) az **Én királynő leszek** mantrából ered. Ebből jó magyar nevet alkotni nem kis feladat, mert a gépiesen előállítható **Leszek királynő** azzal, hogy értelmes, jelentéssel bíró szerkezet, szóba sem jöhet. Vagy a harcos elnevezését (*now me – Naumi*) a **Mások voltak már harcosok, most majd én!** felkiáltás végéből kellene összerakni, márpedig a **Majdén** név nem hangzik túl jól. És mint a korábbi felsorolásból látható, olyan neveket szükséges kreálni, amelyeket aztán szabályosan még tovább lehet variálni: *a queen will be – Willbea – Wilvia...*

A példák, példamondatok sorolása hosszasan folytatható lenne, azonban írásom célja nem a viszonylagos teljességre törekvés, hanem egy speciális problémakör leírása a műfordítás szemszögéből. Summa summárum, a műfordító dolga nem könnyű, mert a következtelen, látszólag vaktában történő névadás mögött a szimpla oda nem figyelésen túl sokféle megfontolás, számos indok húzódhat meg. A tulajdonnevek jelentőségéről e helyt nyilván fölösleges lett volna értekezni, de az idegen nyelvekről történő fordítás során felmerülő dilemmák ismertetése, a műfordító gondolkodásának és szempontjainak bemutatása talán segít hidat verni a nyelvtudomány és a műfordítás művelői között, és a nagyon más nézőpont megismerése minden bizonnyal mindkét oldalnak hasznára válik.

Felhasznált források

- Clarke, Arthur C. – Kube-McDowell, Michael 1999. *Trigger*. Bantam Spectra, New York.
 Clarke, Arthur C. – Kube-McDowell, Michael 2014. *Tűzszünet 1. Ravasz*. Ford. Sohár Anikó. Metropolis Media, Budapest.
 Clarke, Arthur C. – Kube-McDowell, Michael 2014. *Tűzszünet 2. Béklyó*. Ford. Sohár Anikó. Metropolis Media, Budapest.

- Dick, Philip K. 1970. *A Maze of Death*. Doubleday, New York. (Online: első Vintage Book kiadás 1994. <http://worldtracker.org/media/library/English%20Literature/D/Dick,Philip%20K/Dick,%20Philip%20K/Dick,%20Philip%20K%20-%20A%20Maze%20of%20Death.pdf>; 2012. 08. 16.)
- Dick, Philip K. 1986. *A halál útvesztője* [A Maze of Death]. Ford. Veres Mihály. Móra, Budapest.
- Dick, Philip K. 2003. *Now Wait for Last Year*. Gollanz, London. Első kiadás: Doubleday, New York, 1966.
- Dick, Philip K. 2007. *Várjuk a tavalyi évet* [Now Wait for Last Year]. Ford. Pék Zoltán. Agave Kiadó, Budapest.
- Dick, Philip K. 1962. *The Man in the High Castle*. Putnam, New York. (Online: Berkley kiadás 1981. január. <http://www.autistici.org/2000-maniax/texts/philip%20k%20dick%20-%20the%20man%20in%20the%20high%20castle.pdf>; 2012. 08. 16.)
- Dick, Philip K. 2003. *Az ember a Fellegrárbán* [The Man in the High Castle]. Ford. Gerevich T. András. Agave Kiadó, Budapest.
- Gaiman, Neil 2001. *American Gods*. HarperCollins, New York.
- Gaiman, Neil 2003. *Amerikai istenek* [American Gods]. Ford. Juhász Viktor. Szukits Kiadó, Szeged.
- Gaiman, Neil 1996. *Neverwhere*. Penguin Group – BBC Worldwide Ltd., London.
- Gaiman, Neil 2007. *Sosehol* [Neverwhere]. Ford. Pék Zoltán. Agave Kiadó, Budapest.
- Martin, George R. R. 2005. *A Feast for Crows*. Bantam Dell, New York.
- Martin, George R. R. 2005. *Varjak lakomája* [A Feast for Crows]. Ford. Pétersz Tamás. Alexandra, Pécs.
- Martin, George R. R. 2010. *Varjak lakomája* [A Feast for Crows]. Ford. Novák Gábor. Alexandra, Pécs.
- Pratchett, Terry 1992. *Lords and Ladies*. Gollancz, London.
- Pratchett, Terry 2007. *Hölgyek és urak*. [Lords and Ladies]. Ford. Farkas Veronika. Delta Vision, Budapest.
- Simmons, Dan 1990. *The Fall of Hyperion*. Doubleday Foundation, New York.
- Simmons, Dan 2002. *Hyperion bukása* [The Fall of Hyperion]. Ford. Békési József. Cherubion, Debrecen.
- Simmons, Dan 2011. *Hyperion bukása* [The Fall of Hyperion]. Ford. Huszár András. Agave Kiadó, Budapest.
- Tepper, Sheri S. 2007. *The Margarets*. HarperCollins, New York.
- Tepper, Sheri S. 1983–1986. *The True Game* [*The Song of Mavin Manyshaped*. Ace, New York, 1985; *The Flight of Mavin Manyshaped*. Ace, New York, 1985; *The Search of Mavin Manyshaped*. Ace, New York, 1985; *King's Blood Four*. Ace, New York, 1983; *Necromancer Nine*. Ace, New York, 1983; *Wizard's Eleven*. Ace, New York, 1984; *Jinian Footseer*. Tor, New York, 1985; *Dervish Daughter*. Tor, New York, 1985; *Jinian Star-eye*. Tor, New York, 1986].
- Yolen, Jane 1992. *Briar Rose*. Tor, New York.
- Yolen, Jane 2010. *Csipkerózsza* [Briar Rose]. Ford. F. Nagy Piroska. Metropolis Media, Budapest.

Hivatkozott irodalom

- FARKAS TAMÁS 2007. A tulajdonnevek fordíthatóságáról és napjaink fordítási hibáiról, közszók és tulajdonnevek példáján. *Névtani Értesítő* 29: 167–188.
- HERTELENDY RÉKA 2011. Fordítói kihívások és megoldások a magyar nyelvű Harry Potter-kötetekben. *Névtani Értesítő* 33: 133–145.
- HORVÁTH VIVIEN 2015. A személy- és állatnevek rendszere, funkciója és fordíthatósága A tűz és jég dala című fantasy ciklusban. *Névtani Értesítő* 37: 49–66.

- KELLERMANN VIKTÓRIA 2015. *Vaják? Lengyel fantasy – magyar piacon*. Elhangzott a Zsáner, pop, kultúra konferencián 2015. április 17-én.
- SOHÁR ANIKÓ 2012. *Cupido vagy Ámor?* Leíró fordítástudományi elemzés a Magyar Írószövetség SF Irodalmi Szakosztályának május 16-i estjére készült tizennégy fordításról. http://lfg.hu/wp-content/uploads/2012/05/sohar_forditas_elemzes.pdf (2015. 09. 10.)
- SOHÁR ANIKÓ 2015. A pusztába kiáltott szó. Sheri S. Tepper. *Tiszatáj* 69/10: 86–92.

SOHÁR ANIKÓ
Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

**ANIKÓ SOHÁR, To translate or not to translate?
A literary translator's dilemmas of proper names with respect to speculative fiction**

The paper attempts to list the dilemmas proper names present to literary translators based on the author's own and others' literary translations. There is no consistent rule governing whether or not to translate proper names in Hungarian. Generally names embedded in the text are dealt with according to the client's requirements, the context and the literary translator's resources. This is the case even if a name does not simply serve as an identifier, to separate an entity unambiguously, but has significant meaning, refers to something important or contributes to the overall ambience. There are arguments for and against the translation of proper names; using the originals is time-saving, cost-efficient and makes reference to the original easier, while translation provides the reader with extra information, to say nothing of the 'magical vibes' of the name, the evoked feeling of unfamiliarity or familiarity, the atmosphere produced by it. As every case differs, a translator must take all significant factors into consideration and make a decision that will greatly influence the reception of a literary work. Although it may seem logical to expect consistency within a work, series or oeuvre, the paper attempts to show why consistency in dealing with proper names is something a literary translator aspires to, but never fully achieves.

A személy- és állatnevek rendszere, funkciója és fordíthatósága A tűz és jég dala című fantasyciklusban

1. Bevezetés. George R. R. Martin A tűz és jég dala című fantasyciklusa napjaink egyik – olvasók és kritikusok által egyaránt – legtöbbet méltatott, nagy hatású epikus könyvsorozata. A hétrészesre tervezett sorozat első kötete, a Trónok harca 1996-ban jelent meg eredeti nyelven, e tanulmány megírásáig pedig további négy rész látott napvilágot: Királyok csatája, Kardok vihara, Varjak lakomája, Sárkányok tánca. Az alaptörténetet tartalmazó regények kiegészülnek még három kisregénnyel (ezek Magyarországon egy kötetbe foglalva jelentek meg A Hét Királyság lovagja címen), valamint egy, a regényekben lefestett világ történelmét összefoglaló, nagy lélegzetvételi kiegészítő könyvvel (A tűz és jég dala világa).

A cselekmény egy fiktív világ, Westeros és Essos földjének politikai és hadi eseményeit mutatja be, több különböző szereplő perspektívájából. A korra, nemre, jellemre, foglalkozásra, társadalmi pozícióra és kulturális háttérre nézve rendkívül változatos karakterek rendszeresen váltakoznak a narrátor szerepében. Martin rendkívül részletgazdag, aprólékosan és következetesen kidolgozott világának az eredményeképpen a regénysorozat hatalmas mennyiségű névadattal szolgál az olvasóknak.

Az irodalmi névadás című művében KOVALOVSKY MIKLÓS a következőket írja: „a képzelt világnak is vannak törvényei és bizonyos állandósága” (1934: 6). Dolgozatomban azt szándékozom megvizsgálni, hogy a George R. R. Martin által teremtett világban, A tűz és jég dala történeteiben vajon felfedezhetők-e kidolgozott névadási rendszerek és stratégiák, és ha igen, milyenek. Szót fogok ejteni a történet során megismert népcsoportokon, társadalmi rétegeken, nagyobb családokon belüli névadási és névöröklési szokásokról; ez utóbbiakat továbbá érdemesnek tartom összevetni a valós dinasztikus névadással. Ezt követően néhány kiragadott példán keresztül bemutatom a házasságon kívül született gyerekek neveinek jelentőségét, az e névtípusra a regényciklus világában vonatkozó szabályokat, majd a ragadványnevekre is kitérek. A történetben szereplő állatok neve olyan szoros kapcsolatban áll az emberek névadásával, hogy érdemesnek tartom a személynevekkel együtt tárgyalni őket, így a két névfajta bemutatása viszonyítási alapot és kiegészítést nyújthat egymásnak. Ez a terület már-már a mágia határát súrolja, mely jelentős szerepet játszik a regények világában, így szintén érdemes a vizsgálatra. Reményeim szerint munkám ha nem is teljes körű, de hiteles képet nyújt George R. R. Martin névadási gyakorlatáról, a regényciklusban szereplő személynevek rendszeréről és funkciójáról, illetve a regények állatneveiről. Végezetül, mivel a tárgyalt műveknek magyar fordításuk is létezik (sőt nem is egy), a bennük szereplő személy- és állatnevek fordításának a gyakorlatát is igyekszem röviden áttekinteni.

2. A személynevek rendszere. A tűz és jég dala világában több eltérő társadalmi berendezkedésű és kulturális háttérű nép él. Ennek a hatalmas világnak, amelyben a cselekmény játszódik, ugyanúgy megvannak a maga szabályai és korlátai, ahogy a valóságnak;

irreális lenne tehát, ha a névadás minden családban és dinasztiaiban ugyanolyan elvek, motivációk alapján történné. Bár a szokások és a célok alapvetően nem változnak, a családokon belül megfigyelhető minták sokfélék lehetnek: függenek a család székhelyének hollététől, a családtagok származásától, történelmük alakulásától, pozíciójuktól, s e világon belül is léteznek átmenetek, egymásra hatások.

2.1. Westeros. Westeros, vagy mások, kissé pontatlan, bizonyos területeket figyelmen kívül hagyó nevén a Hét Királyság éghajlati, természeti és kulturális szempontból egyértelműen a középkori Európára hasonlít, így nem meglepő, hogy a nyugati földrészen használt egyénnevek alapjai erről a területről származnak. Társadalma a feudalizmus és az európai udvari kultúra sajátosságait tükrözi, beleértve a lovagi kultúrát is. A regénybeli lovagság teljesen megegyezik a valós történelmivel, az egyetlen apró változtatás névadási szempontból történik: a *sir* névkiegészítő *ser*-ként használatos.

George R. R. Martin néha egész eseményeket és karaktereket kölcsönöz a valóságból, de némileg átalakítva őket, hogy Westeros világában is hitelesek lehessenek. A nevekkal ugyanezt teszi: a sok más funkció mellett, amelyet betöltenek, abban is nagy szerepet játszanak, hogy felidézzék az olvasóban a középkor és a lovagi kultúra jellemzőit. A történet egyik szereplőjének neve, a *Trystane* kifejezetten a Trisztán és Izolda szereplőjére tett utalás. Bizonyára nem véletlen, hogy éppen egy világszerte híres középkori történet kapcsán teremődik meg az intertextualitás. Mint a névből is kitűnik, a szerző gyakran apró írásbeli módosításokat alkalmaz az ismert neveken. Olykor megváltoztat egy-egy hangot, esetleg egész szótagokat: van, hogy mindössze egy magánhangzó kerül más helyre (*Jaime – Jamie*) vagy egy mássalhangzó megduplázódik (*Eddard – Edward*) stb. Ezzel az ismerős neveket kissé idegenebbé teszi, de csak annyira, hogy némileg jelezze: minden ismerőssége ellenére ez nem teljesen a történelmi Európa világa.

A különböző dinasztiák tagjainak összetartozását a hangzásukban hasonló nevek jelzik. A legtöbb nagy, a történet szempontjából központi szerepet játszó háznak megvannak a maga hagyományai arra vonatkozólag, hogy milyen hang-, illetve betűkapcsolatokat, szótagokat szeretnek az egyénnevekbe illeszteni. A Lannister-ház néhány tagja: *Tybolt, Tywald, Tyland, Tywin, Tyrion*, valamint egy női név: *Tya*. Látható a *ty*- szótag kedveltsége a nevek elején. A Targaryen-dinasztiában rendszeresek az *ae* (*Jaehearys, Daemon, Aenys, Maekar*), a szó eleji *rh* (*Rhaegar, Rhaena, Rhaenyra*) és a szó végi *-ys* (*Viserys, Daenerys, Aerys*) betűkapcsolatok, a Vas-szigeteken élő Greyjoy férfiak nevei pedig sok esetben az *-on* szótaggal végződnek (*Euron, Theon, Victarion*).

Ezek a hagyományok többségükben a férfiakat érintik (a férfinevek kiemelt szerepét a későbbiekben még vizsgálni fogom a dinasztikus névadás keretein belül), a Dorne-t irányító Martell-családban viszont a másik nem neveinek is vannak egyedi sajátosságaik. A férfiak neve gyakran végződik *-n* hangra (*Oberyn, Quentin, Doran*), a nők pedig előszeretettel használnak *-ell* hangkapcsolatot tartalmazó neveket. Ezt láthatjuk az *Ellaria, Obella, Sarella* nevekben, sőt magában a *Martell* családnévben is. Még ennél is többször találunk a nők neveiben *-a* végződést (*Obara, Nymeria, Elia, Dorea, Loreza*).

Számos családnál azonban egyáltalán nem vagy csak alig figyelhetünk meg ilyen rendszereket. Hogy mitől függ az, hogy egy családban jelentkeznék-e ilyen tradíciók vagy sem, nehéz megmondani. Az bizonyos, hogy a fent említett házak mindegyike híresen hataloméhes, könnyen keverednek háborúba és hatalmi harcokba, míg azok a házak, melyeknél nem látunk a nevekben megmutatkozó, ismétlődő jellemzőket, Westeros

békésebb, stabilabb feléhez tartoznak. Elképzelhető, hogy az egymásból képzett, „egymáshoz igazított” nevek hagyománya azokat a családokat érinti, amelyek történetében kiemelt szerepet játszik a hatalomvágy, a kiválasztottság érzése, függetlenül attól, hogy mekkora mértékű befolyás és terület birtokosai; ezért az esetükben fontos a sajátosságok továbbörökítése.

2.2. Essos. Nehéz megmondani, hogy pontosan milyen, valóságban is létező kultúrákhoz hasonló az essosi, mivel e terület kulturálisan és etnikailag is heterogénebb Westerosnál. Az itt élő dothraki törzs emlékeztethet minket a mongolokra, hunokra, esetleg az indiánokra, a városok viszont inkább a dél-európai vagy ázsiai kereskedővárosokat idézik. Mivel a nézőpontkarakterek többsége westerosi, az olvasó szemszögében is Essos számít az „idegen”, az „egzotikus” földrésznek, mely titokzatosságával és különlegességével még szabadabb kezet ad a szerzőnek ahhoz, hogy új, többszöri elolvasás után is szokatlan neveket alkosson.

Essoson alapvetően ugyanazok a célok és szokások figyelhetők meg a nevek funkciójában, mint a másik földrészen, némileg mégis eltérnek a westerosiakétól. Az itt található területekről nem áll rendelkezésünkre annyi név, hogy pontosan meg tudjuk mondani, melyik városa, területe mi jellemző, de összességében megfigyelhetjük a *q* és *z* betű rendkívül gyakori előfordulását. Ez azért érdekes információ, mert a Hét Királyság neveiben gyakorlatilag egyáltalán nem szerepelnek ezek a betűk, illetve az ezek által jelölt hangok.

Szintén eltérés, hogy míg Westeroson csak a lovagok nevében találni névkiegészítőt, némely essosi társadalomban a nemesi neveknek van ilyen sajátosságuk, a *zo* elem. Ennek pontos jelentése nem ismert, de feltételezhetőleg családi viszonyt jelöl. A Loraq-család tagjai közül néhány: *Hizdahr zo Loraq*, *Zharaq zo Loraq*. Más család esetében szintén: *Grazdan zo Galare*, *Oznak zo Pahl*, és találunk példát a *mo* névkiegészítőre is: *Reznak mo Reznak*. Sajnos ezeknek a használati szabályait nem lehet kideríteni a regények alapján.

Ez a különbség egyébként jól tükrözi a két terület eltérő társadalmi berendezkedését: mindkét földrészen rendkívül fontosak a társadalmi konvenciók, de míg Westeroson a lovagi, nemesi cím szerzésével vagy házasság révén nem lehetetlen és nem példa nélküli a társadalmi mobilitás, addig Essos rabszolgatartó társadalom, ahol gyakorlatilag lehetetlen elhagyni azt a réteget, amelybe a személy született.

2.3. Egyéb népcsoportok és közösségek. Északon, a Falon túl található a harcos természetű, magukat *szabad nép*-nek nevező, mások által *vadak*-nak hívott közösség, melynek tagjai primitív körülmények között, a királyságok lakosaitól elszigetelten élnek. Több párhuzamot is találunk köztük és a kora középkori vikingek között, akár életmódjukat, akár harcmódjukat vagy temperamentumukat nézzük. A hasonlóságok sorát erősítik egyénnevek is, melyek közül néhány; pl. *Frenya*, *Halleck*, *Jarl*, *Sigorn*, *Styr*, *Thormund*, *Ygritte*. E nevek mindegyike létező skandináv nevek változata.

A vadak nem használnak semmilyen családi vagy törzsi kötelékre utaló elnevezést. Ennek egyik oka lehet, hogy mivel nincs örökölhető föld, rang vagy vagyon, nem érdekük, hogy bizonyítható legyen, ki kinek az utóda, valamint adódhat közösségük kisebb és zártabb mivoltából is. Egyesek rendelkeznek ragadványnevekkel, de nincs tudomásunk ezek öröklődéséről.

Essos területén is van egy nép, mely vándorló életmódjából kifolyólag nem tartozik semmilyen szervezett közigazgatási területhez: a dothrakiknak bizonyos tekintetben hasonló a névrendszerük, mint a Falon túl élő vadaknak, és ugyanolyan okokból ők is mindössze egyénnevet használnak. Vannak nevekre vonatkozó szokásaik: a férfiak neve mindig *-o* hanggal végződik (*Aggo, Drogo, Rhakaro, Zollo*), a nők pedig *i*-vel (*Irri, Jhiqui*). Ezek segítségével akár új dothraki nevek is képezhetők más nyelvek neveiből; a történet folyamán például a Targaryen eredetű *Rhaegar* névből az *-o* segítségével jön létre új dothraki név (*Rhaego*).

Ha olvasóként már rutinosan mozgunk A tűz és jég dala világában, a területenként eltérő nevek többletinformációt adhatnak nekünk. Ahogyan KOVALOVSKY MIKLÓS írja a „milieuhangulatról”: „A nevek felkelthetik annak a környezetnek a hangulatát, amelyből a hős származik, vagy ahol él, s így közvetve őt magát is jellemezhetik. A neveknek bizonyos vidékek és társadalmi rétegek szerint való csoportosulása hozza magával, hogy a legtöbb névnek sajátos milieuhangulata van.” (KOVALOVSKY 1934: 42.) Martin regényciklusára vetítve ez azt jelenti, hogy – miután a szerző következetesen használja a különböző vidékek személyneveinek jellemzőit, tehát kialakított egy felismerhető sémát – pusztán az elnevezésekből olyan információk juthatnak el hozzánk, melyek segítségével akkor is többet tudhatunk meg a könyvekben szereplő személyekről (pl. származás, társadalmi réteg, nem), ha a cselekményből ezek nem derülnek ki.

3. Névröklés

3.1. Névadás a nemesi házakban. Sok egyéb módszer mellett a személynév is egyfajta eszköz lehet a pozíció, a hatalom és a vagyon jelzésére. Ezért a westerosi nemesi családok körében a családnév rendkívüli fontossággal bír, sőt az egyénnév kiválasztására is nagy hangsúlyt fektetnek, mivel annak is komoly politikai jelentősége lehet. A Hét Királyságban az újszülött elnevezése is ugyanolyan elvek alapján működik, mint a középkori Európában a családnév kialakulásának időszakában. A törvényes gyerekek születésükkor apjuk családnévét kapják meg, amelyet a fiúk életük végéig viselnek, majd továbbörökítenek a saját gyermekeiknek, a lányok pedig férjhezmenetelükkel felveszik férjük családnévét. Ez alól csak a törvénytelen gyerekek később részletezendő nevei jelentenek kivételt.

Az egyénnevek esetében elmondható, hogy kifejezetten szülőről gyermekekre öröklődésről ritkán beszélhetünk a regénycikluson belül. A nők esetében ez nem meglepő, hiszen a női neveknek az örökösödési szabályok következtében kevésbé céljuk a leszármazás, a hatalom jelzése. Így az esztétikai hatáson kívül ritkábban van más funkciójuk – legfeljebb egy felmenő iránt kifejezett tisztelet, megemlékezés –, így sokkal változatosabban adhatóak, mint a férfinevek. Jogos a feltételezés, hogy a fiúk neveivel talán más a helyzet – hiszen a valós dinasztiákban a név gyakran apáról fiúra öröklődik –, de a történetben ez sem tűnik jelentősnek. A nagy házak családfáit megvizsgálva azt kell tapasztalnunk, hogy az egyénnév szinte sosem öröklődik egyik generációról a másikra.

Ez a tény azért meglepő, mert – ahogy már többször is hangsúlyoztam – A tűz és jég dala névadása olyan mértékben támaszkodik az európai hagyományokra, hogy különös, miért éppen azt a szokást, az egyénnév apáról fiúra való örökítését nem emelte be Martin. Ennél a jelenségnél még az is gyakoribb, hogy a gyermek olyan személyről kapja a nevét, aki nem tartozik a családhoz, például Havas Jon Jon Arrynról lett elnevezve, aki a fiú

apjának barátja, mentora és pótapja volt, Jon Arryn fiát pedig szintén személyes ismeretség alapján, Robert királyról nevezték el. E névadás indítéka – mivel a felek között nincs vérségi kötelék – nem lehet az öröklés biztosítása vagy a családi tradíció megtartása, sokkal inkább a tisztelet kinyilvánítása. Ez a valóságban is igen gyakori lépés: a szülők előszeretettel adják családi barátok vagy keresztszülők neveit gyermeküknek.

Azt nem mondhatjuk, hogy semmilyen módon nincs jelezve a családhoz tartozás, hogy ne alakultak volna ki bizonyos erre vonatkozó szokások: a Starkoknál például kisebb-nagyobb megszakításokkal néhány generációként visszatér a *Brandon* név a család történetének egyik legnagyobb alakja után, a Frey-házban pedig a regényekben bemutatott időszakban majdnem mindenkit *Walder*-nek vagy *Waldá*-nak hívnak, hogy így hízelegjenek a családfőnek, Walder Freynek a nagyobb örökségrész reményében.

Gyakoribb, hogy a konkrét nevek örökítése helyett inkább hasonló hangzású neveket képeznek a családon belül preferált szótagok, hangok használatával, ahogyan ezt fentebb láthattuk. Említettem azt is, hogy ez nem minden család esetében és nem azonos gyakoriságban figyelhető meg. A Targaryeneknél például alig van kivétel, a többi házban viszont változó, hogy hányszor és milyen időközönként kerül elő egy jellemző írásképi vagy hangzásbeli tulajdonság. Ha azonban felbukkan, a családnév ismerete nélkül is nagy eséllyel meg tudjuk mondani az illető származását, ugyanis a sajátosságok mindig dinasztíán belül maradnak, még a házasságkötések ellenére is.

Érdeemes megfigyelni, hogy a gyerek elnevezésekor melyik szülő családjának a szokásait követik a nagy családokban. A példák, amelyeket a regényekben és a családfákban találunk, azt mutatják, hogy ilyen esetekben a férfiág élvez elsőbbséget. Ez így történt a dorne-i Elia hercegné és a Targaryen trónörökös, Rhaegar esetében is: gyerekeiket az apa családjának szokásai szerint *Rhaenys*-nek és *Aegon*-nak nevezték el. Ahogy a valós dinasztikában is, társadalmilag a férfiág és a férfinevek fontosabbak, mert a fiúk örökölték, szereztek címeket, és elsődlegesen belőlük lehetett uralkodó, így elnevezésüknek politikai célja és hatása is van (vö. SLÍZ megj. e.). A valóságban fontos névadási indíték az aktuális névdívat is, de A tűz és jég dalában nem találunk erre vonatkozó adatokat.

A női ág érvényesülésére a névadásban mindössze egy példát találunk. Ez sem a királyságok területén történik, hanem a dothrakiknál, akiknél a névadáshoz nem fűződnek politikai érdekek. Daenerys Targaryen, a dothrakik vezetőjének felesége terhessége alatt nem dothraki nevet választ gyermekének, hanem néhai bátyjáról, Rhaegar hercegről nevezi el. A *Rhaegar* tipikus Targaryen név, és ezzel – mivel ebben a közösségben megteheti – Daenerys megőrzi saját családjának hagyományait. Az érzelmi megfontolások mellett gyakorlati indokai is vannak a névválasztásnak: Daenerys felelősséget vállal a dothraki népért is, de valódi célja a Vastrón megszerzése Westeroson, és trónigényét egy Targaryen hercegről elnevezett fiúval még inkább alátámaszthatja. Ám hogy a dothrakikkal is elfogadtassa a gyermeket, módosítja a nevet *Rhaegar*-ról *Rhaegó*-ra, egyszerre jelezve a gyermek származását anyai és apai ágról is.

3.2. Dinasztikus névadás a Targaryen-házban. A regényciklus első részének kezdetén, az olvasó bekapcsolódási pontjánál a Baratheon-házból származó Robert király uralkodik a Hét Királyság felett. Am egészen addig, amíg ő fel nem lázadt az Őrült Király ellen, és meg nem törte hatalmát, majdnem háromszáz évig a Targaryen-dinasztia volt szinte egész Westeros ura. Bár az események oda vezetnek, hogy Westeroson több jog szerinti uralkodónak kiáltják ki magukat, így megszorozódik a királyi családok

száma, a valódi uralkodói dinasztíának már évszázadok óta a Targaryenek számítanak. Névadás szempontjából ez azért lényeges (és ez az oka annak is, hogy ezt a családot külön fejezetben tárgyalom), mert a dinasztikus névadás jellegzetes példáit e ház neveivel lehet a legjobban szemléltetni. A család azonban nem aktív szereplője a regényciklusban történő eseményeknek, mivel ekkorra szinte teljesen kihalt, így ritkán, csak a történelmi utalások kapcsán esik róluk szó. Így azt a hatalmas mennyiségű névanyagot és a hozzá kapcsolódó információt, mely az elemzés során segítségemre van, a Robert király lázadása előtti viszonyokat is feltáró *A tűz és jég dala* világa című könyvből merítem.

A dinasztia alapítója, valamint annak legdicsősebb és legtisztelendőbb tagja I. Aegon Targaryen, a Hódító volt, aki uralma alá hajtotta csaknem egész Westerost. A birodalom első királya lett, aki több száz év után is emblematis karakternak számít. Az *Aegon* nevet az idők során sok gyermeknek, trónörökösöknek és öröklési sorban hátul állóknak egyaránt adták a dinasztíában, bízva abban, hogy a nagy elődhöz hasonlóan sikerükkel és befolyásukkal ők is öregbíten fogják a család hírnevét. A tizenhét Targaryen királyból öt viselte ezt a nevet, ami soknak számít: ha sorra vesszük a többi királyt, látjuk, hogy minden más nevet legfeljebb kétszer viseltek uralkodók. Habár Martin világában nem léteznek védőszentek, patrónusok, mégis érzékelhető, hogy a névismétléseket az a mágikus felfogás eredményezi, amely szerint a „szerencsés” és „nagy” nevek egyfajta áldást és védelmet adhatnak a gyermeknek, sőt egyenesen sorsirányító szerepük lehet.

Nagy felmenőről elnevezni a gyermeket (különösen trónörökösöket vagy trónkövetelőket) szimbolikus jelentőséggel bír a valós uralkodó családokban is. Legfőbb célja, hogy a nemesség, a nép és az esetleges vetélytársak szemében még elfogadhatóbbá tegyék, még jogosabbnak mutassák az újszülött trónigényét, különösen akkor, ha az valamiért veszélyeztetve van. Ez a középkori, sőt későbbi Európában is így volt. (Vö. SLÍZ megj. e.)

A többi családban nem látható, egyedül a Martelleknél fordul elő néhányszor az, ami a Targaryen-házban rendszeres: a férfi-női névpárok használata. Mivel a családban gyakran születtek ikrek, ők sokszor kaptak ilyen neveket, de a már említett nagy ősről való elnevezéskor is megfigyelhető ez a névalkotási mód, például: *Jaehaerys – Jaehaera*, *Rhaegar – Rhanea/Rhanenya*, *Viserys – Visenya*, *Aelor – Aelora*, *Baelor – Baella*. A dinasztikus névadás fényében ennek jelentősége legfőképpen a házhoz tartozás kifejezése lehet, esetleg a különböző asszociációk előhívása. Ha pedig figyelembe vesszük, hogy a Targaryeneknél nem ritkán testvér házasodott testvérrel, akkor az egymáshoz rendeltséget is kifejezhették ezekkel a névpárokkal.

4. A törvénytelen gyermekek megkülönböztető nevei. Nemesi és uralkodóházak esetében életbevágó fontosságú tudni, ki öröklő a családfő vagyonát, birtokát és egyéb javait. Ezek leginkább az elsőszülöttet, de nagy általánosságban a vér szerinti utódokat illetik. A törvénytelen, tehát házasságtörő kapcsolatokról született gyermekeket más bánásmódban részesítik, mint a törvényes utódokat, kezdve azzal, hogy nem kerülnek az öröklési sorba, egészen addig, hogy hivatalos rendezvényeken nem ülhetnek a főasztalnál a család többi tagjával és a nemesi vendégekkel. Az ilyen, gyakorlatban alkalmazandó megkülönböztetések túl azonban még a családnévvél, illetve annak hiányával is jelzik, ha valaki házasságon kívül született.

Amennyiben a törvénytelen utódnak mindkét szülője paraszti származású, nem kaphat megkülönböztető nevet. Ebben a néprétegben a családnév hiánya nem szokatlan, hiszen gyakran a törvényes születésű vagy árva gyerekek sem kapnak, illetve használnak ilyet. (Ezért olyan elterjedtek náluk a ragadványnevek, mert azok alapján családnév nélkül is könnyen azonosíthatóak.) Közemberek esetében tehát a megkülönböztető név vagy nem használatos, vagy ha mégis használják, nem jelent olyan bélyeget, mint a nemesek körében.

A nemesi származású törvénytelen gyermekek között más a szokás: apjuk családnévét ők sem kapják meg, ezzel különböztetik meg őket a család többi részétől; így jelezzük nekik és a kívüllátnak egyaránt, hogy őket nem illetik meg azok a jogok és kiváltságok, melyek a törvényes gyerekeket. A családnév helyett viszont a születési helyükre jellemző megkülönböztető nevet kapnak.

Westeros területén kilenc állandó megkülönböztető nevet használnak, melyek többnyire egy adott terület legjellegzetesebb természeti vagy időjárási tényezőjére utaló közszavakból keletkeztek; például az északiak a *Snow* (*Havas*) nevet adják ezekben az esetekben, a síkvidékiek a *Flowers*-t (*Virágos*). Egyetlen kivételként a Greyjoyok fennhatósága alá tartozó Vas-szigetek szülöttei nem természeti jelenségről, hanem a család kastélyáról *Pyke*-nak nevezik el a gyereket. Néhány fontosabb törvénytelen gyerek neve a történelemből: *Jon Snow* (*Havas Jon*), *Ramsay Snow* (*Havas Ramsay*), *Edric Storm* (*Viharos Edric*), *Ellaria Sand* (*Homok Ellaria*). A regényekben nem említenek olyan törvényt, amely konkrét szabályokat fogalmazna meg a házasságon kívül született gyermekek nevével kapcsolatban; úgy tűnik azonban, semmi sem tiltja Westeroson, hogy a bevett megkülönböztető neveken kívül másik nevet válasszanak. Egy Koronaföldekről származó törvénytelen kisfiút például nem **Tyrion Waters*-nek (**Vizes Tyrion*-nak), hanem *Tyrion Tanner*-nek hívnak, de e lehetőség kihasználására ez az egyetlen példa a regényekben. Nem tudni, miért, hiszen ezzel a megoldással a törvénytelen gyerekek, ha akarnák, el tudnák titkolni származásukat. Azt kell tehát gondolnunk, hogy a regény világában valamilyen társadalmi nyomás vagy elvárás mégis övezi ezt a jelenséget.

Ha az ilyen gyerekeknek további törvénytelen testvéreik születnek, neveik nem igazodnak egymáshoz, hanem továbbra is az azon a vidéken használatos nevet kapják, melyen születtek. Robert Baratheon királynak például több, házasságon kívül született gyermeke is volt, köztük a Völgyben született *Mya Stone* (*Köves Mya*) nevű lány és a már említett *Edric Storm* (*Viharos Edric*) nevű fiú Viharvégről. Ha nem lehet tudni, vagy nem bizonyítható, hogy a házasságon kívül született gyermeknek legalább az egyik szülője nemesi származású, nem kap ilyen nevet. Például egy tehetséges kovácsfiú csak *Gendry*-ként ismeretes, annak ellenére, hogy ő maga is Robert király fia. Mivel azonban a király nem ismerte el – valószínűleg nem is tudott a létezéséről –, és ő sem tudja, ki az apja, nemesi származása ellenére nem kaphatta meg a Koronaföldeken használatos *Waters* (*Vizes*) elnevezést.

A Trónok harcában Bran Stark így nyilatkozik törvénytelen bátyjáról: „aki a Havas vezetéknévet viselte, a nevet, amelyet a szokás előírt mindazok számára itt fent északon, akik szerencsétlenségükre saját név nélkül jöttek a világra” (Martin 2008a: 27). A későbbiekben többször előfordul, hogy a házasságon kívül születettekről úgy nyilatkoznak, mint „azok, akiknek nincsen saját nevük”. Akinek pedig „nincs saját neve”, az bizonyos szempontból „nem létezik” (bővebben l. a névmágiával foglalkozó részben). A nemesi származású törvénytelen gyerekek is ilyen kellemetlen, köztes, bizonytalan állapotba

kényszerülnek: társadalmilag és az öröklési jog szempontjából nem léteznek, sosem lesznek egyenértékűek azokkal, akik „névvel”, tehát törvényesen születtek.

Az viszonylag gyakran megtörténik, hogy a törvénytelen gyermek a nemesi szülőjének családjával élhet. Erre több példát is találunk, de ahhoz, hogy a családnévet is felvehesse, az apának hivatalosan is el kell ismernie őt. Ez ritkán történik meg, általában csak abban az esetben, ha a családfőnek nincs alkalmas utódja, és hogy az öröklést biztosítani tudja, törvényes fiává, ezzel együtt örökösevé fogadja házasságon kívül született gyermekét. Ekkor a megkülönböztető név lecserélhető a családnévre. Mivel a névvel együtt jogok és javak is járnak, a gyerekeknek gyakran kifejezetten céljukká válik a családnév felvétele. A regényciklusban ez eddig mindössze egy alkalommal fordult elő: Havas Ramsay, miután több ízben is bizonyította rátermettségét apjának azzal, hogy a parancsait követve növelte a család befolyását és területeit, *Ramsay Bolton* néven törvényes utóddá lépett elő.

5. Ragadványnevek. A tűz és jég dalában rengeteg ragadványnévvvel találkozunk, akár meghatározó, akár csak ritkán emlegetett karakterről van szó. Ezek azok a nem hivatalos névelemek, melyeket az ember élete során egy másik személytől vagy egy egész közösségtől kap.

5.1. A ragadványnevek rendszere. A ragadványnévvvel való felruházásnak sokféle indoka lehet; ezek változatosságát legegyszerűbben egy motivációs-jelentéstani tipológia felállításával lehet szemléltetni. A típusok meghatározásához a BAUKO JÁNOS által kialakított kategóriákat (BAUKO 2009: 61–71) vettem alapul, melyen esetenként némi változtatásra volt szükség, hogy a rendszer illeszkedjen A tűz és jég dala világához. A megtartott kategóriák mellett újakat is bevezettem, és ha példa híján nem volt rá szükség, néhányat elhagytam.

1. Külső tulajdonságokra utaló ragadványnevek: pl. *Bull (Bika)* – Robert király törvénytelen fia, Gendry érdemelte ki kivételes testi erejével, melyet kovácsként kamatoztat.

2. Belső tulajdonságokra utaló ragadványnevek: pl. *Dolorous (Bánatos)* – Eddison Tollettnak, az Éjjeli Őrség tagjának a neve, mert gyakran panaszkodik, és a humora is igen sötét.

3. Szavajárásra utaló ragadványnevek: pl. *Hodor* – a Stark-család szolgálatában álló, szellemileg visszamaradott lovász neve, mivel mindössze annyit képes kiejteni, hogy *hodor*.

4. Foglalkozásra, mesterségre, tisztségre utaló ragadványnevek: pl. *Spider (Pók)* – a tehetséges intrikus, az egész világot behálózó kémhálózatot működtető Varys ragadványneve.

5. Eseményre, jelentős cselekedetre utaló ragadványnevek: pl. *Kingslayer (Királyölő)* – Jaime Lannister neve. A királyi testőrség tagjaként megesküdtött rá, hogy soha nem fordul királya ellen, az uralkodó mégis az ő keze által halt meg. Így nem pusztán a királygyilkosság, hanem az esküszegés, az árulás is hozzákapcsolódik tettehez, ezért kapott negatív felhangú ragadványnevet annak ellenére, hogy egy zsarnoktól szabadította meg a királyságot.

6. Származásra, címerre, címerállatra utaló nevek: pl. *Young Wolf (Ifjú Farkas)* – Robb Starknak, Észak újonnan megválasztott királyának neve, mivel a Starkok címerállata a rémfarkas.

7. Egyéb életkörülményekre utaló ragadványnevek: pl. *Beggar King* (Kolduskirály) – Viserys Targaryen a Targaryen-család pusztulását követően hűgával együtt kénytelen volt menekülni és bujdosni, ezért a köznép elvesztett örökségére utalva így emlegette.

8. Több motivációra épülő ragadványnevek: pl. *Fireball* (Tűzgolyó) – Quentin Ball ragadványneve, aki híres volt vörös hajáról és tüzes temperamentumáról. A név emellett valószínűsíthetően a *Ball* ('labda, golyó') családnéven is alapul. *Queen of Thorns* (Tövis Királynő) – Olenna Tyrell neve, mert szókimondó stílusa és erős személyisége miatt „szúrósnak” tartják; a név emellett utal a Tyrellek címerére, melynek központi eleme a rózsza.

Míg bizonyos csoportokra rengeteg példát tudunk hozni (külső tulajdonságra és származásra utaló nevek), addig némely típusba csak egy-két név tartozik (szavajárásra utaló nevek). Ha ezt összevetjük a ragadványnevek valóságos megoszlásával BAUKO említett műve alapján (vö. 2009: 61–71), világossá válik, hogy a regény e téren is követi a valós névadási szokásokat.

5.2. Közösségi ragadványnevek. Csakúgy, mint a valóságban, nem csak a személyek kaphatnak ilyen elnevezést. Az egyes településeken élő közösségek is kaphatnak úgynevezett közösségi ragadványnevet (vö. BAUKO 2012: 162). Véleményem szerint ez bármely csoportra igaz lehet, melynek tagjai legalább egy tulajdonságot tekintve hasonlítanak egymásra. A regényben például a *Homokkígyók* név Oberynt Martellt, a Vörös Vipera három lányát takarja. A *homok* szülőföldjük, Dorne homokos vidékeire, valamint törvénytelen származásukra utal, a kígyó pedig – harciasságuk szimbolizálása mellett – az apjukhoz való hűségüket és kötődésüket fejezi ki.

A regényekben általában házuk címerálatával azonosítják az adott házhoz tartozó családtagokat, szolgálókat és a zászlajuk alatt harcoló sereget is. A teljesség igénye nélkül: a Starkok neve *wolves* (farkasok), a Lannistereké a *lions* (oroszlánok), a Greyjoyoké a *krakens* (krakenek), a Targaryeneké pedig a *dragons* (sárkányok). Azokat a családokat, amelyeknek címerében nem állat szerepel, hanem bármi más (növény, épület, fegyver, ember stb.), nem szokás címerről kapott ragadványnéven emlegetni.

Nemcsak családok, hanem egyéb csoportok esetében is találunk közösségi ragadványneveket. Királyvár városi őrsgét *Goldcloaks*-nak (aranyköpenyesek-nek), a Királyi Testőrséget pedig *White Cloaks*-nak (fehérköpenyesek-nek) vagy *White Swords*-nak (fehér kardok-nak) nevezik. Az Éjjeli Őrség tagjait főleg a Falon túl, de olykor a Hét Királyságban is *crows*-nak (varjak-nak) nevezik, mert öltözködésük egyszínű fekete. Ugyanezért némileg ritkábban *black brothers*-nek (fekete testvérek-nek) is hívják őket. A Falon túliak is alkalmazzanak egy közös megnevezést a Hét Királyság egész, elpuhultnak, nemesek előtt hason csúszónak tartott lakosságára: *kneelers* (térdelőők). A Falon túli szabad népet azonban barbár és szervezetlen életmódja miatt a Hét Királyság *wildlings*-nek (vadak-nak) nevezi.

A regényben megismert világ sajátossága, hogy léteznek olyan ragadványnevek, melyeket állatok, közelebbről sárkányok kaptak. A Targaryen-korszak alatt a sárkányok jelenléte természetes volt, és mivel a királyi családhoz tartoztak, szerte a Hét Királyságban ismerték őket. Ragadványneveiket általában külsejükről, főleg színükről, olykor természetükről kapták: Balerion ragadványneve *Black Dread* (Fekete Iszonyat), Caraxesé pedig *Blood Worm* (Vérféreg) volt.

6. Állatnevek. A személynevek mellett az állatok elnevezései, valamint azok hiánya is érdekes és beszédes. A dothrakik például annak ellenére, hogy nomád nép, amelynek életében a lovak központi szerepet töltenek be, az érzelmi kötődést elkerülendő nem adnak neveit hátsaikat, mert életkörülményeik óhatatlanul is az állatok gyakori halálához vezetnek.

A Targaryen-dinasztia uralkodásának ideje alatt Westeroson élő sárkányok gyakran kapták nevüket külső tulajdonságukról, így színükről, például *Silverwing* (*Ézüstszárny*), *Seasmoke* (*Tengeri Köd*), vagy valamilyen természeti kép ihlette az elnevezést: *Stormcloud* (*Viharfelleg*), *Moondancer* (*Holdtáncos*). A legtöbbször azonban kifejezetten „sárkánynevek”-et viseltek, melyekben jellemző volt az *-on* végződés (*Tessarion*, *Balerion*), valamint az *x* (*Arrax*, *Vermox*, *Syrax*, *Tyraxes*, *Meraxes*, *Urrax*, *Terrax*). Ezek egy része eredetileg régi valyriai istenségek neve volt, melyeket a Valyriából származó Targaryenek emlékeztető céllal adhattak sárkányaiknak. Westeros történelmében mindössze három olyan sárkányt említenek, melyek nem a Targaryenekhez tartoztak, hanem szabadon, szelídítetlenül éltek. Nekik Sárkánykő népe adott nevet egy-egy szokásuk vagy tettük alapján, ezért neveik eltérnek a királyi család sárkányaiétól, inkább az egyéb állatok elnevezésének motivációs tipológiájába illelnek: *Sheepstealer* (*Birkatolvaj*), *Cannibal* (*Kannibál*), *Grey Ghost* (*Szürke Szellem*) – ez utóbbi egy félreeső, füstös vulkán kráterében élt, és csak ritkán lehetett látni.

Daenerys Targaryen a világ utolsó három sárkányát szó szerint saját gyermekeiként szereti, így szakít az addig bevett névadási szokásokkal, és elhunyt hozzátartozóiról nevezi el őket. Férje, Khal Drogo után az egyiket *Drogon*-nak nevezi el az *-on* „sárkánynévképző” segítségével, a másikat bátyjából, Viseryséből képezi *Viserion*-ra, a harmadikat pedig másik testvéréről, Rhaegarról *Rhaegal*-nak nevezi el.

A regényekben több különös lény is szerepel; a legfontosabbak a sárkányok mellett a rémfarkasok. A Trónok harca első fejezeteiben Eddard Stark és fiai hat rémfarkaskölyköt találnak, és befogadják őket. A farkasok és gazdáik között rendkívül szoros, titokzatos kapcsolat alakul ki, ehhez mérten mindegyikük a maga ízlése, személyisége szerint választ nevet kedvencének. Az állatok ezután nemcsak természetükben kezdenek hasonlítani a gyerekekre, hanem sorsukban is osztoznak velük. Robb Stark a sajátját *Grey Wind*-nek (*Szürke Szél*-nek) nevezi el, mely annyira nem jellegzetes, mint a többieké, hangzása mégis kellemes, nemes; kiegyensúlyozottnak és erősnek hat, és Robb maga is ezeket az értékeket igyekszik követni. A lovagregényekért, költészetért rajongó Sansa *Lady*-nek hívja gyönyörű, jól nevelt, nyugodt farkasát, az eleven és temperamentumos Arya pedig egy történelmi alak, egy harcos királynő, Nymeria nevét választja. Bran – akit Öreg Nan „nyári gyermeknek” hív – *Summer*-nek (*Nyár*-nak) hívja farkasát, a legkisebb Stark, Rickon pedig vadóc, nehezen kezelhető kedvencét *Shaggy Dog*-nak (*Borzaskutyá*-nak) nevezi el. A mindössze hároméves kisfiúnak a külső, a felszín a legmegfoghatóbb, de a „borzas” kifejezésről asszociálhatunk a rakoncátlanságra, rendezetlenségre is. A mindig kívülálló Jonnak jut az utolsó, hófehér, értelmes és figyelmes, olykor észrevétlen farkas, akit *Ghost*-nak (*Szellem*-nek) nevez el. Gazda és állat ebben az esetben is sok tulajdonságban osztoznak.

A Stark gyerekek és farkasaik közti viszony az egyik legtitokzatosabb, legmágikusabb pontja A tűz és jég dalának, és az a szoros kapcsolat, mely a gyerekek természete és az állatok neve között van, nemcsak a névadás, hanem a névmágia hatókörébe is tartozik.

7. Névváltoztatás. Egyes valós társadalmakban, ha egy gyerek megbetegedett, a név lecserélésével próbálták elűzni az ártó szellemeket. E szokás a kitalált történetekben is megtalálható: a balsors elől menekülők olykor jobbnak látják, ha álnéven folytatják útjukat. Az olyan neveket, amelyeket azzal a céllal vesznek fel, hogy a negatív hatásoktól elrejtsek viselőjüket, óvóneveknek is nevezhetjük (HAJDÚ 2003: 103). A Hét Királyság intrikái gyakran kényszerítik a szereplőket arra, hogy nevüket megváltoztassák vagy elhallgassák annak érdekében, hogy el tudjanak rejtőzni ellenségeik elől, vagy feltűnésmentesen beilleszkedjenek új közegükbe. Mindez azonban nem csak a valódi személyazonosságot rejtje el: nevük elhagyása személyiségbeli következményekkel is jár a karakterekre nézve, hiszen a név az önazonosítás egyik eszköze (T. SOMOGYI 2015: 212).

A Stark-család legkisebb lánya, Arya rövid időn belül igen sokszor kényszerül rá, hogy hazudjon nevével kapcsolatban, és ahányszor ezt megteszi, egy-egy újabb állomáshoz ér nemcsak a fizikai világban tett utazása közben, hanem karakterének fejlődésében is. Arya Stark egyébként is szeleburdi, eleven, „fiús” lányka, ám miután Királyvárban apját megölik, nővérét pedig túszként fogva tartják, kénytelen valóban fiúnak kiadni magát. Ehhez felveszi az *Arry* nevet, és ezzel azt a kevés lányos tulajdonságát is levetkőzi, ami addig jellemző volt rá. „Mintha ezer éve történt volna, valaki mással egy másik életben... Arya Starkkal, a Segítő lányával, nem pedig Arryval, az árva fiúval” (Martin 2008b: 221). Látható, hogy a két név egyben két időszak, két személyiség elkülönítését jelöli: az új név felvétele nem csupán álca, hanem egy új élet, egy új személy megszületése is.

Útja során egy fiú *Lumpyhead*-nek (*Dudorfej*-nek) nevezi el Aryát, és bár ezt a nevet nem maga alkotta, a későbbiekben mégis „személyiségei” egyikeként tekint rá. Egy zénésznek *Squab* (*Galamb*) néven, később pedig Harrenhal várában *Weasel*-ként (*Menyét*-ként), egy korábban velük tartó kislány nevének mutatkozik be: „Menyétnek nem kellett kucok meg bogarak után kutatnia, ha megéhezett, mint korábban Arrynak” (Martin 2008b: 448). Itt szintén a két névhez kötődik a két életszakasz, és Aryáról már szó sem esik.

Lord Bolton úgy véli, a *Weasel* nem jó név, ezért megkérdezi, hogy hívják a lányt valójában. Ekkor Arya a *Nymeria* nevet választja, majd hozzáteszi, hogy *Nan*-nek becézik. Nymeria királynő nagy harcos volt, akire Arya felnézett, a rémfarkasát is róla nevezte el; elképzelhető, hogy ezzel a névvel kívánta felvértezni magát Bolton ellen.

Menyét végül megszökik Harrenhalból, ám nem marad sokáig szabad: Sandor Clegane, a Véreb elfogja, hogy váltságdíjért cserébe átadhassa az anyjának. Az együtt megtett út alatt fogalmazódik meg először a lány fejében, hogy már azt sem tudja, kicsoda, és ezt az eddigi alteregóihoz tartozó neveken keresztül állapítja meg: „Senki lánya nem volt már. Senki sem volt. Sem Arya, sem Menyét, sem Nan, sem Arry, sem Galamb, de még csak Dudorfej sem” (Martin 2009: 925).

Eddig ismert utolsó állomása Braavos egyik temploma. Útközben még a *Salty* (*Sócska*) nevet használja. Braavosban megpróbál az eddig használt nevein bemutatkozni, és bejutni a templomba – mintegy utolsó erőltetett visszatérésként régi alteregóihoz, de nem felfedve valódi kilétét. A pap azonban, akivel beszél, tudja, hogy hazudik. Végül mikor sikerül kiszednie a lányból az igazi nevét, elutasítja a kérelmét. A belépéshez ugyanis fel kell adnia mindent, amit eddig ismert – saját magát is beleértve –, hogy mindenre újra megtaníthassák. A lánynak hosszú idő kell, mire erre rájön; akárkinek is próbálja kiadni magát, legbelül mindig megmarad eredeti személyisége. Végül a pap megengedi, hogy maradjon, tanuljon és dolgozzon; ekkor már *Cat* (*Macska*) néven.

Arya útja még nem ért véget, és ahhoz, hogy teljes egészében tudjuk értelmezni, hogy mi történik vele, ismernünk kellene a regényciklus utolsó köteteit. Az azonban már az eddigiek alapján is jól látszik, hogy milyen szoros összefüggésben áll a személyiség változása a név változásával. Nemcsak az olvasónak tűnik fel, de még magának Aryának is egyértelmű, hogy nem használhatja kétszer ugyanazt a nevet, ha nem akar ugyanaz a személy lenni.

A regények és Westeros történelmének egyik legtöbbet emlegetett eseménye az utolsó Targaryen királynak és családjának a lemészárlása. Bár már az első oldalaktól fogva tudomásunk van róla, hogy a király három gyermekéből kettő megmenekült, és a szereplők közül is néhányan tisztában vannak ezzel, senki sem számolt egy, a történetbe csak jóval később belépő túlélő felbukkanásával. Az őt körülvevő emberek és saját maga által is Aegonnak, a néhai király unokájának mondott fiú mindaddig rejtőzködve élt, és mivel neve nagy feltűnést keltene szerte a világban, a *Young Griff* (*Ifjú Griff*) nevet használja. Minden segítője és védelmezője, aki tud valódi kilétéről, csak ezen a néven szólítja, és így is hivatkozik rá a teljes biztonság érdekében. Itt a név védelmező, elrejtő szerepet tölt be. A fiú átmenetileg kénytelen álcázni magát, ennek érdekében nemcsak tipikus Targaryen-jegyeit rejtje el, hanem nevét is. Az álnév azonban – amellet, hogy egyértelmű utalás a fiú pártfogójára, Jon Conningtonra, akinek címerállata a griff – beszédes: a griffmadár alakja hagyományosan a hatalommal, az uralkodással áll összefüggésben.

A Ramsay Snow (Havas Ramsay) fogságába esett Theon Greyjoy esetében a névváltoztatás erőszakos módjának lehetünk tanúi. Az agyonkínzott fiúra Ramsay rákényszeríti a *Reek* (*Bűzös*) nevet, és a folyamatos megaláztatások hatására Theon olyannyira kivetkőzik magából, hogy valódi nevének, identitásának emlékét tudatosan elnyomja magában.

Az Astaporban gyerekkoruktól harcosoknak képzett katonák, az Unsullied (Makulátlanok) tagjai nap mint nap szembesülnek a névváltoztatás hatásaival. Minden nap új, egy színből és egy állat nevéből kombinált nevet kapnak (pl. *Grey Worm* ~ *Szürke Féreg*), melyet egy vödörből húznak ki. Az egyébként is teljes engedelmességre szoktatott katonák így nem képesek identitást kialakítani (ezáltal pedig igényeket támasztani, életüket félteni, esetleg lázadni), hiszen még a legalapvetőbb tulajdonukat, a nevüket sem tarthatják meg.

A Hét Királyság lovagja című gyűjteményes kötet főszereplője, Dunk azon fáradozik, hogy elfogadtassa magát lovagként, és hírnevet szerezzen. A *Dunk* azonban nem kimondottan „lovagi” név. Hogy komolyan vehetőnek tűnjön, inkább *Duncan*-ként írhatja fel magát a lovagi tornán indulók listájára, és – hogy fokozza a hatást – még egy ragadványnevet is kitalál magának. *Ser Duncan, the Tall* (*a Magas*) néven mutatkozik be mindenkinek, de ahogy az idegen közeggel, úgy hamis személyazonosságával is küzd. Az egész torna alatt azon fáradozik, hogy bizonyítsa, megérdemli a lovagi címet, gyakorlatlansága és ügyetlenkedése azonban gyakran kiütöközik. Ekkor megint *Dunk* lesz, akinek „esze akár egy várfalnak”. Egy személy két szerep, két személyiség közti dilemmáját és örlődését látjuk itt: az egyiket már „kinőtte”, a másikat viszont még nem érzi magához illőnek.

8. Névmágia. Az irodalmi művekben a név nem csak azt a praktikus célt szolgálja, hogy az olvasó képes legyen megkülönböztetni egymástól a karaktereket. Mint a fenti példákból is láthattuk, identitásjelölő szerepe is van, és gyakran viselőjével együtt változik. Ez fordítva is igaz: ha a névvel bármi történik (megváltozik, lecserélődik, megszűnik stb.),

az hatással lesz a szereplő jellemére is. A név tulajdonképpen magát a személyiséget helyettesíti, szimbolizálja, tehát a név ismerete a név viselőjének kilétét és személyiségének ismeretét is jelentheti (vö. PETRES CSIZMADIA 2014: 227, FARKAS 2014: 127).

A névmágia természetesen a névöröklésre is hatással van: e felfogás szerint a névvel együtt tulajdonságok is öröközhetők az utódokra (SLÍZ 2002: 126); ennek a gondolatmenetnek az ellentéte magyarázza a kerülendő neveket is. Lényeges továbbá, hogy valaki nevét tudni hatalmat jelent annak viselője fölött. A név ismerete az első lépés afelé, hogy a szereplők többet tudjanak meg egymásról, de a név szerepet játszhat mágikus rítusok során is.

8.1. Szimbolikus névadás. A dinasztikus névadás kapcsán már láthattuk, hogy az újszülött gyakran olyan nevet kap, amellyel a névadó reményei szerint befolyással lesz a gyermek személyiségére, jövőjére. Így Daenerys Targaryen halott bátyjáról, Rhaegar hercegről, a Hét Királyság néhai trónörököséről *Rhaegó*-nak nevezi el születendő gyermekét, remélve, hogy a néhai herceg erejét és nagyságát örökli majd. Szintén szimbolikus jelentősége van annak, hogy a sárkányainak elhunyt szerettei nevét adja. A valóságban több kultúrában is hasonlóképpen igyekeznek fenntartani az elhunytak nevét, akár emléküik megőrzése, akár az újszülött megsegítése céljából (HAJDÚ 2003: 110). Tekintve, hogy a Targaryen-családban egyébként is megfigyelhető a névöröklés, nem meglepő, hogy a ház hatalmát újjáépíteni vágyó Daenerys ilyen neveket választott. Ezzel egyrészt hozzátartozói emlékét őrzi, másrészt sárkányaival szándékozik visszaszerezni a nevek előző viselőit korábban megillető trónt.

8.2. Anonimitás. A dolgok és személyek megnevezésének szükséglete nem csak kommunikációs jelenség: ha valakinek van neve, azt automatikusan élőnek, létezőnek tekintjük, ám ha a karakter névtelen, akkor – mivel nehezen férünk hozzá – hajlamosak vagyunk nem létezőnek érezni. (Ezzel az analógiával, pontosabban ennek kifordításával játszik például Italo Calvino A név nélküli lovas című regényében, melyben az egyik szereplő nem létezik, csak a neve „tartja össze”, a másik pedig létezik, de erről ő maga nem tud, mivel nincsen állandó neve; vö. SLÍZ 2007.) A neveknek vagy hiányuknak akár magában a történetben is lehet teremtő vagy megszüntető, eltörölő funkciója. Ez utóbbi összefügg a névtabu jelenségével, melynek alaptétele, hogy amiről nem akarunk tudomást venni, nem szeretnénk látni, magunkhoz hívni, arról ne beszéljünk.

A fantasytörténetekben a névtabu különösen gyakori, hiszen a fantasztikus elemek olyan képességekkel ruházhatják fel a negatív karaktereket, melyek segítségével valóban megjelenhetnek. Így Tolkien regényeiben Szauron, J. K. Rowling műveiben pedig Voldemort nevét félelemből nem használják, mert hiszik, hogy a név a személy „esszenciája”, azzal ragadható meg a lényege, és ők éppen azt szeretnék minél távolabb tudni maguktól (CROFT 2009: 151). A tűz és jég dalában ilyen esetet nem találunk, de a karakterek az általuk gyűlölt személyekre gyakran nem a nevükkel utalnak. Cersei Lannister például következetesen nem hajlandó *Tyrion*-nak hívni öccsét, inkább valamelyik gúnynevén emlegeti, ezzel is kinyilvánítva megvetését.

A név letagadása egyenlő a személyiség kibontakozásának visszafogásával, annak elrejtésével (KOROMPAY 1999: 293). A tűz és jég dalában a névváltoztatás kényszer hatására vagy akár véletlenül is bekövetkezhethet, az anonimitás viszont mindig tudatosan megfontolt lépés, mellyel „kihasználják” a névtelenségben rejlő lehetőségeket. Például a Falon

túl élő vadak úgy tartják, az újszülötteknek kétéves korukig nem szabad nevet adni. Tudjuk, hogy a valóságban is élt – és néhol jelenleg is él – hasonló szokás, mely többnyire a gyerek biztonsága, védelme érdekében alakult ki, nehogy az ártó szellemek, rontások megtalálják (HAJDÚ 2003: 104). A történetben viszont inkább az anyát óvják a névtelenséggel: az életkörülmények meglehetősen nehezek a Falon túl, sok gyermek nem éli túl a születés utáni hónapokat. Azzal, hogy nem adnak nekik nevet, az anya fájdalmát akarják enyhíteni, ha esetleg bekövetkezne a legrosszabb.

Egész csoportok névtelenségére is találunk példát: a korábban említett Makulátlanok tagjainak mindennapos névváltoztatása végső soron névtelenséget eredményez. Hiába kapnak egy napra nevet, nincs idejük (és nem is megengedett), hogy azonosulhassanak vele; akinek pedig túl sok neve van, annak valójában egy sincs (vö. SLÍZ 2007: 162).

Hasonló indokokból, de önként mondanak le nevükről a Vak Isten papjai, akik híresek aszketikus életmódjukról, végletes önmegtartóztatásukról. Hisznek abban, hogy minél több földi hívságtól megszabadulva közelebb kerülnek istenükhöz – ennek jegyében pedig a nevüket is feladják, hiszen az csupa olyan dologgal jár együtt (család, rang, vagyon, személyiség stb.), mely hátráltatja őket vallásuk követésében. A Falon szolgáló Aemon mesterről is csak később tudjuk meg, hogy voltaképpen a Targaryen-család tagja, mivel a *mester* cím is a családnév elhagyásával jár.

8.3. A név ismerete: hatalom. Arya Stark útja során megismerkedik egy különleges emberrel, aki nagy hatással lesz az életére. Jaqen H'ghar társaival együtt a lánynak köszönheti szabadságát, ezért hálából felajánlja, hogy megöli azt a három embert, akinek a nevét Arya megadja neki. Így a név pusztá kimondása a gyilkosság eszközévé válik.

Máshol is jelentősége van a név kimondásának. Arya minden este elalvás előtt előveszi a Jaqen H'ghartól kapott braavosi érmét, és felsorolja azoknak a nevét, akiken bosszút akar állni. A Stark-család Vörös Nászon történő lemészárlása után beillesztené a felsorolásba a Freyeket is, de nem tudja a pontos nevüket, így nincs hatalma felettük. A névsort mindig az Essos-szerte ismert *valar morghulis* ('minden embernek meg kell halnia') kifejezéssel zárja, mely eredetileg egy braavosi vallásos bérgyilkosrend jelmondata, így a felsorolás már-már imaszerű lesz. Önmagában a név kimondása ugyan nem okozza senkinek sem a halálát, de a rituálé szorosan kötődik az említett eseményekhez, mintegy felidézve, szimbolizálva a név kimondásával való ölést.

9. A tulajdonnevek fordítása. Mivel a tulajdonnevek kiemelt fontosságúak az irodalmi művekben, lényeges, hogy ezek fordításai is ki tudják fejezni azokat a többlettartalmakat, amelyek általuk kerülnek a szövegbe. A tűz és jég dalában szereplő személynevek fordításának vizsgálatakor VERMES ALBERT 2005-ben megjelent munkájának alap gondolatát érdemes leginkább figyelembe venni (vö. VERMES 2005a, 2005b). Eszerint a fordítás műveletének arra kell törekednie, hogy az eredeti nyelv célnyelvi megfelelőjét keresse meg és használja. Ennek a megfelelőnek ugyanazzal vagy közel ugyanazzal a hatással és jelentésárnyalattal kell rendelkeznie, mint az eredeti kifejezésnek, ez azonban nem feltétlenül jelent szó szerinti fordítást. A fordításnak tekintettel kell lennie az eredeti nyelv kifejezéseire, de ugyanilyen vagy legalább ennyire fontos szempont, hogy a célnyelv vonatkozó hagyományait is figyelembe vegye. A magyar fordítói gyakorlatban például a valós személyneveket manapság néhány kivételtől eltekintve már nem fordítják le.

A kitalált nevek fordításában is vannak tendenciák, ugyanakkor mindig az adott műre koncentrálni kell mérlegelni, mi a legcélravezetőbb annak érdekében, hogy a nevek megtartsák karakterjellemző funkciójukat, a hangzásukból adódó névhangulatot, és a lehető legpontosabban átszűrődjön a szerző szándéka. Például a magyarban az uralkodók neveit fordítjuk, legalábbis amikor van célnyelvi megfelelőjük. Ugyanakkor A tűz és jég dalában Robert király neve nem változott *Róbert*-re, vélhetően azért, mert túlságosan idegennek hatott volna egy magyaros írásmódú név a többi mellett. Ha azonban a történet vagy a világ megérthetőségének és élvezhetőségének szempontjából fontos, hogy a névben tett utalást értse a közönség (például a beszélő nevek esetében), ezt a szükséglet figyelembe véve lehet vagy kell fordítani a neveket.

Már maga a fordítás ténye is információval szolgálhat az olvasónak: éppen A tűz és jég dalában fordul elő, hogy már önmagában a magyar változat létezése is hozzájárul a karakterekről szerzett tudásunk bővítéséhez (l. a törvénytelen gyermekek nevei és a ragadványnevek kapcsán; vö. FARKAS–SLÍZ 2013: 11).

9.1. A tűz és jég dala személy- és állatneveinek a fordítása. A történetben található családneveket fordíthatóság szempontjából három csoportra oszthatjuk: egyáltalán nem fordíthatók, tehát értelemszerűen eredeti formában meghagyott nevek; fordítható, de eredeti formájukban okkal meghagyott nevek; fordítható és okkal fordított nevek.

Az első csoportba tartoznak azok a családnevek, melyeknek nincs átlátszó etimológiai jelentésük, így fordításuk lehetetlen. Ilyen például a *Targaryen*.

A második típusba tartoznak azok a – többnyire összetett szavakból álló – nevek, melyeknek van átlátszó etimológiai jelentésük. A *Blackwood*, *Oakhart*, *Hightower* neveknek nem lenne nehéz megtalálni a pontos magyar megfelelőjüket, a magyar kiadásban mégis eredeti formájukban szerepelnek. Ez azért lehetséges, mert névként ezeknek a szavaknak az eredeti közszoói jelentése nem fontos, ám adott esetben a csak az eredeti nyelven keresztül érzékelhető hangzásviláguk többletjelentéssel bírhat.

Az utolsó csoportba azok a családnevek tartoznak, melyek mégis lefordíthatóknak, ezzel némileg megtörve azt a következtetést, amelyet eddig tapasztaltunk. E látszólagos következtetlenség oka, hogy e családnevek (pl. *Ser Rolly Duckfield*, *Lord Saltcliffe*, *Merrit O'Moontown*) a regényciklusban szereplő helynevekből keletkeztek, pontosan leképezve a valós angol családnevek motivációs-jelentéstani rendszerének egyik kategóriáját. A tűz és jég dala helyneveinek fordítását jelenleg nem áll módomban bővebben tárgyalni, de általánosságban véve elmondható, hogy amikor csak lehetséges, szó szerint fordítódnak. Így a hely- és a családnév közötti, a regényvilág szempontjából lényeges fiktív történeti-etimológiai kapcsolat megőrzése érdekében az említett személynevekből *Ser Kacsamezei Rolly*, *Lord Sóbérc* és *Holdvári Merrit* lesz, a névelemek sorrendjében is a magyarhoz igazodva.

Sajátos személynév-fajtát alkotnak a regényvilágban a házasságon kívül született gyermekek nevei. Mivel ezek, mint láthattuk, nem hagyományos családnevek, s eredeti nyelven az egyén társadalmi rangja mellett a születési helyére is utalnak, etimológiai jelentésük nem lényegtelen. Ezért a helynévi eredetű családnevekhez hasonlóan szó szerint lefordították őket, kivéve azt az egyetlen esetet, amikor a névnek nincs átlátszó jelentése (*Cotter Pyke*), ezért átvitelével épül be a magyar szövegbe. Az átlátszóság mellett van még egy fontos szempont, amely indokolja e nevek szó szerinti fordítását: így különbséget

lehet tenni az öröklődő családnevek és a házasságon kívül született gyerekek nem öröklődő nevei között.

Az egyénnevek nem fordítódnak, mivel többnyire nem átlátszóak. Mindössze egy kivételt találunk: az északi vadakhoz tartozó lány, *Gilly* neve *Szegfű* lett a magyar változatban (ang. *gilliflower* 'szegfű'). Ennek oka az lehet, hogy a magyarban a virágnevek tipikus női nevek, így a *Szegfű* jól illeszkedik a magyar névadás hagyományába.

Mindig fordítódnak viszont a ragadványnevek, hiszen hozzájárulnak viselőjük jellemrajzához, utalnak korábbi tetteikre, ezért fontos, hogy a magyar olvasók számára is érthetők legyenek. Emellett a házasságon kívül született gyerekek neveihez hasonlóan a ragadványnevek sem öröklődnek, így a névöröklés alapján felállított fordítói logika ezeket is a rendszerhez igazítja.

Az állatneveket, amikor lehetséges volt, szintén szó szerint fordították (*Grey Wind* ~ *Szürke Szél*, *Summer* ~ *Nyár*), a nem átlátszó neveket pedig átvittel adták vissza (*Meraxes*, *Balerion*). Ez gyakorlatilag csak a sárkánynevek között fordul elő, azok pedig – ahogy korábban már láthattuk – a Targaryen-családhoz tartozásuk okán már-már a személynévadás sajátosságait mutatják, különösen mivel egy részük istennevekből származik.

10. Összegzés. Az elemzés alapján megállapítható, hogy A tűz és jég dala szereplőinek nevei határozott, jól kidolgozott rendszert alkotnak. A fő elv, melyet Martin követni látszik, a középkor megidézése és a teljesen új világ teremtése közötti átmenet, illetve a kettő ötvözete. Nagyfokú következetességet figyelhetünk meg az összes, neveket érintő kérdésben. A valós névadástól való eltérések így nem esetlegesek, hanem az író által teremtett világ sajátosságai: ilyenek például a törvénytelen gyermekek nevei.

Az a nagyfokú következetesség és alaposság, mellyel George R. R. Martin szereplőinek elnevezésekor eljár, a magyar kiadáson is átszűrődik. Az érthetőségre és egységeségre törekvő, a felépített világ sajátosságait szem előtt tartó fordításban megtalálható ugyanaz az összetettség, mely az eredeti nyelvű szövegben is.

A tűz és jég dala még bővelkedik névtani szempontból vizsgálandó részletekben. Ha csak az e tanulmányban feldolgozott témaköröket nézzük, a névmágia kérdése még közel sincs kimerítve. Ehhez kapcsolódóan érdemes lenne még szólni a tárgynevekről, illetve azok funkciójáról is (pl. a kardok nevéről). A legeredményesebben vizsgálható, e cikkből azonban terjedelmi okokból kimaradt téma a helynevek, valamint azok fordításáé.

A magyar változat újrakiadásai során egy-két név esetében történtek fordításbeli változások: érdemes lehet megvizsgálni e különbségeket mind a személy-, mind a helynevek esetében. Vajon milyen érvek szóltak a cserék mellett, csorbult-e a következetesség? Figyelembe kell vennünk továbbá, hogy a regényciklusból nagy sikerű filmsorozat is készül, és az adaptáció során, illetve a magyar felirat és szinkron készítésekor akadhat néhány, neveket érintő változtatás.

Érdekes lehet továbbá annak feltárása is, hogy mely európai kultúrákból és nyelvekből származnak a westerosi egyénnevek, és van-e következetesség abban, hogy egy adott kultúra neveit egy bizonyos westerosi család vagy régió kapja. Akad két magyar jellegű név is, a *Janos* és a *Sandor*; vajon van-e valami határozott oka annak, hogy éppen az adott, kifejezetten negatív karakterek kapták őket?

Bizonyára tanulságos munka lenne továbbá Martin irodalmi névadását más fantasy-írókéval részletesen összehasonlítani; legkézenfekvőbben például Tolkien műveivel, de akár a Martin könyveinek népszerűvé válása után újraéledt high fantasy hullám újabb alkotásaival is.

Végül természetesen nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy A tűz és jég dala még nem ért véget: az előkészületben lévő utolsó kötetek nemcsak kiegészíthetik, hanem akár meg is változtathatják mindazt, amit az eddigi kötetek alapján akár névtani, akár egyéb szempontból elmondtunk. Az esetleges új jelenségek elemzése mellett érdemes lesz az e tanulmány által feldolgozott témákhoz is visszatérni, és megvizsgálni, mely állítások helytállóak és melyek érvénytelenek – immár a történet teljes ismeretében.

Felhasznált források

- Martin, George R. R. 2008a. *Trónok harca*. Ford. Pétersz Tamás. Alexandra Kiadó, Pécs.
Martin, George R. R. 2008b. *Királyok csatája*. Ford. Pétersz Tamás. Alexandra Kiadó, Pécs.
Martin, George R. R. 2009. *Kardok vihára*. Ford. Pétersz Tamás. Alexandra Kiadó, Pécs.
Martin, George R. R. 2012. *Sárkányok tánca*. Ford. Novák Gábor. Alexandra Kiadó, Pécs.
Martin, George R. R. 2013. *Varjak lakomája*. Ford. Pétersz Tamás – Novák Gábor. Alexandra Kiadó, Pécs.
Martin, George R. R. 2015a. *A hét királyság lovagja*. Ford. Novák Gábor. Alexandra Kiadó, Pécs.
Martin, George R. R. 2015b. A tékozló herceg, avagy egy király fivére. In: Martin, George R. R. – Dozois, Gardner szerk., *Zsiványok*. Ford. Novák Gábor. Fumax Kiadó, Budapest. 765–795.
Martin, George R. R. – García Jr, Elio M. – Antonsson, Linda 2014. *A tűz és jég dala világa*. Ford. Popovics Ferenc – Aranyi Gábor. I.P.C. Könyvek Kft., Budapest.

Hivatkozott irodalom

- BAUKO JÁNOS 2009. *Ragadványnév-vizsgálatok kétnyelvű környezetben. (Négy szlovákiai magyar település ragadványnévrendszere)*. Konstantin Filozófus Egyetem – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Nyitra–Budapest.
BAUKO JÁNOS 2012. A magyar és a szlovák (szláv) névtani terminológia összevetése. *Névtani Értesítő* 34: 157–166.
CROFT, JANET BRENNAN 2009. Naming the evil one: onomastic strategies in Tolkien and Rowling. *Mythlore* 28: 149–163.
FARKAS TAMÁS 2014. A névtelenség és a megnevezés alapkérdéseiről. In: BAUKO JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN szerk., *A nevek szemiotikája*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság, Nyitra–Budapest. 124–138.
FARKAS, TAMÁS – SLÍZ, MARIANN 2013. Translating Family Names in Hungarian: A Diachronic Survey. *AHEA: E-Journal of the American Hungarian Educators Association* 6: <http://ahea.net/e-journal/volume-6-2013/11> (2015. 08. 25.)
HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Osiris Kiadó, Budapest.
KOROMPAY KLÁRA 1999. Nevek hiánya, nevek sérülése (Irodalmi példák alapján). *Névtani Értesítő* 21: 290–293.

- KOVALOVSKY MIKLÓS 1934. *Az irodalmi névadás*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 34. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- PETRES CSIZMADIA GABRIELLA 2014. A csodás nevek hatalma. In: BAUKO JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN szerk., *A nevek szemiotikája*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság, Nyitra–Budapest. 227–235.
- SLÍZ MARIANN 2002. Névadás és névmágia a Száz év magányban. *Névtani Értesítő* 24: 123–127.
- SLÍZ MARIANN 2007. Név és névtelenség Italo Calvino „A nemlétező lovag” című művében. *Névtani Értesítő* 29: 161–165.
- SLÍZ MARIANN megj. e. Names of Saints and Dynastic Name-giving in Central and Eastern Europe in the 10–14th centuries. *Onoma* 49. Megjelenés előtt.
- T. SOMOGYI MAGDA 2015. Az írói névadás vizsgálata. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 207–226.
- VERMES, ALBERT PÉTER 2005a. *Proper names in translation: A relevance-theoretic analysis*. Doktori Értekezések 21. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen.
- VERMES ALBERT PÉTER 2005b. Proper names in translation: A relevance-theoretic analysis. *Névtani Értesítő* 27: 311–314.

HORVÁTH VIVIEN

Kolibri Gyerekkönyvkiadó Kft.

VIVIEN HORVÁTH, The system, function and translatability of personal and animal names in the fantasy series entitled A Song of Ice and Fire

The paper provides an onomastic examination of the fantasy book series entitled A Song of Ice and Fire by George R. R. Martin, mainly focusing on personal and animal names. The author explores the system and rules behind name giving in the novels, with respect to the different characters and societies that appear in the story. The paper also seeks to find similarities to and differences from the relevant aspects of real life name giving practices, such as dynastic name giving or bynaming. The magical powers of names play an important role in the novel sequence. The possibility, precision and motivation of translating personal and animal names is also treated in the paper. Finally, the author gives a short, thus incomplete overview of the potential in a deeper onomastic examination of the A Song of Ice and Fire series.

A személynevek fordítása Mikszáth Kálmán Szent Péter esernyője című regényének legújabb szlovák kiadásában

1. Mikszáth Kálmánt és műveit nem kell bemutatnunk a magyar olvasóknak. Mi történik azonban, ha átlépjük az országhatárt, illetve a nyelvhatárt: vajon ugyanilyen ismert a nem magyar ajkúak körében is? Mikszáth műveit több tucat nyelvre lefordították, többek között angolra, bolgárra, csehre, franciára, grúzra, oroszra, románra, szerbre és szlovákra is.

Ha szlovák fordításaira fókuszálunk, a regény népszerűségét jól mutatja, hogy többször újrafordították, nyelvét folyamatosan csiszolták és frissítették, ugyanakkor egy-egy fordítása több kiadást is megélt. Az újrafordítók általában az előző fordítás(ok) nyelvéllapjának elavulásával, a fordítói elvek és stratégiák változásával indokolják a klasszikus művek újrafordítását. A BERMAN-féle ún. újrafordítási hipotézis szerint az újrafordítások egyre közelebb kerülnek az eredetihez, jobban visszaadják a forrásnyelvi szöveg formai, illetve stílusjegyeit, miközben közelebb állnak az aktuális nyelvi állapothoz, a köznyelvhez. Egy mű egymást követő fordításai szerint mindig minőségi javulást hoznak. Ez utóbbi nézetet az újabb szakirodalom azonban cáfolja. (Vö. ROBIN 2012: 99.) Ugyanakkor számos egyéb kérdés is felmerül: Miben különböznek egymástól ezek a fordítások? Ismeri-e az új fordító az előző szöveget, és honnan állapítható ez meg? Megtarthat-e az új fordító bizonyos részeket, vagy teljesen el kell rugaszkodnia a korábbi fordítás szövegétől? (KLAUDY 2007: 221.) Újrafordítások egymástól teljesen függetlenül, azonos időben vagy kis időbeli eltéréssel is születhetnek. Előfordulhat, hogy a fordítónak nincs tudomása a már korábban elkészült fordításról, vagy a vele egy időben dolgozó kollégáról. HIZSNYAI TÓTH ILDIKÓ hívja fel a figyelmet arra, hogy „ha egy nyelven több fordítás is készült, a változatjelleg kreatívabb, kísérletezőbb megoldásokat eredményez” (HIZSNYAI TÓTH 2008a: 25), ami hozzájárulhat a mű értelmezéséhez, rejtett rétegeinek felfedéséhez is. Azokban az esetekben, amikor a teljes újrafordítás nem indokolt, viszont valamely elégtelenség indokoltá teszi a szöveg ismételt átdolgozását, újra szerkesztésről beszélünk (ROBIN 2012: 102).

A Szent Péter esernyőjének (a továbbiakban SzPE.) 1895-ös megjelenése óta öt szlovák, illetve három cseh fordítása is megjelent. Külön érdekesség, hogy az első fordítás nem is a szlovák irodalmi nyelven, hanem sárosi nyelvjárásban készült.

1. táblázat: Az SzPE. szlovák fordításai

Első megjelenése	Cím	Nyelv	Fordító
1900	Ambrela Svateho Petra	szlovák (sárosi nyelvjárás)	Zsebráczy Géza
1911	Svátého Petrov dážd'nik	szlovák	Hana Gregorová
1950	Dáždnik sv. Petra	szlovák	Štefan Schultz
1960	Dáždnik svätého Petra	szlovák	Július Albrecht
2011	Dáždnik svätého Petra	szlovák	Karol Wlachovský

2. Jelen dolgozatomban az SzPE. legutóbbi, Karol Wlachovský által készített szlovák fordításával foglalkozom. Elemzésem a fordítási nehézségeket, illetve a fordítási stratégiát és módszereket a fordítóval folytatott, kétszer egyórás beszélgetés, valamint a fordításhoz készített előszó és jegyzetek felhasználásával mutatja be.

Karol Wlachovský (Kassa, 1941–) hosszú éveken át a budapesti Szlovák [kulturális] Intézet igazgatója volt, és közel 20 éven át fordításelméletet és gyakorlatot tanított különféle magyarországi egyetemeken (Szeged, Piliscsaba, Békéscsaba, Budapest). Számos fordításkötetén kívül (Grendel Lajos, Csáth Géza, Kosztolányi Dezső, Mátyás Iván, Ottlik Géza, Örkény István, Mészöly Miklós stb.) két önálló kötete is megjelent (Belső világosság. Párbeszéd a magyar irodalommal. Nap Kiadó, Budapest, 1995; Köztes szerepben: párbeszéd a magyar és a szlovák irodalommal – közös dolgainkról. Ister, Budapest, 2001). Az alábbi életrajztörredék a Felvidék többnyelvűségén túl jól illusztrálja annak a vidéknek a többnyelvűségét, ahol Mikszáth művei is játszódnak: „Gömörből, régi bányászcsaládból származom. [...] A nevem egyébként szorosan kapcsolódik Gömörhöz, konkrétan a Vlachovo (Oláhpatak) nevű faluhoz a Sajó mentén, Dobsina alatt. Kora ifjúságomtól, amióta csak az eszemet tudom, szlovák és magyar szót egyaránt hallottam. Leginkább nagyszüleim rozsnói kúriáján volt ez így. Míg nagyanyám, még fiatalon, szinte teljesen elmagyarosodott, s csak törve beszélt a szlovákok, annak is a sárosi nyelvjárását, nagyapám, a rozsnói állami gimnázium igazgatótanára, tökéletesen ismerte mindkét nyelvet, természetesen a klasszikus latin és görög mellett. Talán ő volt a családban az egyetlen, aki nem vette zokon, hogy nem apám nyomdokaiba lépek a stúdiumaimban, apám ugyanis bányamérnök volt.” (WLACHOVSKÝ 1995: 136–137.) Wlachovský (újra)fordításában eddig összesen 70 Mikszáth-novella és -regény jelent meg különféle folyóiratokban, illetve könyv formában. Ezekon kívül még további négy kötet kiadását tervezi. A már megjelent és a még tervezett önálló kötetek: novellagyűjtemény (Tvrde kotrbý, 2007), Gavallérok (Fešáci, 2008), Tót atyafiak – A jó palócok (Slovenskí rodáci, 2010), Szent Péter esernyője (Dáždnik svätého Petra, 2011), Beszterce ostroma (Obliehanie Bystrice, 2012), Kísértet Lublón (Lubovnianske strašidlo, 2013), A Noszty fiú esete Tóth Marival (Príbeh mladého Nostického s Marou Tóthovou, 2016), Fekete város (Čierne mesto, 2017), Különös házasság (Podivné manželstvo, 2018), Nemzetes uraimék – Mácsik, a nagyerejű – A Tisztelt Ház (Dvoje volieb v Uhorsku – Vplyvný Máčik – Čtený parlament, 2019).

3. A tulajdonnevek kérdésköre a fordításkutatásban kevésbé kutatott terület, a szépirodalmi művek fordítása kapcsán is. Egy regény tulajdonnevei látszólag marginális jelenségek, holott a mű egész értelmezésére kihathatnak. Ennek értelmében „a nevet a mű poétikai rendszerébe ágyazva célszerű kezelni, amelyben a legkülönbözőbb szemantizációs folyamatok érinthetik” (HIZSNYAI TÓTH 2008a: 19).

Mikszáth karaktereinek személyneveit illetően már a kritikai kiadás megjelenése kapcsán felmerült, hogy „szemantikailag nem mindig közömbösek” (NAGY 1989: 16), olvasói értelmezésükhöz, a képzettársítások felismeréséhez ugyanakkor elengedhetetlen a megfelelő idegen nyelvi kompetencia. A személynévnek, amellyel az egyént a társadalomban jelöljük, identitásjelölő funkciója van, szociokulturális meghatározottsága az egyik lényegi jellemzője (FARKAS 2011: 109, BAUKO 2014: 85). Szépirodalmi szövegben a személynevek – és nemcsak a beszélő nevek – hozzájárulhatnak a szereplők jellemzéséhez, utalhatnak viselőjük társadalmi osztályára, vallására, életkorára és nemzetiségére, hangulatteremtő funkciót tölthetnek be, hozzájárulnak a regény világának, képzeletbeli terének megteremtéséhez (l. pl. SLÍZ

2014a, 2014b). A magyar nyelvű szövegben megjelenő szlovák személy- és helynév azonosít, illetve elhelyez a térben. Mikszáth elsősorban a tulajdonnevek által jelzi, hogy éppen szlovák, magyar vagy vegyes környezetben játszódik a történet; a személynevek jelzik a szereplő nemzetiségét; a szövegbeli utalások (*ki szólítja magyarul; nem tud tótul, se magyarul; tótul beszélgetnek*) pedig azt, milyen nyelven szólalnak meg a szereplők. A magyar olvasó számára egyértelmű, hogy melyek a magyar és melyek a szlovák személynevek, az azonban már kevésbé, hogy az utóbbiak gyakran beszélő nevek, így a szöveg utalásainak nagy része is rejtve marad előtte. (Vö. HIZSNYAI TÓTH 2008a, 2008b; HELTAI 2014.) A szlovák/szláv nyelvi kompetenciával nem rendelkező olvasó számára a név hangzása kelt asszociációt, érzékeltetheti viselője jellemét vagy valamely tulajdonságát, illetve humor forrásává válhat. A megfelelő nyelvi kompetencia megléte esetén ugyanakkor a jelentés érzékeltetheti a név viselőjének jellemét vagy valamely tulajdonságát is, és a hangzás mellett a jelentés is a humor forrásává válhat, illetve egész motívumkört vonzhat (PEŤOVSKÁ 2013).

A tulajdonnevek köznévi jelentésük ismeretében tehát szélesebb körűen jellemeznek, nyelvismeret híján azonban elsősorban miliőnevekként értelmezhetjük őket (vö. KOVALOVSKY 1934: 42). Szlovák–magyar nyelvi viszonylatban vizsgálva a tulajdonneveket a hangalak idegenségének felismerése mellett a hely- és személynév-kompetenciája is figyelmezteti az olvasót a nyelvi környezet változásaira. Mindez egy angol, lett vagy spanyol fordításban bizonyára rejtve marad, hiszen ezen célnyelvi olvasók számára ugyanolyan idegenül cseng egy magyar vagy egy szlovák név. Egy orosz fordításban ugyanakkor ismerősen csenghetnek a szláv, egy román fordításban pedig a magyar nevek. Különböző célnyelvi közönség az eltérő kulturális háttér és kognitív környezet következtében különböző mértékben tudja értelmezni a konnotatív jelentéseket. (Vö. HELTAI 2014.)

FARKAS TAMÁS személynevek franciából magyarra való fordítása kapcsán hívja fel a figyelmet egy külföldi szerző, Jules Verne magyar vonatkozású regényeire. „E regények magyarországi, illetve magyarként megjelenített szereplőinek nevét a magyar olvasó számára különböző módokon kellett, illetve lehetett magyarosítani, de legalábbis »honosítani«” (FARKAS 2011: 113–114). A fordító itt a behelyettesítés során megfelelő, illetve hasonló hangzású magyar, vagy Magyarországon használatos családnévvel helyettesíti a forrásnyelvi szövegben szereplő, magyarnak szánt névalakot. A keresztnévek esetében magyar nyelvű párt, hasonló hangzású, jellemző vagy csoportfelidéző jelleggel rendelkező nevet választ. A francia–magyar és a szlovák–magyar kulturális, történeti, nyelvi és névbeli távolság természetesen eltér egymástól, ráadásul az SzPE. személyneveinek szlovákra fordítása során még sajátosabb helyzettel találkozunk. Szlovák–magyar összefüggésben a nevek a két etnikum évszázados együttélése okán sokkal bonyolultabb problémát jelentenek, mint más (akár egyéb szláv) nyelvekre való fordítás során.

Mikszáth magyar nyelvű szerzőként szlovák nyelvi közegben játszódó, szlovák szereplőket mozgó, szlovák személyneveket tartalmazó történetet mesél el, maga is egyfajta fordítói szerepkört töltve be. Mindezt ugyanakkor olyan sikeresen teszi, hogy a magyar olvasó el is feledkezik erről. (HIZSNYAI TÓTH 2008a: 20–21.) A szlovákra fordítást követően a célnyelvi szövegbe azonban – a kultúrszavakhoz hasonlóan – természetesen simulnak bele a magyar szövegben idegenként ható szlovák tulajdonnevek, amelyek rejtett konnotációik felszínre kerülésével akár beszédessé is válhatnak (vö. TOLCSVAI NAGY 1996: 604, HIZSNYAI TÓTH 2008a: 23).

4. A fordítás során, amely „a kommunikáció sajátos, interlingvális és interkulturális formája” (FARKAS 2011: 109), a tulajdonnevek fordítása, lefordíthatósága, illetve lefordításának szükségessége egyaránt felmerülhet. A fordítás sohasem lehet egyszerű formai vagy szó szerinti megfeleltetés, sokkal inkább a célnyelvi ekvivalensek megtalálásáról szól.

JURAJ DOLNÍK szerint (2012: 315–329) a fordító feladata, hogy az idegen nyelvű szövegeket befogadhatóvá tegye egy másik kultúra tagjai számára; ezt a folyamatot nevezi transzlációnak. Ez egy asszimilációs-akkomodációs tevékenység által valósulhat meg, amelynek során a fordítónak számolnia kell a kulturálisan kötött interpretációs különbségekkel. A fordítás során két, nagyfokú alkalmazkodást követelő folyamat működik párhuzamosan. Az új tapasztalatnak, a forrásnyelvi tartalomnak a célnyelvbe való befogadását, a célnyelvi kultúra befogadó rendszeréhez, a meglévő sémához való igazítását asszimilációnak nevezzük. Ezzel egy időben zajlik a forrásnyelvi szöveg célnyelvre való átültetése, tehát a befogadó közegnek, a célnyelvnek a forrásnyelvi szöveghez való alakítása, az akkomodáció. Az eredeti szöveg minden esetben kihat a fordítás szövegének nyelvi struktúrájára, ugyanakkor a célnyelv is hatással van a fordított szövegre.

A tulajdonnevek fordítása kapcsán a szlovák fordításelméleti szakirodalom jellemzően két, általánosan ismert fordítói stratégiát vizsgál, a meghagyó és a megfeleltető, vagyis az egzotizáló és a meghonosító/naturalizáló fordítást (HIZSNYAI TÓTH 2008a: 19–20). A magyar szakirodalomban VERMES ALBERT PÉTER négy fordítási művet különít el a tulajdonnevek kapcsán (VERMES 2005; l. még FARKAS 2007, 2009; ZAJACZ 2012 stb.). **Átvitelnek** tekinti, amikor a fordító az eredeti névformát változtatás nélkül beilleszti a forrásnyelvből a célnyelvi szövegbe (pl. *Teofil* > *Teofil*). **Behelyettesítés**kor a fordítandó név alakját (hangzását, írásképet) a célnyelv jellemzőihez igazítja (pl. *Mravucsán* > *Mravučan*) vagy konvencionális célnyelvi megfelelővel helyettesíti (pl. *János* > *Ján*). Szűkebb értelemben vett **fordítás** a névnek vagy egy részének a „szó szerinti” lefordítása (pl. *Nagy* > *Veľký*). **Modifikáció** a fordítandó névnek más megnevezéssel való helyettesítése (pl. *Krekics* > *Krekovič*). „A közülük való választást részben nyelvi, a névtípussal is összefüggő, jelentős mértékben azonban különböző kulturális és pragmatikai tényezők szabhatják meg.” (FARKAS 2011: 109).

5. Wlachovský 2011-ben készült Mikszáth-fordítása honosító jellegű, ugyanakkor követi az író névadási stratégiáját. A fordítási műveletek közül túlnyomó többségben a behelyettesítést alkalmazza: a célnyelvhez igazítja a névalakot, hasonlóan ahhoz, ahogyan Mikszáth magyar helyesírással jegyezte le a szlovák neveket. Ezt egyfajta visszafordításnak is tekinthetjük. Mikszáth magyar helyesírással írta az idegen eredetű családneveket is, melléjük magyar keresztneveket társított. Wlachovský szlovák helyesírással jegyzi le őket, és a keresztnemek szlovák megfelelőjét társítja hozzájuk. Olyan névpárok jönnek így létre, mint a szlovákiai magyarok kétnyelvű névhasználatában (l. BAUKO 2014: 86), akik „magyar nyelvű kontextusban a magyar névformákat részesítik előnyben, a szlovák nyelvet elváró kontextusban pedig a többségi nyelvhez alkalmazkodó névalakokat használják” (pl. *Kis Erzsébet* : *Alžbeta Kišová*, *Kovács Endre* : *Ondrej Kováč*, *Mészáros Zsófia* : *Žofia Mésárošová*). Az ilyen ket-tős család- és keresztnévhasználatban a szlovákos névforma különbözik a magyartól: névsorrendje keresztnév + családnév, a női családnévhez -ová végződés kapcsolódik, illetve eltérhet a név ortográfiája is.

A fordítói stratégiák kiválasztásakor felmerülő legerősebb fordítói kérdés és kétely, hogy hogyan lehet egy mai szlovák olvasó számára érthetővé és élvezetessé tenni a mikszáthi szöveget. A célnyelvi olvasók hiányzó ismeretanyagának kiegészítésére született az utószó,

illetve a jegyzetek. A szöveg szlovákosítása felszíni jelenség. A végső cél, hogy a fordítás megragadja a szöveg lényegét, így az a konnotációkkal együtt olyan módon kerüljön át a célnyelvi szövegbe, hogy a mai olvasó is könnyen be tudja fogadni, ne találjon zavaró elemeket a szövegben. Wlachovský elmondása szerint az izraeli műfordító iskola fordítási elveit alkalmazza: e szerint a fordítás stílári, fogalmazási jegyeit lényegesen befolyásolja, hogy kinek szánjuk a szöveget, ettől függ ugyanis, hogy mennyire fognak működni a konnotációk, a humor.

Mikszáth regényének narratív nyelve a magyar, amely magyar helyesírással lejegyzett szlovák személyneveket alkalmaz. Ahogyan a szlovák személynevek szlovák nyelvi környezetbe kerülnek, úgy homogenizálódik a szöveg. A magyar narratíva szlovákra fordításával a regénynek ez az első, egzotikus síkja elvész, ugyanakkor láthatóvá válik az, ami a magyar szövegben a forrásnyelvi olvasónak addig láthatatlan volt. A Mikszáth által a szlovák nevek mögé rejtett motívumok és konnotációk, amelyek a forrásnyelvi szövegben nem, illetve csak a szlovák/szláv nyelvi kompetenciával rendelkezők számára voltak érzékelhetőek, felszínre kerülnek a célnyelvi szövegben.

Az SzPE. személyneveinek vizsgálatok külön alponthoz elemzem a férfi és a női szereplők családneveinek, illetve a keresztnemeknek a fordítását. Először az elsősorban a szlovák családnevekre jellemző fordítási eljárásokat tekintem át, majd külön kiemelem a magyar családnevek fordítási problematikáját.

5.1.1. A férfi karakterek esetében a fordító átveszi a személyneveket, de írásképeket, hangzásukat, sorrendjüket a célnyelv normáihoz igazítja. A családneveket, amennyiben az ortográfia nem vet fel kérdéseket, változtatás nélkül átvizsi. Ha az írásképen szereplő betűk a forrásnyelv és a célnyelv ábécéjében is megtalálhatóak, az írásképe egybeesik: pl. *Wibra* György > *Juraj Wibra*, *Flinta* András > *Andrej Flinta*, *Dotler* István > *Štefan Dotler*, *Klempa* Teofil > *Teofil Klempa*, *Géry* Mihály > *Michal Géry*, *Kvapka* Pál > *Pavol Kvapka*, *Plokár* Sámuel > *Samuel Plokár*, *Galba* > *Galba*, *Fiala* János > *Ján Fiala*. További példát abban az esetben találunk az átvitelre, amikor Mikszáth sem honosítja a szláv családnevet. *Stropov* István > *Štefan Stropov* családneve esetében az írásképen ugyan nem találunk idegen elemet, a kiejtés mégis különbözik, hiszen a szlovákban az *s* az *sz* hangot jelöli. Érdekes még *Plachta* Jankó > *Janko Plachta* neve, hiszen bár a *ch* csupán a szlovák ábécében szerepel, a betűkapcsolat a magyarok számára sem ismeretlen.

A legtöbb példát a családnevek behelyettesítésére találjuk az SzPE. fordításában. A legkönnyebb helyzetben az olyan, jellemzően szlovák családnevek kapcsán van a fordító, amikor elegendő, ha a fordítandó név írásképe a szlovák ortográfiához igazítja (pl. *Gundros* Tamás > *Tomás Gundroš*, *Klincsok* György > *Juraj Klinčok*, *Kozsehuba* András > *Andrej Kožehuba*, *Mravucsán* > *Mravučan*, *Szlávik* Péter > *Peter Slávik*, *Sztolárik* János > *Ján Stolarik*, *Rafanidesz* Sámuel > *Samuel Rafanides*). A *-kó/-gó* végződésű családnevek utolsó hangját, illetve az azt jelölő betűt például a rövid párjára cseréli (*Lajkó* Pál > *Paľo Lajko*, *Srankó* János > *Ján Šranko*, *Majgó* Péter > *Peter Majgo*), a *-szky/-czky* képzőt pedig megnyújtja, mássalhangzóit pedig fonetikusán átírja (*Radvánszky* > *Radvanský*, *Krikovszky* Tamás > *Tomáš Krikovský*, *Kupeczky* Márton > *Martin Kupecký*), tipikusan szlovák végződésű családneveket kapva így. A *Konopka* > *Konôpka* családnev esetében az ortográfia honosítása, a magyar helyesírás számára teljesen idegen mellékjel hozzáadása által a név etimológiája is jobban láthatóvá válik. Az írásképe egzotizációjával találkozunk a lengyel családneveknél,

amelyeket a fordító a szlovák szemnek a magyarnál általa kevésbé idegennek tartott lengyel helyesírással írja át (*Dembinszky* > *Dembiński*, *Szliminszki Wladimir* > *Wladimir Ślimiński*).

Fonetikus átírást alkalmaz a fordító azoknál a magyar ortográfiájú alakoknál, amelyekben régies írásmódú jegyek fordulnak elő (pl. *Prepelicza András* > *Andrej Prepelica*, *Koczka Ferenc* > *František Kocka*, *Klaniczay József* > *Jozef Klanicaj*). Az *ly-t l'-vel*, azaz lágy *l*-lel helyettesíti, ami vagy az írásképpen is (*Gongoly Mihály* > *Michal Gongol*), vagy csak kiejtésnél (*Bélyi János* > *Ján Béli*) mutatkozik meg. A legnagyobb, modifikációnak tekinthető mértékben Krekics János családnévét módosítja (>*Ján Krekovič*).

„A fordítók szubjektívnek tűnő döntései nagyrészt a fordítói normákra, illetve a relevancia elvére vezethetők vissza” (HELTAI 2014). A továbbiakban a magyar családnevek fordítása kapcsán kiemelek néhány példát, amelyek jól illusztrálják, mennyire nem egyszerű a fordító helyzete. Ha a tulajdonnév motivált, tehát más szerepe is van a szövegben az azonosító funkción túl, a fordítónak mérlegelnie kell, mi az a többletfunkció, mennyire releváns ez a szöveg egészére tekintve, illetve mekkora feldolgozási erőfeszítést igényel a célnyelvi olvasótól. Wlachovský a magyar helyesírást DOLNÍK (2012: 249–252) nyomán olyan idegen elemnek találja a szövegben, amely megakasztja a célnyelvi befogadó olvasását. Ennek következtében három fordítói eljárásra is találunk példát az SzPE. szlovák szövegében. Átvittet alkalmaz a szegedi halászhok családneve esetében (*Böröcsök Jancsi* > *Janči Böröcsök*, *Ördög Marci* > *Marci Ördög*), amikor olyan idegen grafémával találkozunk, amelynek nincs megfelelője a szlovák ábécében (vö. még német *Müncz Jónás* > *Jonáš Müncz*). Amikor az etimológia alapján magyar etnikumot kellene a név mögött feltételezni, a történetből viszont ez nem derül ki egyértelműen, a célnyelvi olvasói befogadást megkönnyítendő inkább behelyettesít (*Szabó Pali* > *Paľo Sabó*, *Billeghi Máté* > *Matúš Bilegi*), valamint egy esetben szoros értelemben vett fordítást is alkalmaz (*Nagy Mihály* > *Michal Veľký*). Ez utóbbi kapcsán fontosabbnak ítéli a név beszélő voltát, mint azt, hogy milyen etnikumú személy viseli. Nagy Mihály tudniillik a halápi bíró, aki a csöpp Veronka sorsáról dönt, amikor az árván marad. A fordítói stratégiák változatossága, a látszólagos fordítói következetlenség mögött bizonyára konkrét megfontolások rejlenek, amelyek rendszerszerűségének feltárására a további Mikszáth-fordítások névanyagának elemzése adhat választ.

5.1.2. A szláv nyelvek, így a szlovák alapvető nyelvtani jellemzője a grammatikai nem kifejezésének a követelménye, ami szükségszerűen kiterjed a családnevekre is. Mivel a nőnemre utaló végződések híján a szlovák olvasó számára nem csupán a családnév viselőjének neme nem egyértelmű, de a családnév is idegenszerűen hat (szláv név esetén különösen), a fordítónak döntenie kell, mit tesz a női szereplők családneveivel. Amennyiben a honosítás mellett dönt, a származási helyre utaló, melléknévi eredetű szláv családneveknek csupán a végződését kell nemben egyeztetnie annak függvényében, hogy férfi (pl. *Radvanský*) vagy nő (pl. *Radvanská*) viseli-e. Egyéb típusú családnevek esetén az *-ová* végződés kapcsolandó. Ez a magyar *-né* utótaggal ellentétben nem csupán az asszonynevek sajátja, hanem minden női névviselő családnevéhez járul.

A regény női szereplőinek családnevét Wlachovský mindig a célnyelv jellemzőihez igazítja. A névsorrend, illetve az ortográfia módosításán túl a származási helyre utaló családneveknél a nemre utaló végződés megváltoztatásával (pl. *Krikovszky Katka* > *Katka Krikovská*, *Mednyánszky* > *Medňanská*, *Radvánszky* > *Radvanská*), a többi esetben az *-ová* nőnévképző hozzáadásával (pl. *Adamec Agnisa* > *Agnesa Adamcová*, *Hupka Matild* > *Matilda Hupková*, *Tyurek Anna* > *Anna Turková*, *Biky Mariska* > *Mariška Bikyová*, *Wibra Anna* > *Anna Wibrová*).

Érdekes helyzet jön létre a magyarra jellemző asszonynevek fordítása, illetve lefordíthatatlansága kapcsán. A *-né* asszonynévképzőt egyéb célnyelvi megfelelő híján *-ová*-ra váltja (pl. *Gongolyné* > *Gongoľová*, *Klincsokné* > *Klinčoková*, *Münczné* > *Münczová*, *Srankóné* > *Sranková*, *Mravucsánné* > *Mravučanová*, *Sztolarikné* > *Stoláriková*, *Szliminszkiné* > *Šlimiňská*, *Panyókiné* > *Paňókiová*, *Vozáryné* > *Vozáriová*). Itt kontextus híján törvénytörően elvész az a többletinformáció, hogy férjezett asszonyokról van szó, hiszen az *-ová* képző egyaránt mutatja, hogy az asszonyok fölveszik férjük, a leányok pedig apjuk családnevét.

Lefordíthatatlannak bizonyulnak ugyanakkor az olyan kéttagú asszonynevek, amelyek a családnév mellett a férj keresztnévét is tartalmazzák. Ilyen esetben a fordító csupán körülírással élhet; pl. *Muskulyi Mátyásné* > *manželka Mateja Muškul'a* ('Muskulyi Mátyás felesége'), *özvegy Botár Károlyné* > *vdova po Karolovi Botárovi* ('Botár Károly özvegye'), *Bahó Mátyásné* > *manželka akéhosi Mateja Bahu* ('valami Bahó Mátyás felesége'), *Domanyik Miklósné* > *žena Mikuláša Domanika* ('Domanyik Miklós felesége').

5.2. Az SzPE. fordításakor Wlachovský a férfi keresztneveket néhány kivételtől (pl. *Marci*, *Wladimir*) eltekintve honosítja, a szlovák nyelv jellemzőihez igazítja (pl. *Matyko* > *Matko*, *Jankó* > *Janko*), vagy behelyettesíti a konvencionális célnyelvi megfelelővel (pl. *András* > *Andrej*, *István* > *Štefan*, *Péter* > *Peter*, *Pali* > *Paľo* stb). A női keresztnemek átvitelére akkor kerül sor, ha a forrás- és célnyelvben azonos alakban használatosak (pl. *Rozália*, *Anna*), illetve ha Mikszáth eleve a szlovákra (is) jellemző alakot használ (pl. *Minka*, *Katka*, *Veronka*). A többi esetben a fordító behelyettesít: módosítja az írásképet (pl. *Eszmeralda* > *Esmeralda*) és hangalakot (pl. *Rozáli* > *Rozália*, *Karolina* > *Karolína*, *Matild* > *Matilda*), vagy célnyelvi megfelelővel helyettesít (pl. *Erzsi* > *Betka*). A keresztnemek szlovákosítására irányuló fordítói eljárás rokonítható Mikszáth névadási stratégiájával, aki szereplőit etnikumuktól, illetve nyelvhasználatuktól függetlenül egyaránt magyar keresztnemekkel ruházta fel.

6. Kutatásom célja az volt, hogy az SzPE. legfrissebb újr fordítása kapcsán áttekintsem a személynevek fordítására irányuló stratégiákat. Az elemzés rávilágított arra, hogy Wlachovský fordítása honosító jellegű, az esetek többségében a behelyettesítés műveletét alkalmazza, bár elvétve átvitelre, szoros értelemben vett fordításra, illetve modifikációra is találunk példákat. Fordítási stratégiája ugyan nem minden esetben egységes, fordítási alapelve következetes. Célja egyértelműen az, hogy egyensúlyt teremtsen a kontextuális hatás és a feldolgozási erőfeszítés között, a célnyelvi olvasó számára olvashatóvá, könnyen befogadhatóvá tegye a célnyelvi szöveget (vö. WLACHOVSKÝ 2013). Ugyanakkor a jegyzetekben, illetve az előszóban kitér a fordítói kérdésekre, illetve megoldásokra, művelődéstörténeti magyarázatokkal szolgál a célnyelvi olvasó számára, jelzi, ha a mikszáthi szövegben valami eleve szlovákul volt lejegyezve stb. A célnyelvi kognitív környezet és a kulturális háttér eltérésein túl figyelembe veszi azt is, hogy a forrásnyelvi olvasók kognitív környezete sem homogén, sőt helyenként olyan többletinformációval is szolgál, amely érdekes lehetne a magyar olvasó számára is.

Egy irodalmi mű olvasása során a tulajdonnevek konnotációkat hordoznak, enciklopédikus ismeretekre utalnak, hozzájárulnak a regény világának megteremtéséhez. Az SzPE. tulajdonneveinek értelmezésekor az egyik legfőbb szempont, hogy milyen eredetű névről van szó. Mikszáth a helynevek mellett a családnevek által helyez el bennünket a regény képzeletbeli terében: itt a családnév az, ami utal viselőjének etnikumára. Ezek a családnevek ugyanakkor gyakran beszélő nevek is, így további konnotációkat, motívumköröket is felidéznek. Az ilyen

konnotációk a fordítás során az esetek többségében szükségszerűen elvesznek, hiszen az átlagos célnyelvi olvasótól nem várhatjuk el, hogy értelmezni tudja egy magyar regény családneveinek a jelentését. Az SzPE. szlovák családneveinek az értelmezésére ugyanakkor sokkal nagyobb esélye van egy szlovák olvasónak. A szöveg szlovákra fordítása során a magyar olvasó számára idegenül csengő, egzotizáló családnevek természetesen olvadnak bele a szlovák narratív nyelvbe, a célnyelvi olvasók bizonyos tekintetben könnyebben tudják értelmezni a célnyelvi szöveget, a családnevek közzsói jelentésének felismerése által bonyolultabb összefüggéseket is felfedezhetnek. (A kulturálisan kötött kifejezések, illetve személynévek fordítása kapcsán vö. pl. HELTAI 2008, FARKAS 2011.)

A jövőben érdekes lenne megvizsgálni, hogy az említett konnotációk valóban jobban aktiválódnak-e a szlovák célnyelvi olvasókban, és működnek-e, illetve hogyan működnek az SzPE. más nyelvű fordításaiban. E fordítások összehasonlítására egyelőre csupán egy tanulmány született (az angol, orosz és román fordítást veti össze HELTAI 2014). Ugyanakkor érdemes lenne egymás mellé állítani a különböző időben készült fordításokat is, és megvizsgálni, mennyiben különböznek egymástól a különböző célnyelvi fordítások, mennyit változtak a fordítói stratégiák az elmúlt bő száz évben.

Felhasznált források

- SzPE. = Mikszáth Kálmán 1895/1957. *Szent Péter esernyője*. Mikszáth Kálmán összes művei 7. Akadémiai Kiadó, Budapest.
 DSP. = Mikszáth Kálmán 2011. *Dáždňik svätého Petra*. Marenčin PT, Pozsony.

Hivatkozott irodalom

- BAUKO JÁNOS 2014. A tulajdonnév identitásjelölő funkciója. In: BAUKO JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN szerk., *A nevek szemiotikája*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság, Nyitra–Budapest. 78–96.
 DOLNÍK, JURAJ 2012. *Sila jazyka*. Kalligram, Bratislava.
 FARKAS TAMÁS 2007. A tulajdonnevek fordíthatóságáról és napjaink fordítási hibáiról, közzsók és tulajdonnevek példáján. *Névtani Értesítő* 29: 167–188.
 FARKAS TAMÁS 2009. A tulajdonnevek fordításának alapkérdéseiről. *Diadal* vagy *Viktória*, *Eugén* vagy *Jenő*? *Fordítástudomány* 11/2: 22–35.
 FARKAS TAMÁS 2011. Franciás műveltség, magyar nyelv és a tulajdonnevek fordítása. In: CSISZÁR GÁBOR – DARVAS ANIKÓ szerk., *Klárások. Tanulmánykötet Korompay Klára tiszteletére*. ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéke, Budapest. 109–116.
 HELTAI PÁL 2008. Kulturálisan kötött kifejezések visszafordítása az Under the Frog c. regényben. *Fordítástudomány* 10/2: 61–75.
 HELTAI PÁL 2014. Tulajdonnevek és megszólítások a Szent Péter esernyője fordításaiban. In: BARTAKOVÁCS KATALIN – GÉCSEG ZSUZSANNA – KOVÁCS ESZTER – NAGY ÁGOSTON – OCSOVAI DÓRA – SZÁSZ GÉZA szerk., „*Transfert nec margitur*”. *Albert Sándor tiszteletére 65. születésnapja alkalmából*. JATE Press, Szeged. 61–73.
 HIZSNYAI TÓTH ILDIKÓ 2008a. Glogova – Galagonyás, Golgota, Üveghegy. A Szent Péter esernyője neveiről. In: N. TÓTH ILDIKÓ szerk., *Mikszáth – hagyományok és értékek*. Europica Varietas, Nyitra. 19–38.

- HIZSNYAI TÓTH ILDIKÓ 2008b. Teremtett világok a fordításban. Gondolatok a helynév alkalmazás, -alkotás és -fordítás kérdéseiről egy Mikszáth-regény kapcsán. In: BÁRCZI ZSÓFIA – VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ szerk., *Fordítás – nyelv – irodalom – társadalom*. Europica Varietas, Nyitra. 113–124.
- KLAUDY KINGA 2007. *Nyelv és fordítás*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- KOVALOVSKY MIKLÓS 1934. *Az irodalmi névadás*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 34. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest
- NAGY MIKLÓS 1989. Mikszáth írói névadása. In: KOCSIS ANNA szerk., *Mikszáth és a századvég-századelő prózája*. Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Salgótarján. 11–18.
- PEŤOVSKÁ FLÓRA 2013. A nevek szerepe Mikszáth Kálmán Szent Péter esernyője című regényében. In: BAUKO JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN szerk., *Tulajdonnevek a fordítás és a kényelvűség kontextusában*. Europica Varietas, Nyitra. 113–122.
- ROBIN EDINA 2012. Fordítások újraserkesztése. Mit tesz a szerkesztő a fordított szöveggel? In: *Filológia.hu* 3/2: 99–117. <http://www.filologia.hu/kisebb-kozlemenyek/forditasok-ujraserkesztese-mit-tesz-a-szerkeszto-a-forditott-szoveggel.html> (2015.10. 27.)
- SLÍZ MARIANN 2014a. Kategorizáció személynevek alapján. In: HAVAS FERENC – HORVÁTH KATALIN – KUGLER NÓRA – VLADÁR ZSUZSA szerk., *Nyelvben a világ. Tanulmányok Ladányi Mária tiszteletére*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 247–257.
- SLÍZ MARIANN 2014b. Az irodalmi nevek mint szignálók üzeneteinek kiválasztása. In: BAUKO JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN szerk., *A nevek szemiotikája*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság, Nyitra–Budapest. 217–226.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1997. Posztmodern névadás. (A névjelleg változása). In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.)* 1–2. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézet, Budapest–Miskolc. 2: 600–606.
- VERMES ALBERT PÉTER 2005. Proper names in translation. A relevance-theoretic analysis. *Névtani Értesítő* 27: 311–314.
- WLACHOVSKÝ, KAROL 1995. *Belső világosság. Párbeszéd a magyar irodalommal*. Nap Kiadó, Dunaszerdahely.
- WLACHOVSKÝ, KAROL 2013. Měj (slovenský) Mikszáth. In: MIKSZÁTH KÁLMÁN, *Lubovnianske strašidlo*, Marenčin PT, Pozsony. 278–285.
- ZAJACZ ZITA 2012. Esettanulmány a tulajdonnevek fordításáról a gyermekirodalomban. *Fordítástudomány* 14/2: 93–106.

PEŤOVSKÁ FLÓRA

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

FLÓRA PEŤOVSKÁ, Examining personal names in the latest Slovakian translation of the novel entitled St. Peter's Umbrella by Kálmán Mikszáth

The paper discusses the translatability and untranslatability of personal names in connection with the latest translation of the novel entitled St. Peter's Umbrella by Kálmán Mikszáth. Besides the analysis of the personal names themselves, the author also draws conclusions from two interviews

given by the translator, Karol Wlachoský. The translation is domestic in character; the method adopted in the case of personal names was mainly substitution. Proper translation and modification were used only rarely. While the translation strategy was not identical in all cases, the principle was held consistently. Undoubtedly, the translator's aim was to create a balance between the contextual effects and the processing efforts; to make reading the target language text easier for the target reader. The translator added a foreword as well as a few notes to his translation.

Magyar tónevek angol fordítása

1. Bevezetés. Örömteli, hogy Magyarországról rendre jelennek meg angolul színvonalas hazai kiadású földtudományi szakkönyvek, tanulmányok és atlaszok (pl. KARÁTSZON szerk. 1999, HAAS szerk. 2001, BUDAI–GYALOG szerk. 2009, KOCSIS–SCHWEITZER szerk. 2009). A geográfusok rangos szakmai folyóirata, az 1952-ben indított Földrajzi Értesítő 2009 januárjától (ahogy a kiadó írja: igazodva a nemzetközi szakmai követelményekhez) kizárólag angol nyelven, Hungarian Geographical Bulletin néven jelenik meg. Mindez azt is jelzi, a geográfia művelői fontosnak tartják, hogy országunkról első kézből kapjanak képet az érdeklődő külföldi olvasók.

2. Földrajzinév-fordítási következtetlenségek. Ezekben a kiadványokban a leírások és a szövegek közötti ábrák, táblázatok, térképek bőségesen tartalmaznak földrajzi neveket, illetve azok angol nyelvű változatait. Sajnos a szerzők és fordítók földrajzinév-használata gyakran következtetlen: vegyesen találkozhatunk ugyanazon név teljes fordításával (nem egyszer fordításaival), részleges fordításával vagy a magyar alak meghagyásával (pl. *Great Cold Hill*, *Great Hideg Hill*, *Nagy-Hideg Hill*, *Nagy-Hideg-hegy*). Súlyosbítja a helyzetet, fokozza a zavart, ha egy név angol nyelvű alakja egyazon kiadványon belül is különbözik. Ezáltal a külföldi olvasó nem tudja megbízhatóan azonosítani a neveket egy-egy földrajzi táj vagy képződmény jelölőjeként.

A magyar tárcaközi Földrajzinév-bizottság állást foglal a külföldi földrajzi nevek magyar megfelelőjének hazai használatáról, de a magyar földrajzi nevek idegen nyelvű alkalmazásának kérdése nem tartozik a feladatai közé. Ezért nagyon fontos, hogy az előkészítés alatt lévő vagy tervezett kiadványok szerkesztői és a közreműködő szakemberek minél előbb az egységes névhasználatra törekedjenek. Különösen sürgeti e megoldást az a tény, hogy már javában tartanak a Magyarország nemzeti atlasza új, magyar–angol kiadásának előkészületei az MTA Földrajztudományi Intézet koordinálásával és az ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék mint stratégiai partner közreműködésével.

A nagy presztízsű nemzeti atlasz legutolsó kiadásának (PÉCSI szerk. 1989) angol nyelvű fejezetei számos névhasználati és helyesírási ellentmondást tartalmaztak, ugyanis különösen a tájneveket használták változó alakban a közreműködők (pl. Alföld: *Alföld*, *Great Hungarian Plain*, *Great Plain*; Bükkalja: *Bükk foothills*, *Bükk Foreland*; Dunántúli-középhegység: *Transdanubian Central Range*, *Transdanubian Hills*, *Transdanubian Mid-Mountains*; Mecsek: *Mecsek*, *Mecsek mountain*, *Mecsek Mountains*). Mivel a hagyományosan igen magas szakmai színvonalú, általában csak húsz-harminc évenként összeállított nemzeti atlasz meghatározó forrásértékű kiadvány a külföldiek számára is, sürgető feladat a névegységesítés véglegesítése. Az atlasz több szakember együttműködését igényli, és ez a csoportmunka már önmagában indokolja, hogy minél előbb rögzítsék a magyar földrajzi nevek angol nyelvű megfelelőit (GERCSÁK 2007, 2011). A helyes megoldáshoz akkor közelítünk leginkább, ha ismerjük a magyar és angol földrajzinév-adás elveit és a helyesírást, valamint tekintetbe vesszük a már rögzült (bár esetenként pontatlan) névhasználati gyakorlatot.

Jelen írás a sokféle magyar földrajzinév-típus közül csak egy viszonylag kis, de összetett részével, a tónevek angol nyelvű fordításának és helyesírásának a kérdéseivel foglalkozik, és azok közül is csak azokkal a névformákkal, amelyek egytagúak, vagy az utótagjuk a *tó* szó.

3. A magyar tónevek helyesírása. A Földrajzi nevek helyesírási szótára függelékben felsorolja a gyakoribb földrajzi közneveket. Ebben kb. 250-féle magyar vízrajzi köznév olvasható, és ebből 15 szó tavat vagy tóféle képződményt jelöl (pl. *halastó, malomtó, sóstó, tengerszem, víztároló, víztározó*). Elég a szótár példatárába belelapozni, és azonnal feltűnik, hogy a tulajdonnévi és köznévi elemek esetenként nagyon bonyolult szerkezeteket alkotnak. A magyar nyelvben a tónevek helyesírását a sokféleség jellemzi. Egy biztos pont van: a névben a *tó* és minden rokon értelmű szava mindig kisbetűs földrajzi köznévi utótag, és sosem előzi meg az előtagot. Az utótag kapcsolása többnyire kötőjeles.

Írásuk szerint három főbb csoport van.

1. Egytagú neveinkhez (*Balaton, Fertő, Tengerszem*) nem kapcsoljuk a *tó* tagot kötőjellel, mert ezek önmagukban is ismertek.

2. Kötőjeles szerkezetben az előtag (megkülönböztető tag) lehet tulajdonnév (*Baláta-tó, Naplás-tó, Tisza-tó*) vagy közszó (*Édenkert-tó, Feneketlen-tó, Remete-tó*). A megkülönböztető tag utalhat többek közt helyzetre, anyagra, alakra, méretre (*Belső-tó, Homokos-tó, Kerek-tó*), közeli település(rész)re (*Garancsi-tó, Hámori-tó, Városligeti-tó*). A megkülönböztető tag *-i* végződése nem feltétlenül egy közeli települést jelölő névhez kapcsolódó toldalék: a *Szűcsi-tó* névben például a szóvégi *-i* nem melléknévképző, hanem birtoklást fejez ki: 'szűcsök lakóhelye'. A tónév tartalmazhat még személynevet (*Erkel-tó, Herman Ottó-tó, Szent Anna-tó*), bővíthet előtaggal (*Kun-Fehér-tó, Nagy-Sás-tó*), és létrejöhet *-i* képzős kétrészes helynévi előtag és a *tó* utótag szerkezetéből (*Éger-völgyi-tó, Oláh-réti-tó*).

3. Néhány sajátos szerkezetben nem alkalmazunk kötőjelet, például jelölt birtokos jelzős neveknél (*Barátok tava, Hősök tava*), vagy ha különírt földrajzi név bővül utótaggal (*Hét holdas tó, Vörös kereszt tó*).

4. Az angol tónevek helyesírása és a névrészek sorrendje. Az angol névadási gyakorlat is változatos, de az angol nyelv a magyarnál jóval egyszerűbb, kevésbé szabályozott helyesírási elvhez szokott: a földrajzi nevekben alig alkalmaz kötőjelet, a kis- és nagyköjtőjel különbségét – a nyelvészeket leszámítva – lényegében nem ismerik, illetve a földrajzi nevek minden tagját nagy kezdőbetűvel írják. A tónevekről az alábbi megállapítások tehetők.

Angol nyelven egytagú tónév nincs, vagyis a *Lake* vagy valamely szinonimája mindig kiegészíti a nevet (térképeken helyhiány miatt azonban ezt elhagyhatják). (A magyar nyelvben is csak néhány hazai tónak van egytagú neve.) Az általánosan használt *Lake* szó állhat a megkülönböztető tag előtt vagy után, de ebben nincs szabályszerűség. A névadás is változatos. A névformában jelentkezhet például településnév: *Aberdeen Lake, Lake Vancouver*; köznév: *Buffalo Lake, Lake Disappointment*; helyzetre utaló megjelölés: *East Lake, Lake Superior*; személynév: *Roosevelt Lake, Princess Mary Lake, Lake Albert, Lake Saint John*; népnév: *Apache Lake, Lake Huron*; összetett előtag: *Great Slave Lake*.

A Brit-szigeteken nagyon elterjedt kelta *Loch* és *Lough* szavak mindig a név előtt vannak; a gyakori *Water* szabályosan a nevet követi, azzal többnyire egybeírva, ugyanakkor vonatkozhat vízfolyásra is.

A magyar olvasó számára szokatlan, hogy az angol név leírt térképi alakja önmagában nem mutatja, hogy településről vagy tóról van szó. A *Lake Placid* név (Egyesült Államok, New York) egy tó és egyben egy közeli városka neve is; a *Lake River* város (Kanada) és folyónév is (Ausztrália); a *Lake Havasu* egy tó (Egyesült Államok, Arizona), de a *Havasus Lake* város (Egyesült Államok, Kalifornia). Ezeket az alakulatokat a magyar atlaszok névmutatója a térképi alakjuk szerint szerepelteti, de az azonosíthatóság érdekében a nem városnév után kiegészítésként közlik, hogy az adott név például tó. A nemzetközi gyakorlatban a nevek besorolásának rendjét nem a térképen olvasható alak szabja meg, hanem a tulajdonnévi, azaz a megkülönböztető tag kezdőbetűje a meghatározó. A fent említett nevek esetében a névmutatókban felcserélik a név elemeit, a tagokat pedig vesszővel választják el, hogy egyértelmű legyen, melyik a megkülönböztető tag (specific term): például a *Lake Placid* nevű tó nevét *Placid, Lake* formában a *P* betű alatt sorolják fel, míg a város a listában az *L* betűvel kezdődőknél lesz.

5. Az angol tónevek típusainak vizsgálata. Több mint 500 tó angol nevének szerkezetét vizsgáltam meg, alapvetően az ILEC (International Lake Environment Committee Foundation) összeállítása alapján,¹ mely az ENSZ környezetvédelmi programja részeként jött létre. Az eredeti anyag 700-nál is több tónevet tartalmaz angolul a világ 73 országából, de az elemzésnél ezekből csakis azokat vettem figyelembe, amelyekben a *Lake* földrajzi köznév (generic term) szerepel (1. táblázat).

A nevek területi csoportosítása után meglepő képet kapunk. A statisztikai kimutatás szerint a dominánsan angol anyanyelvű lakosság által benépesített területeken a tónevek több mint kétharmada a megkülönböztető tag + *Lake* szerkezetet követi (bár Ausztrália tökéletes kivételével). A Brit-szigetek ugyan bővelkednek tavakban, de azok neve többnyire még kelta eredetű, vagy a *-water* utótagot kapták. Ez magyarázza, hogy nagyon kevés a *Lake* szóval kiegészített tónevük. A nem angol anyanyelvű országok területén fekvő tavak megnevezésére döntően (94%) a *Lake* + megkülönböztető tag szerkezet terjedt el az angol nyelvű irodalomban. Mindebből következik, hogy az angol nyelven olvasók számára a magyarországi tavak nevét is a *Lake* + megkülönböztető tag szerkezet szerint ajánlatos írunk; de nem mindegyiket.

1. táblázat: Angol nyelvű tómegnevezések típusainak összehasonlítása

Terület	<i>Lake</i> + megkülönböztető tag	Megkülönböztető tag + <i>Lake</i>	Összesen
Ausztrália	8	0	8
Brit-szigetek	2	4	6
Egyesült Államok	13	54	67
Kanada	44	92	136
Egyéb angol anyanyelvű	5	1	6
Összes angol anyanyelvű	72	151	223
Összes nem angol anyanyelvű	284	19	303
Összes angol névalak	356	170	526

¹ World Lake Database. <http://wldb.ilec.or.jp/LakeNameSearch.asp?IndexChar=U>. (2015. 03. 05.)

6. Javasolt fordítási megoldások. A hazai gyakorlat értékelése azt mutatja, hogy a magyar fordítók vagy az angolul író magyar szakemberek eltérően értelmezik a névnek, illetve alkotóelemeinek a fordíthatóságát. Nem egységes, hogy hová helyezik az egytagú magyar tóneveknél a *Lake* kiegészítést, de ez a következtetlenség még igazából nem lényeges. Sokkal több a hibalehetőség, ha nem ismerjük az angol névadási gyakorlatot, ha szigorúan tükrözni akarjuk a magyar név grammatikai felépítését és a névben rejlő sokféle információtartalmat. Ebből adódóan tóneveink különböző alakban találhatók a szakmunkákban; például a *Belső-tó*: *Belső Lake*, *Inner Lake*, *Lake Belső*, *Lake Interior*; a *Hámori-tó*: *Foundry Lake*, *Hámor Lake*, *Lake Hámor*, *Lake Hámori*, *lake Hámori*.

A kiadvány céljától függően alapvetően három fordítási lehetőségünk van, és ezeket a megoldásokat egy kiadványon (műfajon) belül nem szabad vegyesen használnunk.

1. Nem fordítunk semmilyen tónevet angolra, vagyis szövegben is megmarad a teljes eredeti magyar alak (*Velencei-tó*, *Vörös-tó*). Ezt a megoldást kizárólag névtani szakmunkákban, névgyűjteményekben, állami topográfiai térképek névanyagának részletes ismertetésekor alkalmazzuk. Ilyenkor azonban elvárás, hogy szómagyarázatot mellékeljünk az anyaghoz, így könnyítve az értelmezést.

2. Fordítjuk az ún. beszélő vagy sajátos értelmű neveket (*Öreg-tó* helyett *Old Lake*, *Feneketlen-tó* helyett *Bottomless Lake*). Ez a megoldás a mesékben, szépirodalmi alkotásokban, reklámanyagokban, idegenforgalmi kiadványokban indokolt.

3. Csak a földrajzi köznevet fordítjuk, a megkülönböztető tagot nem, és figyelembe vesszük az angol nyelvi szerkezetet: a *Lake* általában megelőzi a megkülönböztető tagot (2. táblázat). Ezt a gyakorlatot igyekeznek követni – sokszor nem eléggé következetesen – a földtudományi szakirodalomban és az igényes ismeretterjesztő kiadványokban. Ennek a megoldásnak nagy előnye, hogy a nevek változatlan írású megkülönböztető tagja lehetővé teszi, hogy a földrajzi objektumok a névmutatókban és még a magyar nyelvű térképeken is könnyen azonosíthatók legyenek, a köznévi utótag fordítása pedig segíti az értelmezést. Az eredeti tulajdonnévi elem/összetevő tehát minden esetben változatlan marad, de az *-i* képzővel kapott nevet visszaállítjuk. (Ugyanakkor néhány érdekes esetben, például a *Mályi-tó* névben az *-i* nem egy tulajdonnévhez kapcsolódó melléknévképző, hiszen nincs *Mály* nevű település a közelben.) Az újabb köznévi utótaggal bővült névnél is visszaállítjuk az alapalakot, a teljes személynevet tartalmazó nevekben pedig következetesen megtartjuk a sajátos magyar szórendet. Tapasztalatom szerint az utóbbi két névtípus esetében az angol nyelvű olvasónak sokkal természetesebbnek hangzik, ha a *Lake* a kifejezés végén áll. Ugyancsak ezt a szórendet javasolják azokra a bonyolultabb magyar nevekre, amelyek valamilyen jelzős, névutós szerkezetet képeznek, vagy különírt szavakból állnak.

2. táblázat: Magyar tónevek típusai és angol nyelvű fordításuk

Név szerkezete	Magyar név	Angol név
Egytagú tónév	<i>Fertő</i>	<i>Lake Fertő</i>
Helynév + <i>tó</i> utótag	<i>Baláta-tó</i>	<i>Lake Baláta</i>
<i>-i</i> képzős egyrészes helynév + <i>tó</i> utótag	<i>Hámori-tó</i>	<i>Lake Hámor</i>
Közszó + <i>tó</i> utótag	<i>Fehér-tó</i>	<i>Lake Fehér</i>
<i>-i</i> képzős kétrészes helynév + <i>tó</i> utótag	<i>Éger-völgyi-tó</i>	<i>Éger-völgy Lake</i>
Személynév + <i>tó</i> utótag	<i>Herman Ottó-tó</i>	<i>Herman Ottó Lake</i>
Jelölt vízrajzi köznévi utótagú név	<i>Barátok tava</i>	<i>Barátok Lake</i>

Elvi kérdés, hogy az idegen nyelvű szövegben is ragaszkodnunk kell a magyar karakterekhez. A diakritikus jeleket nem szabad elhagynunk vagy egyszerűsíteni arra gondolva, hogy a külföldi úgyszemint tudja ezeket kiejteni. Részben kiadói-szerkesztői feladat, hogy az írásunkhoz mellékelt térképen, ábrákon, földtani metszeteken, táblázatokban stb. egységesen ugyanaz a megfontoltan megállapított névalak szerepeljen.

A fogalmazásban természetesen arra is kell ügyelni, hogy az angol névelőhasználat a földrajzi nevek előtt más, mint a magyarban.

Hivatkozott irodalom

- BUDAI TAMÁS – GYALOG LÁSZLÓ szerk. 2009. *Magyarország földtani atlasza országjáróknak. Geological Map of Hungary for Tourists*. Magyar Állami Földtani Intézet, Budapest.
- GERCSÁK GÁBOR 2007. Magyar tájnevek angol fordítása. In: FÓRIS ÁGOTA – TÓTH SZERGEJ szerk., *Ezerarcú lexikon. Terminologia et Corpora – Supplementum 2*. Berzsenyi Dániel Főiskola, Szombathely. 100–110.
- GERCSÁK, GÁBOR 2011. English exonyms of geographical names of Hungary. In: JORDAN, PETER – BERGMANN, HUBERT – BURGESS, CAROLINE – CHEETHAM, CATHERINE eds., *Trends in Exonym Use. Proceedings of the 10th UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Tainach, 28–30 April 2010*. Verlag Dr. Kovač, Hamburg. 261–268.
- HAAS JÁNOS szerk. 2001. *Geology of Hungary*. Eötvös University Press, Budapest.
- KARÁTSÓN DÁVID szerk. 1999. *Pannon Encyclopaedia. Magyarország földje. The land that is Hungary*. Kertek 2000 Kiadó – Arcanum Adatbázis Kft., Budapest.
- KOCSIS KÁROLY – SCHWEITZER FERENC szerk. 2009. *Hungary in Maps*. Geographical Research Institute of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest.
- PÉCSI MÁRTON szerk. 1989. *Magyarország nemzeti atlasza. National Atlas of Hungary*. Kartográfiai Vállalat, Budapest.

GERCSÁK GÁBOR

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Informatikai Kar

GÁBOR GERCSÁK, English translations of Hungarian lake names

Recently prestigious local publishing houses have been publishing a growing number of geographical descriptions of Hungary in English. While these publications are of outstanding design, the authors do not use the names of geographical objects in Hungary in a standardized manner. As a result, the foreign reader may find distinct variants of the same name within the same book. This can encumber the interpretation of information, and the identification of certain geographical features on maps. The author examines the peculiarities of naming lakes in Hungarian and in English while exploring the spelling rules behind the name forms in both languages. The author then compares several examples taken from Hungary with the names of lakes in English-speaking countries. Finally, the author proposes that the English standardized equivalents of the Hungarian names for lakes should be used more consistently.

A tulajdonnevek a gyermeki nyelvelsajátításban

1. Bevezetés. A névtani kutatások szinte kizárólag a felnőttek által birtokolt tulajdonnévi anyaggal foglalkoznak: akár közösségi, akár egyéni névanyag áll a vizsgálatok középpontjában, minden esetben a felnőtt névhasználók ismereteire támaszkodnak a szakemberek. A tulajdonnévi kategória első elemeinek elsajátítása nem is igen merül fel a vizsgálatokban annak ellenére, hogy a kérdés önmagában is érdekes, ráadásul az ilyen irányú ismeretek a tulajdonnevek későbbi működése szempontjából is tanulságosak, továbbá közelebb vihetnek akár olyan névelméleti kérdések megválaszolásához is, mint a tulajdonnévi kategória keletkezésének problematikája.

2. Filogenezis. A fajtársak és nem fajtársak elkülönítésének, az egyedek azonosításának, illetőleg a térben való tájékozódásnak az állatvilágban is számos különböző megvalósulásával találkozhatunk. A csoporttársak megkülönböztetése és megjelölése az embernek is alapvető viselkedési jegye, s a passzív objektumokhoz kapcsolódó térbeliség, a hely az emberi gondolkodásnak szintén alapvető kategóriája (MIKLÓSI 2005: 53). Ebből adódóan a tulajdonnév két alapvető csoportja, a személynévek és a helynevek osztálya feltehetően nyelvi vonatkozású antropológiai univerzálé. Ezt erősíti az a tény is, hogy nincs tudomásunk olyan nyelvről, amely ne tartalmazna tulajdonneveket (vö. SZÉPE 1970: 308–309). A tulajdonnevek megjelenésével kapcsolatban ugyanakkor a nyelv evolúciója szempontjából két, egymással szemben álló felfogás van jelen a tudományos gondolkodásban.

SZILÁGYI N. SÁNDOR a jelentésvilág felépítését tanulmányozva elképzelhetőnek tartja, hogy a személynévi (tehát a tulajdonnévi) kategória elsődleges a köznevekhez képest: a nevek ugyanis a társas viselkedés hatékonyságát igencsak megnövelhették. Ezek révén a beszélni még nem tudó emberelődök 100–150 fős csoportjában (vö. DUNBAR 2002: 56–57) az egyén oda tudta hívni magához azokat, akikre szüksége volt, anélkül hogy az egész csoportot mozgósította volna. A személynévek elsődlegességét látszik támogatni az is, hogy „minden név között” ezek a legkevésbé komplex elemek. SZILÁGYI N. szerint esetükben igazából még kategorizációt sem végzünk: példáját idézve a *Mariskák* nem alkotnak meghatározó jegyekkel leírható kategóriát (2004, vö. még 2000: 109–111).¹

HOFFMANN ISTVÁN szerint viszont megalapozottabbnak tűnik az a feltevés, hogy „szavaink eleve nem lehetnek mások, mint általánosak: az absztrakció a nyelvnek nem esetleges, csupán a történeti fejlődés bizonyos fokán megjelenő jellegzetessége, hanem szükségszerű velejárója [...] absztrakció nélkül nem létezhet nyelv” (1993: 19). Ebből a

¹ A kognitív szemantika más, holista szemléletű képviselői komplexebb jelentéstartalmat tételeznek fel a tulajdonneveket illetően (vö. pl. TOLCSVAI NAGY 2008): a nyelvi jelentés részének tekintik az adott személyre vagy objektumra vonatkozó azon ismereteket is, amelyek a név használatkor felidéződnek (vö. még HOFFMANN 2014), azaz a nyelvi jelentést nem választják el élesen az enciklopédikus tudástól.

nézőpontból pedig a tulajdonnévi kategória tűnik másodlagosnak a közszókéhoz képest (a kérdéshez l. még HAJDÚ 2003: 9).

Amint utaltam rá, érdemesnek látszik a kérdés kapcsán az egyedfejlődés tanulságait, vagyis a gyermeknyelvi sajátosságokat is figyelembe venni, az itt tapasztaltak ugyanis – legalábbis a gyermeki nyelvelsajátítást érintően – kibékíteni látszanak a fenti két elméletet.

3. Ontogenezis. Az anyanyelv-elsajátítás egyik fontos összetevője a szavak, a szójelentések elsajátítása. A babák a bizonyos helyzetekben ismételtén feltűnő szótagegyütteseket az adott szituációkhoz (pl. a szokásos reggeli üdvözléshez vagy egy személyhez) kapcsolják, vagyis az adott hangsormintázat szóvá rendeződik (vö. GOPNIK–MELTZHOFF–KUHLE 2005: 138). A folyamat idegrendszeri mechanizmusait tekintve gyakorlatilag arról van szó, hogy amikor „a gyerek egy adott hallási formát hall, és ugyanakkor lát egy tárgyat, akkor azok a neuronok, amelyek a hangra reagálnak és azok, amelyek a vizuális formára, együttes aktivációjukkal létrehoznak egy kapcsolatot a konnekciók harmadik mintázatán keresztül, mely a hallási formákat fogalmi formákká képezi le” (MACWHINNEY 2003: 513). Minthogy a babák a megnyilatkozásokat az egyes szituációkban relevánsnak tekintik, a szavak kezdeti reprezentációjának olyan összetevők is a részei, amelyek a szó előfordulásának kontextusával, az adott szituáció sajátos epizódjaival kapcsolatosak. A szavak jelentése azután a jobbra analóg szociális megerősítések, illetve az újabb és újabb előfordulások hatására egyre finomodik (MACWHINNEY 2003: 510–513).

3.1. Személynevek. A szójelentések kialakulása kapcsán a gyermeknyelv-kutatók sokáig nemigen foglalkoztak a tulajdonnevekkel; a köznevek és a tulajdonnevek elsajátításának esetleges eltérései, a folyamatokat irányító mechanizmusok lehetséges különbségei nem képezték vizsgálatok tárgyát. Ilyen irányú ismeretek híján korábban a tulajdonnevek gyermeknyelvbéli megjelenésére vonatkozóan a nevekkel foglalkozó szakemberek leginkább csak feltevéseket fogalmaztak meg. LOTMAN és USZPENSZKIJ szerint például a személyneveket gyermekként először sajátítjuk el, és utoljára veszítjük el a beszéd afáziás leépülése során (1988: 8, vö. VÁRNAI 2005: 87).² SZÉPE GYÖRGY úgy vélekedett, hogy a gyermeknyelv egy korai szakaszában még differenciálatlan a tulajdonnév és a köznév (1970: 308), s majd csak a későbbiek folyamán különül el a két kategória.

Az újabb gyermeknyelvi kutatásokat tekintve azonban már konkrét vizsgálatok alapján pontosíthatjuk ezeket a felvetéseket. Az általános tapasztalatok szerint a babáknak egyéves korukra már vannak szóreprezentációik, egyéves koruk előtt már megértnek, fel tudnak dolgozni szavakat, és nagyjából egyéves korukban vagy kicsit később produkálni is kezdenek szavakat. Az is kiderült, hogy a kicsik már a lexikális fejlődés kezdetén elsajátítanak tulajdonneveket, valamint megszámlálható dolgokat jelölő közneveket egyaránt. Kísérleti körülmények között kimutatható ugyanakkor, hogy ez a folyamat már

² A patológiás esetek tanulmányozása alapján ma már tudjuk, hogy a nyelv teljes leépülése valóban történhet olyan módon, hogy a közsói elemekhez való hozzáférés károsodása megelőzi a tulajdonnevekét, ám a nyelvi sérülések más részében esetenként éppen a tulajdonnevekhez (a legtöbb esetben egy-egy tulajdonnévtípushoz) való hozzáférés sérül a közsók ép előhívása mellett. Ez utóbbi esetek azonban nem kiterjedt nyelvi zavarok, vagyis nem olyan sérülések jellemzői, mint amelyekről LOTMAN és USZPENSZKIJ beszélt (vö. mindehhez részletesebben RESZEGI 2014).

jóval korábban kezdetét veszi: már a hat hónapos csecsemők képesek erre a különbségtételre (vö. TINCOFF–JUSCZYK 1999, 2000).³ Az angol nyelvi környezetben élő gyerekeket természetes körülmények között megfigyelő szülők megfigyeléses adatait behatóan tanulmányozva is úgy tűnik, hogy a picik gyakorlatilag 8-9 hónapos korukban különbséget tesznek a tulajdonnevek és a megszámlálható dolgok nevei, vagyis a köznevek között. A nevek (pl. *Mummy*, *Daddy*) és a köznevek (pl. *ball*, *book*, *bottle*) reprezentációi olyan módon különböznek, hogy a közneveket a gyerekek hajlamosak kiterjeszteni új egyedekre is, míg a neveket nem (FENSON et al. 1994).⁴ Ezek a szavak, illetve a jelentés-hozzárendelések azonban ekkor még nem felnőtt módon működnek (vö. HALL 2009: 406–408).

HALL szerint kezdetben olyan konceptuális megszorítások állhatnak a háttérben, hogy bizonyos entitásokat, kifejezetten az embereket, a picik mint individuális létezőket fogják fel, míg más entitásokat, a tárgyakat a kategóriájuk egyik példányának tekintik. Vagyis a két kategóriának a kezdetektől nagyon eltérő referensei vannak, ám a kategóriákat szervező elvek még sajátosan mások, mint a felnőttek esetében. (A későbbiekben azután a két kategória szerveződése átalakul.) Ez a két fogalmi kategória szolgál tehát HALL szerint a nyelvi kategóriák alapjául, más szóval ezek a korai megszorítások vezetik a gyerekeket, amikor az emberekre vonatkozó szavakat tulajdonnevekként, a legtöbb más tárgyra vonatkozó szót pedig a megszámlálható nevek kategóriájába tartozó megjelölésként értelmezik. Ezt a feltételezést az új szavak értelmezésére vonatkozó, babákkal végzett kísérletek eredményei is támogatni látszanak (2009: 422–429). A megszorítások elméletével kapcsolatban azonban még számos kérdés megválaszolatlan: nem világos, hogy pontosan melyek azok a kritériumok, amelyek meghatározzák a babák kezdeti konstrukcióit, vagy hogy milyen alapokon lesznek képesek később az individuumokon kívül más tartományokra (városokra, utcákra, mozikra stb.) is kiterjeszteni a tulajdonneveket.

A fenti elmélet tehát nem tekinthető általánosan elfogadottnak. Bár azt jobbra elfogadják, hogy konceptuális megszorítások állnak a gyerekek korai jelentés-hozzárendeléseinek háttérben, mások szerint azonban inkább egy kezdeti tulajdonnévként értelmező beállítással (megszorítással) számolhatunk: a gyerekek, mivel képesek tárgyakat elkülöníteni és kategorizálni, ennek birtokában a szavak használata alapján képesek ezt az elsődleges

³ A vizsgálatok egy részében a babáknak a szüleik képét mutatták egymás mellett videón, közben a *Mummy* és a *Daddy* szavakat játszották le nekik, és azt figyelték, hogy mikor melyik kép felé fordulnak. Azt tapasztalták, hogy a babák a *Mummy* szót hallva szignifikánsan nagyobb arányban fókuszáltak az anyukájuk képére, míg a *Daddy*-t hallva az apukájuk képére. Majd ellenőrzésképpen azt is megnézték, hogy ismeretlen férfiak és nők képét vetítve tapasztalható-e, hogy a *Mummy*-t hallva a nők képére néznek, a *Daddy*-t hallva pedig a férfiakra, ez ugyanis azt jelentené, hogy a két szó kategóriajelölőként is funkcionál számukra. Az eredmények azonban azt mutatják, hogy a babák nem így reagáltak ezekre a képekre (TINCOFF–JUSCZYK 1999). Egy másik kísérletben a *hands* és a *feet* szavakat játszották le, és közben kezekről és lábokról mutattak képeket, itt viszont a gyerekek kiterjesztették a szókat a különböző kezek és lábak képére (TINCOFF–JUSCZYK 2000). (A vizsgálatok feltevése szerint a *Mummy* és a *Daddy* szavak kezdetben tulajdonnévi funkciójuk a babák számára, csak a saját szüleik azonosításához kapcsolódnak, köznévi jelentéstartalmukat később nyerik el. Mindenesetre megjegyzendő, hogy a vizsgálatok az idősebb testvér tényleges tulajdonneveire is figyelemmel lehettek volna.)

⁴ Néhány esetben ugyan adatolták a közsók aluláltalánosítását, illetve a tulajdonnevek túláltalánosítását, de az ilyen előfordulások nagyon ritkák (vö. HALL 2009: 407).

feltevést gyorsan módosítani, és köznévként értelmezni a megnevezéseket (vö. HENNON et al. 2002).

A kiindulásul szolgáló kezdeti megszorítások mellett, úgy tűnik, hasonlóan fontos szerepe van a szülők névhasználatának, illetve nyelvi viselkedésének is. Az újabb vizsgálatok szerint ahogyan a szülők megnevezik, címkézik a tárgyakat a gyermekek számára, az kapcsolatban van a gyerekek értelmezési tendenciáival (HALL–BURNS–PAWLUSKI 2003).⁵ A szülői viselkedés a mintaadáson és értelmezésen túl nyilvánvalóan a gyermekek névhasználatának pozitív vagy negatív megerősítése szempontjából is lényeges.

A későbbiekben a kezdeti megszorítások és a szülői segítség mellett további tényezők is támogatják az újabb és újabb tulajdonnévi és köznévi elemek megfelelő elsajátítását, illetve az ennek részét képező kategorizációt és jelentésalkotást. KATZ és munkatársai 17–24 hónapos gyerekeket vizsgáltak két különböző szituációban: vagy két, különböző színű játékbabát, vagy két, szintén eltérő színű dobozzerű figurát adtak nekik, s az egyiket úgy mutatták be a gyerekeknek, hogy ez *Zaw*. Majd a *Show me a zaw!*, illetve *Show me Zaw!* utasításokkal azt kérték tőlük, hogy válasszanak közöttük. Amikor a *zaw* hangsor névelő nélkül szerepelt a mondatban, a gyerekek a játékbabás kísérleti helyzetben inkább a tulajdonnévvel megnevezett játékbabát adták oda a kísérletvezetőnek, a dobozzerű figuráknál ez a különbségtétel kevésbé érvényesült. Úgy tűnik, hogy a megkülönböztetésben alapvetően két dolog segíti a gyerekeket: egyrészt az általános szemantikai jellegű ismereteik, vagyis az a tapasztalatuk (az újabb felfogások szerint elsődleges konceptuális megszorítás), hogy bizonyos objektumokat szokás tulajdonnévvel megnevezni, másokat nem. Emellett azonban bizonyos szintaktikai jegyekre is támaszkodnak: a 17 hónapos kislányok már azt is tudják, hogy például a játékbabákra alkalmazott hangsorokat nem kell automatikusan tulajdonnévként értelmezni, s ebben a névelő meglétére vagy hiányára alapozzák döntésüket (KATZ–BAKER–MACNAMARA 1974, vö. még GELMAN–TAYLOR 1984, HALL 1991).

A szintaktikai jegyekre való támaszkodás azonban nem feltétlenül univerzális jelenség. A japánban például nincsenek olyan nyelvi, grammatikai elemek, amelyek egyértelműen jelzik egy szó tulajdonnévi vagy közzói voltát. Ennek ellenére a gyerekek az új szavak esetében ki tudják szűrni azok vonatkozását, s ez a képességük a konceptuális megszorításokon (és a szülői segítségen) alapulhat (vö. IMAI–HARYU 2004: 413–416). Ez a nyelvi sajátosság azonban nem jelenti azt, hogy azok a babák, akiknek az anyanyelvében grammatikailag jelölt a két szóosztály különbsége, ezt ne használnák ki; az angol vagy a magyar gyerekek nyilvánvalóan a fejlődés megfelelő fázisától erre is támaszkodnak az új szavak referenciájának feltérképezésében. (S ugyanakkor a japán szülők névhasználatában

⁵ A kutatók arra voltak kíváncsiak, hogyan kezeli a szülő nyelvileg azt a helyzetet, amikor egy tulajdonnevet egyik alkalommal egy, más esetben két azonos kategóriába tartozó egyed (állatfigura) neveként tanít meg a gyerekének, majd ugyanezt vizsgálták – összevetve az állatfigurákkal – olyan tulajdonnévvel bemutatott tárgyak esetében, amik általában nem kapnak nevet. Ezekben az esetekben a szülők nem csupán használták a nevet, hanem röviden meg is magyarázták a gyerekeknek az adott szituációt. Bár az idézett vizsgálat nem a szóelsajátítás kezdetén járó gyerekek és szüleik nyelvi viselkedését vizsgálta, hanem 2–4 éves korú gyerekekhez szóló beszédet elemzett, a szülők részéről tapasztalt nyelvi viselkedés nyilvánvalóan jellemzi a gyerekekhez szóló korábbi kommunikációt is. E speciális esetek mellett természetesen általánosabb értelemben is számolhatunk a szülők nyelvi mintaadásának, illetve esetleges korrekcióinak a segítő szerepével.

is mutatkozhatnak bizonyos következetes jellegzetességek, amelyek szintén segíthetik a gyerekeket.)

Mint láttuk, a jól azonosítható személyek nevének korai elsajátítása is felvet elméleti kérdéseket, s egyelőre nem ismeretes, hogy a jelentés-hozzárendelést meghatározó kezdeti megszorításokat mikor és hogyan váltják fel a felnőttekre jellemző mechanizmusok. Nem terjednek ki a vizsgálatok a névelsajátítás későbbi menetére sem, nincsenek megbízható adataink arról, hogy mikor kezdik használni a gyerekek a tényleges személyneveket, ezen belül a kétrészes neveket, s hogy ez utóbbiakat nyelvi egységként kezelik-e; vagy hogy hogyan dolgozzák fel azt, hogy egy személynek több tulajdonneve is van; illetve hogy a gyerekek mikor kezdenek el maguk is neveket adni stb. Az viszont ma már egyértelműnek látszik, hogy az anyanyelv-elsajátítás folyamatában a köznevekkel egyszerűen jelenik meg ez a szócsoporthoz, s noha a mögöttes mechanizmusok vitatottak, az egyértelmű, hogy a babák ezt a feladatot a nyelvelsajátítás kezdetétől igen sikeresen oldják meg. Ebből kiindulva, noha nyilvánvaló, hogy egy-egy képesség kapcsán az egyedfejlődés folyamatát nem lehet visszavetíteni a faj fejlődésére – s ráadásul a nyelv evolúciója általában véve is igen bizonytalan terepe a tudományos gondolkodásnak –, talán mégsem tűnik teljesen megalapozatlannak az a feltevés, hogy a köznévi és a tulajdonnévi kategória a nyelv kialakulásának folyamatában is egyidejűleg jelenhetett meg.

3.2. Helynevek. A személynevekhez (illetve bizonyos állatnevekhez) képest más tulajdonnévfajta, például a helynevek megtanulása jóval bonyolultabbnak tűnő és hosszabban tartó folyamat. Különösen érdekes, hogy a nyelvi (esetleg antropológiai) szempontból szintén univerzálénak tekintett helynevek a személynevekhez képest milyen óriási késéssel jelennek meg a gyerekek nyelvében, és a felnőttekéhez közelítő jelentéstartalmak kialakulására még ezt követően is várni kell. Mindez azért is tűnhet talán indokolatlannak, mert a tér ismerete és a benne való tájékozódás alapvető feltétele az emberi létnek. A mindennapi tevékenységek szervezése a térbeli világ ismeretében történik. (Bár ma már úgy gondoljuk, hogy a helynevek nem a térben való eligazodást segítik, szerepük mégis jelentős a térről való beszédben, ehhez vö. RESZEGI 2012.)

3.2.1. A téri megismerésre irányuló vizsgálatok. A kognitív térkép⁶ fogalmának megjelenését követően (vö. TOLMAN vizsgálata a patkányok viselkedésére labirintusban,⁷ EYSENCK–KEANE 2003²: 15–17) kezdetben a tér komplex reprezentációja foglalkoztatta a kutatókat. A téri tájékozódásra irányuló vizsgálatok a felnőttek viszonylag nagy léptékű téri tudásáról tártak fel információkat. Az egyének mentális térképe (vagyis a külső

⁶ Kognitív vagy mentális térképnek a kognitív pszichológiában azokat a kognitív struktúrákra vonatkozó hipotéziseket nevezik, amelyek a térbeli tájékozódással, a tér kognitív reprezentációjával kapcsolatosak. A kognitív térképek tehát információt tartalmaznak a tárgyak vagy személyek térbeli helyzetéről, környezethez való viszonyáról. A kognitív térképeinknek köszönhető, hogy különösebb odafigyelés nélkül, nézelődve-elgondolkozva is hazatalálunk például a munkahelyünkről (DÜLL 2007: 120–121, RESZEGI 2012).

⁷ TOLMAN kísérlete arra irányult, hogy feltárja, a patkányok milyen módon találják meg az utat az útvesztőben. Az állatok viselkedése úgy értelmezhető, hogy nem a fordulások sorozatát tanulják meg, hanem egy kognitív térképet alakítanak ki a környezetről.

környezet általános mentális képe), illetve a téri tájékozódás LYNCH szerint utak, határvonalak, szektorok, csomópontok és irányok együtteséből és ezek viszonyából áll össze a pillanatnyi érzékelés, illetve a tapasztalatokon alapuló emlékek interakciójának eredményeként (1960: 4–8).⁸

A felnőttek téri tájékozódásának megismerésén túl a kognitív fejlődépszichológiai kutatások alapján a szűkebb környezet mentális leképeződésének folyamatáról is képet kaphatunk. A téri tájékozódás, a tér megismerése a baba mozgásának fejlődésével párhuzamosan indul el és fejlődik. A gyermek a perceptuális és a motoros képességek alakulásával, a tér élményével és tapasztalatával fokozatosan egyre összetettebb összefüggérendszer hoz létre. Minden újonnan elsajátított mozgásfejlődési forma új beállításokat eredményez az akció-percepció rendszer közötti kapcsolatokban. Például a vizuális perspektíva változásával a téri tapasztalatok is változnak, vagyis funkcionális újraszerveződés megy végbe. A statikus felülés után pedig a mászás megjelenése különösen jelentős fejlődési állomás, ezáltal ugyanis elérhetővé válnak a tér tereptárgyai. A saját kezdeményezésre indított mozgás segítségével a tájékozódásban az egocentrikus keretre való támaszkodás mellett nagyjából 6,5 hónapos korban már az allocentrikus (környezetcentrikus) helyzet támpontjai is segítik a csecsemőt a téri kapcsolatok felismerésében; ez 9–10 hónapos korra válik uralkodóvá (GYÖRKÖ–LÁBADI–BEKE 2012, vö. még IVÁDY–FELHŐSI–PLÉH 2008: 219–222).

A gyerekek nagyobb léptékű térbeli gondolkodásának fejlődését a rajzoltatás és az interjúzás módszerét alkalmazva vizsgálják. PIAGET és INHELDER különböző korú (6–10 éves) gyerekekkel lerajzoltatták a lakóhelyüket és annak környékét, s ezeket a térképeket elemezve a térszemlélet fejlődésének három fázisát különítették el. A kezdeti, ún. topológikus szintet még alapvetően az egocentrikus látásmód jellemzi: a gyerekek mentális térképeinek középpontjában a saját otthonuk áll, szerepel még rajta néhány ismertebb hely, ám ezek nincsenek kapcsolatban egymással, s az irányok, méretarányok, távolságok sem tükrözik a valóságot. A következő, ún. projektív szint önmagában is fejlődést mutat (projektív 1. és 2. szint): a környező tér képe folyamatosan részletesebbé válik, kialakulnak a térkapcsolatok, javulnak az irányok, méretarányok és távolságok. Az euklideszi szintre már a térképi elvonatkoztatás jellemző, a tér elemeit egy absztrakt referenciarendszer figyelembevételével rendezi az egyén (1967, hasonló fejlődési szakaszokat ír le SIEGEL–WHITE 1975, vö. BIEL 1986). Konkrét életkorokat azonban nem kapcsolnak az egyes szintekhez, mivel ezek elérésében a gyerekek jelentős egyéni különbségeket

⁸ A későbbiekben néhány kutató a mentális térképek megismeréséhez már esetenként a helyneveket, a helynevekkel történő szójátékokat is figyelembe vette, vö. pl. Nagy-Britannia szubjektív térképe egy londoni „öslakos” szemszögéből (DOWN és STEA nyomán készítette CSÉFALVAY 1990: 10), illetve az Egyesült Államok szubjektív térképe egy texasi farmer nézőpontjából (CSÉFALVAY 1990: 12–13). KISS JÁNOS és BAJMÓCY PÉTER Magyarország mentális térképét rajzoltatták meg egyetemi hallgatókkal: az ország határait feltüntető papírlapon a diákoknak tíz perc alatt be kellett jelölniük és meg kellett nevezniük annyi földrajzi helyet, amennyit csak tudtak. A 208 kérdőíven összesen 10 013 azonosítható objektumot jelöltek be az adatközlők, s ezekhez kapcsolódóan 975 helynevet említettek meg (188 város, 643 község, 100 településrész és 44 egyéb hely nevét), s kitűnt, hogy egy település megemlékezésének gyakorisága szoros összefüggést mutat az adott település megítélésével (1996, a mentális térképezés eljárásán alapuló további hazai vizsgálatokhoz l. pl. SZATHMÁRI szerk. 2004, GARDA 2009).

mutatnak. Újabban azt feltételezik, hogy a tértanulás folyamata hasonló fázisokkal jellemezhető felnőttkorban is, lényegi különbség csupán az egyes fázisok időtartamában mutatkozhat (vö. BUDAI 2008: 14).⁹

A tér feldolgozása szempontjából fontosnak tartják a vizuális rendszer két csatornájának a látáskutatásban való elkülönítését is. A ventrális (alsóbb helyzetű, a nyakszirti lebenytől a halántéki lebeny felé húzódó) pályarendszert MI rendszernek nevezik, erről ugyanis korábban úgy tartották, hogy a finomabb felbontású, formacentrikusabb feldolgozást végzi. A dorzális helyzetű (felsőbb helyzetű, a nyakszirti lebenytől a fali lebeny felé tartó), ún. HOL rendszer ezzel szemben durvább felbontású, inkább hely- és mozgásérzékeny (vö. UNGERLEIDER–MISHKIN 1982). Az újabb vizsgálatok szerint azonban a két rendszer közötti különbség főképpen úgy ragadható meg, hogy a ventrális rendszer inkább a kategóriába sorolással foglalkozik, míg a dorzális pálya cselekvési rendszerként határozható meg (MILNER–GOODALE 1997).

Noha a humán neuropszichológiai esetelemzések alapján kiderült, hogy ez az elválasztás az emberi elme működésében nem tartható (nincs közöttük ilyen éles határ), ebből kiindulva a kognitív nyelvészetben mégis meghatározóvá vált LANDAU és JACKENDOFF modularista felfogású elmélete, mely szerint az ember itt vázolt neurobiológiája határozza meg a térre vonatkozó nyelvi rendszer alapvető kategóriáit is. A kettős látórendszer gondolatmenetét a nyelvre alkalmazva a tárgyról szóló beszéd (a főnevek világa) a MI rendszer része, míg a helyről szóló nyelvi kódolás (a téri viszonyok nyelvi kifejezései) a HOL rendszer része, így kevésbé formaérzékeny. Lényegében azt feltételezik, hogy a HOL rendszer egy térképet ad meg az objektumok közötti viszonyokkal, s erre támaszkodnak a téri kifejezések, a MI kódolás pedig az objektumokat reprezentálja, vagyis gyakorlatilag azt, hogy milyen objektumok vannak a térképen (LANDAU–JACKENDOFF 2003). Az elméletnek azonban számos vitás pontja van (ehhez vö. PLÉH 2007: 290–291, 305–307), például hogy a nyelv jellegzetességei (a dolgok és a helyviszonyok kódolásának aszimmetriája, ti. hogy az egyik egy kb. száz elemből álló rendszer, míg a másik nagyságrendekkel nagyobb számú elemmel operál) milyen mértékben függenek az idegrendszer felépítésbeli és működési sajátosságaitól. Vitatott továbbá az is, hogy mennyire független és különböző ez a két rendszer (ehhez vö. a patológiás esetek tanulságait, PLÉH 2007: 301–306).¹⁰

LANDAU és JACKENDOFF teóriája alapvetően a köznévi helymegjelölésekre vonatkozik (vö. *a váza az asztalon van*). Felfogásuk szerint a téri viszonyokat a nyelvben függvényként kezeljük: van egy viszonylag nagy vonatkozási tárgy (ez funkcionál háttérként) és egy kisebb céltárgy (a figura), az adott téri kifejezés pedig ezek pontos téri viszonyát határozza meg. Ezek a helykifejezések ráadásul eredendően tárgyak megjelölései, melyeket aktuálisan, a figura-háttér tagolódásnak megfelelően helyként értelmezhetünk.

⁹ A tér fenomenológiai megközelítéseiről l. BAIER 1996.

¹⁰ Az egyes komplex mentális funkciók lokalizációja kapcsán továbbá mindenképpen szem előtt kell tartanunk azt is, hogy vannak ugyan kitüntetett mezők egy-egy funkció szempontjából, ezek azonban jobbra nem kizárólagosan végzik az adott funkció feldolgozását. Inkább konvergenciazónákként határozhatók meg, amelyekben azok az idegsejtek, amelyek részt vesznek az adott folyamatokban, jóval jelentékenyebb számban találhatók meg, mint másutt az agyban (vö. JANCsó 2004: 138–140, MÜLLER–PALMER 2008: 87–90). Maguk az idegsejtek sem eredendően specifikusak bizonyos funkciókra (vö. JANCsó 2004: 131).

Mégis amennyiben a helyjelölő elemekre is kiterjesztjük az elméletet, a helynevek mint az objektumok megnevezései a HOL rendszertől viszonylag független MI rendszer részei lennének. MILNER és GOODALE szerint azonban a lokalizációs feltételezett HOL rendszer is használ a tárgy azonosságára vonatkozó tulajdonságokat (1997), vagyis a két rendszer nem különül el egymástól. A holista szemléletű modellek pedig – a mentális rendszer kialakulásának jellemzőit is szem előtt tartva – eleve nem tételeznek fel a megismerő rendszer más komponenseitől független nyelvi modult, s a nyelven belül sem számolnak önálló alrendszerekkel. Ebből kiindulva, a neuropszichológiai eredményekkel összhangban feltehető, hogy a kognitív térkép és a nyelvi (és benne a helynévi) rendszer sem független egymástól.

Amint áttekintéséből látható, a téri megismerés kutatói a kérdés kapcsán a téri tájékozódásra, a téri információk leképeződésére, ennek agyi lokalizációjára, a téri viszonyok nyelvi megfelelőire, illetve a közöttük lévő kapcsolatra és részben ezek gyermekkori fejlődésére fókuszálnak. Az nem kerül elő, hogy a tágabb földrajzi környezetet hogyan kezdi el tagolni a gyermek, illetve hogy a helyek tulajdonnévi (és köznévi) megjelöléseit miként sajátítja el; e folyamatok kezdeti szakaszára, menetére és a mögöttes működésre irányuló vizsgálatok egyelőre hiányoznak. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy nem egyszerű feladatokról van szó. A továbbiakban ezeket a vizsgálati területeket, a földrajzi környezet leképeződését és a földrajzi köznevek jelentésének a kialakulását, valamint a helynevek elsajátítását együttesen tárgyalom, mivel egyértelmű, hogy szorosan összefonódva fejlődnek.

3.2.2. A helynevek elsajátítása. A folyamat kezdeti szakaszának megismeréséhez két kisgyerek, a kétéves és nyolc hónapos Lili, a saját kislányom, illetve a hároméves és tizenegy hónapos Máté helynévismeretének az alakulásából idézek példákat. Ezek révén, úgy gondolom, nem csupán a gyerekek helynévállományának formálódásáról kaphatunk képet, hanem a tágabb földrajzi környezet megismerésének a sajátosságaira is következtethetünk.

Lili – a „Hol laksz?” kérdésre válaszolva – már kétévesen használta első helyneveit (*Debrecenben; a Sinai Miklós utcán*), majd ezekkel közel egy időben további város-, illetve országnevekkel bővült a névállománya. Az eltelt majdnem háromnegyed év alatt további elemeket tanult meg. A különböző helyekről többször is beszélünk (megítélésem szerint ez a téma más családokhoz képest gyakrabban előkerül), részben mert a rokonság az ország különböző részein, illetve külföldön lakik; részben egy-egy utazás kapcsán, melyek egy részében Lili is részt vesz; másrészt pedig a gyerekkönyvei kapcsán, melyekben szintén találkozunk az utazással, távoli földrészekkel stb. Ezek mellett egy-egy szóba kerülő helyet a térképen is megkeresünk. Így jelenleg Lili mintegy másfél tucat helynevet, jórészt makrotoponimákat ismer és használ – legalábbis valamilyen módon (utcanevek: *Sinai Miklós utca, Darabos utca, Damjanich utca*; városnevek: *Debrecen, Radvány, Nánás, Budapest, Gyula, Sárospatak*; országnevek: *Magyarország, Svájc, Hollandia, Németország*; kontinensnevek: *Afrika, Európa, Dél-Amerika*; egyéb makrotoponimák: *Balaton, Duna*). Emellett időlegesen használ(t) még néhány helynevet, amelyek a beszélgetések során egyszer-kétszer felmerültek, később azonban már nem kerültek szóba, így ezek kognitív relációja nem erősödött meg annyira, hogy megőrződjenek. A nevek mellett – részben azokhoz kapcsolódva – egy-egy földrajzi köznév jelentését is igyekeztem elmagyarázni neki. Ezek a szóformák rögzültek is, noha a hozzájuk kapcsolódó jelentéstartalom még messze áll a felnőtt nyelvtől (erről l. a későbbiekben).

Ahogy utaltam rá, Lilivel beszélgetve gyakran kerülnek elő a helyek, helynevek, sok esetben direkt módon, más családokban azonban ez általában kevésbé központi téma. A hároméves és tizenegy hónapos Máté családjában direkter módon a vizsgálat révén került előtérbe a kérdés. Máté hasonló jellegű ismeretekkel rendelkezik, mint Lili, ő is ismer utcaneveket: pl. *Pereces utca, Rákóczi*; városrészneveket: pl. *Liget*; városneveket: pl. *Genf*; országneveket: pl. *Ausztria, Svájc*; valamint néhány földrajzi köznevet is. A helynevek és a földrajzi köznevek azonban egyelőre számára is elég esetleges jelentéstartalmúak.

A földrajzi környezet felosztásában, reprezentációjában, illetve a helynevek elsajátításában, abban, hogy milyen típusú helynevekkel találkozik a gyerek, nyilvánvalóan óriási szerepe van a szülők, illetve azon közösségek nyelvhasználatának, s ezen belül névhasználatának, amelynek a gyerek a tagja. A másik alaptényező maga a földrajzi környezet, ahol a gyerek a térről, helyekről való tapasztalatait megszerzi. További lehetőséget ad ezek mellett a téri és helynévi ismeretek alakítására és bővítésére például a térképek tanulmányozása – bár azt hiszem, ez általában véve ilyen korai életkorban nem jellemző; ha azonban mégis, akkor szintén nem úgy működik, mint a felnőtteknél. Ilyen körülmények között elsőként a saját lakóhely, esetleg valamilyen más szempontból fontos terület néhány nevét sajátítja el a gyermek, majd a tényleges vagy csupán a beszéd révén közvetített téri tapasztalatoknak megfelelően bővül a névkincse, s ezek szemantikai tartalma szempontjából a lehetőségeknek megfelelően a saját téri tapasztalatok és a beszédbeli információk együttes felhasználásával számolhatunk.

A helynevek elsajátításában valószínűleg nem számolhatunk olyan jellegű konceptuális megszorításokkal, mint a nyelvelsajátítás kezdetén a személynévek és a köznevek elkülönítése kapcsán. Mire azonban a gyerekek a földrajzi környezetet leíró helyjelölő szavakat, illetve helyneveket elkezdik tanulni, már javában alakulóban van a nyelvi rendszerük, szókincsük, nagy gyakorlatuk van a jelentés-hozzárendelésekben, emellett arra a tudásukra is támaszkodhatnak, hogy vannak egyedítő megjelölések és kategóriamegjelölések, s ezeknek bizonyos szintaktikai jegyeit is ismerik. A folyamat ebben az esetben is hasonló elven működik, mint más szavak esetében. Lili fejlődését nyomon követve egyértelmű, hogy egy 2,5–3 éves gyerek számára a *Debrecen, Radvány, Nánás, Pest* hangsorok még messze nem azt a jelentik, mint általában a felnőttek számára. A *Debrecen*-t kezdetben a saját lakásunkra vonatkoztatta, majd ugyanezt a szerepet a *Sinai Miklós utca* vette át (vö. *Menjünk haza a Sinai Miklósomba!*), vö. még: Radványban egy rokonnál: *Mi most megyünk haza Radványba*, azaz 'a nagyszülők házába, portájára'. Ezekre a korai jelentésekre is jellemző az aluláltalánosítás, melynek alapja az, hogy az adott hangalakhoz csupán azokat a sajátos tartalmakat társítják, amelyekről tényleges tapasztalatuk van. S minthogy Lili esetében a *Radvány* névhez a nagyszülők meglátogatása kapcsolódik, és jóval szűkebb körű egyéb élmény kötődik hozzá (pl. séta a faluban), ezért a helynév az ő számára a nagyszülői házat és közvetlen környezetét jelöli. A különböző helyfajták nevei tehát egyaránt egy szűk, jól felfogható helyre vonatkozva értelmeződnek. Így értelmezi a *Svájc* vagy a *Németország* helyneveket is: 'az a hely, ház és környéke, ahol a nagynénje dolgozik' vagy 'az a hely, ház és környéke, ahova anya elutazott, és onnan minibanánt hozott'. Sok esetben pedig csupán a felnőttekéhez hasonló beszédmód imitálása érdekében használ egy-egy korábban hallott, de meg nem beszélt helyneveket: pl. (telefonbeszélgetést játszva) *Most még Hollandiában, Miskolcon vagyunk*. Ekkor csupán a helyjelölő funkció a lényeges, más konkrétabb tartalom ezekhez a hangsorokhoz egyelőre nem kapcsolódik. Hasonlóan jellemezhető Máté névismerete is: a „Hol laksz?” kérdésre válaszolva

jó ideje nyelvi egységként használja a *Pereces utca 6.* megjelölést; a *Rákóczi* az ő esetében is a nagyszülők házát jelöli, *Genf* pedig számára az a hely, ahol a nagynénjéék laknak.

A helynevek értelmezése alapján az is kitűnik, hogy ebben az életkorban még nagyon szoros a helyek és a személyek kapcsolata. Ez részben abban nyilvánul meg, hogy egy-egy helynevet konkrét emberekhez kötnek (esetenként nem is annyira a hely jelleg dominál, inkább valahogy úgy határozható meg egy-egy helynév jelentése, hogy 'papáék és az ő házuk', azaz 'ahol papáék lenni szoktak'). Más oldalról viszont Lili a jól körülhatárolható, de a felnőttek által névvel nem megnevezett helyek, például játszóterek megnevezésében is szívesen él a személyneves helymegjelölő szerkezetek alkalmazásával: *Anton játszótere*, *Benedek játszótere*, arra utalva, hogy ott ilyen nevű barátaival szokott együtt játszani.

Igaz ugyan, hogy a helynevekhez kötődő információk tekintetében a felnőttek ismeretei is nagyon különbözőek (a hely fajtája, lokalizációja, a helyhez kötődő események, emberek, szokások mind ezek részét képezhetik), ám a tapasztalatoknak megfelelően egyénenként más és más ismeretek reprezentálódnak. Mégis nagy különbség van a felnőttek és a kisgyerekek helyneveinek jelentéstartalma között: a gyerekek esetében nem azért nincs meg vagy bizonytalan a helyfajta ismerete, mert nem jutottak ilyen információkhoz, hanem mert maguk a helyfogalmak (mi egy város?, mi egy utca?, stb.) nem épültek még ki. Ennek hiányában pedig nem képesek felhasználni a beszélgetésekből az erre vonatkozó információkat.

A szemantikai bizonytalanságok nyomán felmerül a fogalmi kategóriák és a nyelv viszonyának kérdése is, bár meg kell jegyeznünk, hogy holista nézőpontból a kettő nem választható szét. A látott példák egyértelműen mutatják, hogy igaz ugyan, hogy a gyerekek képesek helynévi hangsorokat elsajátítani a helyfajta fogalmi kategóriájának kialakítása nélkül, ám éppen ezért ekkor még nem számolhatunk a felnőttekéhez hasonló fogalmi tartalommal, csupán valamiféle kezdetleges hozzárendeléssel. (Esetenként ez sem alakul ki. Máté például az óvodában tanult egy dalt, amelyben szerepel a *Duna* név, ám a kérdésre, hogy tudja-e, hogy mi a Duna, a válasza nemleges volt. Ennek kapcsán ugyanakkor fontos szem előtt tartani, hogy a dalok vagy mondókák a gyerekek számára sokáig nem annyira a jelentésük miatt, sokkal inkább a ritmikusságuk miatt fontosak, sokszor nem is jól tudják a szöveget, csak halandzsáznak a dal vagy mondóka ritmusának megfelelően – vagyis eleve más elvárásokkal tanulják ezeket a hangsorokat.) Magukat a *város*, *utca*, *ország* szavakat ismeri mindkét gyerek, s mivel olykor beszéltünk erről, Lili néhány helynevet példaként is tud sorolni rájuk (vö. pl. *Svájcország*), mégis a szavak, illetve ennek megfelelően a helynevek jelentése még esetleges és igen hasonló egymáshoz. Ugyanakkor a viszony a köznevek és a tulajdonnevek között kétirányú: az egy-egy helynévhez kapcsolódóan elraktározott ismeretek is segítik a helyet jelentő köznevek fogalmi tartalmának az alakulását. Az interakciók eredményeképpen fokozatosan módosul a neveknek, illetve a földrajzi közneveknek, valamint magának a környezetnek a reprezentációja.

A szemantikai esetlegességek hátterében többek között nyilvánvalóan számolnunk kell azzal is, hogy a gyerekek törekednek arra, hogy konkrétan körülhatárolható, megragadható helyhez kössék az adott nevet, illetve hogy általában véve a helyet a tér egy adott részeként értelmezzék. A tér elemei azonban nem különülnek el olyan élesen egymástól, mint a személyek, vagyis a helyek nem individuálisan létező, elkülönülő egységek (vö. HOFFMANN 1993: 38). Ez részben magyarázhatja a két névtípus elemeinek megjelenésében tapasztalt időbeli különbségeket is. Ráadásul annak megválaszolásához, hogy

mi egy utca, mi egy város vagy ország, megítélésem szerint a környezet jóval nagyobb léptékű szemléletére van szükség, mint amit egy ennyi idős gyerek ténylegesen meg tud tapasztalni és át tud látni, s ekkoriban még nemigen képes másként kialakítani ezeket a reprezentációkat.

Talán valamivel kézzelfoghatóbbak a domborzati formák, ezek tulajdonnévi megjelölései azonban egyelőre hiányoznak Lili esetében. Maguk a hegyrajzi köznevek is elég bizonytalan tartalmúak, hasonlóan a vizek megnevezéseihez. Ez nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy – a lakóhely földrajzi sajátosságaiból adódóan – az ilyen irányú tapasztalatai egyelőre nagyon szűk körűek. Ebből a szempontból a későbbiekben (mind a természetes, mind a mesterséges helyek szempontjából) segíthet majd a térkép is, ám egyelőre ezek értelmezése nyilván meghaladja egy ilyen korú gyerek képességeit. Bizonyos vonatkozásait azonban Lili már nagyon is jól érti: például ha meg akarjuk nézni, hogy hol van egy hely, a térképet kell gyorsan előkeresni; és felismeri például Magyarország térképeit, s össze is tud rajta kapcsolni néhány pontot néhány városnévvel. A későbbiekben feltehetőleg a térképről leolvasható információk is segítik majd a tágabb földrajzi környezet képének alakulását, de emellett a helyfogalmaknak és a helynevek jelentésének a formálódását is.

Ugyanakkor Lili esetében már az első nevek megjelenésétől eltelt háromnegyed év alatt is felfedezhetők a fejlődés bizonyos mozzanatai: úgy tűnik, hogy Lili utcafogalma lassan közelít a felnőttekéhez: az *Ez még mindig a Darabos utca?* kérdés, mely a Darabos utcán sétálva hangzott el, például azt jelzi, hogy az *utca* szót, illetve magát az adott utcanévet már ki tudja terjeszteni, és nem csupán egy konkrét épületre vonatkoztatja, mint korábban. A kezdeti aluláltalánosítás, a szűkre szabott jelentés után tehát kezd a szó jelentése bővülni, kiterjesztődni. Ráadásul a nevekhez kapcsolódó lokalizációs ismeretek is fejlődnek, bővülnek. Az utcanévek esetében ez részben konkrét tapasztalatokon alapul; ugyanakkor egy-egy városnév kapcsán is felmerül, hogy efféle ismereteket is tárol már, vö. *Radvány messze van, oda vonattal kell menni*. Amint láttuk, a névkincs bővülése is megfigyelhető. Emellett a mentális térkép, a környezet mentális reprezentációjának az alakulása is megfigyelhető: bizonyos kitüntetett támpontok közötti irányok részben már rögzültek, például hogy merre van *Anton* vagy *Benedek játszótere*, vagy merre szoktunk menni kenyeret venni. (Hasonló objektumok szerepelnek az idősebb gyerekeknek a szűkebb lakóhelyükről rajzolt térképein is, vö. BUDAI 2008.)

A fejlődés a továbbiakban is egyaránt jelent minőségi és mennyiségi változásokat. A gyerekek helyfogalmai, a téri tagolás alapvető kategóriái lassan a felnőttekéhez közelítenek, ezekkel interakcióban a helynevek tartalma is változik, és a számuk is növekszik. Ennek üteme nyilvánvalóan függ a gyermek érdeklődésétől, illetve ez irányú (tényleges téri és a beszédből származó) tapasztalataitól. A folyamat menetéről azonban egyelőre csak feltevéseinkre hagyatkozhatunk. Nem tudni, hogy körülbelül mikor képesek például a gyerekek útvonal leírására, útbaigazításra a szűkebb lakókörnyezetükről. Az utóbbi években nagyobb lendületet vevő névszociológiai vizsgálatoknak köszönhetően már van némi ismeretünk, hogy milyen gazdag a tíz év alatti iskoláskorú gyerekek helynévismerete: a GYÖRFFY ERZSÉBET által megkérdezett kisiskolások 10-20 helynevet ismernek a saját településükről (2015). Emellett azonban nyilván további neveket is tudnak, a szomszédos vagy nagyobb települések, ismertebb kiemelkedések, tavak stb. neveit, országneveket stb. A névszociológiai vizsgálatok azonban céljaiknak megfelelően egy szűk terület, egy település és határa helynévanyagának az ismeretére és használatára

irányulnak, az egyén által ismert teljes helynévállomány feltárására egyelőre nem vállalkoznak (vö. RESZEGI 2015).

4. Összegzés. A funkcionális szemléletű vizsgálatoknak köszönhetően ma már egyre több ismeret áll rendelkezésünkre a felnőtt beszélők névadási-névhasználati szokásairól a különböző névfajtákra vonatkozóan. Azonban ha átfogó képet kívánunk kapni a névhasználatról, akkor nem tekinthetünk el a folyamat indulásától, kezdeti fázisától sem. Ilyen jellegű vizsgálódások a névkutatáson belül mindeddig nem folytak, ezért a kérdéssel foglalkozó szakembereknek kiindulásképpen a gyermeknyelvre irányuló pszicholingvisztikai kutatásokban kell elmélyedniük. Amint azonban áttekintéséből látható, az idevágó vizsgálatok jobbra csak a személynév-elsajátítást érintik, ám annak is csupán bizonyos vonatkozásaira koncentrálnak. Számtalan nyitott kérdéssel szembesülünk e névfajtára vonatkozóan is, s még inkább így van ez a helynevek, valamint ehhez kötődően a földrajzi környezet elsajátítása kapcsán. Bízom benne, hogy e rövid áttekintéssel sikerült ráirányítanom a figyelmet az ezirányú kutatások fontosságára, s írásom egyúttal a további vizsgálatokhoz is jó alapot szolgál.

Hivatkozott irodalom

- BAIER, FRANZ-XAVER 1996. *Raum. Prolegomena zu einer Architektur des gelebten Raumes*. König, Köln.
- BIEL, ANDERS 1986. Children's spatial knowledge of their home environment. *Children's Environments Quarterly* 3: 2–9.
- BUDAI BARBARA 2008. A tér tanulási folyamata – a mentális térkép (ki)alakulása. *A Földrajz Tanítása* 16: 10–17.
- CSÉFALVAY ZOLTÁN 1990. *Térképek a fejünkben*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- DÜLL ANDREA 2007. A környezet hatása a tanulási folyamatokra: környezet és alkalmazkodás. In: CSÉPE VALÉRIA – GYÖRI MIKLÓS – RAGÓ ANETT szerk., *Általános pszichológia 2. (Tanulás – emlékezés – tudás)*. Osiris Kiadó, Budapest. 111–153.
- DUNBAR, ROBIN I. M. 2002. Vannak-e kognitív korlátai az e-világnak? In: NYÍRI KRISTÓF szerk., *Mobilitáskeresés – mobilmegismerés. Tanulmányok*. MTA Filozófiai Kutatóintézete, Budapest. 55–66.
- EYSENCK, MICHAEL W. – KEANE, MARK T. 2003². *Kognitív pszichológia*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- FENSON, LARRY – DALE, PHILIP S. – REZNICK, STEVEN J. – BATES, ELIZABETH – THAL, DONNA J. – PETHICK, STEPHEN J. 1994. *Variability in early communicative development*. Monographs of the Society for Research in Child Development 59. Wiley-Blackwell, Chicago.
- GARDA VERONIKA 2009. A szubjektív térérzékeléssel kapcsolatos vizsgálatok elméleti háttere és alkalmazási területei. *Tér és Társadalom* 23: 43–53.
- GELMAN, SUSAN A. – TAYLOR, MARJORIE 1984. How Two-Year-Old Children Interpret Proper and Common Names for Unfamiliar Objects. *Child Development* 55: 1535–1540.
- GOPNIK, ALISON – MELTZHOFF, ANDREW N. – KUHL, PATRICIA K. 2005. *Bölcsék a bölcsőben. Hogyan gondolkodnak a kisbabák?* Typotex, Budapest.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2015. A névismeret és a kognitív térkép. *Magyar Nyelvjárások* 52. Megjelent előtt.

- GYÖRKŐ ENIKŐ – LÁBADI BEATRIX – BEKE ANNA 2012. Téri viszonyok és a nyelvi reprezentáció a koraszülötteknél. *Gyógypedagógiai Szemle* 40: 106–120.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Osiris Kiadó, Budapest.
- HALL, D. GEOFFREY 1991. Acquiring proper nouns for familiar and unfamiliar animate objects: Two-year-olds' word-learning biases. *Child Development* 62: 1142–1154.
- HALL, D. GEOFFREY 2009. Proper Names in Early Word Learning: Rethinking a Theoretical Account of Lexical Development. *Mind & Language* 24: 404–432.
- HALL, D. GEOFFREY – BURNS, TRACEY C. – PAWLUSKI, JODI L. 2003. Input and word learning: Caregivers' sensitivity to lexical category distinctions. *Journal of Child Language* 30: 711–729.
- HENNON, ELISABETH A. – HIRSH-PASEK, KATHRYN – GOLINKOFF, ROBERTA – ROCROI, CAMILLE – ARNOLD, KAREN – HOLLICH, GEORGE J. 2002. *From proper nouns to categories: Infants learn how words work*. International Conference on Infant Studies. <http://www.isisweb.org/view/0/brighton2002sun20.html>. (2015. 01. 27.)
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2014. Név és jelentés. In: BAUKO JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN szerk., *A nevek szemiotikája*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság, Nyitra–Budapest. 5–21.
- IMAI, MUTSUMI – HARYU, ETSUKO 2004. The nature of word learning biases and their roles for lexical development: From a cross-linguistic perspective. In: HALL, D. GEOFFREY – WAXMAN, SANDRA R. eds., *Weaving a lexicon*. MIT Press, Cambridge (MA).
- IVÁDY ROZÁLIA ESZTER – FELHŐSI GABRIELLA – PLÉH CSABA 2008. A téri referenciakeretek változása az életkorral tipikusan fejlődő és Williams-szindrómás gyerekeknél. *Magyar Pszichológiai Szemle* 63: 213–250.
- JANCSÓ DANIELLA 2004. A veleszületett egyetemes nyelvtan és a modularizmus neurobiológiai megközelítése. Vázlatos áttekintés Ralph-Axel Müller közleménye alapján. In: GERVAIN JUDIT – PLÉH CSABA szerk., *A láthatatlan nyelv*. Gondolat Kiadó, Budapest. 129–142.
- KATZ, NANCY – BAKER, ERICA – MACNAMARA, JOHN 1974. What is a name? A study of how children learn common and proper names. *Child Development* 45: 469–473.
- KISS JÁNOS – BAJMÓCY PÉTER 1996. Egyetemi hallgatók mentális térképei Magyarországon. A mentalmap-ek módszeréről. *Tér és Társadalom* 2–3: 55–68.
- LANDAU, BARBARA – JACKENDOFF, RAY 2003. A „mi” és a „hol” a téri nyelvben és a téri megismerésben. In: PLÉH CSABA – KIRÁLY ILDIKÓ – LUKÁCS ÁGNES – RACSMÁNY MIHÁLY szerk., *A téri megismerés és a nyelv*. Gondolat Kiadói Kör, Budapest. 69–125.
- LYNCH, KEVIN 1960. *The imagine of the city*. The MIT Press, Cambridge.
- MACWHINNEY, BRIAN 2003. A nyelvfejlődés epigenezise. In: PLÉH CSABA – KOVÁCS GYULA – GULYÁS BALÁZS szerk., *Kognitív idegtudomány*. Osiris Kiadó, Budapest. 505–527.
- MIKLÓSI ÁDÁM 2005. Szociális kogníció: neurális alapok, plaszticitás és evolúció. *Magyar Tudomány* 50 [111]: 53–63.
- MILNER, A. DAVID – GOODALE, MELVYN A. 1997. *The visuale brain in action*. Oxford University Press, Oxford.
- MÜLLER, RALPH-AXEL – PALMER, ERICA 2008. Language and neurophysiological development. In: RICKHEIT, GERT – STROHNER, HANS eds., *Handbook of Communication Competence*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- PIAGET, JEAN – INHELDER, BÄRBEL 1967. *The child's conception of space*. Norton, New York.
- PLÉH CSABA 2007. A tér és a nyelv világa. *Magyar Pszichológiai Szemle* 62: 279–312.

- RESZEGI KATALIN 2012. A mentális térkép és a helynevek. In: NAVRACSICS JUDIT – SZABÓ DÁNIEL szerk., *Mentális folyamatok a nyelvi feldolgozásban. Pszicholingvisztikai tanulmányok* 3. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 140. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 95–100.
- RESZEGI KATALIN 2014. A tulajdonnevek pszicho- és neurolingvisztikája. *Névtani Értesítő* 36: 133–147.
- RESZEGI KATALIN 2015. A névközösség fogalmához. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 11. Megjelenés előtt.
- SIEGEL, ALEXANDER W. – WHITE, SHELDON H. 1975. The development of spatial representations of large-scale environments. *Advances in Child Development and Behavior* 10: 9–55.
- SZATHMÁRI MILÁN szerk. 2004. Hazai példák a mentális térképezés alkalmazására. Válogatás Bíró A. Zoltán, Csernák Boldizsár, Garamhegyi Ábel, Letenyei László és munkatársaik munkáiból. In: LETENYEI LÁSZLÓ szerk., *Településkutatás. Szöveggyűjtemény*. L' Harmattan – Ráció Kiadó, Budapest. 615–646.
- SZÉPE GYÖRGY 1970. Kommunikációs és grammatikai megjegyzések a névről. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások. II. Névtudományi Konferencia. Budapest 1969. Nyelvtudományi Értekezések* 70. Akadémiai Kiadó, Budapest. 307–311.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 2004. A jelentésvilág szerkezete. Elhangzott Kolozsvárott 2004. november 18-án a Mindentudás Egyeteme előadássorozat keretében. <http://www.mindentudas.hu/szilagy/index.html>. (2012. 10. 10.)
- TINCOFF, RUTH – JUSCZYK, PETER W. 1999. Some beginnings of word comprehension in 6-month-olds. *Psychological Science* 10: 172–175.
- TINCOFF, RUTH – JUSCZYK, PETER W. 2000. *Do 6-month-olds link sound patterns of common nouns to new exemplars?* Paper presented at the International Conference on Infant Studies, Brighton, UK. <http://hincapie.psych.purdue.edu/Jusczyk/pdf/Common.pdf>. (2015. 10. 01.)
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. A tulajdonnév jelentése. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest. 30–41.
- UNGERLEIDER, LESLIE G. – MISHKIN, MORTIMER 1982. Two cortical visual systems. In: INGLE, DAVID J. – GOODALE, MELVYN A. – MANSFIELD, RICHARD J. W. eds., *Analysis of Visual Behavior*. MIT Press, Cambridge. 549–586.
- VÁRNAI JUDIT SZILVIA 2005. *Bárhogy nevezzük... A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 42. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

RESZEGI KATALIN

Debreceni Egyetem

Magyar Nyelvtudományi Tanszék

KATALIN RESZEGI, Proper names in children's language acquisition

The majority of onomastic research centres around the proper names of adults. Works on general name theory contain a few hypotheses in connection with the acquisition of the first proper names. The first section of the paper overviews the results achieved by the research of children's language acquisition with respect to acquiring personal names. The acquisition of other name types, such as place names is a much longer process, which has not been examined in depth by

either psychology or onomastics to date. Psychological research focuses on spatial orientation, the cerebral localization of space-related information, the linguistic representation of spatial relations and the childhood development of these capacities. Factors, such as how wider geographical surroundings are divided, or how place names are acquired by children are not examined thoroughly. To gain insight into the initial phases of these processes, the author follows their development in two infants' knowledge of place names. The early meanings of place names are typically not fully generalized: the name of a town or a street is understood and used by the infants to refer to a house. At this age, infants connect place names to specific persons. In infants, the concept of places (what is a town?, what is a street?) is not completely formed, this leads to semantic discrepancies. For them, spatial elements are not the individual entities of their surroundings. Besides the peculiarities of the earliest appearance of place names, the paper also observes the early use of geographical common nouns and the development of spatial orientation.

A mentális térképezés helynév-szociológiai alkalmazásáról*

1. Közép-Európában és Skandináviában már a 19. század óta találkozhatunk olyan kutatásokkal, melyek a neveket, pontosabban a hely- és személyneveket állították vizsgálatuk fókuszába. Míg kezdetben az etimológiai elemzések köré szerveződött a tudományterület, addig a 20. század második felében a nevek tipologizálására helyeződött a hangsúly. TERHI AINIALA, a jelenkori szocioonomasztika egyik meghatározó alakja úgy véli, hogy a névszociológia bizonyos szempontból a névtipológiai kutatások folytatásának tekinthető, hiszen a nevek szociolingvisztikai vizsgálatát meg kellett előznie a nevek szerkezeti és szemantikai feltérképezésének (2008).

TOLCSVAI NAGY GÁBORNak a tulajdonnévről kialakított nézeteit (2008) továbbgondolva HOFFMANN ISTVÁN odáig ment el, hogy J. SOLTÉSZ KATALIN klasszikus, többtényezős jelentésstruktúra-felfogását (azaz hogy a névnek van denotatív, konnotatív, etimológiai jelentése, valamint információtartalma; 1979) egy ötödik elemmel is kiegészítette: a kulturális jelentéssel (2010).¹ Ezen aspektus nélkül ugyanis a nevek pusztán nyelvi jelek maradnak, a névhasználat felől, azaz társadalmi-kulturális meghatározottságukkal együtt vizsgálva azonban eljuthatunk a neveknek a kommunikációban betöltött szerepéhez. A nevek ugyanis a nyelvhasználó számára nem szükséges feltételei a sikeres kommunikációnak, mégis időben és térben szemlélve is nyelvi univerzálénak tekinthetők.

A szocioonomasztika középpontjában a névhasználat és a variációk kérdésköre áll: ezek vizsgálata tehát a nevek szociális, kulturális és szituációs sztereit ágyazva, azoktól nem elszakítva történik. A személynevek és a helynevek mellett manapság a márkanév születése és használata is felkeltette a kutatók érdeklődését, munkámban azonban a következőkben csupán a helyneveket érintem.

A helynév-szociológia leghosszabb ideje kutatott és legkidolgozottabb területe a helynévismeret vizsgálata, melynek fókuszában az a kérdés áll, hogy az egyén hány és milyen típusú helynevet ismer, s egy névközösségen belül az egyének névismeretét összehasonlítva milyen mintázat rajzolódik ki, ha azokat nem, kor, foglalkozás, érdeklődés stb. szempontok alapján elemezzük. E kutatás tulajdonképpen arra a kérdésre keresi a választ, hogy miért más az egyének névismerete, s a névismeret magát mi határozza meg.

A helynévismereti vizsgálatok során elsősorban a kérdőíves kikérdezést alkalmazták a kutatók. A kérdőíves kikérdezés módszere – bár időtakarékos és könnyen megvalósítható – nem a legalaposabb módszer, ugyanis éppen az egyének közötti különbségek mélyére

* Készült a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával.

¹ HOFFMANN beszél ezen túlmenően a nevek identitásjelölő szerepéről is (2010: 53). Noha ez a funkció legközvetlenebb módon a személynevek esetében vizsgálható, a helynevek körében is megjelenik. HOFFMANN az egyház identitásépítő szerepére hoz néhány helynévi példát (2010: 57), AINIALA Helsinki szlengbeli névvariációit és a hozzájuk kötődő identitástudatot vizsgálta (2006), jómagam pedig ugyancsak a szleng helynevek kapcsán utaltam az elnevezések ilyen jellegű tulajdonságára (GYÖRFFY 2012, valamint megj. e.).

nem tud lehatolni. Így kevésbé vagy egyáltalán nem tudja felszínre hozni például az igen szűk körben használt helyneveket. Ezenkívül mivel a helynévismeret során nemcsak arra kell kitérnünk, hogy a helynevet ismeri-e az adatközlő, hanem arra is, hogy a helyet lokalizálni is tudja-e, a kérdőíves kikérdezés során az e téren mutatkozó eltérésekre is nehezebben mutathatunk rá. Éppen ezért az interjú módszere sokkal célravezetőbb a helynévismeret feltérképezésében. Tanulmányomban azonban egy másfajta módszer használatának lehetőségére szeretném felhívni a figyelmet: ez a mentális térképezés, mely az interjúval kombinálva valóban mély ismereteket adhat az egyének helynév-kompetenciájáról.

2. Maga a földrajztudomány is sokáig eltekintett attól a mára evidenciának tartott ténytől, hogy a tér érzékelése igen szubjektív, azaz egyénre szabott. Azonban ha az első pillantásra „objektívnek” tekintett geográfiai térképeket megfigyeljük, számos szubjektív jellemzőt találhatunk rajtuk is. Gondoljunk például azokra a világtérképekre, melyek – a megszokottól eltérően – fejjel lefelé ábrázolják a Földet. Az általunk preferált ábrázolási mód valójában szubjektív motívum, tulajdonképpen egyes térképészek tudati leképződését mutatja. A térképeken használt színek is szubjektív döntés eredményei. A műholdas felvétellel összehasonlítva szembetűnő a különbség; legfeltűnőbb eltérés a hegyek megjelenítésében tapasztalható: míg a térképeken barna szín jelöli a hegyeket, azok a valóságban igen gyakran zöld színűek. (L. bővebben LETENYEI 2006c: 151–154.)

A kognitív és/vagy mentális térkép fogalma a pszichológiában bukkant fel először. Mára a földrajz és a kulturális antropológia, sőt mellettük az alkalmazott kutatások (pl. a településfejlesztés terén) is előszeretettel használják. Jól mutatja ez a kérdéskör interdiszciplináris jellegét. Sajnos a mai napig nem alakult ki egységes elmélet és módszertan: a különböző diszciplínák számára maga a *kognitív és/vagy mentális térkép* fogalmak is mást és mást jelentenek, emellett pedig más terminusok is forgalomban vannak, így a szociálpszichológiában használják az *értéktérkép*, az ingatlanpiac és a területfejlesztés terén pedig a *konceptiótérkép* stb. terminusokat is (LETENYEI 2006c: 150, 155). Jómagam a *kognitív és a mentális térkép* fogalmával dolgozom. *Kognitív térkép*-en a tér mentális reprezentációját értem, a *mentális térkép*-en pedig a kognitív térkép aktuális (általában rajz formájában megvalósuló) manifestációját. Míg a kognitív térképezés implicit, addig a mentális térképezés ugyanannak a folyamatnak az explicit megvalósulása. Egyes szerzők nem tesznek különbséget a két fogalom között, s szinonimaként kezelik őket. Én magam úgy gondolom, hogy a kognitív térkép megismerése csupán a mentális térképen keresztül lehetséges, így szétválasztásukat elvi szinten elképzelhetőnek tartom, de merev elkülönítésüket semmiképpen sem tartom indokoltnak.

2.1. EDWARD C. TOLMAN amerikai pszichológus, a behaviorizmus meghatározó alakja patkányokkal folytatott kísérleteivel igyekezett a tanulás folyamatát megismerni. A 20. század közepén megjelent tanulmányában használta először a *kognitív térkép* fogalmát (TOLMAN 1948). Kísérlete a következőképpen foglalható össze. A patkányoknak a labirintuson áthaladva kellett az egyetlen kijáratot megtalálniuk, s így eljutniuk a szalonnához. A négy éjszakán át tartó tréning után átépítették a teret, így a szalonna helye ugyanott volt a térben, azonban az eddig oda vezető járatot lezárták, s helyette 16 másik járatot építettek ki. A patkányok ebben az új szituációban (a kezdeti sikertelen próbálkozások után) sikerrel jártak, s a szalonnához vezető 6-os számú járatot választották. TOLMAN ezt a sikerességet azzal magyarázta, hogy a patkányok megtanulták a szalonna térbeli elhelyezkedését, azaz

volt arról elképzelésük, hogyan épül fel a környezetük. A tanulás során valójában a környezetük mentális térképét építették fel, s ezt használva tudták megtalálni a szalonnát az átalakított labirintusban.

2.2. A kognitív (és/vagy mentális) térkép mibenlétének vizsgálatában fontos mérföldkőnek számít KEVIN LYNCH 1960-ban megjelent, *Image of the city* című munkája. LYNCH várostervező lévén gyakorlati igénnyel nyúlt a tér tudati leképzésének a kérdéséhez. Boston, New Jersey és Los Angeles példáján keresztül arra kereste a választ, hogyan építhető „jól olvasható” település, azaz a lakók számára könnyen befogadható térszerkezetű város. Munkájában LYNCH nem használta a *kognitív térkép* terminust, helyette a tér tudati leképződésére az *image* ’képzet’ kifejezést alkalmazta.

LYNCH úgy gondolta, hogy a térről való tudati képzetünk ötféle információból áll össze: utak, törés- vagy határvonalak, területek-övezetek, csomópontok és jelképszerű iránypontok. A települések egyik legszembevetőbb szervező eleme az utak hálózata, melyet tágabban kell kezelnünk: ide tartoznak a csatornák, vasutak, metróvonalak, sétányok is. Hasonló lineáris képződmények a törés- vagy határvonalak, melyek a település különböző területeit különítik el (pl. tengerpart, városfalak). A területeket érintve fontos megjegyeznünk, hogy különösen a városokban élők gondolkodnak övezetekben, városnegyedekben, kerületekben. A csomópontok ugyancsak jól segítik a tájékozódást: ezek között említhetjük a legforgalmasabb kereszteződéseket, például a New York-i Times Square vagy a budapesti Széll Kálmán tér. A LYNCH-féle iránypontok a szimbólummá is vált épületek, jelképek, például a párizsi Eiffel-torony vagy a londoni Big Ben.

A külső környezet mentális képe a pillanatnyi érzékelésből, valamint a múltbeli tapasztalatokon alapuló emlékekből jön létre. A mentális térkép tehát kétoldalú interaktív folyamat eredményeként születik meg, mely a környezet és a megfigyelő között létesül. Ez azt is eredményezi, hogy a mentális kép egyénenként változó lesz; LYNCH azonban feltételez egyfajta csoport(tér)képet is, amely konszenzus alapján alakul ki. Az egyes csoportokba tartozó egyéneket nem, kor, foglalkozás, temperamentum, bizalmasság szempontjából homogénnek tartja a szerző (LYNCH 1960: 4–8).

CSÉFALVAY ZOLTÁN úgy véli, hogy LYNCH (és HALL 1966) munkássága azért tekinthető meghatározónak a földrajz számára, mert azt az évezredes múltra visszatekintő axiómát ingatják meg, mely szerint „a tér változatlan, abszolút képződmény” (CSÉFALVAY 1990: 47–48), azaz hogy a tér objektív entitás. Bár LYNCH elsősorban az építész szempontját tartotta szem előtt munkájában, a későbbi mentálistérkép-készítési gyakorlatra – mint látni fogjuk – nagy hatást gyakorolt.

2.3. Ezen előzmények után a következő évtizedben csúcsosodott ki a behaviorista geográfia: DOWNS programadó írása (1970), majd STEÁVAL készített kötete (1977) jelzi ezt. Az utóbbi mű bevezetésében a szerzők hangsúlyozzák, hogy a terra incognita vizsgálata interdiszciplináris természetű kutatás: a pszichológia, a földrajz, a szociológia és az antropológia szempontjából egyaránt fontos. A helyekre vonatkozó tudás – ahogy ők fogalmaznak – a kisujjunkban van, s működését, azaz nem működését leginkább akkor tapasztaljuk, amikor eltévedünk.

Térképek az elmében című munkájukban vezetik be a *kognitív térképezés* és a *kognitív térkép* fogalmát. „A kognitív térképezés olyan absztrakció, amely magába foglalja azokat a kognitív, illetve mentális képességeket, amelyek segítségével összegyűjtjük, rendezzük,

tároljuk, felidézzük, valamint manipuláljuk a körülöttünk lévő térre vonatkozó információt. Ezek a képességek a kor (vagy a fejlődés) és a használat (vagy a tanulás) függvényében változnak.” (DOWNS–STEA 2006: 598.) A kognitív térkép ennek függvényében „az egyén térbeli környezetének rendezett módon történő megjelenítése (reprezentációja)” (DOWNS–STEA 2006: 598). A fogalom értelmezésekor CSÉFALVAY felhívja a figyelmet arra, hogy ne valamiféle térképtárnak tekintsük a tudatunkat, a tér tudati reprezentációját sokkal inkább „ismeretek és tévhitek, illúziók és előítéletek, vágyalmok és reális adatok formájában” kell elképzelnünk (1990: 17).

Fontos megjegyezni, hogy DOWNS és STEA a *környezet* fogalmán az egyén hétköznapi életterét értik, azaz azt a teret, ahol mindennapjainkat töltjük (1977). Ez a tér kitüntetett jelentőséggel bír az egyén számára, így tudatilag is leképzí. A kognitív térképezést azonban igen rugalmasan képzelik el: eszerint nemcsak a világ vizuális leképzéséről van szó, ugyanis egyesek számára hangok, szagok, sőt akár szóképek is lehetnek reprezentációk. Noha a kognitív térképezés képessége velünk született, minőségbeli fejlődésen megy keresztül. Az érzékszervi képességek, a kor, az élettapasztalat, az attitűd és az elfogultság egyaránt befolyással vannak a kognitív térkép kialakítására.

DOWNS és STEA a kognitív térképezésben három elemet különít el: a környezeti információt, a szelekciót és az újrateremtést (1977). A kognitív térképezés tehát „interaktív, szelektív és struktúrateremtő folyamat” (CSÉFALVAY 1990: 65). A környezetről szóló információkat különböző forrásokból szerezhetjük: elsődlegesen a környezettel való tényleges kapcsolat a kiindulópontja, de ahogy korábbi kutatásaimban bemutattam (GYÖRFFY 2015), mások szóbeli elbeszéléseiből, írott forrásokból, térképekről is származhatnak. A számtalan környezeti információból természetes módon szelektálunk: sajátos törvényszerűségek alapján válik valami fontossá, érdekessé, hasznossá számunkra. A folyamat utolsó szakaszaként az információkból megalkotjuk a tér tudati reprezentációját. Míg TOLMAN elméletében a teret pusztán lemásoljuk (ezért kópiateóriának is nevezik, vö. CSÉFALVAY 1990: 65–66), addig DOWNS és STEA úgy véli, hogy tudatunkban a teret rekonstruáljuk, s e rekonstrukciós folyamat nem képzelhető el az egyénnek a környezettel való interakciója nélkül (1977). A rekonstrukcióelmélet legfontosabb eredményének az tekinthető, hogy ráirányította a figyelmet arra, hogy a tér és az ember között rendkívül összetett, szubjektív kapcsolat áll fenn.

CSÉFALVAY a rekonstrukciót egy négylépcsős folyamatként értelmezi, melynek fázisai a következők: észlelés, tájékozódás, szimbolizáció és identifikáció. DAVID HARVEY nyomán az információforrásokat két csoportra oszthatjuk: a signal sign-process során közvetlenül jutunk az információkhoz, míg a symbol sign-process a közvetett információk szerzését jelöli. HARVEY főleg a tömegkommunikációs eszközökre gondolt e helyen, de nem célszerű ennyire leszűkíteni ezt a kategóriát, hiszen másféle közvetett médiumok útján is tudáshoz juthatunk (pl. mások szóbeli elmesélése vagy térképek útján). A két típus elkülönítésére azért fontos kitérnünk, mert ezek mentális reprezentációja is eltérő (l. a „nem ilyennek képzeltem” szituációt) (id. CSÉFALVAY 1990: 71).

A környezetből származó információkkal kapcsolatban szokás szólni kvantitatív kérdésekről is. A nagyvárosi életmód kapcsán két ellentétes nézőpontot emelhetünk ki: egyfelől ingerzőn éri a városi embert, szociális értelemben azonban a kontaktushiány jellemző rá. Mindkét jelenség hatással van a kognitív térképre, azonban talán sokkal fontosabb kérdésnek tekinthető a szelekció problémája. A szelekció formalista felfogása szerint e folyamatot legnagyobb mértékben a térbeli környezet adottságai határozzák meg. A Gestalt-iskola

szerint a környezetet egészként észleljük, s már az észlelésnél bizonyos rendező elveket használunk fel. E rendező elvek lehetnek a közelség (az egymáshoz közeli dolgokat egy csoportba rendezzük), az alaki egyformaság (a hasonló dolgokat egymáshoz kapcsoljuk), a zártság (a határokon belüli tárgyakat egybetartozónak véljük), valamint a hiány kiegészítése. A funkcionalista felfogás ezzel szemben úgy véli, hogy az egyén a meghatározó tényező az észlelés során: a tudati beállítódás hatással van arra, hogyan látjuk magát a környezetet: az észlelés „komplex kölcsönhatási folyamat, a tényleges környezet és az emberi elvárások bonyolult szabályokat követő játéka” (CSÉFALVAY 1990: 77). Az eltérő nézetek mellett CSÉFALVAY összefoglalja azokat az általános tényezőket, melyek a szelekció során szerepet kaphatnak: 1. az ember érzékszerveinek felépítése, kapacitása; 2. az egyén szellemi fejlettsége; 3. az észlelő tapasztalata, beállítódása, a kognitív térképezéssel kapcsolatos gyakorlottsága; 4. az egyén szociális-kulturális világgépe; 5. a mindenkori szituáció (1990: 77–84).

Visszatérve a téri rekonstrukció folyamatára: a következő szakaszban a szelektált környezeti információkat egy belső szubjektív tájékozódási rendszerre alakítjuk át. CSÉFALVAY szerint a térbeli orientálódás kapcsán három tényezőről beszélhetünk: 1. a hely térbeli azonosítása (mi hol van?), 2. hozzánk képest elfoglalt helye, távolsága (merre van?), illetve 3. a szubjektív tájékozódás koordináta-rendszere. Az első kérdést két, a mi? és a hol? kérdésekre oszthatjuk fel. A szerző úgy véli, hogy a hely akkor azonosítható, ha van identitása, azaz tudjuk, mi az. CSÉFALVAY számára kitüntetett jelentősége van a névadásnak: e helyt hangot ad annak a nézetének, hogy a névvel ellátott területek könnyebben azonosíthatók, sőt a név a velük való érzelmi-tudati azonosulásra is befolyással van. A második kérdés (merre van?) kapcsán az irányok és a távolságok kérdése vetődik fel. Az objektív térképeken a távolság pontosan megadható, a kognitív térképek esetében azonban a metrikus értelmezés mellett/helyett a távolság megfogalmazódhat időegységben, utazási költségben, unalomban stb. Bár a rekonstrukció képi megjelenítésében CSÉFALVAY az égtájakat rajzolta be mint e megjelenítés koordinátáit (1990: 67), saját gyűjtéseim során az egyénhez erősen kötött rendszerekről szereztem tapasztalatot. Az adatközlők sokkal inkább a fent-lent, kint-bent, jobbra-balra ellentétpárok segítségével meséltek a térről.

A kognitív térkép azonban enniből még nem áll össze: a szimbolizáció szakaszában ugyanis a környezeti elemek egyéni jelentést kapnak, majd azt az utolsó lépésként érzelmi úton is feldolgozza az egyén. Ez a négylépcsős folyamat egyben olyan skálaként is értelmezhető, mely „a személyes kapcsolat elmélyülésén kívül a világ tudati elsajátításának mértékét is jelzi” (CSÉFALVAY 1990: 69).

2.4. Míg a korábbi munkák elsősorban a kognitív térképezésre fókuszáltak, addig a 20. század utolsó évtizedében a modellezés kérdése került előtérbe. BARBARA TVERSKY 1993-as írásában elégedetlenségét jelzi a *kognitív térkép* terminussal szemben (mivel az szerinte nem adja vissza a térről való tudás komplexitását és gazdagságát), s helyette *kognitív kollázs*-okról és *térbeli mentális modell*-ekről beszél. TVERSKY konstruktivista megközelítéssel járja körül a tér mentális reprezentációjának kérdését. Eszerint sok esetben a reprezentáció egyáltalán nem térképszerű, sőt nem is áll össze egyetlen koherens kognitív struktúrává. Sokkal inkább kollázshoz hasonlatos: különböző nézőpontokból létrejött multimediális rétegekből álló struktúrának kell elképzelnünk. A térről való információk akár hibásak is lehetnek, töredékeket pedig nem tudjuk sehogy sem integrálni. Amikor a térről kell döntést hoznunk, vagy emlékeznünk kell rá, a releváns információkat vesszük

csupán elő. Egyes esetekben azonban, amikor a környezet egyszerű, vagy jól ismert az egyén számára, viszonylag pontos mentális leképeződés jön létre: ezt nevezi TVERSKY *térbeli mentális modell*-nek. E modellek alapvető térbeli relációkból jönnek létre: egyes elemek egymáshoz való viszonyából egy bizonyos perspektívából, vagy az elem és a referenciakeret közötti viszonyból. Az ilyen modellek a nyelv által könnyen leírhatók, mert a nyelv bővelkedik a kategorikus térbeli relációkat megragadó kifejezésekben. A nyelv továbbá azért is kitüntetett szereppel bír, mert az eligazodás során szerzett személyes tapasztalatok mellett a verbális útbaigazításokból nyert információk is alakítják a térbeli mentális modelleket (l. ehhez TAYLOR–TVERSKY 1992: 290).

3. Érdemes röviden szólni a téri nyelv kutatásáról is. A téri nyelvről elmondható, hogy viszonylag zárt, ugyanakkor jól tagolt rendszert alkot: a tér leírására használt kifejezések jól körülírható grammatikai és lexikai mezőt képeznek (PLÉH et al. 2003: 7–9). Emellett sokan úgy gondolják, hogy a téri és a nyelvi reprezentációknak számos univerzális, közös vonásuk van. Különböző anyanyelvű emberek téri megismerésének tanulmányozása azonban rámutatott arra is, hogy léteznek nyelvspecifikus eltérések: a nyelvek eltérő téri relációkat ragadnak meg, így a beszélők különböző tárgy- és térviszony-reprezentációkat formálhatnak. Más kutatások eredményei azt támasztják alá, hogy a téri és a nyelvi rendszer között nincs tökéletes izomorfizmus (bővebben l. LUKÁCS–SZAMARASZ 2014).

LANDAU és JACKENDOFF úgy gondolják, hogy ahogyan a látórendszerben is megvan a MI és HOL kettős rendszere, úgy a nyelvben is léteznie kell ennek a kettősségnek, azaz funkcionálisan különbséget tehetünk a TÁRGYAK és a HELYEK között (1996/2003). A HOL rendszer tulajdonképpen a TÉRKÉP rendszer. A modularista JACKENDOFF szerint a nyelv és a látás hármas felosztású rendszerében (nyelv: fonológia, szintaxis, konceptuális szint; látás: retinotópia, képszerű és téri prezentációs szint) a konceptuális szint lép kapcsolatba a téri prezentációval. A téri prezentáción ebben az esetben a helyeknek (azaz olyan területeknek, melyeket tereptárgyak vagy viszonyítási pontok foglalnak el) és az útvonalaknak megfelelő mentális elemek felidézését értjük. Egy tárgy helyének a nyelvi reprezentációját három összetevő adja: a céltárgy, a viszonyítási tárgy és a kettejük közötti viszony. A két tárgy az angolban és a magyarban is főnévi szerkezetekben jelenik meg, míg a viszonyt az angolban egy téri prepozíció, a magyarban pedig helyragok és névutók fejezhetik ki. A téri viszonyra való utalást emellett igék is ki tudják fejezni, például *enter*, *cross*, a magyar nyelvben pedig az igekötős igék alkalmazhatók ebben a szerepben: *belép*, *átmegy* (LANDAU–JACKENDOFF 1996/2003: 84–86).

RESZEGI KATALIN e modularista megközelítés helyett evolúciós és egyedfejlődési szempontokat is figyelembe véve a hálózatelvű, konnekcionista szemléletet tartja követendőnek. E megközelítésmód szerint a „mentális rendszerben a nyelv, s ezen belül a mentális lexikon részét képező helynévi reprezentációk és a téri leképeződések is kapcsolatban állnak egymással. A téri információkat leképező hálózatok [...] a tér bizonyos objektumaira, például a tájékozódási pontokra vonatkozó információk révén érintkeznek a helyneveket reprezentáló hálózatokkal, pontosabban ezek is a téri reprezentációk részét képezik.” (RESZEGI 2012: 96.) A szerző rávilágít arra is, hogy a nyelvi ingerek több szempontból is hatnak a kognitív térképre: egyrészt a közvetlen vizuális ingerek mellett a csupán hallott ismeretek is beépülnek a kognitív térképbe, emellett a közösségnek a térről való kommunikációja is alakítja a térképeket, mely az egyéni térképek egymáshoz közelítésében segíthet egy névközösségen belül.

A téri nyelvhasználat kutatásának egyik legkiterjedtebb területe a tájékozódási és útvonal-tervezési stratégiáknak a vizsgálata (ehhez l. pl. HOCHBAUER 2010). E kutatási irány célja, hogy feltárja a mindennapi tájékozódási helyzetekben az útvonalkeresés és az útvonalkövetés mechanizmusait: a nyelvi kódolást, a navigációs és a kommunikációs stratégiákat. Az eddigi munkák elsősorban a közszókat vizsgálták, és a helynevek szerepére a tájékozódásban nem fektettek nagy hangsúlyt. Ennek okára HOCHBAUER MÁRIA útvonalleíró kísérletei szolgálhatnak talán magyarázattal. Az útbaigazításra irányuló kommunikációs szituációban a célpontot jelentő helyneveken kívül semmilyen helynevet nem említettek a résztvevők, helyettük irányokat, távolságokat, tájékozódási pontokat (kereszteződés, épület) használtak fel. A szerző ennek okát abban látja, hogy az útbaigazítók feltételezték, hogy a kérdező nem ismeri a terepet, így annak helyneveit sem. A helynevek használata – mely többletinformációnak tekinthető ebben a helyzetben – nem szükséges feltétel az útbaigazításban, a névközösség számára „a róluk való közös tudás azonban fogódzót kínálhat a tér tagolására, és az ily módon szegmentumokra bontott térben való tájékozódásra” (HOCHBAUER 2010: 108).

HEINRICH ANDREA korábban már rámutatott, hogy a helynevek használatához nem nyelvi tapasztalatokon alapuló tudásra is szükségünk van (ti. helyrajzi ismeretre: tudni, mit jelöl a név, és az hol van), de amennyiben ez egy névközösségen belül megvan, a navigáció során is élni fognak a helynevek használatának lehetőségével (2000: 13). RESZEGI KATALIN mindezt továbbgondolva egyenesen megkérdőjelezi, hogy a helyek tulajdonnévi státuszú elnevezései a tájékozódás megkönnyítésére jöttek létre. Véleménye szerint inkább egy-egy beszélőközösség tagjai számára tehetik gördülékenyebbé, egyértelműbbé és egyszerűbbé a kommunikációt. (RESZEGI 2012: 99.) Egy adott beszélőközösség tagjai közötti navigáció során tehát stratégiai szempontból fontos szerepet kaphatnak a helynevek is, éppen ezért a helyneveket is célszerű bevonni a téri reprezentációt kutató vizsgálatokba.

Az egyén kognitív térképének és a helyneveknek a kapcsolatát ez idáig azonban kevesen vizsgálták. A legátfogóbb képet HEINRICH ANDREA dolgozatából kaphatunk, aki Szaniszló lakóinak kognitív térképét igyekszik bemutatni (2000). Vizsgálatai során olyan értékes megfigyelésekre bukkant, melyek a helynévhasználatból szűrhetők le. A szaniszlóiak azokban az esetekben, amikor a valaha erdőségre utaló nevű helyeket (l. pl. *Nyíres* 'erdő' > 'parlag') ragozzák, a névazonosság ellenére nem az erdős területek esetében megszokott ragokat használják: **Nyíresnél* 'erdő' – *Nyíresben* 'parlag'. A megváltozott státuszú hely nyelvi reprezentációja tehát nem változott, a nyelvhasználat során mégis tetten érhető ez a mentálisan feldolgozott változás. A térfelfogás generációs különbségeire is felfigyelt a szerző. Míg az idősebb generáció határozott névelős helynévhasználatára arra utal az *a Karoly* esetében, hogy nem prototipikus településnek tekintik a denotátumot, addig azt tapasztalhatjuk, hogy a huszonévesek számára ez a tulajdonság már nem érzékelhető, s ugyanúgy névelőtlen formában használják e helyneveket, mint a környező települések elnevezéseit. HEINRICH a névhasználatból kiindulva arra a megállapításra jut, hogy bizonyos nyelvi elemek, földrajzi köznevek (*félföld, kényszerföld, fertályföld* stb.) a tulajdonnévi és a köznévi státusz határmezsgyéjén mozognak. *Kényszerföldek* névvel jelölik például azokat a Szaniszló területén több helyen is található területeket, melyeket gróftól vettek el. A szerző „a gerzsenyi legelő után jönnek a kényszerföldek” típusú példák kapcsán érzi úgy, hogy tulajdonnév jelleget kezd ölteni a név. Következtetésével nemigen érthetnek egyet, sokkal inkább azzal magyarázhatjuk ezt az egyedítő funkciót,

amit maga a szerző is ír egyébként: „a tájékozódási ponttal összehangolva [...] megjelölhető, hogy a többi, ugyanebbe a kategóriába tartozó földterület közül pontosan melyikről van szó, tehát itt egyetlen földterület megjelölésére szolgál” (HEINRICH 2000: 15). RESZEGI ezekre a szerkezetekre a *megnevező formák* elnevezést használja, s ugyancsak átmeneti kategóriának tekinti őket (2010: 39). Jómagam e megnevező szerkezeteket legfeljebb funkciójuk alapján tartom a tulajdonnévi kategóriához köthetőnek.

HEINRICH tizenkét adatközlő helynévhasználatán alapuló vizsgálatában bemutatja továbbá azt is, hogy mely tájékozódási pontok és irányok mentén szerveződik a térbeli orientáció. A belterület közösségi kognitív térképén például a közösen használt terek adják a fő tájékozódási pontokat (templom, kocsmá, malom stb.), míg a külterületen jobban felfedezhetők az egyéni eltérések. Az irányok tekintetében a falu a fókuszpont, emellett kiemelkedő iránypontokat szolgáltatnak a környező települések is. Nagyon érdekes megállapításokat tesz a szerző a mentális térkép látszólag vertikális szerveződésével kapcsolatban is: a LENT és a FENT ugyanis inkább hierarchikus viszonyt tükröz.

Egy rövidebb tanulmányban HOCHBAUER MÁRIA is arra a megállapításra jutott, hogy „a vertikális és a horizontális dimenzió nem mindig jelent teljesen vertikálisat és horizontálisat, hisz ezek a viszonyok majdnem minden esetben kvázivertikális, illetve kvázi-horizontális viszonyként képzelhetők el, ám ezt a kvázivertikális, illetve kvázi-horizontális viszonyt nyelviileg mindig ugyanazokkal az eszközökkel fejezzük ki” (2008: 168). Ezek a nyelvi elemek az általa vizsgált négy barcasági faluban a következők: *alsó-felső, belső-külső, első-hátsó, bal-jobb, kicsi-nagy, közel-távol*.

A térszemlélet és helynévhasználat összefüggéseire mutat rá RESZEGI KATALIN több írásában is. Hegyközi példáiból arra a következtetésre jut, hogy azokban az esetekben, amikor a kiemelkedés és az azt borító erdő ugyanazt a nevet viseli, akkor tulajdonképpen arról van szó, hogy a névközösség tudatában sem különül el élesen e két helyfajta (RESZEGI 2009, 2012). Kognitív szempontból ezt teljesen alátámaszthatónak tartja, a két helyfajta ugyanis a megismerési folyamat során sem válik el egymástól, tulajdonképpen egy objektumként kezeli az elme, ezt pedig később maga a névhasználat is tovább támogatja (RESZEGI 2012: 99).

4. A tér tudati leképzése nemcsak a kutatók érdeklődését keltette fel, hanem igen sokrétűen alkalmazták a gyakorlati életben is: önkormányzati, megyei vagy regionális koncepciók vagy fejlesztési tervek előtanulmányaként javasolt a mentális térkép elkészítése, de használható demográfiai vizsgálatok vagy gazdasági jelentések, riportok kiegészítésére is (LETENYEI 2006c: 172). LETENYEI ugyanakkor felhívja a figyelmet arra az általános jelenségre, hogy a helyi szervezetek nem gyakran élnek a mentális térkép készítésének a lehetőségével. A módszer ismeretlensége mellett azzal magyarázza ezt, hogy a megrendelők úgy gondolják, a helyben élők mentális térképe ugyanolyan, mint a sajátjuk. Az erre alapozott döntések azonban csupán a vezető elit mentális képét tükrözik.

A mentális térképek anyagából szemezgetve találunk olyan írást, mely a pécsi fiatalok városképét tárta fel annak érdekében, hogy Pécs egyetemvárosi imázsát még jobban elősegítsék (TRÓCSÁNYI–STEFÁN 2009). Ugyancsak fiatalok, pontosabban egyetemisták bevonásával bizonyították azt a hipotézist, hogy Szeged – LYNCH szavaival élve – „jól olvasható” város (BOROS–BUDAI 2007). GÁL VERONIKA középiskolások bevonásával készítette el a Dél-dunántúli régióhoz kapcsolódó mentális térképet (2007). LETENYEI LÁSZLÓ nevéhez köthető például Kőszegnek az ingatlanpiaci helyzet felméréséhez készített

térképe (2006b), a településfejlesztési koncepció alapjául szolgáló cecei (LETENYEI–BABARCZI–LENGYEL 2006), az „öslakosok” és a betelepülők mentális térképe közötti különbség feltárásához használt telki (LETENYEI–KOVÁCS–SZATHMÁRI 2006), továbbá az egri városrendezési tervhez mellékelt (LETENYEI 2006a) mentális térképek elkészítése.

5. Az alábbiakban a LETENYEI LÁSZLÓ által közzétett mentális térképezési módszerek összefoglalását adom közre (2006c).

A mentális térkép készítésének első lépése az adatgyűjtés megtervezése. A feltáró munka során egyrészt a térre vonatkozó adatokat kell megszerezni, másrészt a hozzájuk kapcsolódó analitikus adatokat (azaz a helyre vonatkozó véleményeket), majd az adatközlőre vonatkozó információkat.

A térre vonatkozó információk feltárását hagyományosan LYNCH öt összetevője alapján szokták elvégezni, azaz kutatják: 1. a mentális terek kiterjedését és elnevezését; 2. a törésvonalakat, határokat; 3. a tájékozódási pontokat; 4. az útvonalakat; valamint 5. a csomópontokat. Mivel ezekről korábban már szó esett, itt csupán LETENYEI egy szegmenséhez szeretnék kiegészítéseket hozzáfűzni.

A *mentális terek* elnevezésen a településkutatók a településrészek neveit értik. Név-kutatóként természetesen nem gondolom pusztán erre leszűkíthetőnek a vizsgálatokat. Így vitatkoznom kell a szerző következő megjegyzésével is: „az a földrajzi egység nevezhető mentális térnek, amelynek van neve, és a saját nevére² hivatkozva tudnak róla beszélni és gondolkodni az emberek” (LETENYEI 2006: 173). A névvel való elnevezés az egyedítés egyik legegyszerűbb és talán legősibb módja is, azonban nem tekinthetjük zárólagosnak. Saját helynévismereti kutatásaim során nemegyszer találkoztam azzal a helyzettel, amikor az adatközlő tudja, hogy valamely helyen van egy föld, tanya, kút stb., de a nevét nem ismeri. Jól szemlélteti ezt a következő szituáció is: „A: Ez itt a mi erdőnk. B: Hívják ezt a kis erdőt valaminek? A: Ezt itt nem hívják semminek.” Ezek a helyek tehát nem üres foltok a mentális térképen sem, pusztán tulajdonnévvel nem rendelkeznek. CSÉFALVAY modellje alapján azt is mondhatjuk, hogy ezek a helyek a mentális rekonstrukció kezdetlegesebb fokán állnak (1990).

A mentális térképezés második fázisa az adatgyűjtés. A mentális térkép elemeit ideális esetben gyűjthetjük résztvevő megfigyeléssel. Mivel ez a módszer igen időigényes és nehézkesen kivitelezhető, ezért a térképrajzoltatás és az interjúkészítés ötvözetét használják. CSÉFALVAY e módszerekkel kapcsolatban azonban kételyeit is megfogalmazza: bármilyen módon próbáljuk is feltárni a tér tudati reprezentációját, mindig csupán részlegesen, darabjaiban tudjuk azt megragadni (1990: 21).

A rajzoltatás számos módon történhet. Rajzolhatja a térképet a megkérdezett, vagy a kutató a megkérdezett instrukciói alapján, de e kettő ötvöze is elképzelhető. Abban az

² LETENYEI emellett az élőnyelvi helynévkutatás kiemelkedő kérdésére is rámutat: „a helybéli térelnevezési stratégiák gyakran nem esnek egybe a ’hivatalos’ geográfiai vagy közigazgatási nevezéktannal” (2006: 173). LETENYEI a kutató oldaláról közelíti meg a kérdést: ti. a kutatónak a helybéli nevet használva kell a kutatást elvégeznie, a helynévhasználat oldalát előtérbe tolva azonban azt is javasolhatjuk, hogy a „hivatalos” névadás használja fel a feltárt, valóban használatban lévő neveket. Ennek megvalósulására látunk példát Cece község utcanéveinek kapcsán: a kutatók a mentális térkép elkészítése után azt javasolták az önkormányzatnak, hogy „kétnyelvű” (hivatalos és helyi) utcanévtáblákat helyezzenek el a községben (LETENYEI–BABARCZI–LENGYEL 2003).

esetben, ha üres lapot használunk, a kötetlen felidézés (free recall) technikáját alkalmazzuk. Kulcsingervezérelt vagy irányított felidézésről abban az esetben beszélünk, ha a térképen bizonyos elemeket megadunk (pl. folyót, településhatárt), vagy képeket mutatunk. Az interjú során ún. „rugalmas” kérdőívet célszerű használni. Ez azt jelenti, hogy a válaszadó szavait használva, számára otthonos módon folytatjuk az interjút.

Az utolsó szakaszban a kutató elkészíti a mentális térképet. LETENYEI meglepő módon, de mindenképpen jogosan felhívja a figyelmet arra, hogy az interjú és a térképkészítés során kialakított kép tulajdonképpen nem a megkérdezettek saját mentális térképe, hanem a kutatóé. A konstruktivista nézőpont szerint a közös mentális térkép nem is tárható fel, hiszen ez a pillanatnyi kontextustól elválaszthatatlan. (LETENYEI 2006c: 182.)

6. Kísérletképpen öt tépei személlyel készítettem mentális térképet a fentebb említett módon: egy-egy férfival és nővel a 40-es korcsoportból, illetve két nővel és egy férfival a 61 felettiiek köréből. A végeredmény azonban csupán két mentális térkép lett, három idősebb alanyom ugyanis nem tudott térképi ábrázolást adni. Ez a tény rámutat arra, hogy a kognitív térkép rajz által történő explicitté tétele nem evidens eljárás, mivel számos tényező befolyásolja azt. Egyrészt az adatközlő rajzolósi készségei (bár ezt azzal kiküszöbölhetjük, ha mi magunk rajzolunk), másrészt az előzetes térképészeti ismereteik. A rajz egyébként is csupán bizonyos értelemben fejezi ki a kognitív térképet, hiszen a térkép számos másféle ismeretet is integrál. A térképek hiánya ellenére felhasználtam a rajz nélküli interjúkat is, ugyanis e három megkérdezett gondolatban járta végig a mentális térképét, ami jelentős ismereteket szolgáltat számunkra a kognitív térképükről.

Először figyeljük meg a két elkészített mentális térképet (1. és 2. ábra). Mint látjuk, bár kértem, hogy az egész települést rajzolják le, szinte csak a belterületet ábrázolták. A külterület, ha fel is került a térképre, arányaiban igen eltorzult, egyáltalán nem a valódi területi nagyságának megfelelően jelenik meg. A női adatközlő meg is fogalmazza ennek okát: „Ennekem ez így a falu. Meg mi itt játszottunk.”

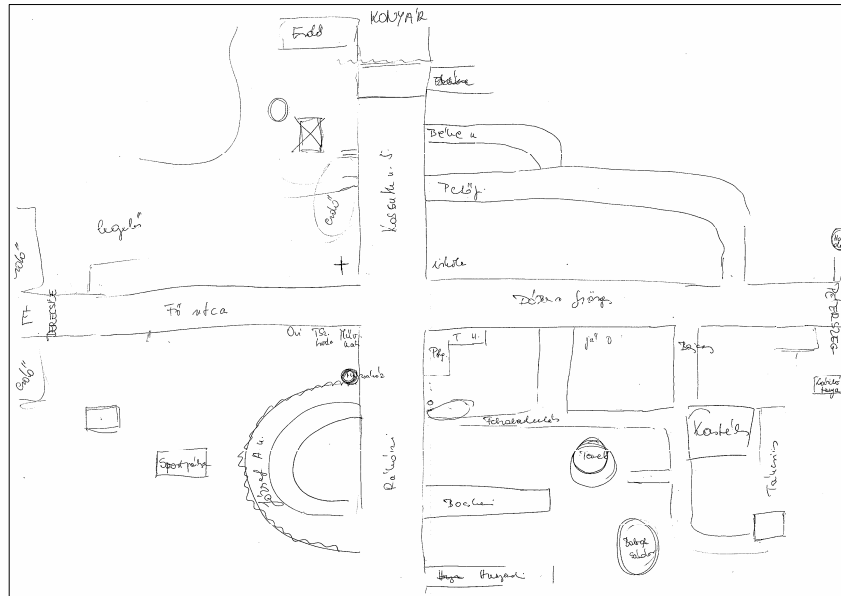
A rajzolást mindkét alany a fő csomópont, a buszforduló berajzolásával kezdte. Ez a település központja, itt vagy ehhez közel található minden fontosabb „intézmény”. A rajzoló mentális térképén is kitüntetett helye van ennek a pontnak. Ehhez viszonyítva rajzolták meg a falu négy nagy utcáját, mely a belterület jellegzetes – az alanyok által említett – kereszt formáját is adja. Ezután mindkettejükénél az utcahálózat elkészítése következett, és közben a mindenki által ismert helyeket, tájékozódási pontokat (pl. templom, iskola, posta) is jelölték.

Ha összehasonlítjuk a mentális térképeket Tépe valódi képével, például a Google-térkép műholdas felvételével, azt láthatjuk, hogy az említett keresztszerkezet nem annyira erősen észrevehető, mint amennyire azt hangsúlyozták a rajzolók. (Érdemes megjegyezni, hogy az egyik nem rajzoló alanyom hosszú falunak nevezte Tépét.³)

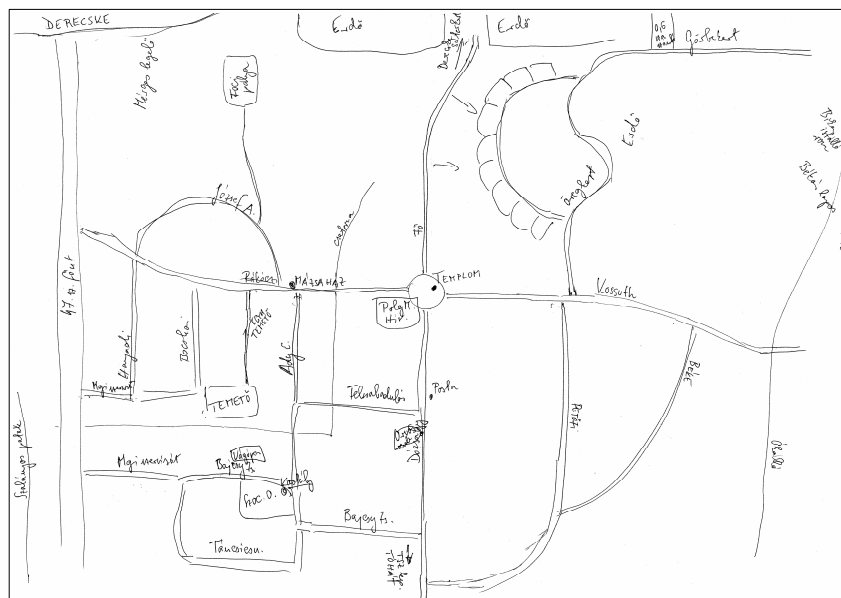
Az arányok teljesen eltérnek: a fontosnak tartott részek megnöttek. Sok fehér folt jelenik meg a nem fontos vagy nem ismert helyeken. Éles határok, törésvonalak nincsenek ábrázolva a térképen, a település határai csak szimbolikusak.

³ A településszerkezet megrajzolását a vizualizációs lehetőségek is meghatározhatják. Egy olyan településről, amelyre rá lehet látni (pl. a település felett fekvő dombról vagy egy toronyból), sokkal valóságosabb képet tudunk kialakítani.

1. ábra: A női adatközlő mentális térképe

2. ábra: A férfi adatközlő mentális térképe

Ezek után vegyük sorra a mentális térkép öt jellegzetes elemét; ehhez a rajzokat és az interjúkat egyaránt felhasználom.

1. A mentális terek kiterjedése és elnevezése. E terminussal leggyakrabban a nagyvárosok egyes kerületeit, egységeit szokás jelölni. Egy kis faluban ez nem értelmezhető, így jobbnak láttam e helyen arra koncentrálni, hogy a külterület terepalakulatainak a neve mennyire jelenik meg a mentális térképen. Az adatközlők által ismert területeket névismereti térképen tudjuk ábrázolni. A megkérdezettek igen eltérő ismeretekkel rendelkeznek: a fiatalabbak és az egyik idősebb nő adatközlő közepes névismerettel rendelkezik, míg a másik kettő nagyon jól ismeri a határt is. Egyöntetűen elmondható, hogy a belterület és elnevezései mindenki számára igen kidolgozott módon jelennek meg a mentális térképen, ami azzal magyarázható, hogy ez a rész adja a mindennapok életterét.

2. A törésvonalak, határok. Tépe szerkezeténél fogva nem tartalmaz erős törés- és határvonalakat. E kérdésnél ezért két területi elkülönítésre kérdeztem rá: egyrészt hol húzódik a határ a bel- és a külterület között, másrészt Tépe és a környező települések között.⁴ Az első kérdésre nem kaptam konkrét választ: leszűrve a tanulságokat azt mondhatjuk, hogy a lakóterület adja a belterületet, s a házak hiánya szolgáltatja a törésvonalat. A településhatár meghúzása mindenkinek gondot okozott. Természetesen mindenki ismeri a környező településeket, de a pontos határvonal nem létezik a mentális térképen, teljesen elmosódott. Úgy tűnik, hogy talán a derecskei határ a legkézzelfoghatóbb számukra a belterülethez való közelsége miatt, de ezzel kapcsolatban is bizonytalan volt mindenki: „Az erdősávon túl van a közigazgatási határ. Valahol ott lehet”; „Van egy kishíd, valószínű, hogy az [ti. a határ]”; „A valamikori téglagyárig [tart a falu]”. A két fiatalabb adatközlő a többi határról semmit nem tudott mondani, harmadik alanyom így fogalmazott a péterszegi határ kapcsán: „Énnekem halvány gőzöm sincs [a határról]. Esetleg egy erdősáv vagy egy folyó.” Míg a berettyóújfaluiról ekképp: „A Szalányos a másik oldalon van, [...] az megy valamerre Berettyóújfalú fele. Az választja el az újfalui meg a tépei határt.” Az egyetlen éles törésvonalnak a 47-es főút tűnik. A mentális térkép készítése közben minden esetben külön rá kellett kérdezni, hogy a 47-esen túl lévő területek is a faluhoz tartoznak-e. Úgy tűnik, hogy ez a terület nagyon kevésbé van jelen a megkérdezettek mentális térképén, amit elhelyezkedése, ismeretlensége magyarázhat.

3. A tájékozódási pontok. A településen a tájékozódási pontokat azok a helyek adják, melyek az egyén és a közösség életében nagyobb jelentőséggel bírnak: ilyenek például az iskola, a templom, a kultúrház, a polgármesteri hivatal, a kastély, a temető, a kocsmá, az egykori téveszközpont és a posta. Ezek a közös térhasználat színterei. Ha a rajzolt mentális térképekre nem is kerültek fel tájékozódási pontként, az interjú közben azért megemlíthettek egyéni tájékozódási pontok: a rokonok lakóhelyei, a régi lakhelyek is. Ezek kitüntetett volta nem igényel magyarázatot. A külterületen kívül a környező települések is megjelennek iránypontként. Mindenki előszeretettel használt olyan kifejezéseket, mint „Derecske fele”, „Péterszeg fele”, „Újfalú fele”.

⁴ A településhatárral kapcsolatban jogosan merülhet fel a kérdés, hogy a valóságban nem létező dolog megjelenhet-e, elvárható-e, hogy megjelenjen a mentális térképen, hiszen a közigazgatási határnak nincs a térben realizációja, legfeljebb egyes útjelző táblák jelzik a határpontot a főúton. Jömagam úgy vélem, hogy a települések, mint minden entitás, határokkal rendelkezőként dolgoznak fel a tudatunkban, így ha nem is egzakt módon, de valamelyest ábrázolhatónak vagy elmagyarázhatónak vélem e határokat is.

4. Az útvonalak. A mentális térkép stabil pontjainak az útvonalak tűnnek. A belterület utcahálózata mindenki jól ismeri, határozott képpel él a mentális térképen is. Ugyanez mondható el a 47-es főútról és a belterületről kivezető utakról is. Ezek akkor is határozottan megjelennek, ha nincs saját elnevezésük.

Útvonalnak lehet valamelyest tekinteni a csatornákat, folyókat is. Bár Tépén több vízzel is találkozunk, a megkérdezett lakók csak hellyel-közzel tudták elhelyezkedésüket felidézni. Ez azonban nem tekinthető különleges esetnek, tudniillik a vizek a külterületen folynak, így mindennapjaik során nem érintkeznek velük adatközlőim.

5. A csomópontok. A település szerkezetéből adódóan nagyobb csomópontokat nem említettek az alanyok. Mindenki számára a buszforduló „a” csomópont. Ahogy láthattuk a rajzolás során is, ez a hely számított az origónak. Csomópontszerű hely lehet még a 47-es főút és a Rákóczi utca kereszteződése, hiszen itt fordulunk be a faluba. Néven ugyan nem nevezték, de utaltak rá: „Ahogy bejössz a 47-esről, akkor itt van a Rákóczi utca.”

+1. Az irányok a mentális térképen.⁵ Az interjú során – legyen szó a mentális térkép statikus ábrázolásáról vagy egy útvonal elmondásáról – azt tapasztaltam, hogy az égtájak alapján történő tájékozódás nem gyakran jelenik meg; tulajdonképpen csak az idősebb férfi használt olyan szerkezeteket, mint például: „ahogy a legelőn megyünk északkeletnek”, „jövünk nyugatnak”. Rákérdezésre a megkérdezettek el tudják mondani, hogy merre van észak, dél stb., de inkább a *jobbra* és *balra* irányjelölőket alkalmazták. Jól megfigyelhető, hogy a tájékozódás során sokszor a buszforduló volt a kiindulási pont, és a *jobb-bal* ezt maguk mögé képzelve nyerte el a jelentését. Ugyanilyen kiindulási pont a 47-es főúti csomópont: („Tetszik bejönni [a 47-es főútról], jobbról a Mérges-kert, a beépített telkek mind kertek voltak”), de az utcáknak a faluközponthoz közelebb eső pontja is. Noha az égtájak objektív térmeghatározást adnának, úgy tűnik, a mentális térkép nem így működik. Az irányok megadása minden esetben beszédhelyzetfüggő, ami a mentális térkép rugalmas jellegét mutatja: tulajdonképpen egy egyénhez és szituációhoz kötött vonatkozási keretről beszélhetünk.

Ahogy erre már többen rámutattak, másféle irányok is megjelennek a tér nyelvi világmodelljében. A LE és FEL irányok nem valós vertikaritást jelentenek a domborzati térképen, hanem inkább a hely fontosságával, központiságával függnek össze. HEINRICH ANDREA úgy fogalmazza meg ezt a tapasztalatát, hogy „egy hierarchikus viszony szervezi ezeket az észlelést” (2000: 30). Megjegyzi továbbá, hogy a LENT-FENT érzékelése összefügg a KÖZEL-TÁVOL és a BENT-KINT dimenziókkal is (2000: 31–32).⁶ HOCHBAUER

⁵ Az egyes nyelvek a téri viszonyok leírására három referenciakeret közül választhatnak. A relatív referenciakeret egocentrikus: a test tengelyeit alkalmazza a leírásban (elől-hátul, jobb-bal), az intrinzikus keret használata során a háttér inherens részei adják a vonatkozási pontot, míg az abszolút referenciakeret rögzített irányokat és tájékozódási pontokat (pl. égtájakat) használ vonatkozási pontként. A referenciakeretek preferálása nyelvi változatosságot mutat: a magyar nyelvben például a relatív keret dominanciáját mutatták ki. (L. LUKÁCS–SZAMARASZ 2014: 881–882.)

⁶ SZILÁGYI N. SÁNDORNak a szavakhoz kapcsolódó értékjelentés fogalmát (1996) felhasználva HEINRICH szaniszlói példáit úgy értelmezi, hogy a FENT-helyek pozitív értékjelentésűek, míg a LENT-hez a negatív jelentés kapcsolódik (2000). Míg SZILÁGYI N. véleménye szerint a jelenség csupán a nyelvi világ szerveződését írja le, addig RESZEGI KATALIN úgy véli, hogy a hálózatként elképzelt elmében az efféle nyelvi formák hatással vannak a téri reprezentációk szerveződésére is (2012: 97).

MÁRIA ezeket mint kvázivertikális viszonyokat értelmezi (2008: 168). A tépei interjúkban ezek működése kiválóan megfigyelhető: LENT-FENT: „Meg ha futballoznak, az is ott lent van”; „A kastélytól is lefele vezet egy utca, a Bajcsy-Zsilinszky”; „A központ az fent van. Mi ahhoz képest lent vagyunk”; „Megyek fel a takarékbá”; „Itt kellett kimenni, a templomtól megyünk lefele a Béke utcán”; „Meg az osztállyal is lementünk [ti. a Makos erdőbe]”; „A két utca tulajdonképpen a Temetőhöz visz le”. BENT-KINT: „A Dózsa György utca egészen kimegy a valamikori tsz-központig. Ott kint a sertéstelep fele is”; „Megyünk kifelé a Kossuth utcáról”. A FENT és a LENT verbálisan megjelenő működése azt mutatja, hogy legfentebb a fő csomópont, a buszforduló helyezkedik el. Hierarchikusan ezután a négy főbb utca következik, majd pedig a kisebb utcák.

Érdekes az *alatt* helyjelölő elem használata is. Ahogy HEINRICH is rámutat (2000), ennek az viszonyjelölőnek nincs köze a FENT-LENT dimenzióhoz. A tépei adatközlőim ezt az elemet a ’közvetlenül valami mellett’ jelentésben használják. „A: Az Uraság-föld, azt tudom, hogy itt volt a falu alatt. B: Merre van a falu alatt? A: Berettyóújfalutól sokkal visszább”; „A fő utca alól indulna [egy csatorna]”.

A nyelvi megfogalmazás tekintetében igen különleges a *mögött* használata. A névutót ugyanis nemcsak háromdimenziós tereptárgyak esetében alkalmazzák; pl. „A Halom-domb mögött meg hodályok vannak.” Máskor a *mögött* az *után* elemmel váltakozik: „Valahogy idefolyik [az ér] a Halom-domb után.” A földek kapcsán is láthatjuk: „Van egy olyan kert, hogy Görbe-kert. És annak a háta mögött gazdálkodott Miklós bácsi”; „A Békásnak a hátulján, a háta mögött [van]”. Ezeket az eseteket a verbálisan megnyilvánuló kvázimögöttiség megjelenésének tekinthetjük.

7. A mentális térkép készítése során létrejövő kommunikáció meglehetősen jó lehetőségeket biztosít a névhasználati vizsgálat számára is. Míg a fentebb idézett útvonal-tervezési és útbaigazítási feladatok⁷ során az adatközlő számára széles tárháza van a feladatmegoldásnak, addig a mentális térkép bemutatása során mindenképpen használnia kell a helyneveket is. Az egy személlyel készített felmérések is számos névhasználati információval szolgálhatnak, több egyén bevonásával azonban a mentális térképek összehangolásának stratégiáit is megfigyelhetjük. Vizsgálatom során magam egy házaspárral készítettem interjút.

A tépei névanyag – mint minden más névkincs – rendelkezik többnevű denotátumokkal. A többnevűség természetes jelenség, már a korai ómagyar kor névállományában is felfedezhetünk ilyen helyeket. Az azonos denotátumhoz tartozó nevek kapcsán sokat írtak már a nevek egymáshoz való viszonyáról jelentéstani szempontból, kevésbé keresték azonban a használatuk mögött meghúzódó szabályszerűségeket. Ez talán azzal is magyarázható, hogy minden eset külön vizsgálatot igényel.

⁷ PABLÉ saját, eltérő módszerrel végrehajtott gyűjtéseiből arra a következtetésre jutott, hogy spontán interjúk során más, a tényleges névhasználatot jobban szemléltető kutatási eredményeket kaphatunk (2009). Vizsgálatai három középkori várnévre fókuszáltak. Az 1990-es évek végén végzett kutatásai statikus, általa ortodox módszernek nevezett módszerrel készültek: kérdőíven kellett jelölniük az informátoroknak, hogy ismerik-e az adott nevet, illetve mely névváriánst használnák nyelvjárási, illetve spontán olasz nyelvű kommunikációban. Ezzel szemben a 2009-ben publikált tanulmányához spontán kommunikációs szituációkból (útbaigazítás kérése) vont le következtetéseket. Nem meglepő módon ebben az előzőtől eltérő névhasználati eredményeket kapott.

Tépen kevés olyan hely van, melynek – hagyományos terminussal élve – hivatalos és népi neve is van. Ide tartozik azonban a falu fő folyója, a Kálló. A tépeiek használják ezt a hivatalos elnevezést, azonban szívesebben nevezik a vizet *Szalányos*-nak, sőt a mentális térkép készítésekor a *Nagy-kubik* névvel is illették. Fontosnak tartom kiemelni, hogy ez utóbbi esetben megnevezés történt. Arra a kérdésemre ugyanis, hogy ez a formáció név-e, azt a választ kaptam, hogy nem név, ennek ellenére a víz kapcsán többeknél előkerült. HEINRICH ANDREA idézett kutatásai során ugyancsak előkerült már a tulajdonnév és a köznévi határán lévő nevek kérdése (2000). A *Nagy-kubik* esetében is ezzel a problémával állunk szemben. A tépei adatközlők emellett a *kubik* földrajzi köznevet is használták a mentális térkép bemutatása során. Ez a nyelvi elem, abban a szituációban, amikor a falunak a 47-es főúton túli részeiről beszélnek, önmagában is egyedítő funkcióval bír, mivel csak egyetlen nagyobb csatorna található a területen. Mégsem tekinthetjük, és maguk a tépeiek sem tekintik névnek: a falu más részén ugyanis használják a *kubik*-ot a többi csatorna megnevezésére is. Ugyanakkor a *Nagy-kubik* névnek létezik a korrelációs párja, a *Kis-kubik* is. A *Nagy-kubik* név így, megítélésem szerint, névnek tekinthető, még akkor is, ha a névhasználók tudatában nem ilyen státusz kapcsolódik hozzá.⁸ Amennyiben elfogadjuk, hogy a nevek – vagy legalábbis bizonyos nevek – fokozatosan válnak névvé (l. pl. LÖRINCZE 1947: 23, BÁRCZI 1958²: 146, INCZEFI 1970: 56), e vízfolyás nevei kapcsán a névvé válás különböző szakaszán álló nevekkkel van dolgunk.

Érdekes itt megjegyezni, hogy a laikus névhasználó számára a név státusz a presztízis kérdésével is összekapcsolódik. Amelyik elnevezés le van írva valamilyen hivatalos dokumentumban, az számukra a név; a többi esetben gyakran ilyen megfogalmazással találkozhatunk: „Mi ezt mondjuk, AC”; „Csendőrcikkelynek mondtuk mi”.

A többnevűség kérdése azonban nemcsak a különböző nevek kapcsán merül fel. A tépei külterületen az egyes földek elnevezése igen gyakran az alapján történik, hogy ki a birtokosuk. Ez a sajátosság az évtizedek alatt bekövetkezett tulajdonoscsere miatt gyakran változott, a nevek azonban konzervatívnak tűnnek, s nem minden esetben követik a változásokat, illetve sok esetben olyan helyzet alakult ki, hogy a régi és az új név egymás mellett él oly módon, hogy a névhasználat során nincs különbség a két név státusza között. „A: [Ott van a] Pedagógus-föld. B: Igen, az Eklézsia.” A példa szemlélteti, hogy a házaspár mentális térképén különböző nevek kapcsolódnak elsődlegesen a megjelölt földhöz. Míg a férfi az újabb nevet említi, addig a nő a korábbi tulajdonosra utaló elnevezést használja. Mivel azonban mindkét név mindkettejük számára ismert, nem okoz zavart az eltérő névhasználat. A mentális térkép eltérő információtartalma miatt azonban más esetekben kiegészítésre szorulhat a beszélő: „A: A Gál Laciék földje [volt a Szénási-föld]? B: Igen, igen. Az volt a Szénási Mihálynéé. A: Akkor úgy mondd, aki most az úr, úgy jobban tudom.” A többnevűség más esetekben egyetlen névhasználó beszédében is megjelenik természetes módon is; egy földterület megnevezésekor spontán módon jött elő a következő válasz: „vagy Rektor-, vagy Kelemen-föld”.

Azt láthatjuk tehát, hogy időben és térben egymást fedő síkokból tevődik össze a mentális térkép. A kiterjedt névismerettel rendelkező idősebb adatközlőim számára az általuk manapság is használt nevek időben sok esetben a múlthoz kötődnek: „Mi még minden

⁸ HOFFMANN ISTVÁN e nevek kapcsán szintén felhívja a figyelmet egyfajta kettős bizonytalanságra: nemcsak a helynévrendszert leíró számára kérdéses e nevek státusza, hanem a névhasználók nyelvtudata is bizonytalan a név jellegének megítélésében (1993: 94).

területet úgy mondunk, ahogy volt.” A mentális térképen történő barangolást egyben tekinthetjük a múltban történő sétának is, a nevek említése ugyanis konkrét korszakmegjelöléseket is előhívott: „Volt egy kút, valamikor úgy hívtuk, László-kút, mi, dohányosok a 60-as években”; „Elvették a földet tőlünk 60-ban, oszt adtak a tanítóknak”; „Ott van egy legelő, úgy hívtuk az 50-es, 60-as években, Tanknyomás”; „Pótlékok: parcellák voltak a maszek-korban”.

Megfigyeléseim szerint a mentális térképen való barangolás eltereli az adatközlő figyelmét a névhasználatról. Ez a tény, valamint az, hogy jómagam előzetes vizsgálataim során kitűnően megismertem Tépe helyneveit, és ennek az adatközlőim is tudatában vannak, szempontunkból tulajdonképpen a spontán kommunikációs szituációkhoz igen közel álló helyzetet generált. Ebben a speciális helyzetben figyeltem fel arra a jelenségre is, hogy a névgyűjtés során rövid és hosszú névvariánssal is előkerült nevek (pl. *Dallasz* ~ *Dallasz-tanya*, *Békás* ~ *Békás-föld*, *Szerfás* ~ *Szerfás-erdő*) ezekben a beszédhelyzetekben leggyakrabban rövid formában szerepelnek. Úgy tűnik tehát, hogy a hosszú formák használatára akkor kerül sor, ha a név mellett a hely fajtájának megjelölésével még pontosabb ismeretet kíván átadni a névhasználó. A tépei helynévgyűjtés kezdetén úgy gondolhatták az adatközlők, hogy az elme kategorizációs tevékenységét leképező földrajzi köznév használata segítségemre lehet a név mentális rögzítésében, könnyebb befogadásában. A névnek és magának a denotátumnak a megismerése után azonban ezek az információk – úgy tűnik – redundánssá váltak; feltehető, hogy ugyanilyen változások zajlanak le magán a szűkebben értelmezett névközösségen belül is.

Az említett dimenziók mellett azonban másféle információ is előhívódik a mentális térkép készítése közben. A helynév-szociológia egyik részterülete, a népi onomasztika (folk onomastics) profitálhat a névhez kötődő névmagyarázatok felszínre kerülésével. Jól szemléltetik ezt a következő példák: „Én úgy tudtam apáméktól, hogy Legény-dűlő [a neve], osztották a földet, annak idején negyvenhányban, oszt aki így maga volt egy, mit mondjak, mint én, hogy harmincéves, még nem nő, de annak is adjunk valamit, mert hazajött a háborúból, olyanoknak adták, azoknak ki”; „Azért AC, mert a tsz-nek az elején betelepítették csövekkel. Azt jelenti magyarul szivattyútelep”.

A névadás mibenlétére is következtethetünk az elmesélt névmagyarázatokból: „Valamikor a tsz elején azért Kapás lett, hogy próbálkoztak vele, a lucernát úgy vetették, hogy majd kapás lesz, hogy magra könnyebb, oszt rajta maradt, hogy Kapás-dűlő.”

A név stiláris értéke is integrálódik a mentális térképbe. Jól tetten érhető ez a *Dallasz* név kapcsán, mely esetében a névhasználók kérték, hogy ezt ne rögzítsem, mert nem örülnének neki a tulajdonosok: a névhasználó tehát bántónak tartja az elnevezést. Ettől függetlenül igen széles körben elterjedt a név, s nem gúnyolódó felhanggal használják. A névadáskor azonban lehetett ilyen konnotációja, a tanya ugyanis a *Dallas* című sorozat vetítése idején, a 1990-es években épült, és az erre történő utalás sokak számára ma is egyértelmű.

A föld mérete, formája, művelése is természetesen kötődik a mentális térkép egyes elemeihez: a Legény-dűlő: „13, hány tized hektár”; a Görbe-kert: „Gabonát meg ezt-azt vetnek bele, nem kert a’ már”; a Csonka-Horgas: „Teljesen a Hármás-határig feljön az a föld, olyan furcsa cikkcakkban”.

A nevek felidéznek a helyeken történő jelentős eseményeket is. Ezek például segíthetnek abban is, hogy mások számára is elérhetővé váljanak a megnevezett helyek. Tragikussága miatt idéződik fel a *Liliomos* helynév említésekor egy haláleset: „A Liliomos,

emlékszel, Szőke Imre ott akasztotta fel magát?” A családi kötelék megléte rögzült a következő névhez: „Apám ott volt gulyás, a Kovács-tanyánál.” Emlékezetes vita elevenedik meg ebben a példában: „Az Öreg-kertnél, ahol veszekedtek a legelőért.”

A mentálistérkép-készítés teret biztosít ezenkívül a nevekhez kötődő attitűdök vizsgálatának is. Tépén a helyek és a helynevek nemigen kapnak pozitív vagy negatív értéket, a személyes kötődés azonban tetten érhető például a „Most vagyunk otthon, a Legény-dűlőn” megnyilvánulásban.

8. Természetesen az itt bemutatott információk előhívhatók és kinyerhetők más módszerek alkalmazásával is, például egyszerű beszélgetés során, a mentálistérkép-készítés azonban eleve a helyeket és elnevezéseiket helyezi a középpontba, így a legtermészetesebb módon tud az adatközlő azokról beszélni. Emellett e térképek készítése során nagy hangsúly helyeződik az adatközlők szociológiai háttérének felmérésére is. Ennek a két szempontnak az ötvözte pedig alkalmassá teszi a módszert arra, hogy helynév-szociológiai vizsgálatok alapjául szolgáljon.

Hivatkozott irodalom

- AINIALA, TERHI 2006. Helsingin nimet. In: JUUSELA, KAISU – NISULA, KATARINA eds., *Helsinki kielijhteisönä*. Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos, Helsinki. 103–126.
- AINIALA, TERHI 2008. Socio-onomastics. In: ÖSTMAN, JAN-OLA – VERSCHUEREN, JEF eds., *Handbook of Pragmatics: 2008 Installment*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia. 1–18.
- BÁRCZI GÉZA 1958². *A magyar szókincs története*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BOROS LAJOS – BUDAI BARBARA 2007. Városi különbségek Szegeden belül az egyetemisták szemével. *I. Terület- és vidékfejlesztési konferencia CD kiadványa*. Kaposvár. http://www.human.geo.u-szeged.hu/files/c/Boros%20Lajos/mentmap_szeged.pdf. (2015. 10. 13.)
- CSÉFALVAY ZOLTÁN 1990. *Térképek a fejünkben*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- DOWNS, ROGER M. 1970. Geographic Space Perception: Past Approaches and Future Prospects. *Progress in Geography* 2: 65–108.
- DOWNS, ROGER M. – STEA, DAVID 1977. *Maps in Minds: Reflections on Cognitive Mapping*. Harper & Row, Michigan.
- DOWNS, ROGER M. – STEA, DAVID 2006. Térképek az elmében – Gondolatok a kognitív térképezésről. (Részletek). In: LETENYEI LÁSZLÓ szerk., *Településkutatás* 1–2. TeTT könyvek. TeTT Consult, Budapest. 2: 593–613.
- GÁL VERONIKA 2007. Mentális térképek elméletben és gyakorlatban. *Területfejlesztés és Innováció* 1/1: 17–23.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2012. A névszociológiai aspektusról a szleng helynevek ürügyén. *Helynévtörténeti tanulmányok* 7: 53–60.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2015. A helynévismeretről. *Magyar Nyelvjárások* 53. Megjelenés előtt.
- GYÖRFFY ERZSÉBET megj. e. Slang toponyms. Conclusions of a survey. In: PUZEY, GUY – KOSTANSKI, LAURA eds., *Names and Naming. People, Places, Perceptions and Power*. Multilingual Matters. Megjelenés előtt.
- HALL, ERWARD T. 1966. *The Hidden Dimension*. Doubleday and Company, New York.

- HEINRICH ANDREA 2000. *Szaniszló helynevei kognitív nyelvészeti megközelítésben*. Szakdolgozat. Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár.
- HOCHBAUER MÁRIA 2008. Helyviszonyító elemek a barcasági Négyfalu helynévrendszerében. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Balatonszárszó, 2007. június 22–24.)*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest. 164–169.
- HOCHBAUER MÁRIA 2010. Tér- és nyelvhasználat a mindennapi tájékozódásban. *Magyar Nyelv-járások* 48: 99–110.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. Név és identitás. *Magyar Nyelvjárások* 48: 49–58.
- INCZEFI GÉZA 1970. *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Makó környékének földrajzi nevei alapján*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LANDAU, BARBARA – JACKENDOFF, RAY 2003. A „mi” és a „hol” a téri nyelvben és a téri megismerésben. In: PLÉH CSABA – KIRÁLY ILDIKÓ – LUKÁCS ÁGNES – RACSMÁNY MIHÁLY szerk., *A téri megismerés és a nyelv*. Gondolat Kiadói Kör, Budapest. 69–125.
- LETENYEI LÁSZLÓ 2006a. Eger mentális térképe. In: LETENYEI LÁSZLÓ szerk., *Településkutatás* 1–2. TeTT könyvek. TeTT Consult, Budapest. 2: 632–637.
- LETENYEI LÁSZLÓ 2006b. Kőszeg mentális térképe és ingatlantérképe. In: LETENYEI LÁSZLÓ szerk., *Településkutatás* 1–2. TeTT könyvek. TeTT Consult, Budapest. 2: 624–628.
- LETENYEI LÁSZLÓ 2006c. Mentális térkép szerkesztése. In: LETENYEI LÁSZLÓ szerk., *Településkutatás* 1–2. TeTT könyvek. TeTT Consult, Budapest. 1: 147–185.
- LETENYEI LÁSZLÓ – BABARCI MÁRIA – LENGYEL LINDA MÁRTA 2006. Cece község mentális térképe. In: LETENYEI LÁSZLÓ szerk., *Településkutatás* 1–2. TeTT könyvek. TeTT Consult, Budapest. 2: 639–643.
- LETENYEI LÁSZLÓ – KOVÁCS BENCE – SZATHMÁRI MILÁN 2006. Telki mentális térképe. In: LETENYEI LÁSZLÓ szerk., *Településkutatás* 1–2. TeTT könyvek. TeTT Consult, Budapest. 2: 644–647.
- LŐRINCZ LAJOS 1947. *Földrajzineveink élete*. Néptudományi Intézet, Budapest.
- LUKÁCS ÁGNES – SZAMARASZ VERA ZOÉ 2014. Téri nyelv. In: LUKÁCS ÁGNES – PLÉH CSABA szerk., *Pszicholingvisztika 1–2. Magyar pszicholingvisztikai kézikönyv*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 2: 877–917.
- LYNCH, KEVIN 1960. *The Image of the City*. MIT Press, Cambridge (MA).
- PABLÉ, ADRIAN 2009. The ‘dialect myth’ and socio-onomastics. The names of the castles of Bellinzona in an integrational perspective. *Language & Communication* 29: 152–165.
- PLÉH CSABA – KIRÁLY ILDIKÓ – LUKÁCS ÁGNES – RACSMÁNY MIHÁLY 2003. A tér a szavak világában. In: PLÉH CSABA – KIRÁLY ILDIKÓ – LUKÁCS ÁGNES – RACSMÁNY MIHÁLY szerk., *A téri megismerés és a nyelv*. Gondolat Kiadói Kör, Budapest. 7–26.
- RESZEGI KATALIN 2009. A kognitív szemlélet lehetőségei a helynévkutatásban. A metonimikus névadás. *Magyar Nyelvjárások* 47: 21–41.
- RESZEGI KATALIN 2010. A köznevesülésről. *Névtani Értesítő* 32: 143–149.
- RESZEGI KATALIN 2012. A mentális térkép és a helynevek. In: NAVRACSICS JUDIT – SZABÓ DÁNIEL szerk., *Mentális folyamatok a nyelvi feldolgozásban*. Pszicholingvisztikai tanulmányok 3. 95–100.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TAYLOR, HOLLY A. – TVERSKY, BARBARA 1992. Spatial mental models derived from survey and route descriptions. *Journal of Memory and Language* 31: 261–292.

- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. A tulajdonnév jelentése. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Balatonszárszó, 2007. június 22–24.)*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest. 30–41.
- TOLMAN, EDWARD C. 1948. Cognitive maps in rats and men. *Psychological Review* 55: 189–208.
- TRÓCSÁNYI ANDRÁS – STEFÁN KLÁRA 2009. A pécsi fiatalok városképe és reprezentációja mentális térképek alapján. In: TÓTH JÓZSEF – M. CSÁSZÁR ZSUZSA – HASANOVIC-KOLUTÁ CZ ANDREA szerk., *Társadalomföldrajzi kutatások makro-, mezo- és mikrotérségekben*. Publikon Kiadó, Pécs. 127–138.
- TVERSKY, BARBARA 1993. Cognitive maps, cognitive collages, and spatial mental models. In: FRANK, ANDREW U. – CAMPARI, IRENE eds., *Spatial information theory: A theoretical basis for GIS*. Springer-Verlag, Berlin. 14–24.

GYÖRFFY ERZSÉBET
Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

ERZSÉBET GYÖRFFY, The use of mental mapping in socio-onomastics

The paper aims to introduce a new method of examining the variations of, and the use of toponyms: mental mapping. The mental or cognitive map is an interdisciplinary notion used for example in psychology and geography, and refers to the representation of space in the mind. In the process of mental mapping (especially when more people are involved), subjects do not focus on toponyms, thus scholars can observe the use of toponyms in a nearly spontaneous situation. The author present the result of her own experiment carried out in the name community of the settlement Tépe, covering topics such as synonymy, expressions at the borderline between proper names and common nouns, stylistic features of names, folk etymology, the use of name variants, etc.

A helynevek szerepe az alternatív ideologikus gondolkodásban II. Tudálékos helynév-etimológiák és új helynevek a Pilis-kultuszról

1. Bevezetés. Milyen szerepük lehet a helyneveknek egy szubkultúra önkifejezésében, térfoglalásában? Jelen tanulmány a Névtani Értesítő előző számában megjelent írásom folytatása. Az első részben az általam Pilis-kultusznak nevezett jelenséget és annak nyelvi vonatkozásait ismertettem, továbbá a kultusz szempontjából központiak számító helynevek, a *Pilis* és a *Dobogókő* ideologikus használatát mutattam be (IMREH 2014). Ezúttal további tudálékos etimológiákat, asszociációkat és névadási példákat ismertetek. Célom annak bemutatása, miként hasznosíthatja egy sajátos kulturális közeg azt, hogy a helyeknek – jelen esetben a pilisi bérceknek, szikláknak, réteknek, településeknek, építményeknek – nevük van, amelyek az ideologikus narratívába beágyazhatóak.

A Pilis-kultusz eredetéről, összetevőiről előző írásomban részletesen beszámoltam. A jelenség alatt egy olyan ideologikus áramlatot értek, amely a Pilis hegységre a magyarság és az egész világ számára kiemelkedően fontos, szent helyként tekint. Narratívája szerint ez a terület a magyarság egykori, mára elfeledett-elfeledtetett uralkodói központja, amelynek történelmi fontosságán túl spirituális, ezoterikus jelentősége is van. E tézis bizonyítására számos, tudását autodidakta módon szerző „régész-történész” vállalkozott, mások különféle spirituális-ezoterikus módszerekkel szemlélik a területet. Az elmélet gyakorlattal is párosul: a Pilis egy „alternatív” nemzeti múlt emlékhelyévé és az ideológiához kapcsolódó „újpogány” vallási áramlatok zarándokhelyévé is válik (l. emlékhelyek, padok, faragott kapuk, spirituális túrák, szertartások).

A történelmi aspektusú Pilis-kultusz gyökerei már a 20. század elején-közepén kimutathatóak, míg a spirituális vonulat a rendszerváltást követően és kivált a 2000-es évektől bontakozott ki (a pilisi pálosok mint az ősi tudás, ősmagyar vallás őrzői; „szívcsakra-elmélet”). A két vonatkozás ekkortól összefonódott, ismertebbé vált, és gyakorlati megnyilvánulásokat is eredményezett. A jelenség manapság az „ősmagyar szubkultúra” (BALI 2012) része, és kapcsolatban áll olyan, a tudományosság által el nem fogadott nézetekkel, mint az „alternatív” nyelvrokonítások (pl. sumer–magyar), a gyöknyelvészet, a Szent Korona-tan vagy az ősmagyar vallás „alternatív” kutatása. Ezekhez hasonló a Pilis-kultusz retorikája is: a dicső, mitikus múlt, az ősiség keresése, a magyarság elleni összeesküvések leleplezése, ellenségkép konstruálása, egy feltételezett magyar ősvallás revitalizálása, a magyar nép és a Kárpát-medence egyediségének, kiválasztottságának gondolata, valamint a végcél: a magyarság felemelése a jelen szomorú állapotából, a büszke nemzeti öntudat elősegítése, a magyar nép felvirágoztatása, kiteljesítése. A Pilis ezen sajátos olvasata főként az interneten, az ún. nemzeti könyvesboltok kiadványain, valamint népszerűsítő előadásokon terjed. Írásomhoz magam is internetes forrásokat és a tézisek fő képviselőinek, Szántai Lajosnak, Aradi Lajosnak és Gönczi Tamásnak a könyveit olvastam, valamint a Pilissel kapcsolatos írásokkal néhány havonta jelentkező Dobogókő – A Királyi Központ Lapja című folyóirat 2011–2012. évi számait használtam fel.

Tanulmányomat a helynévtanon belül a helynévszociológia irányzatához kapcsolom: voltaképpen a helynevek társadalmi, kulturális meghatározottságát, funkcióját vizsgálom. A toponimáknak itt a másodlagos funkciói a hangsúlyosak. Az identifikáción, tájékozódáson túl a helyneveknek emlékeztető és egyúttal ideologikus szerepük is lehet (J. SOLTÉSZ 1979: 81–82, 89, 125), továbbá a névhasználók szempontjából pszichésen is fontosak: „A természeti környezet azáltal válik humanizált, »belakott« térré, ha az ott lakó ember megnevezi, s ezáltal birtokba veszi” (SZULOVSKY 2002: 107). A toponimák a tér szimbolikus kisajátításának eszközévé válhatnak (BODÓ–BÍRÓ 2000), a névadás, névhasználat pedig tükrözi az elnevező, illetve a névközösség kultúráját, szemléletmódját (HOFFMANN 1993: 29, 33). Jelen esetben olyan szellemi irányzattal állunk szemben, amely paratudományos nyelvrokonításával, nyelvelméletével hívta fel magára a nyelvtudomány figyelmét és ellenőrzését. Magam a témát igyekszem objektíven megközelíteni, már csak azért is, mert a vele való foglalkozás újszerű meglátásokkal szolgálhat a helynévkutatás számára a helynevek társadalmi vonatkozásait, felhasználását illetően.

2. Az „öröklött” helynevekkel végzett műveletek. A Pilis-kutatók szövegeiben gyakori *beszédes nevek* fordulat is mutatja, hogy az „alternatív” Pilis-diskurzus a neveknek igen nagy, egyfajta mágikus fontosságot tulajdonít, ami az antikvitás és a középkor névszemléletével rokonítható (HAJDÚ 2003: 121–128). Ennek jegyében a Pilis térségében már akár évszázadok óta jelen levő helyneveket mint beszélő neveket a Pilis ősi spirituális és történelmi vonatkozásainak a bizonyítására használják fel. Az adott toponimákat – legyenek azok hegyoldalak, rétek, források vagy építmények nevei – a diskurzusban presztízzsel rendelkező nyelvekből eredeztetik, tudálékos etimologizálással magyar szavakra vagy a gyöknyelvészet jegyében ősinek mondott szógyökökre vezetik vissza, illetve a közszói jelentéshez etimologikus asszociációkat fűznek. A következőkben ezekre hozok példákat a Pilis-kutatók szövegeiből, összevetve őket a FNESz.⁴-ben megadott etimológiákkal és egyéb megjegyzésekkel.

2.1. Különféle nyelvekből eredeztető tudálékos etimológiák. A *Pilis* név példáján már megmutatkozott, hogy egy nem átlátszó név, azaz jelnév esetében bőven nyílik lehetőség az idegen eredet kifejtésére. A Pilis-kutatók a nevet görög, jász, sumer vagy türk eredetűnek vallották (a FNESz.⁴-ben kifejtett szláv eredeztetést viszont meg sem említették, nyilván a szláv nyelveknek az ideológia szempontjából alacsony presztízse miatt). A mára már elhomályosult motivációjú nevek esetében, úgy tűnik, a magyar helyett az idegen nyelvekből való eredeztetés a kézenfekvőbb számukra. Ennek fontos hozadéka az, hogy az efféle tudálékos etimológiák a magyar népet más – lehetőleg tekintélyes, nagy múltra visszatekintő – népekkel állíthatják rokonságba a nyelvi kapcsolat felvetése révén.

A Pilisszentkeresztől Szentendre felé tartó Dera-patak *Dera* névelemét az egyik első Pilis-kutató, Sashegyi Sándor is etimologizálta, és a ’fekete völgy’ jelentésre jutott a görög *Dara*, török *Dere* alapján (Sashegyi 1998: 19). Egy másik Pilis-kutató, Herceg Ferenc a japánban találta meg a név eredetét, a *Dera* ugyanis japánul ’szentély’-t jelent (Herceg 2011: 7). A FNESz.⁴ szerint ugyanakkor a szó a perzsából (*darjā* ’tenger, tó, folyam’) kiindulva az oszmánon át (*dere* ’völgy, záporpatak, hegyi patak kiszáradó medre’) szerb közvetítéssel (*dera* ’patak, szakadék, völgy’) került a magyarba (FNESz.⁴ *Dera-patak*). Jellemző, hogy a szerb nyelv közvetítő szerepe (amit a pataknév első, 1796-os datálása is

jelez) Sashegyinél nem merült föl, a távoli japán eredet feltevése pedig a keleti, nagy presztízsű kultúrákkal való kapcsolatot hivatott erősíteni.

A *Duna* és az *Esztergom* etimologizálása nagymértékben összefügg. A Dunával kapcsolatban szinte minden esetben annak trák eredetű *Istrosz* neve jelenik meg a Pilis-kutatóknál, de nem a valódi, melléknévből származtatható 'erős, hatalmas, heves' jelentésében (FNESz.⁴ *Duna*), hanem a mezopotámiai *Istar* istennő nevével való rokonításban. Ez az eredeztetés valószínűleg Badiny Jós Ferenc „sumer-magyarológustól” ered (rá hivatkoznak), aki az *Istar* szónak az 'isten(nő)' jelentést tulajdonította, ez alapján pedig arra következtetett, hogy Esztergom neve valójában *Ister Gam*, azaz 'istennő kapuja' (hivatkozva Turok 2003: 30). Váry István a sumer–magyar rokonság elméletének a befolyása alatt így nyilatkozik: „Legfontosabb folyónk archaikus neve Ister, melyre többféle etimológiai magyarázat létezik: a nevet ógörög és kelta eredetűnek is vélik, azonban – összeilleszthetően az újabb sumer–magyar kapcsolat kutatásának feltárt eredményeivel – elkerülhetetlen az Istar (más korokban és kultúrákban: Asztart, Innana, Lilith) istennői névvel történő összefüggés vizsgálata” (Váry 2012: 30). Emellett ő az egyedüli, aki kitér a *Duna* szó eredetére is: szerinte „az ősi indoeurópai »dinu« szóból származtatott” (Váry 2012: 30); ez már megközelíti a FNESz.⁴ által közölt szkíta, azon belül sziginna eredeztetést a **danu*- 'folyó' szóból. Érdekes, hogy ez a szkíta eredeztetés eddig elkerülte a Pilis-kutatók figyelmét, holott az ideológia alátámasztásában szerepet kaphatna – ha nem utasítanak el a nyelvtudományt és a nyelvtudományi kézikönyvek, így a FNESz.⁴ használatát is. Az *Esztergom* név bolgár–török, illetve szláv etimológiája nem merül föl.

Törökből eredezteteti Lánszki Imre *Budakalász* nevét, mert szerinte a török korban *Budim Kalázi* volt a neve, amely törökök azt jelenti, hogy 'Budának a vára'. Ez számára azért fontos, mert földtani és egyéb „módszereivel” Ósbudát Budakalász mellett véli felfedezni (Lánszki é. n.). Ezt az eredeztetést viszont kivételesen az ugyancsak Pilis-kutató Halasy-Nagy Endre cáfolja meg a *káliz* népnévből való, a nyelvtudományban is helytálló származtatással (Halasy-Nagy 2012a: 11; vö. FNESz.⁴ *Budakalász*).

Simon Tamásnál a Szent Kereszt tiszteletére emelt első pálos kolostor egyik névváltozata – *Keresztúr* – a sumer örökség bizonyítéka. „A pilisi Szent Kereszt-monostor a középkori régi magyar nyelv szerinti Keresztúr Monostora = Kereszt-Ur Monostora. Fratres heremitae Sanctae Crucis: Kereszt-Uri remeték. Ősi bölcsessége a magyar nyelvnek. A Keresztnek és a távolról hozott Ur-i, Uruk-i lelkiségnek összeolvasztása.” (Simon 2012c: 15.)

Talán a legfigyelemreméltóbb etimologizálás a Pilisszántótól keletre található *Ziribár* nevű hegyhez fűződik. Szőnyi József, a szlovák lakta Pilisszántó magát szlovák származásának valló, de a helyi „ösmagyar” tevékenységben jelentős részt vállaló volt polgármestere korábban felgyűjtötte a környék dűlőneveit (GÁL–MALI–SZŐNYI 1996). Bevallása szerint a 72, általában szlovák eredetű dűlőnév közül egyedül a *Ziribár* nevének eredete nem volt világos számára; végülis Badiny Jós Ferenc és Marton Veronika fedte fel előtte a név „etimológiáját” (Péhl é. n., Marton 2012). A szó Marton szerint a *ZI.RI.BAR* módon tagolható, amely szótagok sumér jelentése alapján a helynév a következőket jelentheti: „magaslat, a leszálló fényé, a Napisten régi magaslata, a leszálló/felkelő Napisten magaslata, az éltető fény lakása, a teremő fény magaslata, a tündöklőn felkelő nap fordulója stb.” (Marton 2012). A denotátum, miután nevének jelentésére ilyen módon „fény derült”, kultikus funkciót kapott. A Pilis-hegy oldalában 2006-ban megépítették a Boldogasszonyról elnevezett, Makovecz-iskola tervezte kápolnát, amelyet úgy tájoltak, hogy

minden év december 21-én, a Ziribár mögül felkelő nap fénye az oltárra essen (Szőnyi 2006b). A név a FNESz.⁴-ben nem szerepel, de az említett Pilisszántó-monográfiában, SZŐNYI JÓZSEF gyűjtésében még ez olvasható: „A 18. századi forrásokban előforduló földrajzi nevek közül sok máig fennmaradt. Ilyen például a Vaskapu-hegy, a Három mező, a Som-hegy, a Hosszú-hegy, a Barina, a Mogyorós forrás, illetve Lieszkova forrás (Pilisszentkereszt területén). A Czivreber hegy neve a Ziribár-hegy elnevezésben él tovább” (GÁL–MALI–SZŐNYI 1996: 46). „Ziribár (Cilibár): Csobánkai területen lévő erdős, akác- »Placskóval« határos terület. Elnevezése ismeretlen. Régi neve Czevreber hegy.” (GÁL–MALI–SZŐNYI 1996: 54). A szó 18. századi formája tehát a németes hangzású *Cziv-reber* vagy *Czevreber* lehetett, de – bizonyára a népetimológias szóalakító tevékenység révén – a *Cilibár* is előfordul (GÁL–MALI–SZŐNYI 1996: 46). PESTY FRIGYES 1864-es Pest megyei gyűjtésében a hely *Csíribár* néven szerepelt (BOGNÁR közread. 1984 [1986!]: 88); THIRRING GUSZTÁV 1929-es turistakalauzában viszont már *Ziribár*-ként említi (THIRRING 1929: 52–53). A *Ziribár* név valódi eredetére nem találtam adatot, de elképzelhető, hogy az etnikailag egykor sokszínű vidéken németajkúaktól származott.

Látható tehát, hogy az idegen nyelvekből való eredeztetések között az egyes nyelvekkel „megkötött” etimológiai kapcsolat egyben az adott kultúrkör, sőt etnikum iránti szimpátiát vagy antipátiát is tükrözi. A görög, török, sumer etimologizálások a keleti vagy régi, nagy múltú civilizációkkal való kapcsolatot erősítik. A nyelvrokonítási elméletekben tükröződő viszonyokhoz hasonlóan a szláv nyelveknek nincs presztízsük az etimologizálásokban sem. A meglehetősen áttetsző szláv etimológiájú *Visegrád* névnek Váry István kilenc névváltozatát is felhossa, de nem említi, hogy a szó szláv eredetű lenne (Váry 2012: 30–31), Halasy-Nagy pedig az *Izbég* név szláv ’menedékhely, menekülő nép, menekültek’ (FNESz.⁴) eredeztetése ellen érvel az általa megfelelőbbnek talált *üz-bég* eredeztetéssel: „Neve nem a menekült, hanem az őz (azaz önmaga) és a bég (azaz úr) jelentésű szavak összetétele, azaz a saját maguk ura nép, akik mindenkitől függetlenek, szabadok” (Halasy-Nagy 2012b: 24).

2.2. A helynevek hangalakjából kiinduló asszociációk és a gyöknyelvészet. A Pilis-kutatók a Pilis vidékéről írva olykor az ottani helynevek hangalakjából számukra fontos következtetéseket vonnak le. Ide kapcsolódik a nyelvtudomány által mára már meghaladott 19. századi gyöknyelvészet módszere is, amelyet korábbi tanulmányomban már vázlatosan bemutatam.

Simon Tamás egy cikkében a Dömös környéki *Sárkány-gerinc* helynévből kiindulva a sárkány mint mitikus, ősi szimbólum fontosságát hangsúlyozza, és a *sárkány* szóról így gondolkodik: „A sárkány a »sár« gyökből származik, a »kány« kiegészítés a gyök jelentésének árnyaló, pontosító, megerősítő kifejezése. A »sár« gyök elsődleges jelentésében is a termékenységre utal, a föld és víz keveréke. Víz teszi termékennyé a talajt, amely szárazon meddő anyag. [...] Czuczor Gergely a jelentéskörnek három elágazódását jegyzi, 1. növés (sarj, ser – serken, serdül, serény, [?]) – szőr, szűr, szer (régi térképeken a dobo- góközi Szerkövek Szörkövek [?], Horánynál Szürkő-sziget), 2. vágás, darabolás (sarabol, sarló, tar-ló), 3. sárga (sárfehér, sárány, szár – száraz, szárad). Mindegyik fedi a sárkány jelentéskörét. A »kány« – kan egyik értelmezése: farok. A kan (kam, gam) jelenthet görbeségre utaló jelentéseket (kanyar, kancsal, kandi, kantár), és nemzőt is (manapság leggyakrabban a nemzőképes hím állatok jelölője). Ennek ősi gyökereit erősítheti az ógörög mennyegző, feleségül vesz kifejezés, mindkettő a »gam« előtagból ered. Előbbi

jelentése alapján Esztergom (Ister-gam) Dunakanyart is jelenthet. A számomra legtisztább, a lényegyet legegyszerűbben kifejező »lefordítása« a Sár-Kán. A kán a sztyeppei lovasnomád népek méltóságneve, a legmagasabb, gyakran már az isteni szintű uralkodó jelölője. Ehhez a megfejtéshez nem kell különösebb intuíció, mégis lefokozza ezt a szerény teljesítményt is az az utólag felfedezett tény, hogy ezt egy Kresznerics Ferenc nevű plébános-tanító akadémikus kb. kétszáz évvel ezelőtt már közzétette. A lényeg viszont az, hogy a Sárkány ebben az olvasatban az az isteni erő, amely által a teremtképes föld Teremtő Anyaggá szellemül.” (Simon 2012a: 27.) Az idézett rész mutatja, hogy a szerző a nyelvtudomány 19. századi „mellékvágányaira” alapozva, folyamatos asszociációs tevékenység révén „fejti meg” a szó „jelentéskörét”. Itt a Pilis-narratíva érvelésében kulcsfontosságú „ősi analógiás gondolkodásmód” (Gönczi Tamás) – miszerint „minden mindennel összefügg” – az idegen nyelvekből való eredeztetéssel együtt hat. A *sárkány* szó csuvasos török eredeztetése (TESz.) egyébként valószínűleg beleillene az ideológia kelet-centrikusságába, de a szerző, úgy tűnik, a szó magyar (?) eredeztetésében nagyobb ideológiai potenciált látott.

A *Dömös*, *Döme halála*, *Dömör-kapu* neveknél már említett török–magyar *döm* gyök is a „gyöknyelvészet” elméleti keretéből származik. Ugyanez a módszer a *Hármas-barlang*-nak a neve esetén is működik (ez az barlang, ahová a források szerint Boldog Özséb, a pálos rend alapítója félrevonult remeteéletet élni). Szántai Lajos a hangalakon elgondolkozva ezt írja: „HáRoM-KoRoNa. (A »h« váltópárja a »k«, az »m« váltópárja pedig az »n«). A három, magát a koronát jelenti. A »Hármas mező« Koronázó mezőt jelent, a »Hármas barlang« Koronázó barlangot. A Hármas barlang becsületes neve a szakrális működés szintjén, Koronázó barlang. Ki van ott bent? Az első szkíta király.” (Szántai [2006]: 28.)

A Pilis-kutatók szerintük a valójában szláv etimológiájú *Visegrád* szó is visszavezethető ősi magyar gyökökre, így máris új értelmet nyer: *ViZ-SZeG-GaRáD* (Vetráb 2011: 5). Hasonló még az *Esztergom* helynév Born Gergely-féle „megfejtése”: „Az Ister névnek van még egy fontos hangalaki megfelelője, ami ráadásul szorosan kapcsolódik az orosz-lán szumír csillagmítoszi értelmezéséhez: ez az ostor! Az ostor pedig a magyar hagyomány vonalán Atillához vezet!” (Born é. n.).

Egyes nevek esetében a hangalakból kiinduló asszociációknak különös szerepet tulajdonítanak. A *Holdvilág-árok* név esetében is hasonlóval találkozunk. A toponima a FNESz.⁴ szerint először csak 1920-ban fordul elő, és valószínűleg a benne található *Weislich-barlang* nevéhez (ném. ’fehér fény’) köthető (FNESz.⁴ *Holdvilág-árok*). A *hold* és a *holt* szó hasonlósága, illetve a *világ* poliszémiaja maga után vonhatja a *Holtvilág* konnotációt. Erre a jelentésbeli és hangalaki kapcsolatra épített Sashegyi Sándor és manapság Szörényi Levente is, akik a *Holdvilág-árkot* ősi kultikus helynek tartották, és kutatásokat végeztek, illetve végeznek benne. Sashegyi ugyan tisztában van azzal, hogy a név nem vezethető vissza olyan régre, amilyen régi sírokat ő keres, mégis úgy véli, hogy akik a nevet adták, valahogy mégis megérezhették a hely spirituális szerepét (Sashegyi 1998: 12); ennek nyomán többször a *Holtak Birodalmá*-nak nevezi a területet.

A nevekhez kapcsolódó konnotáció mint az ideologikus narratíva egyik érve merül fel a *Vadálló-kövek* esetén is. Andrassy Kurta János így ír: „Szer kövek, Thirring sziklák, Rám-szakadék, Vadálló kövek. Ez utóbbi neve elgondolkodtatott. Mintha fedne valamit, talán Vádló kövek lesznek inkább. – Vádló – Vadálló – összezsengő szavak, de nem azonos értelemmel. Mivel a »vadálló« szó hely- vagy tájnévnek is torz, inkább mintha titkos

szöveget takarna.” (Andrássy Kurta 2003: 12.) Ezt veszi át Pap Gábor is: a Pilisben mindkettejük szerint ősi építmények léteztek, amelyeket valakik elpusztítottak, de az olyan sziklaalakzatok (olvasatukban rommaradványok), mint a Vadálló-kövek, jelenlétükkel a mai napig „vádolják” elpusztítóikat (Pap 1994: 3). A helynév egyébként a FNESz.⁴ szerint talán a német *Wildstand* ’olyan hely, ahol szívesen és gyakran tartózkodik a vad’ tükörfordítása lehet (FNESz.⁴ *Vadálló-kövek*).

2.3. A helynevek közszoói jelentéséből származó asszociációk. Míg a közszoói jelentéssel nem rendelkező jelneveknél (J. SOLTÉSZ 1979: 31–32) az idegen nyelvekből való eredeztetés vagy a gyöknyelvész módszer bizonyul a leghatékonyabbnak az ideológiába való beágyazásra, addig a felismerhető etimológiai jelentéssel bíró szöveveknél a jelentésből kiinduló asszociációk, a nevek „ösmagyar”, spirituális konnotációi szolgálják ugyanezt a célt.

Azok a helynevek, amelyek a halállal kapcsolatos konnotációkat keltenek, különösen becsesek a Pilis-kultuszban. Ilyen például a már „etimologizált” *Dera* és a *Holdvilág-árok*, valamint a *Hideg-lyuk*, az *Ördög-lyuk*, a *Zsivány-sziklák* és a *Simon halála*, *Döme halála*. Ezek a toponimák annak a gondolatnak a szolgálatába állíthatók, mely szerint a Pilisben egy ősi, elfeledett-elfeledtetett spirituális és uralmi központ és ahhoz kapcsolódóan uralkodói temetkezési hely van. A Holdvilág-árokról már esett szó; a halállal való kapcsolatát Sashegyi Sándor (1998: 12) így magyarázza: „Meggyőződhetünk a Mithras-köemlékek ábrázolásairól, hogy a Hold a halál jelképe. Ha ez így van, a környék jelentős szent helye lehetett az itt élt népeknek, s egyben a nemzetség kimagasló személyeinek az élet utáni örök pihenő helye, temetője.” Ahogy fentebb a *Döme halála* helynév kapcsán bemutattam, a Pilis-kultusz számára a hely ideologikusan meghatározott szelleme predesztinálja, hogy milyen helynevek alakulhatnak ki a területen (Simon 2012c: 15); ez lehet a belső magyarázat a halállal kapcsolatos helynevek létezésére. Érdekesség, hogy az „alternatív” Pilis-diskurzuson kívüli SZÁDECZKY-KARDOSS GÉZÁnak is szemet szűrt, hogy a Pilisben sok a halállal kapcsolatos elnevezésű hely; a nevek eredetét felkutatva és útvonalat kijelölve ezért pecsételő s túramozgalmat indított a hegységben (SZÁDECZKY-KARDOSS 2011).

Különös a *Kis-Szoplák* és a *Nagy-Szoplák* nevű hegycsúcsok példája is. Ezek neve a szlovák *sopliak* ’taknyos kölyök’ szóból származik; első előfordulására 1887-ből van adat (FNESz.⁴ *Kis- és Nagy-Szoplák*). A két kiemelkedés Dobogókő és Klastrompuszta között helyezkedik el, azon a területen, amelynek felülnézeti képén Aradi Lajos egy misztikus koponyaábrát lát kirajzolódni. Ugyan a név idegen eredetű, a magyar nyelv számára nem átlátszó, mégiscsak született egy többlépcsős asszociációs megoldás a narratívába való beillesztésre: „Bővítsük a Koponya lehetséges jelentéskörét, kezdve az agy helyén elhelyezkedő két hegycsúcs, a Kis-Szoplák és a Nagy-Szoplák név-értelmezésével. Mit jelenthet a »szoplák« kifejezés? [...] Ennek eddigi egyetlen megfejtése Aradi Lajos Koponya-előadásain született meg, hallgatói közreműködéssel. A »szoplák« – tót szó, némi magyaros tájszólással – taknyos gyereket, embert jelent. Egy másik hallgató, Nepálból hozott tudás birtokában rávilágított, hogy az Ember, megvilágosodásának legfelső fokán felszabadítva a kundalini-energiát, olyan állapotba kerül, melyben agykérge zselé-szerűvé válik, képies hasonlattal »eltaknyosodik«.” (Simon 2012d: 12.) A Pilis-kultusz eklekticizmusába jól beilleszthető, indiai eredetű spirituális fogalom, a kundalini Simon Tamás magyarázata szerint „ős-energia”, amely összetekeredett kígyó formájában a gyökércsakrában

helyezkedik el, onnan felfelé szabadulva óriási energiát szabadít fel; az ember ezáltal tudatára ébred valódi, isteni lényének (Simon 2012d: 12). A távoli asszociáció is működik.

A *kapu* elemet tartalmazó toponimák a valós és a transzcendens világ közti átjárhatóságot jelképezik a Pilis-kutatók számára. Simon Tamás így ír a Pilisszentkereszt-közei helyekről: „a Vaskapu-völgyön haladunk, alatta Vaskapu-hegy, Vaskapu-szikla, Vaskapu-szurdok. Ilyen koncentrációban csak itt fordul elő ez a minőség. Vaskapu-hegy, alatta Vaskapu-erdővel még található Esztergom mellett, később látni fogjuk, ez is szoros kapcsolatban áll a Hellyel. A Vaskapuk a koponya és a gerinc (agy és gerincvelő) találkozásánál, az »öreglyuk«-nál érintkeznek a Koponyával [felülnézeti ábrán – I. R.], egyértelműsítve az átjárás-minőséget.” (Simon 2012c: 15.) A „dimenziókapuk” sorához a szentendrei Dömör-kapu is csatlakozik.

A patrocíniumi névadású településnevek is beágyazódhatnak az ideologikus diskurzushoz. Kétféle mentalitás figyelhető meg: Halasy-Nagy Endre a patrocíniumi eredetű településneveket annak tudja be, hogy az Árpád-házi királyok ezáltal akarták eltüntetni a Pilisben működő ősvallást (Halasy-Nagy 2012b: 23–25). Gönczi Tamás ezzel szemben egyes patrocíniumi eredetű toponimákat felhasznál a hely „tipikusan magyar” jellegének bizonyítására. Jellemző módon azokat a neveket emeli ki a térképről (és történeti kontextusukból), amelyek a kultusszal valamilyen módon kapcsolatba hozhatók. „A táj itt különös módon kapcsolódik össze a szakralitással. De kezdjük az elején. Vegyük szigorú időrendi sorrendben, hol is létesültek a kezdetben pálos kolostorok: Pilisszentkereszt – Pilisszentlélek – Pilisszentlászló. Nézzük csak a helynév elhagyásával a három helység tartalmi minőségét – kereszt, lélek, László –, már meg is van a tipikusan magyar lovagi minőség. Ennek a nyomai a magyar népmesétől a székel templomfalakig jól nyomon követhetők. Legeklektikusabb példa erre maga Szent László lovagkirály a maga teljes lovagi attribútumával.” (Gönczi 2012: 34.) A három településhez pálos alapítású kolostorok köthetők (vagy legalább a nevükhöz, l. *Pilisszentkereszt*), és habár Keszthely határában is található pálos kötődésű rom (a hivatalos álláspont szerint ez volt a rend első kolostora, Gy. 4: 700), mivel neve „néma”, nem került bele a felsorolásba. Szent László mint tipikusan magyar szent az „ősmagyar” diskurzushoz jól illeszkedik: mondáit helyi kontextusba is hozva mint „táltos királyról” is beszélnek róla (Turok 2003: 30). *Pilisszentkereszt* a kereszt szimbólum általánossága miatt épül be a Pilis-kultuszba, ami megerősítést kap azáltal, hogy a pálosok első kolostora a Szent Kereszt tiszteletére épült – noha *Pilisszentkereszt* neve valójában a török kor után visszatérő és kolostorukat kereső pálosok téves lokalizálásából fakad (FNESz.⁴). Emellett *Pilisszentlélek* neve a Pilis-kutatók szerint egyértelműen a lelki tartalmakra utal, így spirituális asszociációkat teremthet.

A *Prédikálószerék* neve sem maradhat ki az interpretálásból; itt már egyértelmű utalás is található az ősmagyar vallásra: „A Prédikálószerékről is nem papi litánia, egyházi szertartás hangzott el egykor, sokkal inkább a hajnali Naphimnusz szózata, megszökök imája, az erdők rejtekén élők fohásza a Naphoz, a Napból kilépő Boldogasszonyhoz” (Halasy-Nagy 2012b: 24).

A Pilis-kultusz eklektikus, újpogány, ezoterikus spiritualitásának az állatövek, zodiákusok is részei. Ennek nyomán kerültek előtérbe a *sárkány*, a *disznó* és a *kakas* állatnevekből származó mikrotoponimák a kínai állatöv alapján. Simon Tamás a Dömös és Visegrád közt a Duna partjáig lefutó *Sárkány-gerinc* és a Pilisszentlászlótól nyugatra fekvő *Sárkány-oldal* spirituális és történelmi szerepét boncolgatja cikksorozatában a *sárkány* szóból kiindulva. A helyek a szerző szerint energiagócok, valamint szerinte itt történt meg

Árpád-házi királyaink szakrális beavatási rítusa a hivatalos koronázás előtt (Simon 2011, 2012a, 2012b). A *Sárkány-gerinc* és *-oldal* helyneveket a mai térképek közlik, első említésüket vagy nevük eredetét azonban nem sikerült felkutatnom, és PESTY 1864-es helynévgyűjtésének anyagában sem szerepelnek.

A *disznó* elemet tartalmazó helynevek (*Kis-Disznó-hegy*, *Nagy-Disznó-hegy*, *Disznó-lyuk*, *Disznó-szállás*, *Disznós-rét*) kapcsán Simon a zodiákusbeli disznóra és annak sokféle mitológiai vonatkozására utal. A makkoltató disznótartást mint a néveredet „földhözragadtabb” változatát is ismeri ugyan, de – ahogyan azt már korábban idéztem (IMREH 2014: 112) – Simon Tamás az irracionálisabb néveredet mellett tör lándzsát.

A kakas zodiákusjegye térképi „formai analógia” révén és helynevek kapcsán is megjelenik: „a fejét és nyakát Esztergom és környéke rajzolja ki a Dömös feletti kanyarulattal, farktollazata a másik, a szentendrei Duna szakasszal azonosítható, lábai pedig Piliscsaba, Pilisvörösvár illetve Pilisborosjenő irányában rajzolódnak ki. Közvetlenül Dobogókő alatt pedig ott találjuk a Kakas hegyet, keleti irányban a Madár-hegyet (Kakas és Madár azonos jelentésű). Mivel őseink tájékozódásának alapját a Nap és a csillagok adták, az elnevezések megfigyeltéhez a zodiákus állatképeit kell segítségül hívnunk.” (Turok 2003: 29.) A Kakas-hegy valóban megtalálható Dobogókő és Pilisszentkereszt között, de a Madár-hegyre sehol nem találtam adatot.

A pálos rend megalapításának helyszíne, a forrásokban *Hármas-barlang* néven ismert hely nevére már volt szó a gyöknyelvészet kapcsán. A toponima spirituális tartalmakat is fölidéz: „A barlang Hármas elnevezése valószínűleg a test-lélek-szellem együttállásának anyagiassult klauzúráját jelenti” (Gönczi 2012: 31–33). A barlangot a történettudomány a Klastrompuszta melletti három barlanggal azonosítja (Leány-, Legény- és Bivak-barlang) (HORVÁTH – H. KELEMEN – TORMA 1979: 234–237, Gy. 4: 700), de az „alternatív” Pilis-kutatás ezt nem fogadja el, és a *hármas* további fejtegetésével próbálja megfejtetni a rejtélyt, felfigyelve a számmisztikai lehetőségre is (pl. Gönczi 2012: 205). A szerző történelmi szempontú kiemelését is tesz: „Többek szerint ez a barlang rejti a magyarok első királyának testét. [...] A Hármas-barlang negatív képe annak a hármas hegynek, amin a magyar kettős kereszt életfája nyugszik.” (Gönczi 2012: 31–33.) A három közül az egyik, a *Legény-barlang* valószínűleg a közeli *Klapec* (szlovák ’fiú, legény’) nevű helyről, tükörfordítással kapta a nevét (első előfordulása az 1887-es *Chlapec*; FNESz.⁴). A közeli *Leány-barlang* neve az előbbi toponima közreműködésével, indukciós névadással keletkezhetett. A két barlangot azonban nemcsak korreláló nevük kapcsolja össze, hanem a barlangászok is sok hasonlóságot látnak köztük, és testvérbarlangokként is emlegetik őket (SZALAMONIDESZ–SZIGETI 2011: 62). Ezt Gönczi Tamás a „a tökéletes egység (legény és leány), a teljes, mitikus Egész” megnyilvánulásának tartja (2011: 114–116).

Az „Ős-Budát” Budakalász mellett feltételező Lánszki Imre számára a környékbeli, egymástól alig több mint egy kilométerre elhelyezkedő *Aranylyuk-barlang*, *Ezüst-hegy* és egy *Vas-lápa* nevű hely (ez utóbbira nem találtam adatot) Attila király mondabeli hármas temetkezésére utal. Lánszki ezzel is bizonyítja a maga Ósbuda-verzióját, és kutatásokat szorgalmaz (Lánszki 2006[?]).

Noszlopi Németh Péter – Ósbudát Pilismarót környékén lokalizálva – a Dobogókő közeli Szer-köveket az Anonymus által említett Szer-rel (Pusztaszer) hozza összefüggésbe (Noszlopi Németh 1998: 52–54). A *Szer-kövek* neve egyébként a legnagyobb valószínűség szerint a sziklaalakzatok sorszerű elrendeződéséből adódik (FNESz.⁴). A szónak a gyöknyelvészetben és általa az „ősmagyar” szubkultúrában különös, sokrétű értelmezése

és jelentésköre alakult ki (a *rend-szer, szert tart* stb. kifejezések kedvelt használata, l. pl. Gönczi 2004: 233–236).

Hasonló névmagyarázó részletekre a kutatók szövegeiben számos helyen akadhatunk (a *Nagy-Villám-hegy, Pap-hegy, Szentléleki-patak, Árpád-vár* stb. kapcsán); közülük a *Dobogókő* és a *Pilis* példáját előző dolgozatomban részletesen tárgyaltam. Elég, ha egy helynév jelentéséhez valamiféle vallási, mitológiai, ezoterikus vagy történeti jellegű adat, szimbólum kapcsolható, a „sokatmondó” helynév a Pilis-kutatás narratívájában máris a bizonyítás részévé válhat. A Pilis és a Visegrádi-hegység térképeiről szemlélve számos további toponima – pl. *Ráró-hegy, Pap-rét, Strázsa-hegy* – lehetne közzói értelménél fogva alkalmas további asszociációkra; ezek talán anyaggyűjtésemet követően be is épültek a diskurzusba. A Pilis-kutatók eljárása itt már ahhoz hasonló, ahogy a népnyelv egy-egy feledésbe merült eredetű helynév kapcsán eredetmondaszerű népetimológiákat állít fel. Ez a népetimológiának a névalkotásmód mellett a másik, folklórral kapcsolatos válfaja (HOFFMANN 1993: 158): „magát a nevet állítják epikai keretbe, s rövidebb-hosszabb történetet költenek hozzá” (RÓNAI 1982: 17).

3. Új helynevek alkotása. Az olykor már több száz éves toponimák előbb bemutatott rekontextualizálásán túl a Pilis-kultusz helyi természeti és mesterséges objektumok átnevezésével, újonnan létrehozott építmények elnevezésével a helynévanyag formálójává is vált. Az új helynevek főleg a kultusz központjában, Dobogókőn és környékén, illetve Pilis-szántó környezetében alakultak ki.

Az adatgyűjtés során magam is szembesültem azzal a problémával, hogy nem is egyszerű eldönteni, mi számít névnek. E kérdés a helynévgyűjtések során is nehézséget jelentett, és tisztázatlansága a helynévtárak különbözőségét eredményezte (HOFFMANN 2003: 45). A tulajdonnévi kategória körülhatárolása kapcsán HEGEDŰS ATTILA a szövegkörnyezet és a szituáció szerepét emelte ki (1997). HAJDÚ MIHÁLY TOLCSVAI NAGY GÁBOR (1996) gondolatmenetéből kiindulva, miszerint szociokulturális körülmények tesznek egy nyelvi jelet tulajdonnévvé, a szituációt helyezte a középpontba, és a tulajdonnévi kategória meghatározásában a teljes szubjektivitásig jutott: „Minden nyelvi jel tulajdonnév, amit alkotója vagy használója annak tekint” (HAJDÚ 1998: 12). HEGEDŰS ATTILA szerint „a név teremtésének praktikus oldala a nagybetűs kezdés és a határozott névelő elhagyása” (1997: 8).

A gyűjtés során főleg írott anyagokra támaszkodtam. Az átböngészett kiadványokban, cikkekben, internetes anyagokban a magyar helyesírás szabályaira támaszkodva a nagy kezdőbetűs szavakra irányult a figyelmem. Csakhogy a gyakorta érzelmileg telített, retorizált szövegekben – főleg a hely spiritualitását körüljáró részeknél – bizonyos szavak, szókapcsolatok esetében gyakori a nagybetűs szókezdés. Mint megállapítottam, a kiemelés itt többnyire stilisztikai eszközként működik, a metaforizálás, a hatáskeltés, a mondani-való képszerűvé és mély értelművé tétele, az adott fogalom megszemélyesítése érdekében (pl. a *Dobogókő* című folyóirat 2012. decemberi számából: *Világ Világossága, Mágus, Teremtő Atya Fia, Mester, Sátán, Fény, Égi, Földi, Tökéletesség, Megváltás, Ember, Szövetség, Út, Hely, Kilencesség, Szent Súlyom városa*).

A nagybetűvel való hangsúlyozás olykor helyeket jelölő szavakat, szó szerkezeteket is érint. Mivel azonban a nagybetűsítés gyakran stilisztikai cézzal történik, a kapott állomány felülvizsgálatot igényelt. Különösen Gönczi Tamás írásaiban találkozhat az olvasó olyan, helyeket jelölő szó szerkezetekkel, amelyeket leginkább a katolikus litániaszövegek

invokációihoz lehetne hasonlítani (pl. Szűz Mária megszólításai a lorettói litániában: *Szűz virág szent anyja, Csodálatos anyja, Igazság tükre, Titkos értelmű rózsza, Elefántcsont torony, Béke királynője, Magyarok Nagyasszonya*). Ezekhez hasonló pilisi példák Sashegyi Sándortól: *Holdvilágárok ~ Holtak Birodalma ~ Holtak Nagy Birodalma ~ Fekete Völgy*; Gönczi Tamástól: *Csolnoki-domb ~ Hunok Temetője, Üllőkő ~ Királyok Köve ~ Alapkő ~ Mindenek Alapja; Szántó-hegy ~ Hangos-hegy ~ Mennydörgés ősmagyar hegye; Garancs-hegy ~ Boldog-hegy*. Gönczi Tamás ezeket a megjelöléseket a néphagyományra vezeti vissza, ám a hivatkozások vagy az adatközlők megjelölése hiányában ezeket inkább tartjuk a szerző leleményének. A fenti példákat nem tartom helynévnek. VESZELSZKI ÁGNES nyomán inkább a helynévparafrázisok közé sorolhatók (vö. Pécs: *a Mecsek kapuja*, Finnország: *Európa Japánja*, Kolozsvár: *Erdély szíve*; VESZELSZKI 2008); vizsgálatukra itt most nem térek ki. Mindenesetre megállapítható, hogy ideologikus konnotációk szerrint jönnek létre, és a mondanivaló misztifikálását és a „minden mindennel összefügg” jellegű hatáskeltést szolgálják.

A névséget azokban az esetekben volt a legkönnyebb megállapítani, amikor egy, már elnevezett denotátum megjelölésére született új név, az előzővel szinonim viszonyban. Ezek a következők: *Déry-forrás ~ Boldogasszony-forrás ~ Nagyboldogasszony-forrás; Trézsi-forrás ~ Szeretet forrás; Thirring-körút ~ Turul-körút ~ Táltos-körút; Magaslen-hegy ~ Magas-hegy ~ Mágus-hegy*. A 2003-ban felfedezett barlang *Szent Őzséb-barlang* nevének helynévisége sem volt kérdéses.

A kultusz új objektumokat is létrehozott a hegyvidéken. Ezek neveit – tekintet nélkül arra, hogy építményt, útvonalat vagy egyebet jelölnek – szintén a helynevek közé soroltam a szakirodalmi tipológiára és útmutatásra támaszkodva: „helynévvel a valóság legkülönbözőbb dolgait illelhetjük: minden olyat, ami a helyhez kötöttség ismervével rendelkezik” (HOFFMANN 1993: 44, 46–48). Ezek a következők: *Boldogasszony-kápolna, Csillagösvény, Fény-kapu, Naptemplom ~ Nap Háza ~ Napház, Pilis Keresztje, Pilis Kapuja, Boldogasszony-körút ~ Nagyboldogasszony-körút*.

Az új helynevek kialakulásának a datálása vagy a névadó személy megállapítása az újonnan létrejött objektumok névadásánál okozza a legkevesebb nehézséget. A többi név eredetének a Pilis-kultusz elsősorban internetes közege miatt nehéz utánajárni, hiszen ebben a közegben a szerzőség, a hivatkozások és az információk datálása kevésbé fontos. Dolgozatom szempontjából végül is ezek a kérdések kevésbé jelentősek, mert elsősorban a neveken átsütő sajátos szemléletmódot teszem vizsgálatom tárgyává. A továbbiakban először végigveszem az összes kiválasztott nevet, és ahol tudom, röviden ismertetem a névadás körülményeit, majd az ezekből adódó tanulságokat igyekszem levonni. A neveket a következő csoportosításban tárgyalom: 1. már elnevezett objektumok új nevei; 2. új objektumok elnevezései. Félkövérrrel az újonnan keletkezett neveket különítem el a már korábban is létezőktől. Hogy a nevek mennyire elterjedtek, azt nem vizsgáltam. Némelyikük már térképen is szerepel (pl. *Nagyboldogasszony-forrás*), más névvel csak egy-szeri előfordulásként találkoztam (pl. *Buda-kő*), ennek ellenére felvettem a listára, mert jól illusztrálja a Pilis-kutatók és -hívők szemléletét.

3.1. A már névvel rendelkező denotátumok új nevei

Déry-forrás: Boldogasszony-forrás ~ Nagyboldogasszony forrás. A *Déry-forrás* nevet eredetileg Déry Józsefről, az MTE tiszteletbeli elnökéről kapta, aki a századforduló környékén induló magyar turistamozgalom kiemelkedő alakja volt. A forrást ezen a néven

már THIRRING GUSZTÁV is említi turistakalauzában (1929: 142). A forrás 2007-ben kapta új nevét, amikor a Nagyboldogasszony Szeretet Egyház hívei felújították a környékét.¹ A név az emlékeztető nevek körébe tartozik. A *Boldogasszony-forrás* névváltozat véleményem szerint másodlagos, valószínűleg névelemelhagyással, redukcióval (*Nagy-*) keletkezett a hosszabb eredetiből. A 2010-es FARAGÓ-féle térképen már új nevén is szerepel: *Déry-f. (Nagyboldogasszony-f.)* (FARAGÓ szerk. 2010). A (*Nagy*)*boldogasszony* név a templomcímeket illetően igencsak gyakori volt a középkori Magyarországon; MEZŐ ANDRÁS kutatása alapján ekkor közel 600 egyházat szenteltek a tiszteletére. A *Boldogasszony* név kapcsán a századforduló táján felmerült, hogy az ősi magyar hitvilág istenasszonyának neve volt eredetileg, és a kereszténység megjelenésekor tisztelete egybeolvadt Szűz Mária tiszteletével; erre néprajzkutatók néphagyománybeli bizonyítékokat is véltek találni. A névtudomány a név mögött *Mária* latin megszólításformájának (*Beata Maria*) a magyar fordítását látja. (MEZŐ 1996: 210–212.) Megfigyelhető azonban, hogy a manapság létrejövő „újpogány” mozgalmak zászlójukra tűzik ezt a nevet, mivel az ősmagyar istenasszonyt tisztelik benne (l. az említett egyház nevét). Ezzel párhuzamosan a *Boldogasszony* mint Szűz Mária jellegzetes magyar megszólítása a Szent István-i országfelajánlás révén a magyar nemzeti diskurzusban a magyar identitás jelölőjévé is vált. A források tisztelete pedig tipikusan „újpogány” vonás (SZILÁGYI–SZILÁRDI 2007, SZILÁRDI 2013).

Trézi-forrás ~ Trézi-kút: Szeretet-forrás. A Pilisszántó melletti forrás a helyiek elbeszélése szerint valószínűleg a helyi szlovákoktól kapta a *Trézi* nevet: a *tri* 'három' szóra vezethető vissza, mivel háromszor bukkan elő a föld alól (saját gyűjtés – I. R.). THIRRING *Trézi-kút*-ként említi (1929); Szőnyi József egykori pilisszántói polgármester *Mária Terézia* nevével rokonítja, illetve a római *Trevi-kút*-tal való párhuzamát említi.² A forrás másik neve, a névelem cseréjével alakult *Szeretet-forrás* név valószínűleg Szőnyi Józseftől származik, és a forrás 2010-es felújításához kötődik. A *Szeretet-forrás* név *Szeretet* elemében Szőnyinek a falujával és a Pilissel kapcsolatos lokálpatriotizmusát vélem felfedezni (Szőnyi 2009).

Nagytuszkó: Attila-fej ~ Attila sisakos feje. A Dömös és Dobogókő közt elhelyezkedő, vulkanikus eredetű Vadállókővek egyik sziklaalakzata. A *Nagytuszkó* nevet már THIRRING is említette (1929: 128–129). A sziklaalakzat éle egy pontból emberi arc profilját mintázza. A metaforikus úton kialakult *Attila-fej* és *Attila sisakos feje* neveket a 2000-es évek Pilis-kultusza eredményének tartom (legkorábbi internetes adatom: 2008), bár korábban is megjelenhetett, egy másik sziklaalakzat neve ugyanis már 1929-ben is *Árpád trónja*. SZALAMONIDESZ–SZIGETI turistakönyvében mindkét névváltozat szerepel (2011: 48), FARAGÓ 2010-es térképén: *Nagy tuszkó*. A Vadállókőveket az „ősmagyar” szubkultúra ősi romok maradványainak tekinti. Ugyan lehetséges, hogy az *Árpád trónja* névhez hasonlóan nem korábbi névadás eredménye, az viszont biztos, hogy a jelenlegi Pilis-tisztelő diskurzusba jól illeszkedik.

Felkiáltójel ~ Fordított felkiáltójel: Buda-kő. Ugyancsak a Vadállókővek csoport tagja. A *Buda-kő* elnevezésre egyetlen adatom Aradi Lajostól van (2011b). A *Felkiáltójel* nevet

¹ Nagyboldogasszony Szeretet Egyház tevékenysége: <http://nagyboldogasszony.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=767690>; Nagyboldogasszony Szeretet Egyház 2007-es forrásszentelése: <http://nagyboldogasszony.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1058387>. (2015. 11. 12.)

² Szőnyi József a Trézi Szeretet forrásról: http://www.pilisszanto.hu/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=32&Itemid=43. (2015. 11. 12.)

már THIRRING is közli (1929: 128–129); a *Fordított felkiáltójel* név a sziklaalakzat korábbi nevének pontosítása miatt jöhetett létre. A szikla alakjában Aradi az Attila-fejhez hasonlóan egy emberi arcot vélt felfedezni, tehát a *Buda-kő* elnevezés Aradinál metaforikusan történt. Ugyanakkor figyelembe véve, hogy hathatott rá a Vadálló-kövek csoportjában már ismert *Árpád* és *Attila* név is, a névadás indukciósnak is tekinthető, hiszen illik a régi magyar (mitikus) múlt neveinek sorába.

Magaslen ~ Magas-hegy: Mágus-hegy. A *Magaslen* név PESTY 1864-es helység-névtárában bukkan fel (PASTINSZKY – TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ 1977: 114) a Dobogókőtől északra elhelyezkedő hegyre vonatkozóan. A *Mágus-hegy* valószínűleg Aradi Lajos találmánya, aki szerint a Rám-hegy, az Árpád-vár és a Magas-hegy az Orion csillagkép ún. övcsillagait rajzolja ki, hasonlóan a gízai piramisokhoz (Aradi é. n.). Az első közvetett adat a *Mágus-hegy* név előfordulására 1998-as; Aradi ekkor fedezte föl az iménti összefüggéseket. A névvel az egyik dobogókői spirituális túrán is találkoztam, ahol résztvevő megfigyelőként voltam jelen 2013 októberében. A hegy a narratívában spirituális jelentőségű. A *Mágus-hegy* a *Magas-hegy* névváltozat alapján, népetimológiával alakult; az „ősmagyar” névösztrőn természetsszerűleg a *mágus* szót értette bele a korábbi névbe.

Thirring-körút: Turul-körút ~ Táltos-körút. A Thirring-körutat 1989-ben az MTE Hunfalvy Osztálya hozta létre erdélyi és kárpátaljai fiatalok közreműködésével, a Dobogókő északi felén (SZALAMONIDESZ-SZIGETI 2010: 59). Nevét az MTE alapítójáról, Thirring Gusztávról, a századforduló környékén fellendülő magyar természetjárás kiemelkedő alakjáról kapta, aki az egyesületi élet szervezése mellett a turistairodalom fellendítésén is fáradozott (POLGÁRDY 1941: 197). Aradi Lajos 2000 körül fedezte fel, hogy a *Thirring-körút* felülnézetből egy kiterjesztett szárnyú madarat formáz; a körút új neve a formája alapján metaforikusan keletkezett: *Turul-körút*. A *Táltos-körút* név metonimikus úton, a Dobogókő-t érintő spirituális mozgalmak, táltostalálkozók résztvevői révén alakulhatott ki. A *Turul* név megjelenése látványosan a névadó nemzeti szemléletéből fakad; az ösvény alakja számára magától értetődően nem például egy veréb vagy kakukk, hanem a szimbólumértékű, a középkori krónikákban az Árpád-ház őseként megjelölt turulmadár alakját formázza (vö. Aradi 2011c, 2011a).

Pilis hegység: Pilisi-háromszög ~ Pilis-szív. A *Pilis hegység* név kialakulásáról előző tanulmányomban már volt szó. Az „ősmagyar” szóhasználatban, a hegy felülnézeti képe alapján a *Pilisi-háromszög* név is létrejött a *Pilis* nevének egyfajta változataként, a közszói névrész cseréjével és helynévképzővel. A háromszög-analógiát a Bermuda-háromszög is erősíti átvitt értelmé révén (‘olyan hely, ahol eltűnnek dolgok’: a *Pilis* mint elpusztított hajdani kultikus hely) (vö. Szörényi 1996: 18, Vetráb 2012: 7). A *Pilis-szív* név a metaforikus alakmeghatározáson alapuló névadás eredménye; a *Dobogókő* toponimával jól kiegészítik egymást (l. IMREH 2014).

3.2. A Pilis-kultusz által létrehozott objektumok nevei

Boldogasszony kápolna. A kápolna egy 1996-ban megfogalmazódott ötlet alapján 2006-ban épült meg Pilisszántó határában Makovecz Imre tervei alapján, kizárólag kőből. A Pilis-hívők szerint a Szent György energetikai vonalon áll, kör alakú, kéttornyú. Tájolása középkori (és jelen narratívában misztifikált) szokás szerint úgy történt, hogy a december 21-i napfelkeltekor a Ziribár felől érkező napsugarak a kápolnában lévő, kezében tulipánt tartó Szűz Mária-szobrot világítsák meg (vö. a *Ziribár* név magyarázatával). A bejárat fölött egy „Napmadár”-szobor van; a kápolna tetején levő fénynyílás a falu temetőjében

talált rejtélyes „Keresztes Kő” keresztmotívumát adja (Szőnyi 2006a). FARAGÓ (szerk. 2010) és SZALAMONIDESZ-SZIGETI (2010) is jelöli térképén. Nevét Szűz Mária *Boldogasszony* névváltozatáról kapta az egyházi létesítményekhez hasonló módon, a templom patrónájáról (l. korábban, a *Nagyboldogasszony-forrás*-nál).

Csillagösvény. Szőnyi József közreműködésére 2007–2008 közt közadakozásból egy kálváriaszzerű, stációkból álló emlékhely épült Pilisszántón, a Pilis-hegy oldalában, amelynek célja: „itt most ne a fájdalmas szenvedés öntse el az idelátogató szívét, hanem a történelmünk dicsőséges állomásai buzdítsák hazafias öntudatra azokat a társainkat, akik nemzeti értékeinket itt a Pilisben keresik” (Szőnyi 2008). Az egyes állomások Nimród, Attila, Árpád, István, László, Mátyás, Szent (!) Özséb alakját felidéző faragott oszlopok. Az ösvény a Boldogasszony kápolnához vezet fel, amely a stációk célállomását is jelenti. Az emlékhely neve a székely Csaba-hagyománybeli Hadak Útjával (azaz a Tejúttal) azonos jelentésű, a székely himnuszából is ismert *csillagösvény* szóból jött létre metaforikus névadással. A szó megidézi a nemzeti narratíva Erdély-kultuszát is, amelynek fontos helyi vonatkozása is van. Pilisszántón ugyanis már néhány éve a csíksomlyói pünkösdi búcsúval azonos időben testvérbúcsút rendeznek az új Boldogasszony kápolna mellett, a Pilis-hegy oldalában, az anyaországi és a külhoni magyarság egységének kifejezésére.

Naptemplom ~ Nap Háza ~ Fénytemplom. Gerhard Kegli, 1956-os emigráns szülők külföldön született gyermeke Magyarország és Dobogókő spiritualitása által megragadva telket vett a településen, ahol Makovecz Imre tervei szerint házat építtetett: nagy része faanyagból készült, kupolával, a kupola alatt emeleti közösségi térrel. A ház meditációs központként működik; a tulajdonos elképzeléseinek megfelelően mindenféle vallás követői előtt nyitva áll; „Geri bácsi” a kerítést is elbontatta. Az épületet 2011. november 16-án adták át. Eszmei elődje a Hajógyári-szigeten álló *Naptemplom* volt, amelyet az adott terület új tulajdonosa hároméves fennállás után 2004-ben elbontatott.³ A *Naptemplom* metonimikus névadással kapta a nevét; a *Nap* mint központi mitológiai szimbólum (az igazság egyetemes szimbóluma, élet-, halál-, halhatatlanság- és újjászületés-szimbólum; vö. PÁL-ÚJVÁRI 1997: 336) felhasználásával a ház spirituális funkciójára utal. Internetes forrásokban a *Nap Háza* és a *Fénytemplom* szinonim nevek is előfordulnak (fény: isteni kinyilatkoztatás, kozmikus teremtés, tudás, élet, üdvösség, boldogság, igazság, hit, megvilágosodás szimbóluma; vö. PÁL-ÚJVÁRI 1997: 141); a név bizonyára még nem szilárdult meg. Mellette egy kisebb, még épülőfélben lévő épület neve a *Nap Háza* korrelatív párja: *Hold Háza*.

Pilis kapuja. A Pilisszántó melletti kőbányából kialakított Sziklaszínház bejáratánál álló, a Nagyboldogasszony Szeretet Egyház által 2005-ben Pilisszántó községnek adományozott hármass faragott kapu birtokos jelzős szerkesztésű neve. A település földrajzi helyzetét jelölő helynévparafrázis, a *Pilis kapuja* is besugárzott a névalakulás folyamatába. Pilisszántó ezzel a „szlogen” reklámozza magát a település honlapján, bár ugyanezt elmondhatja magáról Pomáz és Dömös is, illetve Budakalászon is található ilyen nevet viselő vegyeskereskedés.⁴ Az „újpogány” spirituális irányzat Pilis-szerte több kaput is

³ Interjú a Nap Háza tulajdonosával, Gerhardt Keglivel: <http://www.facebook.com/photo.php?v=447041675339491&set=vb.364518950295451&type=3&theater>; Naptemplom, Dobogókő: <http://www.naptemplom.eoldal.hu/fenykepek/nyilvanos/all--a--naptemplom--dobogokon--/>. (2015. 11. 12.)

⁴ Pilisszántó – A Pilis kapuja: <http://www.pilisszanto.hu/>; Pomáz – A Pilis kapuja: <http://www.pomaz.hu/bemutakozas>; Dömös – A Pilis kapuja: <http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek>

felállított (a Rám-hegyen, Dobogó-kőn is) a kapuszimbolika jegyében (különböző kozmikus régiók közti átjárások szimbóluma; vö. PÁL–ÚJVÁRI 1997: 236). Itt a létrejött név a helynév-parafraízis, a denotátum jellege és szimbolikus jelentősége közti nyelvi játék eredménye.

Fénykapu ~ Attila kapu ~ Attila Buda kapu. Farkaslaki Jakab György székely faszobrász alkotása a Thirring-körút kezdeténél Dobogókőn. A kapu két oldalán Attila és Buda alakja van kifaragva, fölöttük a Nap és a Hold, az út fölött egymásra hajló két kapufélfa találkozásánál pedig a Táltos Iskola címere található. Szerepel a FARAGÓ-féle 2010-es térképen. A *fénykapu* az ezoterikus gyógyítás, természetgyógyászat körében használatos fogalom.⁵ Több újonnan állított díszkaput is neveznek fénykapunak Dobogókő környékén; a *fénykapu* név szimbolikus jelentősége révén, metaforikus úton keletkezett. Az *Attila kapu* név lehet a legelső, Kovács András, a Táltos Iskola vezetője ezen a néven említi filmjében.⁶ Az *Attila Buda kapu* nevet a rajta ábrázolt személyek alapján, metonímia útján kaphatta. A kapu állítása a Táltos Iskolához köthető; talán 2002-ben történt, de pontos datálást nem találtam.

Boldogasszony-körút ~ Nagyboldogasszony-körút. Önálló turistajelekkel nem jelölt ösvény-körút neve Dobogókő környékén; néhol a Thirring-körutat érinti. Több internetes forrás közli. A Nagyboldogasszony Szeretet Egyház nevéhez fűződik létrehozása; 2002-ben kezdték el kialakítani (l. korábban a *Nagyboldogasszony-forrás-nál*⁷).

Szent Özséb-barlang. 2003-ban, a Pilis-hegyben felfedezett barlang neve. Nevét Boldog Özsébről, a pálos rend alapítójáról kapta, akit az „ösmagyar” szubkultúra különös tisztelettel övez (l. IMREH 2013: 39–42, 2014: 108). Az elnevező kiléte ismeretlen előttem, de ha szakember volt is, a „hely szelleme” hathatott rá. Ezt az is mutatja, hogy Özséb hivatalos *Boldog* jelzője helyett a *Szent* jelzőt tette a névbe. Ez azért fontos itt, mert Árva Vince egykori pilisszántói plébános, volt pálos szerzetes foglalkozott a szentté avatási dokumentáció elkészítésével, de az „ösmagyar” szubkultúra felé is elkalandozott (vö. IMREH 2013: 39–42), ezért a szubkultúra az egyedüli „igazi” pálosként tekintett rá. A név metonimikus úton keletkezett, emlékeztető név.

3.3. Az új nevek és a névadás általános jellemzői. Kutatásomat 2013-ban az addig megjelent anyagok alapján készítettem, az azt követő változásokat nem követtem figyelemmel. Az eddig felsorolt példák is szemléltetik a Pilis-kultusz névalkotási szokásait, amelyekkel kapcsolatban a következő szempontokat érdemes kiemelni.

Az elnevezett denotátumokat vizsgálva megfigyelhető, hogy a rendszeresen lakott területeken kívül helyezkednek el (Dobogókő településrész főleg időszakosan lakott kirándulóközpont). A névadás, a „másként hívás” – nagyrészt mert res nullius-jellegű dolgokat érint – tudtommal nem zavar senkit, bár a kultusz tárgyi megnyilvánulásai okoztak konfliktust a

_ertekei/100_falu/Domos/pages/001_pilis.htm; Pilis kapuja vegyeskereskedés, Budakalász: http://aranyoldalak.hu/budakalasz/elelmiszerboltok/11044509/Pilis_Kapuja_Vegyeskereskedes/hirdetes.mtt?id=11044509. (2015. 11. 12.)

⁵ Az ezoterikus fénykapukról: <http://pozsgainikoletta.com/?p=193>; <http://buddhagyogoyitasa.hu-pont.hu/10/7-fenykapu>. (2015. 11. 12.)

⁶ Attila kapu Dobogókő, Kovács Magyar András, Táltos Iskola: <https://www.youtube.com/watch?v=515FIKdNDMA>. (2015. 11. 12.)

⁷ Nagyboldogasszony Szeretet Egyház tevékenysége: <http://nagyboldogasszony.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=767690>. (2015. 11. 12.)

helyiek és a Pilis-tisztelők között (IMREH 2013: 64–140). Bár az egész országban terjedő rovásírásos településnévtábla-állításra itt is van példa, inkább a hegység periferiáján: Pilismarót, Budakalász, Piliscsaba, Csobánka és Pomáz esetében.⁸ A helyi településeken tudomásom szerint ideológiai motivációjú utcanév-változtatások nem történtek.

Az új neveket a motiváció szempontjából vizsgálva a nevek többrétegűsége figyelhető meg: némelyikük esetében a Pilis-kultusz belsejéből nézve kétségtelenül van kézzelfogható alapja a megnevezésnek (l. pl. a *Turul-körút* belső motivációját), míg a legtöbb esetben kívülről, a szükséges szemléletmód elsajátítása nélkül tekintve őket csak az ideológia jelszavai tűnnek fel.

Ugyan a névhasználati aspektus nem része a munkámnak, e szempontból mégis megemlíthető a tény, hogy bár a vizsgált nevek egy szubkultúrához, a társadalom egy ideológiailag meghatározott kis szeletéhez tartoznak, néhány általuk használt név már a sokak által használt turisztatérképekre is felkerült. A helynevekkel történő ideológiai térfoglalás így válhat igazán sikeressé.

Ami a névalkotásban felhasznált szókinccset illeti, az újonnan létrejövő nevek nagy többsége az „ősmagyar” nemzeti diskurzus kulcsfogalmai közül származik: a magyarság dicső múltjához kapcsolódnak, illetve spirituális asszociációkat hívnak elő, ami a szimbolikus térfoglalás fontos eszköze. „A beszédes nevek mindig magukért beszélnek. Ebben a nyelvi metafizikai játékban, aminek mondanom sem kell igen nagy a tétje, a magyar nyelv igen fontos szerepet játszik” – írja Gönczi Tamás (2012: 249).

4. Összefoglalás. Tanulmányomban a Pilist középpontba helyező „ősmagyar”, spirituális narratíva helynévhasználatára mutattam be példákat, valamint a névadási szokásokat vizsgáltam. A helynevek és a hozzájuk fűződő viszony vizsgálata során a névközösség kreatív, saját elvei mentén működő helynévatitűdje bontakozott ki. Mit is jelenthetnek a helynevek egy névközösség számára? Hogyan keletkeznek a népetimológias helynévmagyarázatok? Hogyan fejezheti ki egy ideológia térbeli jelenlétét a neveken, névadáson keresztül? Kutatásom a helynevek társadalmi szempontú elemzésében ezekhez a kérdésekhez hozhatott újabb és – tekintve a vizsgált közeg és a hazai nyelvtudomány sajátos viszonyát – a tudomány számára talán különösen érdekes példákat.

Felhasznált források

- Andrássy Kurta János 2003. *Pilis vádló kövek*. Bíró Family Nyomdaipari és Kereskedelmi Kft, Budapest.
- Aradi Lajos 2011a. Dobogókő és környékének szakrális térképe. *Dobogókő – a Királyi Központ Lapja* I/1: a térképmelléklet hátoldalán.
- Aradi Lajos 2011b. Furcsa arcok (?) a Pilis hegyei között. *Dobogókő – a Királyi Központ Lapja* I/2: a folyóirat hátsó borítójának külső felén.
- Aradi Lajos 2011c. A rejtélyes Koponya-út... *Dobogókő – a Királyi Központ Lapja* I/2: a térképmelléklet hátoldalán.
- Aradi Lajos é. n. *A Mágia uRainak nyomai*. <http://www.kincseslada.hu/magyarsag/content.php?article.155> (2015. 11. 01.)

⁸ Rovástáblás települések listája: https://hu.wikipedia.org/wiki/Rovástáblás_települések_listája. (2015. 11. 12.)

- Born Gergely é. n. *A Pilis csodálatos titkai*. http://fenymag.hu/file/2012/09/Born-Gergely-A_Pilis-csod%C3%A1latos-titka.doc (2015. 10. 31.)
- Gönczi Tamás 2004. *Piliscsillag, Napcsillag. Egy magyar kultuszhely és titkai*. Sárosi Kiadó, Fót. http://5mp.eu/fajlok/eteviraga/piliscsillag_napcsillag_www.5mp.eu_.pdf (2015. 10. 31.)
- Gönczi Tamás 2012. *A Pilis titkai I*. Koronás Kerecsen Kiadó, h. n.
- Halasy-Nagy Endre 2012a. Levél Budakalász nevérl. *Dobogókő – a Királyi Központ Lapja* II/1: 11.
- Halasy-Nagy Endre 2012b. Valami van ott – Pilis rejtélyek. *Dobogókő – a Királyi Központ Lapja* II/3: 22–25.
- Herceg Ferenc 2011. Hová temették Árpád fejedelmet? *Dobogókő – a Királyi Központ Lapja* I/1: 6–9.
- Lánszki Imre 2006[?]. *Ős-Buda. Hol volt, hová lett a honfoglaló Árpád vára és földi nyughelye?* <http://www.kincseslada.hu/pilis/content.php?article.96> (2015. 10. 31.)
- Lánszki Imre é. n. *Fehérvár-előadás*. <http://www.kincseslada.hu/pilis/content.php?article.95> (2015. 10. 31.)
- Marton Veronika é. n. *Ziribár. A pilisi Ziribár hegy nevének megfejtése*. <http://magyarmegmaradasert.hu/szerzok/k-n/marton-veronika/item/3191-a-pilisi-zirib%C3%A1r-hegy-nev%C3%A9nek-megfejt%C3%A9se> (2015. 10. 31.)
- Pap Gábor 1994. *A Pilis-szindróma II. Őshagyomány. Tradicionális szellemi műhely folyóirat* 17: 2–17.
- Péhl Gabriella é. n. *Zilibár jelentése – ébredő, éltető, teremő fény, napvárta helye, hegyszoros, friss harcos és újjászületés. Riport Szőnyi Józseffel*. http://atlantisz.network.hu/blog/atlantisz_klub_hirei/zilibar-jelentese-ebredo-elteto-teremto-feny-napvarta-helye-hegyszoros-friss-harcos-es-ujjaszuletes (2015. 10. 31.)
- Sashegyi Sándor 1998. *Holdvilágárok – Holtvilágárok. Sashegyi Sándor 1955. év végén készített tanulmányának szerkesztett változata*. Design & Quality, Budapest.
- Simon Tamás 2011. A Pilisben működő erők. *Dobogókő – a Királyi Központ Lapja* I/2: 24–26.
- Simon Tamás 2012a. A Pilisben működő erők II. rész: Boldogasszony a Pilisben. *Dobogókő – a Királyi Központ Lapja* II/1: 22–28.
- Simon Tamás 2012b. A Pilisben működő erők III. rész: Sárkány a Pilisben *Dobogókő – a Királyi Központ Lapja* II/2: 12–19.
- Simon Tamás 2012c. A Pilisben működő erők IV. rész: Koponya a Pilisben. *Dobogókő – a Királyi Központ Lapja* II/3: 14–16.
- Simon Tamás 2012d. A Pilisben működő erők V. rész: Koponya a Pilisben II. *Dobogókő – a Királyi Központ Lapja* II/4: 12–18.
- Szántai Lajos 2006. *A két hollós. Mátyás Király és a Pálos Rend*. Sárosi és Fiai, Fót.
- Szőnyi József 2006a. Pilisszántó, Boldogasszony kápolna. *Országépítő. Építészet, környezet, társadalom. A Kós Károly Egyesülés negyedéves folyóirata* 4: 38–39.
- Szőnyi József 2006b. *Boldogasszony-kápolna. A kápolna születése*. http://www.pilisszanto.hu/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=35&Itemid=46 (2015. 11. 01.)
- Szőnyi József 2008. *Csillagösvény – Bővebben...* http://www.pilisszanto.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=119%3Acsillagoesveny&catid=31%3Acsillagoesveny&Itemid=39&limitstart=1 (2015. 11. 01.)
- Szőnyi József 2009. *Trézsi forrás. Trézsi, a szeretet forrása*. http://www.pilisszanto.hu/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=32&Itemid=43 (2015. 11. 01.)
- Szőrényi Levente 1996. *Az eltűnt Ósbuda nyomában*. Design & Quality, Budapest.
- Turok Margit 2003. *Jelek nyomában. A Pilis-hegység régi szakrális hagyományainak bölcsője*. *eVilág* II/4: 29–33.

- Váry István 2012. A Pilis titkai régi térképeken. A pilisi helyek és helységek névváltozatai. *Dobogókő – a Királyi Központ Lapja* II/3: 29–34.
- Vetráb József Kadocsa 2011. Szent erdeinkben.... Kutatási rajzolatok a királyi Pilis térségéből (2. rész). *Dobogókő – a Királyi Központ Lapja* I/2: 4–7.
- Vetráb József Kadocsa 2012. Szent erdeinkben... Kutatási rajzolatok a királyi Pilis térségéből 3. rész. *Dobogókő – a Királyi Központ Lapja* II/1: 4–7.

Hivatkozott irodalom

- BALI JÁNOS 2012. Az „ösmagyar” mítosz a premodernitástól a posztmodernitásig. *Replika* 3: 137–151.
- BODÓ JULIANNA – BIRÓ A. ZOLTÁN 2000. Szimbolikus térfoglalási eljárások. In: BODÓ JULIANNA szerk., *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelőföldi régióban*. Pro Print, Csíkszereda. 9–42.
- BOGNÁR ANDRÁS közread. 1984 (1986!). *Pesty Frigyes kéziratok helynévtárából. Pest-Pilis-Solt vármegye és kiegészítések*. Pest Megyei Téka 6. Pest Megyei Művelődési Központ és Könyvtár, Szentendre.
- FARAGÓ IMRE szerk. 2010. *A Pilis és a Visegrádi-hegység kiránduló- és szabadidőtérképe*. Szarvas András Térképészeti Ügynökség, Budapest.
- FNESZ.⁴ = KISS LAJOS 1988⁴. *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GÁL ÉVA – MALI LÁSZLÓ – SZÖNYI JÓZSEF 1996. *Pilisszántó: falumonográfia*. Pilisszántó Önkormányzata, Pilisszántó.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–1998. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 1998. A tulajdonnév „meghatározása”. *Névtani Értesítő* 20: 5–12.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Osiris Kiadó, Budapest.
- HEGEDŰS ATTILA 1997. Mi a tulajdonnév? *Névtani Értesítő* 19: 5–8.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *A helynevek nyelvi elemzése*. KLTE, Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2003. *Magyar helynévkutatás 1958–2002*. Debreceni Egyetem, Debrecen.
- HORVÁTH ISTVÁN – H. KELEMEN MÁRTA – TORMA ISTVÁN 1979. *Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a Dorogi járás*. Magyarország régészeti topográfiája 5. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- IMREH RÉKA 2013. *Vallás és etnicitás a jelenkori Pilisben. Az „újpogány”- „ösmagyar” Pilis jelensége és fogadtatása Pilisszentkereszten és Pilisszántón*. Szakdolgozat. ELTE BTK, Budapest.
- IMREH RÉKA 2014. A helynevek szerepe az alternatív ideologikus gondolkodásban I. A Pilis-kultusz esete. *Névtani Értesítő* 36: 105–120.
- MEZŐ ANDRÁS 1996. *A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század)*. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, METEM-könyvek 15. Budapest.
- PÁL JÓZSEF – ÚJVÁRI EDIT szerk. 1997. *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Balassi Kiadó, Budapest.
- PASTINSZKY MIKLÓS – TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ ÉVA 1977. *Pesty Frigyes 1864. évi helynévgyűjtése. Komárom megye*. József Attila Megyei Könyvtár, Tatabánya.
- POLGÁRDY GÉZA szerk. 1941. *Magyar turista lexikon*. Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest.
- RÓNAI BÉLA 1982. A népetimológia földrajzi neveinkben. *Névtani Értesítő* 7: 9–18.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- SZÁDECZKY-KARDOSS GÉZA 2011. *Helynevek a Pilisben, avagy halál-túra*. Jelvénytípusú túramozgalom, Pestszentlőrinc.
- SZALAMONIDESZ SÁNDOR – SZIGETI BORBÁLA szerk. 2011. *Pilis. Visegrádi-hegység. Turistakalauz térképpel*. Carthographia Kft., Budapest.
- SZILÁGYI TAMÁS – SZILÁRDI RÉKA 2007. *Istenek ébredése. Az újpogányság vallástudományi vizsgálata*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged.
- SZILÁRDI RÉKA 2013. *Magyarországi újpogány vallások nemzeti identitáskonstrukciójának narratív mintázatai*. Doktori (PhD) értekezés. Pécsi Tudományegyetem BTK, Pécs. <http://www.doktori.hu/index.php?menuid=193&vid=11060> (2015. 11. 01.)
- SZULOVSKY JÁNOS 2002. A helynevek politikumához. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ – PÉNTÉK JÁNOS szerk., *Hungarológia és dimenzionális nyelvselejtelem. Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson*. K. n., Debrecen–Jyväskylä. 107–119.
- THIRRING GUSZTÁV szerk. 1929. *A Pilis-Visegrádi hegység részletes kalauza*. Részletes magyar utikalauzok 2. Turistaság és Alpinizmus Lap-, Könyv- és Térképkiaadó Rt., Budapest.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1996. A tulajdonnév jelentéséről egy névcsoport kapcsán. *Magyar Nyelvőr* 120: 319–325.
- VESZÉLSZKI ÁGNES 2008. Térkonstrukciók. Földrajzi nevek parafrázisai kognitív keretben. *Névtani Értesítő* 30: 55–65.

IMREH RÉKA

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

RÉKA IMREH, The role of place names in an alternative ideological mindset II. Pedantic place name etymologies and new place names from the Pilis Cult

The paper is the second part of the study published in the previous issue of the same journal. The author describes the use of place names in a subculture that considers the Pilis Mountains the forgotten and destroyed scene of an ancient and glorious Hungarian past (conspiracy theory), and claims that the mountains are of spiritual importance. The author enumerates additional examples to illustrate the specific recontextualisation of place names in the Pilis Mountains. The alternative Pilis researchers explain the examined toponyms from a “Proto-Hungarian” and esoteric perspective; these place names are derived from prestigious languages and are placed into an appropriate associative network, and are then included in the alternative Pilis narrative, based mainly on their assumed etymology. The members of the subculture also act as name givers: they rename certain places, springs, etc. in the mountains; or give names to objects created by them. These newly given names might be printed on maps, which is the ultimate stage of the subculture symbolically occupying space through toponyms. The paper intends to give some interesting examples to the examination of place names adopting a social perspective.

A középkori magyar városfejlődés migráció- és ipartörténeti vonatkozásai a történeti személynévtan tükrében II.

Személynévadás és kézműipar*

1. Bevezetés: gondolatok a kézműipar és a lakóhely fejlettsége közötti párhuzamról. Általánosan elterjedt vélemény, hogy a középkori jobbágyság (és fenntartásokkal ugyan, de a városi polgárság) személynéveinek a vizsgálata olyan társadalomtörténeti következtetések levonására ad alkalmat, amelyekre más forrásokból a középkor kapcsán csak igen nehezen tudunk szert tenni (erre összefoglalásképp, szakirodalmi ismertetéssel l. GULYÁS 2014a: 1728–1730). Ezek a társadalomtörténeti jellegzetességek nagyban függenek a személynévet viselő jobbágyok vagy polgárok számára otthonul szolgáló település (falu, mezőváros, város) gazdasági és társadalmi fejlettségétől is. Ha a személynévek vizsgálata során leszűrhető társadalomtörténeti ismereteinket rávetítjük a középkori településtörténettel kapcsolatos ismereteinkre, akkor meglepően logikus összefüggések rajzolódnak ki. Jól látszott ez akkor is, amikor a Névtani Értesítő előző, 36. számában csaknem 12 000, középkor végi jobbágyi és polgári személynév migrációtörténeti elemzése során nyert, a származási helyre vonatkozó adataimat összevettem a középkori magyar településfejlődés manapság használt legkreatívabb és legcélravezetőbb kutatási módszerének, a KUBINYI ANDRÁS által kidolgozott úgynevezett centralitási pontrendszernek az eredményeivel (vö. KUBINYI 2000, GULYÁS 2014b). Az így nyert kép szerint minél prosperálóbb volt egy település – és így minél magasabban helyezkedett el a KUBINYI ANDRÁS által meghatározott hét, eltérő fejlettségű településkategórián belül – annál nagyobb számban, annál messzebbről, annál több és jogi értelemben annál magasabb szintű kibocsátó településről érkeztek oda az új migránsok a letelepedés szándékával. Mindezek alapján kijelenthető, hogy egy település fejlettsége és az oda irányuló migráció mértéke között logikus összefüggés áll fenn.

A másik ilyen, személynévek segítségével vizsgálható, különféle településkategóriákra vonatkozó, alapvető társadalomtörténeti jellegű megfigyelés a kézműiparral kapcsolatos. A kézművesek a szakirodalom megállapítása szerint ugyanis a legnagyobb számban egyértelműen a városias településeken jelentek meg, ezen belül viszont az iparral foglalkozók aránya a civitasokban (városokban) általában magasabb volt, mint az oppidumokban (mezővárosokban) (SZÜCS 1955: 95–101, BÁCSKAI 2002: 47–49, SZENDE 2008: 206–208). Ez még akkor is igaz, ha a középkor végén adataink szerint ez a tendencia talán már megfordulni látszik a civitas és az oppidum közötti viszonylatban (SZÜCS 1955: 176–179).

* Készült a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával. A dolgozat a szerző által a Névtani Értesítő 36. számában publikált tanulmány (GULYÁS 2014b) folytatása. A két munka szervesen kiegészíti egymást, így terjedelmi okokból az itt olvasható elemzés végén mellékletben található, a falvak névadási szokásaira forrásul szolgáló adatokat rögzítő táblázat egyúttal a tanulmány első részének mellékletéül is szolgál, míg a jelen írás vizsgálatának alapját képező levéltári forrásokat helyhiány miatt a tanulmány első része ismerteti.

A mezővárosok ugyanakkor a falvaknál voltak ebből a szempontból fejlettebbek, hiszen a falusi kézművesek a jobb érvényesülési lehetőségek miatt nagy számban költöztek be a környékbeli oppidumokba (BÁCSKAI 1965: 35–36).

A kézműipar szerepe nem csak számszerűleg dominánsabb a jelentősebb településeken. Minél fejlettebb és nagyobb népességű az otthonul szolgáló lakóhely, annál inkább specializálódnak azok a szakmák, amelyek ott megjelentek, hiszen annál sokrétűbb fogyasztói igényeket kell kielégíteniük (SZÜCS 1955: 66–82, KUBINYI 1973: 54, BÁCSKAI 2002: 47–49).

A falvakban a kutatás általános megállapításai szerint leginkább a közszükségleti vagy tömegcikkre mutatkozik igény a lakosság részéről, az oppidumokban a spektrum valamelyest bővül, a civitasok lakói pedig már a különféle kézműipari, sőt sok esetben luxusipari (így például ötvösipari) termékek széles palettáját vásárolják meg. Ennek megfelelően a településen megjelenő szakmák száma is nő, ahogyan a falutól a város felé haladunk. Ilyen értelemben az oppidum és a civitas közötti különbség jóval nagyobb, mintha csak a kézművesek pusztá számát vennénk figyelembe.

Az igazi városokban a kézműves lakosság aránya általában 20–30%-ot tett ki, az iparágak száma pedig településenként akár az 50–60-at is elérhette. A mezővárosokban a lakosság nagyjából 15–20%-a volt kézműves, akik a legtöbb esetben 6–7 (néhány ritka esetben 15–20) iparágat képviseltek saját településükön. Összességében a városi és mezővárosi kézműipar közötti különbség főleg minőségi jellegű volt, azaz a kézművesek pusztá arányánál jóval nagyobb mértékben mutatkozott meg a szakmák differenciáltságában. Ezzel szemben a mezővárosi és falusi kézműipar között elsősorban mennyiségi volt az eltérés: több kézműves és nagyobb árumennyiség jelent meg az oppidumokban, mint az egyszerű falvakban. (SZÜCS 1955: 99, BÁCSKAI 1964: 6–8, GRANASZTÓI 1972: 389, BÁCSKAI 2002: 36, SKORKA 2005: 109–112.)

Azt is fontos megjegyezni, hogy a mezővárosokban és a falvakban a kézművesek egy része – a városokkal ellentétben – még nem hagyott fel teljesen a mezőgazdasági termeléssel sem, azaz nem tekinthető úgymond „professzionális”, csakis a szakmájából élő kézművesnek. Igaz, a mezőgazdasági és ipari termelés közötti viszony igen nehezen állapítható meg (BÁCSKAI 1965: 38–39). Az igazi városokban a középkor végén ugyanakkor az iparosok mezőgazdasági termelése már jórészt csak a szőlőművelésre terjedt ki (SZÜCS 1955: 56–62).

2. Módszertani nehézségek a középkori kézműipar és városfejlődés összefüggéseinek személynévtani alapvetésű vizsgálata kapcsán. Az alábbiakban az a célom, hogy a tanulmány első részében alkalmazott módszer segítségével összefüggéseket állapítsak meg a különféle fejlettségi fokon álló települések centralitási vizsgálatok szerinti jelentősége, valamint a kézműves népességnek a lakóhelyen megfigyelhető aránya és ágazati tagozódása között. Az elemzéshez a tanulmány első részében ismertetett forrásokat, javarészt 15–16. századi dézsma- és adólajstromokat használtam fel. (Vö. GULYÁS 2014b: 43–45, 49–53).

Ez azonban egyáltalán nem egyszerű feladat, hiszen a foglalkozásnevekből képzett személynevek vizsgálata még több kérdést vet fel, mint a helynévből képzett személynevek. Itt már nemcsak nyelvészeti, hanem ipar- és társadalomtörténeti szempontokat is figyelembe kell ugyanis vennünk. Mivel e nevek társadalom- és ipartörténeti vizsgálatokra történő felhasználása során minden történész más és más szempontokból indult ki,

nemrégiben módszertani szempontból tettem kísérletet a vizsgálati lehetőségek értékelésére, igyekezve kizárni a megkülönböztető nevek azon típusait, amelyek nem alkalmasak ipartörténeti következtetések levonására (GULYÁS 2008b: 450–453, 2009: 54–55). Az akkori vizsgálati elveimhez továbbra is tartani kívánom magam.

Így továbbra sem tulajdonítok jelentőséget annak, hogy a foglalkozásnév milyen nyelven íródott (latin vagy magyar), mivel ez nem alkalmas annak eldöntésére, hogy egyszerű megkülönböztető névről van-e szó, vagy valós mesterségről (KUBINYI 2003: 105–107, GULYÁS 2008b: 446–447).

Az olyan személyneveket tartom felhasználható forrásnak a vizsgálandó foglalkozásokra nézve, amelyek egyértelműen kézműiparra, kereskedelemre, illetve a mai elnevezéssel a „szolgáltató szektorra” vonatkoznak (pl. borbély, vagy a különféle szállítással kapcsolatos foglalkozások sora). Nem tekintem foglalkozásnévnek ugyanakkor az alapvetően műveltségre utaló *litteratus* és *deák* (máshol: *scolasticus*) kifejezéseket, mert szinte soha nem tudjuk, hogy viselőik valóban „értelmiségi” tevékenységgel keresték-e a kenyerüket, azaz írástudásuk szerepet játszott-e a megélhetésük szempontjából. Igaz, vizsgálatauk ennek ellenére érdekes lehet, ezért megkísérlem majd megállapítani az arányukat.

Szintén nem foglalkozásnév a tisztségekre utaló elnevezés. Ezek legjellemzőbbike a *iudex*, illetve magyarul a *Byro* és a *Fonagy*, amelyek általában korábbi hivatalviselésre mennek vissza (bár amúgy sem mesterségek a szó szűkebb értelmében). Ide tartoznak még a további, címre, illetve tisztségre utaló kifejezések (*Chasar*, *Kyral*, *Hercegh*, *Yspan*, *Wayda*, *Ban*, *Nemes*, *Wamus*, *Wdvarbiro*, *Asthalnok*, *Hyrdeho*, *Thanachyrdethe*, *Kenez*, *Saphar*, *Kapunallo*, *Esketh*, *Porkolab*, *Bako*, *Syraso*, *Harangozo*, *pwlator* [’harangozó’], *Thomester* stb.).

Nem fogom figyelembe venni továbbá az egyházi (*Ersek*, *Pap*, *Cantor*, *Kaplan*, *Dekan*, *Prepost*, *Prokathor* stb.) és a katonai (*Kathona*, *Vitez*, *Hwarz*, *Garabanth*, *Thalpas*, *Kopyas*, *Soldos*, *Feghweres*, *Eur*, *Puskas* stb.) elnevezéseket. A *kulcsár* (*Kwlchar*) ugyan akár foglalkozásnév is lehetne ’kulcskészítő’ értelemben, de tisztséget is jelenthet (CsnSz.), ezért a kétértelműsége miatt szintén kizárom a vizsgálatból. A tisztségnevek egy része minden bizonnyal alapvetően társadalmi státuszt jelölhetett, vagy valamilyen jellemvonásra utalt.

A mezővárosokban és a falvakban a középkor végén nagy számban felbukkanó, zenélésre utaló megkülönböztető nevek (*Hegedews*, *Lanthos*, *Dobos*, *Sypos*, *Kwrthes*, *tubicinator* [’trombitás’], *orgonista*, *citarista* [’lantos’], *Enekes*, *Cyengetw* stb.) szintén nem vehetők számításba. Nem tudjuk ugyanis, hogy viselőik ténylegesen zenélésből éltek-e.

Kizárom az összes olyan elnevezést is, amelyek leginkább agrártevékenységre utalnak (pl. *Aratho*, *Zantho*, *Bwzas*, *Arpas*, *Gabonas*, *Kazas*, *Kaza*, *Lencyes*, *Repas*, *Silwas*, *Kerthws*, *Zewhws*, *vinitor* [’szőlőműves’], *Chepws*, *Chordas*, *Boryus*, *Bykas*, *Diznos*, *Kechkes*, *Ludas*, *Lowaz*, *Pastor*, *Chyordapasthor*, *Boythar*, *Mehees*, *Meheez*, *Galambos*, *Madaras*, *Nadwago*), elfogadom azonban néhány, ipari alapanyag előállítására utaló név felhasználásának létjogosultságát (*Mezes*, *Salethromgyartho*, *Favago*, *ligator lignarius* [’favágó’, esetleg ’faműves’] stb.). Ugyanilyen okokból nem veszem felhasználható foglalkozásnévnek a *halász-t* (*Halaz*, *piscator*) sem, hiszen ez nem elsősorban a városiasodásra jellemző szakma volt: falvakban is gyakran megjelenik, ráadásul elterjedése mindig a természeti és gazdaságföldrajzi tényezők függvénye, azaz nem jelzi a település fejlettségét.

A szakirodalomban foglalkozásnévnek tekintett megkülönböztető nevek egy nagyobb csoportja -s képzővel jött létre. Ezek között azonban bizonyosan nagy számban vannak olyanok, amelyek nem foglalkozást, hanem 'valamivel való ellátottságot' jelentenek (pl. *Taligas, Zekeres, Patkos, Kardos, Vasas, Zekerchyes, Bardos, Thalás, Teglyas, Nyllaas, Posdoryas, Peczenyes, Borus, Pintes, Pinches, Faggyas, Saythus, Chyerepes, Kyneres, Mazas, Pereces, Pogaczyas, Seres, Liztes, Soos, Chyeres, Olayos, Borsws, Kormanos, Chykos, Rosthas, Gombos, Zitas, Molnos, Hayos*). Így a névadás motivációja igen sokrétű lehet, és nem tudjuk egyértelműen megállapítani, hogy a név valóban foglalkozásra utal-e. Az ugyanebbe a csoportba tartozó *Kapas* ugyan valóban foglalkozásnév volt, a falvakból városba érkező napszámosok, szőlőkapások viselték a legtöbb esetben (helyzetükre l. KUBINYI 1973: 129–130, 148), de éppen ezért nem tekinthető mesterségnévnek. Nagy részük – viselőik vidéki származása miatt – talán a migrációval kapcsolatos vizsgálatban is számba vehető lenne.

Az -s képzős névtípust tehát igyekszem szigorúan megszüntetni, és csak azokat fogadom el kézműves tevékenységre vonatkozó forrásnak, amelyek bizonyíthatóan valamely mesterség művelésére utalnak. Ez pedig a *Mezes* (GULYÁS 2012: 105–107), a *Kerekes* és a *Korczolyas* (GULYÁS 2008a: 454). Néhány, kis számban előforduló -s képzős megkülönböztető nevet – hosszas töprengés után – szintén foglalkozásnévnek vettem (*Nyerges, Oraas, Fesws, Pattanchyws, Kezwrws, Fyses, Feredes*).

Kizárom viszont a különféle, a szakirodalomban sokszor közvetetten foglalkozásra utalónak tekintett elnevezéseket is (*Fa, Theoke, Aczel, Chyppo, Swegh, Fazek, Zytha, Thegez, Sarw, Mente, Kedmen, Zekreyn, Sarlo, Pathko, Wazon* stb.). Egyáltalán nem tudjuk például bizonyítani, hogy a *Patkó* név mögött valóban egy kovácsot, a *Tőke* név mögött pedig egy favágót lehet keresni.

A személynévnek e szigorú módon való átrostálása talán nem minden esetben tűnik egyértelműen indokoltnak, de a végső eredmények ezzel a módszerrel véleményem szerint sokkal stabilabb lábon állnak majd, mintha minden olyan nevet foglalkozásnévnek tekintenék, amely kicsit is párhuzamba állítható egy-egy mesterséggel. Amelyek fennakadnak a rostán, azok remélhetőleg valóban kapcsolatban vannak valamilyen gazdasági tevékenységgel, így egy adott településen megfigyelhető gyakoriságuk a település fejlettségének egyfajta fokjelzője lehet. Az általános tendencia egyébként az, hogy az eddigi szakirodalom jóval nagyvonalúbban szűrte meg a foglalkozásneveket ebből a szempontból (l. pl. KUBINYI 2003: 103).

Ide kívánczó megjegyzés még, hogy a mesterségek számának meghatározásakor az egymással rokon, de pontosan elhatárolható foglalkozásokat külön vettem. Néhány jellemző példa: a latin *lapicida* és a magyar *Kymyes* ugyanazt jelenti, azaz 'kőműves'-t (néha azonban 'kőfaragó'-t), de a *kőszegő* (*Khywzege*) viszonya az iméntihez tisztázatlan (valószínűleg valamilyen építőipari részmunkafolyamatról van szó), ezért külön mesterségnek számítottam. Ugyanígy külön vettem a csaplárt (*Chaplar*) és a vendéglőst (*hospitalis*); a könyvkereskedőt és a könyvkötőt (*bibliotecarius* v. *ligator librorum*); az íjgyártót (*Igyartha*), nyílgyártót (*Nylgyarto*), tegezgyártót (*Tegezgyartha*) és számszeríjgyártót (*Zanzerigyartha*); valamint a mészáros (*Mezarus*) és a vadvágót (*Wadwago*) is. Egynek vettem viszont a fazekast (*Fazakas, Phazakas*) és a fazékgyártót (*Fazekgyartha*), de ezektől külön a vasmészáros (*Wasfazekgyartha*), mivel eltérő alapanyaggal dolgoztak, azaz a szaktudás szempontjából a két mesterség nem egyezett meg. Ugyanannak vettem a gyertyaárut és a gyertyást (*Gerghyarws, Gyrthias*), hiszen logikus, hogy a gyertya

készítője maga bocsátotta áruba a portékáját. Egynek a kalmárt (*Kalmar*, *Calmar*), a kereskedőt (*institor*, *mercator*) és a vásárost (*Vassarus*), de ettől külön a szatócsot (*Zatoch*), a patikáriust (*paticarius*) és a boltost (*Bolthos*), és megint csak külön a halárust (*Halarus*). A kereskedelem különféle szereplői egyébként főleg budai források alapján társadalmilag, valamint a forgalmazott áruk mennyisége és típusa szerint is jól elkülöníthetők: vannak közöttük alkalmilag, kifejezetten a vásárokon és sokadalmakon árusító kereskedők, illetve olyanok, akik boltjaikban állandó jelleggel árultak (KUBINYI 1973: 52–54, TRINGLI 2010: 1292–1301). Szintén egynek tekintem a kádárt (*dolipar*, *doliator*), a bodnárt (*Bodnar*, *Bothnar*) és a pintért (*Pinther*), de ettől külön a kerékgyártót (*Kerekgyartha*) és a bognárt (*Bognar*), még ha van is arra adatunk, hogy a két rokon mesterséget olykor egyazon személy párhuzamosan végzi.

A foglalkozásnevek etimológiájának az értékelése során a rendelkezésre álló alapvető személynév-, illetve nyelvtörténeti (CsnSz., OklSz.) összefoglaló munkákat és szótárakat használtam fel.

3. A foglalkozásnévből képzett megkülönböztető nevek arányának alakulása. Mindezek után lássuk, hogyan alakul a kézműipar helyzete, ha az ezzel kapcsolatos adatokat összevetjük a KUBINYI által konstruált hét centralitási kategóriával (vagy hierarchikus településszinttel). A szerző a középkori Magyarország településeit tíz gazdasági, társadalmi, jogi és intellektuális kritérium alapján egytől hatig pontozta, így egy-egy helység összesen maximálisan hatvan pontot érhetett el. A pontszámok alapján ezután hét kategóriát hozott létre belőlük, amelyek közül csak a felső négybe tartozókat tekintette valódi, funkcionális értelemben vett városnak. Ebben egyébként mezővárosok is találhatók, fálvak azonban már nem.

A tanulmány első feléhez hasonlóan ezúttal is csak a legfejlettebb négy kategória településeit – ugyanazon településeket, mint amelyeket a tanulmány első részében vizsgáltam – tárgyalom külön, az alsó három kategóriában elhelyezkedőket csupán jogi szempontból választom szét, fálvakra és mezővárosokra (GULYÁS 2014b: 47). Úgy vélem, ipartörténeti szempontból ugyanakkor ezúttal indokolt, hogy a fejlettebb települések eredményeit külön is közöljem. Ha csak szigorúan a számszerű adatokat nézzük, a helyzet a következő:

1. táblázat: Az első hierarchikus szint településeinek adatai

Település	Személynevek	Ebből foglalkozásnévi eredetű		Mesterségfajták
	db	db	%	db
Buda (55) ¹	1139	389	34,1	66
Szeged (42)	1631	300	18,3	38

¹ A zárójelben a települések centralitási értéke olvasható.

2. táblázat: A második hierarchikus szint településeinek adatai

Település	Személynevek	Ebből foglalkozásnévi eredetű		Mesterségfajták
	db	db	%	db
Pécs (39)	50	6	12	5
Esztergom (38)	75	17	22,6	12
Eger (33)	33	11	33,3	7
Győr (33)	28	3	10,7	3
Temesvár (32)	42	8	19,0	6

3. táblázat: A harmadik hierarchikus szint településeinek adatai

Település	Személynevek	Ebből foglalkozásnévi eredetű		Mesterségfajták
	db	db	%	db
Lippa (28)	42	13	30,9	9
Veszprém (28)	33	10	30,3	7
Debrecen (28)	22	9	40,9	6
Gyula (27)	274	74	27,0	18
Szatmár (27)	22	5	22,7	3
Miskolc (22)	133	24	18,0	11
Gönc (21)	18	2	11,1	2
Szikszó (21)	76	13	17,1	6
Beregszász (21)	15	6	40,0	4
Sárospatak (21)	35	4	11,4	4

4. táblázat: A negyedik hierarchikus szint településeinek adatai

Település	Személynevek	Ebből foglalkozásnévi eredetű		Mesterségfajták
	db	db	%	db
Kisvárd (19)	184	32	17,3	9
Nagymihály (19)	24	9	37,5	5
Szond (18)	143	31	21,6	10
Nagykálló (18)	42	5	11,9	3
Pásztó (17)	8	1	12,5	1
Nagyszőlős (17)	31	8	25,8	6
Csepreg (17)	249	40	16,1	14
Huszt (16)	22	6	27,2	5
Újhely (16)	228	20	8,7	8

5. táblázat: Az 5–7. hierarchikus szint településeinek adatai

Település	Személynevek	Ebből foglalkozásnévi eredetű		Mesterségfajták
	db	db	%	db
Szántó	74	14	18,9	6
Apáti	20	3	15,0	3
Arnat	54	7	12,9	5
Bodrog	146	29	19,8	9
Bodrogkeresztúr	15	2	13,3	2

Egerszeg	160	47	29,3	9
Fonó	45	4	8,8	2
Futak	136	56	41,1	19
Györgye	98	9	9,1	5
Jászó	13	–	–	–
Küllőd	23	1	4,34	1
Lelesz	27	5	18,5	4
Liszka	86	10	11,6	5
Mád	3	–	–	–
Nova	31	6	19,3	3
Perlek	93	28	30,1	11
Sümeg	42	3	7,1	3
Szentgyörgy	55	5	9,1	3
Tállya	125	10	8,0	5
Tarcal	9	–	–	–
Telek	85	8	9,4	4
Terebes	15	2	13,3	2
Tolcsva	70	9	12,8	4
Jobbágyfálok (összesen 260)	6033	677	11,2	390 (falvankénti átlag: 1,5)

A vizsgált anyagban Budán messze a legmagasabb, 30% feletti volt a valós foglalkozásra utaló személynevek aránya. Ehhez ráadásul a mesterségek tekintetében a legmagasabb szintű specializáció is járul. A budai helyzettel többek között KUBINYI ANDRÁS is foglalkozott már részletesebben, és bizonyította egyúttal az ipar magas színvonalát is (KUBINYI 1973: 111–127).

Szeged, amely az 1. hierarchikus szint alján helyezkedik el, fejlettség alapján nagyban különbözött Budától. Egyrészt az iparosok aránya a városban inkább a fejlettebb mezővárosokéra emlékeztetett, másrészt a mesterségek differenciáltsága is messze elmaradt a budai mögött. Persze ez nem újdonság: köztudott, hogy a magyar lakosságú Szeged civitas létére is viszonylag agrárjellegű városnak számított. Ugyanakkor Szeged és Buda az iparosodás tekintetében – magyar szinten – kétségtelenül egyaránt fejlettnak volt tekinthető. Ezt igazolja az ebben a két városban jelenlévő, összesen 72 különböző szakma is.

A második kategória eredményei a rendelkezésünkre álló személynévi adatok kis számának eredményeképpen valószínűleg nem tükrözik teljes mértékben az ide tartozó városok valós fejlettségét. A megjelenő 21 szakma önmagában nem kevés, de nagyobb forrásanyag vizsgálata esetén minden bizonnyal jóval több lenne. Mindenképpen nagyobb jelentőségre utal például, hogy még ebben a szűkös forrásanyagban is jelen van a kifejezetten városias igényeket kielégítő asztalgéártó, könyvkötő, pék vagy borbély.

A harmadik hierarchikus szintre nézve forrásaink száma ennél jóval nagyobb, így az eredmények stabil lábakon állnak. A csoporton belül viszonylag nagyok az eltérések. Meglepő a terjedelmes névanyaggal rendelkező Gyula magas szintű iparosodottsága, amelyet az iparágak mezővárosokban ritkának számító specializálódása is igazol. A 4. csoport mezővárosai viszont már érezhetően más kategóriát képviselnek, és csupán az átlagos

oppidumokra jellemző szintet mutatják. Ez még akkor is igaz, ha néhány, a személynevek alapján erősen iparosodottnak tűnő kivétel is van közöttük (pl. Szond).

Az 5–7. hierarchikus szint mezővárosaiban a foglalkozásnevet birtokló jobbágyság aránya viszonylag magas. Ez talán annak köszönhető, hogy a családnevek a középkor végére már a parasztok körében is kialakultak, így az öröklődés miatt minden bizonnyal túlreprezentálják a valós iparos népességet. Ezzel kapcsolatosan érdemes visszautalni a helynévből képzett személyneveinkre is, ahol ugyanezt a jelenséget tapasztalhattuk (GULYÁS 2014b: 57). A mezővárosoknak ez a szintje, amely a jobbágyság számára a falusias és városias lét közötti kapcsolatot jelentette, ezért jelentős népességfluktuációval bírt, valószínűleg élen járhatott a családnevek elterjedésében a parasztság körében.

Ugyanezen kategória falvaiban a foglalkozásnevet viselők aránya már stabilan alacsony, még ha vannak is kivételek. Egyes településeken (Béla, Kállósemjén, Tótfalu, Újfalu stb.) az arány még viszonylag sok adat mellett is elérheti akár a 15-20%-ot is, de összességében nem ez a jellemző.

Úgy gondolom, hogy a hierarchikus szintek között a 2. és 5–7. kategóriában megfigyelhető, még magyarázatra, valamint további források feltárására váró eredmények dacára is logikus különbségek mutatkoznak a foglalkozásnevek alapján. A kategóriák településein megjelenő átlagos mesterségszám csökkenése egyértelmű jele annak, hogy a falvak felé haladva a kézműipar differenciáltsága jelentősen csökken, azaz átlagosan egyre kevesebb mesterség jelenik meg a forrásokban. Ugyanezzel párhuzamosan az egy foglalkozásra eső iparúzóik száma viszont egyre nő; ezek főként néhány alapvető, leginkább közszükségleti iparágban (ruházati, élelmiszer- és bőriparban) tömörülnek, már csak azért is, mert a falvakban nem volt igény széles termékválasztékra.

6.1. táblázat: A hierarchikus szintek összesített eredményei nevek szerint

Kategória	Település	Összes személynév	Foglalkozásnévi eredetű személynév	
	db	db	db	%
I.	2	2770	689	24,8
II.	5	228	46	20,1
III.	10	670	160	23,8
IV.	9	931	152	16,3
V–VII. mezővárosok	23	1352	258	19,1
V–VII. falvak	260	6033	676	11,2
Összesen	309	11984	1981	16,5

6.2. táblázat: A hierarchikus szintek összesített eredményei szakmák szerint

Kategória	Szakmák	Szakma/település	Kézműves/szakma
	db	db	db
I.	72	52,0	9,5
II.	21	6,6	2,1
III.	26	7,0	6,1
IV.	21	6,7	7,2
V–VII. mezővárosok	24	4,5	10,7
V–VII. falvak	30	1,5	22,5

Ha a kézművesek számának iparágak szerinti megoszlását igyekszünk meghatározni, a hierarchikus szintek között jelentős eltéréseket tapasztalunk. Az iparágak rendszerezését – azaz a foglalkozási ágazatok meghatározását – a szakirodalomban megszokott módon végeztem el. Így a fémipartól különválasztottam a fegyveripart, mert bizonyos termékeik (például a nyíl és az íj) alapanyaga részben eltért egymástól. Emellett a fa- és fafeldolgozó ipar, az agyag- és vegyipar, az építőipar, a szövőipar, a ruházati ipar, a bőr- és bőrfeldolgozó ipar, valamint az élelmiszeripar alkotja a főbb csoportokat. A szolgáltatások és kereskedelem kategóriájába tartoznak a kereskedők, a boltosok, a vendéglősök, illetve a higiéniai szerepet játszó fürdősök és borbélyok. Az utolsó, „egyéb” kategóriába főleg olyan, városias jellegű – általában luxustermékeket előállító – szakmák sorolhatók, amelyeket máshová nehezen lehetne behelyezni (óragyártó, fésűs, gyöngyfüző stb.). Lássuk tehát mindezek után, hogy a foglalkozásnevet viselők milyen iparágakban tevékenykedtek.

Az elsőrendű városokban magas szintű szakmai differenciálódás figyelhető meg. Buda és Szeged gazdasági élete fejlett volt, ezért ezeket a többinél részletesebben ismertetem. Itt a fémiparon belül a legnagyobb számban a kovácsmesterség jelent meg (36 fő), de a luxustermékeket előállító ötvösök száma is kiemelkedő (23). Emellett vannak tűgyártók (2), sarkantyúgyártók (2), illetve 1-1 vasfazékgyártó, ónkorsógyártó, harangöntő és kőszőrűs. A fegyveriparba tartoznak a csiszárok (12), az íjgyártók (3), a számszeríjgyártók (2), a nyílgyártók (2), valamint 1-1 tegezgyártó, páncélgyártó, pajzsgyártó és a lőfegyverekkel foglalkozó pattantyús. A faipart a pintérek és kádárok (26), az asztalgyártók (7), a kerékgyártók és kerekese (6), az esztergályosok (4), a favágók (4) és a faragók (2) képviselik. Az agyag- és vegyiparhoz tartoznak a fazekasok és fazékgyártók (12), továbbá 1-1 kemencegyártó és salétromgyártó. Az építőiparba a kőfaragók és kőművesek (23), az ácsok (19), az égetett meszet előállító meszesek (5), a kőszegők (4) és a festők (2) sorolhatók. Út készítésével foglalkozott a *pagimentum*-ot (helyesen: *pavimentum*-ot) gyártó.

A szövőipar foglalkozásai a takács (15), a nyíró (12) és a csapó (5). A ruházati ipart főleg a szabók képviselték (96), ennél speciálisabb szakma volt az erszénygyártó (4), a süveggyártó (4), a kesztyűverő (2), a himvarró és a gomböntő (1-1). A bőriparban a legnagyobb számban vargák (59), szűcsök (40), szíjgyártók (18), nyereggyártók (7), tímárok és irhagyártók (4) dolgoztak.

Az élelmiszeriparhoz tartozik a mészáros (45), a molnár (11), a zsemlyesütő (4), a cipósütő (2), az égetett szeszeket készítő borégető (4) és a vadhúsokat előállító vadvágó (1).

A szakmák egy csoportja a mai értelemben szolgáltatásoknak nevezett kategóriába sorolható. Ebből kereskedelemmel foglalkoztak a kalmárok és vásárosok (42), a patikáriusok (5) és a szatócsok (2), de ide sorolható a halárus (3) és a könyvkereskedő is (1). A vendéglátásban tevékenykedett a csaplár (20), a szakács (5) és a vendéglős (1). Szállítás volt a feladata a boroshordókat mozgó és pincébe leengedő korcsolyásoknak (10), a révészeknek (7) és a szekérvezetőknek (1). Higiéniai feladatokat látott el a borbély (13) és a fürdős (4).

Az „egyéb” kategóriában olyan mesterségek sorakoznak, mint a gyertyaárus és gyertyás (11), kötélverő (7), órás és gyöngyfüző (4-4), fésűs (2), könyvkötő és olvasógyártó (1-1).

A második városkategória hiányos adatai jól látszanak abból, hogy nincsen adatunk kovácsra, ami nyilván nem fedheti a valóságot. Relatív magas a kereskedők (8), a szabók (6) és a mészárosok aránya (5). Fejlettségre utal a takács, a nyíró, az asztalgyártó, a pék, a borbély, de leginkább a könyvkötő jelenléte.

A harmadik kategóriában hirtelen nőni kezd a ruházati és bőripar súlya, amely a jobbágyi világban a lakóhelyek fejlettségének csökkenésével párhuzamosan erősödő tendencia. A kereskedelem és a szolgáltatások csoportjába tartozó kereskedők (14), borbélyok (5), szatócok (2) és korcsolyások (1) száma itt még jelentős, 14% körüli arányt tesz ki. Kiemelkedő a bőripar (19 varga, 13 szűcs, 2 nyerges, 2 szíjgyártó), a fémipar (18 kovács, 3 ötvös, 1 sarkantyús) és a ruházati ipar (30 szabó) fejlettsége. A specializáció szintje csökken, de így is van a takács (5), a pajzsgyártó (1), és az asztalgyártó (1) mesterségnek is képviselője.

A negyedik csoportban tovább erősödik a ruházati (36 szabó) és a bőripar (19 varga, 6 szűcs, 2 nyerges, 1 szíjgyártó) jelentősége, míg az élelmiszeripar (22 mészáros, 7 molnár, 1 pék) itt a legnagyobb súlyú. A szövőipar aránya nem csökkent (4 takács, 3 csapó, 1 nyíró), ugyanakkor az iparosok csaknem felerészben már a csapómesterséget űzik, azaz köztudottan a jobbágyság körében népszerű, olcsó és durvább minőségű termékeket állítottak elő.

Az alsó három kategória mezővárosaiban a ruházati és a bőripar körébe tartozó mesterségekre utaló megkülönböztető nevek a teljes személynévanyagnak nagyjából a felét teszi ki (62 szabó, 1 gombkötő, 44 varga, 17 szűcs, 1 szíjgyártó), de erősödik a fémipar súlya is (40 kovács). A negyedik legjelentősebb ágazat az élelmiszeripar (19 mészáros, 17 molnár). Egy-két ritkább szakma is előfordul, de számuk egyre kevesebb (5 borbély, 1 asztalgyártó, 1 pajzsgyártó stb.). E kategóriák átmenetet jelentenek a városi és a falusi jellegű foglalkozásszerkezet között, ebből a szempontból ezek az oppidumok már kevésbé urbanusak.

7.1. táblázat: A személynevekben szereplő szakmák ágazati megoszlása 1.

Kategória		I.	II.	III.	IV.
Fémipar	fő	67	1	22	17
	%	9,7	2,1	13,7	11,1
Fegyveripar	fő	25	4	5	3
	%	3,6	8,6	3,1	1,9
Faipar	fő	50	4	5	9
	%	7,2	8,6	3,1	5,9
Agyagipar	fő	14	2	7	3
	%	2,0	4,3	4,3	1,9
Építőipar	fő	54	1	4	6
	%	7,8	2,1	2,5	3,9
Szövőipar	fő	32	2	7	8
	%	4,6	4,3	4,3	5,2
Ruhaipar	fő	108	6	30	36
	%	15,6	13,0	18,7	23,6
Bőripar	fő	128	8	36	28
	%	18,5	17,3	22,5	18,4
Élelmiszeripar	fő	67	7	22	30
	%	9,7	15,2	13,7	19,7
Szolgáltatás és kereskedelem	fő	114	10	22	12
	%	16,5	21,7	13,7	7,8
Egyéb	fő	30	1	–	–
	%	4,3	2,1	–	–
Összesen	fő	689	46	160	152
	%	100	100	100	100

7.2. táblázat: A személynevekben szereplő szakmák ágazati megoszlása 2.

Kategória		V–VII. mezővárosok	V–VII. falvak	Összesen
Fémipar	fő	40	101	249
	%	15,5	15,0	12,5
Fegyveripar	fő	7	3	47
	%	2,7	0,4	2,3
Faipar	fő	12	29	109
	%	4,6	4,2	5,5
Agyagipar	fő	6	22	54
	%	2,3	3,2	2,7
Építőipar	fő	7	22	94
	%	2,7	3,2	4,7
Szövőipar	fő	5	26	80
	%	1,9	3,8	4,0
Ruhaipar	fő	63	170	413
	%	24,4	25,1	21,1
Bőripar	fő	62	229	491
	%	24,0	33,8	24,7
Élelmiszeripar	fő	36	48	210
	%	13,9	7,1	10,6
Szolgáltatás és kereskedelem	fő	20	25	203
	%	7,7	3,6	10,2
Egyéb	fő	–	1	32
	%	–	0,1	1,6
Összesen	fő	258	676	1981
	%	100	100	100

A legalsó településcsoport, az alsó három hierarchikus szinten álló jobbágyfalvak foglalkozásszerkezete nagyban leegyszerűsödik az eddigiekhez képest. Igaz, ebben a közegeben a nagyszámú forrásnak köszönhetően 30 különféle mesterség jelenik meg (többek között 1-1 salétromgyártó, cipellős, fürdős és révész is), de ebből csak néhány tudott igazi jelentőségre szert tenni. Fontos tendencia a fejlettebb településekre jellemző fegyveripar, kereskedelem és szolgáltatások szinte teljes hiánya. Az élelmiszeripar is kevésbé fontos a mezővárosokban játszott helyzetéhez képest (27 mészáros, 18 molnár, 3 sütő), aránya felére esik az imént említett szinthez viszonyítva. A szövőipar ugyan jelen van, de képviselői már egytől egyig csapók (26). A legtöbb kézműves három nagy ágazatban csoportosul: a legnépesebb az összes mesterség harmadát magába foglaló bőripar (200 varga, 23 szűcs, 3 tímár, 3 szíjgyártó), az összes iparos negyedét tömörítő ruházati ipar (169 szabó, 1 cipellős) és a bő 15%-nyi arányt elérő fémipar (99 kovács, 3 ötvös). A három ágazat három vezető szakmája, azaz a varga, a szabó és a kovács az összes iparosnak bő 69%-át teszi ki, ami a mesterségek roppant erős koncentrációjáról árulkodik.

4. Összegzés és problémafelvetés. Táblázataink eredményei alapján tehát a centralitási pontrendszer használhatósága ezúttal is igazolódik. A hierarchikus szinteken lefelé haladva a településenként megjelenő szakmák száma csökken, a városias jellegű foglalkozások

pedig egyre inkább eltűnnek. Ezzel együtt a foglalkozásnevet viselő – minden bizonnyal jórészt még valóban a névben rejlő foglalkozást űző – népesség aránya is egyre kisebb. Ezek a mesteremberek három nagy, közszükségleti cikkeket előállító, a települések fejlettségétől függetlenül piacképes iparágban csoportosulnak.

Zárásképpen kanyarodjunk vissza egy különleges névtípushoz, a műveltséget (nem pedig foglalkozást) jelölő literátus (*litteratus*, *scolasticus*, *Dyak*, *Deach* stb.) réteghez. E megkülönböztető név azoknak az egyénneve mellé kerülhetett elsősorban, akik több-kevesebb időt iskolapadban töltöttek, és elsajátították az írás-olvasás tudományát. Talán a *Pap* megkülönböztető nevet viselők is ebbe a csoportba tartozhattak, de ezt bizonyítani nem lehet. A nevet viselőket minden kategóriában számba vettem, illetve hozzájuk számítottam még a *scolasticus* jelzöt kapókat, az iskolamestereket (*rector scole*), a babérkoszorúsokat (*baccalaureus*) és az egyértelműen intellektuális munkát végzőket, például a városi jegyzőt (*notarius*).

A teljes népességben mutatkozó arányuk érdekesen alakul. A legalacsonyabb – logikusan – a falvak között volt az arányuk, ugyanakkor a lokális jelentőséggel bíró 5–7. kategória mezővárosaiban a második legnagyobb a részesedésük. Ebben talán a helyi írásbeliség és a mezővárosi iskolák középkor végi elterjedése is szerepet játszhatott. A 4. kategória ebből a szempontból is fejletlenebbnek tűnik. Az 1. és 3. hierarchikus szinthez képest is kiemelkedő e neveknek a 2. csoportban betöltött szerepe. Ez nem lehet véletlen, hiszen a vizsgált öt város közül négy egyházi székhely volt, ahol az értelmiség bizonyosan könnyebben találhatott magának valamilyen szellemi elfoglaltságot, mint egy más jellegű településen.

8. táblázat: A literátusok aránya kategóriánként

Kategória	Összes név	Literátusok	
	db	db	%
I.	2770	32	1,155
II.	228	8	3,508
III.	670	9	1,343
IV.	931	6	0,644
V–VII. mezővárosok	1352	24	1,775
V–VII. falvak	6033	24	0,397

Mivel a középkori város nem csak gazdasági, jogi, társadalmi vagy éppen topográfiai jelenség volt, hanem egyúttal intellektuális modellek megtestesítője is, és kulturális fejlettségének szintje párhuzamba állítható általános jelentőségével, a táblázatban látható, a műveltségi viszonyokat reprezentáló eredmények is kiválóan tükrözik a KUBINYI ANDRÁS által kidolgozott kategóriarendszer megalapozottságát.

Hivatkozott irodalom

- BÁCSKAI VERA 1964. Mezőgazdasági áruterelés és árucsera a mezővárosokban a 15. században. *Agrártörténeti Szemle* 6: 1–35.
- BÁCSKAI VERA 1965. *Magyar mezővárosok a 15. században*. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 37. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- BÁCSKAI VERA 2002. *Városok Magyarországon az iparosodás előtt*. Osiris Kiadó, Budapest.
- GRANASZTÓI GYÖRGY 1972. Társadalmi tagozódás Brassóban a 15. század végén. *Századok* 106: 350–399.
- GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS 2008a. *A mezővárosi önkormányzat funkciói és társadalmi háttere a középkori Hegyalján*. Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem, Debrecen. https://www.academia.edu/2644220/A_mezovarosi_onkormanyzat_funkcioi_es_tarsadalmi_hattere_a_kozepkori_Hegyaljan_Functions_And_Social_Background_Of_The_Self_Government_In_The_Market_Towns_Of_The_Medieval_Hegyalja_Region_.Doktori_PhD_disszertacio_Debrecen_2008_kezirat_ (2015. 10. 08.)
- GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS 2008b. Középkori mezővárosi foglalkozásneveink forrásértékéről. *Századok* 142: 437–462.
- GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS 2009. Újabb adatok a középkori jobbágyi-mezővárosi személynévadás kérdéséhez. *Névtani Értesítő* 31: 47–61.
- GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS 2012. Mészégetők és a mész forgalma a Mohács előtti Magyarországon. *Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica* 63. *Történeti Tanulmányok* 17: 99–122.
- GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS 2014a. Personal Names and Society in Medieval Hungarian Villages and Market-towns. In: TORT I DONADA, JOAN – MONTAGUT I MONTAGUT, MONTSERRAT eds., *Els noms en la vida quotidiana. Actes del XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques. Names in daily life. Proceedings of the XXIV ICOS International Congress of Onomastic Sciences*. Generalitat de Catalunya, Barcelona. 1728–1737. <http://www.gencat.cat/llengua/BTPL/ICOS2011/178.pdf> (2015. 10. 05.)
- GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS 2014b. A középkori magyar városfejlődés migráció- és ipartörténeti vonatkozásai a történeti személynévтан tükrében I. Személynévadás és migráció. *Névtani Értesítő* 36: 43–62.
- KUBINYI ANDRÁS 1973. Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). In: GEREVICH LÁSZLÓ szerk., *Budapest története II. Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején*. Budapest Főváros Tanácsa, Budapest. 9–240.
- KUBINYI ANDRÁS 2000. *Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. Dél-alföldi évszázadok* 14. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged.
- KUBINYI ANDRÁS 2003. Családnévadás a középkori Magyarországon. In: STIRLING JÁNOS szerk., *In virtute spiritus. A Szent István Akadémia emlékkönyve Paskai László bíboros tiszteletére*. Szent István Társulat, Budapest. 96–112.
- SKORKA RENÁTA 2005. A céhrendszer kibontakozása. In: SZULOVSKY JÁNOS szerk., *A magyar kézművesipar története*. Magyar Kereskedelmi és Iparkamara, Budapest. 109–150.
- SZENDE LÁSZLÓ 2008. Középkori kézművesség. In: KUBINYI ANDRÁS – LASZLOVSKY JÓZSEF – SZABÓ PÉTER szerk., *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon. Gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Martin Opitz, Budapest. 199–228.
- SZÜCS JENŐ 1955. *Városok és kézművesség a 15. századi Magyarországon*. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest.
- TRINGLI ISTVÁN 2010. Vásártér és vásári jog a középkori Magyarországon. *Századok* 144: 1291–1344.

GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS
Nyíregyházi Főiskola

Melléklet: A tanulmány első és második részében vizsgált falvak személynévi adatainak összefoglaló táblázata

Falu	Megye	Személynevek	Helynévi eredetű	Foglalkozásnévi eredetű
		db	db	db
Acsa	Somogy	12	–	–
Alatk	Bács	10	2	2
Alsópalonya	Bács	59	4	9
Apos	Bodrog	44	4	4
Aposaranyan	Bodrog	12	1	1
Aranyan	Bodrog	5	–	1
Arteus	Bács	19	3	1
Asszonyfalva	Bács	39	7	3
Babat	Zala	15	1	–
Badaló	Bereg	10	1	1
Bajkod	Bács	32	7	2
Bajmok	Bács	59	4	–
(Kis-)Baracska	Bodrog	7	–	–
Bartány	Bodrog	8	3	1
Batatótfalu	Bács	33	4	7
Bazsi	Zala	17	3	3
Báka	Bács	30	4	1
Bálványos	Somogy	2	–	–
Bánca	Bács	103	26	16
Bánrád	Bács	18	1	5
Bedeg	Tolna	6	1	2
Bercsek–Hercsek	Bács	20	4	–
Berényhida	Veszprém	41	19	11
Betér	Bács	29	9	1
Béla	Bács	106	22	20
Bodrogmonostor	Bodrog	8	–	–
Boldogasszonyfalva	Bács	14	–	1
Borony	Bács	23	3	1
Boziás	Bács	6	–	3
Budakuta	Bács	26	5	–
Büdiszentmiklós	Bodrog	32	1	7
Csapófalva	Zala	16	1	2
Csád	Tolna	4	–	–
Császló	Bács	37	4	1
Csege	Somogy	1	–	–
Csehi	Somogy	10	–	–
Csehi	Zala	36	6	5
Csepely	Somogy	1	–	–
Cser	Bács	10	1	2
Cserefalva	Bács	13	–	1

Csereg	Bács	22	4	2
Csicsó	Zala	18	3	1
Csihanica	Bács	14	2	–
Csika	Bács	33	6	6
Csíkegyház	Bács	31	5	–
Csíktó	Bács	10	3	1
Csolta	Veszprém	15	1	1
Csomafalva	Bács	3	–	–
Csontafejér	Bács	64	13	3
Csopak	Zala	4	–	–
Csököly	Somogy	71	7	12
Csőt	Bodrog	12	4	1
Daróc	Bereg	6	1	–
Darvasz	Bodrog	17	1	2
Dály	Bács	6	–	–
Deáki	Zala	3	1	–
Derzsfalva	Bács	13	2	–
(Bán-)Devecser	Bács	35	11	–
(Kis-)Devecser	Bács	36	7	–
Doroszló	Bács	28	8	3
Döge	Szabolcs	76	17	3
Drág	Bács	41	2	8
Egres	Somogy	3	–	1
Egyedfalva	Bács	10	4	2
Egyházaskapoly	Somogy	3	–	–
Erdőalja	Bodrog	20	5	2
Erdőmegy	Bács	11	3	–
Erek	Zala	25	–	3
Érsekszáka	Bodrog	10	1	1
Fábiánfalva	Bács	3	–	–
Fácánfalva	Zala	4	–	–
Fajsz	Veszprém	2	1	1
Falkomár	Bács	53	7	5
Felsőpalonya	Bács	37	4	5
Félegyház	Bács	11	2	4
Földvár	Bács	21	2	3
Földvár	Bács	6	–	2
Fövényes	Zala	2	–	–
Füles	Bács	46	9	1
Füred	Zala	11	1	–
Füred és Kék („Fyred et Keek”)	Zala	8	1	2
Fürfalva	Bács	13	3	2
Füzegy	Bács	12	–	2
Garé	Bács	21	5	–
Gelénés	Bereg	11	–	–
Gerézd	Tolna	19	1	–

Gergelyi	Bodrog	51	3	8
Geszt	Bodrog	45	2	9
Görgeteg	Somogy	28	2	4
Göze	Bács	29	10	5
Gyermely	Esztergom	37	3	4
Gyertyános	Bodrog	5	–	1
Győröcske	Zemplén	26	4	4
Gyulakeszi	Zala	1	–	–
Gyümölcsény	Bács	22	6	1
Hajmáskér	Veszprém	34	6	4
Harang	Szabolcs	9	4	1
Herend	Zala	16	–	3
Hernye	Bács	9	1	–
Himesegyház	Bács	21	1	1
Horváti	Bács	25	3	2
Hullatag	Bács	20	–	1
Ireg	Bács	28	4	3
Ispánfalva	Bács	7	1	2
Ivánfalva	Bodrog	4	–	–
Ivánkafalva	Bács	15	2	–
Izsák	Bács	8	1	3
Jakabfalva	Bács	4	–	2
Jánosi	Bodrog	24	–	8
Jószan	Bács	20	2	–
Kajár	Veszprém	25	4	1
Karácsonyfalva	Zala	13	3	–
Kállósemjén	Szabolcs	267	32	46
Kálonga	Szabolcs	31	6	4
Kamarás	Bács	48	11	2
Káplán	Bodrog	13	1	1
Kapucs	Bács	26	8	2
Kecskés	Bodrog	15	–	–
Keménd	Bács	29	5	1
Kereked	Bács	8	1	1
Kereked (Kereki?)	Bács	7	1	–
Kerekegyház	Bács	62	3	6
Kerekikál	Zala	13	–	2
Kérés	Bács	10	4	3
Keresztúr	Bács	17	6	1
Kék	Zala	3	–	–
Kékcse	Somogy	1	–	–
Kétház	Bodrog	10	–	–
Kisbács	Bács	14	4	1
Kisfalud	Bács	16	1	–
Kisgerec	Bács	16	4	2
Kishetés	Bodrog	13	–	1

Kisküllőd	Bodrog	20	1	3
Kisszentkirály	Bodrog	4	–	–
Kisszond	Bács	50	4	5
Kistelegd	Zala	1	–	–
Kistótfalu	Somogy	7	–	1
Konchegye	Zala	1	–	–
Kondora	Zala	8	–	1
Kortó	Somogy	9	2	1
Köcsmény	Bács	31	2	2
Kőégető	Bács	9	–	3
Kőkút	Bács	45	5	1
Kövesd	Zala	1	–	–
Köveskál	Zala	4	–	–
Kövi	Bács	12	4	3
Kutas	Bács	30	9	1
Lekcse	Bodrog	9	1	1
Lengyel	Bács	19	–	5
Litke	Szabolcs	113	26	8
Lőrincfalva	Zala	23	–	–
Lugas	Bács	20	3	5
Lulla	Somogy	1	–	–
Macsal	Bács	50	5	5
Mada	Szatmár	11	2	1
Mácsa	Bács	35	6	4
Márok	Bereg	19	2	2
Mesteri	Bodrog	1	–	–
Mihályfalva	Zala	2	1	–
Mindszent	Bács	23	4	5
Mindszentkálja	Zala	25	10	4
Mocsola	Somogy	9	3	3
Monosfalva	Bács	1	–	–
Monostorszeg	Bács	23	1	6
Morhant	Bács	5	1	2
Móricka	Bács	6	1	–
Mortályos	Bács	28	2	1
Napfény	Bács	65	8	5
Nagygerec	Bács	22	5	4
Nagyhetés	Bodrog	44	7	1
Nagytótfalu	Somogy	14	1	1
Nagyvölgy	Bács	14	2	2
Németi	Bács	50	6	5
Nyék	Bács	2	–	–
Nyírád	Zala	39	9	17
Okor	Bács	89	21	6
Orbász	Bács	69	11	7
Ordód	Bodrog	5	–	1

Oros	Szabolcs	17	2	1
Ök	Bács	22	3	2
Ölyves	Bács	4	1	–
Ósi	Veszprém	53	13	5
Pacsér	Bács	104	13	5
Pap	Szabolcs	68	11	9
Papi	Bodrog	16	1	3
Patvására	Veszprém	7	3	–
Pécel	Bács	18	4	5
Peremarton	Veszprém	2	–	2
Perkelet	Bács	3	–	–
Petrőc	Bács	11	1	3
Prága	Zala	25	3	2
Püspökuzsája	Zala	14	2	1
Répásszentkirály	Bodrog	36	4	4
Ripak	Bács	29	4	5
Rozsály	Szabolcs	32	3	2
Salamonfalva	Zala	9	1	–
Ság	Fejér	6	1	–
Sándorfalva	Bács	11	1	–
Sári	Bodrog	23	2	1
Somosszáka	Bodrog	14	–	7
Sopron	Bács	21	10	1
Szajka	Zala	8	–	1
Szajol	Bács	12	4	–
Szanács	Tolna	3	–	1
(Morhát-)Szántó	Bodrog	29	4	1
Szántóháza	Zala	1	–	–
Szát	Bodrog	7	–	–
Szentandrás	Bács	39	8	4
Szentantalfalva	Zala	3	–	–
Szentbenedekháza	Zala	26	6	6
Szentberekfalva	Zala	11	5	1
(Vízmelléki-) Szentgyörgy	Bodrog	4	1	–
Szentistván	Veszprém	17	5	3
Szentiván	Bács	10	2	–
Szentjakabfalva	Zala	12	2	1
Szentlélek	Bács	9	1	1
Szentlőrinc	Bács	22	6	2
(Szát-)Szentmárton	Bács	7	–	1
Szentpéter	Bács	5	–	–
Szepezd	Zala	10	1	–
Székely	Szabolcs	8	3	–
Szénás	Bács	34	6	–
Széplak	Bács	13	2	1
Szőlős	Bodrog	26	–	5

Szörnyűegyház	Bács	15	3	–
Szurdok	Bács	8	2	2
Tagyon	Zala	13	–	–
Tarca	Bács	31	6	7
Tatárrev	Bács	16	3	3
Temerin	Bács	21	4	–
Til	Bács	19	1	–
Tízház (-monostora)	Bodrog	11	1	3
Tolmács	Bács	21	3	–
Tomaj	Somogy	3	–	–
Tócsereg	Bács	25	3	5
Tótfalu	Bács	5	–	–
(Doroszló-)Tótfalu	Bács	24	1	2
Tótfalu	Bodrog	122	14	26
Tótvajszka	Bács	3	–	1
Töl	Bács	16	2	3
Tóttöskál	Zala	4	–	–
Töviskés	Bács	3	–	–
Túr	Somogy	1	–	–
Udvard	Bodrog	42	5	5
Újfalu	Bács	8	3	4
Újfalu	Bács	120	18	29
Újváros	Bács	119	9	10
Úrhida	Fejér	14	2	1
Vajszka	Bács	52	3	4
Valfer	Bodrog	13	1	–
Varjad	Bács	12	2	–
Vámos	Veszprém	6	4	1
Várszeg	Bács	11	–	1
Vásároskürt	Bács	73	9	14
Vásárosvárad	Bács	19	5	5
Vél	Bodrog	7	3	1
Veresmart	Szabolcs	23	3	–
Verőfény	Bács	8	–	4
Vizesturo	Bács	32	7	1
Vízmellékiszaka	Bodrog	67	6	4

**LÁSZLÓ SZABOLCS GULYÁS, Relations of migration and industrial history and medieval urban development in Hungary in the light of historical anthroponymy II.
Giving personal names and handicraft industry**

The paper examines the connections between late medieval urban development in Hungary, the handicraft industry and the name giving practices of the lower and middle classes of medieval society. It has long been accepted through research into Hungarian local history that the state of urban development and the proportion of craftsmen (and other people not involved in agricultural

activities) among the population of a settlement were interdependent. Highly developed settlements would have more inhabitants engaged in industrial activities and services, than their poorer counterparts. Hungarian economic history traditionally considers the bearers of personal names derived from occupational names as handicraftsmen. In general, the proportion of these people among the inhabitants of the distinct settlement types was different, thus in market towns more people supported themselves with handicrafts than in villages, but the highest number of handicraftsmen lived in cities. Naturally, the more important a settlement was, the more crafts were present there. Based on a corpus of approximately 12,000 late medieval personal names, the author examines the proportion of handicraftsmen among the inhabitants, and the specialization of the handicraft industry in the seven types of settlements identified in the so-called “centrality score system”. The system devised by András Kubinyi aims to describe the different levels of development in medieval settlements. The results of the present analysis reinforce and numerically justify Kubinyi’s statements.

Névmagyarosítás, személy- és földrajzi nevek az élclapokban a tiszaezlári vérvád időszakában (1882–1883)*

1. A tiszaezlári vérvád és az elemzés forrásai. A tiszaezlári vérvád híre bejárta a hazain kívül az európai sajtót is, így a per szereplőinek neve széles körben ismertté vált. Solymosi Eszter 1882. április 1-jei eltűnése egy olyan gépezetet indított el, mely egy cselédlány halálát a helyi és az országos antiszemita lapokban egy rituális gyilkosságon alapuló vérvádperré duzzasztotta. Az ezt követően a nyíregyházi bíróságon lezajlott per vádlottjai és tanúi között szép számban találunk zsidókat, a per elsőrendű vádlottja pedig az eszlári sakter és kántor, Schwarz Salamon volt, aki a gyanú szerint Eszter vérét vette a pászkasütéshez. Az elhúzódtó pert lezáró felmentő ítéletet követően sem lélegezhetett fel azonban Tisza Kálmán és kormánya, mivel az ország számos pontján antiszemita zavargások törtek ki, zsidókat vertek meg, boltjaikat feltörték, gyújtogattak, fosztogattak.¹

Bár a névtani szakirodalom – a névváltoztatásért fizetendő illeték csökkentése és a Központi Névmagyarosító Társaság megalakulása miatt – az 1881. évet tartja korszakhatárnak (KARÁDY–KOZMA 2002: 28), én csak – a kelet-európai pogromokkal körülbelül egy időben lezajlott – tiszaezlári vérvád és az azt követő zavargások eseménydús éveinek névanyagát vizsgálom a következőkben (1882. máj. 28., ill. jún. 4. – 1883. dec. 31.).² Döntésemet egyrészt az indokolja, hogy eddigre a korpuszon is nagyobb mértékben, biztosan érzékelhetők az antiszemita hullám nyomán bekövetkezett változások, melyeket összehasonlíthatok az élclapokbeli névanyag korábbi és későbbi periódusaira vonatkozó eredményekkel (az 1860-as és 1890-es évek élclapokbeli nevekkkel kapcsolatban l. TAMÁS 2010, 2011, 2012; a 20. század első évtizedeiről l. NÉMETH 2012, 2013). Másrészt Magyarországon a dualizmus korában ez az időszak tekinthető a politikai antiszemitizmus „csúcának”. A vizsgált nevek forrását egy, a korszakban népszerű sajtóműfajnak, az élclapoknak a karikatúrái, képaláírásai és szövegei képezik. Az analízis kiterjedt az Ágai (Rosenzweig) Adolf által szerkesztett Borsszem Jankóra, mely olvasóit a vérvád abszurdításáról igyekezett meggyőzni, az antiszemita beállítottságú Bolond Istókra (Bartók Lajos szerkesztésében) és az ugyancsak zsidóellenes hangot megütő Üstökösre (Szabó Endre irányításával).

* A tanulmány az MTA–ELTE Válságtörténeti Kutatócsoportjának kutatási programja keretében készült.

¹ A tiszaezlári eseményekhez kapcsolódó alpmunka, melyre a szerző minden tekintetben – így a per szereplőinek azonosításakor is – támaszkodott: KÖVÉR 2011. Az idézeteket eredeti helyesírással közlöm. Az élclapokat a továbbiakban a következőképpen rövidítem: Bolond Istók (BI.), Borsszem Jankó (BJ.), Üstökös (Ü.). Az élclapok bemutatására jelen tanulmányban nem térek ki (ezekre l. TAMÁS 2014: 59–96).

² Az élclapokban nem közvetlenül az eset után jelentek meg az első szövegek és képek a témáról, hanem a Borsszem Jankóban május végén, a másik két újságban június elején.

A másfél évet átfogó korpusz nemcsak a per és a zsidóellenes hangulat ábrázolása miatt érdekes – mellyel párhuzamosan megnőtt az asszimiláció iránti igény is –, hanem azért is, mert a névváltoztatási kérelmek számának gyarapodása a kortársaknak szembeötlő lehetett, így az élcsepokban is sok, e témát körüljáró szöveget találunk. Az Üstökös szerzői például már azt vizionálták, hogy az illeték összege még csekélyebbre, 10 krajcár-ra fog apadni a börzén (Ü. 1883. szept. 16.). 1881–1883 között – részben az antiszemitizmus erősödése miatt – évente kiemelkedően sok névmagyarosítási kérvényt fogadott el a belügyminisztérium, számuk a millennium időszakától kezdve volt csak magasabb (KARÁDY-KOZMA 2002: 60–62).

A tematika újdonságát, a tömeges névváltoztatások feltűnő voltát mutatja, hogy a korábban vizsgált évfolyamoktól eltérően (1860-as és 1890-es évek) a zsidó nevek ekkoriban a karikatúrákon is központi szerepet tölthettek be, a humor forrását képezték, ami később sem jellemző a korszak vicclapjaira. Az elemzett élcsepok a fővárosban láttak napvilágot, s tudjuk, a névmagyarosítási kérelmek több mint egyharmadát Budapestről adták be (KARÁDY-KOZMA 2002: 84). Ez ugyancsak hozzájárulhatott a téma népszerűségéhez a (fő)városi olvasóközönségnek szánt vicclapokban. Tanulmányomban nemcsak a névváltoztatásról szóló alkotásokba, hanem az élcsepok zsidó személynévanyagába is rövid betekintést adok, melynek egy része a nyíregyházi per szereplőinek nevéhez kapcsolódik. Azokat a személyneveket azonban nem vizsgálom, melyek nem a per alakjainak (átalakított) neveit vagy kitalált neveket tartalmaznak, illetve nem elemzem az izraelita állandó szereplők neveit sem, mivel őket már korábban bemutattam (TAMÁS 2012: 42). Csupán a Bolond Istók alakjaira nem tértem ki, azonban az antiszemita újság állandó szereplőkre vonatkozó névadási módszere nem tért el a többi kortárs élcsep névadási gyakorlatától. Az eszlári vérvádhoz kapcsolódóan nagyszámú kitalált földrajzi jellegű nevet is olvashatunk, ami a későbbiekben kevésbé jellemezte a korszak élcsepjait, így a személyneveken kívül ezeket is érdemes megvizsgálni. E nevek között az időszak jeles izraelita politikusaik és a gazdasági életet meghatározó szereplőinek a családnevei is felbukkantak közterületek elnevezéseként, így nem kerülhetem meg a megemlékezésüket.

2. Zsidó karakterek neveinek sorrendje és egyénnevek az élcsepok hasábjain.

A zsidó szereplők személyneveiről megállapíthatjuk, hogy a figurák döntő többségének volt családneve (1882: 72%, 1883: 82%), s több az olyan szereplő, aki család- és egyénnevet is kapott, mint az, aki csupán családnevet. A zsidók – egy (részben) asszimiláns csoport – esetében a névsorrendnek is lehet jelentősége, mivel a magyartól eltérő névsorrend stigmatizálhatta az (ortodox) zsidóságot (NÉMETH 2013: 202). Az élcsepokban a család- és egyénnevek sorrendje nagyrészt megfelelt a magyar névhasználatnak. Mindhárom lap névanyaga tartalmaz olyan zsidó személyneveket, amelyekben az egyénnév megelőzi a családnevet, de egy példától (*Lébele Honyadi*) eltekintve ezek a családnevek németes csengésűek, és az egyénnevek is a zsidókra jellemzőnek véltek közül kerültek ki (pl. *Iczik Gúldenstern*, *Salamon Brandweinberger*, *Számi Khon*). A magyarosított családnevű szereplőknél csak az említett *Lébele Honyadi* mutat eltérést a magyar sorrendű névhasználattól, ahogy a 20. század első évtizedeiben is nagy arányban magyar sorrendű nevet kaptak a magyarosított családnevű figurák (vö. NÉMETH 2013: 203).

Az egyénnevek közül 1882–1883-ban is bibliai eredetű neveket adtak leggyakrabban a férfi szereplőknek (*Iczig ~ Izsák*, *Jakab ~ Kóbi*, *Salamon* és *Izidor*). A női nevekből a

korábbi és a későbbi elemzett évtizedekhez hasonlóan a *Rozália* becézett alakja, a *Záli* tekinthető a legnépszerűbbnek (vö. TAMÁS 2011: 124–7, NÉMETH 2012: 57).

3. Németes hangzású zsidó családnevek. Egy német hangzású nevekkal és zsidó figurákkal telerajzolt egész oldalas karikatúra szinte összegzi a korszak izraelitákra vonatkozó leggyakoribb sztereotípiáit, s mutatja, ezek mennyire jól kifejezhetők családnevekkel. A humoros-gúnyos hatást úgy érte el a karikaturista, hogy a név magyar jelentésével éppen ellentétes a zsidó alak megjelenése; ami azonban közös az ábrázolásokban, hogy mindegyik figura meglehetősen visszataszító ember képében ölt alakot. A *Groß* ('nagy') családnevű zsidó nagyon kicsi, *Klein* ('kicsi') pedig magas és túlsúlyos, *Weiß* ('fehér') arca fekete, *Dick* ('kövér') olyan vékony, hogy jártányi ereje sincs, *Spitz* ('vékony') azonban sok plusz kilót cipel. *Ehrlich* ('becsületes') épp megveszteget valakit, *Löw* ('oroszlán') egy egértől is megijed. *Rosenblüh* ('rózsa + virág') – a kortárs sztereotípiákat visszatükrözve – nagyon bűdös, *Tänzer* ('táncos') X-lábú, *Schön* ('szép') igazán nem nevezhető szépnek, míg *Gutherz* ('jószívű'), a gazdag zsidó elzavarja szegény kolduló hittársát (Ü. 1883. dec. 9.).

A családneveket vizsgálva érdemes a Bolond Istók szerzőjének egy cikkét idéznünk, mely egy egyoldalas párbeszédet szentelt a zsidó családnevek tipizálásának, kijelentve: „ezekkel a zsidó nevekkal sehogy sem tudok megbarátkozni”. A beszélgetés folytatásából, mely a zsidó névadási gyakorlat lényegét kívánta „összefoglalni”, kiderül, milyen módon csoportosította a zsidó családneveket: „fölosztjuk őket geográfiai és természetrajzi zsidókra, vannak történelmi zsidók is. [...] A geográfiai zsidók nevüket veszik valami országtul, várostul, kerülettul, helységtul, példának okáért: Friedländer, Holländer, Hamburger. [...] Most jövünk a természetrajzra; ennek a tudománynak három fogása van, nevezetesen állat, növény és ásvány. – Az állatországhoz [...] az ember és minden állat tartozik.” Az „ember” kategóriára példaként olvasható a *Friedmann* vagy a *Neumann*, tipikus állatként a *Katz* ('macska'), a *Löw* ('oroszlán') és a *Fuchs* ('róka'), a növényekre pedig a *Grünbaum* ('zöld + fa'). Az ásványok közé sorolt a szerző mindent, amit „a föld gyomrából kiásunk”, mégis elsősorban drágakövek jutottak eszébe: *Diamantstein* ('gyémánt + kö'), *Rubinstein* ('rubin + kö'), *Goldstein* ('arany + kö'), *Weissstein* ('fehér + kö'), *Rothstein* ('vörös + kö'), *Gelbstein* ('sárga + kö'). A történelmi zsidókhoz nem fűzött magyarázatot az író; a kortárs olvasóknak egyértelmű lehetett, hogy azokra az izraelitákra gondolt, akik magyar történelmi személyek neveit vették fel a névmagyarosítás során (BI. 1883. júl. 29.). Előrebocsájthatjuk, hogy a kortárs tipológia szinte fedi a vicclapokban szereplő német hangzású családnevek összességét, ha az „ember” kategória alatt a testi fogyatékosokra és a testalkatra, külső-belső tulajdonságokra, jellemre vonatkozó neveket is értjük.

A névanyag mindhárom lapban hasonló összetételű, igen sztereotíp, s csupán néhány jellemzőnek vélt névelemből építkezik; pl. *Deutschberger* ('német + hegyi'), *Groszberger* ('nagy + hegyi'), *Grünstein* ('zöld + kö'), *Güldenstern* ('gulden + csillag'), *Knoblauch* ('fokhagyma'), *Knofelblüh* ('fokhagyma + virág'), *Rosenduft* ('rózsa + szag'), *Tájtjelbaum* ('ügyetlen + fa'). A családnevek egy része kifejezetten zsidókra jellemzőként észlelt sajátságához kapcsolódik (bűdösség, a fokhagyma gyakori fogyasztása), más részére ettől függetlenebb nyelvi jellegű humor a karakterisztikus, például a beszélő nevekre (*Ohrworm* 'fül + kukac', *Düngersaft* 'trágya + lé', *Bauchfleck* 'has + folt', *Flekk* 'folt', *Krachfeld* 'csőd + mező/föld'). Zsidó valláshoz (*Zvorachteig* 'túró + tészta',

Borach 'áldott', *Cziczeszberg* héb. 'rojt' + 'hegy'), illetve tisztséghez (*Kohn, Cohen* 'pap' szóból ered l. SCHEIBERNÉ 1981: 31) köthető családnévet csak néhányat találunk a korpuszban. A forrás egy része a tipikus zsidó családnévanyagra reflektál (pl. *Svarcz* 'fekete', *Weis* 'fehér', *Hirsch* 'szarvas') (vö. KOZMA 2009: 155). A belső tulajdonságokra utaló nevek a Borsszem Jankóban a vérvád időszakában nem annyira negatívak (pl. *Nebbich* 'szegény'), mint a másik két lapban (pl. *Galgenstrick* 'akasztófárávaló', *Hasenherz* 'nyúl szívű, gyáva'). A korábbi és későbbi, már elemzett években is negatívabb asszociációkat keltő példákkal találkozhattunk e kategória névlistáin (vö. TAMÁS 2010: 87–8, NÉMETH 2012: 58–60). Ha összevetjük ezen időszakok vizsgálati eredményeivel a családnéveket, láthatjuk, hogy az újdonságot nem maguk a családnévek jelentik, hanem a tipológia megjelenése egy vicclap hasábjain.

Az élcclapokban olvasható családnévek száma elmaradt az 1890-es évekbelitől, kevésbé változatosak a névelemek és a névelemekből képzett összetételek, továbbá feltűnően kevés a korszakra és a forrástípusra egyaránt jellemző beszélő nevek száma. Az e csoportba tartozó nevek közül különösen sokat vonultattak fel a Borsszem Jankó – gyakran izraelita – szerzői, akik a tárgyalt időszakban ritkábban alkalmazták a humornak ezt az eszközét (vö. TAMÁS 2010: 89). Ez magyarázható azzal, hogy azok az állandó – jórészt izraelita – szereplők, akiknek a szövegeiben a legtöbb összetett, jiddis vagy német szavakból álló családnév helyet kapott a korábban bemutatott évfolyamokban, a vizsgált másfél évben leginkább a tiszaezlári vérvádról és annak szereplőiről beszéltek, így kevesebb tér jutott a kitalált neveknek. Sokszor azonban a vérvádhoz kapcsolódó személyek neveiből is gúnyt űztek, így érdemes kitérni ezekre az általában német csengésű, humoros-gúnyos névvariációkra is.

4. A per szereplőinek gúnynevei. A nyíregyházi perhez és a vérvádhoz köthető zsidó családnéveken a zsidóellenes lapok gúnyolódtak, míg az antiszemita politikusokén a Borsszem Jankó. Az ügyet az országos nyilvánosság elé táró Verhovay Gyula – a későbbi Országos Antiszemita Párt politikusa – rendszeresen *Vérhasovay*-ként szerepelt Ágai lapjának hasábjain. Az antiszemita sajtóorgánumok a per további, nem feltétlenül zsidó, de a zsidók ártatlanságát hirdető közszereplőinek a nevét alakították át. Eötvös Károly védő családnévéből így lett *5vös* (egyedi névalkotás), *Goldschmied* ('ötvös') vagy *Aranymives*. Az utóbbi két névalak egyértelmű kapcsolatot sugall Eötvös és a zsidók között: átalakított nevén keresztül „zsidóvá változtatták”, s ezt a „metamorfózist” az élcclapok szövegei rendre meg is erősítették. Seyffert Ede főügyész-helyettest, a vádlót is kritika érte a nevén keresztül, mivel a tárgyaláson úgy tűnt, egyetért a védők álláspontjával. A Bolond Istókban *Saupferd*-ként ('vaddisznó + ló') szerepel, s képet is láthatunk róla vaddisznó fejjel és ló testtel, hátán pedig a zsidók védői lovagolnak. Az Üstökös szerint Seyffert nem vádló, hanem „vad ló”, neve németül „*Sei Pferd*” (*sei*: a létige felszólító módú alakja), és feladatát közvádlóként képtelen ellátni. Az Üstökös a bírót (Kornis Ferenc) és a védők nevét is átalakította: *Eötvös Károly* > *Goldschmied Chaim*, *Székely Miksa* > *Michel Czekelesz* (*Zecke*: 'kullancs'), *Heumann Ignác* > *Sakter Salabakter*, *Friedmann Bernát* > *Beerele Kriegsmann* ('harcos'), *Korniss* > *Górnischt* (*gój*: héb. 'nem zsidó', *nicht*: ném. tagadószó). Ördögi vonásokat és erre utaló nevet kapott a tiszaezlári holttest eltüntetésével megvádolt zsidó (Smilovits Jakab): *Smilovics Mefisztojankeslesz*. A zsidók ártatlansága mellett kiálló Falk Miksának, a Pester Lloyd főszerkesztőjének a nevét is „magyarosította” az antiszemita hangvételű lap szerzője, a következőképpen

levezetve argumentációját: mivel az *Eszter* zsidó név, Solymosi Eszter neve is csak magyarosított név lehet, eredetileg *Eszther Falk*-nak hívhatták (*Falk*: ném. 'súlyom'). Ezért Falk Miksa, az álhír „szerzője” közli, hogy nevét azonnal *Sólýmossy Miksa*-ra változtatja, s mivel ő is és Eszter is zsidó származásúak, ellene a vád ejtendő, mert zsidók biztosan nem öltek meg egy zsidó lányt (BI. 1882. jún. 25.). Nemcsak ebben az írásban, hanem az Üstökös nyíregyházi rébuszában is két perbeli szereplő családnévének jelentése a humor forrása: a karikatúra bal oldalán egy világítóan fehér alakot pillanthatunk meg a sötét háttérben, ő *Lichtmann* ('világos + ember'), míg a jobb oldalán épp az ellenkezőjét, egy fekete figurát, *Schwarcz*-ot ('fekete, sötét') (Ü. 1883. júl. 15.).³

5. Családnév-magyarosítás az élclapokban. A korszak feltűnő jelenségeként tekinthetünk a névmagyarosításra, így az antiszemita és a nem zsidóellenes hangvételű élclapok is gyakrabban foglalkoztak a témával a későbbi és korábbi évekhez képest. Amellett, hogy egyesekben a névmagyarosítás ellenszenvet váltott ki, fokozta az érdeklődést, hogy kormányzati támogatású propaganda is buzdított az idegen csengésű nevek magyar(os)ra cserélésére (l. MAITZ 2009). Azt, hogy az antiszemita közvélemény még a nagyarányú névmagyarosítás ellenére sem volt „elégedett” a zsidók magyarosodásával, a Borsszem Jankó szerzői a gúny céltáblájává tették, például a következő álhírben: „Nem magyarosodnak! Alig 79%-a a magyar és az a 79% is elenyészik a többi 21% tömegében” (BJ. 1882. okt. 8.). Hozzá kell tennünk, hogy a korszak antiszemita retorikája szerint a magyarosodás, s ennek szimbolikus mozzanata, a névmagyarosítás vagy a kikeresztelkedés nem a „zsidó kérdés” megoldása, hanem – főként a történelmi magyar és nemesi családnevek használata – ellenszenvet keltő folyamat volt (vö. TAMÁS 2013).

A névmagyarosítás kortárs gyakorlatát az antiszemita lapok és a közvélemény két ponton illette éles kritikával: az egyik a történelmi, nemesi nevek használata, amit igen felháborítónak tartottak, s kifejtették, hogy bár magyar neveket választottak maguknak a zsidók, de ettől ők még zsidók maradnak. Ezt mutatja a Bolond Istók bírálata a névmagyarosításról egy rövidhírben, melyben így jellemezte a folyamatot: „Ősi neveink ellen indított rabló-hadjárat” (BI. 1882. okt. 15.). Egy másik írásában a szerző arra utasította a zsidókat, hogy kerüljék a tradicionális magyar családnevek felvételét (BI. 1883. jan. 7.), javasolta azonban az (ál)helynévi jellegű családnevek használatát (*Kővári, Rózsahegyi*). Ennek ellenkezőjéről tanúskodik az a karikatúra, melyen a magyarosított név a humor elsődleges forrása: *Zrinyi Miklós* tör ki Szigetváron a kereskedéséből – menekülve a zsidóellenes hecc elől (BJ. 1883. szept. 9.). E figura nevét és a kortársak indulatait magyarázza, hogy az 1880-as években még akadálytalanul fel lehetett venni történelmi családok neveit, csupán a régies írásmódot (például az *-y*, *-eő*, *-ch*, *-tt* használatát) kellett kerülniük a kérvényezőknek (KARÁDY-KOZMA 2002: 60–61, NAGY 1992–3: 67), mégis – az iránymutatások ellenére is – sokan kívántak régies, *-y*-ra végződő családnevet választani (FARKAS 2012: 304). A nevek és presztízsük „védelme” érdekében már 1881–1882-ben megfogalmazódott az igény egy névmagyarosítási törvényre az országgyűlési viták során (NAGY 1992–1993: 67), de részletes szabályozás csak 1933-ban született (FARKAS 2002: 160).

³ Lichtmann Mór és fiai (Jakab, József): tisztaeszklári vagyonos zsidó család, haszonbérlok, az ügyben tanúk, mivel a vádlottak a gyilkosság vélt időpontjában náluk ebédeltek, illetve kocsmái tartózásait egyenlítették ki.

A folyamat antiszemita körökbeli megítélését jól mutatja A névmagyarok című vers részlete (BI. 1882. júl. 2.):

„...Százados sirjában forog Bánffy Buzád
Ős nevét, mint plundrát,⁴ Bahnvieh-k⁵ felhuzzák.
Ő elesett, védve tatár ellen hazát,
S uj ivadék Bánffy? gseftel repczét, buzát.

...Labanczverő szittya, herczeg-ős, vak Bottyán
Behunyta a szemét, s örül állapotján.
Ős család is örül uj szaporodottján:
Sipol uj Batthyányi és batyut visz botján.

...Hát dicső Rákóczy, Hunyady és Bethlen!
Felásnak –, az ős hír így él, temetetlen!
Ne félj magyar! úszol újra nagy nevekben,
Szem⁶ nevet cserél bár, de természetet nem!”

A versben olvasható történelmi magyar családneveken kívül a következő történelmi és/vagy (fő)nemesi családneveket olvashatjuk még a lapok hasábjain, melyeket magyarosított nevű zsidók viseltek: *Abaffy, Acsády, Apafy, Balassa, Bánfi, Bánhidy, Báthory, Bercsényi, Berzsényi, Bihary, Bornemissza, Czillei, Czuczor, Csáky, Darányi, Dessewffy ~ Dezsőfi ~ Dezsővieh* (ném. ’állat, barom’), *Eördeögh* (!), *Eszterházy, Fehérváry, Forgách, Frangepán, Garay, Geörch, Görgey, Héderváry, Heltai ~ Heltay, Ihász, Illésházy, Ilosvay, Kapisztrán, Károlyi, Kazinczy, Kinizsi, Koháry, Lónyay, Lórántfy* (!), *Losonczy, Majláth* (!), *Majthényi, Monkácsi* (!), *Nádasdy, Ocskay, Orczy, Országh, Pázmán* (!), *Péchy, Pekáry, Petőfy* (!), *Rhédey, Rozgonyi, Sennyey, Szapáry, Széchenyi, Széchy, Szemere, Szondy* (!), *Teleki ~ Theleki ~ Teleky, Thurzó, Tisza, Ujhelyi, Ujlaky, Vay, Veresmarty* (!), *Werbőczy, Wesselényi ~ Vesselényi, Zápolya, Zichy, Zrinyi* (!). Ha a családnevek listáját összevetjük SZENTIVÁNYI ZOLTÁN adataival, megállapíthatjuk, hogy számos történelmi nevet – általában nem -y-nal, hanem i-vel – valóban felvettek a névváltoztatók. Több Hunyadi-t (24), Ujlaky ~ Ujlaki-t (17) vagy Rákóczy ~ Rákóczi-t (12) számolhatunk össze a névváltozásokat közlő listában (SZENTIVÁNYI 1895: 107–108, 186, 235), mely szinte a teljes 19. század névváltoztatásait magában foglalja. Az is figyelemre méltó, hogy a fentiek közül mely neveket nem olvashatjuk SZENTIVÁNYI felsorolásában: *Czillei, Czuczor, Eszterházy, Forgách, Frangepán, Geörch, Görgey, Kapisztrán, Kazinczy, Kinizsi, Orczy, Péchy* (csak Pécsi-ként), *Szapáry, Széchenyi, Széchy* (csak Szécsényi-ként és Szécsi-ként), *Vay, Vörösmarty, Werbőczy, Wesselényi*.

A másik negatív megítélt tendencia az ősi, nemesi hangzásúnak vélt, -y végű, de nem történelmi nevek felvétele, melyekhez társadalmi rangot, a mobilitás lehetőségét kapcsolták annak ellenére, hogy a 19. századot megelőzően ezek nem feltétlenül voltak

⁴ *Plunder*: ’fehérmű’, *Plunderhose*: ’nadrág, bugyogó’.

⁵ ’vasút’ + ’barom’

⁶ Szem az őszövétségi történet szerint Noé egyik fia (l. pl. Móz 1,9). A Bolond Istók hasábjain a zsidókat többször említették „Szem fajzata”-ként.

nemesi nevek (FARKAS 2012: 301–303, KARÁDY–KOZMA 2002: 61). A kortársak nemetszését illusztrálja a következő rövid álhír: „Névnemesítés. Jónévü hazánkfia Földváry J. (nem szervitarendi áldozár, csak szervitateri boltozár,) az» y« miatt ellene agyarkodó lapok truczczára is nevét a legislegmagyarabb, legislegmágnásosabb, elül is y, hátul is y, közbul is y »Ypsylanty«-ra változtatta” (BI. 1882. máj. 21.).⁷ A hasonló szövegek jellemzője, hogy a hős magyarok eredményeihez képest lealacsonyítják a magyarosított nevű zsidók gazdasági tevékenységét, jellemző foglalkozásaikat, vívmányaikat. A Bolond Istók törvényjavaslatot is „benyújtott” a névhasználat és az „y” kapcsán: „Az y betű minden zsidó vezetéknévéhez oda ragasztassék és az á helyett első betűvé léptetessék elő” (BI. 1882. aug. 20.). A Borsszem Jankó a névváltoztatással kapcsolatban felmerült kritikákra a következő ironikus, képtelen „kormányzati tiltást” tartalmazó javaslattal reagált: „A magas kormány megtiltott, hojd akik madjar nevet váltják maguknak (és ezek többnyire izraelitók) nem szabad nekik veni olyat, amibe benne van az **üsi h;** mint példánakukáért: Balogh, Komjáthy, Németh, Tóth. De már csak azt el nem tilthat, hojd h-val ne mondja. Nem igaz? Thükélethesen igazam van” (BJ. 1882. okt. 22.; saját kiemelésem). A zsidók nyelvének eltérései nemcsak az idézett részben, hanem más szövegekben is jól kirajzolódnak. Ezen különbségre utal Ágai vicclapja: amikor a zsidók magyarul szóltak meg az élclapok hasábjain, egyes veláris és dentális mássalhangzókat torokhangokként ejtettek ki („th”, „kh”). Más szerzők nem (csak) az y használatával, hanem általában a nem javasolt régi magyar írásmóddal (*Ewssy, Etelkewzy, Thewrewk*) kívánták nevetségessé tenni a nevüket megváltoztató izraelitákat.

A KARÁDY–KOZMA szerzőpáros rámutatott arra, hogy az 1880-as években új családnévdívat jelent meg a zsidók körében. A legnépszerűbb felvett családnéveket a szerzők a következő csoportokba sorolták: foglalkozásnevekből képzett, melléknevekből, népevekből, keresztnévekből és egyéb köznevekből képzett nevek. A nem zsidó névmagyarosítóknál ezzel szemben továbbra is a valós és álföldrajzi nevekből *-i* képzővel létrehozott nevek voltak a legnépszerűbbek (KARÁDY–KOZMA 2002: 63–64). Az élclapok alapvető jellemzője, hogy az eseményekre, politikai-társadalmi változásokra gyorsan reagáltak, így érdemes megfigyelni, hogy a vicclapok szerzői milyen magyarosított neveket találtak ki figuráiknak, ezek hasonlóságot mutatnak-e a KARÁDY–KOZMA-féle kategóriákkal.

A zsidó figurák magyarosított családnéveit három csoportba sorolhatjuk az etimológiai-jelentéstani szempontot figyelembe véve: (ál)helynévi (pl. *Dobozy, Feleki, Fehérváry, Korponai, Marcali*), közszoói eredetű (pl. *Arany, Hagymaszár, Hamvas, Körölbüdos, Nemess, Nyakafáj, Tompa, Vitéz, Wass*) és apanévi eredetű nevek (pl. *Jaiteleszffj*). Megállapíthatjuk, hogy kevés magyarosított családnév származik foglalkozásnévből (pl. *Halász, Vitéz*), némileg több melléknévből (pl. *Vak, Ócsó*), népnévből és keresztnévből képzett pedig alig találunk a korpuszban. Az élclapok szerzői körében az (ál)helynévi jellegű kitalált nevek a legkedveltebbek, tehát nem tükrözik maradéktalanul KARÁDY–KOZMA eredményeit.

A motivációs szempontú csoportosítást megnehezíti, hogy az élclapok ritkán közölték az „eredeti” családnévet is, s a magyarosított nevek közül feltűnően sok a történelmi és/vagy (fő)nemesi családnév, melyek kiválasztásakor a motivációt elsősorban nem a jelentés, a hasonló hangalak vagy az azonos kezdőbetű jelentette, hanem az, hogy gúny tárgyává tegyék a névmagyarosítást. Jelentés alapján „magyarosított” családnév például

⁷ *Ypsylanty* nevéhez az ötletet a görög szabadságharcos, Alexandrosz Ipsziantisz családnéve adhatta.

a *Steinburg* > *Kővári* vagy a *Rosenberg* > *Rózsahegy*, hangalak (kezdőbetű) alapján pedig a *Blumensaft* > *Bothondy* vagy a *Kohn* > *Koós*, *Kohn* > *Kún*. Az élclapokban a hasonló hangzás helyett inkább az azonos kezdőbetű dominált, de előfordult a tükörfordítás is, amit azonban például a kortárs TURCSÁNYI ANDOR kizárt: véleménye szerint a nép sosem ad ily módon magyarosított nevet, így ő sem támogatta a névmagyarosítás e formáját (TURCSÁNYI 1874: 308). A források is azt támasztják alá, hogy a névmagyarosítók a dualizmus korában legszívesebben megegyező kezdőbetűvel választottak új neveket, már csak azért is, mert a lefordított nevek szorosabban kötődtek az eredetiekhez, s ezáltal viselőjük származásához is (FARKAS 2003: 157–158).

A vicclapok egyik sajátossága a beszélő nevek alkalmazása, s nem csupán a német hangzású nevek esetében. A zsidók jellemzőnek vélt gazdasági tevékenységére, tipikusnak vélt foglalkozásukra kívánt rámutatni *Uzsorvölgyi Pálinkamérőfi* neve, aki két családnevet is kapott a szerzőtől, de *Ócsó Jakab* boltos vagy *Végigüres* és *Hetyketetű* neve sem pozitív asszociációkat kelthetett az olvasóban. További, zsidóknak tulajdonított vonásokat, vélt gazdagságukat szuggerálja olvasóinak *Arany*, *Dolarinay* ~ *Dollárinay*, *Drágai* és *Ezüstkő* neve.

Említésre érdemes még, hogy az anyakönyvek tanúsága szerint a *-fi* képző nem gyakori a korszakban a zsidó nevek magyarosítása esetében (vö. FARKAS 2010), az élclapokban mégis többször felbukkant. Az Üstökös hasábjain például *Áfy* és *Béfy* párbeszédét olvashatjuk napi eseményekről, a Borsszem Jankónak *Ipsilonffy* nevű szereplője van, de *Kónffy*, *Zsidóffy* és *Hazafy* alakokat is találhatunk.

6. Magyarosított családnevekhez kapcsolt egyénnevek. Azokat a szereplőket, akik nem csupán megváltoztatott családnevet, hanem egyénnevet is kaptak, magyarosított családnevük már kategorizálhatóvá tette, így számos esetben tipikusnak vélt izraelita egyénnevekkel tűntek fel. Az egyénnevek egy csoportját azonban jellemzően – de nem kizárólag – magyarosított családnevű figuráknak adták, melyek közül a következők fordultak elő többször az írásokban: *Álmos*, *Árpád*, *Attila*, *Bendegúz*, *Dénes*, *Elemér*, *Géza*, *Gyula*, *Tihomér*, *Töhötöm*. A felsorolt egyénnevek jelentős része a 20. századi korpuszra jellemző, divatos „ösmagyar” keresztnév, melyek közül az *Árpád* ritkának, a *Gyula* viszont kedveltnek számított a zsidók körében a 19. század végén (NÉMETH 2012: 55–57). Az „ösmagyar” egyénnevek funkciója izraelita figurák esetében hasonló, mint a túlzott magyarodást kigúnyoló családneveké: az élclapok az egyénnevekkel is igyekeznek e szereplőket – s azt, amit képviseltek már csupán nevükkel – még inkább nevetségesebbé tenni.

7. „Földrajzi jellegű nevek” az élclapokban. A fiktív nevek e csoportja is részben a tiszaezlári vérvád szereplőit, részben a kortársak zsidókról vélt sztereotípiáit eleveníti fel. Az Üstökös gúnyos írása szerint még a földrajzi nevek is azt bizonyítják, hogy „a zsidók valóban régi lakói e földnek. A Maros-Ludas, Szombatfalva és Hagymás községnevek kétségtelenül héber eredetre vallanak. És több, mint valószínű, hogy Munkács városa a nagynevű Munk család, Kondoros a Khónok, Buda a Budenmannok után nyerte nevét.” (Ü. 1883. febr. 11., kiemelések az eredetiben.)⁸ A tiszaezlári eseményekhez már közvetlenebbül kapcsolódik Az új földesúr című karikatúra, utalva Jókai Mór huszonegy évvel korábban megjelent regényének címére. A képen a nevek mint a humor forrásai jól tetten

⁸ *Bude*: ’szállás, viskó’.

érhetők (BI. 1883. szept. 16.). A torzrajzon Eötvös Károly új, mezőszentgyörgyi birtokának („Saktervédel-Mező szent György”) elképzelt életébe pillanthatunk be: Eötvös zsidóként tűnik fel, házának teteje sakterkések által formázott, a „rituális mézszárszék”-en „fris Solymosy Eszter szüzpecsenye kapható”, a „Kos ut”-on kosokat terel egy zsidó alak.⁹

A sakterkés visszatérő motívum az antiszemita sajtóban, ez látható az Új Jeruzsálem című kép címerében is, amelyben egy sakter késére egy lány vérző, levágott fejét tűzték (BI. 1882. aug. 6.). Ez a torzrajz a főváros térképét ábrázolja: a szimbolikus módon kifigurázott és elítélt „zsidó térfoglalás” jeleként a földrajzi neveket átalakítva olvashatjuk. A név mint humoreszköz kulcsszerephez jutott a gúnyrajzon: az utcák és városrészek zsidó – a korszakban gyakori – női és férfi egyénnevekről kapták új nevüket: *Rüfke*, *Kóbi*, *Iczig*, *Mojzes*, *Áron*, *Salamon*, *Jajtelesz*, *Jókelesz*, *Pinkelesz*. A területek egy részének névadója ismert figurája korának; ők családnévükkel szerepelnek: *Wodjaner utca*, *Chorin* és *Rothschild tér*. A sakter foglalkozásnév is közterületek képzeletbeli nevévé vált: *Sakter tér*, *Közsakterező híd* (Vágóhid), *Sakter körút*. Nemcsak a sakterek, hanem hozzájuk kapcsolódóan Eszter, illetve Tiszaeszlár neve is felbukkant: láthatunk *Eszter hid*-at és *Esler* [sic!] *sziget*-et (Margit-sziget, illetve híd), ahol a *Rituális fürdő* helyezkedik el, mellette a *Rabbi sziget* terül el, melyeken a nyíregyházi védőkről elnevezett fokok (*Cap Funták* és *Cap Horánszky*) találhatók. Már nem személyekre, hanem a zsidókhoz köthető étkezési szokásokra utal a *Maczesz utca*, a *Disznó tér*, mely közel található a Vágóhídhöz, a *Liba hegy* és a *Libamáj utca*. A város nevét (*Új Jeruzsálem*) „indokolja” a *Sion-hegy* neve, de a magasba emelkedik még a *Jónás* és a *Szt. Gelléri Mór hegy* (Gellérthegy).¹⁰ A *Czepele sziget* (Csepel-sziget) – rajta egy házaló zsidó képével –, a *Nyuzoda* (uszoda), a *Csiszár fürdő* (Császár Fürdő) és a *Mojzeum* átnevezését elsősorban a szavak hasonló hangzása motiválhatta. A gazdasági élethez való szoros kötődésüket és a családokhoz kapcsolódó előítéleteket nevesíti a *Fő Rebach tér* (Fővámház tér), a *Hunczutka utca*, *Zsebmetsző* és *Svindler utcá*-k.¹¹ Az *Alliancz híd* (Lánchíd) az Izraelita Alliance nevét rejtí magában, melyben az antiszemiták a zsidók egyetemes „összeesküvését” látták.¹² Végül a térkép címében is bemutatásra érdemes elemre bukkanunk: „Tiszaeszlári Kogálman uralkodása alatt kiadják a Bolond Istók mérnökei”. Tisza Kálmán miniszterelnök keresztnevét más írásokban is kibővítették úgy, hogy a Kagálra, egy, a zsidók világhatalmát célul kitűző állítólagos titkos szervezet nevére utaljon, továbbá oly módon, hogy a zsidókkal vagy a vérváddal való kapcsolatát hangsúlyozzák (pl. *Kohlmann*

⁹ Az olvasó nem véletlenül asszociál Kossuth Lajosra, mivel az emigrációban élő politikus az antiszemizmussal és a perrel kapcsolatos elítélő véleményének többször is hangot adott (l. pl. KOSSUTH 1880–1911: 117–118).

¹⁰ A már említett védőkön kívül Funták Sándor is a zsidókat képviselte. Horánszky Nándor ellenzéki politikus azonban arról vált ismertté, hogy 1883-ban visszalépett a vádlottak védelmétől. A Wodianer család izraelita, tagjai nagykereskedők, bankárok (l. KÖVÉR 2006). Gelléri (Glück) Mór (1854–1915): publicista, ipartörténeti és közgazdasági író, iparegyesületi aligazgató, szabadkőműves (Pallas 1893–1900: 885–886).

¹¹ *Rebach*: ’nyereség’, *Schwindler*: ’csaló, szélhámos’.

¹² Az Izraelita Alliance (Alliance Israélite Universelle) a cionizmus megjelenése előtt a legnagyobb nemzetközi zsidó kulturális egyesület, melynek nemcsak a kelet-európai és balkáni zsidók anyagi támogatása volt a feladata, hanem a jogvédelem és a korszerű iskoláztatás elősegítése is (ÚJVÁRI 1929: 20).

Tisza).¹³ Mindez sugallja azt az antiszemita nézetet, hogy Tisza Kálmán és kormánya, illetve annak vélt megvesztegethetősége nagy szerepet játszott abban, hogy a zsidókat nem ítélték el.

8. Összegzés. A felsorolt példák jól illusztrálják, hogy a (gúny)nevek – akár zsidók, akár a zsidókat védők (vagy éppen az őket támadók) kapták – milyen hatásos fegyverei a kortárs zsurnalisztáknak. Csupán a neveket hívva segítségül – legyenek azok a szövegekben magyar vagy német nyelvűek – nemcsak identifikálhatóvá lett a zsidó figura, hanem számos sztereotípiát vált gyorsan mozgósíthatóvá anélkül, hogy más módon utalni kellett volna ezekre. A kitalált, átalakított nevek a 19. századi szerzők kreativitásáról is tanúbizonyságot tesznek, de nem tükrözik teljesen az anyakönyvek alapján levonható következtetéseket. A szerzők mégis valós tendenciákra hívták fel a figyelmet – az élclap műfajának megfelelően túlozva –, társadalmi feszültségekre mutattak rá a figuráknak adott név segítségével.

Felhasznált források

BI. = Bolond Istók: 1882–1883. évfolyamok
 BJ. = Borsszem Jankó: 1882–1883. évfolyamok
 Ü. = Üstökös: 1882–1883. évfolyamok

Hivatkozott irodalom

- FARKAS TAMÁS 2002. Nyelvművelés és családnév-választás. In: BALÁZS GÉZA – A. JÁSZÓ ANNA – KOLTÓI ÁDÁM szerk., *Éltető anyanyelvünk. Írások Grétsy László 70. születésnapjára*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 159–163.
- FARKAS TAMÁS 2003. Név és névváltoztatás – vicc és valóság. *Névtani Értesítő* 25: 153–160.
- FARKAS TAMÁS 2010. A -fi végű magyar családnév típusai és története. *Névtani Értesítő* 32: 9–30.
- FARKAS TAMÁS 2012. Az ipszilonos nevekről. Egy helyesírási jelenség a nyelvi-kulturális térben. In: BALÁZS GÉZA – VESZELSZKI ÁGNES szerk., *Nyelv és kultúra – kulturális nyelvészet*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest. 301–307.
- KARÁDY VIKTOR – KOZMA ISTVÁN 2002. *Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig*. Osiris Kiadó, Budapest.
- KOSSUTH FERENC szerk. 1880–1911. *Kossuth Lajos iratai*. 1–13. köt. Athenaeum, Budapest.
- KOZMA ISTVÁN 2009. Közeledés, vagy az elkülönülés reprodukálása másként? Zsidó és keresztény névválasztás a századfordulón (1897–1908). In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások története időben, térben, társadalomban*. Gondolat Kiadó, Budapest. 153–171.
- KÖVÉR GYÖRGY 2006. Rotschild – Sina – Wodianer. Bécsi bankárok az ún. magyar konzorciumban 1867 után. *Budapesti Negyed* 14: 39–52.
- KÖVÉR GYÖRGY 2011. *A tiszaezlári dráma: társadalomtörténeti látószögek*. Osiris Kiadó, Budapest.

¹³ A *kagál* szó a 'hitközség' jelentésű *kahal* főnévből származik (UJVÁRI 1929: 446).

- MAITZ PÉTER 2009. Névmagyarosítás és névideológia a dualizmus kori Magyarországon. In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások története időben, térben, társadalomban*. Gondolat Kiadó, Budapest. 77–93.
- NAGY IMRE GÁBOR 1992–1993. A névmagyarosítás történetéhez. *Baranya. Történelmi Közlemények* 5–6: 63–77.
- NÉMETH LUCA ANNA 2012. Zsidó figurák nevei a Borsszem Jankóban a 20. század első felében. *Névtani Értesítő* 34: 49–65.
- NÉMETH LUCA ANNA 2013. A névelemek sorrendje és kulturális kongruenciája a Borsszem Jankó zsidó figuráinak névanyagában a 20. század első felében. *Névtani Értesítő* 35: 195–207.
- Pallas = *A Pallas nagy lexikona* 1894–1900. 1–18. Pallas, Budapest.
- SCHEIBERNÉ BERNÁTH LÍVIA 1981. *A magyarországi zsidóság személy- és családnévei II. József névadó rendelethez*. Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, Budapest.
- SZENTIVÁNYI ZOLTÁN 1895. *Századunk névváltoztatásai. Helyhatósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye. 1800–1893*. Hornyánszky, Budapest.
- TAMÁS ÁGNES 2010. Magyar élclapok nem magyar szereplőinek nevei a 19. század második felében. *Névtani Értesítő* 32: 79–92.
- TAMÁS ÁGNES 2011. Nemzetiségi szereplők személyneveinek összehasonlító elemzése bécsi és magyar élclapokban. *Névtani Értesítő* 33: 121–131.
- TAMÁS ÁGNES 2012. Zsidó személynevek és névmagyarosítás a 19. század végi magyar élclapokban. *Névtani Értesítő* 34: 41–48.
- TAMÁS ÁGNES 2013. „Hogyan lehetne Magyarországon a zsidó kérdést a legpraktikusabban megoldani?” In: LUKÁCS ANIKÓ szerk., *Felekezeti társadalom – felekezeti műveltség*. Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest. 277–285.
- TAMÁS ÁGNES 2014. *Nemzetiségek görbe tükörben. 19. századi nemzetiségi sztereotípiák Magyarországon*. Kalligram Kiadó, Pozsony.
- TURCSÁNYI ANDOR 1974. A névmagyarosításokról. *Magyar Nyelvőr* 3: 307–308.
- UJVÁRI PÉTER 1929. *Magyar zsidó lexikon*. Pallas, Budapest.

TAMÁS ÁGNES
Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

ÁGNES TAMÁS, The adoption of Hungarian family names; personal and place names in humour magazines in the period of the Tiszaeszlár Affair (1882–1883)

The paper analyses names that appeared in the pictures and in the texts of the humour magazines (a popular press genre of the era) published in the period immediately after the Tiszaeszlár Affair and the verdict of the Nyíregyháza court (from 28 May/4 June 1882 to 31 December 1883). Names were collected from the humour magazine *Borsszem Jankó* [‘Tom Thumb’], edited by Adolf Ágai, which aimed to convince its readers about the absurdity of the blood libel; and from *Bolond Istók* [‘Istók, the Fool’], edited by Lajos Bartók and Üstökös [‘The Comet’], edited by Endre Szabó, two anti-Semitic humour magazines. The author discusses how the magazines comment on name changes; the names of Israelite characters; German-sounding Jewish family names (several of which can be connected to the names of persons involved in the Nyíregyháza case), and how the names of the Israelites accused were the sources of humour and

irony. It is noteworthy that the humour magazine authors referred to the persons involved with by-names, while also using fictitious toponyms. The volumes examined in the paper are not of interest for the sole reason that the adoption of Hungarian family names is a frequent topic in them, but also because names are the primarily source of humour and irony in the texts and caricatures. This was not typical of visual representations in the periods (the 1860s and the 1890s) discussed in previous studies by the same author.

A kisebbségi léthelyzet nevekkal kódolt reflexiói Gion Nándor prózájában

1. Bevezetés. Latroknak is játszott. Gion Nándor délvidéki magyar író prózájának szereplőiről – ha még nem is névlexikon, de – teljességre törekvő gyűjtemény készült (ÁRPÁS 2008). A lista 1420 azonosított szereplőt sorol fel, de vannak, akik kimaradtak belőle. A hatalmas anyaghoz mértén a következőkben Gion névadásának csak néhány részterületével nyílik módom foglalkozni. Nem véletlen, hogy a körülbelül háromezer oldalas életműhöz, illetve a regények és novellafüzérek nagyjából állandó szereplőkészletéhez képest is ilyen sok nevet használt fel Gion. Ahogy egy helyütt nyilatkozta: „mi nem jövevények vagyunk, mi ott őshonosok vagyunk, akik otthon vagyunk, és otthon akarunk lenni. Ezt próbáltam valamiképpen szuggerálni” (GION 2002). Ezt tette a helyi nevek sokaságának a regényekbe építésével is, ahogy azt különösen fő művében, a *Latroknak is játszott* című tetralógiában tapasztaljuk (LJ.). Ha a Gion-prózát ismerő ember a valóságos szenttamási ragadványneveket (FODOR–KISS 2012), a tanyagazdák névsorát (HORVÁTH KANCSÁR 2011: 149) vagy a helyi temetőben járva a sírfeliratokat olvassa, minden név mögött regényszereplőt sejt, és sokszor igaza is van. A regényekben a legtöbb család legalább egy-két szereplő erejéig valóban meg van örökítve, mert az író a történetekkel együtt sokszor a neveket is (szinte) változtatás nélkül emelte be regényeibe a helyi legendáriumból. Ugyanakkor a kisebbségi tematika burkolt taglalása érdekében olykor vissza- vagy elnémetesített a való életből vett magyar személyneveket (KURCZ 2015b). Hasonló eljárások más műveire is jellemzők, Gion ugyanis, mint majd láthatjuk, sokféleképpen használta fel a neveket.

2. Kételtűek a barlangban. Gion első regényének ipari tanuló szereplői hosszan beszélnek a vezetéknevek „haszontalanságáról”, azaz hogy a név által felidézett képzet legtöbbször nincs semmilyen összefüggésben viselője személyiségével, sorsával (KB. 85–101). Az író is egy ipariskola magyar tagozatára járt, ahol osztálytársai névsorában volt egy *Vracsarics Milutin* nevű diák. Róla mintázhatta azt a szereplőt, aki – itt újból átadom a szót Gionnak – „többségi anyanyelvüként az ipariskola magyar nyelvű tagozatára iratkozott, holott már akkor érezni lehetett, hogy a hatalom a testvériség és egyenlőség harsogása közben igyekszik a kisebbségeket iskoláikkal együtt bedarálni a többségbe, amiről természetesen nem lehetett nyíltan beszélni és írni, de én az eltévelyedett fiút következetesen Szegény Kis Rahmánovicsnak neveztem, és naivan arra számítottam, hogy zseni irományomból az olvasók megértik a többszörösen áttételes, bár helyenként kusza célzásokat, és méltányolják fiatalos bátorságomat. Bevallom őszintén, nemigen értékelték merész riogatásaimat, annál többen igen mókásnak ítélték meg az elnevezést.” (GION 2011: 544–545.) Az író tehát regényében nemcsak szláv, de ráadásul boszniai muzulmán nevet adott a szereplőnek, akit magyar nemzetiségű osztályában – mint számára többségi közegben – a neve által abszolút kisebbségivé tett.

A Szegény Kis Rahmánovics, avagy a regényben viselt „valódi” polgári nevén *Rahmánovics Hasszán* osztálytársainak, tanárainak, illetve a regény egész szereplőgárdájának a névsora olyan nevekből áll, amelyek egyetlen nemzetiséghez sem köthetők igazán (szemben Gion valódi osztálynévsorával, amelyben a magyar nevek domináltak). Egy részük körülírás, mint például *a Zongorázó Nő*, *a Zöldinges Idióta*, *az Osztályfőnök*, *az Órnagy* és *az Éjfekete Szem* megnevezések. De a valódi családnevek túlnyomó többsége is úgy internacionális, hogy amelyik biztosan magyar szereplőt takar, az is főként írásmódjában köthető a magyar nyelvhez-nemzetiséghez. A tanerők neve *Beretka* és *Hornyák*, a főszereplő diák pedig *Baras*, akinek a barátnőjét *Aleksandra*-nak hívják. Barason kívül *Angeli*, *Bresztovszky*, *Fábián*, *Langen*, *Rozmajer*, *Salamon*, *Tóth* és *Vujovics* nevű fiúk járnak még az osztályba. Az egyetlen, magyar közsóként is értelmezhető név a névsorban a *Tóth*, amelynek a jelentése viszont az, hogy ’szlovák’.

A szereplők nevei egyrészt talán azért köthetőek kevésbé a magyarsághoz, hogy az ábrázolt magyar közeg védve legyen a túlzott nemzeti jellegtől, illetve az ezáltal bekövetkező megbélyegzéstől. Másrészt pedig így egy – legalábbis származásában, gyökereiben – olyan, sokszínű közösség mutatható be, amely a soknemzetiségű Vajdaságot képezi le. Hogy mégis biztosan magyar közegről van szó, az abból tudható, hogy a fiúk magyar irodalmat tanulnak a középiskolában, sőt a regényben egyetlenegyszer a magyar jelzőt is megkapja az osztályközösség, méghozzá a regény talán legcsattanósabb, leghangsúlyosabb mondatában: „– Az apád is muzulmán? – Igen. – Az anyád is muzulmán? – Igen. – Az öregapád is muzulmán volt? – Igen. [...] – Hol születél? A Szegény Kis Rahmánovics egy isten háta mögötti hegyi falu nevét mondta, amiről még sohasem hallottak. – Anyanyelved? – Szerbhorvát. – Rahmánovics Hasszán, miért jársz te magyar osztályba? – kérdezte Hornyák tanár úr, és még jobban kimeresztette a szemét.” (KB. 67–68.) A párbeszédben megnyilatkozó, egyébként szlovák eredetű családnevet viselő *Hornyák* tanár úr személye is szimbolikus, hiszen ő tanítja a magyar nyelvet és irodalmat az osztálynak („nyelvében él a nemzet”). A tanár és a Szegény Kis Rahmánovics korai és értelmetlen halála arra utal, hogy teljesen perspektívátlan állapot volt a kisebbségi lét a világháború utáni Jugoszláviában (FEKETE 2008: 603).

3. Testvérem, Joáb. Gion második, 1969-es regényében (TJ.) a nevek „önmagukban, a hétköznapi nyelvhasználatban már nem hívják elő a hozzájuk kapcsolódó tartalmakat” (BENCE 2009: 40), azok csak a történet (alapos) ismeretében érthetők meg. Noha *Búr* neve a dél-afrikai hollandokon keresztül a kisebbségi sorsra is utalhat, *Fehér Ló* nevéről pedig – bár az a regény szerint a *White Horse Whisky*-ről vétetett – a magyar mondavilágra is asszociálhatunk, rajtuk kívül például az alakjukban nemzetiségileg semleges *Joáb I.*-ről, *Joáb II.*-ről, *Tom*-ról, *a fiú*-ról és *az öreg mérleges*-ről olvasunk. A többi névalak általában szintén nem köthető egyértelműen és egységesen a magyarsághoz vagy más nemzetiséghez. Újból a Vajdaság etnikai tarkasága tükröződik sokféleségükben, ahogy majd az Ezen az oldalon című novelláskötetben is, amelyben például *Romoda*, *Berger*, *Dobre*, *Adamkó*, *B.*, *Madzsgáj* és *Opana* nevek szerepelnek (EO.). A Testvérem, Joáb korrumpálódási történetének „összjugoszláv” vagy „össz-szocialista” érvényességét emelheti ki, hogy a szereplők többnyire kizárólag olyan idegen eredetű családneveiken szerepelnek a regényben, mint a szerb vagy horvát *Sztancsics*, a horvát vagy bunyevác *Kacsan* és

Milacski, a ruszin–ukrán *Kovalik*, a szlovák *Bilka* és *Szlimák*, a lengyel *Kosnik* vagy az albán *Akilev*. Ugyan Szenttamáson magyar és szerb családok vezetéke a *Rimec*, a *Pazaver* és a *Rajda* is, de ezt sem a hangzásuk alapján érezzük, hanem a többi regény alapján következtethetjük ki, vagy helyi ismeretségeinkből tudhatjuk. Csak egyetlen, ám hangsúlyos utalásból sejthető, hogy a főszereplők mind magyar nemzetiségűek: a regény végén azt olvassuk, hogy együtt voltak elsődözők.

Tom (Tamás), *Mária*, *(Török) Ádám*, *Zsuzsa* és *Joáb* fontos bibliai pretextusokkal bíró nevekként szerepelnek a regényben (BENCE 2009). A két leghangsúlyosabban nemzetiséghez köthető magyar, illetve szerb név pedig a műben a *Kovács Pali* és *Opat*. Opat keresztnévét nem tudjuk meg, de a vezetéknév beszélő név, szerbül ’apát’ a jelentése, ami viselője egykori hatalmára utal. Opat rendőrfőnök volt a háború után, ő vezette a magyarellenes etnikai tisztogatást a településen; Kovács Palinak pedig az apja az 1944-es vérengzéseknek esett áldozatul, amit fia gyakran fel is emleget Opatnak (pl. TJ. 222). Így az egykori rendőrfőnök szerb nevének (a jelentésével együtt), valamint Kovács Pali valószínű és teljes magyar nevének különös súlya van: a személyükkel kapcsolatos rendszertkritikus mondanivaló miatt provokatív módon erősnek érezzük őket. A kevés, közzsóként értelmezhető magyar családnév között – nyilván nem véletlenül – a ’szerb’ jelentésű *Rác* családnév szerepel még, ahogy egy másik regényben pedig a ’lengyel’ jelentésű *Pollák* családnév olvassuk (ENH.).

A szereplők nyugatmajmolásával csenghet egybe, hogy a főhős szinte mindig *Tom* néven szerepel, ám egyetlen alkalommal, egy formális bemutatkozáskor elhangzik, hogy valójában az *S. Tamás* nevet viseli, ami nyilván az író helyi, szenttamási nézőpontjára utal. Az író számára legotthonosabb *Szenttamás* helynevet egyébként több százszor olvassuk az életműben. Hivatalossá tett szerb neve az itteni 1848-as harcokra (és szerb győzelmekre) utaló ’szerb erőd’ jelentésű *Szrobbrán* (PAPP–RAJSLI 2006: 195). Egyszer *szerb fészék*-ként olvasunk a városkáról (LJ. 174), ami nyilván rájátszás a szerb helynévre. A *Szrobbrán* nevet magyar szövegben viszont csak egyetlenegyszer olvassuk az egész életműben, és egy sötét alak, a félelemből jugoszlávvá lett magyar, Vékás Elek mondja ki. Ez a sértés, és az, hogy közben még fenyegeti is más politikai oldalon álló nemzettársát, az életébe kerül (LJ. 859).

Még lazábban kapcsolódik a fentiekhez, de nem lényegtelen, hogy Gion egész életművében a *Vajdaság* földrajzi név, illetve a belőle képzett *vajdasági* melléknév is igen kevésszer szerepel. Jellemző, hogy a fentebb említett tetralógiában például mindössze kétszer olvassuk: a szintén nagyon ellenszenves, montenegrói származású jugoszláv rendőrfőnök, Vladan Drenovakovics és embere, a rendkívül barátságtalan „Banai László elvtárs” mondja ki, aki ugyanakkor halálosan meg is fenyegeti a főhőst (LJ. 894–895). Ennek oka nyilván az, hogy a *Vajdaság* földrajzi név olyan politikai-földrajzi konstrukciót jelöl, amelyet a szerbek 1848 májusában a magyarok rovására gondoltak el (FNESZ.⁴), így Gion idegenkedett, és igyekezett el is idegeníteni tőle. Gyakrabban és természetesebben olvassuk nála a kicsit mesterkélt, de magyar szemléletet tükröző *Délvidék*-et, illetve a *Bácskát* és a *Bánát*-ot. Ám Gion többször finoman és szemérmesen csak körülírja szülőföldje nevét a *táj* vagy a *vidék* szóval: „Ez a lány is a mi tájunkról jött?” Vagy: „csángó magyarok jönnek a szerb telepések helyére, és [...] mindörökre nyugalmas marad ez a vidék.” (LJ. 796, 496.)

4. A kárókatona még nem jött vissza. E regény allegorikus mű (KURCZ 2015a): a címbeli kárókatona az alkotás központi szimbólumai. Sorsuk az 1941–1944 között a Délvidéken állomásozó magyar katonák sorsát, illetve az általuk fenntartott magyar uralmat, majd pedig annak gyászos elvesztését: az 1944-es vérengzéseket jelképezik, aminek Szenttamáson is sok száz áldozata volt (PINTÉR 2014).

A narrátor-főhősnek ebben a regényben is *Tamás* a neve. Róla is azt érezzük, hogy az író részben magából formálta, noha a szerző saját, valódi neve, a *Nándor* is gyakori délvidéki magyar név, talán Szerbia fővárosa, Belgrád régi magyar neve, az etimológiailag tőle független *Nándorfehérvár* miatt. És talán a 20. század közepéig a Délvidéken jelentős németiség miatt is, akik között a *Ferdinánd*, amelynek magyar megfelelőjévé a 19. században a *Nándor*-t tették meg (MUnk.), gyakori név lehetett. (Nota bene, az író is *Ferdinánd* néven jegyezték be a helyi egyházi anyakönyvbe.)

Gion életművében először itt bukkan fel Tamással és barátaival szemben egy rendkívül ellenszenves fiú, Toma Gyuri. Róla először azt tudjuk meg, hogy átszúrta a gyerekcsapat egy tagjának a dobhártyáját, amitől a fiú megsüketült (KK 168). Nyilván nem véletlen, hogy a beszéd, azaz a nyelv érzékelésének eszközét tette tönkre, ugyanis a későbbi regényekben a mozi, illetve Keszler doktor utcája környékét uraló rivális gyerekbanda vezetőjeként tűnik fel (ZK. 462). E környékről azt mondta Gion, hogy ha moziba ment, mindig számított rá, hogy megverik, mert az a legellenségesebb szerb része volt a falunak (BALÁZS 2006). A Toma-féle csapat tagjainak neveit nem tudjuk meg, de míg az összes többi gyerekszereplő a szenttamási magyarok között elterjedt családnevet visel (pl. *Hodoniczki*, *Virág*, *Burai*, *Szivel*, *Bognár*), addig *Toma* családnév nincs és nem is volt a közösségben. Ellenben a magyar *Tamás* név szerb megfelelőjének, a *Tomislav*-nak *Toma* a becéző formája. Ezért is gyaníthatjuk, hogy míg Tamásék az egyik szenttamási magyar, addig Tomáék az egyik szenttamási szerb galerit idézik. Annál is inkább, mert megessik, hogy a magyar nevű gyerekeknek a katolikus, avagy helyi szóhasználatlaltal a *magyar templom*-ba (PENAVIN–MATIJEVICS 1981: 34) kell menekülniük Tomáék elől. Ott az ismert szereplők otthonosan viselkednek, de Gyuriéknak eszükben sincs követni őket oda (AV. 423–424).

Bár végső soron magyar nevű – hiszen egyetlen alkalommal a *Bognár kocsmáros*-ként olvasunk róla (SB. 176) –, mégis gyanús alak a *Kocsmáros* is, akinek utóbbi, renegeteszer olvasott „névtelenítő” köznévi megnevezése (nyilván nem véletlenül) a délszláv *krčmar*-ból származik (TESz.). Neki is a falu legellenségesebb szerb utcájában van a kocsmája. Az alkoholista-szadista szereplő a magyar uralmat felváltó, a közösséget létben fenyegető rendszert jelképezi; a szimbolikus kárókatonával együtt lelövi a regény szintén jelképes szerepű felnőtt főhősét, Gergiánt is, aki pedig minősítetten kisebbségi: örmény nevet visel. A *Gergián* családnév vagy a *Cirják* ~ *Cirjék* vagy a *Gergely* örmény megfelelőjéből, illetve ezek görög eredetijéből vezethető le. Gion zsenialitását vagy szerencséjét dicséri, hogy mindkét név eredeti jelentése jól illik a szereplő karakteréhez. A *Cirják* (*Kiriakosz*) név etimonja ugyanis azt jelenti, hogy ’istení, Istenhez tartozó’ (CsnE.), ami azért találó, mert a szereplő sok ponton misztikus alak, jézusi figura; a *Gergely* (*Grégoriosz*) etimológiai jelentése pedig ’éberen őrködő’ (MUnk.). Ez azzal vághat össze, hogy Gergián vadőr, és a gyerekekre is apjukként vigyáz. Gergián azokat a magyar apákat szimbolizálhatja, akik közül az 1944-es megtorlás után fájóan kevés maradt

a Délvidéken, de krisztusi alak is: egyedülálló férfi, aki ácsmunkát végez. A kereszthez hasonlót: az eget a földdel összekötő tornyot épít, amely a Magyarországhoz tartozás iránti vágy jelképeként értelmezhető a regényben.

A krisztusi apafigura, Gergián utódja hivatalában – akárcsak Jézusnak – *Péter* lett (Virág Péter személyében). S bár az elbeszélő azért is *Tamás* volt, mert eleinte nem nagyon hitt abban, hogy a kárókatona valaha visszajöhetnének (KK. 170), a Gergián által elkezdett munkát Burai J. mégis be fogja teljesíteni a bizonytalan jövőben. Gergián legbizalmasabb hallgatójának, Burai J.-nek a nevéből a *J.* itt ezért talán a János evangéliuma „szeretett tanítványának” (vö. Jn. 19,26; 20,2; 21,7), János apostolnak a nevére utal, aki a Jelenések könyvében Jézus második eljövételéről írt. Burai J. szerepe is hasonló: felépíti az égisz erő tornyot, hogy újra lehívja a „szent” madarakat (KK. 253).

5. Sortűz egy fekete bivalyért. A szabadszájú *Kovács Pali* neve csak a fentebb említett 1969-es regényben és a *Sortűz egy fekete bivalyért* című regény egyik jelenetében olvasható az életműben. Az utóbbi epizódban Kovács Pali karácsonyi dalokat kezdett énekelni a Kultúrotthonban, hegedült is hozzá, ám a zenére „beviharzott Novák tanárnő is, magánkívül volt, sikoltózott, felrohant hozzánk a színpadra, kitepte a hegedűt Kovács Pali kezéből [...]. Örök időre kitiltott bennünket a Kultúrotthonból, azzal elrohant, kezében a hegedűvel meg a vonóval.” (SB. 259.) A háború után játszódó regényből a nyílt ideológiai-politikai konfliktus (karácsonyi dalokat éneklő diákok – kommunista énektanár) mellett a(z újra) többségivé lett szlávok, illetve kisebbségivé vált magyarok ellentétére való burkolt utalás lehet, hogy *Kovács Pali* hangsúlyos és gyakori magyar családnévvel szemben *Novák* tanárnő a szlávok körében egyik leggyakoribb családnevet viseli, amelynek etimológiai jelentése ráadásul ’újonnan érkezett, új betelepülő’ (vö. FARKAS 2010: 170). A magyar népzeneire utaló hangszer elkobzása is egybecseng a Novák tanárnő által szimbolizált hatalomváltás más aspektusaival: immár nemcsak igazgatóként uralja az egykori katolikus zárda épületét, hanem benne is lakik.

Ebben a regényben olvasható egy babona, a szintén örmény családnévű *Hofanesz*-ek sírjának megkerülése. A sírköbe „hat nevet véstek a következő sorrendben:

Hofanesz Paula – 1941, élt fél évet

Hofanesz Angéla – 1942, élt 27 napot

Hofanesz Blanka – 1943, élt 42 napot

Hofanesz Noémi – 1944, élt 4 hónapot

Hofanesz János – 1914 †

Hofanesz (szül. Vécsey) Etelka – 1922 †” (SB. 266). A sírkerülő gyerekek szerint jobbra fordíthatja a sorsukat, ha szánakoznak az 1941-ben, 1942-ben, 1943-ban és 1944-ben – a rövid magyar uralom éveiben! – elhunyt kislányokon, akik családnévükkel szintén egy, a kisebbségi sorsot sokszorosán megszenvedő népre utalnak. Szimbolikus lehet nagyapjuk (?), *Hofanesz János* halála is, mert 1914-ben kezdődött az a háború, amely nemzeti tragédiánkhoz vezetett. „*Hofanesz (szül. Vécsey) Etelka*” halálának 1922-es dátuma viszont talán azért nem a fenti sorozatba illő 1918-as (vagy 1920-as) évszám, mert az már túl direkt célzás lenne; a *Vécsey* mint magyar nemesi leánykori név viszont mégis a régi úri, azaz az első világháború előtti magyar világ végére utalhat. S talán az se teljesen véletlen, hogy a *Vécsey* – amellet, hogy szenttamási magyar családnév – a délvidéki harcokhoz

több szálon kötődő aradi vértanú vezetéke is. A narrátor-főhősnek ebben a regényben is *Tamás* a neve, de csak egyetlen alkalommal olvassuk, mégpedig abban a fontos jelenetben, amikor kiderül, hogy van 18 puskagolyója (SB. 348), az ezekkel való sortűzadás pedig egyenesen a regény címébe került. Tehát ebben a 18-as számban és a vele kapcsolatos aktusban mégis hangsúlyos helyzetben jelenik meg az első világháború elvesztésének éve, illetve az arról való megemlékezés a regényben.

Míg például az ugyanebben a műben emlegetett *Szlimák* családnak, pontosabban egy 1944-ben meghalt (valószínűleg a partizánok által megölt) tagjának a sírboltja (SB. 283) ma is megvan Szenttamáson, addig az anyakönyvi kutatások szerint *Hofanesz* vezetéknévű személy nem élt, és nem is hunyt el ott (HORVÁTH FUTÓ 2012: 136). Ez is arra mutat, hogy konkrét írói szándék állhatott a sír és a babona megkreálása mögött. Feltételezésekben, hogy a sírban nyugvó kislányok nevének skandalása történelmi traumákat feldolgozó gyászmunka, megerősít a regény filmadaptációja is (SB. film). Ott a sírkerülés-kor az 1944-ben elhunyt *szegény Noémi* neve után még az egykori patikusról, a *szegény Braun bácsi*-ről is megemlékeznek a fiúk, akinek a helyi zsidó temetőben a sírját is megtalálják. Braun bácsi unokája azt mondja a filmben, hogy „az én édesapám állva halt meg, fürdés közben”, amivel a gázkamrákra célozhat. Így a filmbeli sír körül menetelő fiúk a *Hofanesz kislányok* és a *szegény Braun bácsi* nevének együttes ismétlésével a délvidéki magyarság legsúlyosabb traumája mellett az Európát (és benne a magyarságot) ért legnagyobb 20. századi veszteségre: a zsidóság kiirtására is reflektálnak. A *Braun* és a *Burai* név karakterkészletének különbsége mindössze egy betűnyi. A regénybeli *Burai J.* megfelelőjeként szerepel a filmben *Braun* bácsi unokája, *Dávid*, aki kérdésre ki is mondja magáról: „– Te zsidó vagy? – Az. Körülmetélt.” Senki más nem kap új nevet a filmben a regényhez képest, csak az osztályba később jött, különbözőségét, kívülállóságát (értsd: kisebbségi voltát) mindvégig megőrző fiú, *Burai J.* Azért lehetett célszerű a filmben nevében is zsidóvá tenni a regényszereplőt, hogy a magyarországi nézőközönség is át tudja érezni a karakter kisebbségi helyzetét.

A Sortűz...-ben az utolsó, a környéken maradt, így a régi magyar világot jelképező földesúr, *Ácsi Lajos* neve azért is szimbolikusnak tűnik, mert a *Lajos* név Gionnál majdnem mindig kiemelt, gyakran jelképes szerepű magyarok neve. Szenttamás magyarságának a prominensei általában Lajosok: *Tojzán Lajos* a kántor, *Koller Lajos* az iskolaigazgató, *Major Lajos* a nyomdatulajdonos, *Kálmán Lajos* az építési vállalkozó neve. A Börtönről álmodom mostanában című regénynek a magyar szakos *Kiss Lajos* a főszereplője, akinek a neve csak egyszer olvasható a műben (BÁ. 302). Gion kedvenc (saját) regényének a főhőse pedig az *Orbán Lajos* nevet viseli. Azaz csak viselné, mert szegyélli, hogy *Lajos*-nak hívják, ezért csak a regény utolsó mondataiból tudjuk meg a nevét (ENH. 89). A regénynek még a címe – *Engem nem úgy hívnak* – is erre a részben névválságként jelentkező identitásválságra utal. Hajdú Laci valójában szintén olyan Lajos, akinek baj(a) van a nevével, hiszen „tulajdonképpen nem Lacinak hívják, hanem Lajosnak, azaz hogy a szülei Lajosnak szerették volna keresztelni, de vagy rájuk ijesztettek, vagy már eleve óvatosak voltak, hiszen akkor, 1945 elején, még csak formálódott az ország, a társadalmi rend és a nemzetiségi politika, végül is a Ljudevit nevet írták be az anyakönyvbe, de a családtagok és az ismerősök kezdettől fogva Ludvignak és, kissé logikátlanul, jobbra Lacinak szólították” (HL. 75). Élete első pillanatától problémás volt tehát nemzetiségi

identitásához, így nevéhez fűződő viszonya is, ami végzetesen és véglegesen kifejeződött sorsának abban az egyetlen, az író által megörökített utolsó mozzanatában is, hogy a nevét végül úgy írták a fejfájára: *Hajdú Ljudevit* (HL. 82). Legalábbis a történet szerint, Gion ugyanis barátját – nyilván kegyeleti okból – nem eredeti nevén szerepelteti: valójában *Szöllősi Laci*-nak hívták.

Az író legfontosabb gyermekszereplője, *Burai J.* is névválságban van, de sosem tudjuk meg biztosan, mi az a név, amit szégyell: „Keservesen nyelt néhányszor, aztán megmondta a nevét. Tényleg ronda neve volt. Hodonicki Oszkár felnevetett, és Aranka is kuncogni kezdett. – Megígértétek – mondta kétségbeesetten Burai J. – Rendben van – mondtam. – Nem fogjuk emlegetni a nevedet.” (KK. 177).

Visszatérve a Lajosokra, az a legérdekesebb velük kapcsolatban, hogy Ácsi Lajoshoz hasonlóan a nagy veszteséget elszenvedő magyarok szinte mindig ezt a nevet viselik Gionnál. *Gál Lajos* a trianoni határváltozás miatt bánkódó egyetlen magyar szereplő (LJ. 262); *Góda Lajos* (LJ. 178) és *Habenyák Lajos* az első világháború két, név szerint is ismert magyar áldozata: más nem is szerepel ilyen minőségben az életműben. Egy másik *Habenyák Lajos* pedig (akit így neveztek volna a szülei) a szerb megszállás szimbolikus magyar áldozata: halva született a húszas évek elején, mert a lelketlen szerb földbirtokos nem adott szekeret az anyjának, aki nála aratott, amikor megindult a szülés (LJ. 273). *Gunyhósi Lajos* és *Csorba János* – a Jánosokról majd alább lesz szó – az a két magyar, aki büntetlenül elégtételt vehet ugyanezen a szerb gazdán, amiért az följelentette a „nemzeti hős” Török Ádámot (LJ. 377). *Péntek Lajos* az egyetlen, a rendszerváltás előtt név szerint említett, a fronton elesett második világháborús áldozat, aki – ez is nagyon fontos! – a vajdasági magyarokból szervezett brigád halottja (AV. 377); a drávaszögi *Bozóky Lajos*-t pedig a délszláv háborúban tette el láb alól egykori szerb barátja (NBL. 502). A pórul járt magyarságot talán Kossuth keresztnéve miatt reprezentálja csupa *Lajos* a Gion-művekben. Ez felidézheti azt az 1848 tavaszi szópárbajt is, amelybe a magyar politikus a szerb felkelők vezérével sodródott, és amelyet olyan szimbolikus eseménynek lehet tartani, amely megnyitotta a Délvidék történetének sötét lapjait (JÓKAI–BRÓDY–RÁKOSI 1898: 79).

Ácsi Lajos mellett a bivalyok gondozójának, Hofanesz Jánosnak a neve is szimbolikusnak tűnik, mert a *Hovanesz* családnév a magyar *János* keresztnév örmény megfelelőjéből keletkezett. Eszerint a *János* nevet magyarul és örményül, tehát duplán tartalmazó *Hofanesz János* nevet szintén duplán, azaz két szimbolikus szerepű személy nevéként is olvassuk a regényben: a másik, az 1914-ben elhunyt *Hofanesz János* nevét már említettem. A *János* név sokszorozásának az lehet az oka, hogy a név a történetiségben talán a leggyakoribb magyar utónév: az 1772-es évtől sokoldalúan válogatott szövegeket tartalmazó Magyar Történeti Szövegtárban (MTSz.) a *József*-et, a *László*-t és az *István*-t is megelőzve a legtöbbször szereplő keresztnév. Gionnál is hasonló tapasztalunk: sok más *János* nevű szereplője, például a tetralógiájában első magyarként feltűnő *Juhász János*, a földbirtokos *Váry János*, a tüdőbajos *Csorba János*, a főkommunista *Bata János*, a névváltoztató *Karába Jani*, az ügyesen mindig gazdagodó *Tóth Jani bácsi*, a betyáros *Margith Jani*, a Novák tanárnő virágait megevő (és ezzel abban a helyzetben talán szimbolikus nemzeti ellenállást tanúsító) *Fenyvesi János*, a tűzoltóparancsnok *Isaszegi János*, a birkózóbajnok *Sebők János*, az antifasiszta harcokban szerzett kitüntetésekkel büszkélkedő,

így a kisebbségi magyarságot legitimáló „jugoszláv” hős *Dukay János* (SB. 270; 296) mellett saját alteregója nevéül is az *M. Holló János*-t választotta. *M. H. János* nevének első, az író és az elemzők által eddig feloldatlanul rövidített betűje minden bizonnyal a *Magyar* szót takarja. Az *M* betű nemcsak jelvény, hanem a kisebbségi lét bélyege is: Szivácon az 1944-es vérengzéskor például *M* alakú sírt ástak, ebbe lőtték bele a magyarokat (MATUSKA 1991: 58).

Hofanesz Jánosnak ráadásul nemcsak a regény szerinti „valódi” neve jelképesen kisebbségi (magyar) név, hanem a másik, a *Fekete Péter* is, ahogy mindenki emlegeti. A név családnévi tagja a „földtúró vakondembereket” idézi, ahogyan Gion sokszor nevezte és ábrázolta a helyi magyarokat regényeiben. A teljes név pedig a népszerű kártyajátékokra és az ismert operettszállágerre való utalással a szereplőnek azt a vonását emeli ki, hogy „szerencsétlen flótás volt örök életében, ezért is nevezték el Fekete Péternek, no meg a fekete bivalyok miatt” (SB. 338). Gion Fekete Péter valóban rendkívül balszerencsés: elvesztette gyerekeit (az ő négy lánya van a nevezetes sírban eltemetve), kedves állatai pedig a végüket járják. Ráadásul tüdőbajban, vagyis egy régen *magyar betegség*-nek (ÉrtSz.) nevezett kórban szenved, amelyet szintén tipikusan magyarnak tartott itallal, pálinkával gondol orvosolhatni. Megint a szomorú perspektíva... A Szenttamáson Gionnal egy napon született Végel László *Slemil* nevű szereplője még leplezetlenebbül példázza a tipikus vajdasági sorsot. A *Slemil* névnek is ’szerencsétlen’ a jelentése, a szó pedig az örmény mellett egy másik, tipikusan kisebbségi sorsot élő nép nyelvéből való: héber eredetű (Iszt. 825).

6. Összegzés. Gion Nándor szinte regiszterszerűen írt bele sok valóságos és valószínű magyar nevet műveibe, hogy a helyiek az ismerős nevek által is sajátjuknak érezhessék a délvidéki magyar múltat. A névadás ugyanakkor a rendszerváltás előtti regényekben sajátos: sok névről, megnevezésről a szöveg tüzetes vizsgálata nélkül nem lehet megmondani, hogy milyen nemzetiségű az adott figura, ami pedig nagyon fontos lehet a multietnikus vajdasági közegben. Hogy ki hová tartozik, az inkább a sorok közötti utalásokból derülhet ki, hiszen több kreált személynév – ahogy például némely helynév használatának mellőzése is – burkolt célzásokat kódolhat. Gion neveinek különleges csoportját alkotják azok a szimbolikus személynévek (pl. „álcázott” szláv nevek, örmény családnevek, illetve a Lajosok és a Jánosok), amelyekkel szintén leplezetten reflektált kora kisebbségi léthelyzetére.

Felhasznált források

- AV. = Gion Nándor 2010. Az angyali vigasság. In: Gion Nándor, *Az angyali vigasság*. Noran Libro, Budapest. 365–454.
 BÁ. = Gion Nándor 2008. Börtönről álmodom mostanában. In: Gion Nándor, *Börtönről álmodom mostanában*. Noran Kiadó, Budapest. 249–468.
 ENH. = Gion Nándor 2010. Engem nem úgy hívnak. In: Gion Nándor, *Az angyali vigasság*. Noran Libro, Budapest. 9–89.
 EO. = Gion Nándor 2011. Ezen az oldalon. In: Gion Nándor, *Műfogsor az égből*. Noran Libro, Budapest. 59–146.

- HL. = Gion Nándor 2012. Szegény Hajdú Laciról és Harag Györgyről. In: Gion Nándor, *Véres patkányirtás idomított görényekkel*. Noran Libro, Budapest. 75–78.
- KB. = Gion Nándor 2008. Kételtűek a barlangban. In: Gion Nándor, *Börtönről álmodom mostanában*. Noran Kiadó, Budapest. 7–116.
- KK. = Gion Nándor 2010. A kárókatona még nem jöttek vissza. In: Gion Nándor, *Az angyali vigasság*. Noran Libro, Budapest. 165–253.
- LJ. = Gion Nándor 2007. *Latroknak is játszott* [4 regény: Virágos Katona 1973, Rózsaméz 1976, Ez a nap a miénk 1996–1997, Aranyat talált 2002.]. Noran Kiadó, Budapest.
- NBL. = Gion Nándor 2011. Nem baleset lesz. In: Gion Nándor, *Műfogsor az égből*. Noran Libro, Budapest. 500–504.
- SB. = Gion Nándor 2010. Sortűz egy fekete bivalyért. In: Gion Nándor, *Az angyali vigasság*. Noran Libro, Budapest. 255–363.
- SB. film = Szabó László rendezte 1984. *Sortűz egy fekete bivalyért*. Színes magyar filmdráma, Gion Nándor író, Szabó László – András Ferenc – Jeli Ferenc forgatókönyvíró. Objektív stúdió a PROCINEX (Paris) és a Mokép közreműködésével.
- TJ. = Gion Nándor 2008. Testvérem, Joáb. In: Gion Nándor, *Börtönről álmodom mostanában*. Noran Kiadó, Budapest. 117–247.
- ZK. = Gion Nándor 2010. Zongora a fehér kastélyból. In: Gion Nándor, *Az angyali vigasság*. Noran Libro, Budapest. 455–515.

Hivatkozott irodalom

- ÁRPÁS KÁROLY 2008. A Gion-művekben szereplő személyek listája. In: ÁRPÁS KÁROLY szerk., *Az építő teremtő ember*. Bába Kiadó, Szeged. 235–295.
- BALÁZS ATTILA 2006. Torzóban maradt beszélgetés Gion Nándorral. In: BALÁZS ATTILA, *Világsarok non-stop*. zEtna, Zenta. 163–176.
- BENCE ERIKA 2009. A nevek jelölte metaforikus tér Gion Nándor Testvérem, Joáb című regényében. In: BENCE ERIKA, *Másra mutató műfajolvasás*. Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, Budapest. 40–46.
- CsnE. = HAJDÚ MIHÁLY 2010. *Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink*. Tinta Kiadó, Budapest.
- ÉrtSz. = BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ főszerk. 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FARKAS TAMÁS 2010. *Novák*: egy idegen eredetű családnév és a magyar családnévanyag. *Magyar Nyelv* 106: 169–182.
- FEKETE J. JÓZSEF 2008. Bájosan együgyű kőszobrok. In: Gion Nándor, *Börtönről álmodom mostanában*. Noran Kiadó, Budapest. 599–616.
- FNESZ.⁴ = KISS LAJOS 1998⁴. *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FODOR ANDREA – KISS ÁGNES 2012. Szenttamási ragadványnevek. In: HORVÁTH FUTÓ HARGITA szerk., *De historia urbis nostrae* 2. Népkönyvtár, Szenttamás. 36–45.
- GION NÁNDOR 2000. „Eljutottunk oda, ahonnan elindultunk.” Bemutató előadás. *Forrás* 2002/12: 3–15.
- GION NÁNDOR 2011. Műfogsor az égből. In: GION NÁNDOR, *Műfogsor az égből*. Noran Libro, Budapest. 543–556.

- HORVÁTH FUTÓ HARGITA 2012. *Lokális kontextus, elbeszélői szerepkörök és a szövegek átjárhatósága Gion Nándor opusában*. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék.
- HORVÁTH KANCSÁR ILONA 2011. A szenttamási tanyavilág, tanyarendszer. In: HORVÁTH FUTÓ HARGITA szerk., *De historia urbis nostrae I*. Népkönyvtár, Szenttamás.
- Iszt. = TÓTFALUSI ISTVÁN 2004. *Idegenszó-tár. Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára*. Tinta Kiadó, Budapest.
- JÓKAI MÓR – BRÓDY SÁNDOR – RÁKOSI VIKTOR 1898. *Ezernyolczszáznegyvennyolcz: Az 1848/49-iki magyar szabadságharc története képekben*. Révai Kiadó, Budapest.
- KURCZ ÁDÁM ISTVÁN 2015a. A katonák még nem jöttek vissza. Elhallgatások és allegóriák Gion Nándor rendszerváltás előtti prózájában. *Forrás* 2015/3: 60–76.
- KURCZ ÁDÁM ISTVÁN 2015b. A németek szerepe Gion Nándor rendszerváltás előtti prózájában. *Kortárs* 2015/3: 62–70.
- MATUSKA MÁRTON 1991. *A megtorlás napjai*. Forum Kiadó, Újvidék.
- MTSz. = *Magyar Történeti Szövegtár*. <http://www.nyud.hu/hhc/> (2015.10.17.)
- MUnk. = LADÓ JÁNOS 1978. *Magyar utónévkönyv*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PAPP GYÖRGY – RAJSKI ILONA 2006. *Bácskai helységek Pesty Frigyes 1864. évi kéziratos helynévtárában*. Logos-print, Tóthfalu.
- PENAVIN OLGA – MATIJEVICS LAJOS 1981. *Szenttamás földrajzi neveinek adattára*. Vajdaság helységek földrajzi nevei 6. Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék.
- PINTÉR JÓZSEF 2014. *Szennyos diadal. Magyarirtás Szenttamáson 1944–45-ben*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk. 1967–1984. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest.

KURCZ ÁDÁM ISTVÁN
Magyar Nyelvstratégiai Intézet

ÁDÁM ISTVÁN KURCZ, Reflections of a minority situation encoded in names within the prose of Nándor Gion

In a registerlike fashion Nándor Gion has used several real and realistic Hungarian names in his works in order to aid readers in connecting to the Hungarian-related past of the southern area of the Carpathian Basin. However, naming practices in his novels published before the change of the political regime around 1990, are peculiar, as several names do not reveal anything about the ethnicity of the characters without a thorough analysis of the text itself, while this factor may be important in the multiethnic Voivodina region. Ethnic affiliation may be deduced by reading between the lines, as several invented personal names – similarly to the omission of certain place names – may allude to withheld information. Symbolic personal names (e.g. “disguised” Slavic names, Armenian family names, all the *Lajos*es [‘Louis’] and *János*es [‘John’]) constitute a special type of Gion’s names, which reflect upon today’s minority situation in an indirect way.

Kétnyelvűség és névszemiotikai tájkép

Kisebbségi névtörvények és vizuális tulajdonnév-használat Szlovákiában

1. Kétnyelvűség és tulajdonnév-használat. A Magyarország határain túl, a Kárpát-medencében kisebbségként élő magyarság névhasználatára jellemző a kétnyelvűség, hiszen kétnyelvű közösségként a tulajdonneveket nemcsak kisebbségi nyelvű (anyanyelvi), hanem államnyelvi formában is használják. A határokon túli magyarok névhasználatára hatással van a kétnyelvű környezet, s az államnyelv és a kisebbségi nyelv érintkezése, kölcsönhatása következményeként a tulajdonnévkészletben megjelennek a kontaktusjelenségek (vö. LANSTYÁK 2013). A kisebbségi nyelvhasználók az adott kommunikációs helyzetnek megfelelően képesek használni az anyanyelvi és államnyelvi tulajdonnévformákat, de a magyar nyelvű szövegekörnyezetbe államnyelvi névalakok, a többségi nyelvű kontextusba magyar névformák is kerülhetnek. A kétnyelvű névhasználók mentális lexikonában (vö. RESZEGI 2009) két (vagy több) nyelv névkincse található, s a tulajdonnevek egyik vagy másik nyelvből való aktiválása, kiválasztása, használata a társadalmi környezettől, a formális vagy informális kommunikációs helyzettől és a partnerektől, pragmatikai tényezőktől függ. Minél kisebb mértékben szorúlnak rá a kisebbségi beszélők az államnyelv használatára, annál inkább anyanyelvdomináns a névhasználatuk. A nevek az egyén, illetve a közösség nyelvi hovatartozására utalhatnak, etnikai identitásjelölő szimbólumként funkcionálhatnak (vö. BAUKO 2014). A kisebbségi magyarok kétnyelvűségéből adódik az egyes nyelvekhez kötődő kettős személynév-, valamint a kétnyelvű hely- és intézménynév-használat.

Az államhatalom befolyásolja a tulajdonnevek hivatalos használatát, a névtörvények szabályozzák a kisebbségi névhasználatot. A társadalmi változások, az ideológiák hatnak a nevek világára, és a névadási szokások átalakulásában nagy szerepet játszik az emberek hatalomhoz való alkalmazkodása. A tulajdonnév minden korban, minden társadalomban a hatalmi reprezentáció megerősítésére szolgál. A különböző korszakok névadási stratégiái tükrözik a hatalom által követendőnek ítélt ideológiát (l. TÓTH 2013a, 2013b). A többségi névalakok előnyt élveznek a kisebbségi névformákkal szemben, a fölérendelt-alárendelt viszony a tulajdonnevek vizualizálásában is mutatkozik: a névtáblákon a hatalmi helyzetben lévők nyelve általában felül vagy elöl van, illetve nagyobb méretű lehet. A többségi névminták erős hatást gyakorolnak a kisebbségi névhasználatra, az adott terület névszemiotikai tájképére.

2. A névszemiotikai tájkép fogalma. A vizuális kétnyelvű tulajdonnév-használat a kisebbségi magyar településeken a nyelvi tájkép (vö. BARTHA–LAIHONEN–SZABÓ 2013, LAIHONEN 2012, 2013) részét alkotja. Az adott terület, régió vagy városi agglomeráció nyelvi tájképét a hivatalos útjelző táblák, a reklámtáblák, utcanevek, helynevek, kereskedelmi egységek feliratai és kormányzati épületek hivatalos táblái adják (LANDRY–BOURHIS 1997: 25). A névtáblák, feliratok információt közölnek az idegenek számára a lakosság

nyelvi összetételéről, a nyelvek státusáról, a nyelv- és névpolitikáról. A nyelvi tájképbe nemcsak a hivatalos, hanem a nem hivatalos táblák, feliratok is beletartoznak.

A névszemiotikai tájképet a névtáblákon, a köztereken lévő feliratokon, különböző felületeken (pl. plakátokon, falfelületeken, sírköveken, táblókon) szereplő tulajdonnevek (elsősorban személy-, hely- és intézménynevek) alkotják. A névszemiotikai tájkép kialakításában az állam(igazgatás), az önkormányzatok, a vállalkozói és a civil szféra is szerepet játszik. A kétnyelvű névszemiotikai tájkép a társadalom és a névhasználat szoros kapcsolatára utal (vö. BAUKO 2012, 2015). Az államnyelvi–kisebbségi nyelvű névpárok megjelenését, a tulajdonnevek hivatalos használatát a névtörvények befolyásolják. Kétnyelvű környezetben a kisebbségi (magyar) nyelven feltüntetett tulajdonnevek (egyéb feliratok) növelik a magyar nyelv presztízsét, a kollektív identitás kifejezői. A kétnyelvű névtáblák értelmezésében fontos a kulturális, történelmi, politikai, társadalmi összefüggések megértése, a látható, vizualizált kép létét meghatározó okozati háttér feltárása.

A tanulmányban Szlovákia magyarul lakott településeinek névszemiotikai tájképével foglalkozom, melyet a kétnyelvűség jellemez.¹ A továbbiakban a vizuális tulajdonnévhasználatot is befolyásoló szlovákiai névtörvényeket tekintem át.

3. Szlovákiai névtörvények. Szlovákiában a rendszerváltozást (1989) követően fokozatosan bővültek a kisebbségek nyelvi jogai, s ezáltal névhasználati jogai is. A vonatkozó névpolitikai, névtervezési kérdésekről több tanulmányban olvashatunk (vö. BAUKO 2011, 2013; FAZEKAS–HUNČÍK szerk. 2005; HORONY–OROSZ–SZALAY 2012; LANSTYÁK–SZABÓMIHÁLY 2002; MAJTÁN 1998; MENYHÁRT 2006; SZABÓMIHÁLY 2005, 2007a, 2007b, 2008, 2009, 2011, 2013; VANČONÉ KREMMER 2006; VÖRÖS F. 2004, 2011–2013; VÖRÖS O. 2004, 2007; VÖRÖS–SIMON 2006).

A többségi hatalom korlátozhatja a kisebbségi nyelvű tulajdonnevek nyilvános használatát. Ezzel kapcsolatban születtek a „táblaháború” és „névháború” kifejezések, amelyek a hely- és személynevek hivatalos használatára vonatkoztak. Szlovákiában a 90-es években a szlovák nyelvtörvényre hivatkozva korlátozták a személynevek magyaros (illetve egyéb kisebbségek anyanyelvén történő) anyakönyvi bejegyzését és a kisebbségi helynevek használatát. Az ezzel kapcsolatos névpolitikai kérdésekkel foglalkozik a ZALABAI ZSIGMOND által szerkesztett *Mit ér a nyelvünk, ha magyar?* A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994 című könyv, melyben a vonatkozó cikkek címei is utaltak a helyneveket érintő táblaháborúra és az ún. (személy)névháborúra: *Mi lesz a kétnyelvű feliratokkal?*; *Gútán születtem, nem Kolárovn akarok meghalni*; *Név és erőszak*; *Tart a névtábla-huzavona*; *A „táblaháború” veszélyei*; *Eltávolították a magyar helységnévtáblákat*; *Eltűnnek a dűlő-, patak- és mezőnevek*; *Magyar helységnévtábla Julcsi néni kertjében*; *Táblák tánca*; *Táblaeltávolítás = A demokrácia megsértése*; *Cirkusz nélkül a helységnévtáblákról*; *Tornalja még mindig nem létezik?*; *Nomen est omen, avagy nem ér a nevünk?*; *Tiltottak a magyar nevek?*

¹ PETTERI LAIHONEN két, szlovákiai magyarok által lakott (egy mátyusföldi és egy csallóközi) településen vizsgálta a nyelvi tájképet. Arra az eredményre jutott, hogy egynyelvű szlovák feliratok gyakrabban fordulnak elő, mint kétnyelvűek és magyar egynyelvűek (LAIHONEN 2012: 35). A globalizáció következményeként terjednek az angol nyelvű megnevezések is. A szerző különál-lón nem vizsgálta a feliratokon szereplő tulajdonneveket, de néhány vonatkozó példát említett tanulmányában.

Čaba vagy Csaba; Miklós-Mikuláš Duray?; Kiújult a névvita; „Utálom, ha -ovának szólítanak”; Mégis -ová nélkül?; Végre eldőlt: Nem lesz Jánoš a János; Törvénybe iktatják a magyar névhasználatot (bővebben l. ZALABAI 1995).

3.1. Személynevek. Szlovákia 1993-as megalakulását követően születtek meg a személynevek anyakönyvezését szabályozó törvények: a kereszt- és családnévről szóló 1993. évi 300. számú és az anyakönyvekről szóló 1994. évi 154. számú, többször módosított törvények.

A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa 1993. szeptember 24-én adta ki a kereszt- és családnévről szóló 1993. évi 300. számú, többször módosított törvényt. A törvényben az áll, hogy mindenkinek kell viselnie kereszt- és családnévet. A keresztnév a családnévvel együtt minden ember identitásának szerves részét képezi, az egyén társadalomban való azonosításának alapvető jele.

Az újszülött keresztnévét a szülők általában megállapodással határozzák meg. Amennyiben a szülők egyike ismeretlen vagy meghalt, a gyermek keresztnévét az ismert szülő nyilatkozatban állapítja meg. Ha a szülők között névre vonatkozó megegyezés nem született, vagy mindkét szülő ismeretlen, illetve az anya a gyermeket a szülést követően egészségügyi intézményben hagyta, és nem adott nevet a gyermeknek, az újszülött keresztnévét az anyakönyvet vezető települési vagy városkerületi önkormányzatnak a kezdeményezésére a bíróság mondja ki.

Nem adható feltűnően szélsőséges, sértő, nevetséges vagy nem személyre utaló keresztnév, kicsinyítő képzővel ellátott és becéző név (a formailag önállósult keresztnévek kivételével), az illető élő testvére által viselt név, továbbá férfinak nem adható női név és viszont. Ezek a korlátozások nem vonatkoznak az idegen nevekre, amennyiben köztudomású, hogy az ilyen névhasználat összhangban van az adott állam hagyományaival, ahol az adott keresztnév használatos. Az anyakönyvi hivatal kérésére a szülő a külföldi állam képviselőjének az igazolásával köteles bizonyítani azt, hogy az adott államban adható az adott név a megfelelő nem számára.

A Szlovák Köztársaság területén született személy számára több, legfeljebb azonban három keresztnév határozható meg. Az a személy, akinek második és harmadik keresztnévet határoztak meg, nagykorúsága elérését követően (kiskorú személy esetében annak törvényes képviselője) kérvényezheti ezen nevek törlését, illetve sorrendjük megváltoztatását abban az anyakönyvi hivatalban, amely őt a születési anyakönyvbe bejegyezte. A második vagy harmadik keresztnév törlése, sorrendjének megcserélése nem számít névváltoztatásnak. Ilyen módon a második és a harmadik nevet csak egyszer lehet törölni, illetve sorrendiségét megváltoztatni. A törvény szerint a Szlovák Köztársaság állampolgára a hivatali érintkezésben olyan formában és sorrendben használja teljes nevét, amilyenben az a születési anyakönyvben fel van tüntetve.

A Szlovák Köztársaság állampolgára születése után a szülők családnévét, a szülők eltérő családnéve esetén pedig azt a családnévet veszi fel a kettő közül, amelyben a szülők a házasságkötéskor megegyeztek; illetve ha a szülők nem kötöttek házasságot, és eltérő családnévet viselnek, a gyermek családnévét a szülők közösen határozzák meg. Megegyezéssel csak olyan családnév határozható meg, melyet a megegyezéskor a szülők egyike viselt. Ismeretlen apától származó gyermek az anyjának a gyermek születésekor viselt családnévét veszi fel. Ha a gyermek egyik szülője sem ismert, a gyermek családnévét a bíróság állapítja meg, mégpedig annak az anyakönyvi hivatalnak a kezdeményezésére,

amelynek anyakönyvébe a gyermek születését bejegyzik. Ha a gyermek más államnak az állampolgára, annak a jogrendjével és hagyományaival összhangban is adható neki családnév.

A szlovák állampolgár a hivatalos kapcsolatokban csak akkor használhat több családnévet, ha ezeket korábbi jogszabályok alapján vagy a házasságkötéskor tett egyetértő nyilatkozattal vette fel. (Egyre gyakrabban fordul elő, hogy a feleség felveszi a férje családnévét, de a lánykori családnévét is használja hivatalosan, így kettős családnévek keletkeznek.) A házasság felbontását vagy a nagykorúság elérését követően a kettős családnévűek dönthetnek úgy, hogy a jövőben csak az egyik családnévet fogják használni.

A névvisselő kérvényezheti család- és keresztnévének megváltoztatását, főképp akkor, ha az sértő, feltűnően szélsőséges vagy nevetséges, illetve ha azt sajátos okok indokolják. Amennyiben a szülők közös családnévet viselnek, e családnév megváltoztatása csak a szülők együttes kérelme alapján lehetséges, s a névváltoztatás a szülők kiskorú gyermekeire is kiterjed. A keresztnév megváltoztatása az anyakönyvi eljárás keretében történik meg, ha idegen nyelvű név szlovák megfelelőjére történő fordításáról (vagy fordítva), örökbe fogadott gyermek nevééről, a nem megváltozása miatti névváltozásról van szó. Az örökbefogadást engedélyező határozat jogerőre emelkedését követő hat hónapon belül az örökbefogadó szülők egyetértő írásos nyilatkozattal az örökbefogadott személy számára annak anyakönyvezett keresztnévétől eltérő nevet határozhatnak meg. A házasságkötéskor házastársa családnévét felvevő személy a házasság megszűnését kimondó bontóítélet jogerőre emelkedését követő egy hónapon belül a házasságkötést bejegyző anyakönyvi hivatalnál bejelentheti, hogy a házasságkötés előtt viselt családnévét veszi fel újra.

A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa által 1994. május 27-én kiadott, az anyakönyvekről szóló 154/1994. számú törvény (módosított változatát a 2006. évi 420. számú törvény tartalmazza) biztosítja a nem szlovák nemzetiségű nők számára a családnév -ová toldalék nélküli bejegyzését, a kisebbségek számára a személynév anyanyelven való anyakönyvezését, illetve kérvényezhető a régebben szlovákul anyakönyvezett név anyanyelvi névalakra való átírása is. A 16. § szerint a nem szlovák nemzetiségű nő családnévének a bejegyzése a nemre utaló szlovák végződés nélkül történik,

- a) ha a nőnemű gyermek szülei a gyermek családnévének anyakönyvezésekor kérik,
- b) ha a nő a házasságkötés anyakönyvezésekor kéri,
- c) ha az érintett nő azt külön törvény szerint a családnév-változtatásról rendelkező határozat bejegyzésével kapcsolatban kérelmezi.

A 19. § szerint ha a nem szlovák nemzetiségű személy keresztnéve az anyakönyvben szlovák névformában van bejegyezve, az érintett személy írásbeli kérelmére a születési anyakönyvi kivonatban keresztnévét anyanyelvi névformában tüntetik fel. Továbbá az érintett személy írásbeli kérelmére a nő születési vagy házassági anyakönyvi kivonatában a családnévet a nemre utaló szlovák végződés nélkül tüntetik fel. Minden további hivatalos kivonatban és az anyakönyvbe bejegyzett adatokról készített tanúsítványban ez a névforma szerepel. Kiskorú nőnemű személy esetében a kérelmet a szülők nyújthatják be.

A 36. § alapján a női családnév a szlovák nyelvben a nemre utaló megfelelő végződéssel használatos.

3.2. Helynevek. A helynevek használatát is törvényekkel szabályozzák. A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának 1994. évi 191. számú törvénye szól a településeknek nemzeti és kisebbségi nyelven történő megjelöléséről. A település kezdetét és végét jelző

önálló közúti jelzőtáblával történik azoknak a településeknek a megjelölése, melyeken az adott nemzetiségi kisebbség képviselőinek számaránya eléri a 20%-ot. A kisebbségi helységnévtábla a hivatalos szlovák nyelvű közúti jelzőtábla alatt helyezkedik el. Az államigazgatási szervek kötelesek a települések e törvény szerinti megjelölését biztosítani. A hivatalos kapcsolatokban, főként a közokiratokon, a települési bélyegzőkön, a kartográfiai művekben és a postaforgalomban a településnevek kizárólag hivatalos nyelven használatosak. Az 1994-es táblatörvény melléklete hiányosan tartalmazta a kisebbségi nyelveken megjelölhető (több esetben hibás helyesírással lejegyzett) településnevek jegyzékét, nem tüntette fel a szlovák személyiségekről elnevezett településeket. Az újabban jóváhagyott 2011-es helységnévjegyzék (a kormányhatározat száma 534/2011.) kisebb módosításokkal az 1994-es helységnévjegyzékben szereplő névváltozatokat ismétli meg (a helyesírási és egyéb hibák nélkül), s az akkori jegyzékből hiányzó helységneveket is feltünteti (bővebben I. SZABÓMIHÁLY 2011).

A település lakosai helyi népszavazással dönthetnek településüknek az említett törvény mellékletében feltüntetett kisebbségi nyelvű megjelölésének a megváltoztatásáról, illetve ha a mellékletben ilyen nem szerepel, meghatározhatják, milyen legyen településük nemzetiségi kisebbségi nyelvű megjelölése. A népszavazás akkor érvényes, ha abban a szavazásra jogosult lakosságnak több mint a fele részt vett, és a résztvevők 80%-ának érvényes támogató szavazata volt.

Az 1999. évi 184. számú, a nemzetiségi kisebbségek nyelvének használatáról szóló törvény szerint a települési önkormányzat a saját területén az utcaneveket és más helyi földrajzi jelöléseket kisebbségi nyelven is feltüntetheti. A Szlovák Köztársaság Belügyminisztériumának Tt. 31/2003. számú határozata is rendelkezik az utcák és más közterületek megjelöléséről. A dokumentum szerint azon a településen, amelyben több utca vagy közterület található, minden utcának megvan a saját megnevezése (tudjuk azonban, hogy nem minden településen vannak hivatalos utcanevek). A helységekben nem fordulhat elő többször ugyanaz az utcanév. A település az utcanévtáblákon kívül további tájékoztató adatokkal is megjelölheti az utcákat, azonos megjelenési formájú, önálló információs táblákon. További tájékoztató adatnak számít a lakótelepek megnevezése, az utca irányának kijelölése, a jelentős épületek, intézmények elhelyezkedése, amelyek megkönynyítik a tájékozódást a településen. A kisebbségi helységek a nemzeti kisebbség nyelvén is feltüntethetik az utcák megnevezését, illetve a további tájékoztató adatokat tartalmazó táblákat. Az utcák megnevezése a nemzeti kisebbség nyelvén rendszerint ugyanazon a tájékoztató táblán, az államnyelven szóló megnevezés alatt szerepel.

A nevelésről és oktatásról szóló 245/2008. számú törvény (iskolaügyi törvény) 13. §-a foglalkozik a tankönyvek, tanszövegek és munkafüzetek névhasználatával. A nemzeti kisebbséghez, illetve etnikai csoporthoz tartozó gyermekek és tanulók anyanyelven történő oktatáshoz való jogának megfelelően a tankönyvekben, tanszövegekben és munkafüzetekben a földrajzi nevek a következő módon vannak feltüntetve:

a) a nemzeti kisebbség nyelvén megszokott, meghonosodott földrajzi nevek kétnyelvűen feltüntetendők, első helyen a nemzeti kisebbség nyelvén, másodsorban pedig zárójelben, illetve kötőjel után államnyelven, a 2002–2006 között elfogadott tankönyvek mintája szerint,

b) a térképészeti művekben államnyelven tüntetendők fel,

c) a tankönyv végén található földrajzi nevek jegyzéke a nemzeti kisebbség nyelvén és államnyelven is közli a neveket.

3.3. Intézménynevek. Az intézménynevek is fel lehetnek tüntetve a kisebbségi településeken a kisebbség nyelvén. Az oktatásügyi államigazgatásról és az iskolák önkormányzatáról szóló 596/2003. számú törvény 21. §-ában olvashatunk az iskolák, oktatási intézmények, gyakorló oktatási központok vagy gyakorló oktatási munkahelyek megjelöléséről.

Az iskola megnevezése az iskola fajtájának vagy típusának a megjelöléséből és az utca nevéből, a főépület számjelöléséből és az iskola székhelyének hivatalos megnevezéséből áll. Az iskola megnevezését alanyesetben kell feltüntetni. A minisztérium engedélyével, kérelemre, az iskola a történelmi megnevezését is használhatja. Ha az iskolának díszmegnevezést adományoztak, az az iskola megnevezésnek részét képezi, és az iskola fajtájának vagy típusának megjelölése mögött kell feltüntetni. Az iskola megnevezésének egyeznie kell az iskola hálózaton belüli megnevezésével.

Annak az iskolának az esetében, amelyben az osztályokban megvalósuló nevelési-oktatási tevékenység szlovák nyelven és ezzel egyidejűleg kisebbségi nyelven is folyik, az iskola megnevezésében az iskola fajtáját és típusát szlovák nyelven és az adott kisebbség nyelvén is fel kell tüntetni.

Annak az iskolának az esetében, amelyben a nevelési-oktatási tevékenység kizárólag kisebbségi nyelven folyik, az iskola megnevezésében fel kell tüntetni az iskola tanítási nyelvét, az iskola fajtáját és típusát pedig szlovák nyelven és az adott kisebbség nyelvén is fel kell tüntetni. Az iskola székhelyét szlovák nyelven kell feltüntetni; ha az iskola székhelye olyan településen van, ahol a kisebbséghez tartozó személyek a lakosság legalább 20%-át teszik ki, a székhelyet a kisebbség nyelvén is fel kell tüntetni.

Az iskola megnevezését használni kell az iskola hivatalos pecsétjein és okiratain, kivéve, ha a jogszabály másként rendelkezik.

Az iskola épületének külső megjelölésében az iskola megnevezését az utcanév, a főépület számjelölése és az iskola székhelyének hivatalos megnevezése nélküli formában kell feltüntetni.

3.4. Nemzetközi kisebbségi névtörvények. A kisebbségi névhasználatot egyes európai dokumentumok is szorgalmazzák (vö. CSOMORTANI 2014: 81–83). A Szlovák Köztársaság Külügyminisztériumának 588/2001. számú közleményében olvasható, hogy a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa 2001. június 19-i 1497. számú határozatával jóváhagyta a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartáját (a karta 1992. november 5-én, Strasbourgban az Európa Tanács tagállamai számára készült). A karta támogatja a helynevek regionális vagy kisebbségi nyelveken hagyományos és helyes formáinak használatát vagy elfogadását, ha szükséges a hivatalos nyelv(ek) szerinti elnevezésekkel együttesen használva, megengedi a személyneveknek a regionális vagy kisebbségi nyelveken történő használatát és felvételét az érdekeltek kérésére.

Az Európa Tanács által 1995-ben kiadott Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről című szerződés 11. cikkében olvasható, hogy:

1. A Felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy elismerik minden, valamely nemzeti kisebbséghez tartozó személynek azon jogát, hogy család- és keresztnévét kisebbségi nyelvén használhassa, valamint az ennek hivatalos elismeréséhez való jogot, a jogrendszerekben szabályozottaknak megfelelően.

2. A Felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy elismerik minden, valamely nemzeti kisebbséghez tartozó személy azon jogát, hogy saját kisebbségi nyelvén cégtablákat, feliratokat és egyéb magántermészetű információkat tegyen közzé a nyilvánosság számára láthatóan.

3. Olyan körzetekben, amelyek hagyományosan nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek által jelentős számban lakottak, a Felek törekedni fognak arra, hogy jogrendszerük keretében, beleértve, ahol helyénvaló, a más Államokkal való megállapodásokat, és figyelembe véve sajátos körülményeiket, a hagyományos helységneveket, utcaneveket és egyéb, a közösség számára szánt földrajzi megjelöléseket a kisebbség nyelvén is kiírják, ha megfelelő igény van ilyen jelzésekre.

4. Szlovákiai magyar települések névszemiotikai tájképének sajátosságai

4.1. Személynév-szemiotikai tájkép. A szlovákiai magyarokra jellemző a kettős személynévhasználat, a család- és keresztnévnek kétféle alakváltozatban való használata. Magyar nyelvű kontextusban a magyar névformákat részesítik előnyben, a szlovák nyelvet elváró kontextusban pedig a többségi nyelvhez alkalmazkodó névalakokat használják. A hivatalos szinten a szlovákos névformák használata dominál, ekkor a névsorrend keresztnév + családnév, és a nők családnévéhez az *-ová* (női nemre utaló) végződés kapcsolódik; a nem hivatalos szinten írásban és élőnyelvben egyaránt a magyaros névformák kerülnek előtérbe, ekkor a névsorrend családnév + keresztnév, és a nők családnévéhez nem járul az *-ová* végződés: pl. *Katarína Nagyová – Nagy Katalin, František Kis – Kis Ferenc*. A szlovákiai magyarok többsége elfogadja a család- és keresztnévnek a magyar és a szlovák nyelvhez kötődő kettős használatát, mindkét névforma identitásuk szerves részét alkotja.

Kisebbségi környezetben a kettős személynévhasználat a kétnyelvű emléktáblákon, névjegykártyákon, egyéb feliratokon is megfigyelhető.

Jellemző, hogy a névtáblákon, plakátokon, feliratokon a személynév szlovák szövegkörnyezetben szlovákos sorrendben, a magyar kontextusban magyaros sorrendben szerepel. A nagykürtösi evangélikus templom falán a következő emléktábla látható: *Dňa 17.1.1847 tu pokrstili / veľkého mad. spisovateľa / Kálmána Mikszátha / 1847.1.17-én / itt keresztelték meg / Mikszáth Kálmán / nagy magyar író / Palóc Társaság 2000 CSEMADOK.*² A kétnyelvű felirat első része szlovák nyelvű, alatta szerepel a magyar szöveg. A szlovák szövegben a személynév szlovákos névsorrendben szerepel (kereszt- és családnév), a szövegkörnyezetbe szlovák toldalékokkal épül be. A magyar szövegrészben a megszokott formában szerepel a család- és keresztnév. A tábla alján szereplő egyesületek megnevezése kizárólag magyar nyelven olvasható.

A fordított névsorrenden kívül gyakori, hogy a kétnyelvű emléktáblán a keresztnévnek a (szöveggörnyezettől függően) szlovák és magyar nyelvben használatos alakváltozata van feltüntetve. Ekel község egyik emléktábláján a következő szöveg olvasható (a szlovák szövegrész van felül, a magyar nyelvű alatta): *Na počesť 200-tého výročia narodenia / významného rodáka obce Okoličná na ostrove / Jána Varghu (1978) / umiestnilo miestne obecné zastupiteľstvo / 1998 / Ekel község nagy szülöttjének / Vargha Jánosnak (1978) / születésének 200. évfordulója / tiszteletére elhelyezte / a helyi önkormányzat / 1998.*³ A személynév elsőként szlovákos névsorrendben szerepel (kereszt- és családnév),

² A nagykürtösi evangélikus templom anyakönyvi kivonatában a nagy palóc író neve egyébként *Mixádt Kálmány* alakban található.

³ Vargha János földmérő, a magyarországi folyók vízszabályozásának főmérnöke volt.

s szlovák toldalékkal épül be a szövegkörnyezetbe, aminek köszönhetően megcsonkul a családnév (*Jána Varghu*). A magyar szövegrészben magyarul, anyakönyvezett formában szerepel a család- és keresztnév.

A szlovákiai magyar intézményekben található névtáblákon előfordul, hogy kétféle alakváltozatban van feltüntetve ugyanazon személy neve. A személynév szlovák szövegkörnyezetben szlovákos sorrendben, a magyar kontextusban magyaros sorrendben szerepelhet, s eltérés lehet mind a családnév, mind a keresztnév helyesírásában is. Egy iskolában például az egyik osztály bejárati ajtaján található kétnyelvű feliraton az iskola alkalmazottai nevüket a megszerzett titullussal együtt a következőképpen tüntették fel: *Triedna učiteľka: Mgr. Mariana Veszelošková / Osztályfőnök: Mgr. Veszelošky Marianna / Vychovávateľka: Bc. Mária Krastenícsová / Nevelőnő: Bc. Krastenics Mária*.

A szlovákban következetesen használják a név mellett a megszerzett titulusok rövidítését (*Bc., Doc., Ing., JUDr., Mgr., MUDr., PaedDr., Prof., RNDr.* stb.), és ennek hatására a szlovákiai magyarok magyar kontextusban is gyakrabban használják a tudományos fokozatot jelölő névkiegészítőket, mint a magyarországi magyarok (vö. VÖRÖS F. 2011: 347–351). Például míg egy szlovákiai magyar személy névjegykártyáján a család- és keresztnévét *Ing. Polák Pál / Ing. Pál Polák / Ing. Polák Pavol / Ing. Pavol Polák* alakváltozatban is feltüntetheti, az azonos névvel és titullussal rendelkező magyarországi magyar feltehetően *Polák Pál mérnök* formát alkalmaz.

Ritkán előfordul, hogy a névtáblán a kettős személynévhasználat hibrid névformát eredményez. A komáromi Duna Menti Múzeum épületén van elhelyezve az az emléktábla, amelyen a következő szöveg olvasható: *V tejto budove tvoril a učil / Ebben az épületben alkotott és tanított / Karol HARMOS Károly / akademický maliar – festőművész*.⁴ A személynév szokatlan változatban szerepel: a két keresztnév közé ékelődik a családnév, az első helyen áll a magyar keresztnév szlovák névpárja (*Karol*), ezt követi a családnév (*Harmos*), majd a magyar keresztnév (*Károly*). A hibrid, két nyelv névelemeiből álló névalak egyszerűen idézi fel a személynév szlovák (*Karol Harmos*) és magyar (*Harmos Károly*) változatát is.

Az egyes szlovákiai magyar településeken lévő névtáblákon, feliratokon található, kizárólag magyaros alakváltozatban feltüntetett személynevek a névviselők magyar nemzetiségére utalnak.

Vannak olyan kétnyelvű emléktáblák, melyeken a személynév csak egyszer van feltüntetve. A személynév mintegy összeköti a magyar és szlovák nyelvű szöveget, a család- és keresztnév kizárólag magyaros formában használatos. A komáromi Duna Menti Múzeum épületén lévő emléktábla felső részének közepén látható arcplakettől balra helyezkedik el a magyar szöveg (*A / Jókai / Egyesület / és ezen / Kultúrpalota / megálmodója*), jobbra pedig a szlovák megfelelője (*Osnovateľ / Jókaiho / združenia / a tohto / Kultúrneho / paláca*). A tábla alsó részében – az arcplakett, valamint a magyar és szlovák szöveg alatt – a személynév magyaros alakváltozatban szerepel (*ALAPY GYULA*), majd a név alatt az évszám (1872–1936) helyezkedik el. Az emléktábla legalsó részén a táblát állító intézmény neve kétnyelvűen (*Jókaiho združenie – Jókai Egyesület*) van feltüntetve, és mögötte szerepel a tábla elkészítésének évszáma (2006).

Egyes esetekben a titulus feltüntetése után a névviselő neve csak magyaros formában szerepel. Egy Komáromban található cégtáblán látható macska és kutya rajza mellett azonos

⁴ A komáromi katolikus temetőben található sírján a *Harmos Károly* név szerepel.

betűtípussal áll egymás alatt a *Zverolekár / Állatorvos* kétnyelvű felirat, s alatta olvasható a *MVDr. Csiba György* név, amely a személy etnikai identitásáról is árulkodik (a *MVDr.* titulus a *medicinae veterinariae doctor* rövidítése).

A szlovákiai magyar tannyelvű iskolákban található névtáblákon, tablókön a tanárok és diákok család- és keresztnéve általában magyarul, magyaros formában van feltüntetve. A névtáblákon, tablókön szereplő, az etnikai identitást jelölő névalak nem mindig azonos a névvisező anyakönyvezett névváltozatával, amely szlovákos formában is be lehet jegyezve. A szlovákiai temetőekben található sírfeliratokon megfigyelhető, hogy az elhunyt magyar nemzetiségű személyek nevét többnyire magyarul (magyaros alakváltozatban) tüntetik fel a családtagok akkor is, ha az életük során szlovákul anyakönyvezett nevet viseltek. A magyaros névalakok, illetve a sírfeliraton található szövegek utalnak az egykori névvisező(k) etnikai identitására. A komáromi temető egyik kopjafáján fából faragott magyar korona található, s a 2013-ban elhunyt szlovákiai magyar személy magyaros formában feltüntetett neve alatt a következő szöveg olvasható: *nem voltam / én sem több / mint mások / csak ember / voltam és / magyar*.

4.2. Helynév-szemiotikai tájkép. Az 1994. évi 191. számú táblatörvény (később az 1999. évi 221. számú kormányrendelet) szerint a kisebbségek lakta települések helység-névtábláján a hivatalos szlovák megnevezés mellett a kisebbségiek által használt más nyelvű változat is helyet kap, ha a helyi kisebbség meghaladja a lakosság 20%-át. A magyarlakta településeken a helység kezdetét és végét közüti tábla jelzi: a felső, nagyobb méretű táblán a szlovák helységnév szerepel fehér alapon fekete betűvel. Alatta egy önálló, kisebb méretű névtáblán található a magyar helységnév, kék alapon fehér betűvel.

Amennyiben a hivatalos településnév homonim viszonyban áll egy másik település-névvel, egyéb elemekkel való megkülönböztetésre van szükség. *Komárom* például Trianon óta két szomszédos település azonos magyar hivatalos neveként létezik: az egyik Szlovákiához, a másik Magyarországhoz tartozik. A magyarországi Komáromban névtáblák jelzik az irányt a szlovákiai városba: ezeken a *Révkomárom*, illetve *Révkomárom-Komárno* felirat szerepel. A szlovákiai testvérváros hivatalos kétnyelvű neve: *Komárno / Komárom*. A két település megkülönböztetésére az élőnyelvben és írásban (pl. az évente ismétlődő Komáromi Napok programfüzetében) egyaránt használatos egyéb alakváltozatokkal azonosítják a helységet: *Észak- és Dél-Komárom*. A beszélt nyelvben a *szlovákiai Komárom / magyarországi Komárom*, illetve 'határon túli, Dunán túli' jelentésben mindkét városra a *Túl-Komárom*, *túl-komáromi* megnevezés is használatos.

A magyar nyelvű helységnévtáblákat egyes szlovákiai településeken gyakran megrongálják, illetve arra is van példa, hogy a hivatalos magyar településnév nincs helyesen feltüntetve. A Nyitrai járásban található *Kalász* (szlk. *Klasov*) helységnévtábláján a standard *Kalász* névalak helyett *Kálasz* vagy *Kalasz* is olvasható.

A magyar helységnevek használhatók a hivatalos iratokon, az autóbusz- és vasútállomásokon, valamint egyéb táblákon, ez azonban a gyakorlatban nem mindig érvényesül. A szlovákiai magyar települések autóbusz-állomásain ritkán szerepelnek a helységnevek kétnyelvűen (pl. Komáromban). A vasútállomásokon nemigen találhatók magyar helységnévtáblák. Azokat, amelyeket kihelyeztek az aktivisták, gyorsan eltávolították a közterület-kezelők. Ezek után az aktivisták néhol a vasútállomás épületének a falára írták rá festékkel a magyar helységnevet, vagy magánterületen (pl. az állomás melletti kertben) helyezték el a feliratot.

Az 1948-as helységnévrendezés során Szlovákiában 710 – zömmel magyar – település szlovák nevét változtatták meg, illetve jogilag megszüntették a kisebbségi nyelvű helységnevek használatát. A szlovák nevek döntően másodlagosak, sőt nagyrészt mesterségesen alkották meg őket, hiszen egyes településeken nem volt szlovák lakosság (vagy csak kisszámú), így nem is lehetett természetesen kialakult szlovák neve a településnek. 1989 után az önkormányzatok arra törekedtek, hogy a magyar névhez jobban hasonlító szlovák hivatalos névre (többnyire az 1920-ban megállapított helységnévre) változtassák a település nevét (l. SZABÓMIHÁLY 2011). Az érvényes helyi népszavazások után a szlovák törvényhozás egyes esetekben jóváhagyta a település névváltoztatási kérelmét, de több önkormányzat helységnév-változtatási kérvényét elutasította. Így Pered a legutóbbi sikeres helyi népszavazás ellenére sem változtathatta meg a történelmi személyiségről, Tessedik Sámuelről kapott *Tešedíkovo* nevét az azt megelőzően használatos *Pered* névre.⁵ A *Kétnyelvű Dél-Szlovákia / Dvojjazyčné Južné Slovensko* mozgalom aktivistái, akik igyekeznek felhívni a figyelmet az anyanyelven történő vizuális nyelvhasználat lehetőségére is, a szlovák nyelvű helységnévtáblát lecserélték a *Pered* megnevezésre. A (szlovák) fehér és a (magyar) kék tábla alatt elhelyezett háromnyelvű (magyar–szlovák–angol) piros tábla a figyelmen kívül hagyott népszavazásokra emlékeztetett. A *Tešedíkovo* tábla helyére kitett *Pered* táblát egy nap után eltávolította a közútkezelő a piros kiegészítő táblával együtt.

Az 1999. évi 184. számú kisebbségi nyelvhasználati törvény szerint a települések (a magyarul lakta települések önkormányzatainak döntése alapján) az utcanéveket és más helyi földrajzi jelöléseket, helyneveket kisebbségi nyelven is feltüntethetik. A kétnyelvű utcanévtáblákon az első helyen a szlovák megnevezés található, majd alatta szerepel a magyar név. Tudomásom szerint csak egyetlen szlovákiai magyar településen, Nyékvárkonyban szerepel az utcanévtáblákon az első helyen a magyar megnevezés. Szlovákiában több magyarul lakta településen csupán az elmúlt években került sor az utcanévek rendszerének kialakítására. Az utcanévtervezés során a település magyar dűlőneveit és hagyományos utcaneveit használják kiindulási alapként (egy részük magyar történelmi vagy a régióhoz kötődő személyiség után kapta nevét). Azokban a falvakban, ahol a magyar ajkú lakosság többségben van, a magyar utcanévek az elsődlegesek, ezeket fordítják le szlovák nyelvre.

Olyan magyar utcanévtáblák is vannak, melyeken a szlovák tulajdonnévnek nem a standard magyar névmegfelelőjét tüntetik fel: így Érsekújvárbán egyes helységnévi eredetű utcanévekben – *Banská Bystrica-i utca*, *Bratislavai út* – a magyar megnevezésben is megmarad a szlovák névforma.⁶

A személynévi eredetű utcanévek esetében a szlovák és a magyar névtáblákon különböző névalakban szerepelhet az antroponima. A magyar történelmi személyiségekről elnevezett közterületeknél néhány esetben megfigyelhető a szlovák névtáblákon a személynév helytelen helyesírása (*Kossúthova ulica* – *Kossuth utca*), illetve a magyar név szlovák névpárjának (*nám. sv. Štefana kráľa / nám. sv. = námestie svätého / – Szent István király tér*) használata.

Egyes településeken magánvállalkozó által készített utcanévtáblával is találkozhatunk. Egy Komáromban található magáncég épületén a *Belső körút* megnevezés megelőzi

⁵ Szlovákiában több olyan magyarul lakta település létezik, amelynek magyar és szlovák névpárja azonos: *Bajka*, *Baka*, *Bátka*, *Kalonda*, *Nána*, *Pozba*, *Rad*, *Virt*, *Zalaba*.

⁶ *Banská Bystrica* – *Besztercebánya*, *Bratislava* – *Pozsony*.

a szlovák párját (*Vnúťorná okružná*). A magyar identitású tulajdonos az általa elhelyezett táblán a magyar megnevezést tartotta elsődlegesnek. Az említett névpár az ugyanazon utcán található, a közútkezelő által kihelyezett egyéb névtáblákon azonban fordított sorrendben áll (1. szlovák, 2. magyar név).

A hivatalos kétnyelvű utcanévtáblákon kívül elvétele láthatunk nem standard ucanévtáblát is: Komáromban a *Krisztián* nevű virágbolt például a tulajdonosáról kapta a nevét, az üzlet bejárata mellett, az épület falán pedig a *Krisztián street* (magyar–angol, hibrid) feliratot tartalmazó tábla van elhelyezve. Az üzlettel szemben lévő házban található az utca hivatalos névtáblája: *Ulica Františkánov – Ferences barátok utcája*.

4.3. Intézménynév-szemiotikai tájkép. A szlovákiai magyar településeken az intézménynevek kétnyelvűen szerepel(het)nek (vö. MISAD 2012, 2014; NAGY szerk. 2002). A magyar nyelvű megnevezés – ugyanakkora nagyságú betűkkel, illetve azonos betűtípussal szedve – többnyire az intézmény szlovák neve után következik; pl. *Jókaiho divadlo v Komárne – Komáromi Jókai Színház, Obecný úrad – Községi Hivatal,*⁷ *Matričný úrad – Anyakönyvi Hivatal*. Arra is van példa, hogy a névtáblán a magyar megnevezés megelőzi a szlovák névpárját, pl. *A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete – Kultúrny inštitút Maďarskej republiky, Szövetség a Közös Célokért – Združenie za spoločné ciele, Lipóti Pékség – Lipóti Pekáreň*.

A társadalmi változások motiválhatják már meglévő intézménynevek megváltoztatását is. Olyan intézménynév is van, melynek eredeti mozaiknévi alakváltozata megmaradt, de a teljes név megváltozott. A *CSEMADOK* mozaiknév eredetileg a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete megnevezés rövidítéseként született 1949-ben. Napjainkban továbbra is használatos a beszélőközösségben ismert, elterjedt rövidített alakváltozat, de Csehszlovákia szétesése, Szlovákia 1993-as önállósulása következtében az intézmény teljes neve már nem vonatkozott a rendszerváltozás előtti jelentésére, ezért megváltozott. A szövetség teljes neve *Csemadok – Szlovákiai Magyar Társadalmi és Közművelődési Szövetség*⁸ lett.

Az utóbbi évtizedekben létrehozott magyar intézmények, szervezetek névadására jellemző, hogy gyakran magyar személyiségek nevét veszik fel. A rendszerváltozást követően több szlovákiai magyar iskola kérvényezte az intézmény magyar megnevezésének megváltoztatását, s többnyire a régióhoz kötődő vagy a magyar történelemből ismert magyar személyiség nevét vette fel az intézménynévbe; pl. *Corvin Mátyás Alapiskola*⁹ (Gúta), *Döme Károly Alapiskola és Óvoda* (Izsa), *Hetényi János Alapiskola és Óvoda* (Ekel), *Szenczi Molnár Albert Gimnázium* (Szenc), *Vámbéry Ármin Gimnázium* (Dunaszerdahely). A magyar tannyelvű iskolák névtábláján elsőként a szlovák megnevezés van feltüntetve, és azt követi a magyar névmegfelelő; pl. *Gymnázium a základná škola Sándora Máraiho s vyučovacím jazykom maďarským – Márai Sándor Magyar Tanítási Nyelvű Gimnázium és Alapiskola* (Kassa). A hivatalos kétnyelvű iskolanév részét képezheti a helységnév is; pl. *Základná škola Lajosa Tarczyho s vyučovacím jazykom maďarským Chotín – Tarczy*

⁷ Magyarországon a *polgármesteri hivatal* megnevezés használatos.

⁸ Az intézmény honlapja magyar nyelvű, a szlovák nyelvű névpár – *Maďarský spoločenský a kultúrny zväz na Slovensku* – nem szerepel rajta.

⁹ Az *alapiskola* 'általános iskola' közszó a szlovákiai magyar standard része, a szlovák *základná škola* tükörfordításaként keletkezett.

Lajos Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskola Hetény, Gimnázium Hansa Selyeho Komárno s vyučovacím jazykom maďarským – Selye János Magyar Tannyelvű Gimnázium Komárom (a keresztnév kétféle alakváltozata – *Hans : János* – a világhírű stresszszakutató osztrák–magyar származására is utal).

Az intézménynévben szereplő személynév helyesírása eltérhet a magyar és a szlovák névtáblán; pl. *Gymnázium Petra Pázmána s vyučovacím jazykom maďarským – Pázmány Péter Magyar Tanítási Nyelvű Gimnázium* (Érsekújvár). A szlovák helyesírás szabályzata szerint a történelmi személyek nevét adaptálni kell a szlovák nyelvbe, tehát nem kell meghagyni a hagyományörző, eredeti írásmódot, hanem át kell írni az egyes (a szlovákban nem használatos) fonémákat a szlovák nyelv helyesírásának alapelvei szerint.

Egyes intézménynevek szlovák változatának egyik névrésze magyar lehet, így nyilván hibrid megnevezések szerepelhetnek a névtáblán; pl. *Hostinec Kiscsapó, Hostinec Vándor, Hostinec Zöldfa* (kocsmanevek). Arra is találunk példát, hogy a kétnyelvű névpár (egymáshoz viszonyítva) eltérő névrészeket tartalmaz, például egy élelmiszerbolt névtábláján a szlovák megnevezés hosszabb, mint a magyar: *Potraviny u Slona* 'Élelmiszer-üzlet az Elefántnál' (a névtáblán egy elefánt rajza is látható) – *Élelmiszer*.

Az intézménynév eredhet a tulajdonos személynévéből, s erre az adott névtábla is utalhat. Az egyik (Ekelen található) táblán lévő feliratból kiolvashatjuk, hogy a *Zsuzska fodrászat* tulajdonosának kereszt- és családnéve szlovákul van anyakönyvezve (*Zuzana Gubienová*), de az intézménynévben feltüntetett *Zsuzska* becenév azt mutatja, hogy viselője magyar identitású. A névtáblán található cím csak szlovák utcanévet és helységnevet tartalmaz. A postai küldeményeken, térképeken stb. ritkán jelennek meg ugyanis a helynevek magyarul, még akkor is, ha az adott településen magyarul, illetve kétnyelvűen jelölik meg őket.

Szlovákia magyarlakta településein egyes intézménynév-fajták, például az üzlet-, hotel- vagy étteremnevek esetében ritkábban fordulnak elő a szlovák–magyar kétnyelvű megnevezések (pl. *Hotel Peklo – Pokol, Nábytok – Bútor, Potraviny – Élelmiszer*), sokkal jellemzőbbek az egynyelvű (többnyire angol nyelvű) feliratok (vö. GALGÓCZI-DEUTSCH 2013); pl. *Baby Shop, Banderium Restaurant, Big Shop, Club Las Vegas, Crystal, Diving Shop, Drink Presso, Happy Dog, Hawaii, Hell, Hotel Panoráma, Hubert Varga Restaurant & Pension, Litovel Pub, Outlet Center, Pizza Lux, Shopping Center, Sweet Home*. Arra is van példa, hogy kizárólag magyar nyelven használatosak egyes megnevezések: a *Bástya Csárda, Szekeres Csárda* nevek az éttermek magyaros konyhájára utalnak.

5. Összegzés. A tanulmány a kétnyelvűség és a névszemiotikai tájkép összefüggéseivel, azon belül a szlovákiai magyarlakta települések névszemiotikai tájképének sajátosságai-val és a vizuális tulajdonnév-használatot is befolyásoló szlovákiai névtörvényekkel foglalkozik. Kétnyelvű környezetben a névszemiotikai tájképet a névtáblákon, a köztereken lévő feliratokon, különböző felületeken (pl. plakátokon, falfelületeken, sírköveken, táblákon) szereplő, egy- vagy kétnyelvűen feltüntetett tulajdonnevek (elsősorban személy-, hely- és intézménynevek) alkotják. Írásomban arra kerestem a választ, hogy az egyes szlovákiai magyar településeken a vizuális névhasználatban milyen mértékben érvényesülnek a kisebbségi nyelvi jogok, terjed-e az anyanyelvi névhasználat, illetve milyen arányban jelennek meg magyar nyelvű tulajdonneveket tartalmazó feliratok, névtáblák. A tulajdonnévfajtáktól függően vizsgáltam a szlovákiai magyar településekre jellemző személynév-szemiotikai, helynév-szemiotikai, intézménynév-szemiotikai tájképet.

A szlovákiai magyar települések személynév-szemiotikai tájképére jellemző, hogy a névtáblákon, egyéb felületeken szlovák és magyar személynévalakok egyaránt előfordulnak. A szlovákos névformák gyakoribbak, de megfigyelhető a kettős személynévhasználat is, illetve egyes felületeken a magyar névalakok dominálnak. Így a temetők sírfeliratain és a magyar tannyelvű iskolák tablóiin gyakori, hogy az egyébként szlovákul anyakönyvezett személynévet – az egyén/közösség által használatos – magyaros formában tüntetik fel.

Szlovákia magyarlakta településein a helynév-szemiotikai tájképre (elsősorban a helységneveket, utcanéveket illetően) a kétnyelvűség jellemző: az első helyen általában az államnyelvi (szlovák) névalak áll, ezt követi a kisebbségi (magyar) névpárja. A kisebbségi tulajdonnév feltüntetése azonban bizonyos esetekben az ezt lehetővé tevő, kisebbségi névhasználatra vonatkozó törvények ellenére is elmarad: a vasútállomásokon például nem engedélyezik a helységnév magyar megfelelőjének a feltüntetését.

A szlovákiai magyar települések intézménynév-szemiotikai tájképe variábilis: az állami intézményekben (pl. hivatalok, magyar tannyelvű iskolák) a kétnyelvű megnevezések dominálnak, de egyes intézménynévfajták (pl. üzlet-, hotel- és étteremnevek) esetében gyakoribbak az egynyelvű (többnyire angol nyelvű) feliratok.

Az utóbbi években egyes szlovákiai magyar többségű településeken a magyar identitású jogi és természetes személyeknek, a helyi (jórészt magyar nemzetiségű képviselők-ből álló) önkormányzatoknak köszönhetően terjed az anyanyelvi névhasználat, gyakrabban jelennek meg magyar nyelvű feliratok.

Felhasznált jogi források¹⁰

- A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának 1993. évi 300. számú, többször módosított törvénye a kereszt- és családnévről
- A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának 1994. évi 154. számú, többször módosított törvénye az anyakönyvekről
- A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának 1994. évi 191. számú, többször módosított törvénye a településeknek nemzetiségi kisebbségi nyelven történő megjelöléséről
- A Szlovák Köztársaság Kormányának 1999. évi 221. számú rendelete (módosítva: a 2011. évi 534. számú rendelettel), amely azon települések jegyzékét tartalmazza, melyekben az adott nemzetiségi kisebbség képviselőinek számaránya eléri a 20%-ot
- A Szlovák Köztársaság Belügyminisztériumának 2003. évi 31. számú hirdetménye, amely az utcák és más közterületek megjelölésének és az építmények számozásának részleteiről rendelkezik
- A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának 2008. évi 245. számú, többször módosított törvénye a köznevelésről és közoktatásról
- A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának 2003. évi 596. számú, többször módosított törvénye az oktatásügyi államigazgatásról és az iskolai önkormányzatokról
- Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája
- Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről

¹⁰ Az alábbiak elérhetők Szlovákia belügyminisztériumának honlapján: Zbierka zákonov Slovenskej republiky: <https://www.justice.gov.sk/Stranky/Zakony/Zbierka-zakonov.aspx>.

Hivatkozott irodalom

- BARTHA CSILLA – LAIHONEN, PETTERI – SZABÓ TAMÁS PÉTER 2013. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben: egy új kutatási területről. *Pro Minoritate* 23/3: 13–28.
- BAUKO JÁNOS 2011. A szlovákiai magyarok személynévhasználata. In: SZABÓMIHÁLY GIZELLA – LANSTYÁK ISTVÁN szerk., *Magyarok Szlovákiában VII. kötet. Nyelv*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. 407–422.
- BAUKO JÁNOS 2012. Társadalom és névhasználat. In: SIMON SZABOLCS – TÖRÖK TAMÁS szerk., *A tudomány vonzásában. Köszöntő kötet a 70 éves Vörös Ottó tiszteletére*. Selye János Egyetem, Komárom. 41–56.
- BAUKO JÁNOS 2013. A keresztnév használata magyar–szlovák kétnyelvű környezetben. In: BAUKO JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN szerk., *Tulajdonnév a fordítás és a kétnyelvűség kontextusában*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra. 5–27.
- BAUKO JÁNOS 2014. A tulajdonnév identitásjelölő funkciója. In: BAUKO JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN szerk., *A nevek szemiotikája*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem – Magyar Szemiotikai Társaság, Nyitra–Budapest. 78–96.
- BAUKO JÁNOS 2015. *Bevezetés a szociolingvisztikába*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra.
- CSOMORTÁNI MAGDOLNA 2014. A romániai magyar kisebbségi helységnevek a nyelvi tervezés érdeklődési körében. *Névtani Értesítő* 36: 81–93.
- FAZEKAS JÓZSEF – HUNČÍK PÉTER szerk. 2005. *Magyarok Szlovákiában II. Dokumentumok, kronológia (1989–2004)*. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely.
- GALGÓCZI-DEUTSCH MÁRTA 2013. A változó szociokulturális környezet tükröződése a nyelvi tájképben, Hódmezővásárhely példáján. *Névtani Értesítő* 35: 145–156.
- HORONY ÁKOS – OROSZ ÖRS – SZALAY ZOLTÁN 2012. *A hely nevei, a nyelv helyei. A kisebbségi nyelvi jogok története Szlovákiában 1918–2012*. Jelek a térben 4. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja.
- LAIHONEN, PETTERI 2012. Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 3: 27–49.
- LAIHONEN, PETTERI 2013. Csíkszentdomokosi nyelvi tájkép. *Székelőföld* 17/7: 157–177.
- LANDRY, RODRIGUE – BOURHIS, RICHARD 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. *Journal of Language and Social Psychology* 16: 23–49.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2013. Kontaktushatás a tulajdonnévekben. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelv-földrajztól a névföldrajzig IV. A nyelvi kölcsönhatások és a személynév*. Savaria University Press, Szombathely. 43–68.
- LANSTYÁK ISTVÁN – SZABÓMIHÁLY GIZELLA 2002. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*. Kalligram Kiadó, Pozsony.
- MAJTÁN, MILAN 1998. *Názvy obcí Slovenskej republiky. Vývin v rokoch 1773–1997*. Veda, Bratislava.
- MENYHÁRT JÓZSEF 2006. Beszélnek az utcanévnevekről? A nyelvi tervezés névtani vonatkozásairól. In: VÖRÖS FERENC szerk., *Vallanak a neveink múltjáról és jelenéről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában. Névtani konferencia Nyitrán 2005. június 2–4*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 225. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstantin Egyetem, Budapest–Nyitra. 134–145.

- MISAD KATALIN 2012. A szlovákiai intézmények magyar nevének standardizálásáról. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 3: 51–67.
- MISAD KATALIN 2014. Mutatvány Dunaszerdahely intézményeinek vizuális nyelvhasználatából. In: GRÓF ANNAMÁRIA – N. CSÁSZI ILDIKÓ – SZOTÁK SZILVIA szerk., *Sokszínű nyelvészet – nyelvi sokszínűség a 21. század elején. Írások Kolláth Anna tiszteletére*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 243–253.
- NAGY MYRTILL szerk. 2002. *Szlovákiai magyar szervezetek adattára*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely.
- RESZEGI KATALIN 2009. A tulajdonnevek mentális reprezentációjáról. *Névtani Értesítő* 31: 7–16.
- SZABÓMIHÁLY GIZELLA 2005. A szlovákiai magyar nyelvtervezés kérdései. Standardizálás és kodifikálás. In: VÖRÖS FERENC szerk., *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat (A 2005. október 20–21-i somorjai konferencia előadásai)*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 224. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum, Budapest–Nyitra–Somorja. 27–34.
- SZABÓMIHÁLY GIZELLA 2007a. A határtalanítás a helynevek területén. In: MATICSÁK SÁNDOR szerk., *Nyelv, nemzet, identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) nyelvészeti előadásai* 1. Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Debrecen–Budapest. 153–170.
- SZABÓMIHÁLY GIZELLA 2007b. Magyar neve? Szlovákiai magyar helységnevek standardizációs problémái. *Névtani Értesítő* 29: 189–200.
- SZABÓMIHÁLY GIZELLA 2008. A határon túli névhasználat és a nyelvi tervezés. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Balatonszárszó, 2007. június 22–24.)*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest. 41–52.
- SZABÓMIHÁLY GIZELLA 2009. A határon túli magyar helynevek standardizációs kérdései. *Korunk* 2009/5: 95–99.
- SZABÓMIHÁLY GIZELLA 2011. Variabilitás a helységnevek körében – okok és megoldási lehetőségek. In: SZABÓMIHÁLY GIZELLA – LANSTYÁK ISTVÁN szerk., *Magyarok Szlovákiában VII. kötet. Nyelv*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. 437–450.
- SZABÓMIHÁLY GIZELLA 2013. A szlovákiai magyar helységnevek standardizálásakor alkalmazott elvek. In: BAUKO JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN szerk., *Tulajdonnevek a fordítás és a kétnyelvűség kontextusában*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra. 54–67.
- TÓTH SZERGEJ 2013a. *Nyelv, kép, hatalom*. Alkalmazott Nyelvészeti Mesterfüzetek 04. 2., javított kiadás. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged.
- TÓTH SZERGEJ 2013b. Utcaátnevezések. In: TÓTH SZERGEJ szerk., *Társadalmi változások – nyelvi változások. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében. A XXII. MANYE Kongresszus előadásai. Szeged, 2012. április 12–14.* A MANYE Kongresszusok Előadásai 9. MANYE – Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Budapest–Szeged. 474–488.
- VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ 2006. Nyelvtervezés és névtervezés a Gramma Nyelvi Irodában. In: VÖRÖS FERENC szerk., *Vallanak a neveink múltjáról és jelenéről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában. Névtani konferencia Nyitrán 2005. június 2–4.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 225. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstantin Egyetem, Budapest–Nyitra. 146–153.

- VÖRÖS FERENC 2004. Névpolitika a Felvidéken. In: BALÁZS GÉZA szerk., *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője* 1–2. Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián. Műhelytanulmányok. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest. 1: 367–381.
- VÖRÖS FERENC 2011–2013. *Nyelvek és kultúrák vonzásában I–II. Személynevek a magyar nyelvterület északi pereméről*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.
- VÖRÖS OTTÓ 2004. A határon túli névkutatás és hozadéka a nyelvi tervezésben. In: FARKAS FERENC szerk., *Magyar névtani kutatások itthon és határainkon túl. Névtani tanácskozás Jászberényben, 2003. október 14–18.* Magyar Nyelvtudományi Társaság – Szent István Egyetem Jászberényi Főiskolai Kar – TIT Jászszági Szervezete – Jászok Egyesülete, Budapest. 135–138.
- VÖRÖS OTTÓ 2007. A névhasználat tervezésének néhány kérdése kisebbségi, kétnyelvűségi környezetben. In: MATICSÁK SÁNDOR szerk., *Nyelv, nemzet, identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) nyelvészeti előadásai* 1. Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, Budapest–Debrecen. 187–193.
- VÖRÖS OTTÓ – SIMON SZABOLCS 2006. Nyelvtervezés – névtervezés. Személynévhasználat és a szlovákiai magyarok. In: BENŐ ATTILA – SZILÁGYI N. SÁNDOR szerk., *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. A Szabó T. Attila Intézet Kiadványai 3. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár. 343–359.
- ZALABAI ZSIGMOND szerk. 1995. *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994.* Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.

BAUKO JÁNOS

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem
Közép-európai Tanulmányok Kara

JÁNOS BAUKO, Bilingualism and the name-semiotic landscape. The laws of minority name use and the visual use of proper names in Slovakia

The paper examines the connections between bilingualism and the name-semiotic landscape, focusing especially on the name-semiotic landscape of Slovakian settlements populated by Hungarian minorities as well as on name laws affecting the visual use of proper names in Slovakia. The name-semiotic landscape consists of proper names (especially personal names, place names and the names of institutions) that appear on name signs, notices in public places and other surfaces (e.g. on posters, wall surfaces, gravestones, tableaux). The author explores the extent to which Slovakian settlements with Hungarian minorities respect minority language rights in the visual use of proper names; whether or not native name use is spreading; and also examines the presence of signs and notices including Hungarian proper names. The paper describes the semiotic landscape characteristic of Slovakian settlements populated by Hungarian minorities with respect to each name type: personal names, place names and the names of institutions.

MŰHELY

Magyar Nemzeti Helynévtár*

1. Előzmények. 1817-ben gróf TELEKI JÓZSEF, a reformkor egyik legnagyobb társadalomtudósa az Egy tökéletes magyar szótár elrendeltetése, készítés módja című pályamunkájában azt emelte ki, hogy a magyar nyelv létrehozandó szótárának mindenképpen tartalmaznia kell a magyar személyneveket és helyneveket is (TELEKI 1821). A magyar nyelvnek azóta már több teljesnek szánt – ha nem is tökéletes – szótára elkészült és megjelent, ám a TELEKI által megálmodott helynévtár sajnos máig sem állt egybe.

A szótárak a nyelvek dokumentálásának fontos eszközeként a felvilágosodás korában kerültek a figyelem és a nyelvészeti munka középpontjába. A szótárak valamely nyelv kimunkáltságának ma is a legfontosabb mutatói közé tartoznak, s ezáltal a lexikográfiai munkák gazdagsága, pontossága, sokfélesége, frissessége az adott nyelv kutatóinak, összességében pedig a nyelvtudományának is fontos értékmérője. A tudomány e munkák révén ugyanis a nyelvhasználóknak, a társadalomnak a legszélesebb nyelvi igényeit elégíti ki.

A nevek, különösképpen a helynevek iránti érdeklődés végigvonult az egész 19. századon, ebben a korban ugyanis a nevekben felismerték azt a hatalmas forrásértéket, amely a magyarság múltjának megismerésében nélkülözhetetlen, bizonyos korokra vonatkozóan pedig talán a legfontosabb ismereteket adja. A magyarság esetében a fokozatosan kialakuló nemzetfogalomnak központi kötőanyaga a nyelv – amely más nemzeteknél nem feltétlenül tölt be e tekintetben ennyire meghatározó szerepet –, a nyelv területi kiterjedtségét, határait pedig történeti vonatkozásban is az a nyelvi elem mutatja meg legpontosabban, amelynek alapfunkciója a helyhez kötés, a lokalizálás: vagyis a helynév.

Ilyesféle motívumok indították a Magyar Tudós Társaságot is arra, hogy – elsőnek Európában – 1837-ben, majd 1853-ban is pályázatot hirdessen a haza helyneveinek összegyűjtése tárgyában (vö. SZABÓ T. 1944/1988: 14–15). Ez készítette később a kiváló történészt, PESTY FRIGYEST is arra, hogy a tudományos intézmények támogatását bírva és a közigazgatás intézményrendszerét felhasználva 1864-ben országos gyűjtést indítson el (a munka céljairól, módszereiről l. pl. SZABÓ T. 1944/1988: 38–48). E munka eredményét 68, megyénként elrendezett kéziratos kötet őrzi, amelynek anyagát jórészt még ma sem használta fel kellőképpen a tudomány. Ennek fő oka talán abban kereshető, hogy a gyűjtés a várakozásokat messze meghaladóan több százezer helynevet hozott a felszínre, s ilyen nagyszámú adat feldolgozására nemcsak az adott korban, de még egy évszázaddal később sem igen volt felkészülve a magyar tudományosság.

* A tanulmány az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja, valamint a Debreceni Egyetem belső kutatási pályázata (RH/751/2015) keretében készült.

Ma már tudjuk, hogy a teljes magyar helynévanyag milliós nagyságrendre rúg, melynek összegyűjtése és közreadása hallatlanul idő- és munkaigényes feladat. Ennek teljesítését az a körülmény is nehezíti, hogy a helynevek nagy része írásban egyáltalán nem dokumentálható, hanem csupán a beszélők nyelvi készletében, mondhatni a nyelvhasználók fejében létezik. Jól mutatja ezt azoknak a kiművelt európai nyelveknek a példája, amelyek több millió helynévadatot tartalmazó helynévarchívumait sok évtizedes, de hovatovább évszázados kutatómunkával hozták létre, mint például a skandináv nyelvekét vagy ezek szomszédságában északi nyelvrokonunkét, a finn nyelvét (vö. pl. HOFFMANN 2010: 225).

PESTY FRIGYES próbálkozása után nálunk hosszú időre háttérbe szorult a helynevek összegyűjtésére irányuló igyekezet, s csak az 1930-as években kapott ismét erőre, mégpedig Erdély nagy tudósának, SZABÓ T. ATTILÁNAK az érdeméből. SZABÓ T. ATTILA azt a célt tűzte maga elé, hogy tanítványai, munkatársai segítségével Erdély korabeli élőnyelvi és történeti helyneveit egybegyűjtse és kiadja. E munka komoly eredményeket hozott, de kiteljesedését a történelmi helyzet megváltozása lehetetlenné tette (erről bővebben l. pl. BALASSA 1996: 67–78).

Magyarországon BÁRCZI GÉZA kezdeményezésére az 1960-as években vett új lendületet a helynévgyűjtő munka, amelyben számos kiváló szakember vett részt, s munkájával biztosította a gyakran önkéntes gyűjtők által összeállított névállomány és az azt közlő névtárak szakmai hitelességét. A mérőföldkönek számító Zala megyei névkötet (ZMFN.) 1964-es megjelenését több tucatnyi földrajzinév-gyűjtemény követte. E munkában olyan kiváló szakemberek vállaltak fontos szerepet, mint VÉGH JÓZSEF, ÖRDÖG FERENC, BALOGH LAJOS, PESTI JÁNOS, HAJDÚ MIHÁLY vagy JAKAB LÁSZLÓ, KÁLNÁSI ÁRPÁD, SEBESTYÉN ÁRPÁD, KOVÁTS DÁNIEL. S noha a munkafolyamat az évtizedek múltával lelassult, sőt lényegében véve le is állt, sok százezernyi helynévadat vált ennek révén publikussá, nagyrészt hasonló elvek és módszerek szerint közreadva.

A helynevek hatalmas adatmennyiségének a kezelésében új lehetőségeket teremtett a digitális kultúra térhódítása. Ennek egyik első eredményeként a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének névkutatói Magyar Névarchívum néven online adatbázist hoztak létre (www.mna.unideb.hu) azzal a céllal, hogy a korábban megjelent gyűjtemények anyagát valamelyest egységesítve digitalizált formában is hozzáférhetővé tegyék. Fontos változást hozott ebben a munkában a térinformatikai módszerek felhasználása, amelynek révén a neveket valós földrajzi környezetükben nyílik mód bemutatni. Ezt a lehetőséget felhasználva indítottuk útjára 2010-ben a Magyar Digitális Helynévtárat (www.mdh.unideb.hu), amelynek megalapozását nagyban elősegítette Schwing József, nagylelkű felajánlása. A Mannheimi Egyetem Baranyából elszármazott professzora ugyanis a Dél-Dunántúl három megyéjének (Baranya, Somogy és Tolna megyéknek) a teljes helynévanyagát digitalizált formában a rendelkezésünkre bocsátotta.

Ezek az adatbázisok egyre szélesedő tudományos együttműködés révén folyamatosan bővültek: a munkába bekapcsolódtak a Pázmány Péter Katolikus Egyetem, a Pannon Egyetem és az Eötvös Loránd Tudományegyetem oktatói és hallgatói is. A munka tudományos háttérét nagyban erősítette, hogy a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával 2013-ban a Debreceni Egyetemen Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport jött létre, amely főképpen a történeti helynévanyag feltárásával támogatja a kutatást (a kutatócsoport honlapja: www.mnynk.unideb.hu). Az Erdélyi Múzeum-Egyesület együttműködési szerződés megkötésével kötelezte el magát a helynévtár ügye mellett.

2015 októberében tudományos tanácskozást tartottunk az egyre izmosodó kutatási program eredményeiről és problémáiról, amelyen a fenti intézmények mellett részt vettek a kolozsvári Babeş–Bolyai Egyetem, a komáromi Selye János Egyetem, a Nyíregyházi Főiskola és a Magyar Nyelvstratégiai Intézet képviselői is, és nyilatkozat aláírásával kötelezték el magukat a Magyar Nemzeti Helynévtár létrehozása ügyében. Különösen fontosnak tartjuk, hogy a programot támogatja a Magyar Nyelvstratégiai Intézet is, amely felismerte e tevékenység nyelv- és nemzetpolitikai jelentőségét, s ennek kifejezése-képpen magára vállalta a program koordinálásának a költségeit is. Ez az elvi támogatás különösen sokat jelenthet abban, hogy a gyűjtést és a közreadást a határon túli térségekben az eddiginél jóval intenzívebben folytathassuk: e régiókban a magyar nyelv folyamatos térvesztése ugyanis különösen sürgetővé teszi a feladat elvégzését.

Ezeket a folyamatokat látva úgy gondoljuk, hogy a magyar helynévkutatás előtt e téren két fontos feladat áll. Egyrészt újra kell indítani a korábban megrekedt helynévgyűjtő munkát, de immáron nem magyarországi, hanem Kárpát-medencei keretekben. Másrészt pedig e hatalmas forrásanyagot akkor tudjuk a széles körű társadalmi igények és a tudományos kutatás szolgálatába állítani, ha a meglévő, de sokszor még a kutatók előtt is rejtve maradó névanyagot minél célszerűbb és maradandó formában bárki számára hozzáférhetővé tesszük, illetőleg a nyelvészeti igényű feldolgozását is elvégezzük.

A helynévgyűjtő és -közreadó munka terén magunk igyekeztünk jó példával elől járni azáltal, hogy egybeállítottuk és közreadtuk a Hajdú-Bihar megye helynevei sorozat első kötetét, A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei című munkát (HBMHn. 1). E két járás helynévanyagát természetesen a Magyar Nemzeti Helynévtár állományába is beemeltük.

A többnyire megyei és járási keretekben megjelentetett helynévgyűjtemények – noha minden esetben a helyi névhasználóktól mint a leginkább autentikus forrásból származó névadatokat adnak közre – a lényegi hasonlóságok ellenére is részben eltérő szerkezetűek, eltérő célokkal és koncepciókkal készültek, ami a felhasználásukat is kétségkívül megnehezíti valamelyest. A digitális platformon történő közzétételük ezért egységes szerkezetben, azonos szempontokat alkalmazva és nem mellékesen a modern korok technikai lehetőségeit is felhasználva valósítandó meg.

Ennek az összetett célnak igyekszik megfelelni a Magyar Nemzeti Helynévtár online adatbázisa. Úgy gondoljuk ugyanis, hogy a Kárpát-medencei magyarság egészének alapvető érdeke az, hogy az egész magyar nyelvterületre vonatkozóan elkészüljön egy viszonylagos teljességre törekvő digitális nemzeti helynévtár, s ezáltal a magyar nyelv dokumentáltsága e téren is más európai kultúrnyelvek szintjére emelkedjen. A Magyar Nemzeti Helynévtár olyan hatalmas, digitális adatbank, amely alkalmas a magyar nyelv egész helynévállományának a befogadására és kezelésére. Sajátossága az országhatárokon átívelő jellege: a helynévrendszerek ugyanis nem igazodnak olyan mesterséges határvonalakhoz, mint az ország- vagy államhatárok, hanem – mint nyelvi és kulturális jelenségek – sokkal inkább nyelvhatárokhoz kötődnek.

2. A Magyar Nemzeti Helynévtár felépítése, moduljai. 2015 októberében a Magyar Nemzeti Helynévtár megkezdte működését (elérhető: www.mnh.unideb.hu). A Magyar Nemzeti Helynévtárban (MNH) integrálni kívántuk azokat az ismereteket és módszereket, amelyeket a fent említett két adatbázis, a Magyar Névarchívum (MNA) és a Magyar Digitális Helynévtár (MDH) építése során a sokoldalú tudományos együttműködés révén

megszereztünk és kialakítottunk. A Magyar Nemzeti Helynévtárat online adatbankként a tudományos kutatók és az átlagos felhasználók, érdeklődők számára egyaránt elérhető formában működtetjük.

A Magyar Nemzeti Helynévtárnak – a helynevek feldolgozottsági szintjének megfelelően – két fő egysége különül el. A Magyar Névarchívumban a helynévállomány településenkénti egységekben és szövegfájlokban, valamint Excel-táblázatok formájában található meg. A Magyar Digitális Helynévtár folyamatosan bővülő online adatbázisa pedig a Magyar Névarchívumban is elérhető helynévállományt térinformatikai feldolgozással együtt foglalja magában, több szempontú kiválasztást és keresést téve lehetővé. Az alábbiakban e két egységről szólunk röviden.

2.1. A Magyar Névarchívum. A Magyar Névarchívumban (MNA) az érdeklődők többféle formában találják meg a helynévanyagot. A *Forrásanyagok* menüpont alatt a nemzeti helynévtárba bekerült helynévállományok az eredeti közzétételnek megfelelő, szöveghű formában lelhetők fel. Jelenleg a névarchívum csupán a nyomtatásban megjelent helynévgyűjtemények adataira épül, de a források, forrástípusok körét idővel folyamatosan bővítjük. A helynévanyag közzététele településenkénti egységekben történik, mégpedig megyék vagy tájegységek szerinti rendben attól függően, hogy az adott település anyagának kiadása milyen keretben valósult meg. A *Magyar Névarchívum adatbázis* menüpont alatt a helynevekre és a helyekre vonatkozó információkat a forrásanyagokra támaszkodó Excel-táblázatokba rendezve adjuk közre. Az adatbázisok egységes szerkezetűek, filológiai és nyelvi elemzési mezőket egyaránt tartalmaznak, és ugyanolyan elrendezésben találhatók meg, mint a forrásanyagok. Jelenleg az MNA mintegy 450 ezer rekordnyi helynévadatot tartalmaz, s az aktuális feltöltöttségi szintjét az MNH honlapján szereplő térképen követhetjük nyomon (http://mnh.unideb.hu/mna_feltoltottseg.php). Ez tehát az a helynévi adatállomány, amely – a megfelelő térinformatikai paraméterekkel kiegészítve – a Magyar Digitális Helynévtár adatbázisába is folyamatosan bekerül.

2.2. A Magyar Digitális Helynévtár. A Magyar Nemzeti Helynévtár másik fő egységként működik a Magyar Digitális Helynévtár (MDH). Itt az érdeklődők a helyneveket keresőfelületeken érhetik el, s a keresés eredményeit adatlapokon és térképszerűen is megjeleníthetik. Az MDH jelenleg közel 280 ezer rekordnyi névadatot tartalmaz a magyar nyelvterület különböző részeiről. A feltöltöttség mértékéről az MDH nyitó oldalán tájékozódhatnak a felhasználók, a névadatok területi elhelyezkedését pedig az a feltöltöttségi térkép (http://mnh.unideb.hu/mdh_feltoltottseg.php) mutatja, amely az MNH honlapjáról érhető el. A Magyar Digitális Helynévtár különböző felületet kínál az általános felhasználóknak és a kutatóknak, ez utóbbi azonban jelenleg még kidolgozás alatt áll, s csupán az általános felhasználói felületen működtethetők a különböző funkciók. Az MDH-nak két fő modulja különül el, amelyek azonban a közeljövőben egyetlen adatbázis részeként is kezelhetővé válnak. Az újkori helynévtári modul – amely közel 260 000 helynévadatot tartalmaz – döntően 18–21. századi névadatokat foglal magában, s az adatok térképi ábrázolása a GoogleEarth felületein valósul meg. A korai helynévtár moduljában kizárólag 1350 előtti helynevek szerepelnek, amelyek térképes ábrázolását rekonstruált középkori térképeken kívánjuk megjeleníteni.

Az MDH újkori és korai helynévtári modulja a következő lehetőségeket biztosítja a felhasználók számára. A *kiválasztás* funkció – amit vagy a térkép ikon megfelelő részére

kattintva, vagy pedig egy legördülő listából a *kiválasztás* gomb segítségével kérhetünk – arra szolgál, hogy egy-egy település teljes helynévkincsét együtt láthassuk: akár lista-szerűen, akár térképen megjelenítve. A kiválasztott névállomány bármelyik eleméről pedig bőséges információkat tudhatunk meg (az adatolásukról, azok időbeli mélységéről, a szinonim elnevezéseikről, a névre és a helyre vonatkozó ismeretekről, esetenként mindezt szócikkekbe rendezve, illetve fotóval is kiegészítve) az adatlapjuk tanulmányozásával. A *keresés* funkció arra szolgál, hogy a felhasználó egy-egy helynévre vagy akár helynévdarabra kereshessen rá. A keresés eredményét két lista jeleníti meg: az egyik az összes olyan helynevet tartalmazza, amely a keresett formával teljesen megegyezik, a másik listában pedig azok az elnevezések szerepelnek, amelyek részeként fordul elő a keresett helynév(darab). A listák bármelyik eleméről az előbb említett adatlap segítségével aztán részletes információk nyerhetők. (A kiválasztás és a keresés bővebb, szemléltető anyaggal is kiegészített bemutatásához l. TÓTH 2012, 2014.)

3. További célok és feladatok. A Magyar Nemzeti Helynévtárral kapcsolatos célkitűzések között mindenekelőtt az adatbázis kiszélesítését említhetjük meg. E téren különösen nagy hangsúlyt kell fektetnünk arra, hogy a határon túli régiók magyarlakta településeinek a helynévanyagát minél teljesebben megjelenítsük a helynévtárban. Ez egyfelől a már kiadott gyűjtemények adatbázisba rendezését jelenti, másfelől viszont – ennél is sürgetőbb feladatként – új gyűjtések révén az eddig dokumentálatlan térségek névkincsét is szükséges feltárni. E munkához gyakran jó alapot szolgáltathatnak korábban elvégzett gyűjtések kéziratban maradt anyagai (pl. szakdolgozatok, pályázati munkák). Ez a halaszthatatlan teendő hatalmas feladatot jelent, és csakis az erők igen jelentős összpontosításával s emellett komoly anyagi támogatással valósítható meg.

A helynévgyűjtés munkálatait minden olyan területen fontosnak gondoljuk folytatni vagy megindítani, ahol a korábbiakban nem folyt rendszeres helynévgyűjtés. E téren a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke a megkezdett Hajdú-Bihar megyei gyűjtést és kiadást kívánja folytatni. A felgyűjtött és közreadott névanyag természetesen a nemzeti helynévtár adatbázisába is bekerül.

Az 1970–80-as években végzett helynévgyűjtések eredményeit közlétevé megyei és járási kötetek anyagának adatbázisban rögzítése és térinformatikai megjelenítése a hiányosságokat több tekintetben is a felszínre hozta. A feldolgozott helynévgyűjtemények – tekintve, hogy a gyűjtések akkor zajlottak – jórészt az 1970-es évekbeli állapotokat tükrözik, és bizonyos, hogy azóta a helyekben magukban és az elnevezéseikben is nagy változások mentek végbe. (Volt közben például egy rendszerváltás is, amely a földterületek tulajdonviszonyait alapjaiban alakította át, és különböző okokból eredően számos név megváltozását is magával hozta.) Ahhoz, hogy az adott területek névanyagát tekintve az adatbázis naprakész legyen, újabb helyszíni terepmunkára: kiegészítő és ellenőrző, aktualizáló gyűjtésekre van szükség. Ráadásul a névgyűjtemények térképei az adott kor technikai lehetőségeinek korlátai miatt igen pontatlanok, ami a GoogleEarth felületén való ábrázolás alkalmával azonnal ki is ütközik. A lokális jellemzők pontosítására ugyancsak a helyszínen van lehetőség. (Az adatok térbeli ábrázolásáról ezzel együtt sem kívánunk lemondani a jelenlegi formájában sem, de arra a körülményre, hogy valamely helynévnek és az általa jelölt helynek a térképes megjelenítése pontatlan, külön felhívjuk a figyelmet. Az újonnan végzett helynévgyűjtések adatai viszont – mint például a két Hajdú-Bihar megyei járás névanyaga – e tekintetben is megbízhatóak, vagyis koordinátható

ábrázolással jelennek meg a térképeken. Az azonban már más kérdés, hogy számos név lokális paramétereit gyakran maguk a névhasználók is sokféleképpen értelmezik és határozzák meg.)

A helynevekkel való tudományos foglalkozást a legkorábbi időszakról kezdődően jellemezte a történeti névadatok iránti fokozott érdeklődés, és ezen belül is különösen nagy figyelem fordult minden korban – bizonyára nem függetlenül a forráscsoport többféle tudományterületet kiszolgáló voltától – a korai okleveles források helynévi adatai felé. A Magyar Nemzeti Helynévtárban ezért külön modult hoztunk létre a korai ómagyar kor (az 1350 előtti időszak) helyneveinek a dokumentálására. A korai helynévtár moduljában közel 20 ezer névadat érhető el. Ennek további megbízható, hiteles adatokkal történő bővítését, illetve a helynévadatok térképes ábrázolásának a megvalósítását a közeljövő alapvető feladataként jelöltük meg. A jelenleg különálló egységekként funkcionáló korai és újkori helynévtári modul összekapcsolását ugyancsak szeretnénk megvalósítani.

A Magyar Nemzeti Helynévtárat emellett, hogy általa az általános felhasználók, vagyis a nagyközönség igényeit is igyekszünk kielégíteni, elsődlegesen tudományos célokat szolgáló adatbázisnak szánjuk. Ezért szerepel a rövidtávú terveink között a kutatói verzió kidolgozása, amelyben a jelenleginél összetettebb kiválasztási és keresési funkciókat biztosítunk a felhasználóknak, lehetőséget adva például a nyelvi elemzések különböző szempontjai szerinti leválogatásokra és térképi megjelenítésekre. Ehhez természetesen arra van szükség, hogy a filológiai információk mezője mellé a nyelvi elemzések mezőjével (a névszerkezetre, a helyfajta vonatkozó elemzésekkel, a jelentéstani kapcsolatokkal, az etimológiával stb.) is kiegészítsük és feltöltsük az adatbázist.

4. A Magyar Nemzeti Helynévtár társadalmi és tudományos jelentősége. A magyar helynevek a magyar nyelv és a magyar kultúra felbecsülhetetlenül nagy értékét jelentik. A Magyar Nemzeti Helynévtár létrehozása ezért a legközvetlenebb módon szolgálja a nemzeti örökség védelmét. A helynevek gondozása egyfajta szellemi környezetvédelemnek is tekinthető: nemzeti parkjaink, természetvédelmi területeink, de általában is a természeti és az épített környezet óvása nem lehet teljes az őket jelölő nevek és a hozzájuk kapcsolódó szellemi értékek megmentése nélkül.

A Magyar Nemzeti Helynévtár a nevek megőrzésére és az életbe való visszavezetésére vállalkozik egy olyan korban, amikor a társadalom életmódváltása következtében a nyelv is jelentős változáson megy keresztül. E téren sokat tehet az iskolai oktatás: a névtár anyaga kisiskolás kortól eredményesen használható fel a környezetismeret eszközeként elsősorban az anyanyelvi, honismereti, helytörténeti, földrajzi ismeretek oktatásában, elmélyítve a tanulók helyi kötődését. A névtár emellett kielégítheti a társadalom szélesebb köreiben a nevek iránt megmutatkozó ösztönös érdeklődést is. Adataira bizalommal támaszkodhatnak az önkormányzatok és más intézmények is a hivatalos névadói tevékenységük során. A helynévtár hozzájárulhat térképeink névanyagának megújításához a helyben valóban használatban lévő, autentikus névformák rögzítésével. A tájhoz kötődő szellemi örökség megismertetésével segítheti emellett a természetjárás és a turizmus színesebbé, vonzóbbá tételét. A határon túli magyar településnevek kodifikációja ugyancsak a helyi névhasználat alapján történhet meg.

A helynevek mint többségükben a múltból ránk maradt elemek régebbi nyelvi, kulturális, történeti viszonyokat őriznek. A magyarság történetének egyes kérdései – más, közvetlen forrásanyag híján – nem is vizsgálhatók a helynevek vallomása nélkül: a

Kárpát-medence Árpád-kori etnikai viszonyainak a megvilágításában például szinte kizárólag erre a nyelvi anyagra támaszkodhatunk. Ez a példa is jelzi, hogy régebbi és újabb helyneveink több tudományterület számára nyújtanak olykor nélkülözhetetlen forrásanyagot: leginkább a nyelvtudomány és a történettudomány épít rájuk, de fontosak emellett a régészet, a néprajz-, a földrajz- és a környezettudomány számára is.

A Magyar Nemzeti Helynévtárnak a teljes magyar nyelvterületre való kiterjesztése sok éves, akár egy évtizedet is kitevő munkát igényel, és csakis széles körű szakmai összefogás keretében és az anyagi feltételek optimális megléte esetén valósulhat meg. Aligha lehet azonban kérdéses, hogy mindez megéri az erőfeszítést, mivel létrehozásával a magyarság kulturális örökségének egy olyan része válik megmenthetővé és részben visszavezethetővé a mindennapi élet gyakorlatába, amely e nélkül a figyelem nélkül fokozatosan eltűnne nyelvünkéből és kultúránkából. A program nagy sikerének tekintenénk, ha Teleki József fent idézett munkájának 200. évfordulóján, 2017-ben a Magyar Nemzeti Helynévtár egymilliós adatállománnyal büszkélkedhetne.

Hivatkozott irodalom

- BALASSA IVÁN 1996. *Szabó T. Attila (1906–1987). Erdély nagy nyelvtudósa*. Püski Kiadó, Budapest.
 HBMHn. 1. = BÁBA BARBARA szerk. 2015. *Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
 HOFFMANN ISTVÁN 2010. Suomalainen paikkannimikirja. *Névtani Értesítő* 32: 223–233.
 SZABÓ T. ATTILA 1944/1988. A magyar helynévkutatás a XIX. században. In: SZABÓ T. ATTILA, *Nyelv és település. Válogatott tanulmányok, cikkek VII.* Európa Könyvkiadó, Budapest. 13–84.
 GRÓF TELEKI JÓZSEF 1821. *Egy tökéletes magyar szótár' elrendelése, készítés módja: Jutalomfeleletek a' magyar nyelvről, a' Magyar Nemzeti Múzeum 1815. 1816. 1817. esztendei kérdéseire*. Kiadta Horváth István, Pest.
 TÓTH VALÉRIA 2012. Mai Magyar Digitális Helynévtár. Egy kutatási program célja, eredményei, távlatai. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 7: 19–27.
 TÓTH VALÉRIA 2014. Hungarian Digital Toponym Registry. Results of a research programme. *Namenkundliche Informationen* 103–104: 491–502.
 ZMFN. = PAPP LÁSZLÓ – VÉGH JÓZSEF szerk. 1964. *Zala megye földrajzi nevei*. Zala Megye Tanácsának Végrehajtó Bizottsága, Zalaegerszeg.

HOFFMANN ISTVÁN
 Debreceni Egyetem
 Bölcsészettudományi Kar

TÓTH VALÉRIA
 Debreceni Egyetem
 Bölcsészettudományi Kar

ISTVÁN HOFFMANN – VALÉRIA TÓTH, The Hungarian National Toponym Registry

The website of the Hungarian National Toponym Registry was launched in October 2015 (www.mnh.unideb.hu). The Hungarian National Toponym Registry is a digital database designed to store and manage the complete synchronic and diachronic place name stock of the Hungarian language area. The database consists of two units: the Hungarian Names Archives (www.mna.unideb.hu), which stores place names in text and excel files (and incorporates approximately 450,000 data) and the Hungarian Digital Toponym Registry (www.mdh.unideb.hu), the early and modern modules of

which can be accessed as online databases (incorporating approximately 280,000 data). Data can be retrieved through a number of organisation and search options focusing on different features; the results can be projected to maps; detailed information is available with regard to each name form and indicated place. The paper presents the workings of the Hungarian National Toponym Registry, summarising the project's progress, some further objectives, and the scientific and social significance of the research programme.

Többsnyelvű névtani lexikográfia: a Dictionary of Medieval Names from European Sources elnevezésű nemzetközi szótári projekt

1. A Dictionary of Medieval Names from European Sources születése. Száz évvel ezelőtt a történész ROBERT WHITWELL azzal a javaslattal fordult a brit tudományos akadémiához, hogy hozzák létre a britanniai középkori latinság szótárát. Bár nem ez volt az első ilyen tervezet, az általa elképzelt, az Oxford English Dictionary által már alkalmazott módszer kiemeli ezt a többi későbbi 19. századi ajánlás közül. Ennek lényege, hogy az idézeteket önkéntesek gyűjtik az adott célra kiválasztott szövegekből (ASHDOWNE 2014: 47). Ez az eljárás csaknem egy évszázaddal megelőzte a korát, hiszen a crowd-sourcingban¹, vagyis „közösségi ötletbörzében” rejlő lehetőségeket csak az internet széles körű elterjedése tette igazán kiaknázhatóvá. Így született meg tehát a Dictionary of Medieval Latin from British Sources [DMLBS; A középkori latinság szótára brit forrásokból; tkp. A britanniai középkori latinság szótára], amelybe a 20. század folyamán a kelta, francia, holland és egyéb forrásokból dolgozó kutatók is becsatlakoztatták hasonló projektjüket (vö. 3.1.). A DMLBS utolsó kötete 2013 végén, éppen e hatalmas vállalkozás centenáriuma jelenti meg.

Egy évszázaddal WHITWELL követően új szótári projekt indult útjára. Nem véletlen, hogy a Dictionary of Medieval Names from European Sources [DMNES; Középkori nevek szótára európai forrásokból] nevében és rövidítésében is emlékeztet a DMLBS-re, hiszen a DMNES ötlete a DMLBS centenáriumi konferenciáján, a tervezet pedig a hazafelé tartó vonatúton született meg. Jelen írás egyrészt azt igyekszik bemutatni, hogy miben és hogyan lehet hasznosítható a DMNES a magyar névkutatásban, másrészt néhány olyan, speciálisan a DMNES-re jellemző problémára tér ki, melyekkel az egyetlen nyelvre vagy területre fókuszáló szótári projektek nem szembesülnek.

2. A DMNES gyűjtőkör és felépítése. A DMNES célja a középkori, 500 és 1600 közötti európai forrásokban feljegyzett egyénnevek összegyűjtése. A források kapcsán csupán egyetlen megszorítást alkalmazunk: az irodalmi művekből, mítoszokból és legendákból származó fiktív nevek nem tartoznak a gyűjtőkörbe, mivel a szótár a valós személyek korabeli vagy közel korabeli feljegyzésű neveire fókuszál. Ugyanakkor az irodalmi eredetű nevek kapcsán természetesen megjelennek az ezek eredetével kapcsolatos információk is, hiszen köztudott, hogy a francia, provanszál és német lovagi irodalom hatással volt az európai névadásra, így a magyarra is.

A szótár készítői Európa fogalmát tágran értelmezik: a Baltikumtól Magyarországon át (a jövőben remélhetőleg) a teljes szláv nyelvterületig mindenhol várják az adatokat. Mint ebből is látszik, hosszú távú, előreláthatólag több évtizedig tartó folyamatos

¹ A crowd-sourcing lényege, hogy a problémák megoldása és a munkavégzés részegységként kiosztva, azaz „kiszervezett” módon történik (vö. ang. *crowd* ’tömeg’ + *outsourcing* ’kiszervezés’). Az Oxford English Dictionary első adata e kifejezésre 2006-ból származik.

munkáról van szó. A beépíteni tervezett adatok hatalmas mennyisége és időben-térben egyaránt széles gyűjtőköre miatt nincs értelme várni a nyilvánossá tétellel, amíg a szótár teljesen el nem készül (bármit is jelentsen e kifejezés egy ilyen jellegű munka kapcsán). Ezért gördülő módszerrel dolgozunk: amint egy adat bekerül, és átmegy az ellenőrzésen, bekerül az új kiadásban közlendők közé. Az új kiadások rendszeresen, egyelőre negyedévente válnak nyilvánossá. Ez folyamatosan lehetővé teszi a meglévő szócikkek bővítését és új szócikkek felvételét, miközben a szótár máris használható, még ha nincs is készen a maga teljességében. A szótár a következő címen érhető el: <http://dmnes.org>.² A negyedéves frissítések után a korábbi verziók az archívumban szintén visszakereshetők: <http://dmnes.org/archives>.

A DMNES honlapján a Guide-ra kattintva az oldal látogatói lépésről lépésre haladva részletes tájékoztatást kapnak a szócikkek felépítéséről. A nevek – akárcsak a magyarországi, középkori anyagot feldolgozó névtárakban – nem különülnek el nemek szerinti szekciókra, már csak azért sem, mert egyes nevek női és férfinévként is használatosak lehettek a korszakban. Minden szócikk tartalmazza a standardizált névformát (azaz a magyarban jobban ismert terminussal tkp. az alapnevet: canonical name form 'kanonizált névforma' = CNF), a név etimológiáját, a híres viselőire vonatkozó információkat (pl. pápák és egyéb egyházi méltóságok, szentek, uralkodók mint névviselők), valamint bármely egyéb információt, amely releváns lehet a név középkori európai használata kapcsán. Ezeket követik a név változatai (variant name form 'tkp. névváltozat' = VNF) országonként csoportosítva (azaz aszerint, hogy a forrás mely országban született), ezen belül pedig a forrás nyelve szerint, évszámmal együtt felsorolva. A *Dominica* női név szócikke például a következőképpen néz ki (1. ábra).

1. ábra: A *Dominica* szócikke

Dominica *f.* Latin *dominica* 'of the Lord'.

The name was originally given to children born on Sunday, *dies dominica*. Later, it was also used as a feminine of **Dominic**, in honor of the important saint by that name.

France

Latin

● c823 *Dominica* (nom) irminon-volz 38, Palatiolum

Italy

Latin

● 1527 *Dominica* (nom) Rome1527 p. 87

● 1522x1532 *Meneca* (nom) DSF p. 59, 43, *Menechella* (nom) *ibid.* p. 51,

11, *Minichella* (nom) *ibid.* p. 52, 31; 1527 *Menica* (nom) Rome1527 p. 89

² Bővebb információk találhatóak még a DMNES weboldala mellett Twitteren (@theDMNES), Facebookon (<http://www.facebook.com/thedmnes>) és Wordpressen (<http://dmnes.wordpress.com>).

Mint látjuk, a nyelvre és a használatra vonatkozó információk után Franciaországból és Itáliából származó adatok követik egymást. Mivel mindegyikük latin változat, az adatok után a nyelvtani esetre is található utalás zárójelben. Ezt követi a forrásjelölés. Az egyes kicsinyítő-becéző változatok nyelvenként külön-külön jelennek meg. Ezeket fellig telt kör jelzi, míg a teli kör a nem kicsinyítő változatok jelölésére szolgál.

3. A DMNES létrehozásának okai és céljai

3.1. Egy tudományos rés betöltése. Az utóbbi időben számos, az interneten is elérhető szótár készül valamely középkori nyelv szókészletéből. Ilyen a már említett DMLBS³, valamint társprojektjei: a Dictionary of Medieval Latin from Celtic Sources⁴ [A középkori latinság szótára kelta forrásokból], a Lexicon Mediae et Infimae Latinitatis Polonorum⁵ [tkp. A lengyelországi középkori latinság szótára], a Latinitatis Medii Aevi Lexicon Bohemorum⁶ [tkp. A csehországi középkori latinság szótára] és a Glossarium Mediae Latinitatis Sueciae⁷ [tkp. A svédországi középkori latinság szótára]. Mellettük pedig a Middle English Dictionary⁸ [MED; Középgangol szótár], a Dictionary of Old English⁹ [Az óangol nyelv szótára], az Anglo-Norman Dictionary¹⁰ [Anglonormand szótár], az Althochdeutsches Wörterbuch¹¹ [Ófeltnémet szótár], a Deutsches Rechtswörterbuch¹² [Német jogi szótár, tkp. a német és nyugati germán nyelvű jogtörténeti terminusok szótára], a Mittelhochdeutsches Wörterbuch¹³ [Középfelnémet szótár], a Schweizerisches Idiotikon¹⁴ [tkp. A svájci német történeti szótára], a Diccionario del Español Medieval¹⁵ [A középkori spanyol nyelv szótára], a Dictionnaire Étymologique de l'Ancien Français¹⁶ [Az ófrancia nyelv etimológiai szótára], a Dictionnaire de l'Occitan Médiéval¹⁷ [A középkori okcitán nyelv szótára] és a Le Trésor la Langue Française Informatisé¹⁸ által közzétett ófrancia szótárak, a Dictionary of the Scots Language¹⁹ [A skót nyelv szótára], valamint ide sorolható a korábban említett

³ <http://www.dmlbs.ox.ac.uk/> (2015. 11. 25.)

⁴ <http://journals.eecs.qub.ac.uk/dmlcs/> (2015. 11. 25.)

⁵ <http://scriptores.pl/lexicon/>. (2015. 11. 25.)

⁶ http://www.ics.cas.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=96&Itemid=77 (2015. 11. 25.)

⁷ <http://www.riksarkivet.se/default.aspx?id=9444&refid=9470> (2015. 11. 25.)

⁸ <http://quod.lib.umich.edu/m/med/> (2015. 11. 25.)

⁹ <http://www.doe.utoronto.ca/> (2015. 11. 25.)

¹⁰ <http://www.anglo-norman.net/> (2015. 11. 25.)

¹¹ <http://www.saw-leipzig.de/forschung/projekte/althochdeutsches-woerterbuch> (2015. 11. 25.)

¹² <http://www.rzuser.uni-heidelberg.de/~cd2/drw/> (2015. 11. 25.)

¹³ <http://www.uni-goettingen.de/de/sh/92908.html> (2015. 11. 25.)

¹⁴ <http://www.idiotikon.ch/> (2015. 11. 25.)

¹⁵ <http://www.adw.uni-heidelberg.de/dem/> (2015. 11. 25.)

¹⁶ <http://www.deaf-page.de/fr/> (2015. 11. 25.)

¹⁷ <http://www.rzuser.uni-heidelberg.de/~cd2/drw/> (2015. 11. 25.)

¹⁸ <http://atilf.atilf.fr/> (2015. 11. 25.)

¹⁹ <http://www.dsl.ac.uk/> (2015. 11. 25.)

Oxford English Dictionary²⁰ is. Ezek mellett feltétlenül meg kell említenünk A magyarországi középkori latinság szótárának (Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae) a köteit is, amelyeknek a kiadásán évtizedek óta kiemelkedő magyar filológusok és történészek dolgoznak; ez azonban a fentiekkel ellentétben egyelőre nem érhető el interneten.

Bár e szótárak mind felbecsülhetetlen értékű nyelvi forráshoz engednek hozzáférést, van egy közös hiányosságuk: nem tartalmazzak személynéveket. Kivételt képeznek azok a megkülönböztető névelemek, amelyek középső közszavak létének bizonyítékaiként szolgálnak a MED-ben, valamint az olyan, köznevesült keresztnévek, mint a *guy* ‘fickó, pasas’. Ennek oka a tulajdonnevek és a közszavak közötti, sok szempontból fennálló szemantikai eltérés. Szintaktikailag a tulajdonnevek főnevek, a szemantikai tartalmuk – „az az érték, amelyre a szótáraknak szükségük van egy szó definiálásához” (SARAGOSSÁ 2014: 205) – azonban eltér a közszavakétól. Ahhoz, hogy egy közszó alkalmazható legyen egy denotátumra, annak a denotátumnak tökéletesen leírhatónak kell lennie az adott közszó szemantikai tartalmával; ezzel szemben „az azonos személynévű egyedeknek nem kell osztozniuk egyetlen tulajdonságon sem (kivéve a közös nevet)” (SANTORINI–KROCH 2007–: 5. fejezet, melléklet). Mivel nem létezik olyan tulajdonság, amely minden *John* nevű férfira igaz (sőt, mint SANTORINI megjegyzi, a *John* nem is feltétlenül csak embert jelölhet), nincs olyan szemantikai tartalom, amelyet egy *John* szócikk tartalmazhatna egy szokványos szótárban. Így aztán a tulajdonneveknek az efféle szótári projektekből való kizárása alapelveként működik, bár hiányuk ettől még nem kevésbé problematikus.

A tulajdonneveknek e lexikográfiai projektekből való kihagyása ugyanis olyan fontos adattípust zár ki, amely máshogyan és máshonnan el nem érhető nyelvi információval szolgálhatna. Még ha a tulajdonneveknek nincs is olyan értelemben vett szemantikai tartalmuk, mint a közszavaknak, azért ezeknek is van jelentésük. A tulajdonnevek valódi elemei bármely nyelvnek, s feltehetőleg minden nyelvben vannak tulajdonnevek. Ezért ahhoz, hogy egy nyelvnek egy adott időbeli állapotáról átfogó képet kaphassunk, a neveket is figyelembe kell vennünk. A neveknek a mai, szinkrón szókészletet leíró szótárakból való kizárása kevésbé problematikus, mivel a nevek a mai nyelvekben jóval több információt nyújtanak a szociológiai és antropológiai jellegű vizsgálódásokhoz, mint a leíró nyelv(észet)iekhez. Egészen más azonban a helyzet a nyelvtörténet esetében. A történeti nyelvekről és nyelvváltozatokról – különösen azokról, amelyeken nem maradtak fenn írott források – a tulajdonnevek felbecsülhetetlen értékű információt szolgáltatnak. Abban a közegben, amelyben szinte minden forrás latinul íródott, a neveket sokszor nem vagy csak kis mértékben latinosították, így ezek bepillantást engednek az adott vulgáris nyelv korabeli állapotába. Ugyanazon név eltérő írásváltozatai bizonyítékkal szolgálhatnak a helyi vagy nyelvjárási kiejtésre és írásmódra egyaránt. A nevek tehát egyedülálló adatokat biztosítanak a nyelvészek és filológusok számára a középkori vulgáris nyelvekről és dialektusokról, teljesebbé téve az európai nyelvek kialakulásáról és változásáról alkotott képet. A DMNES ezért – olyan példákat nyújtva szavakra, mégpedig tulajdonnevekre, melyeket más történeti szótárak nem tartalmaznak – hozzájárul e tudományos rés betöltéséhez; ez a projekt egyik legfőbb célja.

3.2. Forrásként szolgálni számos tudományág számára. A DMNES-t ugyanakkor nemcsak a nyelvészek, illetve a filológusok tudják hasznosítani. A következőkben röviden

²⁰ <http://www.oed.com/> (2015. 11. 25.)

felvázoljuk, miben lehet érdekes e szótár a szociológusok és antropológusok, a paleográfusok, történészek, genealógusok, sőt egyéb, nem szakmai közönség számára is.

3.2.1. Szociológusok és antropológusok. Az egyes nevek alakjának a változása mellett a teljes névállományban történő változások is figyelmet érdemelnek. A DMNES adatai nemcsak a nyelvi változást, hanem a társadalmi szokásokban bekövetkező változásokat is tükrözik. Köztudott ugyanis, hogy a névadási gyakorlatot erősen befolyásolja a névadó szülők társadalmi helyzete és etnikai háttere. A nevek emellett tükrözhetnek politikai és vallási meggyőződést, utalhatnak rokonságra vagy egyéb társadalmi kapcsolatra is. A névtörténészek és személynévkutatók számos olyan, a névadásban tükröződő társadalmi folyamatra rávilágítottak már, mint a klasszikus görög–latin eredetű nevek divátja a 13. és kora 14. századi Angliában (REANEY–WILSON 1995: xxxix–xli), az angolszász nevek alulmaradása a francia nevekkel szemben a normann hódítás következtében (WITHYCOMBE 1977³: xxiv–xxvi) vagy az egyházi nevek térnyerése a világiakkal szemben Magyarországon a 11–14. század folyamán. A nagyobb arányú változásokat azonban, amelyek csak több nyelvet és kultúrát átfogó korpuszok vizsgálatával válnának láthatóvá, gyakran nehezebb felismerni, mert a névtörténeti írások jó részének tárgya egy adott időre, térre vagy nyelvre korlátozódik. Így például viszonylag kevés munka mutat rá arra, hogy a világi germán eredetű nevek nemcsak az egyes országokban, hanem egész Európában háttérbe szorultak az egyházi nevekkel szemben a 11–12. században, illetve hogy e változás valójában minden vulgáris nyelvű nevet, így a magyart is érintette. Az efféle tendenciákat csak széles spektrumú névtani vizsgálattal lehet teljes egészében feltárni.

3.2.2. Paleográfusok. A nevek gyakorisága nagyjából a diszkrét Pareto-eloszlást követi (FOX–LASKER 1983, LEINO 2008, RUFFINI 2006), ahol $p(x)$, azaz annak a valószínűsége, hogy egy bizonyos név x -szer fordul elő a halmazban, arányos $x^{-(c+1)}$ -nel, ahol a c pozitív állandó. A $c = 1$ speciális esetet Zipf-törvény néven is ismerjük (FOX–LASKER 1983: 85). Ennek következtében egy szöveg szavainak jelentős százaléka hapax legomenon lesz, azaz mindössze egyszer fordul elő az adatállományban (POPESCU–ALTMANN 2008); mindez a nevekre is érvényes. Ebből következőleg annak a valószínűsége, hogy egy adott kéziratban korábban még fel nem bukkanó szóra akadunk, magas, akárcsak annak a valószínűsége, hogy ez a szó egyénnév, ráadásul olyan, amely ritkán fordul elő. Egy újonnan felbukkanó szó azonosításában azonban a paleográfusoknak egy szokványos szótár nem jelent nagy segítséget, ha e szó valójában tulajdonnév. Nem meglepő tehát, hogy már kaptunk is olyan visszajelzéseket kéziratok kiadásán dolgozó paleográfusoktól, melyek szerint a DMNES segítségével sikerült rájönniük egy addig értelmezhetetlen szó tulajdonnév voltára.

3.2.3. Történészek. A történelemkönyvek jellemzően standardizált formában közlik a forrásokban talált történelmi neveket: az angol nyelvűek például az angol királyokra a kanonizált *Henry*, *Edward*, *William* stb. alakban hivatkoznak, holott ezek soha nem voltak egyedüli változatai a fenti neveknek, illetve kizárólagos használatú megnevezései az említett királyoknak. A névalakok ráadásul a forrás nyelvétől függően is eltérőek lehetnek, így a történészeknek szükségük van arra, hogy egy adott személy megjelölésének minden lehetséges módját ismerjék. Míg sokan tudják például, hogy a *Charles the Great*, a *Charlemagne* és a *Nagy Károly* név ugyanarra a személyre vonatkozik, addig más, kevésbé

ismert személyek különböző nyelvekben használatos nevei nem feltétlenül kapcsolhatók össze ilyen könnyen. E problémák miatt azok a történészek, akik nem járatosak a nyelv- és névtörténetben, nehézségekbe ütközhetnek, amikor a források egy személyt több névváltozattal neveznek meg, akár ugyanazon szövegen belül is. A DMNES azonban útmutató lehet számukra annak eldöntésében, hogy milyen változatai voltak egy-egy névnek, azaz melyek utalhatnak ugyanarra a személyre. Emellett ismeretlen személyek azonosításában is hasznukra lehet a szótár a nevek nemre vagy kultúrára utaló információtartalma révén.

3.2.4. Genealógusok. A fent bemutatott szempontok nemcsak a történészekre, hanem a genealógusokra is érvényesek. Mivel általában ők sem járatosak a névtanban, nem mindig ismerik fel, hogy egy adott név valójában egy másiknak a változata (ennél fogva pedig ugyanazon személyre utalhat, mint a másik név), és nincsenek feltétlenül tisztában azzal sem, hogy egy férfinévből az idők folyamán női név válthatott, és fordítva, illetve akár mindkét nem is használhatta őket. Például aki csak a mai neveket ismeri, azt hiheti, hogy a *John* mindig is férfinév volt, holott ez az alak – igaz, csak ritkán – nőket is jelölhetett. Emellett a genealógusok (és szinte mindenki más is) gyakran érdeklődnek a nevük eredete iránt. Manapság számtalan megbízhatatlan, sőt teljesen félrevezető adat érhető el könnyedén (vegyük például a számos névkönyvet és weboldalt, amelyek angol nyelvterületen germán vagy kelta, Magyarországon pedig ősmagyar, török, sumer stb. eredetűnek állítanak be neveket, vagy egyszerűen csak hibás etimológiákat terjesztenek). A DMNES remélhetőleg legalább némileg ellensúlyozhatja ezeket, szakmailag hiteles információkat téve ugyanolyan könnyen elérhetővé bárki számára.

3.2.5. Egyéb, nem szűken szakmai felhasználhatóság. A lehetséges célközönségből még két, nem szakmabeli csoportot érdemes kiemelni: a történelmet „újrateremtőket” (például történelmi események felelevenítőit – l. pl. a különféle római, középkori stb. témájú vár- és palotajátékokat – vagy a történelmi regények, filmek, játékok szerzőit, forgatókönyvíróit) és a szülőket. Az előbbieknél gyakran van szükségük egy adott korszakban és területen autentikus személynevekre, de névtani képzettség, a források ismerete, valamint forráskritikai tudás nélkül igen nehéz a dolguk. A DMNES ezért felbecsülhetetlen értékű forrás lehet számukra, hiszen egyetlen helyen összegyűjtve szolgáltat jelentős méretű anyagot egy adott korszak, vidék vagy réteg stb. gyakori és ritka neveiről.

A genealógusokhoz hasonlóan sok szülőt érdekel gyermeke nevének az eredete. Néha ez pusztán kíváncsiság; azokban az országokban azonban, amelyekben szigorúan szabályozzák a választható nevek állományát és írásmódját, az érdeklődésnek gyakorlati okai is lehetnek. Ezekben az országokban – így Magyarországon is – az adhatóak között nem szereplő nevek kérvényezése esetében valamiképpen bizonyítani kell, hogy a kért név elfogadható a gyermek számára. A DMNES szerkesztőségének néhány tagja szülői kérésre már több alkalommal is hozzájárult történeti adatokkal ilyen kérvények sikeréhez. A szótár ugyanis lehetőséget nyújt például arra, hogy igazolja egyes, napjainkban kérdésesnek tartott nevek vagy névváltozatok korábbi létezését.

A DMNES ugyanezen célból nemcsak a szülőknél, hanem a kérvényeket elbíráló szakembereknek is segítséget nyújthat. A Magyarországon az e kérdésben nem nemzetiségi állampolgárok esetében illetékes Utónévbizottság eddig is többször segítségül hívta már az utóbbi bő évtizedben készült történeti személynévszótárakat (ÁSznt., N. FODOR 2010, SLÍZ 2011a) annak megállapítására, hogy a szülők által kért nevekről rendelkezünk-e

történeti adatokkal, és ha igen, e nevet milyen nemű személy viselhette. Magyarországon ugyanis mindenkinek a nemének megfelelő nevet kell viselnie; ezért egy kérvényezett, történeti adatokkal rendelkező nevet akkor ítél elfogadhatónak a bizottság, ha a hajdani és a leendő névvisező neve megegyezik. A DMNES a nem magyarországi adatok révén tovább bővíti a bizottság keresési lehetőségeit. A szakvélemény készítésekor figyelembe vett alapelvek között ugyanis szerepel, hogy idegen eredetű nevek bejegyzését a bizottság akkor javasolja, „ha a név valamely nyelvben, kultúrában, vallásban hiteles módon igazolhatóan névként használatos”²¹, továbbá egyértelműen eldönthető, hogy női vagy férfinev-e. Mivel a DMNES, mint a következőkben bemutatjuk, címszóként többnyire a mai standardizált alakot tünteti fel, de a különböző országokban használt változatokat is tartalmazza, valamint a hajdani névvisező nemét is feltünteti, egyetlen helyen biztosít bőséges és hiteles anyagot számos nyelvből, nemcsak a történeti, hanem a ma használatos nevekről és névváltozatokról is.

4. Többsnyelvű lexikográfia. Az egyik szempont, amelyben a DMNES különbözik más névtani projektoktól, a többsnyelvűség: nem korlátozzuk a gyűjtést egyetlen nyelvre vagy régióra sem. Ennek az eljárásnak az előnyei nyilvánvalóak: lehetővé teszi, hogy egy adott név használatáról időben és térben is teljes képet kapjunk, és olyan, országhatárokon átfutó tendenciák is láthatóvá váljanak, amelyeket a 3.2.1. részben láthattunk. Ez a megközelítés azonban számos kihívást is rejt magában; a következőkben ezekből mutatjuk be a két legfontosabbat.

4.1. A címszavak meghatározása. Egy olyan névtani vagy más típusú szótár készítésekor, amely egyetlen nyelvre vagy területre koncentrál, viszonylag könnyű eldönteni, hogy mi legyen a címszó: ha van standardizált változat, legyen az; ha nincs, törekedjünk a napjaink kiejtésének és írásmódjának megfelelő standardizálásra. A nevek esetében ez általában a mai standardizált forma használatát jelenti.

Ha azonban az adataink több nyelvből és kultúrából származnak, már nem ilyen egyszerű a döntés. Nem lehet egyszerűen kiválasztani a mai standardizált formát, mivel az nyelvenként eltérő lehet: az angol *Frederick*-nek például a németben a *Friedrich*, az olaszban a *F(r)ederico*, a magyarban pedig a 19. században e név magyarítására létrehozott *Frigyes* felel meg. Ilyen esetekben választani kell a különböző standardizált formák közül. Mivel a DMNES többsnyelvűsége ellenére is alapvetően angol nyelvű forrás, ezekben az esetekben – amennyiben létezik ilyen – a standardizált angol forma lesz a címszó, az ún. kanonizált névforma (canonical name form: CNF). Amikor több standardizált angol forma is létezik (pl. a *Carla* és a *Carol* egyaránt a *Charles* női megfelelői, a *Caspar*; *Casper* és *Jasper* pedig a Háromkirályok egyikének, Gáspárnak az angol neveként egyformán használatos), a szerkesztőség tagjai (angol és amerikai angol, valamint nem angol anyanyelvűek) döntenek szavazással. Ez elsőre talán elfogadhatatlanul önkényes megoldásnak tűnik, a következőkben azonban igyekszünk bizonyítani ennek ellenkezőjét. Felmerülhetne még, hogy – lévén a középkori források többsége latin nyelvű, így a nevek igen nagy hányada is latin vagy latinosított alakban szerepel – a latin standard alak legyen a címszó. Mivel azonban a szótár nemcsak szakmai közönségnek készül,

²¹ Alapelvek a kérvényezett nevek szakvéleményének elkészítéséhez: <http://www.nytud.mta.hu/oszt/nyelvmuvelo/utonevek/alapelvek.html> (2015. 11. 25.)

gyakorlati okokból érdekesebb a középkori lingua franca helyett a mait, azaz az angolt alkalmazni fő nyelvként. Ennek megfelelően nemcsak a címszavak, hanem a magyarázó részek is angol nyelvűek, hiszen a szótár információi így juttathatók el a lehető legtöbb felhasználóhoz.

Egyes nyelvekben ugyanakkor léteznek nevek, amelyeknek nincs angol megfelelőjük, így ezek esetében a fenti megoldás nem lehetséges. Erre számos német, szláv vagy magyar példát is említhetünk: ilyen a német *Gottschalk* és *Ulrich*, a szláv *Zdeslav* vagy a magyar *Béla*, *Géza*. Ilyenkor ezek a más nyelvű standard formák lesznek a címszavak (CNF-ek). Ez alól csak a germán eredetű összetett nevek képeznek kivételt. Ezek jelentős része ma is használatos Németországban, sokuk viszont már régen elavult. Az utóbbiaknak is létre lehetne hozni egy kikövetkeztetett modern formáját, ez azonban gyakran olyan, mesterségesen kialakított változat lenne, amely soha nem létezett. Ezért e nevek esetében inkább a középkori írásmódot megtartó rekonstrukcióra törekszünk. Így például bár ma a standard német forma a *Siegfried*, nem ez a címszó, hanem a *Sigfrid*. Ez egyrészt azért fontos, mert ez utóbbi a tipikusan középkori, latinizált német formája a névnek, másrészt ez az írásmód tartja meg a nevet a betűrendben az azonos előtaggal rendelkező nevek bokrában (*Siggo*, *Sighard*, *Sigmund*, *Sigrad*, *Sigward* stb.). Ehhez hasonlóan minden *þiuda* előtagú, gót eredetű név a *Theod*- címszó alatt található meg.

Ha egy név egyik, fentebb említett típusba sem sorolható, az a nyugati forrásokban feltehetőleg klasszikus görög vagy latin eredetű. Azoknál, amelyeknek nincs mai változatuk, ilyenkor a standard latin formát használjuk címszóként.

Az ómagyar kori forrásokban szintén számos olyan, jórészt török és magyar eredetű nevet találunk, amelyeknek – nem lévén részei a közös európai, klasszikus görög–latin vagy egyházi névkincsnek – nincsen angol megfelelőjük, és mai standard alakjuk sem, mivel nem részei napjaink névállományának. Amennyiben ezek feltételezhető mai alakja világosan kikövetkeztethető, mert például létező közszavakra mennek vissza, vagy családnévben, helynévben élnek tovább, akkor ez a modernizált alak lesz a címszó (pl. a magyar eredetű *Szőke* vagy a török eredetű *Kölcse*). Ha viszont nem rekonstruálható egyértelműen egy feltételezhető mai alak, akkor a forrásokban leggyakoribb változat lesz a címszó, azonos számú adat esetében pedig a korábbi adatolt változat (pl. a török eredetű *Jurguche*, 1330, A. 2: 508). A német, szláv, vallon stb. eredetű nevek és névváltozatok – amennyiben egyértelműen azonosíthatóak – a német, szláv, francia névanyagból bekerülő, azok alapján választott címszavak alá kerülnek.

Végül nem feledkezhetünk meg a viszonylag kis mennyiségű bizonytalan vagy ismeretlen eredetű névről sem. Ezek esetében a címszó megegyezik a forrásbeli formával, vagy több adat esetében a leggyakoribb változattal.

4.2. Mikor tekintünk egy nevet egy másik név változatának? Korábban volt szó arról, hogy egyes standardizált angol formák közül a szerkesztőbizottság szavazással választja ki a címszót. Az alábbiakban azt mutatjuk be, mikor tekintünk egy nevet egy másik név változatának, és milyen következményekkel járnak az e kérdésre adott eltérő válaszok az ún. névtani ontológiára.

Ha elvi alapon akarunk válaszolni e kérdésre, a nevek elkülönítésének problémamentes kritériumait érdemes először kidolgozni. Az egyik lehetséges alapelv az írásmódbeli azonosíthatóság: két adat az írott alakok azonossága alapján ugyanazon név két

példányának tartható. Ha azonban ugyanaz az alak női és férfinevként is adatolható, nem változatként, hanem külön nevekként érdemes őket kezelni.

Ha ezt az elvet vesszük alapul, az alakok közti legkisebb eltérés is önálló nevet eredményez. Ezt a megközelítést alkalmazza például az Egyesült Államok társadalombiztosítási hivatala (United States Social Security Administration) az újszülöttek nevének adminisztrációjában és közreadásában. A *Jackson* például ennek megfelelően a 17., a *Jaxon* pedig a 46. leggyakrabban adott fiúnév volt 2014-ben.²² Ennek a megoldásnak az előnye az egyszerűsége; hátránya viszont, hogy – nem véve figyelembe a nevek történeti és nyelvi vonatkozásait – elfed számos információt, amely pedig releváns lehetne. A *Sara* és a *Sarah* alakot például a legtöbb névkutatói képzettség nélkül is ugyanazon név változatainak tartanák, ahogy az *Attila*-t és a ma már szintén anyakönyvezhető *Atillá*-t is. Ezek egymásnak pusztán írásváltozatai, melyek sem kiejtésbeli, sem nyelvi különbséggel nem járnak együtt. Külön kezelésük lehetetlenné teszi a nevek történeti változásainak, különösen a becéző nevek kialakulásának és változásának a megértését.

Két egyén név között gyakran nyilvánvaló a kapcsolat, néha azonban nem ismerhető fel könnyen a viszonyuk, vagy ha a kapcsolódás kikövetkeztethető is, az már nem világos, hogy milyen módon függenek össze egymással, ezért további információkra van szükségünk. Az például, hogy az angol *Sidrack* az ószövetségi eredetű angol *Shadrach* név változata, csak annak világos, aki tudja, hogy a Biblia Wycliffe-féle 1395-ös fordításában e név *Sidrac*-ként szerepel. (A magyarban szintén megvan e kettősség: *Sidrák* és *Sadrak*.) Mindezeket figyelembe véve, mivel a teljes írásképbeli azonosság túlzottan erős kritériumnak bizonyult, olyan alapelvet érdemes elfogadni, amely az írásváltozatokat ugyanazon név változataiként fogadja el.

Szintén fontos kérdés, hogy egy név különböző nyelvű alakjai kezelhetők-e ugyanazon név változataiként. A *John*, a *Giovanni* és *János* például bizonyos szempontból ugyanazon névnek tekinthetők, hiszen ugyanarra a bibliai héber névre vezethetők vissza. Ugyanakkor a közös etimológiai eredet nem szolgálhat megfelelő kritériumként, ugyanis vannak olyan nevek, amelyek ugyan közös etimonra mennek vissza, de már régen nem ugyanazon név két változatának, hanem önálló neveknek tekintik őket. Ilyen például az angolban a *Matthew* és a *Mat(thias)*, a magyarban pedig ugyanígy a *Máté* és a *Mátyás*.

Az etimológia vizsgálatakor ezért meg kell különböztetnünk egymástól az azonos és a rokon etimológiájú neveket. Abban például biztosak lehetünk, hogy a *John*, *Jean*, *János* stb. ugyanazon név különböző nyelvű változatai, hiszen bizonyíthatóan ugyanarra a névre mennek vissza. Amikor azonban egyes nyelvi elemek több rokon nyelvben is megtalálhatók hasonló alakban, már nemigen adható egyértelmű, kizárólagos etimológia. Az *Ansgar*, az *Ásgeirr* és az *Oscar* például különböző germán nyelvek rokon töveiből (az ófelnémet **ans*, *ansi*, óizlandi *áss*, *óss* és óangol *ōs* 'isten', valamint az ófelnémet, ószász *gēr*, óizlandi *geirr* és óangol *gār* 'lándzsa' összetételéből) erednek. E nevek tehát nyilvánvalóan kapcsolatban vannak egymással, de hogy ugyanazon név változataiként kell-e őket kezelnünk, az nem világos. Mondhatnánk, hogy nem, mert mindnek saját etimológiája van, még ha rokon is a többivel, és az íráskéjük is eltérő. Vannak azonban olyan esetek is, amikor a rokon tövek azonos írásképhez vezetnek. Az óangol *willa* 'akarat, kívánság' + *frip* 'béke', valamint az ófelnémet *willo* 'akarat, kívánság' + *fridu* 'béke' például ugyanazt a *Wilfred* alakot eredményezi. Ha viszont a fentiek értelmében az alaki

²² <http://www.ssa.gov/oact/babynames/> (2015. 11. 25.)

azonosság alapján az óangol és az ófelnémet *Wilfred*-et ugyanazon név változatainak tekintjük, akkor az etimológiailag ugyanilyen kapcsolatban álló *Ansgar*-t, *Ásgeirr*-t és *Oscar*-t is ugyanígy, azaz egy név különböző változataiként kell kezelnünk.

A többféle, egyformán elképzelhető etimológia nem rokon nyelvek esetében is eredményezhet problémát a címszó meghatározásában; ezt látjuk például a magyar *Viola* és *Ibolya* kapcsán. E női nevek a magyarban lehetnek magyar közszoói eredetűek, amennyiben a *viola* vagy az abból szóhasadással kialakult *ibolya* (TESz. *ibolya* a.) virágnévből keletkeztek. Ugyanakkor maga a virágnév latin eredetű, és más nyelvekben is női névvé vált, tehát nem lehetetlen, hogy a *Violá*-t már eleve tulajdonnévként vettük át a latinból. Ha a magyar eredetet feltételezzük, a nevet önálló címszóként (CNF-ként) kellene felvenni, ha viszont a latin eredetet fogadjuk el, adatait ugyanazon név magyar(országi) változatainak kell tekintenünk. Mivel a kérdés eldönthetetlen, jobb híján – a CNF-ek számának fölösleges gyarapítását elkerülendő, valamint az esetleg összetartozó adatok egyben tartása érdekében – az utóbbi mellett döntöttünk, vagyis a *Viola* magyarországi adatai a *Viola* szócikkben, változatként jelennek meg.

Érdemes lenne megvizsgálni, hogyan kezeli ezeket a problémákat a szótárkészítők gyakorlat; csak hogy ugyanazon okokból, amelyek miatt a neveket kizárják a többi szótár-típusból, ezek nem lehetnek segítségünkre. A szavakat ugyanis nem pusztán íráskéjük és etimológiájuk alapján különítik el egymástól, hanem a használatukat és a jelentésüket is figyelembe véve. A tulajdonneveknek azonban, mint láttuk, a közszoavakétól eltérő a jelentésszerkezetük, ráadásul a használatukra vonatkozó ismeretek is igen ritkán lehetnek hasznunkra az egymáshoz való viszonyuk megállapításában, és általában akkor sem nyelvek közötti szempontból. Azokra az esetekre gondolunk itt, amelyekben bizonyítható, hogy két eltérő formával ugyanazon személyt jelölték meg a forrásokban; ezek ugyanazon név változatainak tekinthetők. Az *Isabel* például az *Elisabel*-ből, az *Elizabeth* egyik óprovanszál változatából ered, és a 16. századi Angliában még az *Elizabeth* alakkal változva használták, míg napjainkban már általában külön névnek tekintik őket (WITHYCOMBE 1977³, *Isabel* a.). A magyarban hasonlóképpen alakult például a *Roland* és a *Loránd* vagy az *András* és az *Endre* története. (A névváltozatok kapcsán az ómagyar névállomány vizsgálatakor felmerülő hasonló problémákról és megoldási lehetőségeikről összefoglalóan l. pl. KOROMPAY 1980, SLÍZ 2011b: 49–56.)

Az eddigiekben tehát három kritériumot találtunk annak eldöntésére, hogy két adat ugyanazon név két változata-e: az írásbeli azonosságot vagy írásváltozatot, az etimológiát és a használatot. Arra is láthattunk azonban példákat, hogy önmagában egyik sem feltétlenül elegendő. E három faktor ugyanis szorosan összefügg egymással, ráadásul különböző kontextusokban különbözőképpen alkalmazhatóak. Ennek legfőbb oka a tulajdonnevek erősen konvencionális volta, amely a közszoavakétól eltérő szemantikai sajátosságaikból adódik. A tulajdonnevek elsődleges funkciója a megnevezés, és megnevező, referáló képességüket teljességgel viselőjüknek, jelöltjüknek a hagyományok szabályozta (szó szerinti vagy metaforikus értelemben vett) megkeresztelésével, azaz a névadás aktusával szerzik meg (KRIPKE 1980: 96–97). Ebből következőleg mi magunk hozzuk létre a „névtani ontológiát” kategorizáció révén, melynek során némely döntés szükségszerűen önkényes. Ez az önkényesség azonban csupán akkor okozna gondot, ha olyankor is alkalmaznánk, amikor lehetőségünk lenne a nem önkényes döntésre is; ha például a *John* helyett a *Jon*-t választanánk címszónak, holott a *John* elsőprő fölényben van a többi változattal szemben mind a középkori, mind a mai angolban az előfordulásokat tekintve.

5. A DMNES építésének módszere. A következőkben a DMNES mint adatbázis építésének, folyamatos bővítésének a módszerét és e módszert indokló okokat mutatjuk be. Ennek során kiemelten igyekszünk bemutatni a dokumentációnak és a szerző megjelölésének a fontosságát nemcsak e projekt, hanem általában a digitális bölcsészet terén.

Minden szócikk két fájltypusból épül fel: a CNF-fájl tartalmazza a CNF-et, vagyis a címszónak választott kanonizált névformát, valamint a név rövid bemutatását: az etimológiájára, a használatára vonatkozó, illetve egyéb jellegű információkat, valamint a vele összekapcsolt VNF-fájlokat (azaz a névváltozatokat tartalmazó fájlokat). A CNF-eket, VNF-eket és a bibliográfiai adatokat önálló XML-fájlokban, módosított TEI (Text-Encoding Initiative) szemantikával tároljuk. Úgy találtuk, hogy a TEI már létező kategóriái nem fedik pontosan a számunkra szükséges kategóriákat, részint abból kifolyólag, hogy a TEI-t már kiadott könyvek leírására hozták létre, nem pedig új könyvek kiadásához való használatra. Ugyanakkor annak érdekében, hogy az adatok lehető leg szélesebb felhasználhatóságát biztosítsuk a lehető legtöbb potenciális felhasználó számára, igyekeztünk az XML Schemában követni a TEI-t, amennyire csak lehetséges. Így az adataink exportálhatók lesznek, és csupán minimálisan kell módosítani a már létező TEI-alapú eszközökkel való kezeléshez. Az új adatokat a DMNES weboldalának részét képező, jelszóval védett adatlapon keresztül lehet bevinni, a jóformáltságuk ellenőrzése pedig XSD Schemák segítségével történik. Ennek köszönhetően elkerülhetők az emberi beavatkozás okozta hibák. Ugyanakkor mivel ez a bevitt XML-nek csak a jóformáltságát ellenőrzi, szükség van az adatoknak a kutatók által való ellenőrzésére is: a szerkesztőbizottság egy tagja minden fájlt ellenőriz, és csak ezután nyilvánítja megfelelőnek a jövőbeli kiadás számára.

Jelenleg még csak a szerkesztők tudnak bevinni új adatokat. A jövőben azonban tervezünk egy olyan adatbeviteli felületet, amelyet bárki használhat, aki szeretne részt venni a szótári adatbázis építésében. Emellett rendszeresen használjuk a közösségi médiát közösségi ötletbörzére, információgyűjtésre, legyen ez akár segítségkérés egy név etimológiájának a megállapításához vagy új adatok keresése egy ritka vagy szokatlan névhez. Az ebben rejlő lehetőségek központi szerepet kapnak a szótár további fejlesztésében is.

A technikai infrastruktúrának és az adatkezelés munkafolyamatának a megteremtését elsősorban két alapelv vezérelte: a dokumentáció és a szerző megjelölése mindenképp. Minden fájlt Gitben, vagyis egy verziókezelő repozitóriumban tárolunk, amely nyomon követ és dokumentál minden egyes változtatást, amely az egyes fájlokban történt: mi változott; ki, mikor és miért változtatta meg; ki és mikor nyilvánította „élővé” a szócikket. Ha hibát fedezünk fel, javítjuk, és ezt is dokumentáljuk a típusa szerint (pl. elírás, a CNF téves azonosítása, egy középkori helynév téves azonosítása egy mai alakkal), ahogyan azt is, ha egy már meglévő szócikket egészítünk ki további információkkal. Ezzel a módszerrel könnyen megállapítható, hogy mikor és hogyan került hiba a szócikkbe.

Ez – amellett, hogy lehetőséget ad a minőségellenőrzésre – azt is jelenti, hogy a DMNES történetének egyetlen apró momentuma semvész el. Ez különösen fontos, hiszen az anyagot bármikor, akár a közzététel után is lehet frissíteni, bővíteni, alakítani. Például ha egy kiadásban egy bizonyos VNF egy adott CNF-hez kapcsolva jelenik meg, későbbi kutatások azonban feltárják ennek téves voltát (azaz megállapítják, hogy a kérdéses adat nem az adott név változata), a javítás után nemcsak a frissített verzió marad meg számunkra, hanem annak a változtatási láncolatnak a dokumentációja is, amely az újabb verzióhoz vezetett. Ez az eljárás biztosítja az egyensúlyt a megbízhatóság és a stabilitás között. Az újabb és újabb kiadások negyedévente történő közzétételével ugyanis rendszeresen tudjuk

frissíteni és fejleszteni a szolgáltatott információt, ugyanakkor bizonyos mértékig feladjuk a könyvekre jellemző stabilitást. Előfordulhat például, hogy egy információ, amely egy korábbi kiadásban még szerepelt, a következő, alig pár hónappal későbbi kiadásból már hiányzik. A változtatások dokumentációja azonban képes ellensúlyozni a stabilitás hiányát, hiszen egyetlen adat sem tűnik el örökre: az újabb verzió élesítésekor a régebbi egyszerűen az archívumba kerül.

A másik, már említett alapelv a szerzők személyének a feltüntetése szócikkenként. A DMNES ugyanis nem egyszemélyes vállalkozás – nem is lehetne az. Nemzetközi szerkesztőbizottsága²³ biztosítja, hogy a bekerülő információk minden nyelv és ország esetében hitelesek legyenek. Nagy munkacsoport dolgozik minden kiadásán, és e csoport összetétele időről időre változhat. A szerkesztőbizottság ezért már a kezdet kezdetén elhatározta, hogy nem mérlegeli, milyen mértékű közreműködés elegendő ahhoz, hogy egy résztvevő neve megjelenhessen a szócikk szerzői között, hiszen minden egyes apró változtatás szükséges ahhoz, hogy egy szócikk a közreadott állapotba kerüljön. Míg egyes nagy projekteknél aprólékosan, hierarchikus rendben szabályozzák a közreműködők szerzői státuszát és jogait (pl. szerzők, szerkesztők, további közreműködők, technikai szerkesztők), addig a DMNES szerzői struktúrája viszonylag egyszerű: van egy főszerkesztő, aki a szervezés és az ellenőrzés felelősségét viseli, a többiek pedig a szerkesztőség egyenrangú tagjai. Az egész DMNES-t a főszerkesztő jegyzi, emellett azonban minden egyes szócikknek megvan a maga szerzői listája: mindenki szerepel rajta, aki bármilyen formában hozzájárult a szócikk elkészüléséhez. Ezért minden egyes szócikk alján található egy, a hivatkozás módjára vonatkozó instrukció (l. 2. ábra), hiszen a szerzők személye szócikkenként eltérő lehet.

2. ábra: A szócikkekre való hivatkozás módja

Cite as: G. Grim, M. Slíz, J. Uckelman, S.L. Uckelman. "Achilles". In S.L. Uckelman, ed. *The Dictionary of Medieval Names from European Sources*, Edition 2015, no. 2. <http://dmnes.org/2015/2/name/Achilles>.

Mivel, mint láthattuk, minden változtatás dokumentálva van, az is mechanikusan rögzítődik, hogy ki vett részt egy szócikk létrehozásában, legyen az akár a főbb részek megírása, akár névváltozatok bevitele, akár ellenőrzés és hibajavítás; ezek alapján a szerzők listája automatikusan generálódik. Így valójában nem csupán a középkori történelmet, hanem saját történelmünket is dokumentáljuk.

A DMNES e két alapelv alkalmazásával jelentősen különbözik számos, a digitális bölcsészet területén működő projekttől, különösen a középkorral foglalkozóktól. Ezek jó része ugyanis a végeredményre, nem pedig a munkafolyamatra koncentrál. Meglepő, hogy egy olyan tudományterület, amely a történelmet vizsgálja, ennyire gyenge a saját történelme megőrzésében. Vegyük példaképpen a kéziratok digitális verziójának az előállítását. A tökéletes végeredményre, az eredetinek a legpontosabb elektronikus megjelenítésére

²³ A főszerkesztő, SARA L. UCKELMAN mellett jelenleg nyolc, különböző területeket, illetve nyelveket képviselő szerkesztő (magyar részről SLÍZ MARIANN) dolgozik rajta; a technikai hátteret JOEL UCKELMAN szolgáltatja, a közösségi médiában való megjelenéssel kapcsolatos feladatokat pedig ARNFRÍÐUR INGVARSDÓTTIR látja el.

törekedve a folyamat története, amelynek során ez az elektronikus változat létrejött, törölődik. Például a végső produktumban nincsenek elraktározva azok a képek, amelyeket végül mellőztek, mert rossz volt a megvilágításuk, a fényképezett lapok rosszul álltak, vagy a technikus karja is látszott rajtuk. Nincs feljegyzés a képek létrehozásának sorrendjéről, vagy arról, hogy hogyan illesztették őket egybe, és ki végezte a munkát. Vagyis homályban marad számos olyan kérdés, amelyek iránt pedig az eredeti kéziratok kapcsán a kutatók nagyon is érdeklődnek. Az az eljárás tehát, amely kizárólag a végeredménnyel törődik, nemcsak a készítés során előállt hibákat törli, hanem azok szerepének bármilyen nyomát is, akik részt vettek a munkában. Ezek a közreműködők gyakran fiatal kutatók, néha akár hallgatók is, nagyobb részük nő. Amikor csak a vezető kutató nevét kapcsolják a végeredményhez, kihagyva a többi közreműködőt, ezek a tudományos életben egyébként is háttérbe szorított személyek még jobban marginalizálódhatnak. Ennek elkerülésére döntött a DMNES szerkesztősége a fent bemutatott két elv következetes alkalmazása mellett.

A digitális bölcsészet még mindig viszonylag új terület, melynek körvonalai és módszerei jelenleg is alakulóban vannak. Ezért még nincs késő arra, hogy e két fontos alapvető (azaz a dokumentációt és a szerzőség egyenrangú jelzését) a terület alapvető működési elveivé tegyük. Reméljük, hogy a közeli jövőben a DMNES már nem lesz egyedül ezen elvek követésében.

6. A DMNES a magyar névkutatás szempontjából

6.1. A DMNES szerkesztési elveinek a magyarban megszokottól való eltérései.

Talán a legnagyobb különbség, hogy a szótár nem tünteti fel sem a névviselő társadalmi állását, sem családi-rokonsági háttérét, még ha ez ki is deríthető a forrásból. Ennek koncepcionális és módszertani okai egyaránt vannak. Egyrészt a szótár a nyelvészeti szempontokra helyezi a hangsúlyt, vagyis célja elsősorban a nevek és változatok alakjának, írásmódjának és európai megoszlásának a feltárása. Másrészt a különféle nyelveknek igen eltérőek a forrásadottságaik mind az írásos emlékekkel rendelkező korszakot, mind a források típusait tekintve. Ebből következőleg igen nagy azon esetek száma, amikor a névviselőről semmit nem lehet kideríteni. Harmadrészt pedig a társadalom tagozódása az általános hasonlóságok mellett számos eltérést is mutat országonként; gondoljunk például az olyan, sajátosan magyar rétegekre, mint a várjobbágyok vagy az egyházi nemesek. Ráadásul a szótár tág időkören belül számos társadalmi változás is lezajlott, amelyek jelentősen átalakították az egyes társadalmak szerkezetét (elég, ha csak a magyarországi Árpád-kori társadalmi változásokra, például a törzsi helyett a feudális társadalom kialakulására, illetve az utóbbi változásaira, például az egységes jobbágyság vagy nemesség létrejöttének összetett és hosszú folyamatára gondolunk). Mindezekből következőleg a szótár az egyes nevek társadalmi megoszlásának, valamint egyes rétegek névdivatjának a tágabb, európai kontextusba helyezésére egyelőre nem alkalmazható. Ugyanakkor az adatbevitelkor a megjegyzés rovatba a társadalmi helyzetre vonatkozó információ is beírható, ami lehetőséget nyújt az esetleges későbbi, ilyen irányú továbbfejlesztésre.

A fenti korlátozással összefüggésben a személy és a név egysége, amely a középkori anyagot feldolgozó magyar névtárak alapvető elve, szintén nem használatos, így az sem jelenik meg egyelőre a böngészhető változatban, ha két névváltozatot ugyanaz a személy viselt. Ugyanakkor a megjegyzés rovatban elhelyezhető egy utalás ezzel kapcsolatban,

hiszen időnként csak a fenti tény ismeretében lehet két, jelentősebb mértékben eltérő névváltozatot összekapcsolni, így e ténynek szorosabb értelemben vett nyelvtörténeti vonatkozása is lehet (erről bővebben l. Slíz 2011b: 49–52).

Ehhez kapcsolható a DMNES-nek az óriási anyag mederben tarthatósága érdekében tudatosan vállalt azon szerkesztési elve is, hogy nem közöl szövegkörnyezetet, beleértve ebbe azt is, hogy a személyjelölő szerkezetekből kizárólag az egyénneveket adja meg. Ebből következőleg a szótár nem vehető alapul például a családnevek kialakulásával kapcsolatos vizsgálatokhoz, valamint etnikai, gazdaság- és társadalomtörténeti összefüggések feltárásához. A szövegkörnyezet elhagyása a ragozott alak esetében félreértéseket is okozhatna, ezek elkerülésére szolgál azonban a VNF-ekben a nyelvtani eset megjelölése.

A fentiekkel részben összefügg az a sajátosság, hogy – eltérően egyes magyar névtárraktól (N. FODOR 2010, Slíz 2011a) – egy évből névváltozatonként csak egy adat vehető fel VNF-fájlként. Vagyis például a *János*-nak az 1332–1337-es pápai tizedjegyzékben előforduló számtalan változata közül csak egy *Johannes*, egy *Johannem*, egy *Joannes* stb. szerepelhet a szótárban. Ennek és az előző elvnek az alkalmazása azt eredményezi, hogy a név megterheltségét csak meglehetősen viszonylagosan lehet meghatározni egyes területekre vagy időszakokra vonatkozólag. Ugyanakkor ez a megoldás nem ismeretlen a magyar névkutatásban sem, hiszen FEHÉRTÓI KATALIN is ezen elv alapján szerkesztette meg névtárát (vö. ÁSzt. 9). Így ugyan számos adat „elvész”, másrészt azonban nem ringathatjuk magunkat abban az illúzióban, hogy egy névtár valaha is teljes lehet, hiszen a középkorban csak a társadalom kis hányadának a neveit jegyezték fel, e forrásoknak is csak egy része maradt fenn, de még azokat sem feltétlenül lehet teljes körűen feldolgozni. Emiatt pedig pusztán kutatói döntés kérdése, hogy hol húzzuk meg a határt, vagyis milyen mértékű pontosságra (másképp nézve: pontatlanságra) törekszünk a megterheltség vizsgálatában.

Szintén a névváltozatokhoz kapcsolódó elv, hogy a helynevekben fellelhető személynév-változatok kívül esnek a DMNES gyűjtőkörén. A magyarban ezeknek nagy fontosságot tulajdonítunk, hiszen számos, nem latin nyelvű személynév-változat megőrződött bennük (pl. 1350: *Nogjanusfeldy*; A. 5: 416); ez azonban nem feltétlenül mondható el minden európai nyelvről. Ráadásul a másik legfőbb névfajta gyűjtése jelentősen kitágítaná a gyűjtőkört.

Szintén a többnyelvűségből adódnak a nevek etimológiájának a leírásában felfedezhető eltérések. A nyelvi eredet ugyanis kétféleképpen értelmezhető: egyrészt megadható a név végső eredete, vagyis az a nyelv, amelyben a név keletkezett, másrészt pedig a név közvetlen eredete, tehát a forrásnyelv, amelyből a cél nyelv átvette a nevet. Belső keletkezésű nevek esetében e két szempont szerencsésen egybeesik, a jövevénynevek esetében azonban már nagy eltérések lehetnek: a *János* például a héberben keletkezett, de a magyar a latinból vette át. A magyar névtudomány e két lehetőség közti választásban nem egységes: a mai névállományt leíró névtárak általában a végső etimológiát vagy a kettő ötvözetét adják meg. Például a LADÓ–BÍRÓ-féle Magyar utónévkönyvben (1998) a *József* végső, azaz héber eredete olvasható, a *János* kapcsán azonban egy teljes „útvonal” rajzolódik ki előttünk: „A héber *Johanan* név görög *Johannesz* változatából (ill. ennek a hasonló hangzású latin *Johannes* formájából) származik”. A középkori anyagot feldolgozó névtárak közül az ÁSzt. a számos nehézség miatt nem közöl etimológiákat, Slíz (2011a) pedig a közvetlen átadót veszi alapul. Míg az egynyelvű szótárak készítői szabadon választhatnak a fenti két lehetőség között, addig egy többnyelvű szótár esetében csak a végső etimológia feltüntetésének az útja járható, hiszen egy-egy név közvetlen átadója

nyelvenként eltérő lehet. Ebből kifolyólag a DMNES is a végső etimológiát közli a szócikk fejében. Az egyes változatoknál ugyan lehetne jelezni, hogy az adott cél nyelv mely forrásnyelvből vette át a nevet, a szócikk fejében és a változatoknál szereplő eltérő etimológiai megjegyzések azonban a névtanilag képzetlen felhasználókat könnyen össze-zavarhatnák, ezért ez a megoldás nem feltétlenül lenne szerencsés.

Mivel az etimológia, mint fentebb láttuk, az egyik fő szervezőelve a DMNES-nek, az azonos jelentésű etimonnal rendelkező neveket utalások kötik össze. Így a már említett *Viola* szócikk továbbvezet bennünket a *Violet*-hez és a *Yolandá*-hoz, mivel ezek mind egy 'viola' jelentésű közszóból keletkeztek. Ez az utalás akkor is megjelenik, ha a tulajdonnévvé válás eltérő nyelvű etimonokból, nyelvenként egymástól függetlenül következett be: például a *Viola* is a latin, a *Yolanda* pedig a görög virágnévből jött létre. Ennek megfelelően például a magyarban keletkezett *Farkas*-t is utalás kapcsolja össze a germán eredetű *Wolf*-fal. Ez a megoldás olyan vizsgálatokra ad lehetőséget, amelyekre magyar névtárak alapján középkori anyagon még nem volt lehetőség: feltárható például, hogy a középkori Európa mely nyelveiben voltak jellemzők a virágnévből, állatnévből stb. keletkezett egyénnevek, milyen állatok, növények nevei váltak jellemzően személynévvé stb. Ez a lehetőség nemcsak a kutatók, hanem a laikusok, például a szülők számára is érdekes lehet; nem véletlen, hogy a Nyelvtudományi Intézet által működtetett, a ma anyakönyvezhető keresztnéveket tartalmazó Utónévkereső²⁴ a jelentésen alapuló szűrés is beállítható.

6.2. A DMNES és a magyar névkutatás. E nemzetközi történeti személynévtárnak több szempontból is kiemelkedő jelentősége van a magyar névkutatás szempontjából. Egyrészt mert szakirodalmat és forrást biztosít a nem magyar eredetű személynévek vizsgálatához. Ez azért is különösen fontos, mert a középkori magyarországi névállományban nagy számban vannak még megfejtetlen nevek, melyeknek nem elhanyagolható hányada jó eséllyel német vagy szláv, esetleg vallon vagy olasz eredetű. Másrészt a középkori Magyarország névanyaga, mely eddig a névtárak magyar nyelvű és papíralapú volta miatt igen kevésbé volt ismert nemzetközi viszonylatban, elérhetővé válik az európai névkutatás számára. Ennek következtében pedig a középkori magyar névállomány nemcsak magyar, hanem tágabb, európai kontextusban is vizsgálhatóvá válik. Hogy csak két példát említsünk: a nemzetközi névkutatás számára ismertté válhat, hogy a lovagi irodalomból Magyarországon mely nevek és miképpen kerültek be a ténylegesen használt névállományba, vagy hogy az egyházi nevek térhódítása, mint arról korábban már szó esett, Magyarországon is ugyanúgy nyomon követhető, mint Európa más részein. Emellett a német, vallon, szláv stb. nevek magyarországi változatainak az alapnévhez kapcsolása a középkori magyarországi etnikai csoportok (személynév)történeti vizsgálatában is előrelépést jelenthet, új adatokat szolgáltatva a német, francia, illetve különböző szláv nyelvek személynéveit kutató európai szakemberek számára.

7. A DMNES a névtani ismeretterjesztés szolgálatában. Mint korábban szó esett róla, a DMNES szerkesztői nagy hangsúlyt fektetnek arra, hogy a szótár mind a szakmai, mind a laikus közönség számára elérhető és használható legyen. Ezért a szerkesztőség minél szélesebb szakmai körökben igyekszik ismertté tenni a DMNES-t. A különféle

²⁴ <http://corpus.nyttud.hu/utonevportal/> (2015. 11. 25.)

tudományterületek konferenciáin tartott előadások mellett érdemes megemlíteni, hogy az ICOS Onoma című folyóiratának előreláthatólag 2016-ban megjelenő 50. számát vendégszerkesztőként a DMNES főszerkesztője, SARA L. UCKELMAN és a szerkesztőség további három tagja, JENNIFER A. MCGOWAN, GENORA GRIM és NINA SHIEL gondozza, a kötet központi témája pedig ennek megfelelően a középkor multikulturalitásának a vizsgálata a személynevek alapján. Emellett 2016-ban a DMNES „szponzorál” két névtani szekciót a Leedsben évente megrendezett nemzetközi középkorász kongresszuson (International Medieval Congress: IMC). A leendő előadók között három magyar névkutató, GYÖRFFY ERZSÉBET, BÖLCSKEI ANDREA és SLÍZ MARIANN is szerepel.

Az érdeklődés felkeltése és a folyamatos tájékoztatás érdekében egy angol nyelvű blog is kapcsolódik a szótárhoz.²⁵ Ezen egyrészt a szótárral kapcsolatos hírek jelennek meg (pl. új nevek felvétele a szótárba, újabb negyedéves kiadás megjelenése, a DMNES szerkesztőinek előadása konferenciákon a szótárról), másrészt tudományos ismeretterjesztő cikkek is olvashatók rajta különféle, közérdeklődésre számot tartó névtudományi témákról. Találni például írást a nevek szimbólumértékéről vagy a becenevek különböző nyelvekbeli keletkezésmódjairól, de akár a kezdő írók is kaphatnak ötleteket azokból a cikkekből, amelyek bemutatják, hogyan érdemes megválasztani a történelmi regények szereplőinek neveit, és hogyan segíthet ebben a DMNES. Szintén az érdeklődés felkeltésére szolgál a havi kalendárium, melyben minden egyes naphoz egy ismert középkori személlyel (uralkodóval, szenttel stb.) kapcsolatos esemény kötődik. Így például október 16. kapcsán megtudhatjuk, hogy 1384-ben e napon koronázták Lengyelország királynőjévé Nagy Lajos lányát, Jadwigát, azaz Hedviget, a *Jadwiga* névre kattintva pedig megnyílik a DMNES *Hedwig* szócikke.

E blognak a szerepe a névtani ismeretterjesztés szempontjából azért sem elhanyagolható, mert míg minden nyelven naponta jelennek meg nevekkel kapcsolatos érdekeségek a különféle hírportálokon, addig szakmailag hiteles, ugyanakkor közérthető és érdekes információkat közlő névtudományi portál csak elvétve említhető (l. a névkutató EVGENY SHOKHENMAYER e-Onomastics című blogját²⁶).

8. Kitekintés. A névtár nemcsak magyar, hanem nemzetközi szempontból is kiemelkedő és egyedi vállalkozás: egységes szerkesztési elveinek köszönhetően végre lehetővé teszi az egyes nevek és névtípusok területi elterjedésének és bizonyos korlátokkal a megterheltségének, illetve ezek időbeli változásának a megfigyelését is egész Európában. Ezáltal új, korábban elérhetetlen szintre emeli a történelmi személynévkutatást, amelynek látóköre – eddig csupán országonkénti névanyaggal rendelkezvén – kevésbé terjedt túl az egyes államok határain. A DMNES egyelőre még csak a kezdeteknél tart, hiszen viszonylag friss kezdeményezés, az anyag pedig beláthatatlan mennyiségű, különösen, ha újabb országok kutatóit sikerül bevonni a projektbe, további európai nyelvekkel és kultúrákkal bővítve ezzel a gyűjtőkört. A legutóbbi, 2015. november 3-i kiadás több mint 1700 szócikkben több mint 35 900 névadatot tartalmaz, vagyis közel 350 új szócikkkel és több mint 8000 adattal bővült a korábbi kiadás óta. Ugyanakkor még e jelentős mértékű növekedési ütem mellett is hosszú évek munkája áll a szerkesztőség előtt. Az azonban már most is látszik, hogy mind a történelmi személynévkutatók, mind más, kapcsolódó

²⁵ <https://dmnes.wordpress.com/> (2015. 11. 25.)

²⁶ <http://e-onomastics.blogspot.de/> (2015. 11. 25.)

szakmák képviselői, valamint a nagyközönség számára is elérhető és jól hasznosítható, sőt bizonyos területeken megkerülhetetlen, új generációs névtár van felnövekvőben.

Hivatkozott irodalom

- A. = *Anjoukori okmánytár* 1–7. [1–6.] Szerk. NAGY IMRE. MTA, Budapest, 1878–1891. [7.] Szerk. TASNÁDI NAGY GYULA. MTA, Budapest, 1920.
- ASHDOWNE, RICHARD 2014. Dictionary of Medieval Latin from British Sources. *British Academy Review* 24: 46–55.
- ÁSZNT. = FEHÉRTÓI KATALIN 2004. *Árpád-kori személynévtár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- N. FODOR JÁNOS 2010. *A Felső-Tisza-vidék késő középkori személynéveinek szótára (1401–1526)*. Magyar Névtani Értekezések 3. ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest.
- FOX, WENDY R. – LASKER, GABRIEL W. 1983. The Distribution of Surname Frequencies. *International Statistical Review / Revue Internationale de Statistique* 51: 81–87.
- GONTUJO, POSSIDONIA F. D. – RAYMAN, JANICE – ZHANG, SHI – ZAIDEL, ERAN 2002. How brand names are special: Brands, words, and hemispheres. *Brain and Language* 82: 327–343.
- KOROMPAY KLÁRA 1980. Név és névváltozat a keresztnévek történeti vizsgálatában. In: IMRE SAMU – SZATHMÁRI ISTVÁN – SZÜTS LÁSZLÓ szerk., *A magyar nyelv grammatikája. A Magyar Nyelvészek III. Nemzetközi Kongresszusának előadásai*. Nyelvtudományi Értekezések 104. Akadémiai Kiadó, Budapest. 519–524.
- KRIPKE, SAUL A. 1980. *Naming and Necessity*. Harvard University Press, Cambridge (MA).
- LADÓ JÁNOS – BÍRÓ ÁGNES 1998. *Magyar utónévkönyv*. Vince Kiadó, Budapest.
- LEINO, ANTTI 2008. Construction grammar in onomastics: The case of Finnish hydronyms. In: ARCAMONE, MARIA GIOVANNA – BREMER, DONATELLA – DE CAMILLI, DAVIDE – PORCELLI, BRUNO eds., *Atti del XXII Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche*. Edizioni Ets., Pisa. 1: 297–310.
- POPESCU, IOAN-IOVITZ – ALTMANN, GABRIEL 2008. Hapax Legomena and Language Typology. *Journal of Quantitative Linguistics* 15: 370–378.
- REANEY, PERCY HYDE – WILSON, RICHARD MIDDLEWOOD 1995. *A Dictionary of English Surnames*. Oxford University Press, Oxford.
- RUFFINI, GIOVANNI 2006. The Commonality of Rare Names in Byzantine Egypt. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 158: 213–225.
- SANTORINI, BEATRICE – KROCH, ANTHONY 2007–. *The Syntax of Natural Language: An Online Introduction using the Trees Program*. University of Pennsylvania. <http://www.ling.upenn.edu/~beatrice/syntax-textbook>.
- SARAGOSSÀ, ABELARD 2014. The Definition of (*Common*) Nouns and *Proper Nouns*. In: TORT I DONADA, JOAN – MONTAGUT I MONTAGUT, MONTSERRAT eds., *Els noms en la vida quotidiana. Actes del XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques. Names in daily life. Proceedings of the XXIV ICOS International Congress of Onomastic Sciences*. Generalitat de Catalunya, Barcelona. 202–213.
- SLÍZ MARIANN 2011a. *Anjou-kori személynévtár (1301–1342)*. Históriaantik Kiadó, Budapest.
- SLÍZ MARIANN 2011b. *Személynévadás az Anjou-korban*. Históriaantik Kiadó, Budapest.
- TESZ. = BENKŐ LORÁND főszerk. 1967–1984. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–4. Budapest.

WITHYCOMBE, ELIZABETH GIDLEY 1977³. *The Oxford Dictionary of English Christian Names*. Oxford University Press, Oxford.

SARA L. UCKELMAN
Durham University
Institute for Medieval and Early Modern
Studies

SLÍZ MARIANN
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

**SARA L. UCKELMAN – MARIANN SLÍZ: Cross-Linguistic Onomastic Lexicography:
the Dictionary of Medieval Names from European Sources**

The paper discusses the international project entitled Dictionary of Medieval Names from European Sources, initiated by European researchers. The authors enumerate the reasons for and the aims of the establishment of this online onomasticon; its contents, structure and technical background are revealed; the editorial guidelines are also presented (with special emphasis on explaining the method of crowd-sourcing, documentation and attribution). The paper underlines the significance of the dictionary, as it can be used in different fields (by linguists, sociologists, historians and the general public); then the authors focus on two basic technical issues of editing: the determination of the head forms and the conditions under which a name is considered a variant of another name. The paper accounts for the features of DMNES that are different from those of Hungarian onomasticons; explains the relevance of the dictionary in Hungarian Onomastics; and finally introduces the blog connected to the project.

Újabb erdélyi román személy- és helynévtörténeti kutatások

1. Irigylésre méltóan örvendetes tény, hogy az utóbbi években Romániában a történeti névtani kutatások komoly pénzügyi támogatásban részesültek. A magyar OTKA-nak megfelelő CNCS (Consiliul Național al Cercetării Științifice) 2009–2012 között két komoly, a kolozsvári George Barițiu Történettudományi Intézet, valamint a Babeș-Bolyai Tudományegyetem Történelemtudományi Kara által beadott névtani pályázatot is támogatásban részesített. Az egyik pályázat (Személynevek a középkori Erdélyben, 11–15. század; téma-vezető: ȘERBAN TURCUȘ) közel 67 millió forint értékű támogatásban részesült. A másik nagyon hasonló tematikájú pályázat (Antropotoponímia a 11–14. századi Erdélyben; téma-vezető: VICTOR V. VIZAUER) már kevesebb, mintegy tizenegy és fél millió forint értékű támogatásból gazdálkodhatott. E támogatott kutatások eredményeképpen jelent meg az a két kötet (DINCĂ–HASAN–TURCUȘ–VIZAUER 2011, VIZAUER 2012), melyekről jelen írásban szó lesz.

2. A ȘERBAN TURCUȘ által főszerkesztett kiadvány (DINCĂ–HASAN–TURCUȘ–VIZAUER 2011) első kötetében a 182 oldalas bevezetőt számos táblázat, statisztika és grafikon követi: a szerzők felsorolják a 2486 feldolgozott férfinevet és a mindössze 96 női nevet. A 221. lapon található névgyakorisági táblázatban a legalább harmincszor előforduló leggyakoribb nevek soroltatnak fel. Hetven ilyen név van, az első öt helyen a következők találhatók: *János* (2053 előfordulás), *Miklós* (1750 előfordulás), *Péter* (1373 előfordulás), *Mihály* (1047 előfordulás) és *László* (994 előfordulás). Ennek a felsorolásnak a későbbiekben még nagy jelentősége lesz. Ezután következnek azok a táblázatok, melyekben azt mutatják ki a szerzők, hogy milyen nevek mely századokban voltak használatosak (DINCĂ–HASAN–TURCUȘ–VIZAUER 2011. 1: 222–261). Ezekből megtudhatjuk, hogy hat név csak a 10–11. században volt használatos: *Biua* ~ *Biia* ~ *Bua*, *Bucna* ~ *Buhna*, *Dobuca*, *Isaia*, *Ohtum* ~ *Achtum*, *Thonuzoba*. Sajnos e nevek eredetéről és viselőik etnikumáról a szerzők semmit sem mondanak, jóllehet e személynevek nagy részének eredetét biztosan lehet tudni: az *Ajtony* (*Ohtum* ~ *Achtum*) korai ómagyar kori és török eredetű; *Bua* (*Biua* ~ *Biia* ~ *Bua*) és *Bonyha* (*Bucna* ~ *Buhna*) a dél-erdélyi Gyula két fiának a neve; a *Tonuzoba* besenyő; míg a *Doboka* szláv eredetű név (BENKŐ 2002: 36–38, 101; FEHÉRTÓI 2001). Számomra kissé meglepő az, hogy a feldolgozott 2582 névből a szerzők szerint csupán egy olyan név van, a *Gyula* (*Geula* / *Gyla* / *Gyula* / *Jula* / *Gyvla*), mely folyamatosan használatban volt a 10. századtól a 14. századig. (Az erdélyi gyulákról mint tisztségviselőkről, valamint a *Gyula* személynévről vö. BENKŐ 2002: 17–52). Annak idején EMIL PETROVICI meglepő magabiztossággal jelentette ki, hogy a *Gyula* (*Giula*) név a magyarban valójában román eredetű, a románba pedig vagy a besenyők, vagy a kunok nyelvéből került át. Erre bizonyíték az, hogy Moldvában és Havasalföldön is található a *Gyula* (*Giula*) személynévből képzett helynév: *Giulești* (Ilfov és Vâlcea megyékben; PETROVICI 1943: 122). A személynévből képzett helynevekről alább még lesz szó, itt csak annyit szeretnék megemlíteni, hogy PETROVICI elméletét már az a tény is cáfolja, hogy a *gyula* ~ *Gyula* köz- és személynév már azelőtt használatban volt a magyar

nyelvben, mielőtt a magyarok a besenyőkkel vagy a kunokkal kapcsolatba kerültek volna (BENKŐ 2002: 22–23).

Ezek után majd 100 oldalon keresztül (DINCĂ–HASAN–TURCUŞ–VIZAUER 2011. 1: 270–371) táblázatok és grafikonok tömkelegét találjuk, melyekben a teoforikus (Istenre utaló) ó- és újtestamentumi nevek különböző szempontú eloszlását, a nevek társadalmi csoportok szerinti (városi polgárok, jobbágyok, nemesek, klérus stb.) megoszlását, valamint az elbeszélő forrásokban (krónikákban) előforduló nevek adatait csoportosították a szerzők. A második terjedelmes kötetben (1345 oldal) találjuk az összes név felsorolását (a 2582 név összesen 20 752 személyt jelöl) az alábbi szempontok szerint: milyen megkülönböztető név tartozik hozzá, a nevet viselő személy társadalmi státusza és foglalkozása, neme, rokonsága és etnikai hovatartozása; az oklevél, amelyben először jelenik meg a név; az oklevél kiadása és eredeti helye; hányszor és mely években fordul még elő a név.

3. Az impozáns kiadványnak kétségtelenül az első kötetben található statisztikák és grafikonok, valamint a második kötet sok szempontú névelemző táblázata a legértékesebb részei. Sajnos nem mondható el ugyanez a terjedelmes bevezető tanulmányban megfogalmazott következtetésekről és eredményekről. A vállalkozás egyik legnagyobb problémája abból adódik, hogy a kutatásban kizárólag történészek vettek részt. Ha viszont a kutatócsoportba nem vettek be nyelvészt (névkutatót), nem ártott volna legalább a kéziratot egy névtanos nyelvessel is lektoráltatni. Persze lehet a történeti személynév-kutatást a történelem segédtudományaként kezelni, ahogyan azt a bevezetőben ŞERBAN TURCUŞ ki is jelenti (DINCĂ–HASAN–TURCUŞ–VIZAUER 2011. 1: 7), de akkor érdemes lett volna hivatkozni azokra a történészekre, akik már alkalmazták a középkori Magyarország és Erdély kutatása során a történeti névtan módszereit és eredményeit (GYÖRFFY GYÖRGY, SZÉKELY GYÖRGY, KUBINYI ANDRÁS, NICOLAE EDROIU stb.).

Az is furcsa, hogy NICOLAE DRĂGANU (1933) kétes hírű vaskos monográfiáját leszámítva – melyről alább még lesz szó – a szerzők egyetlen román névtani munkára sem hivatkoznak. Aligha hihető, hogy a román nyelvészek ne írtak volna semmi olyat, ami használható lett volna a középkori erdélyi személynévek vizsgálatában. Arra persze még büszkéek is lehetünk, hogy a magyar nyelvészeknek jobb sorsot szántak a kötet szerzői, és néhány fontos munkára hivatkoztak is: BENKŐ LORÁND „egy 1949-es munkája” (itt nem ártott volna a pontos hivatkozás), FEHÉRTÓI 1983, BERRÁR 1952, HAJDÚ 2003, SLÍZ 2006. Igazából azonban egyetlen névtani munka részesült kiemelt figyelemben: az osztrák MICHAEL MITTERAUER (1993) középkori névadási szokásokat vizsgáló monográfiája. A terjedelmes bevezető tanulmány figyelmes olvasása után érthetővé is válik a szerzők ezen választása, hiszen láthatólag MITTERAUER monográfiájában vélték megtalálni valószínűsíthető előfeltevésük igazolását. A hol nyíltabb, hol homályosabb utalásokból ugyanis a bevezető tanulmány végére összeáll a kép: Erdélyben a 11–14. században a román etnikumú személyekre utaló nevek vannak többségben. Az aradi káptalan 1177. évi oklevelét vizsgálva például (melyet egyébként csak több későbbi oklevél alapján lehet rekonstruálni; vö. BORSA 1962) a szerzők minden hivatkozás és bizonyítás nélkül a következő állítást fogalmazták meg: „a térség hemzseg a román–szláv elemű intézményektől, melyek közül a legnyilvánvalóbbak a keleti teológiájú és rítusú egyházi szervezetek [sic!]” (DINCĂ–HASAN–TURCUŞ–VIZAUER 2011. 1: 80; a tanulmányban szereplő román szövegek saját fordításaim: N. L.). Értsd: a 373 nevet tartalmazó oklevél névanyaga azt bizonyítja, hogy a 12. század végén Arad környékén többségében bizánci rítusú szlávok

és románok éltek. Mi erre a bizonyíték? Például az, hogy „a *Cosma* 'Kozma' személy-név viselőiről minden fenntartás nélkül bizton kijelenthető, hogy azok keleti rítusúak voltak. Ez az érzésünk az *András* ('Andrei'), *Demeter* ('Dumitru'), *Illés* ('Eliseu' vagy 'Ilie'), *Jakob* ('Iacob'), *Joakim* ('Ioachim'), *Iordan*, *Zaharia* és *Zaheu* esetében is. Ezek mind olyan személynevek, melyek ekkor még nem honosodtak meg a nyugati személynevek tárházban, ezért azokat a vidék román, román–szláv, és miért ne, görög rítusú magyar lakói viselték. Ahogy az oly gyakori *Miklós* ('Nicolae') személynévről is nehéz elképzelni, hogy az a 12. századi magyar királyság latin rítusú onomasztikai szótárához tartozott volna” (DINCĂ–HASAN–TURCUȘ–VIZAUER 2011. 1: 83–84).

Ezen a ponton válik érthetővé, hogy a szerzők miért is részesítették olyan kitüntetett figyelemben MITTERAUER monográfiáját. Azért, mert annak fényében vélték bizonyíthatónak azt a tételüket, hogy a katolikus nyugati és a bizánci rítusú keleti névadás között markáns különbség van. Míg Nyugaton (pl. Angliában) első helyen a dinasztikus nevek (pl. *William*) találhatók, addig a bizánci világban a kereszténységre utaló *János*, *Miklós*, *Péter*, *Mihály* stb. nevek a leggyakoribbak. A kötet szerzői így azt vehették tudomásul, hogy az általuk vizsgált 11–14. századi erdélyi nevek esetében a névgyakoriság alapján az első öt helyen a következő nevek vannak: *János*, *Miklós*, *Péter*, *Mihály* és *László*. „Ha az erdélyi társadalom többségében magyar lett volna (ahogyan azt sok magyar vagy más kulturális horizontú szakember állásfoglalása, ha közvetve is, de sugallja), és ha a románok csak valamikor a 13. században érkeztek volna [Erdélybe], akkor hogy lehet az, hogy az erdélyi forrásokban fellelhető leggyakoribb nevek egyértelműen a kelet lenyomatát viselik magukon? Miért nem a dinasztikus és német nevek (*William*, *Robert*, *Richard*) meggyőző fölényét mutató angol modellt találjuk [Erdélyben is]? A magyar történetírás mindig erős, független – valójában hol a Szentszéktől, hol pedig a Birodalomtól [jó lenne tudni, melyik birodalomról van szó: Bizánci? Német–római?] függő – merész területi tervekkel rendelkező államnak mutatta be a magyar királyságot. Ha Erdély valóban annyira integrálva lett volna [a Magyar Királyság szerkezetébe], ahogyan azt [a magyar történészek] állítják, és ahogyan a 14. századig valójában nem volt, akkor miért nem a hagyományos [magyar] törzsi nevek állnak az erdélyi személynévlisták élén? [...] E kérdések mind egy válasz irányába mutatnak: [Erdélyben] sok évszázados jól működő névadási rendszer létezett [...], melyet csak a már rég ott lakó etnikumok, a szlávok és a románok működtethettek.” (DINCĂ–HASAN–TURCUȘ–VIZAUER 2011. 1: 177.)

Az első pillantásra szellemesnek tűnő magyarázattal kapcsolatban azonban több zavarba ejtő kérdés is felmerül. A szerzők által közölt táblázatok alapján is világos, hogy az ún. bizánci sikernevek csak fokozatosan jelennek meg: elsőként a *Péter* a 11. században; a *János*, *Miklós*, *Mihály* a 12. századtól; a *László* pedig a 13. századtól (DINCĂ–HASAN–TURCUȘ–VIZAUER 2011. 1: 223, 226, 229). Ez azonban általános európai tendencia: német nyelvterületen a 8–9. században még az *Adalbert*, *Chuonrat* ('Konrád'), *Dietrich*, *Eberhart* stb. a leggyakoribb férfinevek, de 1400 körül már a *Johannes* ('János') az első, a *Nikolaus* ('Miklós') és a *Peter* ('Péter') pedig a negyedik és az ötödik. A Cseh Királyságban a 14. században az első helyen a *Jan* ('János'), a másodikon és a harmadikon pedig a *Mikuláš* ('Miklós') és a *Petr* ('Péter') áll (vö. HAJDÚ 2003: 235, 283). A Magyar Királyság a névgyakorisági sorrend alapján semmiben sem tér el a román szerzők által is ismertetett erdélyi helyzettől: az Árpád-korban *Pál*, *Péter*, *János* és *Miklós* a sorrend. 1301–1302 táján ez némileg módosul: *Miklós*, *János*, *Péter*, *István*, *Pál* (HAJDÚ 2003: 360–361). A korabeli névgyakorisági adatokat eddig a legtöbb szempont szerint (társadalmi

státusz, a név eredete, időrend, tájegység stb.) vizsgáló SLÍZ MARIANN táblázatai is ékes bizonyítékai annak, hogy 1253–1342 között a magyar nyelvterület öt leggyakoribb neve úgy a világi birtokosok, mint az egyháziak körében a *János*, *Miklós*, *Péter*, *István* és *Pál* (SLÍZ 2011: passim, leginkább 68–94). Ha a román kollégák logikáját követnénk, akkor azt kellene mondanunk, hogy mivel ezek a nevek szerintük a „szláv–bizánci onomasztikai kultúrához tartoznak” (DINCĂ–HASAN–TURCUŞ–VIZAUER 2011. 1: 178), akkor azokon a helyeken, ahol a leggyakoribbak (a német fejedelemségektől a Cseh Királyságon át a Magyar Királyságig), hosszú ideje keleti rítusú keresztények éltek. Csakhogy a par excellence görög rítusú vidéken, az orosz nyelvterületen a 11–12. században nem a *János*, a *Miklós* vagy a *Péter* a leggyakoribb név, hanem az *Afanaszij*, a *Visszarion*, a *Georgij*, a *Geraszim*, a *Dmitrij* és a *Vaszilij* (HAJDÚ 2003: 299). Sőt a szerzők által közölt táblázatokból is világosan kiderül, hogy a görög rítusú egyházban oly népszerű szentek nevei, mint az *Athanasius*, *Axentius*, *Kyryllus*, *Theodorus*, *Emanuel* stb. az össznévyanyag tekintetében nincsenek benne az erdélyi első tízben, a szentnevek tekintetében pedig még az első húszban sem. Egyszóval az, hogy a 11–14. századi erdélyi névyanyagban a leggyakoribb nevek a *János*, *Miklós*, *Péter*, *Mihály* és *László*, nem azt jelenti, hogy azok a „szláv–bizánci keleti alaphoz” (DINCĂ–HASAN–TURCUŞ–VIZAUER 2011. 1: 178) tartoznak, és hogy azoknak viselői nagy valószínűség szerint keleti rítusú keresztények voltak, hanem csupán azt, hogy a keresztény névadási gyakorlat a szóban forgó időszakban Erdélyben is elterjedt volt.

Meg kell jegyeznem, hogy nem minden román történész von le ilyen elhamarkodott következtetéseket a középkori személynevek vizsgálatából. Így MARIUS DIACONESCU sem, aki a szatmári várhoz tartozó mezővárosok és falvak 1569–1570-ben készült összeírásaiban található személynevek listáit tette közzé. A 6540 személy nevét tartalmazó lista élén névgyakorisági szempontból a *János* áll. Ebből DIACONESCU nem következtetett arra, hogy a szatmári várhoz tartozó helységekben a görögkeleti románok voltak többségben, csupán annyit fűzött hozzá, hogy „más országokban is hasonló a helyzet” (DIACONESCU 2012: xv).

Mert milyen bizonyítékot tudunk arra felhozni, hogy a sok *János*, *Miklós*, *Péter* és *Mihály* közül ki volt római katolikus és ki volt görög keleti? A szerzők persze igyekeznek azt sugallni, hogy Erdély a 13. században még görög–szláv bizánci hatás alatt állt, amit az is bizonyít, hogy a 12–13. században a magyar királyok görög nyelven is adtak ki okleveleket, ami az Árpád-házi királyok „Róma és Konstantinápoly közti krónikus konfesszionális ingadozásának a bizonyítéka” (DINCĂ–HASAN–TURCUŞ–VIZAUER 2011. 1: 75). A román kollégák szerint a magyar történészek ezt a tényt minimalizálni akarják, és a magyar királyok görög nyelvű okleveleire nem fektetnek kellő hangsúlyt. Itt nem csak SOLYMOSI LÁSZLÓRA (2003) lehetett volna hivatkozni, aki „néhány görög nyelvű oklevélről” ír, hanem fel kellett volna lapozni MORAVCSIK GYULA, GYÓNI MÁTYÁS, BAÁN ISTVÁN, BÁLINT CSANÁD, ÉRSZEGI GÉZA, KAPITÁNYFÉY ISTVÁN, RÉVÉSZ ÉVA stb. szerzők műveit, akik bőven írtak a Magyar Királyság területén kiadott görög oklevelekről, valamint a 10–13. századi magyar–bizánci politikai és egyházi kapcsolatokról is. Az eredetileg még Szent István király által a veszprémi apácák számára görög nyelven kiadott oklevélről még az utóbbi években is élénk vita folyt a magyar nyelvészek között (TÓTH E. 2012, SZENTGYÖRGYI 2012, HOLLER 2013).

Ha már a tájékozódási hiányosságoknál tartunk: a Váradi Regestrum elemzésekor nem ártott volna GALAMBOS LÁSZLÓNAK (1942) e forrás személyneveiről írt kismonográfiáját is

hasznosítani. Szükséges lett volna pontosan hivatkozni arra is, hogy kik azok a magyar szerzők, akik a honfoglaló magyarok számát 4-500 000-re becsülik (DINCĂ–HASAN–TURCUŞ–VIZAUER 2011. 1: 56). Tudjuk, komoly magyar történészek érveltek e szám mellett (pl. GYÖRFFY GYÖRGY), de KRISTÓ GYULA (1996) legfeljebb 100 000 főre tette a magyar honfoglalók számát, ahogy a román kollégák által hivatkozott IOAN-AUREL POP is.

Talán a névföldrajzi módszer alkalmazása hozhat ezen a téren komolyabb eredményeket. Ahogy N. FODOR JÁNOS is írja: „az etnikumspecifikus keresztnév térbeli sajátosságai alapján” meg lehet határozni „az adott népcsoport Kárpát-medencei földrajzi helyzetét” (N. FODOR 2014: 35). Az is kétségtelen, hogy a névadási szokások sok esetben utalnak a névvisezők felekezeti és etnikai hovatartozására, de ezen a terepen csak akkor mozoghatunk biztonságosan, ha az okleveleket és a névösszeírásokat összeállító írnokok a nevek élőnyelvi formáját jegyezték le. Sajnos a 14. század előtti forrásokban a nevek szinte kizárólag latinosított formában szerepelnek. N. FODOR JÁNOSnak is csak az 1715-ös és 1720-as országos összeírásból sikerült következtetéseket levonnia arról, hogy a *Fridericus* (ném. *Friedrich*), valamint a *Jován* (szerb 'János') földrajzi elterjedése a magyarországi németek és szerbek 18. század eleji területi elhelyezkedéséhez nyújt információkat. Igen ám, de a kötetünkben szereplő táblázatokban szinte kizárólag a *Joannes* ~ *Johannes*, a *Petrus* vagy a *Nicolaus* alakokat találjuk. Vannak azonban kivételek is, melyekre érdemes lett volna reflektálni. Így például 1273-ban feltűnik egy *Jan* nevű kereskedő, aki minden bizonnyal szláv (cseh vagy lengyel) lehetett. 1202-ből van egy *Janos*, 1365-ből, 1372-ből és 1378-ból pedig egy-egy *Janus* névalakunk (DINCĂ–HASAN–TURCUŞ–VIZAUER 2011. 2: 480). Több mint valószínű, hogy itt az íródeák a magyar élőnyelvi formákat adta vissza. A Várad Regestrumban található *Iano* (1214), *Ianko* (1226) alakok is nagy valószínűséggel a *János* élőnyelvi formái, de hogy viselőjük milyen etnikumú lehetett, azt nehéz meghatározni. Szintén a Várad Regestrumban fordul elő többször is a *Iuan* (1213, 1217, 1221), mely a *János* román élőnyelvi alakjára utalhat. A *Iuan* alak a 14. századi dokumentumokban is előkerül, és egy 1373-ban felbukkanó *Iuan*-ról, aki *Raad* fia, meg is állapítják a román szerzők, hogy román volt (DINCĂ–HASAN–TURCUŞ–VIZAUER 2011. 2: 447). Az *Iuan* sok esetben lehet az *Iván* alak írásban való visszaadása, és így lehet magyar, keleti szláv vagy más olvasatában akár román is.

Nehézség és bizonytalanság azonban így is rengeteg marad. Egy érolasz (Bihar vm.) pap az 1336. évi tizedjegyzékben például három néven szerepel: *Iuan*, *Iovan*, *Jean* (DINCĂ–HASAN–TURCUŞ–VIZAUER 2011. 2: 447). Tudjuk, hogy Érolaszt a 11–12. században olasz telepesek alapították. Vajon mi lehet a magyarázata e névbeli változatosságnak? Mindezek ellenére tanulságos lett volna – és ez a jövőbeni kutatások számára még mindig elérhető cél – megvizsgálni a nem latinosított, élőnyelvi alakok térbeli előfordulási gyakoriságát. Annál is inkább, mert ezek általában etnikumspecifikus nevek, melyeket elsősorban azért nem latinosítottak a lejegyzők, mert ezeknek a neveknek nem találtak latin megfelelőket: *Radu*, *Radul*, *Blak*, *Stan*, *Dragomir*, *Bogdan*. Persze az ilyen esetekben is csupán azt lehet biztosan megmondani, hogy a név maga milyen eredetű (szláv vagy esetleg román), de hogy annak viselője milyen nemzetiségű volt, azt csak akkor tudjuk biztosan megállapítani, ha a névalak mellett egyéb információink is vannak.

Külön érdekes a *Fichur* név esete, mely az aradi káptalan által kiállított, már említett oklevélben maradt fenn. TAMÁS LAJOS a *Ficsur* szót „az első, kifogástalanul oláhból magyarázható személynévnek” tartotta (*ficior*, *fecior* 'legény, fiatal fiú') (TAMÁS 1935: 180,

vö. még: TREML 1929). A *ficsúr* ~ *ficsor* közszó ekkor még nem mutatható ki a magyar nyelvből. Az első adatunk arra, hogy a *ficsor*-t közszóként használják, csak 1570-ből van (TESz. *ficsúr* a., BAKOS 1982: 214). Az 1202–1203. évi oklevélben a *Fichur* egy Bihar vidéki jobbágy neve. A későbbiekben gyakran előfordul a legváltozatosabb helyeken, akár összetételként is (*Fichormiklous*: 1376-ban Máramarosban, Documenta Valachorum 267, TESz. *ficsúr* a.), 1415-ben Kassán bukkan fel egy bizonyos *Fichur* mint Bertalan helyettes királyi udvarmester ajtónállója (ZsO. 5: 223); 1494–1526 között a Hátszeg vidéki román Csulai Vlad családból származó *Ficsor László* és *Ficsor János* jajcai és szörényi bánok voltak (THALLÓCZY 1915: 392, FEKETE NAGY – BORSA kiad. 1990: 162). 1520-ban Budán Gethei János alnádor ügyvédje egy bizonyos Kissinkről (Fogarastőrd) származó *Fichor Benedek* volt (KÓTA 1997: 219; l. még CsnSz. *Ficsor* a.). Nem folytatom tovább a 15–16. században elég nagy számban felbukkanó Ficsorok felsorolását. Az esetek nagy többségében az is elég pontosan megállapítható, hogy a *Ficsor* nevet román etnikumú személyek viselték. Éppen ezért furcsa, hogy a román kollégák nem részesítették kellő figyelemben a *Fichur*, valamint a *Fichormiklous* neveket. Még azt se említették meg, hogy viselőjük román volt, pedig ezt olyan magyar nyelvészek és történészek hangoztatták, mint TAMÁS LAJOS, GÁLDI LÁSZLÓ, BÁRCZI GÉZA, FEKETE NAGY ANTAL és MAKKA LÁSZLÓ (TAMÁS 1929, Documenta Valachorum lviii, BÁRCZI 1958/2013: 120). Egyébként a *Ficior* a románban személynévként kifejezetten ritka, CONSTANTINESCU román névtani szótárában egyetlen adatot hoz csupán, azt is a balkáni vlahoktól (CONSTANTINESCU 1963: 273); IORGU IORDAN (1983) családnévszótárában pedig nem is szerepel. A szó 1202–1203. évi alakjával (*Fichur*) kapcsolatban azonban érdemes megfontolnunk KNEZSA ISTVÁN fenntartásait. Szerinte túl korai lenne egy román személynév 1202–1203. évi megjelenése, és minden bizonnyal arról van szó, hogy a másoló a magyar *Fechyr* (*Fehér*) személynévet írta át *Fichur*-ként. (KNEZSA 1935: 148–149). Jómagam hajlok KNEZSA véleményének elfogadására. Nemcsak azért, mert valóban túl korai adat volna, hanem azért is, mert mint BORSA IVÁN kimutatta, a szóban forgó oklevél csak 14. századi másolatok alapján rekonstruálható; az eredeti szöveget elég sokszor átírták, bővítették, így nagy az esélye a szövegromlásnak.

A második kötetben található névlista névviseleinek az etnikai azonosításakor még inkább nyilvánvalóvá válik a szerzők tendenciózussága. A cél láthatólag bebizonyítani, hogy a 11–14. században Erdélyben a román etnikumú névviselek vannak többségben. Ezek után nem csoda, hogy a táblázatban szereplő 2582 névből 149-et románok viselnek. A magyarok mindössze 15-öt, a székelyek 44-et, a németek szintén 15-öt, a kunok pedig 22-t. De vajon lehet-e ezekből az adatokból érvényes következtetéseket levonni a 11–14. századi Erdély etnikai összetételéről? A névviselek etnikumának meghatározásakor kétségtelenül korrekt módon jártak el a szerzők, mert csak abban az esetben tüntették fel az etnikumot, ha azt minden kétséget kizáróan az oklevél más, azaz nem személynévi adatai alapján is meg lehetett állapítani. Igen ám, de mi a helyzet a fennmaradó 2329 névvel? Vajon milyen etnikumhoz tartoztak azok viselői? Mivel ezt szinte lehetetlen megállapítani, ezért kockázatos a 149 román névviselebből arra következtetni, hogy a 11–14. században Erdélyben a románok voltak többségben. De fogadjuk el a román szerzőknek azt a hipotézisét, hogy Erdélyben a magyar honfoglalás előtt már egy több évszázados „szláv–bizánci onomasztikai rendszer” működött, melyben a románok is részt vettek. Ebből annak kellene következnie, hogy a román etnikumú névviselek korán megjelennek a dokumentumokban. Ezzel szemben a román szerzők által közölt táblázatból is világosan

kiderül, hogy az első román névvisező (*Farcasius*, román kenéz) csak 1247-ben tűnik fel (DINCA–HASAN–TURCUŞ–VIZAUER 2011. 2: 315). Az összes többi (148) román etnikumú névvisezőről csak 1315 után van adat. Ugyanakkor az első magyar névvisező már 1002-ben feltűnik, és a tizenötből tíz a 10–13. századból való. Ha a román kollégák formális logikáját követnénk, akkor ebből az következne, hogy kezdetben Erdélyben a magyarok voltak többségben, majd a 14. századra fokozatosan háttérbe szorultak, hogy átadják a helyüket a románoknak. Véleményem szerint azonban ilyen következtetést sem lehet levonni ilyen kisszámú adat birtokában. Az már sokkal inkább jelzésértékű lehet, hogy a román névvisezők egy kivételtől eltekintve csak a 14. században jelennek meg. Ez egyébként teljes mértékben egybeesik a románok erdélyi bevándorlásával kapcsolatos eddigi ismereteinkkel. Erre már csak azért is fel kell hívni a figyelmet, mert a szerzők azokat az eseteket, melyekben biztosan tudni lehet, hogy a Kárpáton túlról érkezett román névvisezőkről van szó, bölcsen elhallgatták. Ilyen például egy bizonyos *Karapch* (*Karapach*, *Karapeh*) esete, aki 1359-ben jött a Temesvár melletti Rékásra Havasalföldről (Documenta Valachorum 239). *Karapch* családjából összesen öt román névvisező szerepel a táblázatban (DINCA–HASAN–TURCUŞ–VIZAUER 2011. 2: 608, 666, 1174, 1338, 1343).

4. Nem vállalkozott ilyen merész következtetések levonására VICTOR V. VIZAUER, a kutatócsoport egyik tagja, aki kutatásainak eredményeit önálló kötetben is közzétette (VIZAUER 2012). Művében VIZAUER a személynevekből alakult 12–14. századi erdélyi településneveket – pontosabban az 1920 után Romániához csatolt magyarországi részek helyneveit – dolgozta fel. A bevezető tanulmányban e helynevek szerkezeti leírása mellett a szerző arról is közöl adatokat, hogy egyszerű vagy összetett helynevekről van-e szó, milyen személynevekből alakultak ki, milyen e személynevek gyakorisága stb.) A szócikkek az alábbi szempontok alapján épülnek fel: a helynév eredeti alakváltozatai; a denotátum mai hivatalos román elnevezése; elhelyezkedése; a helynevet tartalmazó forráskiadvány megjelölése; a helynév első említése; egyéb megjegyzések: birtokosai, a településnévben szereplő személynév jellemzői stb.

A helynevek lokalizálására a szerző megadja a mai román közigazgatási terület elnevezését, illetve a régi magyar vármegye nevét is. Például Marokházaról (*Markhaza*) ezt írja a szerző: „*Tăușeni*, județul Cluj”; azaz a település ma is megvan, és a mai Kolozs megyében található, majd megadja azt is, hogy valaha Doboka vármegyéhez tartozott. Gesztusértékű lett volna, ha a szerző feltűnteti a települések mai magyar neveit is, már csak azért is, mert a feldolgozott 603 helynév kizárólag a magyar eredetű helynévadás nyomait viseli magán. Még abban az esetben is, ha a település nevének alapjául szolgáló személynév román vagy szláv eredetre is utal: ilyen a *Dragosfalva* (*Dragoufalva*, 1364, Zaránd vm.; mára eltűnt) a román vagy a szláv *Dragoș* személynévből. A szócikkek esetében kissé zavaró, hogy nem a helynevek, hanem a helynévben szereplő személynevek a címszavak, melyeknek, ha van, a latin alakjukat adja meg a szerző (*Andreas*, *Ambrosius*, *Blasius* stb.), még akkor is, ha a forrásban élőnyelvi formában szerepelnek: *Anduriasfolua* (*Andrásfalva*), *Amburyustelke* (*Ambrustelke*), *Balasfolua* (*Balázsfalva*). Így tehát *Balázsfalva*-t a *Blasius*, míg *Endrédpataká*-t (*Endredpataka*) az *Andreas* címszó alatt kell keresnünk.

Feldolgozásához a szerző csak a román forráskiadványokat használta (Documente privind storia României, valamint Documenta Romaniae Historica), melyek alapján a mintegy 6000

kiadott dokumentumból 603, személynévből képzett helynevet dolgozott fel. A magyar forráskiadványok és helynévtörténeti alpmunkák fellapozása azonban több szempontból is hasznára vált volna a szerzőnek. Az első probléma mindjárt a gyűjtés alaposságával van. Jómagam csupán a KNEIÉZA ISTVÁN által közölt helynevekkel vettem össze (KNEIÉZA 1943: 175–295) VIZAUER gyűjtését, de három vármegye (Alsó-Fehér, Arad és Bihar) anyagának összehasonlítása után feladtam a további kutakodást, ugyanis KNEIÉZÁNál hasonlíthat olyan, személynévből képzett helynevet találtam, melyek VIZAUERNél nem szerepelnek. Valószínűleg hasonlóak lennének az arányok a többi vármegye esetében is. És KNEIÉZA az időközben eltűnt helyneveket még csak fel sem vette a gyűjtésébe. De felüthetjük szinte bármelyik, az erdélyi helynevekkel foglalkozó magyar szakmunkát, és nyomban találunk benne olyan, személynévekből képzett helyneveket, melyek VIZAUER gyűjtéséből hiányzanak. Íme néhány puszta személynévből lett helynév a 13. századból, csak Fehér megyéből (BENKŐ 2002: 62–63, 84–85): *Geze* (rom. *Gheja*); *Dég* (rom. *Deag*); *Acintos* (rom. *Ařintiř*); *Béld* (rom. *Beldiu*, szász: *Beldendorf*); *Borbánd* (rom. *Bărbănt*); *Lóna* (rom. *Luna*), *Vinc* (*Alvinc*, rom. *Vinřul de Jos*, szász: *Unter-Wintz*) stb. Hogy az olyan finomságokról ne is szóljunk, mint a Kis-Küküllő középső folyása mentén ma is megtalálható *Szászbonyha* (rom. *Bahnea*, szász: *Bachendorf*), mely a dél-erdélyi Gyula vezér egyik fia által is viselt névből (*Bonyha*) származik, és egy 1291-ben kiállított oklevélben fordul elő először *Bahna* alakban (BENKŐ 2002: 37, 62). Ezen nevek nagy része természetesen a VIZAUER által használt román forráskiadványokban is fellelhető, így mellőzésüknek talán az az oka, hogy VIZAUER nem ismerte fel a helynevekben megbúvó magyar és szláv eredetű személynéveket. Természetesen nem kötelező egy ilyen gyűjtés során a teljességre törekedni, de akkor meg kellett volna adnia a szerzőnek azt, hogy milyen kritériumok alapján válogatta ki éppen azokat a helyneveket, melyek végül bekerültek a kiadványba, és miért maradtak ki azok, amelyek kimaradtak. Csak az én szűrőpróbaszerű ellenőrzéseim alapján azt gyanítom, hogy VIZAUER gyűjtésében a 12–14. századi személynévekből képzett erdélyi, bánsági, máramarosi és partiumi helyneveknek legalább a 40%-a hiányzik. Ez már akkora mennyiség, hogy komolyan befolyásolja a szerző eredményeinek megbízhatóságát (l. a táblázatokat: VIZAUER 2012: 29, 34, 41, 42).

5. A szerző mindemellett nem von le elhamarkodott következtetéseket a feldolgozott helynévanyagból arra vonatkozóan, hogy a románok már a magyarok Erdélybe érkezése előtt nagyszámban éltek ott. Óvatosságában VIZAUER addig ment, hogy az erdélyi helynevek körül ma is folyó román–magyar nyelvészeti és történészi vitát is teljes mértékben megkerülte. Pedig itt lett volna az alkalom, hogy a máig hiányzó román történeti helynévtipológia megalkotásához megtegye az első lépéseket, legalább a Kárpátokon inneni területek viszonylatában. Mivel a helynevek, szemben a személynévekkel, biztosabb támpontokat nyújtanak arra nézvést, hogy egy adott területen milyen etnikum élt, a két világháború közti román nyelvészek az egész Kárpát-medencében román eredetű helynevek után kutattak. SEXTIL PUȘCARIU ötlete alapján NICOLAE DRĂGANU legalább száz dunántúli személy- és helynévről (pl. *Pula*, *Zala*, *Bóly*, *Rába*, *Rábca*) igyekezett bebizonyítani, hogy román eredetűek, egyenesen azt állítva, hogy Tolna és Somogy megyében még a 20. század elején is éltek és románul is beszéltek a régi romanizáltak utódai (DRĂGANU 1933). TAMÁS LAJOS és KNEIÉZA ISTVÁN megsemmisítő kritikával illette DRĂGANU névetimológiáit, melyek véletlen összezsengéseken, a magyar és szláv hangtörvények figyelmen kívül

hagyásán, valamint téves olvasatokon alapultak. A 20. századi Tolna és Somogy megyei románokról is hamar kiderült, hogy valójában beás cigányok, akik a 18. században vándoroltak ki Erdélyből, és a mai napig egy nyelvújítás előtti román dialektust beszélnek, igaz, már csak nagyon kevesen (TAMÁS 1934, KNIEZSA 1935). Mindannak ellenére, hogy ezek után már a román nyelvészek sem vették komolyan DRĂGANU elméletét, a román történészek újra meg újra felemlítik azt. Legutóbb például ALEXANDRU MADGEARU (2001: 17–24), aki olyan helynevekről állítja, hogy román eredetűek, mint *Bóly* (Baranya megye), *Székpataka* (Vas megye) vagy a Budapest melletti *Csobánka*. MADGEARU dilettantizmusának illusztrálására legyen elég csak annyi: *Csobánka* mai neve először egy 1715. évi dokumentumban fordul elő, addig a helység a szláv eredetű *Boron* nevet viselte, tehát semmi köze a román *cioban* ('pásztor') szóhoz, mely egyébként úgy a magyarban, mint a románban oszmán-török eredetű. Egyébként DRĂGANU szelleme ott kísért ȘERBAN TURCUȘ alábbi soraiban is: „A név által jelölt személy etnikumára vonatkozó kutatások nagyban meghatározták a román–magyar történészvitákat. Mindez annak a jegyében történt, hogy kezdetben az osztrák–magyar, majd pedig a magyar történetírás politikai okokból tagadni próbálta az erdélyi romanizált őslakosság létét. Hogy a pannóniai romanizált lakosság iránti [magyar] történetírói közömbösségről ne is beszéljünk. [E kijelentés megtétele előtt nem ártott volna megnézni legalább GÁLDI LÁSZLÓ, HERMANN JÓZSEF és TÓTH ENDRE erre vonatkozó munkáit: GÁLDI 1937; HERMANN 1983; TÓTH E. 1977, 1987]. Csak a szűk látókörű, kulturális-szkizoid színezetű történetírás hisz még ma is abban, hogy Dacia Superior és Pannonia tartományokból teljesen eltűnt a romanizált lakosság.” (DINCĂ–HASAN–TURCUȘ–VIZAUER 2011. 1: 173; a fejezetet, melyből az idézet származik, ȘERBAN TURCUȘ írta.)

Az erdélyi, valamint pannóniai hely- és személynevek kapcsán kirobbant magyar–román nyelvész- és történészvita arra mindenképpen jó volt, hogy a magyar nyelvészek megalkossák a magyar történeti helynév-tipológiát. Ennek alapjait még KNIEZSA ISTVÁN (1943) fektette le, majd BÁRCZI GÉZA (1958/2013: 151–162) árnyalta. KRISTÓ GYULA (1976) túl merevnek tartotta a KNIEZSA–BÁRCZI-féle időhatárokat. MAKKAI LÁSZLÓ KRISTÓ könyvéről írt recenziójában (1979) védelmébe vette a KNIEZSA–BÁRCZI-modellt, melynek a KRISTÓ által javasolt lazításával azonban nagy vonalakban egyetérthetünk. Eszerint a magyar eredetű helynevek legkorábbi rétegét a pusztá nominativusban álló személy-, törzs-, nép- és foglalkozásnevek alkotják. Ez a helynévadási szokás már a honfoglalás idejében élt, majd a 13. század folyamán fokozatosan háttérbe szorult. KNIEZSA szerint „a pusztá személynévvel való helynévadás módja Közép-Európában jellegzetesen magyar sajáttság, mert sem a szlávoknál, sem a németeknél, sem a románoknál kétségtelenül kimutatni nem lehet” (KNIEZSA 1943: 126; vö. KISS 1996: 444–445, HOFFMANN 2003: 169–179). Azt VIZAUER is megállapítja, hogy az általa feldolgozott anyagban az egyszerű személynevekből képzett helynevek aránya elég nagy (28%), de csupán annyit fűz hozzá e tényhez, hogy „nehéz lenne meghatározni azt, hogy miért egyszerű személynévből alakultak ki ezek a helynevek” (VIZAUER 2012: 29). Semmit nem ír arról, hogy ez specifikusan magyar helynévadási szokás, jóllehet a magyar–román helynévtörténeti vitáknak ez az egyik fontos kérdése volt. DRĂGANU – nem sok sikerrel – megpróbálta ugyanis bizonyítani, hogy a románoknál is szokásban volt pusztá személynévből helynevet képezni (DRĂGANU 1943). A román névtörténészek DRĂGANUT követő generációjának jeles tagja, EMIL PETROVICI kifejezetten került e kérdést, és csak IORGU IORDAN tért vissza helynévtörténeti monográfiájában a probléma tárgyalására. IORDAN egyrészt

kijelenti, hogy román nyelvterületen „a helynevekké vált személynévek csak nagyon ritkán őrzik meg eredeti alakjukat”, majd hivatkozik a DRĂGANU által közölt pusztai személynévből kialakult román helynevekre, de megállapítja, hogy „ezek speciális esetek”. (Például a moldvai *Agafion* a mellette lévő kolostorról kapta elnevezését, *Agafion* pedig a kolostor szerzetese volt. Ráadásul a névadás 18. századi.) Másrészt azt írja, hogy, „ha jól érti”, akkor DRĂGANU mindezzel TAMÁS azon állításának megalapozatlanságát akarta bizonyítani, miszerint „a román nyelvben egyetlen, toldalék nélküli személynévből sem lett helynév” (IORDAN 1963: 157). Ugyanakkor DRĂGANU nézetét is megtámogatandó külön alfejezetben sorolja fel a pusztai női és férfinevekből létrejött román helyneveket (IORDAN 1963: 176–180). Sajnos sem a kronológiát, sem a településnevek eredeti formáját nem adja meg, csupán az 1963-ban érvényes román hivatalos elnevezésüket. A zavart csak fokozza, hogy a felsorolásban olyan, egyértelműen magyar eredetű nevek is szerepelnek, mint *Adiud* < *Egyed*; *Beclean* < *Bethlen*; *Crăcinelul de Jos*, *Crăciunelul de Sus* < *Alsó- és Felsőkarácsonyfalva* (Fehér megye). Egyszóval IORDAN listája alapján lehetetlen eldönteni azt, hogy a pusztai nominativusban álló személynévekből való helynévképzés szerinte mennyire magyar és mennyire román névadási sajátosság.

Az kétségtelen tény, hogy a személynévekből képzett román helynevek elsősorban többségében a személynévek valamilyen toldalékkal ellátott (legtöbbször *-ești*, *-eni*, *-(i)ani*, *-escu*, *-eanu*) formában szerepelnek (pl. *Bogdănești* < *Bogdan*, *Costeni* < *Costea*, *Drăgușani* < *Drăguș*, *Dragoș*). Vannak azonban pusztai nominativusban álló személynévekből képzett román helynevek is. Ilyen például a Brassó melletti Töröcsvár román neve: *Bran*. A magyar helynév *Töröcs* előtagja KISS LAJOS szerint egy szláv eredetű személynévből (vö. *Trk* cseh személynév) keletkezhetett. Első említése (*Terch*) 1367-ből van, ennek ellenére VIZAUER gyűjtésében ez a helynév sem szerepel (FNESZ.⁴ *Szalmatercs* a.). KNEZSA azon nézetét el lehet fogadni, hogy a magyar és a szász (*Törzburg*) helynév párhuzamos névadással keletkezett (KNEZSA 1943: 209), de érdekes a román név: *Bran*, mely pusztai nominativusban áll. KNEZSA szerint ez a szláv eredetű *bran* ’fegyver, védelem’ szóból alakult ki. CONSTANTINESCU szerint a bolgár eredetű *Bran* a 15. században már nagyon elterjedt személynév volt Havasalföldön. Ebből KISS LAJOS azt a következtetést vonta le, hogy a helység román elnevezése a *Bran* személynév alapján történt (CONSTANTINESCU 1963: 214, FNESZ.⁴ *Bran* a.). Egyszóval ugyanazt a helységet két különböző, de mindkét esetben szláv eredetű személynév alapján nevezték el a románok és a magyarok is. Sajnos biztosat csak akkor tudnánk mondani, ha ismernénk a *Bran* alak előfordulási adatait (mikor, milyen oklevélben jelenik meg először stb.). Azt is érdemes tudnunk, hogy a moldvai Jászvásár mellett szintén létezik egy *Bran* nevű település, de ez esetben sem tudunk semmit arról, hogy mikortól létezik és miként történt a névadás. Egyszóval égetően szükség lenne a román földrajzi nevek történeti-etimológiai szótárára.

Ugyanakkor ezen a ponton termékeny vita is kibontakozhatna a magyar és a román névtörténetek között. Kétségtelen, hogy előfordulnak pusztai nominativusban álló személynévekből képzett román helynevek is. CRISTIAN IONESCU a 13–15. századi havasalföldi személynévekből képzett helyneveket vizsgálva azt állapította meg, hogy 20%-ra tehető azon helynevek száma, melyekben a személynév megőrizte ragozatlan nominativusi alakját. Érdemes lenne egyenként megvizsgálni ezeket a helyneveket, mert első ránézésre is sok köztük a „gyanús” elem: *Bala* (1415); *Bolintin* (1433); *Boul* (1391–1392); *Didrih* (1464); *Dobrotin* (1489); *Marotin* (1441); *Vâlcea* (1392) stb. (IONESCU 1984: 202). A nevek nagy része természetesen szláv eredetű (*Bolintin*, *Dobrotin*, *Vâlcea*), de van

köztük német (*Didrih*) és akár magyar is (*Bala*). Az is kérdés persze, hogy a helynév személynévből vagy közszóból származik-e. Magyar névadási szokás a Kárpátokon túl? Kik voltak a névadók? Magyarok? Ha igen, ilyen későn (14. század)? KNIEZSA és BÁRCZI szerint ez a névadási szokás a 13. század közepére már Erdély keleti részében is megszűnt. Talán KRISTÓ GYULA javaslatát kellene elfogadnunk, és ennek az ősi magyar helynévadási szokásnak az érvényességi idejét ki kellene terjesztenünk a 15. vagy akár a 16. századra is (vö. HOFFMANN 2002: 91–92)? Vagy netán ezt a helynévadási szokást a 13–14. századra a magyarok környezetében élő népek (pl. románok) is átvették? Megannyi fontos kérdés a magyar helynévtörténet szempontjából is, melyeknek megválaszolásában nagy segítségünkre lennének a román helynévtörténeti munkák.

Az viszont kétségtelen tény, hogy a pusztá nominativusban álló vagy *-i* és *-d* képzővel ellátott személynévekből képzett magyar helyneveket fordítás nélkül vették át a románok. Íme néhány VIZAUER gyűjtéséből: *Ajtony* (1329: *Ahton*) ~ rom. *Aiton* (Kolozs vm.); *Endréd* (1332: *Endred*) ~ rom. *Andrid* (Szatmár vm.); *Jenő* (1230: *Jeneu*) ~ rom. *Ineu* (Arad vm.), (1236: *Jenev*) ~ rom. *Ineu* (Bihar vm.); *Péntek* (1348: *Pentek*) ~ rom. *Pintic* (Belső-Szolnok vm.) (VIZAUER 2012: 75, 78, 114, 148). És íme néhány, melyek sajnos ismét csak hiányoznak a szerző listájából, Szolnok-Doboka vármegyéből: *Bezded* (1336) ~ rom. *Bezded*; *Kapjon* (1348: *Kaplyon*) ~ rom. *Coplean*; *Décse* (1269: *Deche*) ~ rom. *Dicea*; *Bőd* (1214: *Beod*) ~ rom. *Beud*; *Gerla* (1291: *Gerla*) ~ rom. *Gherla* (a német *Gerlach* személynévből; a mai magyar *Szamosújvár* csak 16. századi névadás); *Adony* (1262: *Odon*) ~ rom. *Adoni* (Bihar vm.); *Barcsa* (1295: *Barcha*) ~ rom. *Barcia* (Hunyad vm.) stb. (KNIEZSA 1943: 191, 2003: 138, 140).

Nem mehetünk el szó nélkül VIZAUERnek a Bihar megyei *Bors* helynévről írt furcsa eszmefuttatása mellett sem. Először azt írja a szerző, hogy Bors jelenleg Magyarországon található település, melyet 1291–1295-ben említenek a források először. Abban VIZAUER nem biztos, hogy a helynév személynévből alakult-e ki, de azt megemlíti, hogy a *Bors* napjainkban Magyarországon családnévként használatos. A szócikkhez fűzött lap alji jegyzetből aztán az is kiderül, hogy Erdélyben a *Bors* név „eredete nem egészen világos”. VIZAUER szerint a személynévhez „európai szinten legközelebb a latin *bonus*-ra visszavezethető olasz *Borso* keresztnév áll” (VIZAUER 2012: 86). Nos, a Nagyvárad melletti Bors település jelenleg Romániához tartozik, talán csak figyelmetlenségből helyezte a szerző Magyarországra. Első említése nem 1291–1295-ből, hanem már 1215-ből való. (JAKÓ 1940: 218, KNIEZSA 1943: 194). Az olasz *Borso* névhez minden bizonnyal semmi köze sincs, mert az ómagyar *Bors* személynévből származik (KNIEZSA 1943: 194).

A magyar helynevek következő, itt szóba kerülő rétege a személynévek és a *-falva*, *-háza*, *-hida*, *-pataka* stb. összetételéből származó nevek. VIZAUER hosszasan értekezik ezekről, de a magyar szakirodalom teljes mellőzésével. Elsősorban DRĂGANU alapján (1933: 38) e helynevek szerkezeti leírását adja, és elmagyarázza a román olvasóknak, hogy mit is jelentenek az összetételekben a *-falva*, *-háza*, *-hida* stb. szavak (VIZAUER 2012: 30–38). Az ilyen típusú helynevek két szempontból is különleges fontossággal bírnak. Egyrészt fontos kronológiai mutatók: a pusztá személynévből keletkezett helynevekhez viszonyítva későbbiek, csak a 12. század végén, a 13. század elején jelennek meg. VIZAUER gyűjtésében az ilyen típusú helynevek kizárólag a 14. századból valók. A csak román formában közölt és 1234-ből adatolt *Satul lui Endre* (magyarul *Endrefalva lenne*) kapcsán ráadásul egy olyan forrásra hivatkozik, mely nem az eredeti, hanem annak román fordítása, tehát nem fogadható el releváns adatnak (VIZAUER 2012: 79). Másrészt

ezek azok a magyar helynevek, melyek esetében már feltűnnek a román névadással keletkezett román helynévalakok is: Szolnok-Doboka vármegyében például *Domokosfalva* (1393: *Damunkusfalva*) rom. *Dămăcușeni* (KNIEZSA 2003: 135). VIZAUER három, a *Domokos* személynévből képzett nevű, mára eltűnt települést sorol fel, de ezt a Domokosfalvát, mely a mai napig létezik Máramaros megyében, és érdekes magyar nyelvsziget, nem említi (VIZAUER 2012: 94). Hasonló a helyzet a következő településnévvel: *Rugács-háza* (1325: *Rugachhaza*, a *Rugacs* személynévből), rom. *Rugășești* (ma Kolozs megye). A falu mai magyar neve *Felsőkosály*, de ez a névváltozat 1467-ben bukkan fel először (KNIEZSA 2003: 135). VIZAUERNél ez a helynév is hiányzik. Említettem már, hogy a románok a személynévekből az *-ești*, *-eni*, *-easa*, *-ani* képzők segítségével alkották meg a megfelelő helyneveket. Legtermékenyebb és a legrégebbi ezek közül az *-ești* képző volt, ami alapján PUȘCARIU azt állította, hogy ahol a leggyakoribbak az ilyen típusú román helynevek (Erdélyi-érchegység), ott maradt fenn az ókori romanizált lakosság (PUȘCARIU 1976: 347).

Ugyancsak e képző kapcsán a későbbiekben EMIL PETROVICI (1943) azzal az ötlettel állt elő, hogy az *-ești*-re végződő román helynevek régebbiek a nekik megfelelő magyar helyneveknél, mert ezeket a román helyneveket valójában a magyar kancellária írnokai magyarosították a *-falva*, *-háza* stb. utótagok hozzáadásával. Példaként a Máramarosban található *Hernicsháza* esetét hozza. A falu neve 1360-ban bukkan fel először *Hwrniachfalwa*, *Hernicshaza* alakban. A falu román neve, szabályos román névadással, *Hărnițești*; első adata 1773-ból való: *Hernicsești*. PETROVICI szerint a falu neve a román *Harnic* személynévből keletkezett (a *harnic* közszói jelentése: 'szorgalmas'). (A szláv eredetű *Harnic* és származékai – *Harnea*, *Hărnea* stb. – valóban előfordulnak mint román személynévek; vö. CONSTANTINESCU 1963: 293.) Ezek után PETROVICI azt állítja, hogy ha a helységet a magyarok nevezték volna el, akkor **Harnikfalva* vagy **Harnikháza* lenne az eredmény. De a falu nem kaphatta a magyar nevét a magyaroktól, mivel a környező falvakban nem laktak magyarok. PETROVICI következtetése: a falu magyar nevét a magyar kancellária írnokai alkották meg egy „nagyon egyszerű recept alapján: a román *-ești* képzőt a magyar *-falva* vagy *-háza* szavakkal helyettesítették. Erdély ún. magyar középkori helynévanyaga egyes vidékeken nem áll másból, mint írászta mellett, az írnokok által mesterségesen megalkotott helynevekből.” (PETROVICI 1943: 122–123; a régi magyar helynevek névadóiról l. még: HOFFMANN 2005.)

Meglepő komoly nyelvésztől ilyen zavaros eszmefuttatást olvasni. Egyetlen adat sincs ugyanis arról, hogy a települést valaha is a román *Harnic* személynév pusztán nominativusával nevezték volna el. Csak a *Hărnițești* alak fordul elő, amely szabályos román névadásra mutat. Nem látszik valószínűnek az, hogy létezett egy *Harnic* elnevezés is, amelyből a magyarok megalkothatták volna a **Harnikfalva* alakot. Ha a magyarok vették volna át a román elnevezést, akkor nem **Harnikfalva*, hanem **Harnicsești* volna az eredmény. Arra meg már szinte kár is szót vesztegetni, hogy a középkori erdélyi és magyarországi oklevél-kiállítók olyan komoly névtani ismeretekkel rendelkeztek volna, hogy meg tudták volna állapítani azt, hogy a román helynevekben az *-ești* végződés valójában a személynévhez járuló birtokos képző, amit ha elvonnak, megkapják a szótövet, és ahhoz hozzáillesztve a *-falva* vagy *-háza* szavakat, máris elkészül a helynév magyarosított alakja. A helynevekben még azok a személynévek is, melyeknek van latin megfelelőjük, sokkal több esetben fordulnak elő élőnyelvi alakban, mint a pusztán személynévlistákban: *Amburyustelke*, *Anduriashaza*, *Sandurhaza* stb. (vö. VIZAUER 2012: 76–77). Ez arra enged

következtetni, hogy az írnokok a helynevek esetében inkább törekedtek az élőnyelvi forma visszaadására, mint a személynevek esetében. Ezzel teljesen összhangban van az a tény is, hogy amint megjelennek a román képzésű helynevek, a forrásokban is nyomban feltűnnek a magyar elnevezés mellett. Hunyad megye: 1484: *Kabest ~ Căbești (Kaba-falwa)*, 1418: *Godinest ~ Godinești (Gedenfalwa)*; Krassó-Szörény megye: 1454: *Pogănest ~ Pogănești (Poganfalwa)*; Arad megye: 1441: *Jonest ~ Ionești (Iwanfalwa)* (KNEZSA 1943: 146). Az oklevelekben szereplő *Kabest*, *Godinest*, *Pogănest*, *Jonest* alakok azt bizonyítják, hogy az oklevelek lejegyzői sok esetben a román kiejtést adták vissza latin betűkkel és magyar helyesírással, ahelyett hogy a települések magyar neveit írták volna az oklevélbe. Igaz, az ilyen román alakú helynevek csak későn, a 15. századi oklevelekben bukkannak fel, és csak bizonyos területeken fordulnak elő: Hunyad, Arad és Krassó-Szörény megyén kívül csak Fogarasban, Aranyos-Torda nyugati szélén, valamint Biharban a Fekete-Körös felső völgyében. Sőt a 16. századtól már olyan román helynevek is vannak, melyeket a magyarok egyszerűen, minden változtatás nélkül át is vettek, amit az írnokok le is jegyeztek: *Lelesd ~ Lelești* (1588); *Foltest ~ Foltești* (1600); *Kolest ~ Colești* (1580), mindhárom Bihar megyéből (JAKÓ 1940: 242, 281, 290; KNEZSA 1943: 147). Vajon e vidékek neveit miért nem magyarosították az írnokok? – tehetnénk fel a kérdést PETROVICI logikáját követve. Vagy csak a 13–14. században magyarosítottak, a 15–16. században már nem? Felesleges ennyire túlbonyolítani a kérdést. Egész egyszerűen arról van szó, hogy a 13–14. században megjelentek a magyar helyneveknek a román helynévadási szokásoknak megfelelő román párhajai is. Ezt nevezte KNEZSA ISTVÁN párhuzamos helynévadásnak. És ez történt a PETROVICI által az írnokok helynév-magyarosítási szokását igazolandó felhozott *Hernicsfála* esetében is. A helynév alapjául szolgáló *Hernács* személynév egyébként ismeretlen eredetű, de nem kizárt, hogy köze lehet a szláv **harn* ('hálás') töre visszavezethető *Hărniș* román személynévhez (KNEZSA 1943: 237, CONSTANINESCU 1963: 293, SEBESTYÉN 2012: 56).

VIZAUER gyűjtéséből sajnos hiányzik *Hernicsfalva*, sőt a szerző az egész fent említett kérdéskört megkerüli. A román történeti névtan klasszikusának, EMIL PETROVICINAK még a nevét is hiába keressük a bibliográfiában. Nem tudom eldönteni, hogy VIZAUER milyen okból kerüli meg a kényes, de annál izgalmasabb helynévtörténeti kérdéseket. Így például a szentek neveiből alakult helynevek esetében sem teszi fel azt a kérdést, hogy miért csak a 13. századból van az első olyan helynév az általa vizsgált területen, amely szentnévből alakult ki. Vajon nem mond ez ellent a kutatócsoport másik könyvében hangoztatott azon kijelentésnek, hogy a *János*, *Péter*, *Miklós* személynévek abszolút elsőbbsége az ortodox bizánci névadási szokás bizonyítéka? Ha ugyanis a magyarok Erdélybe érkezése előtt ott már egy jól működő „bizánci onomasztikai rendszer” volt, és a szentek neveit előszeretettel használták személyek elnevezésére, akkor vajon miért kellett a 13. századig várni arra, hogy a helységek elnevezéseiben is feltűnjenek a szentek nevei? A választ már jó félszázada megadta KNEZSA ISTVÁN: ez a helynévtípus ugyanis a Kárpát-medencében jellegzetesen magyar sajátosság. A szláv népeknél eredetileg teljesen ismeretlen volt, igen ritka az erdélyi szászban is, a román lakta területeken meg szinte teljesen ismeretlen (KNEZSA 1943: 147). Ezt egyébként, anélkül hogy KNEZSÁRA hivatkozna, IORGU IORDAN is elismeri: „a katolikusoknál nagyon gyakori az, hogy egy-egy helységet valamely szent nevével neveznek el, de ez a helynévadási szokás az ortodoxoknál szinte egyáltalán nincs meg” (IORDAN 1963: 243). Erdélyben természetesen tucatjával vették át a románok ezeket a magyar helyneveket (*Dicsőszentmárton ~ Diciosânmartin*, *Szentandrás*

~ *Sântandreeș, Szent Miklós ~ Sânmiclăuș* stb.), de a Kárpátokon túli területeken egyetlen, szentnévből képzett helynevet sem sikerült kimutatni az eddigi román helynévgyűjtések alapján (IORDAN 1963, IONESCU 1984). Az pedig, hogy Erdélyben is csak a 13. században jelennek meg, teljes mértékben szinkronban van azzal, hogy a szentnevekből való helynévképzés az egész magyar nyelvterületen a 13–14. században élte fénykorát. (MEZŐ 1996, TÓTH V. 2012; l. még az *Onomastica Uralica* 8. számában megjelent tanulmányokat). Úgy vélem, hogy a Kárpát-medencei patrociniumi településneveknek az európai kontextusba ágyazott további kutatása, a román vonatkozások figyelembevételével, fontos feladat lenne.

6. A fentiek alapján az a véleményem, hogy kétségtől értékes munkát végeztek a román kollégák a tekintetben, hogy összegyűjtötték a 11–14. században Erdélyben (pontosabban az 1919 után Romániához csatolt volt magyarországi részekben: Erdélyben, a Bánságban, Máramarosban és Biharban) fellelhető személyneveket, illetve a személynevekből képzett helyneveket. A fentiekben ismertetett két könyvet haszonnal forgathatják nemcsak a magyar nyelvészek, hanem a történészek is. A névanyag vallási és etnikai vonatkozású következtetéseit illetően azonban óvatosságra intem az olvasót. Mindenesetre e két, történészek által írt kiadvány újabb kutatásokra ösztönözheti úgy a magyar, mint a román névtörténészeket, akik között remélhetőleg így további együttműködés, termékeny vita és párbeszéd alakul majd ki.

Hivatkozott irodalom

- BAKOS FERENC 1982. *A magyar szókészlet román elemeinek története*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1958/2013. *A magyar szókincs eredete*. Mesterművek 1. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- BENKŐ LORÁND 2002. *Az ómagyar nyelv tanúságtétele. Perújítás Dél-Erdély korai Árpád-kori történetéről*. Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 29. MTA Történettudományi Intézete, Budapest.
- BERRÁR JOLÁN 1952. *Női neveink 1400-ig*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 80. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- BORSA IVÁN 1962. III. Béla 1177. évi könyvalakú privilégiuma az aradi káptalan számára. *Levéltári Közlemények* 2: 205–217.
- CONSTANTINESCU, NICOLAE A. 1963. *Dicționar onomastic romînesc*. Editura Republicii Populare Romîne, București.
- CsnSz. = KÁZMÉR MIKLÓS 1993. *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- DIACONESCU, MARIUS szerk. 2012. *Izvoare de antroponimie și demografică istorică. Conscriptiile cetății Sătmărilor din 1569-1570*. Editura Mega, Cluj-Napoca.
- DINCĂ, ADINEL – HASAN, MIHAI – TURCUȘ, ȘERBAN – VIZAUER V. VICTOR 2011. *Antroponimia în Transilvania medievală (secolele XI-XIV)*. *Evaluare, statistică, evoluție, semnificații* 1–2. Editura Mega, Cluj-Napoca.
- Documenta Valachorum = FEKETE NAGY ANTAL – MAKKAI LÁSZLÓ kiad. 1941. *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*. Sárkány ny., Budapest.

- DRĂGANU, NICOLAE 1933. *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*. Academia Română, București.
- DRĂGANU, NICOLAE 1943. Ancienneté et expansion des Roumains d'après la toponymie l'onomastique et la langue. *Balkanica* 6: 423–463.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1983. *Árpád-kori kis személynévtár (1000–1300)*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FEHÉRTÓI KATALIN 2001. Csanád apja Doboka. A Gesta Hungarorum egy vitatott kérdése. *Magyar Nyelv* 97: 15–28.
- FEKETE NAGY ANTAL – BORSA IVÁN szerk. 1990. *A Balassa család levéltára 1193–1526*. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 18. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FNESZ.⁴ = KISS LAJOS 1998. *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- N. FODOR JÁNOS 2014. A történeti személynév-földrajz mint a nyelvföldrajz egyik kutatási területe I. A nyelvföldrajzi módszer a névtani kutatásokban. *Névtani Értesítő* 36: 23–41.
- GALAMBOS LÁSZLÓ 1942. *A szentírási eredetű személynévek a Váradi Regestrumban*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 64. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- GÁLDI, LADISLAS 1937. *Le romanisme Transdanubien*. Accademia d'Ungheria, Roma.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynévek*. Osiris Kiadó, Budapest.
- HERMAN, JOSEPH 1983. Le latin dans les provinces danubiennes de l'Empire romain. Problèmes et perspectives de la recherche. In: TEMPORINI, HILDEGARD – HAASE, WOLFGANG Hrsg., *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt* II. 29/2. de Gruyter, Berlin – New York. 1089–1109.
- HOFFMANN ISTVÁN 2003. *Magyar helynévkutatás 1958–2002*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 7. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2005. Régi helyneveink névadóinak kérdéséhez. *Névtani Értesítő* 27: 17–24.
- HOLLER LÁSZLÓ 2013. A veszprémi görög rítusú monostor alapító- és adománylevelének datálásáról és további kérdéseiről. Megjegyzések Szentgyörgyi Rudolf tanulmányához. *Magyar Nyelv* 109: 50–67.
- IONESCU, CRISTIAN 1984. Toponimie de origine antroponimică. *Studii și Cercetări de Lingvistică* 35: 198–202.
- IORDAN, IORGU 1963. *Toponimia românească*. Editura Academiei Republicii Populare Române, București.
- IORDAN, IORGU 1983. *Dicționar al numelor de familie românești*. Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- JAKÓ ZSIGMOND 1940. *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Sylverster Nyomda Rt., Budapest.
- KISS LAJOS 1996. A Kárpát-medence régi helynevei. *Magyar Nyelvőr* 120: 440–450.
- KNIEZSA ISTVÁN 1935. Pseudoromänen in Pannonien und in den Nordkarpathen. *Archivum Europae Centro Orientalis* 1: 97–220.
- KNIEZSA ISTVÁN 1943. Kelet-Magyarország helynevei. In: DEÉR JÓZSEF – GÁLDI LÁSZLÓ szerk., *Magyarok és románok* 1. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve 1943. Magyar Történettudományi Intézet, Budapest.
- KNIEZSA ISTVÁN 2003. A párhuzamos helynévadás. In: KNIEZSA ISTVÁN, *Helynév és családnév-vizsgálatok*. Lucidus Kiadó, Budapest. 115–185.
- KÓTA PÉTER 1997. *Középkori oklevelek Vas megyei levéltárakban I. Regeszták a vasvári káptalan levéltárának okleveleiről. (1130) 1212–1526*. Vas Megyei Levéltári Füzetek 8. Vas Megyei Levéltár, Szombathely.
- KRISTÓ GYULA 1976. *Szemponatok korai helyneveink történeti tipológiájához*. Acta Historica Szegediensis 55. József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, Szeged.
- KRISTÓ GYULA 1996. Hányan voltak a honfoglalók? *História* 2: 19–22.

- MADGEARU, ALEXANDRU 2001. *Românii în opera Notarului Anonim*. Bibliotheca Rerum Transilvaniae 27. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca.
- MAKKAI LÁSZLÓ 1979. Kristó Gyula: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. *Magyar Nyelvőr* 103: 107–116.
- MEZŐ ANDRÁS 1996. *A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század)*. METEM-Könyvek 15. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest.
- MITTERAUER, MICHAEL 1993. *Ahnen und Heilige. Namengebung in der europäische Geschichte*. Beck, München.
- PETROVICI, EMIL 1943. Toponimie ungurească în Transilvania medievală. *Transilvania* 2: 113–130.
- PUŞCARIU, SEXTIL 1976. *Limba română* 1. Editura Minerva, Bucureşti.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2012. *Máramaros megye helységneveinek etimológiai szótára*. Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza.
- SLÍZ MARIANN 2006. Az Anjou-kori személynevek kutatásának kérdései. *Névtani Értesítő* 28: 171–180.
- SLÍZ MARIANN 2011. *Személynévadás az Anjou-korban*. Históriaantik Könyvesház Kiadó, Budapest.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ 2003. *Langues parlées et langues écrites dans la Hongrie médiévale*. <http://elec.enc.sorbonne.fr/CID2003/solymosi> (2014. 04. 26.)
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2012. A veszprémvölgyi monostor görög nyelvű adománylevele – legelső hazai nyelvmemlékünk? *Magyar Nyelv* 108: 303–322, 385–399.
- TAMÁS LAJOS 1934. Nicolae Drăganu: Români în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei şi a onomasticii. *Századok* 68: 211–221.
- TAMÁS LAJOS 1935. *Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában*. MTA, Budapest.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk. 1967–1984. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- THALLÓCZY LAJOS 1915. *Jajcza (bánság, vár és város) története*. Magyarország melléktartományainak oklevéltára 4. MTA, Budapest.
- TÓTH ENDRE 1977. La survivance de la population Romaine en Pannonie. *Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis* 12: 89–123.
- TÓTH ENDRE 1987. Bemerkungen zur Kontinuität der römischen Provinzialbevölkerung in Transdanubien (Nordpannonien). In: HÄNSEL, BERNHARD Hrsg., *Die Völker Südosteuropas in 6 bis 8 Jahrhundert*. Südosteuropa Jahrbuch 17. Verlag Otto Sagner, München. 251–265.
- TÓTH ENDRE 2012. A veszprémi kolostor alapításáról és Imre herceg mennyasszonyáról. *Magyar Nyelv* 108: 327–330.
- TÓTH VALÉRIA 2012. Patrociniumi településnevek Európában. Egy nemzetközi kutatási program eredményei. *Magyar Nyelv* 108: 292–303.
- TREML LAJOS 1929. Legrégibb oláh kölcsönszavunk kormeghatározásához. *Magyar Nyelv* 25: 47–48.
- VIZAUER, V. VICTOR 2012. *Homo locum ornet... O introduce antropotoponimia din Transilvania secolelor XII–XIV*. Editura Mega, Cluj-Napoca.
- ZsO. = MÁLYUSZ ELEMÉR et al. szerk. 1951–2007. *Zsigmondkori oklevéltár* 1–10. MOL, Budapest.

NAGY LEVENTE

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

LEVENTE NAGY, Recent Romanian studies on the history of personal and place names in Transylvania

The paper formulates a few statements regarding the 11th to 14th-century personal and place names from the regions of Transylvania, Banat, Maramures and the Partium, and comments upon two, recently published works on the history of Romanian personal and place names. The aim of the volume by ADINEL DINCĂ, MIHAI HASAN, ȘERBAN TURCUȘ and VICTOR V. VIZAUER is to prove – based on the frequency of personal names occurring in 11th to 14th-century Transylvania – that name bearers of Romanian ethnicity comprised the majority of the population in the given era. The author of the second volume, VICTOR V. VIZAUER examines 12th to 14th-century Transylvanian settlement names derived from personal names. The paper makes several critical observations regarding the religious and ethnic conclusions drawn by VICTOR V. VIZAUER based on the name stock. The shortcomings of both volumes primarily spring from deficiencies in fully exploring their sources; and from ignoring the results of Romanian and Hungarian onomastic literature. The volumes, however, may stimulate both Hungarian and Romanian onomasticians and historians to carry out further research in the field.

Tulajdonnevek felismerése az Európai Média Monitor magyar moduljának fejlesztésében

1. Bevezetés. A Közös Kutatóközpont – Európa (European Joint Research Centre) által fejlesztett európai médiafigyelő (<http://emm.newsexplorer.eu>) világszerte több ezer hírportálról, 75 nyelvből automatikusan gyűjti, és különféle kategóriákba sorolja a híreket, a nap 24 órájában, tízpercenként frissítve, nyelvtechnológiai eszköztár használatával. A főmenüben láthatók a legtöbb portálon megjelent hírcsoportok, az ún. klaszterek. Minden, a vizsgált hírportálokon feltüntetett hírt automatikusan feldolgoznak, tartalmukra való tekintet nélkül.

Ha ugyanaz a hír több nyelven is megjelenik, szintén nyelvtechnológiai módszerekkel (pl. gépi fordítással) igyekeznek felismerni a hír azonosságát. Ennek köszönhető a rendszer egyik legizgalmasabb szolgáltatása: lehetőség ugyanazon hír különböző nyelveken közzétett változatainak az összehasonlítására. Ez tekinthető egyfajta korlátozott párhuzamos korpusz alapanyagának is. Azért korlátozott, mert maguk a hírek hosszabb távon nem elérhetők, nincsenek archiválva. Csupán az aktuálisan elérhető hírekből szemezgethetünk, ha alaposabban meg szeretnénk nézni, milyen hasonlóságok és különbségek vannak ugyanakkor a hírek akár azonos, akár különböző nyelvű változatai között.

A híreket a bennük szereplő földrajzi neveket használva a világtérképen is elhelyezi a rendszer. A gyakori személynevekről és fontosabb intézménynevekről is találunk össze-szítést, áttekinthetjük a személyek kapcsolatrendszerét, megnézhetjük, különféle nyelveken milyen írásmóddal szerepelt az adott név, és az egyes személyekről szóló legfrissebb híreket is megjeleníthetjük. A személyek által és a róluk mondott idézeteket is gyűjti a rendszer. Az EMM NewsExplorer oldalról, amely az előző napi fontosabb híreket foglalja össze, könnyedén átjuthatunk az EMM NewsBrief oldalra, amely az éppen aktuális az-napi híreket mutatja. Ennek az oldalnak az elején, grafikonon is megjelenítik, hogyan terjed és cseng le egy-egy hír az általuk vizsgált portálokon.

A kiemelt témakörökhöz tartozó híreket tematikus csoportokba sorolva is áttekinthetjük: például bűnözés, terrorizmus, emberek által okozott katasztrófák, konfliktusok. Ha témakörökre keresünk, nem csupán az aznapi, hanem a témakörhöz tartozó korábbi hírekbe is belenézhetünk. Beállíthatjuk, mely országról szóló híreket szeretnénk látni, és azt is, hogy milyen nyelvű hírekre vagyunk kíváncsiak. A teljes rendszert, amelynek első, még jóval kevesebb nyelvre alkalmazott változatát 2002-ben kezdték üzemeltetni, STEINBERGER ismerteti szerzőtársaival (2009).

A magyar nyelvű változat kidolgozásához elsősorban magam készítettem el a szükséges forrásanyagokat, és ellenőriztem a tesztek eredményeit. A különféle listák összeállításához PINTÉR TIBOR és SIMON ESZTER szolgáltatott alapanyagot, a munkát irányítója a Nyelvtudományi Intézet részéről VÁRADI TAMÁS. Annak érdekében, hogy a szolgáltatások a magyar nyelvre is működjenek, mindenekelőtt javaslatot tettem a figyelembe vevendő magyar nyelvű hírportálokra. Így a legolvasottabb hazai hírportálokon túlmenően regionális és határon túli portálokat is feldolgoz a rendszer. Mivel emberi beavatkozás

nélkül, különféle politikai beállítottságú portálokról gyűlnek a hírek, nyugodt lelkiismerettel állíthatjuk, hogy a legkevésbé elfogult hírforrás, amelynek külön előnye, hogy hírdetések nem szerepelnek benne. A magyar nyelv beillesztése a rendszerbe gazdag morfológiája miatt jelentett fokozott kihívást. A problémákról és megoldásukról részleteiben több tanulmány is beszámolt (STEINBERGER et al. 2013, PAJZS 2014, PAJZS et al. 2014). A magyar modul 2013 óta működik. Általánosságban a tulajdonnevek automatikus felismerésének problémáival és megoldásuk lehetőségeivel részletesen SIMON ESZTER foglalkozott PhD-értékezésében (2013).

2. A személynevek felismerése. A NewsExplorer számára fejlesztett többnyelvű személynév-felismerő rendszer az alábbi segédanyagokat használja, amelyeket nyelvenként egyesével készítenek el (a magyar változat saját munkám): titulusok (*őfelsége, úr, asszony* stb.), kiemelt pozíciók (*miniszterelnök, kormányzó* stb.), foglalkozások (*festőművész, sebész, biológus* stb.) népevek (*finn, francia, magyar, baszk* stb.) listája. Ezek segítenek az olyan szerkezet felismerésében, mint *Manuel Valls francia miniszterelnök; dr. Jari Louhelainen finn biológus; Wilhem von Humboldt német filozófus; Kelemen Attila erdélyi újságíró*. A rendszer által korábban nem ismert, legalább két elemből álló egységeket (egymást követő, nagybetűvel kezdődő szavakat) akkor értelmezik személynévként, ha az utolsó elem egy magyar keresztnév, akár toldalékolt formában, és a fenti listák valamelyikéből legalább egy elem szerepel közvetlenül a névként értelmezhető elem mellett. Így az alábbi példamondatrészletből Vámos Tibor nevét nem ismeri fel személynévként, a többit igen: *vendége lesz mások mellett Ungvári Tamás professzor, Vámos Tibor és Csányi Vilmos akadémikus, Bodor Pál író-újságíró*. Ha azonban egy másik hírben (vagy akár ugyanennek a hírnek egy másik portálon eltérően megfogalmazott változatában) feltűnik a *Vámos Tibor akadémikus* szerkezet, akkor az ő neve is felkerül az ismert személyek listájára, és egy újabb, hasonló mondat szerkezetben már az *akadémikus* szó szerepeltetése nélkül is felismeri a rendszer.

A magyar nyelvű modul számára a személynevek felismertetéséhez a fenti listák elkészítésén túlmenően a következőkre kellett figyelemmel lennünk:

a) A nemzetközi személynevek előfordulhatnak a magyar hírekben keresztnév vagy egyénnev + vezetéknév, illetve vezetéknév + keresztnév vagy egyénnev formában is, sőt gyakran csak a vezetéknév szerepel. Ráadásul a változatosságra törekvés jegyében egy híren belül sokszor hol a teljes nevet, hol csak a vezetéknévet, esetenként csak a keresztnévet vagy egyénnevet használják. Nők esetében még többféleképpen hivatkoznak akár egy híren belül ugyanarra a személyre: a hivatalos *Hillary Clinton* formán kívül előfordulhat a *Mrs.* vagy *Ms. Clinton*, sőt a *Clintonné* változat is, de még a pusztán *Hillary* sem kizárt. A jelenleg megvalósított változat magyar szövegekben a fenti példákból csak a *Hillary Clinton* változatot ismeri fel, mivel a tesztelések közben úgy találtuk, túl sok félreértést okozhat a különböző változatok kezelésének a kísérlete. A változatosság több problémát is okozhat az EMM rendszer számára, hiszen egyebek között arra törekszenek, hogy nyilvántartsák, ugyanaz a személy hányszor és hol szerepelt a hírekben, továbbá milyen idézetek köthetők a nevéhez.

b) A nemzetközi nevek egy része a magyar toldalékok előtt megváltozik (*Obamá, Ronaldóról*).

c) A nemzetközi neveket esetenként átírjuk a magyar helyesírásnak megfelelően, de ugyanaz a név másik hírben esetleg szerepelhet más formában is (pl. *Putyin* ~ *Putin*, *Dobrovolszkij* ~ *Dobrovoslki*).

d) A foglalkozásnevek, titulusok stb. listájában szereplő szótövek is változhatnak toldalékolt formájukban (*szakáccsal*, *őfelségét*).

A felsorolt nehézségek ellenére a rendszer jól azonosítja az egyes személynevek különféle nyelveken írt különböző változatait (pl. *Angela Merkel*, *Frau Merkel*, *Angela Merckel*, *Chancellor Merkel*, *Angela Dorothea Merkel*, *Niemiec Angela Merkel*, *Angela Merkelová* stb.) A magyar hírekben a toldalékolt nevek helyes felismerését többféleképpen teszteltük. A nehézséget főként az okozza, hogy az EMM rendszerbe lehetőleg nem kívánunk beilleszteni nyelvfüggő elemeket, így a létező magyar morfológiai elemzők egyikét sem szerettük volna használni. Megadtuk a leggyakoribb névszói toldalékok listáját, ezután kipróbáltuk, mi történik, ha ezeket automatikusan levágják azokról az elemekről, amelyeket személynévnek vélték annak alapján, hogy nagybetűvel kezdődött, és mellette volt a felsorolt elemek valamelyike (titulus, foglalkozás, beosztás). Ezzel a módszerrel azonban a *Gordon* keresztnévből levágták az *-on* feltételezett toldalékot, a *Csaba* névből a feltételezett *-ba* toldalékot, vagy akár *Borisz Paszternak* nevéből a *-nak* feltételezett toldalékot. Ezután teszteltük, mi történik, ha nem vágják le a toldaléknak tűnő elemeket. Az ellenőrzésnél úgy láttuk, lényegesen megnyugtatóbb az eredmény, mivel az igazán fontos, gyakran előforduló személynevek általában toldalék nélkül szerepelnek a szövegben: egyrészt azért, mert azokat a személyeket jelölik, akik mondanak, csinálnak valami említésre méltót, ezért többnyire alanyesetben van a nevük, másrészt azért, mert ha a név mellett szerepel a foglalkozásukat vagy pozíciójukat jelölő szó, az esetleges toldalék ez utóbbira kerül. Így az esetek több mint 98%-ában toldalék nélkül szerepelnek a gyakori nevek a hírekben. A tesztelés során azt is megállapítottuk, mely toldalékok fordulnak elő leggyakrabban a személynevek után: a *-t*, a *-nak* és a *-val*, a toldalékolt alakok 68%-ában. A rendszer végleges változata már csak a gyakori toldalékokat vágja le az ismert nevekről.

A tulajdonnév-felismerés pontosításához átadtunk egy ún. stopword listát is: ezek azok a kötőszavak, határozók, amelyek gyakran fordulnak elő mondat elején, így nagybetűvel kezdődnek, és a program számára személynév elemének tűnhetnek (*Bár*, *Ezért*, *Ha*, *Mi*, *Mit*, *Most*, *Mindeközben* stb.). Ezeket így már nem tekinti név elemének a program. Természetesen ez is okozhat félreértelmiséket: például *Mit Romney* neve megcsonkulhat. Az ilyen típusú félreértelmzés részben elkerülhető, ha előbb azt nézik meg, a feltételezett személynév előfordul-e a már ismert személynevek között, és csak akkor használják a stopword listát, ha a személynévnek tűnő elem nem fordul elő az ismert nevek listájában. Mivel az aktuális hírekből gyűlnek a személynévlisták, történelmi személyek csak akkor kerülnek fel a listára, ha az elmúlt időszak híreiben szerepeltek. Ilyen módon azonban elvileg kitalált személyek nevei is felkerülhetnek a listára.

3. Földrajzi nevek felismerése. Az EMM földrajzi névi adatbázisát több adatbázisból állították össze. Ezek egyike a KNAB többnyelvű adatbázisa (http://www.eki.ee/knab/p_mm_en.htm), amely az egyes földrajzi nevek különböző nyelvű változatait tartalmazza (*Venice* ~ *Venise* ~ *Venedig*, *Constantinapol* ~ *Istanbul*). Az EMM adatbázis összeállításának részleteiről POLIQUEN et al. (2006) számol be. Az adatbázis első mezője a megnevezett hely, helység, járás, megye, ország, víz, hegy, tájegység földrajzi koordinátáit

tartalmazza, a második mező azt az információt, hogy milyen jellegű földrajz névről van szó (ország, nagyváros, kisebb település stb.), a következő mező tartalmazza a hely angol nevét, majd ezt követik a különböző nyelvű és írásmódú változatok. Egyebek közt határon túli nevek magyar változatait is tartalmazza az adatbázis (*Brezno*, *Breznó*), a teljesség igénye nélkül. Ahol hiányt észleltem, kiegészítettem a sort a nemzetközi nevek magyar változataival (*Wien* ~ *Bécs*, *Being* ~ *Peking*, *Venice* ~ *Velence*, *Brussels* ~ *Brüsszel*) és a toldalékok előtt előforduló töv változatokkal (*Velencé-*, *Ausztriá-*). Egyes neveknél számos változatot tüntettem fel: *Malta Island* | *Malta Island%* | *Málta szigete* | *Málta sziget%* | *Málta-szigete* | *Málta-szigeté%* | *Málta* | *Máltá%*. A % jel itt azt jelöli, hogy a nevet követheti valamilyen toldalék, a | jel pedig az egyes változatokat különíti el. Így a toldalékolt földrajzi nevek is felismerhetők. Tapasztalatunk szerint a feldolgozott hírekben a földrajzi nevek 40%-a toldalékolt formában fordult elő. Cseppet sem meglepő módon az elsöprően gyakran – a toldalékolt alakok több mint 70%-ában – használt toldalék a *-ban* és az *-on* volt.

A program a helyesen felismert földrajzi nevek alapján tudja elhelyezni a világtérképen az egyes híreket. Előfordulnak azért az automatikus eljárásból adódó mulatságos félreértések is: például a *Gabonasiló* szót tartalmazó hírt Gabon államhoz rendelte a program, a *Drámai* szót tartalmazót pedig Indiába, ahol *Dráma* nevű helységet talált. A hasonló, gyakrabban előforduló hibákra lehetőséget adó magyar szavakat egy ún. geo-stopword listába gyűjtöttük; ezt használva a program már lényegesen kevesebb, mindössze 3%-nyi hibával helyezte el a híreket a világtérképen.

4. Intézménynév, egyéb tulajdonnév. A fontosabb nyelvekre már kidolgozták az intézmények, szervezetek stb. neveinek az automatikus felismerését is, így az angol változatban szerepel például a *United Nations*, *NATO*, *Pentagon*, *Amnesty International*, és megtekinthetjük az ezekkel az intézményekkel leggyakrabban együtt emlegetett személyek neveit is. A magyar cikkekben a rendszer a már ismert nemzetközi intézmények neveit azonosítja természetesen a legkönnyebben, de már felismeri a *Magyar Labdarúgó Szövetség* vagy a *Magyar Nemzet* napilap nevét is, és természetesen – az angol intézménynevekhez hasonlóan – meg tudja mutatni a hozzájuk leggyakrabban kapcsolódó, felismert személyneveket is. A szélesebb körű magyar intézménynév-felismeréshez szolgáltatunk ugyan segédanyagokat (oktatási intézmények, színházak, egyházak, könyvtárak, civil szervezetek stb. aktuális listái), ezek beillesztését a rendszerbe azonban későbbre halasztották, mivel már a jelenlegi soknyelvű változat is nagy kihívást jelent a rendszer üzembiztos működése szempontjából.

5. A Média Monitor egyéves működése utáni tapasztalatok összegzése. A 2012. december – 2013. augusztus között eltelt időszakban több mint 100 000 személynevet ismert fel a rendszer; ezeknek kevesebb mint 10%-a volt toldalékolt formában. A leggyakrabban előforduló személyneveknek mindössze 1,8%-a volt toldalékolt, így az EMM előző napi híreket összesítő listáján, ahol a leggyakrabban említett neveket tüntetik fel, csak elvétve fordul elő toldalékolt név.

A különböző tulajdonnévlisták kiértékelésének melléktermékeként toldalékstatisztika is készült. Ezek alapján megfontolásra érdemesnek tűnt, hogy csupán a leggyakoribb toldalékok felismerését célozzuk meg. Míg a személyneveknél a *-t* tárgyrag különböző alakjai, valamint a *-nak* és a *-val* ragok fordultak elő leggyakrabban, addig a földrajzi

neveknél főként a *-bAn* és az *-On* toldalékok alakváltozatai szerepeltek. A személynevekhez rendelt felismert idézetek száma átlagosan naponta 20. Összességében elmondható, hogy az EMM magyar modulja működőképes.

Hivatkozott irodalom

- PAJZS JÚLIA 2014. Az Európai Médiafigyelő (EMM) magyar változata. In: TANÁCS ATTILA – VARGA VIKTOR – VINCZE VERONIKA szerk., *MSZNY 2014. X. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia (Szeged, 2014. január 16–17)*. Szegedi Tudományegyetem Informatikai Tanszékcsoport, Szeged. 259–268.
- PAJZS, JÚLIA – STEINBERGER, RALF – MAUD, EHRMANN – MOHAMED, EBRAHIM – DELLA ROCCA, LEONIDA – BUCCI, STEFANO – SIMON, ESZTER – VÁRADI, TAMÁS 2014. Media Monitoring and Information Extraction for the Highly Inflected Agglutinative Language Hungarian. In: CALZOLARI, NIKOLETTA – CHOUKRI, KHALID – DECKLERCK, THIERRY – LOFTSSON, HRAFN – MAEGAARD, BENTE – MARIANI, JOSEPH – MORENO, ASUNCIÓN – ODIJK, JAN – PIPERIDIS, STELIOS eds., *LREC 2014. Proceedings of the Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation*. European Language Resources Association (ELRA), Reykjavik, Iceland. 2049–2056.
- POLIQUEN, BRUNO – KIMLER, MARCO – STEINBERGER, RALF – IGNAT, CAMELIA – OELLINGER, TAMARA – BLACKLER, KEN – FUART, FLAVIO – ZAGHOUANI, WAJDA – WIDIGER, ANNA – FORSLUND, ANN-CHARLOTTE – BEST, CLIVE 2006. Geocoding multilingual texts: Recognition, Disambiguation and Visualisation. In: CALZOLARI, NICOLETTA – CHOUKRI, KHALID – MAEGAARD, BENTE – MARIANI, JOSEPH – ODIJK, JAN – TAPIAS, DANIEL eds., *Proceedings of the 5th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'2006 Genoa, Italy, 24-26 May 2006)*. 53–58.
- SIMON ESZTER 2013. *Approaches to Hungarian Named Entity Recognition*. Doktori (PhD) értekezés. Budapesti Műszaki Egyetem, Budapest. http://www.omikk.bme.hu/collections/phd/Termesztudomanyi_Kar/2013/Simon_Eszter/ertekezes.pdf (2015. 12. 01.)
- STEINBERGER, RALF – POLIQUEN, BRUNO – VAN DER GOOT, ERIK 2009. An Introduction to the Europe Media Monitor Family of Applications. In: GEY, FREDRIC – KANDO, NORIKO – KARGLEN, JUSSI eds., *Information Access in a Multilingual World. Proceedings of the SIGIR 2009 Workshop (SIGIR-CLIR'2009)*. Boston, USA. 1–8.
- STEINBERGER, RALF – EHRMANN, MAUD – MOHAMED, EBRAHIM – STEINBERGER, JOSEF – TURCHI, MARCO 2013. Multilingual Media Monitoring and Text Analysis – Challenges for Highly Inflected Languages. In: HABERNAL, IVAN – MATOUŠEK, VÁCLAV eds., *Text, Speech and Dialogue. 16th International Conference, TSD 2013, Pilsen, Czech Republic, September 1-5, 2013. Proceedings*. Lecture Notes in Artificial Intelligence 8082. Springer-Verlag, Berlin–Heidelberg. 22–33.

PAJZS JÚLIA
MTA Nyelvtudományi Intézet

JÚLIA PAJZS, Recognition of proper names in the development of the Hungarian module of the European Media Monitor

The European Media Monitor (<http://emm.newsbrief.eu>) developed by the European Joint Research Centre collects and categorizes news items automatically from several thousands of news sites all over the world, 24 hours a day, updating every 10 minutes, using the tools and techniques

of language technology. The full range of the service has been fitted for use in Hungarian. News items of international relevance are available in all languages involved in the project. This paper presents the attempts and achievements concerning the recognition of Hungarian proper names and the treatment of their suffixed forms within the European Media Monitor system.

Névtan, fordítás és terminológia

Egy kerekasztal-beszélgetés tanulságai

1. 2014. szeptember 17-én a Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke és Terminológiai Kutatócsoportja, az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaság a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karán Névtan, fordítás és terminológia címmel workshopot rendezett. A Névtan és terminológia című sorozat harmadik konferenciáján előadást tartott VERMES ALBERT PÉTER, SOHÁR ANIKÓ, FÜZESSY TAMÁS, KUSTÁR ZOLTÁN és GERCSÁK GÁBOR. (Az elhangzott előadások anyagának többségét a Névtani Értesítő jelen száma teszi közzé.) A konferencia kerekasztal-beszélgetéssel zárult, melynek anyagát alább adjuk közre. A beszélgetés meghívott résztvevői: DEMECZKY JENŐ, az IBM Magyarország Kft. terminológusa, lektora; IMRI LÁSZLÓ szinkron dramaturg; FARKAS TAMÁS, az ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékének munkatársa és LACZKÓ KRISZTINA, az ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszékének oktatója voltak. A beszélgetés moderátora BÖLCSKEI ANDREA, a Károli Gáspár Református Egyetem BTK Nyelvtudományi Tanszékének a munkatársa volt. A kerekasztal-beszélgetés négy főbb kérdés köré csoportosult.

2. Az első kérdés úgy szólt, hogy milyen gyakorlati nehézségek, értelmezésbeli problémák, jogi, illetve egyéb kérdések merülnek fel a tulajdonnevek egyes típusainak fordításaival kapcsolatban a mindennapi munka során. DEMECZKY JENŐ elmondása szerint a kérdést nagyon egyszerűen meg lehetne közelíteni, miszerint tulajdonneveket nem fordítunk. A megvizsgált, több mint egymillió terminust tartalmazó informatikai szaknyelvi adatbázisából több olyan lefordított tulajdonnévre hivatkozott, melyeknél egyértelműen a nemzeti megfelelőt várta a fordításban. Megemlítette továbbá azt a különleges szótárat, amely az e szakmában használt, nem fordítható tulajdonneveket tartalmazza: ezek első helyre kerülnek a fordítást segítő listában. Amennyiben e tulajdonnevek a fordítás során megjelennek, a program felhívja a figyelmet ezek forrásnyelvi alakban való megőrzésére. Kiemelte közülük a nem fordítandó, szabadalmazott, védjeggyel ellátott tulajdonneveket, így a termékneveket is, melyeket kötelezően meg kell tartani eredeti formájukban.

IMRI LÁSZLÓ arra hívta fel a figyelmet, hogy a filmfordításoknál elsősorban a beszélő nevek fordítása okoz gyakorlati nehézséget. Példaként említette a rajzfilmsorozatokban megjelenő szójátékokat, így az általuk javasolt *Hahotamás* alakot, amely a filmben végül *Hahotoma* formában szerepelt. Kételyeit fejezte ki a változtatás magyarázatát illetően: az egyik lehetséges oknak a *Hahotoma* névnek az eredeti, japán közegbe való megfelelőbb illeszkedését tartotta. Hozzáfűzte, hogy a fordítók és a stúdió közötti párbeszéd csekély a szövegkönyv leadását követően, ezért a fordítók utólag csak találgatni tudják a nevek esetleges megváltoztatásának az okait. Gyakorlati nehézségként nevezte meg azt az esetet, amikor a film egy könyv adaptációjaként készül, mivel előfordulhat, hogy egy műnek több magyar fordítása is ismeretes. Ilyen az Alice Csodaországban, amelyben *Cheshire*

Cat, a folyton vigyorgó macska kapcsán felmerült a kérdés, hogy a Kosztolányi-féle *fa-kutya* formában jelenjen-e meg, habár ez ellentmond a karakterének. Egy másik példaként említi a Dallas című filmsorozatról vett *Sue Ellen > Samantha* nevének alakulását, melynek megváltoztatásában – amennyiben nem városi legendáról van csupán szó – politikai szempont játszhatott közre, féltek ugyanis, hogy az angol eredeti nemkívánatos konnotációkat kelthet a nézőkben (*Sue Ellen*: „SZU ellen”).

FARKAS TAMÁS hangsúlyozta, hogy a fordítás és különösen a nevek fordítása esetében nyelvi, kulturális és a világról való tudásunk alapján lehet e műveletet elvégezni. Ezt a tudást egyrészt a célnyelvi, másrészt a forrásnyelvi közönség oldaláról hordoznia kell a jó szövegnek. Egy másik alapvető problémakörként említette a tulajdonnevek gazdag jelentésszerkezetéből fakadó sajátosságokat. Bizonyos kommunikációs funkciókban, kontextusokban az egyik vagy másik jelentéssík hangsúlyosabb; sok esetben pedig többnek lenne egyszerre szerepe. Mindezt a fordítás az optimális hasonlóság szempontját érvényesítve tudja csak megoldani. A *Vencel tér : Tiananmen tér : Leicester Square* példák is jelzik: nincsenek egyértelmű szabályok arra, hogy miként fordíthatunk. Ugyanakkor bizonyos szempontok vannak, csak ezek is szerteágazóak, és számos típusba sorolhatóak. Ha a fordítást a folyamat felől közelítjük meg, akkor a fordító elsődleges feladata azonosítani a névforma tulajdonnévi vagy közszói voltát. Ugyan nincsen éles átmenet a két kategória között, valamiféle különbséget mégis láthatunk a tulajdonnév és a közszó fordítása között. Például ha az angol *Saxon* szóban nem ismerjük fel a ’szász’ népvét, az egy történelmi regény vagy film szövegében zavart idézhet elő.

LACZKÓ KRISZTINA elmondása szerint speciális fordítói munkát végez: magyarról fordít magyarra, például informatikai szakmai szövegeket stilizál olvasószerkesztőként. Alapvető problémaként említette e szövegek hosszú, akár több ezer oldalas terjedelmét. Elmondása alapján lefordításuk annyi időt venne igénybe, hogy addigra már egy új program tesztelése folyna; éppen ezért a Windows programok ipari fordításban készülnek. Visszatért a DEMECZKY JENŐ hozzászólásában hallott fordításegítők működésére, azok lényeges szerepére. Ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy a fordításegítők elég stabil működése ellenére a szövegen dolgozó 17-18 fordító munkáját mind a terminológia, mind a tulajdonnevek szempontjából szükséges egybeolvasni, lektorálni. FARKAS TAMÁSHoz csatlakozva kiemelte az egyes nyelvekhez kapcsolódó szociokulturális háttér, melyet egy fordítónak szem előtt kell tartania. A tulajdonnevek fajtáira vonatkozóan azok komplexitására utalt; a kontinuumjelleg, a tulajdonnevek és a közszók közötti átmenetet jól tükrözik például a helyesírási szabályzatban is szereplő hónapnevek (ezeket a magyarban közszóként, az angolban tulajdonnévként kezelik).

3. A második kérdés a szakmaspecifikus nehézségekre, illetve az előálló problémák kezelésére vonatkozott. DEMECZKY JENŐ a különböző szervezetek neveinek fordítása kapcsán megállapította, hogy a tulajdonnevek fordítása vagy nem fordítása igen összetett kérdés. A programok neveinek lefordítása kapcsán kiemelte a célközönség háttérismerteinek a fontosságát, amelyet a fordítónak figyelembe kell vennie. Szakmaspecifikus nehézségként hivatkozott a nem bejegyzett, ipari védjeggyel ellátott terméknevekre, melyek esetében a fordítónak a kérdéses szoftver típusát tekintetbe véve mérlegelnie kell, hogy fordít-e vagy sem. A főleg szakemberek által használt, céges szoftverek esetében az eredeti névformák megtartása a jellemző. Azoknál azonban, amelyeket például Kínában nem ismernek, ismét dönteni kell a lefordíthatóságról.

IMRI LÁSZLÓ gyakori nehézségként tekint a szájmozgásnak és a szótagszámnak az összehangolására; elmondása alapján a kérdéses esetekben a megrendelő vagy a szinkronstúdió dönt, és csak ritkán a fordító. A kiejtéssel kapcsolatos kérdések is nehezítik a munkájukat, erre idézte a magyar hangulatszónak is megfelelő japán *Nana* nevet.

FARKAS TAMÁS a tulajdonnevek azonosításának a problémájára hozta példaként a Trónok harca világából ismert két szereplő, *Robb Stark* és *Havas John* nevét. Származásuk ismeretében – az előbbi egy főúri család sarja, az utóbbi törvénytelen gyermek – különböző műveletet használ a regény fordítója. A fordítói munka során a típus ismerete mellett a név jelöltjével is tisztában kell lennünk. Így *Vak János király* a magyar ismeretanyagunkban *Luxemburgi János*; míg egy cseh regényben szereplő *Nagy Károly* nem a frank uralkodóra, hanem az általunk *Luxemburgi IV. Károly*-ként ismert királyra utal. Tágabb problémakört alkotnak azok az esetek, amikor a magyar kultúrkörben mélyebben gyökerező nevek fordításaival találkozunk. A Szulejmán című török sorozatból vett *Lady Viktória* névkiegészítője az adott korszak magyar vagy legalábbis közép-európai névviselői közegebe nem illik bele. Ilyen esetekben fölmerül, hogy helyettesítsük-e a nevet valamilyen más, a mi névkompetenciánkat kevésbé sértő alakkal. Egy további kérdéskör, mely forgalmazói szempontokat is felvet, a filmcímekhez kapcsolódik, melyek fordítása félrevezető is lehet a megcélzandó nézőközönség szempontjából.

LACZKÓ KRISZTINA felhívta a figyelmet, hogy a helyesírási szabályzat, bár a helyesírással foglalkozik önmagában, az idegen vagy magyar írásmód kérdéskörét is tárgyalja. A fordítást befolyásoló, lényeges szempontok közt nevezte meg a szövegtípus ismeretét, a résztvevői szerepviszonyok felmérését, a nyelvi kontextust és a témát. A beszélő nevek vonatkozóan megállapította, hogy azok többnyire absztraktabb környezetben szerepelnek; ilyenkor érdemes olyan megfelelőt keresni, amely stílusban is visszaadja az eredeti névformát. Hangsúlyozta, hogy az egyes névtípusok fordítása vagy megtartása sok szempontú problémakör, melyet a szövegtani kritériumok szerint lehet tudatosítani.

4. A harmadik kérdés arra irányult, hogy miként lehetne minél jobban megelőzni a hasonló problémák jelentkezését az egyes szakterületeken. IMRI LÁSZLÓ a hosszabb filmsorozatok fordítása során az előforduló nevek pontos listázását emelte ki. Előfordulhat ugyanis, mint az a Trónok harca regénysorozat kapcsán történt, hogy ugyanazt a személyt vagy helyet jelölő tulajdonnevek az egyes kötetekben más formákban szerepelnek.

LACZKÓ KRISZTINA szerint a fordítás során különösen fontos mérlegelni, hogy kinek szól az adott mű, és mennyire tudja majd a befogadó azonosítani az adott nevet. A név megfelelő stílusban és kontextuális illeszkedése szintén támogatja a könnyebb azonosíthatóságot. A *Marrakesh* helynéven keresztül mutatta be, hogy az angol átírás a név azonosíthatósága szempontjából célravezetőbb lehetett, mint a magyar *Marrákes* választása. Felhívta a figyelmet arra, hogy a fordítói kérdéskör mögött ott vannak a tulajdonnevek és a szövegek mögötti partitúramodellek; e kettőt kell korrelációba hozni a sikeres fordításhoz.

5. A negyedik kérdés úgy szólt, hogy vannak-e sajátos nehézségek a magyar tulajdonnevek idegen nyelvekre fordításában, és ha igen, ezek miként oldhatók meg.

LACZKÓ KRISZTINA egy nemzetközi konferencián kivetített, magyar nyelvű bibliográfiára és annak szögletes zárójelben közölt angol fordítására hivatkozott, kiemelve a címek fordításának a nehézségeit. Hozzáfűzte, hogy sok esetben az adott név névként való

azonosítása, adott névtípusba tartozásának a felismerése a lényeg. Példaként idézte a *Mai Manó Ház* intézménynévnek egy közelmúltban megjelent útikönyvben szereplő szó szerinti angol fordítását: a fordító nem ismerte fel, hogy a *Mai Manó* személynév.

FARKAS TAMÁS elmondta, hogy bármely két nyelv, illetve kultúra közötti fordításnál fennállnak a nevek fordításával kapcsolatos problémák, csak talán magyar szempontból jobban érzékeljük ezeket. Példaként említette Örkény István Egy magyar író dedikációi című rövid, elképzelt dedikációkból álló egypercesének címzettjeit és aláírásait. A *Bia-torbágyi Blumfeld Móric* vagy *Tá. Dé. Vé.; Ella, Bella, Karolina, Cucus* típusú neveket nagyon nehéz a fordításban visszaadni. A magyarra való fordítás konkrét nehézségei között kiemelte ékezetes betűinket és a névsorrend kérdését. A sajátos magyar asszonynevképző fordítási problémájára FARKAS TAMÁS mellett DEMECZKY JENŐ is felhívta a figyelmet. BÖLCSKEI ANDREA hozzáfűzte, hogy érdemes az ilyen típusú neveket a jelentés oldaláról megközelíteni: derüljön ki a lefordított névről, hogy férjezett nőt jelöl.

6. A konferenciát és a kerekasztal-beszélgetést követő zárszóban FARKAS TAMÁS a „Mindent fordítunk és mindenki fordít” klasszikust idézte, melyet kiegészített „a rendszerint nagyon rövid határidővel” gondolattal. Az utóbbit az egyik alapproblémaként nevezte meg a rengeteg más szempont mellett, amelyek között valahogyan boldogulni kell a tényleges fordítói munka során. Utalt arra a konferencián többször is említett közvélekedésre, hogy „tulajdonnév az, amit nem fordítunk”. Alapvetően két tudományterület érinti e kérdéskört: a névtan és a fordítástudomány; e konferencián a műszaki területek terminológiája is megerősítette e megközelítést, ugyanakkor az elhangzott példák és nehézségek a kérdéskör összetettségéről, problematikus voltáról adtak számot.

HAJDÚ ANNA
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

ANNA HAJDÚ, *Onomastics, translation and terminology. The conclusions of a round-table discussion*

The paper presents the most important ideas debated at a round-table discussion in a workshop held on 17th September 2014 entitled *Onomastics, translation and terminology*. The participants invited into the discussion were Jenő Demeczky terminologist (IMB Hungary Ltd.); László Imri dubbing editor; Tamás Farkas and Krisztina Laczkó linguists (ELTE BTK); the event was moderated by Andrea Bölcskei (KRE BTK). The four topics examined included: (i) what are the practical difficulties, possible problems in interpretation, legal questions, etc. arising in connection with the translation of the distinct types of proper names in everyday work; (ii) what the profession-specific problems of the field are and how they are managed by the representatives of the different professions; (iii) how the appearance of such problems can be avoided effectively in each concerned profession; (iv) how can problems connected to the translation of Hungarian proper names into foreign languages be solved.

A doktori iskolákban megvédett névtani témájú disszertációk 2014-ben

KOZMA JUDIT, Tulajdonnevek helyesírása a csillagászati és az űrtani szaknyelvben

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar nyelvtudomány. Budapest, 2013. 243 lap
Témavezető: LACZKÓ KRISZTINA. Opponensek: FERCSIK ERZSÉBET, SZABADOS LÁSZLÓ
Védés: 2014. február 7.

1. A dolgozat célja és indokoltsága. Bár a csillagászokat évtizedek óta foglalkoztatja a helyesírás rendezésének ügye, átfogó helyesírási szabályzatuk még nem készült. A részletes szabályozásra vonatkozó kérést többször is elutasították az illetékes bizottságok az az indoklással, hogy a csillagászati elnevezésekre a földrajzi nevek írásának szabályai alkalmazhatók. A dolgozatban szeretném felhívni a figyelmet a csillagászati és az űrtani szaknyelvi helyesírási szabályozás szükségességére, elsősorban azzal, hogy rámutatok a csillagászati és űrtani elnevezések sokféleségére, illetve a földrajzi nevektől eltérő mivoltukra is. Példákkal kívánom alátámasztani, hogy ugyan sok az átfedés, mégis rengeteg a különbség a csillagászati elnevezések és a földrajzi nevek között, így a helyesírásukra is eltérő szabályoknak kellene vonatkozniuk. Ráadásul a csillagászati elnevezések nemcsak helyneveket (felszínformaneveket) vagy azokkal rokon neveket (égitestneveket) foglalnak magukban, hanem tárgyneveket (űreszközök neveit, berendezések neveit) és egyéb neveket (személyneveket, intézményneveket, címeket stb.) is.

Dolgozatom fő célja, hogy kiindulási alapot adjon egy majdani szaknyelvi helyesírási szabályzathoz. A hangsúlyt a tulajdonnevekre helyezem, a köznévi szerkezetek főbb helyesírási problémáit pedig a dolgozat végén egyetlen fejezetben tárgyalom.

2. Anyag és módszer. Értekezésem elemzési korpuszát az alábbi művekből gyűjtött tulajdonnevek és tulajdonnévi szerkezetek adják: az 1981-ben megjelent, de helyesírásában már az 1984-es helyesírási szabályzat (AkH. 1984.) későbbi ajánlásait tükröző, kb. 1000 oldal terjedelmű Űrhajózási lexikon, elektronikus korpuszként pedig a Magyar Csillagászati Egyesület hírportáljának (www.hirek.csillagaszat.hu) 2005–2009 közötti teljes, kb. 1200 oldalt kitevő anyaga. A fentiekén kívül feldolgoztam a 2002-ben kiadott Amatőr-csillagászok kézikönyvének szakszókincset is, ám erre a helyesírási megbízhatatlansága és következtetlensége miatt csak mint kiegészítő korpuszra hivatkozom. További kiegészítő anyagot szolgáltatnak egyes égitestek térképei, illetve kisbolygók, üstökösök, felszínformák internetes adatbázisai is (ezekre a megfelelő fejezetekben hivatkozom).

A művekből manuálisan gyűjtöttem ki a szakkifejezéseket egy Excel-táblázatba, majd megszüntettem az egy forráson belüli azonos adatokat, azaz nem szóelőfordulásokat (token), hanem típusokat (type) gyűjtöttem. Ezzel a módszerrel mintegy 60 000 adatom gyűlt össze, amelyeket fogalomkörök szerint kategorizáltam, így a tulajdonnevek, illetve a tulajdonnevet is tartalmazó szerkezetek száma nagyjából 16 000-re tehető; ezek adják jelen vizsgálataim alapját.

3. A dolgozat felépítése. Az értekezés elején a bevezetés (1. fejezet) után néhány terminológiai és elméleti kérdést kellett tisztáznom (2.). A terminológiát érintő problémák közül kettő névtani, egy pedig grammatikai jellegű. Az elméleti alapvetések a dolgozatomban címében szereplő fogalmakra vonatkoznak. Tisztáznom kellett a csillagászat és az űrtan fogalmát, valamint néhány elméleti kérdést a tulajdonnevekkel, illetve a szaknyelvekkel kapcsolatban. A csillagászat és az űrtan rövid meghatározása után e két tudományterület rész- és társtudományait mutatom be. A tulajdonnevekkel kapcsolatban kiemelek néhány rendszerezési lehetőséget, illetve felvázolom a dolgozatban alkalmazott kategória-rendszert. Végül a szaknyelvekkel kapcsolatos szerteágazó kutatások közül egyrészt a szaknyelvek speciális, más nyelvváltozatoktól eltérő tulajdonságaival foglalkozó nézeteket ismertetem, másrészt a legfontosabb szaknyelvművelési feladatokat említem meg. Az utóbbihoz szorosan kapcsolódik a szaknyelvi helyesírások ügye, így áttekintem a már megjelent ilyen tárgyú munkákat.

A dolgozat további részében a korábban már felvázolt kategória-rendszer alapján mutatom be az egyes tulajdonnévtípusok helyesírási kérdéseit (3. és 4.). Ehhez két fő csoportra osztom a neveket: nem specifikusan csillagászati vagy űrtani elnevezésekre, valamint csillagászati és űrtani elnevezésekre (l. alább). Egy jövőbeni szaknyelvi helyesírás számára elsősorban a második csoport lényeges, így ezekkel a nevekkal jóval nagyobb terjedelemben foglalkozom. A másik ok, amiért ezeket a neveket részletesebben tárgyalom, az, hogy ezek a nem szakmabeliek számára többnyire teljesen ismeretlenek, így a helyesírási kérdések mellett az adott objektumokról, továbbá azok elnevezésének hátteréről is részletesebb információkat adok. Ezeket a fejezeteket tehát az adott csillagászati vagy űrtani objektum, jelenség, tárgy stb. rövid definíciójával kezdem, ezt követően térek ki az elnevezések motivációjára, majd a helyesírási kérdésekre. Az egyszerűbb esetek bemutatása után rátérek az összetettebb alakok és a toldalékos formák, valamint a szóösszetételek és a szókapcsolatok javasolt írásmódjára. A példáimat többnyire az általam összeállított korpuszból veszem, de egyes fejezetekben (pl. felszínformanevek, kisbolygónevek) internetes adatbázisokra is támaszkodom, illetve az is előfordul, hogy adathiány miatt saját példákat kell alkotnom. Ahol az anyag természete, nagysága stb. úgy kívánja, ott részletesebben is elemzem a korpuszban előforduló adatokat, illetve eltérek az itt leírt felépítéstől.

Az állapotfelmérésen kívül igyekeztem megoldási javaslatokat is kínálni; ahol erre a kutatásom állása alapján még nem volt módom, azt külön jelzem. Az egyes formákat az AkH. 1984. szabálypontjai alapján javaslom. Ha valamilyen problémára az AkH. 1984. nem ad választ, akkor az Osiris-féle Helyesírásra (OH.) vagy annak újabb kiadására, a Helyesírási tanácsadóra (OHT.) támaszkodom (a kettő közül általában az utóbbira, de az átírási kérdésekben – minthogy ez a fejezet nem került be az OHT.-ba – az OH.-ra). Dolgozatomban a megfogalmazásmódjában, illetve a szellemiségében is ezeket a műveket igyekszik követni; ha valahol eltérek a már létező szabályoktól, azt minden esetben indoklom. A köznévi szerkezetekkel csak érintőlegesen foglalkozom, és csak a külön- és egybeírásukra vonatkozó legfőbb problémákat emelem ki (5.)

A dolgozat utolsó fejezetében (6.) nem a névtípusokat, hanem az írásformát veszem alapul, és az egyes helyesírási területek (átírás, kis- és nagybetűk, külön- és egybeírás, írásjelek) alapján foglalom össze a főbb eredményeimet. Ez a fejezet reményeim szerint mintájául szolgálhat egy későbbi szaknyelvi helyesírási szabályzatnak. Értekezésemet

függelékként a dolgozatban előforduló alapalakokból, toldalékos és összetételi formákból összeállított példatár egészíti ki.

4. A dolgozat elméleti háttere. Két kérdést kellett alaposabban körüljárnom: egyrészt a tulajdonnevek rendszerét és azok megjelenését a helyesírási szabályzatokban, másrészt a szaknyelvi helyesírások problémakörét.

4.1. A tulajdonnevek rendszere és megjelenésük a helyesírási szabályzatokban.

A tulajdonnevekkel kapcsolatban kijelenthető, hogy igen régi törekvés az írásbeliségben a tulajdonnevek és a közszók elkülönítése. A 18–19. századig azonban elsősorban a személynevek, azon belül is a családnevek helyesírása állt a középpontban, majd az akadémiai szabályozás során a földrajzi nevek írásmódjának problémái is előtérbe kerültek, később pedig egyéb névtípusok (intézménynevek, díjnevek, címek stb.) helyesírási kérdései is fokozatosan bekerültek a szabályzatokba. A legújabb időkben már a tárgynevekre is jut figyelem. Több névkutató is megjegyzi azonban, hogy az egyes kategóriákat nem nyelvi, hanem gyakorlati, tárgyi-fogalmi szempontok alapján hozzák létre. Ezekben az osztályozásokban a személy- és a földrajzi nevek (helynevek) kategóriáit mindig elkülönítik, és legtöbbször ezen nem is lépnek túl. A csillagászati elnevezéseket – ha egyáltalán foglalkoznak velük – a kutatók többsége a helynevek közé sorolja, mások külön csoportosítják a „földrajzi” és a „csillag-, csillagzat-” neveket, illetve van, aki szerint az égitestnevek tekinthetők helyneveknek, de tárgyakká is, és sehogy nem férnek bele a hagyományos helynevek kategóriarendszerébe.

A dolgozatban a következő rendszer alapján tárgyalom az egyes névtípusokat:

Nem specifikusan csillagászati tulajdonnevek: személynevek, állatnevek, intézménynevek, díjak és kitüntetések, címek.

Csillagászati és/vagy űrtani tulajdonnevek: égitest- és égitestcsoport-nevek (bolygók és exobolygók, kis- és törpebolygók, holdak, csillagképek, csillagok, üstökösök, mélyégobjektumok), felszinformanevek, tárgynevek (műszerek, üreszközök), egyéb fogalmak.

4.2. A szaknyelvi helyesírások. A szaknyelvi helyesírások ügye talán sosem volt még olyan fontos, mint napjainkban, hiszen a tudományos-technikai forradalom következtében széles körben terjednek a szakmai ismeretek. Mivel rengeteg szó kerül át a szaknyelvekből a köznyelvbe, előbb-utóbb a köznyelvi szótárakba is fel kell venni ezeket, így szabályozni kell a helyesírásukat is. Ehhez a munkához azonban elengedhetetlen a nyelvészek és az adott szakmabeliek együttműködése. A szaknyelvi szabályzatok legfőbb érdeme az, hogy általuk csökkennek a köznyelv és a szaknyelv helyesírása, illetve az egyes szakmák írásgyakorlata közötti egyenetlenségek, sőt a szaknyelvi helyesírások vissza is hathatnak a köznyelvre. Nyelvészeknek és adott szakterületek képviselőinek a sokéves közös fáradozása eredményeképpen már több tudományág helyesírási szabályzata és szótára elkészült, így a földrajzé, a kémiai és az orvostudományé. Ezek irányt mutathatnak egy csillagászati-űrtani szaknyelvi helyesírási szabályzat és szótár elkészítéséhez is.

5. A dolgozat főbb eredményei. Az általam feldolgozott csillagászati-űrtani korpuszban leginkább három fő területen tér el a szakszavak és szakkifejezések írásmódja a helyesírási szabályzati ajánlásoktól. Ezek: a kis- és nagybetűk, az egybe- és különírás, a

mozaikszavak és rövidítések területe. További problémákat, következtetlenségeket okoz az idegen (írásmódú) nyelvekből átvett nevek átírása, valamint a (római vagy arab) számokat tartalmazó szerkezetek írásmódjának ingadozása.

Részben a már meglévő helyesírási szabályok, részben a korpusz elemzése alapján ezeken a területeken az alábbi főbb szabályok fogalmazhatók meg:

Átírás: Magyarosan írjuk a nem latin betűs írásokból átvett személy-, intézmény-, csillag-, űreszköz-, berendezés- stb. neveket, valamint a bolygók nevét. A latin betűs írású nyelvekből átvett neveknek az eredeti írásformát, a felszínforma- és üstökösneveknek pedig az angol átírási formát használjuk.

Kis és nagy kezdőbetűk: Nagy kezdőbetűvel kezdjük az egy szóból álló neveket, továbbá a több külön- vagy kötőjellel írt tagból álló személynévek, intézménynevek, állandó címek, égitestnevek, csillagképek, meteorrajok nevét. Kis kezdőbetűvel kezdjük az intézmények alárendelt egységeinek a nevét, a rendezvényneveket, az egyedi címek, az aszterizmusok és népi csillag(kép)nevek második és többedik (nem tulajdonnévi) tagját, a birtokos jelzős szerkezetekből alakult, magyar nyelvű (nem hivatalos) felszínformanevek második tagját, valamint az űreszközök, berendezések, műszerek és fogalmak köznévi tagját.

Külön- és egybeírás: Különírjuk a család- és utónevek együttesét, a többtagú intézményneveket és címeket, bizonyos díjneveket, továbbá a többtagú (népi) csillag- és csillagképneveket, továbbá a latin felszínformaneveket, a csillag- és meteorrajnevekben található görög betűket, bizonyos többtagú kisbolygóneveket, valamint a magyarázó utótagos alakulatokat. Kötőjellel írjuk a kettős családneveket, bizonyos díjneveket és kisbolygóneveket, a felfedező(k) nevéhez kapcsolt *üstökös* utótagot, valamint a (nem hivatalos) magyar nyelvű felszínformanevek és mélyégobjektumok köznévi tagját. Kötőjellel írjuk továbbá a tulajdonnevekből és közszókból álló összetételeket is. Egybeírunk bizonyos kisbolygóneveket és népi csillag(kép)neveket. Az intézménynevek alapjául szolgáló közszókat a közszókra vonatkozó külön- és egybeírási szabályoknak megfelelően írjuk.

Számok: Arab számokat használunk az évszámot tartalmazó ideiglenes jelölésekben, a (tágabban értelmezett) katalógusszámokban, a kisbolygók sorszámban, az azonos felfedező(k)höz köthető üstökösök megkülönböztető számjelzésében, továbbá a típusjelzésekben. Római számokkal jelöljük a bolygók és kisbolygók holdjait a felfedezésük sorrendjében.

A toldalékok többségét, így általában a melléknévképzőt is közvetlenül kapcsoljuk az alakulatokhoz. Ha tulajdonnévi szerkezet néma betűre, a magyarban bonyolult mássalhangzóra, számra vagy rövidítésre végződik, a toldalékokat kötőjellel kapcsoljuk. Szintén kötőjelesek a betűszók toldalékos formái. A melléknévképzőt emellett kötőjellel kapcsoljuk a több különírt tagból álló, minden tagján nagy kezdőbetűs alakulatokhoz is.

Végezetül a dolgozatban a fentiekben túl kitérek a nagyköötjel, a zárójel, a perjel és egyéb írásjelek használatának a kérdéseire is.

6. Összegzés. A javaslataim megfogalmazásakor elsősorban az akadémiai szabályozáshoz, másodsorban az arra épülő Osiris-féle Helyesíráshoz igazodtam; ezektől csak indokolt esetben tértem el. Természetesen minden részletre kiterjedő, egységes szabályozást nem adhattam, de törekedtem a következetességre, figyelembe véve a csillagászok írásgyakorlatát is. Összefoglalásként az alábbiak állapíthatók meg a korpuszbeli adatok írása alapján. Az AkH. 1984. ajánlásaitól leginkább három fő területen tér el a szakszavak

és szakkifejezések írásmódja. Ezek: a kis- és nagybetűk, az egybe- és különírás, valamint a mozaikszavak és rövidítések. Az általam feldolgozott csillagászati-űrtani korpuszban szintén ezeken a területeken jelentkezett a legtöbb probléma és következtetlenség, kiegészülve az idegen (írásmódú) nyelvekből átvett nevek átírásának a problémakörével, továbbá a (római vagy arab) számokat tartalmazó szerkezetek írásmódjának az ingadozásaival. A csillagászati és az űrtani elnevezések írásmódjára egyrészt általános helyesírási szabályok, másrészt speciálisan csillagászati vagy űrtani szaknyelvi helyesírási előírások vonatkoznak. A távlati cél megvalósításához, egy egységes csillagászati-űrtani szaknyelvi helyesírási szabályzat megalkotásához ezeket az ajánlásokat kellene – mindenképpen a csillagászokkal együttműködve – egységes keretbe foglalni.

KOZMA JUDIT
MTA Nyelvtudományi Intézet

KOCÁN BÉLA, Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa vármegyében
Debreceni Egyetem, Magyar nyelvtudomány. Debrecen, 2014. 272 lap
Témavezető: HOFFMANN ISTVÁN. Opponensek: TÓTH VALÉRIA, SEBESTYÉN ZSOLT
Védés: 2014. február 21.

1. Az értekezés célkitűzése, a téma körülhatárolása. Doktori értekezésemben a történelmi Magyarország egyik legkisebb megyéjének, Ugocsa vármegyének az ó- és középmagyar kori helynévanyagát dolgoztam fel. Érdemes kiemelni a területnek a névtudományi kutatásokban való jelentős szerepét: Ugocsa a magyar nyelvterület peremén helyezkedik el, ebből adódik megőrző jellege, valamint az, hogy a területet kevésbé érintette a török hódoltság hatása, viszont a népi-nyelvi érintkezéseknek napjainkig is élénk színteréül szolgál. A dolgozat alapját Ugocsa megye helynévanyaga képezi, amelyet történeti-etimológiai szótár formájában állítottam egybe; ez a készülőben lévő Ugocsa megyei helynévszótár részét képezi. A szótár jelenlegi adatállománya mintegy 5000 névcikk (utaló címszavakkal együtt). Ez teljes egészében tartalmazza a megye névállományát az ómagyar kortól napjainkig, jelen vizsgálatomban azonban ennek csak az ó- és középmagyar kori részével, közel kétezer adattal dolgoztam.

Munkám során két kutatási célt érvényesítettem. Elsőrendű szempontom az volt, hogy feltárjam, Ugocsa helyneveinek nyelvi arculata milyen etnikumok jelenlétét igazolja a területen, és azok időben hogyan jellemezhetők. Nagy figyelmet fordítottam arra, hogy a helynévanyag a szláv–magyar kontaktus gyökereit és a későbbi szimbiózist a megye egyes területein hogyan világítja meg. Emellett a területen kevésbé jelentős etnikumok, a német és román népcsoportok ügyét is megvizsgáltam. Fontosnak láttam azt is bemutatni, hogy a korábbi népesség- és településtörténeti eredményekhez képest a helynevek nyelvészeti-névtani vizsgálata milyen hozadékkal jár a terület népességi viszonyainak megismerésében. Az egyes népcsoportok megjelenésének kronológiai mutatóit a nyelvi rétegek objektumfajtái árnyaltabban világították meg. A második szempontom a vizsgálat során annak bemutatása volt, hogy a megye névkorpuszában kibontakozásában és fejlődésében milyen általános névrendszertani jellemzőket fedezhetünk fel. Felismerhetjük-e

a létrejövő és folyamatosan formálódó névanyagban valamely markáns tendencia helynévfajta-specifikus jegyeit, ad-e lehetőséget a nagyméretű (név)anyag rendszerszemléletű feldolgozása eddigi ismereteink pontosítására, megerősíti-e az egyes tudományterületek – olykor ellentmondásoktól sem mentes – eredményeit? Munkám indoklását az a körülmény magyarázza, hogy a korábbi szakmunkák a terület névkincsét ugyan érintőlegesen hasznosították, de a teljesség igényével összeállított modern adattár és egy arra épülő nyelvészeti-névtani elemzés a múlt század első fele óta nem készült Ugocsa megyére vonatkozóan.

2. A disszertáció felépítése és eredményei

2.1. Ugocsa vármegye korai természetföldrajza. Munkám I. fejezetében Ugocsa vármegye létrejöttéről és természetföldrajzának honfoglalás körüli állapotáról, valamint az azt követő időszakban történő változásáról írok. A II. fejezetben egységesítő és értékelő szándékkal számba veszem a megye múltjával kapcsolatosan a különböző tudománysszakok (történettudomány, régészet, nyelvészet) megállapításait, majd azokat kiegészítem a névrekonstrukció során nyert saját eredményeimmel. A fejezetet két részre tagoltam: először a honfoglalás előtti, majd az ó- és középmagyar kori etnikai viszonyokat mutatom be a tártudományok felhalmozott tapasztalatait is alapul véve.

2.2. Ugocsa megye ó- és középmagyar kori helynévkincsének nyelvi rétegei. A következő két fejezet dolgozatom központi részét képezi. A III. fejezet az előző rész szerves folytatása: az ó- és középmagyar kori ugocsa helynévállományt nyelvi rétegekbe sorolom a három nagy helynévfajta (folyóvíznév, településnév, mikrotoponimák) elkülönítésével, s ezek etnikai és névrendszer-tani hasznosíthatóságát mutatom be. A helynévfajták nyelvi rétegek szerinti analízisében a HOFFMANN-féle tipológia fogalmi keretét alkalmazva egységes szempontok alapján írom le a magyar és a jövevénynéveket egyaránt. E módszertani elv alkalmazását azért látom indokoltnak, mert így a bemutatott helynévrétegek – szerkezeti, keletkezéstörténeti és nyelvi kritériumok szerinti leírásukkal – jobban megragadhatóakká válnak, valamint a különböző nyelv- és névrétegek egymással való összevetésére is lehetőség nyílik. Például a megye víznévrendszerében az ómagyar kori *Verbőc* és *Rekettyés* nevek is növénynévből képzéssel formálódtak, azzal a fontos eltéréssel azonban, hogy az első névadási mozzanat alapján az előbbi a szláv, az utóbbi a magyar névréteg részét képezi.

Az óeurópai névrétegbe csupán egyetlen folyóvíznév sorolható (a *Tisza*), ráadásul ez folyásának kiterjedéséből következően más területen is kaphatta a nevét. Az indoeurópai folyóvíznevet a megye központi területére lokalizálhatjuk, ahol elszórtan korai szláv vízneveket is találunk.

A szláv eredetű nevek száma igen csekély a teljes névkorpuszon belül, de még így is ez a réteg a legnagyobb arányú a magyar mellett. Két szláv réteggel számolhatunk. A régészeti leletek a korai szlávokat a 7–9. századra datálják, ezzel szemben a helynevekben (a mikronevekben) a szlávok nyoma csupán a 11. század előtti időszakból igazolható a szláv nazális magánhangzó hanghelyettesítésével. A korai szlávokhoz köthető mikrotoponimák az északi mocsármedence vidékére lokalizálhatók a 13. századtól. A 14. században a szlávok e rétege a Tisza jobb és bal partján jelentkezik, a későbbi századokban

szórványosan a Tisza és mellékágainak árterületein is. Látható, hogy a korai szlávok helynévi nyomai a sík vidéken, döntően a megyének a mocsarakkal és erdőkkel szabdaltságot központi részén jelentkeznek. A szláv–magyar kétnyelvűséghez nem férhet kétség a területen, ezt a szórványosan felbukkanó szláv és magyar nevek esetei, a korai szláv–magyar névpárok (m. *Rakasz* ~ szl. *Rakaszov*), az oda-vissza kölcsönzések (szl. **Kriva* > m. *Kirva* > szl. *Kriva*), vagy az ún. kettős névszerkezetek (*Karna-Kadarcs*) is jelzik, de a korai szlávok eltűnésének időpontjáról, folyamatáról biztosan nem mondhatunk. A történeti névtan mai nézete szerint a nyelvi alkat alapján fogalmazhatunk meg valamit a kérdésről. Módszertani tekintetben hangsúlyozandó jellemzője a teljes vizsgált ugocsai szláv eredetű névállománynak az, hogy a nevek döntően két kategóriába sorolhatók: 1. jelentős részének a névhasználója nem tisztázható (szláv és magyar egyaránt lehet), 2. viszont mintegy három tucat név a feltételezett szláv származtatás ellenére is már magyar hangszerkezetű. Az utóbbi csoport elemei ugyan szláv lexémákra vezethetők vissza, de alakszerkezetüket gyakran formálta valamilyen magyar hangtani tendencia, amely már a névtest magyar névhasználatát nyomatékosítja, így az adatok a szlávokra való rátelepítést valószínűsítik. Fontos adalékként megjegyezhető, hogy szláv név- és (nyelv)használatra csakis néhány településnév magyarból való adaptációjának a változása utal (*Rakaszov*, *Bábonya*, *Kupánya* stb.). A két etnikum találkozási pontjai a folyóvíznevek és mikro-nevek alapján a megye középső vízgyűjtő területére, valamint az északnyugati, az északkeleti és a déli határvidékre tehetők. Ez is csak abban erősít meg bennünket, hogy a két nép ugocsai történetének a megismerése egymástól elszakíthatatlan, mindkét névréteg elemei vallanak a másiktól is.

A második szláv réteg a szakirodalom szerint a 14. század közepén jelent meg az északkeleti hegyvidéken, és észak-északkeletről terjeszkedett déli irányba. A helynevek etnikai vallatása szerint a ruszinok az északkeleti hegyvidéken mutathatók ki, folyóvíznévi és mikronévi adattal igazolhatóan legkorábban a 17. században. Ezzel szemben a *Kriva* 15. század közepi és *Szaszova* ~ *Szaszovo* 18. század eleji lejegyzése alapján szláv névhasználatot valószínűsíthetünk a megye keleti és középső részén is.

Mindhárom névfajta szláv helyneveinek a nyelvi arculatára jellemző az egyrészesség és a morfológiai szerkesztéssel való keletkezés. A sajátosságot kifejező névrészfunkció tűnik a leggyakoribbnak, s jellemző kategóriának mutatkozik a növényzetre, állatvilágra, anyagra stb. utaló jegy. Feltűnő, hogy egyes szláv víz- és településnevek esetében (pl. *Csenge* > *Csong[o]va*, *Sárd* > **Sárdik* stb.) a korábbi magyar helynév került át – a szláv helynévrendszer elemeihez idomulva – a szláv víznévállományba, ami magyar–szláv kontaktusra mutat.

A vármegye kialakulásának legkorábbi időszakától a középmagyar kor végéig a magyar helynévkincs döntő számbeli fölénye tapasztalható. A korábbi szakirodalmi nézetekkel szemben még a legkorábbi magyar folyóvíznévi adatok is csupán a 13. század harmadik negyedéből származnak, amikor más területek névrendszere már előrehaladottabb képet mutat. Mindhárom névfajta a magyar eredetű nevek dominanciáját rajzolja ki, de különösen a mikrotoponimák között kiemelkedő a magyar névadás. A magyarság a Tisza völgyét és az annak mellékágaitól övezett sík vidéket szállta meg először, ahol művelésre alkalmas területet is talált. A megye északi hegyvidékén a 14. század elejétől

jelentkeznek magyar helynevek, ezzel szemben az Avas lábánál már a legkorábbi időszakból találunk elszórtan magyar neveket.

A vizsgált intervallum korai szakaszában a folyóvíznevek és a településnevek állományában az egyrészes nevek dominánsak. A kétrészség a folyóvíznevekben a 14. században, a településnevekben a 15. században válik uralkodóvá. A magyar mikrotoponimákat a kétrészes névstruktúra erőteljessége jellemzi.

A magyar helynevek keletkezési kategóriái is markáns névfejlődési típusokra utalnak. A szintagmatikus szerkesztettségű folyóvíz- és településneveken belül a minőségjelzős szerkezet megterheltebb a birtokosnál, a mikroneveken belül jellemzőbb a birtokos jelzős struktúra. A kétrészes víz- és településnevek körében nagyszámú a szerkezeti változással létrejött nevek csoportja, viszont a mikrotoponimák körében e változás ritka. Az előbbi két denotátumfajtában markáns névalkotó mód a kiegészülés.

Az egyrészes magyar helynevek keletkezésében is eltérő tendenciákat láthatunk. A településnevek létrejöttének prototipikus kategóriája a metonímia, de a mikrotoponimák jelentős számát is e névalkotáshoz köthetjük. A helynévképzés (főleg *-s* formánssal) és a névhasadás a folyóvíz- és mikronevek körében számottevő típus, ezzel ellentétben az utóbbi keletkezéstörténeti kategória a helységnevek csoportjában egyáltalán nem jelentkezik. Látható az is, hogy az egyrészes nevekben mindhárom névfajtában jellegzetes típus az *S* funkció. Prototipikus névmodell az *S + F* minta. Az összes névfajtában kiemelkedő a más helyhez való viszonyítás szerepe is, például a mikronevekben leggyakrabban víz- és határnévhez történik viszonyítás, ami a névrendszer kibomlásának, fejlődésének a folyamatát is láttatja. A névminták időbeli elterjedtségének sajátos vonása, hogy az *S + M* struktúra a víz- és településnevekben már a 13. századtól kitapintható, viszont feltűnő, hogy a mikronevekben ez a szerkezet kései (14. századi) és szórványos. Az *M + F* modell a névfajtákban csak a 14. századtól van jelen.

Német nyelvi elemet nem tudunk igazolni Ugocsa névrendszerében, csupán a 13. század második felétől adatolt magyar névadással keletkezett – népnévi névrészt tartalmazó – településnevek (és részben mikronevek) jelzik az új népesség jelenlétét a megye középső részén, a Tisza jobb és bal partján.

Elhanyagolható számban román eredetű helyneveket is kimutathatunk a megye déli-délkeleti részén és az Avas vidékén a Torna jobb és bal partján; megjelenésük kései (17. század eleje). Önálló településnevet nem adtak a népelemek tagjai a megyében; ez valószínűleg elenyésző számukkal vagy presztízsbeli szerepükkel lehet összefüggésben.

2.3. Ugocsa megye helyneveinek névrendszertani összefüggései. Az utolsó fejezetben az itt elkülönített objektumfajtáknak a belső rendszerkapcsolatait tártam fel. A fejezet első részében a névrendszerek belső építkezésének a tendenciájáról, a névbokrosodásról, illetve a bokrosodással összefüggő módszertani elvről, a kikövetkeztetés eljárásáról szólok. Azokat a neveket vettem számba, amelyeknek az alakja a denotatív jelentés megváltozása mellett vagy nem változik, vagy változik, mégpedig bővül. Azt, hogy e komplex jelenségből csak ezzel az egy megközelítéssel foglalkozom, az indokolhatja, hogy fő célom az ugocsai névrendszer belső „önszervező” mechanizmusának feltárása volt, tehát az új nevek születése, és nem a meglévő nevek szerkezeti változásai. Ebből adódóan a névalkotási folyamatok közül hárommal foglalkoztam: a jelentésbeli névadással,

a helynévképzéssel és a szintagmatikus szerkesztéssel. Elemzésem hipotézise az volt, hogy a más nevek alapjául szolgáló nevek helynévfajtájukat tekintve (pl. víznév, településnév, mikrotoponima) időszakonként nem azonos módon vettek részt az újabb nevek létrehozásában, és hogy ez a körülmény tükröződik a létrehozott helynevek fajtájában és szerkezetében is.

Az utolsó fejezet második részében az ómagyar kori névrendszertani összefüggéseket mutatom be, végül a folyamat középmagyar kori jellemzőit ismertetem. A vizsgálatból látható, hogy a víznevek az alapnevek körében szinte az egész korszakban domináns csoportot képeznek, majd a középmagyar korban a mikrotoponimák alapnévi meghatározó szerepével számolhatunk.

KOCÁN BÉLA

Vetési Albert Gimnázium, Veszprém

PhD theses on Onomastics defended in 2014

The brief summaries and the most important data of onomastic PhD dissertations defended successfully at doctoral schools in Hungary are published regularly in *Névtani Értesítő*: year of completion, size, consultant, opponents, date of defence. – A copy of the dissertations can be found in the libraries of the respective universities. – The dissertation presented here: KOZMA, JUDIT: Orthography of proper names in astronomical and space research terminology; KOCÁN, BÉLA: A research on settlement names in the historic Comitatus of Ugocsa.

KÖNYVSZEMLE

**Els noms en la vida quotidiana. Actes del XXIV Congr s Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques / Names in daily life.
Proceedings of the XXIV ICOS International Congress of Onomastic Sciences [Nevek a mindennapi életben. A 24. Nemzetközi Névtudományi Kongresszus előadásai]**

Biblioteca T cnica De Política Ling  stica 11.

Szerkesztők: JOAN TORT I DONADA – MONTSERRAT MONTAGUT I MONTAGUT.
Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2014. 3444 lap

1. 2011-ben Barcelonában rendeztek meg az ICOS 24. Nemzetközi Névtudományi Kongresszusát, amelynek 302 tanulmányból álló konferenciakötete az interneten érhető el.¹ Előre kell bocsátanunk, hogy a kötet szerkezete némiképpen megnehezíti a benne való tájékozódást. Az el sz k és a plenáris előadások egyetlen, 273 oldalas fájlban tölthetők le, egy másik linkről pedig a szekcióelőadások írott változata érhető el, tanulm nyonk nt külön fájlban feltéve. Az említett, az el szavakat és a plenáris előadások szövegét tartalmazó fájlhoz készült kétnyelvű tartalomjegyzék szintén kevéssé olvasóbarát megoldással készült: a katalán és az angol változat nem egymás után áll, hanem összeolvasztva: a katalán cím tételenként balra rendezve, az angol pedig alatta behúzással. Az oldal-számok azonban a megszokott módon egymás alá rendezve helyezkednek el,  gy az olvasó elsőre teljesen összezavarodik a sorrendjük láttán: 6, 142, 7, 143. A 6 és 7 teát a két előszó katalán, m g a 142 és 143 az angol nyelvű változatának a kezdő oldalszámai, a tartalomjegyzék szerkesztési elvétől eltérően ugyanis itt már nem sz vegenk nt egymás alá te ve találjuk meg a két változatot: a fájl első felében a katalán, a második felében az angol variánsok olvashatók. E sajátos szerkezet miatt a következőkben az egyes egységek kapcsán mindig csak a katalán szöveg oldalszámait adom meg.

További zavaró momentum, hogy a külön linken  l rhet  szekci tanulm nyokhoz viszont nem készült tartalomjegyzék. E tanulmányok a konferencia szekci beoszt s t követő 12 tematikus egységbe rendeződnek, és szerző, cím, valamint összefoglaló alapján kereshetőek. Az írások a konferencia hat hivatalos nyelvén születtek: angol, francia, német, spanyol, katalán és okcitán. A rendkívül gazdag anyag teljes és részletező bemutatására nem vállalkozhatom,  m néhány tanulmány ismertetésével  gyekszem képet adni az elhangzott előadások témáinak és kutatási módszereinek sokszínűségéről, eredményei-nek fontosságáról.

¹ http://llengua.gencat.cat/ca/serveis/informacio_i_difusio/publicacions_en_linia/btpl_col/actes_icos

2. A katalán nyelvű konferenciakötetet ESTER FRANQUESA I BONET-nak, a Katalóniai Helynévbizottság elnökének, illetve CAROLE HOUGH-nak, a Nemzetközi Névtudományi Társaság elnökének az előszava nyitja (6–8). Ezt követően a kötet szerkesztők: JOAN TORT I DONADA és MONTSERRAT MONTAGUT I MONTAGUT bevezetőjét olvashatjuk a konferencia nemzetközi jelentőségéről, az elhangzott témák sokszínűségéről és interdiszciplináris jellegéről (9–11), majd a népes szervezőbizottság névsora következik (13–15).

Az első plenáris előadásban HELEN KERFOOT az ENSZ által létrehozott UNGEGN (UN Group of Experts on Geographical Names) szervezet működésének szerepéről beszélt (16–39). A szervezet legfőbb célja, hogy a globalizációs folyamatok nyelvi vetületeit is tekintetbe véve minden nemzet felelősen kezelje földrajzinév-anyagának gyűjtését, lejegyzését, rendszerezését és közreadását. Az UNGEGN a fejlődő országok esetében külön segítséget kíván nyújtani e munkában, erre példa a megalakult Task Team for Africa nevű csoport, melynek tevékenysége kulturális és gazdasági jelentőséggel is bír. Az előadás érintette továbbá az utcanevek nemzetközi és helyi szintű problémáit, majd utalt a szervezet megoldási javaslataira. A második plenáris előadásban XAVIER TERRADO I PABLO a katalán névkutatások szerepét hangsúlyozta a mai névtudományban (40–67). Kiemelte interdiszciplináris jellegüket, összetettségüket (utalva az autonóm tartomány sajátos történeti-politikai, regionális és kulturális helyzetére), valamint identitásalkotó szerepüket.

A plenáris előadások anyagát követően a konferencia tizenkét szekciójának témái – és főbb altémái – olvashatóak: 1. névtani terminológia; 2. névelmélet; 3. névtan és névtudomány; 4. nevek a társadalomban; 5. személynévtan; 6. helynévtan; 7. névtudomány és történelem; 8. névtan és földrajztudomány; 9. névtan és kultúra; 10. térképészet és helynévtan – az információkezelés újabb módjai; 11. névtudomány és standardizációs folyamatok; 12. katalán névkutatás (68–80). A továbbiakban minden szekcióról összefoglalókat találunk (81–122). A népesebb szekciókról tematikus áttekintések olvashatók (például a helynévtani témájú előadásokról); más szekciók (így a névelméleti) esetében pedig az elhangzott előadások központi gondolatairól külön-külön is olvashatunk röviden.

Ezek után a konferencián tartott két kerekasztal-beszélgetés összefoglalói következnek (123–132). Ezek témája: adatbázisok kezelése, elemzése és a helynévi adatok; illetve a névtudomány és a média kapcsolata. Az első beszélgetés végén többek között az alábbi következtetésekre jutottak a kerekasztal résztvevői: a névtani adatbázisok szerkezeti egységesítése és a szoftverek alkalmazása előmozdítja a kutatások sikerességét; a kormányok által támogatott helynévi és más névtani adatbázisok ne pusztán adattárak, hanem közszolgáltatások is legyenek. A második kerekasztal-beszélgetés az alábbi témákat érintette: általában a tulajdonnevek megjelenése a médiában; a tulajdonnevek használata az írott és audiovizuális médiában; transzkripció vagy transliteráció: dilemma a médiában megjelenő tulajdonnevek átírását illetően; a média hatása a keresztnévek nemzetközivé válására.

Ezt követően arról a megbeszélésről olvashatunk összefoglalót, amelyen a világ különböző földrajzinév-bizottságainak, többek közt az UNGEGN-nek a képviselői vettek részt (133). A kötet általános részének zárszavaként JOAN TORT I DONADA hangsúlyozza a névtudomány aktív párbeszédének szükségességét más tudományágakkal, valamint a katalán nézőpont érvényesítésének hatásait a soknyelvű és tematikusan változatos névtudomány általános szemléletére (134–140).

Az ismertetés további részében az egyes szekciókról kívánok rövid áttekintést adni, néhány ott elhangzott, illetve megjelent tanulmány kiemelésével.

3. Az első szekcióban 14 névtani terminológiai témájú tanulmány olvasható. FARKAS TAMÁS a magyar névtani terminológia jelenlegi helyzetére, problémáira és hiányaira mutat rá írásában (14–20). Kiemeli, hogy a magyarban újabban több idegen eredetű terminus is használatossá vált (pl. *szocioonomasztika*). A felmerülő problémák között említi a *keresztnev* és az *utónév* terminus jelentését és használati körét is; az előbbinél a nem keresztény kultúrkörre való alkalmazhatóság, az utóbbinál pedig a névsorrendre való utalás okozhat gondot. Hiányként említi például, hogy az angolban meglévő *brand name* és *trade name* megkülönböztetésre a magyarban egyelőre nincsenek megfelelő terminusok. A névkutatás egyik jövőbeli feladatáknak a terminusok tisztázását, rendszerezését jelöli meg. PAULA SJÖBLOM a márkanevek bizonytalan terminológiai kérdéseivel foglalkozik (92–98). A márkanev definiálása után négy alkategóriába rendezi annak egyes típusait, majd szerkezeti és jelentéstani szempontból is megvizsgálja őket a finnben, az angolban és a németben. Az egyes nyelvek között tapasztalt nagy terminológiai változatosság mellett még az egyes nyelveken belül is eltérések mutathatók ki. A névkutatók feladata a kereskedelmi nyelv terminológiájának újragondolásakor a jogi és gazdasági szférában előforduló márkanevek figyelembe vétele is, megkönnyítve ezzel az egyes tudományágak közti diskurzust.

4. A második szekció 13 írása névelméleti kérdések köré szerveződik. SZTRÁKOS ESZTER (214–219) a budapesti Fővárosi Állat- és Növénykert macskaféléinek névmintázataival foglalkozik angol nyelvű írásában. Megállapítja, hogy az állatnevek kutatása periferikus területe az onomasztikának. A mintegy kétszáz állatnevet felölelő korpuszt a névadás motivációi, az idegen eredet szerepe, valamint a más tulajdonnévtípusokból való átvétel alapján vizsgálja. A névanyagot főnévi, melléknévi és melléknévi igeneves szemantikai kategóriákba rendezi, példákkal alátámasztva. JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI, illetve ABELARD SARAGOSSÁ tanulmánya a köznévi és tulajdonnév elméleti kérdéskörét mutatja be. MORAN I OCERINJAUREGUI Thomas Hobbes filozófiájára, főként a *Leviatán* című művére alapozva kifejti, hogy a tulajdonneveknek egyedítő funkciójuk van, amelyet a *Homérosz* név példáján mutat be (197–201). SARAGOSSÁ a 20. század első felében megjelent Grevisse- és Fabra-féle hagyományos nyelvtanok köznévi- és tulajdonnévfogalmát értelmezi, majd kiegészíti a tulajdonnév és főnév fogalmának újragondolásával (202–213).

5. A harmadik szekció 14 tanulmányának a témája a névtudomány és a nyelvészet viszonya. ANA CANO az asturiai személynéveket és a „castellanizációt”, azaz a nyelvi egységesítés folyamatának a kapcsolatát szemlélteti történeti keretben (316–326). Megállapítja, hogy az asturiai személynévedés alá volt vetve a nyelvi egységesítés folyamatának, mely az elemzett példák alapján Spanyolország északi területein a 16. század végén mehetett végbe. KOZMA JUDIT német nyelvű írásában magyar és német népi csillagnevek kategorizációját gondolja újra (336–346). A szerző a három felállított nagyobb csoporton belül további alkategóriákat dolgoz ki, s ezek szerint rendezi a korpusz adatait. Hangsúlyozza, hogy a kategória határok elmosódhatnak, valamint további lehetséges kategóriák is felvehetőek rendszerébe.

6. A név és társadalom kapcsolatát vizsgáló, 28 tanulmányt tartalmazó negyedik szekcióban olvasható ALFREDO JUAN TONDA és ALDA ROSSEBASTIANO írása az Argentínába emigrált piemonti olasz földművesekre 1886–2006 között jellemző keresztnévadási tendenciákról (642–653). A történeti-társadalmi keretben végzett kutatás alapján kiderül, hogy az olaszra jellemző egyelemű keresztnévviselés generációnként fokozatosan közeledett a spanyol kételemű névadási hagyományhoz. A márkanévek kérdését négy tanulmány is tárgyalja e szekcióban. PAOLA COTTICELLI KURRAS olasz márkanévvel, azok asszociációival és a nyelvi divatot követő névválasztással foglalkozik (449–458). A szerző korábbi, főleg német és olasz kutatásokra hivatkozva kontrasztív módon elemzi korpuszát. Hangsúlyozza, hogy míg a korábbi adatbázisok névanyaga a hagyomány, az erő és biztonság konnotációs mezejéhez kapcsolható, addig az újabb, a globális világ igényeihez igazodó márkanévek a fizikai érzékelés, illetve a kíváncsiság konnotációit tükrözik. MARIA CHIARA JANNER német nyelvű cikkében szintén az olasz márkanéveket mutatja be, azok szintaktikai sajátosságaira fókuszálva (524–532). A szekcióba tartozó írások néhány további témája: a romániai cigányság neveinek vizsgálata; nevek a gasztronómiában és a borászatban; spanyol ragadványnevek.

7. Az ötödik szekcióban 10, személynévadással foglalkozó tanulmány kapott helyet. Köztük például BLANCA ESTELA RUIZ spanyol nyelvű írása, mely a személynévadás aktusának körülményeit, illetve a vele kapcsolatos hiedelmeket és szokásokat vizsgálja (884–890). Az eltérő kultúrkörök (főleg a görög, a latin és a navatl, azaz egy közép-amerikai indián nyelv) névanyagából olyan példákat mutat be, amelyek etimológiai jelentése kapcsolatban áll a vidámság és a nevetés fogalmával. MATTHIAS WOLNY olasz futballisták ragadványneveiről ír munkájában (929–936), melynek első felében az angol *nickname* terminusnak más nyelvekbeli megfelelőit elemzi. A korpusz adatai alapján kiderül, hogy a médiában számos, főként pozitív konnotációjú ragadványnév társul a futballistákhoz, mint például *The Divine* ('Az isteni') vagy *The Warrior* ('A harcos'). Sok esetben több ragadványnevet is kaphat egy-egy játékos, ami a sajtóban a névismétlés elkerülését is szolgálja.

8. A hatodik, a helynevek kérdéskörét tárgyaló szekció bizonyult a legnépesebbnek: 54 írás képviseli; közülük hét magyar szerző tollából született. BÁBA BARBARA olyan helyneveket vizsgál, melyek egy földrajzi köznévből mint a helyfajta jelölőjéből és egy egyedítő elemből állnak (983–990). 6600 baranyai mikrotoponimából álló korpuszán keresztül megállapítja a legjellemzőbb helynévadási motivációk egymáshoz viszonyított arányát e névtípuson belül. BÖLCSKEI ANDREA kultúrafüggő helynévtípusokkal foglalkozik kognitív keretben, számos, egymással genetikai kapcsolatban nem álló nyelv alapján, különös tekintettel a *település* fogalmának értelmezésére a különböző kultúrákban (1010–1018). DITRÓI ESZTER Vas megye helyneveinek elemzésén keresztül vizsgálja a helynevek területi differenciáltságát (1083–1090). Kiemeli, hogy a földrajzi környezet, a történelmi események, az idegen nyelvi környezet hatása, a migrációs folyamatok és a térképek is befolyásolhatják e jelenséget. FÁBIÁN ZSUZSANNA német nyelvű írásában (1103–1116) a világkép tulajdonnevekben (nem kizárólag helynevekben!) való tükröződésének olasz–magyar összehasonlító elemzésével foglalkozik történeti keretben. A vizsgált példák alapján kiemeli az olaszban nagy számban szereplő ideológiai eredetű, illetve a helynévi eredetű keresztnévek létét emeli ki (pl. *Asia*); míg a mai magyar névadási

szokásokra többek között az idegen eredetű nevek (pl. *Dzsenifer*), valamint a dallamos hangzású nevek (pl. *Szellő*), a helynevek között pedig például az utcanevekben az emlékeztető funkciójú, valamint a növény- és állatnevek választása a jellemző. KOVÁCS ÉVA azt mutatja be, hogyan befolyásolták a magyar helynévadási szokásokat a letelepedéssel és államalapítással bekövetkező radikális társadalmi, gazdasági, életmódbeli, nyelvi kontaktusbeli stb. változások (1225–1232). A szerző a 11. század első felére, valamint a 13. század kezdetére jellemző magyar helynévadási módokat összevetve megállapítja, hogy a települések nevei a metonimikus névadás mellett jellemzően személynévekből (pl. *Pechel*), állat- és növénynevekből (pl. *gisnav*), illetve természetföldrajzi nevekből (pl. *Aszófő*) keletkeztek. KUNA ÁGNES hegymászóutak kognitív szemantikai elemzésével foglalkozik (1233–1240). Hangsúlyozza, hogy a hegyi útvonalak elnevezésüket általában attól a hegymásztól kapták, aki először bejárta azokat. A névadás maga kognitív aktus, mely általában metonimikus vagy metaforikus módon történik. A tanulmány részletesen elemzi a nevekben kifejeződő kognitív metaforákat. PÁSZTOR ÉVA olyan mikrotoponimákat vizsgál, amelyek a századok folyamán elnéptelenedett települések emlékét őrzik (1351–1357). Név szerkezeti elemzésének köszönhetően a helyneveket érintő történeti folyamatok behatódóbban értelmezhetőek. ENILDE FAULSTICH és JOSÉ EDNILSON GOMES DE SOUZA-JÚNIOR brazil városok jelnyelvi neveit, azaz névjeleit csoportosítja (1117–1128). A felállított huszonegy kategória közül tizenhat a helynevek földrajzi környezetére, tizenegy pedig a néprajzi-kulturális közegére utal. A kutatás eredményeképpen megállapítható, hogy a brazil jelnyelv névtani sajátosságait tekintve hasonló a beszélt nyelvekéhez: a vizsgált nevek tükrözik a brazil sikelet közösségek világról alkotott képének, anyagi és szellemi kultúrájának egy szegmensét. JAIRO JAVIER GARCÍA SÁNCHEZ írása (1173–1182) arról a közép-spanyolországi helynévkutatási projektről számol be, amelynek első lépése Cuenca tartomány helyneveinek vizsgálata. Az adatgyűjtést követően főként szinkron összehasonlító eljárással, illetve történeti adatok segítségével elemzik a helyneveket. A szerző hangsúlyozza, hogy a helynévkutatás szempontjából e vidék még feltáratlan terület, így a projekt célja a vizsgálatok kiterjesztése az egész autonóm közösségre.

9. A hetedik szekció 30 írása a névtudomány és a történelem szoros és kölcsönös kapcsolatát tükrözi. SLÍZ MARIANN a történettudomány szerepét vizsgálja a családnév-kutatásokban (1707–1714). Kiinduló gondolata szerint a történeti személynév-kutatás egyik központi, vitatott kérdése, hogy mely évszázadtól beszélhetünk magyar családnévekről. A tanulmány Anjou-kori oklevelekből vett személynévi példák alapján azt mutatja be, hogy a történettudomány különböző területei miképpen járulhatnak hozzá e kérdés tisztázásához. GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS írása első felében az általa kidolgozott statisztikai módszer alapján arra következtet, hogy a mezővárosi lakosság körében a családnévek nagyjából a 16. század elejére alakultak ki, így az ennél későbbi, foglalkozásnévi eredetű névadatok öröklődő voltuknál fogva már nem használhatók a mezővárosok gazdasági fejlettségének vizsgálatára (1728–1737). Írása második felében a helynévi eredetű megkülönböztető nevek és családnévek alapján von le következtetéseket a 16. század eleji Bácsban és Bodrogban megfigyelhető népességmozgás jellemzőiről. TAMÁS ÁGNES a 19. század második felében megjelent magyar és osztrák élelapokban megjelenő, nem magyar nemzetiségű szereplők neveit vizsgálja (1738–1744). A bécsi Figaro, a magyar Borsszem Jankó és Az Üstökös alapján képet kapunk a korabeli nemzetiségi sztereotípiákról. A tanulmány a személynévanyagot a vizsgált korszak (1860–1890), a szóban forgó

etnikum és a neveknek a különböző nyelvű és politikai irányultságú élelapokban való előfordulása alapján rendszerezi. ANNA FERRARI a Plutarkhosz Párhuzamos életrajzok című művében szereplő ragadványnevekkel foglalkozik (1559–1568). A vizsgált példák alapján megállapítja, hogy a Plutarkhosz alkotta ragadványnevek fő funkciója a görög portréábrázolásokhoz hasonlóan az adott személy átfogó, absztraháló jellemzése; másfelől egyes nevek a római portrékra jellemző életszerűséget közvetítik, a személynek egy adott pillanatban való viselkedésére, külső vagy belső tulajdonságára világítanak rá. MACIÁ RIUTORT I RIUTORT nem latin nyelvű, középkori skandináv forrásokban fellelhető ibériai helyneveket és személyneveket elemez (1685–1696). A főként irodalmi vagy történeti tárgyú szövegeket eredeti nyelven, nyugati óészaki nyelvváltozatban és átiratban is közli. A vizsgált neveket először eredetük szempontjából kategorizálja: például saját, nyugati óészaki névalakulatok (*Njoervasund*: 'Gibraltári-szoros') vagy latin forrásból eredő nevek (*Spánia*: 'Hispania'). Írása második felében a *Galicia* példán bemutatva felveti a diakrón szempontú kutatások lehetőségét is.

10. A nyolcadik szekcióban 19, a névtan és a földrajz együttműködését reprezentáló tanulmány kapott helyet. BOTOLV HELLELAND nyugat-norvégiai völgyek és azokban található folyók neveinek a kapcsolatát vizsgálja (1800–1810). Megállapítja, hogy sok esetben a folyó neve a völgy nevének előtagjaként szerepel (pl. *Glám* folyó és *Glåmdalen* völgy). A folyó- és völgynevek szemantikai kategorizációját táblázatban szemlélteti, hangsúlyozva, hogy a szoros névtani kapcsolat ellenére szemantikailag számos eltérés mutatható ki a két helynévtípus között (pl. a völgyek neveiből keletkezettek településnevek is, míg a folyók neveinek ritkán van egyéb vonatkozásuk). CHRISTIAN WEYERS a vonatok neveit elemzi történeti keretben (2017–20128). Bemutatja ezek lehetséges típusait felépítésük alapján, majd megállapítja, hogy hagyományosan az *Express* utótag szerepel bennük. Előtagjuk a helyneveken túl lehet személynévi eredetű: az irodalom, a zene vagy a természettudományok területéről számos fiktív és valós személy motiválhatja a névadást. Kutatásait egy százoldalas (!) függelékkel egészíti ki, melyben az 1978–1979-ben Európában közlekedő, hosszú távot megtevő vonatok neveit és adatait gyűjtötte össze.

11. A kilencedik szekció névtan és kultúra témájához sorolható 25 írás között olvasható AGUSTÍN F. SEGUÍ munkája, amelyben a Gabriel García Márquez által alkotott tulajdonnevekkel és azok köznevesülésével foglalkozik (2303–2312). Írása első felében a szerző nevének különféle közegekben használatos változatait (*García Márquez*, *Gabriel G. Márquez*, *Gabo*), majd a Száz év magány *Macondo* helynevét elemzi. Az utóbbi etimológiáját, illetve a márquezi szöveg *latinoamericano-hispanoamericano* alakváltozatainak mintájára a *macondino-macondiano* jelzőket és előfordulásukat értelmezi, morfológiai szempontokat is érvényesítve. HERBERT BARRY tizenkét angolszász szerző életművében kutatta, milyen arányban és miként építették bele saját lényüket fiktív karaktereikbe (2144–2152). Megállapította, hogy mind a férfi, mind a női írók körében elterjedt volt a nyelvi játék, így például Charles Dickensnél, aki megalkotta hősét, az ugyanazon monogramú Copperfield Dávidot. A tizenkét vizsgált szerző közül három: Ernest Hemingway, George Eliot és Edith Wharton eddig elemzett műveiben nem talált példát a fiktív karakteralkotás személyes vonatkozásaira. Ennek okát többek közt abban látja, hogy e szerzők nevei az adott korban egyedinek számítottak, és a nyelvi játékokra kevésbé adtak lehetőséget. GRANT SMITH Shakespeare Szeget szeggel című komédiájának személynévanyagát vizsgálta

(2325–2328), különös tekintettel a nevek szimbolikus és leíró jellegére. Kiemelte, hogy az arisztokrata származású szereplőknek Shakespeare latin eredetű neveket adott (pl. *Angelo*, *Escalus* vagy *Claudio*), s e nevek nagy része szimbolikusan ábrázolja a karaktert, és reflektál annak viselkedésére is.

12. A tizedik szekció 10 tanulmánya a térképészet és a helynévtan határterületére kalauzolja az olvasót. N. CSÁSZI ILDIKÓ a BB_Borostyán szoftver segítségével a Vas megyei -szeg utótagú földrajzi neveket elemzi lexikológiai, szemantikai és morfológiai szempontból (2393–2403). A szoftver előnyei között kiemeli például felhasználóbarát voltát, a sokféle kategorizációs lehetőséget vagy éppen az átlátható keresést. A térképek generalizálásának lehetősége a névföldrajzi kutatásokban szemléletváltást jelenthet. M. TERESA GARRIDO BORREGO és CRISTINA TORRECILLAS LOZANO az Instituto de Estadística y Cartografía de Andalucía (Andalúziai Statisztikai és Térképészeti Intézet) helyneves webszolgáltatásait mutatja be (2418–2428). Az intézet vonatkozó szolgáltatásainak célja az andalúziai helynevek standardizációja, szélesebb rétegek számára való közzététele és egyszerű kereshetőségük biztosítása. A szekció írásainak további témái között szerepel a különböző digitális helynévjegyzékek, például a német nyelvű Digitales Ortsnamenbuch Online (DONBO), a Baleár-szigeteki NOTIB vagy a baszkföldi nomenklatúra bemutatása.

13. Névtudomány és standardizációs folyamatok volt a témája a tizenegyedik szekció 27 írásának. FRANCO FINCO az olaszországi Friuli-Venezia Giulia autonóm régió helyneveivel kapcsolatos nyelvpolitikai kérdéseket mutatja be (2528–2533). A terület különleges nyelvi helyzetét az adja, hogy a népességet az olasz mellett rétoromán (friuli), német, szláv és venetói nyelvű közösségek is alkotják. Ezért a kétnyelvűség mellett a háromnyelvűség is megfigyelhető több helyen. A szerző utal a helyi, kisebbségi nyelveket védő törvényekre, melyeknek főként a helyneveket érintő standardizációs és normalizációs vonatkozásait emeli ki. MARIA DEL MAR BATLLE angol nyelvű írásának témája az Institut d’Estudis Catalans (Katalán Tudományos Intézet) tevékenysége a katalán földrajzi nevek standardizációjáért (2446–2452). A tanulmány első részében a szerző bemutatja az intézet szervezeti felépítését, munkáját, illetve társintézményeit. Az intézet legfőbb célja a katalán kormánnyal együttműködve egy helynévjegyzék létrehozása, mely 54 000 katalán földrajzi név standardizált alakját tartalmazná. Az intézmény további feladatkörei között szerepel egy egységes standardizációs kritériumrendszer felállítása, vagy éppen a katalán földrajzi nevek használatával kapcsolatos tanácsadás a tömegkommunikációban dolgozóknak, cégeknek vagy a felsőoktatásban tanulóknak.

14. A tanulmányok sorát záró, a katalán névtannal foglalkozó tizenkettedik szekcióban hét előadás hangzott el. JAVIER CARO REINA például úttörő módon katalán családnév-földrajzzal foglalkozik. Kutatásaiban telefonkönyvek digitalizált névanyaga alapján többek között a *Ferrer* ('kovács') családnév területi eloszlását, nyelvjárási változatait mutatja be (2842–2853). A német családnévatalasz mintájára abszolút és relatív térképeket használ a szemléltetésre. Lexikológiai, hangtani és a családnevek eredetére vonatkozó aspektusokat figyelembe véve rendszerezi a katalán családneveket, emellett hangsúlyozza az ilyen típusú kutatásoknak történeti szempontú jelentőségét.

15. A közel 3500 oldalas, tematikájában és módszertanában is rendkívül változatos konferenciakötet, valamint az előadók nagy száma is arról tanúskodik, hogy a névkutatás hazai és nemzetközi szintén egyaránt egyre sokrétűbb és szerteágazóbb szakterületté válik. A kötet nehézkes kezelhetőségét némileg ellensúlyozza az internetes közzététel nyújtotta könnyű hozzáférés, melynek köszönhetően nemcsak a névkutatók, hanem más tudományágak képviselői számára is gazdag szakirodalmi gyűjteményként szolgálhat.

HAJDÚ ANNA

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Name and Naming. Synchronic and Diachronic Perspectives **[Név és megnevezés. Szinkrón és diakrón megközelítések]**

Szerkesztő: OLIVIU FELECAN. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne,
2012. 443 lap

A 2012-ben megjelent kötet a nagybányai nemzetközi névtani konferenciákat is szervező OLIVIU FELECAN által szerkesztett névtani témájú könyvek sorába illeszkedik. A tanulmánykötet döntően interkulturális kiindulópontú, a történeti és szinkrón megközelítésmódokat egyaránt érvényesítő tanulmányokból áll.

A kiadvány 11 ország 35 szerzőjének a munkáit tartalmazza. Formai és tematikai szempontból egyaránt a már kialakított szerkesztési elveket követi. A könyv felépítése átlátható, az egyes részek és fejezetek elsősorban téma szerint különülnek el, habár minden részben megfigyelhető az egyes munkák legtöbbször is jellemző multidiszciplináris szemléletmód. A tanulmányok jellemzően rövidebb terjedelműek, egyik sem haladja meg a 20 oldalt. A tájékozódást a világosan tagolt tartalomjegyzék mellett a kötet végén lévő név- és tárgymutató is segíti. A tanulmányok és a függelék nyelve egyaránt az angol.

Az előszóban kiemelt interkulturális perspektíva, valamint a diakrón és szinkrón megközelítés kombinálása a tanulmányok témájának, elméleti kiindulópontjának a függvényében különbözőképpen valósul meg. A fejezetcímek inkább orientáló jellegűek, hiszen az egyes fejezetek alá sorolt munkák együttesen alkalmazzák több tudományterület elméleti-módszertani kiindulópontját. A tanulmánykötet célja a kulturális variabilitás megfigyelése és leírása anélkül, hogy bármilyen értékítélettel élne az egyes változatokkal kapcsolatban. Az elsődlegesen névtani témájú vizsgálatokban kiemelt figyelmet kap a különböző kulturális konvenciók rugalmas alkalmazásának leírása, csakúgy mint a speciális helyzetekből adódó kulturális választások vagy az előforduló interkulturális konfliktusok bemutatása. Ez hagyományos és modern elméleti kiindulópontok termékeny működtetése és egymásra vonatkoztatása révén valósul meg (ix).

A továbbiakban az egyes részek és fejezetek bemutatására kerül sor a teljesség igénye nélkül, de jelezve a kötet tartalmi arányait. Az első, három névelméleti munkát magába foglaló részben (2–32) a nyelv megnevező és egyedítő funkciói közti átjárhatóság (MILAN HARVALÍK munkája, 10–17), valamint az egyházi írásbeliségben előforduló görög és latin

eredetű személynévek fordításelméleti kérdései (OCTAVIAN GORDON, 2–9) mellett a pragmatika és a személynévtan kapcsolatának elméleti vonatkozásai (MARGARETA MANU MAGDA, 18–31) is megjelennek.

A második rész (36–344) személynévekkel kapcsolatos munkákat tartalmaz. Négy fejezete a következő területek szerint tagolódik: történeti és jelenkori személynév kutatás, kevésbé hagyományos személynévek (a szerkesztők által használt terminus, tkp. nicknevek, becenevek, ragadványnevek stb.) és irodalmi névadás. A diakrón és szinkrón kutatásokban egyaránt megfigyelhető az elméleti-módszertani komplexitás. Az első fejezetben (36–98) olyan változatos témák jelennek meg, mint a késő középkori egyénnevek és a társadalomban betöltött szerepek összefüggései (PIERRE-HENRI BILLY, 53–64), a valenciai katalán nyelvjárásban megjelenő újlatin nevek (EMILI CASANOVA, 65–73), a családnévátvétel és a rokonsági kapcsolatok kettős rendszere frankoprovenszál és francia diglossziás helyzetben (JÉRÉMIE DELORME, 74–86), valamint a nők megnevezései késő középkori adójegyzékekben (AUDE WIRTH-JAILLARD, 87–97). DAVIDE ASTORI (36–52) az *Ábrahám* és a *Sára* nevek eredetének kérdését járja körül a héber névalakok és jelentések összefüggésében, a két név kapcsán egyfajta kémiai párhuzammal élve („névtani redoxi-reakció”). A szerző a két név kapcsán a jelentés olyan kultúraspecifikus összetevőjére is rávilágít, mint a névérték. Kitekintésként a két név bibliafordításokban való különböző megjelenésein keresztül felmerül e nevek lefordíthatóságának kérdése is.

A szinkrón kiindulóponthú második fejezet (100–182) három tanulmánya foglalkozik a nagybányai névanyaggal (MINODORA BARBUL, 100–117; NICOLAE FELECAN, 118–128; RODICA-CRISTINA ȚURCANU, 162–181), de megjelenik a muszlim és a xhosa névadás (BERTIE NEETHLING, 147–161), valamint a konvencionális és kevésbé konvencionális cigány nevek vizsgálata is. MINODORA BARBUL kutatásának középpontjában a nemzetközi gondolkodásmódra fogékonyabb nagybányai korosztályok állnak. A munka leglényegesebb megállapítása, hogy a vizsgált korosztályok nyitottsága, az ebből adódó, a hagyományostól eltérő névadási, névválasztási szokások a névvel kapcsolatos normák megváltozásához vezethetnek. OLIVIU FELECAN (129–146) a cigány személynévek rétegzettségének vizsgálatával mutatja be a személynévekkel kapcsolatban (is) megfigyelt nyelvi viselkedésmódokat, amelyek között megjelenik az egyediségre való szélsőséges törekvés, de a közösségi mentalitás tudatos változásából adódóan ez egyszerre van jelen az extravagancia mellőzésével.

A harmadik fejezetben (184–232) megjelent tanulmányok következő témákat ölelik fel: politikusoknak adott ragadványnevek a francia tömegkommunikációban (GEORGETA RUSS, 202–215), módszertani kérdések és korpuszvizsgálat német fiatalok körében előforduló becéző nevek kapcsán (BERND SPILLNER, 217–221), becenevek diakrón kategorizációja fiatalok és idősek által adott nevek révén (WILLY VAN LANGENDONCK, 222–231). DAIANA FELECAN (184–201) a romániai szórakoztatóiparban előforduló, a nők megnevezésére használatos általános kifejezéseket vizsgálja. A funkcionális pragmatikai és szemantikai szempontokat szociolingvisztikai szemléletmóddal érvényesítő elemzés eredménye, hogy a nők megnevezését szemantikai innováció jellemzi, a figyelem így erőteljesen a megnevezettre irányul.

A második rész negyedik fejezete (234–344) az írói névadás témakörébe tartozó tanulmányokból áll, melyek a kötet más munkáihoz hasonlóan több tudományterület együttes

alkalmazásával dolgoznak. A legtöbb munka egy-egy szerzővel kapcsolatos, ilyen többek között NICOLETA CÎMPIAN (253–259), GHEORGHE GLODEANU (284–294) és MARCELA OȚOIU (310–315) tanulmánya. Egyetlen irodalmi alkotásra koncentrál GRANT W. SMITH (330–344) és THIERRY PONCHON (316–329): előbbi Shakespeare: A makrancos hölgy, utóbbi a Roland-ének tulajdonneveit vizsgálja. Egy stilisztikai vonatkozású (GHEORGHE CHIVU, 234–252) és egy kognitív megközelítésű (ANNA FORNALCZYK és ALEKSANDRA BIELA-WOLOŃCIEJ, 269–283) tanulmányt is tartalmaz ez a rész, CARMEN DĂRĂBUȘ (260–268) pedig posztmodern keretbe helyezi az írói névadás kérdését. A tanulmány Milorad Pavić szerb író két művének elemzésével mutatja be a név funkciójának újraértelmeződését a posztmodern irodalomban. A vizsgált művekben a nevek meghatározóak a szereplők tér- és időkeretekben való elhelyezésekor, alapvető információval bírnak az összetett társas kapcsolatokra vonatkozóan.

A harmadik részben (346–386) olyan, helynevekkel kapcsolatos munkák találhatók, mint a latin *amnis* névelem jelenléte olasz helynevekben (MARIA GIOVANNA ARCAMONE, 346–352), a francia nemzeti helynévkorpusz romániai személynévi és helynévi eredetű neveinek vizsgálata a névadás politikai motivációival összefüggésben (MICHAEL A. RATEAU, 365–374), illetőleg hivatalos országnevek románra fordításának kérdései (IONA VINTILĂ-RĂDULESCU, 375–385). DOMNIȚA TOMESCU (353–364) tanulmánya a román helynévrendszer 20. század végén bekövetkező változásait mutatja be. A vizsgálat településnevek példáin keresztül világít rá arra, milyen következményekkel jár a névrendszer egészére nézve a vizsgált időszakban lezajlott névstandardizáció és a korábban ideológiai megfontolásból adott nevek politikailag semlegesre cserélése.

A negyedik rész (388–436) a nevek társadalmi szerepét járja körül. A korai finn-országi újsághirdetések tulajdonnév-használatával (PAULA SJÖBLÖM, 424–436), a cég- és márkanevekkel (ADELINA EMILIA MIHALI, 401–412), valamint a branding fogalmával (ALINA BUGHEȘIU, 388–400) kapcsolatos írások között parfümnevek névtani vizsgálatára is sor kerül. MICHAELA MUNTEANU SISERMAN (413–423) komplex szemiotikai, pragmatikai és szociokulturális szempontból közelíti meg a korpuszát képező 533 parfümnevet. Megállapítja, hogy mivel az egyes nevek motivációja igen különböző lehet, a sokszor metonimikus elnevezések dekódolásához elengedhetetlenek a mögöttük álló (nyelven kívüli) információk.

A bemutatott tanulmánykötet újszerű témájú és elméleti háttérű munkák gyűjteménye. A tanulmányok összetartozása a névtani vizsgálaton túl a multidiszciplinaritásban ragadható meg. A különböző tudományterületek névtannal történő összekapcsolásában a neveket használó közösségek, azok kulturális sajátosságai, a sajátosságok együttes jelenléte és nevekre gyakorolt hatása kerül előtérbe.

KRIZSAI FRUZSINA

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Onomastics in Contemporary Public Space [Névkutatás a jelenkori közösségi térben]

Szerkesztők: OLIVIU FELECAN – ALINA BUGHEȘIU. Cambrige Scholars Publishing,
Newcastle upon Tyne, 2013. 621 lap

1. A két nagybányai román névkutató által szerkesztett kötet a neveket és a névadási szokásokat interkulturális perspektívából, a jelenkori közösségi terek kontextusában elemző tanulmányokat ad közre, mivel a közösségi tér ezekkel kapcsolatban is alapvető szerepet játszott a történelem során, elkülönülve a személyes tér fogalmától. A kötetben vizsgált területek Európán túl Ázsiára, Amerikára és Afrikára is kiterjednek, s a szerzők is hasonlóan széles körből kerülnek ki: 18 ország 49 kutatója képviselteti magát a kiadványban. A kötet külön figyelmet érdemel a feldolgozott témák modern megközelítése miatt. A fejezetek két olyan területnek ásnak a mélyére, amelyek az egyén számára nagy jelentőséggel bírnak a globalizálódó világban. A tanulmányokat összefogó gondolatmenet kiindulópontja, hogy a szociokulturális változások közvetlenül tetten érhetőek a névadásban, mivel szabadon nevezhetünk el embereket, helyeket és termékeket egyaránt. A közreadott munkák egyedisége a multidiszciplinaritásában rejlik: a szerzők a névtan mellett a nyelvészeti diszciplinák közül a szociolingvisztika, a pszicholingvisztika és a pragmatika, mellettük pedig más tudományok, így a történelem-, politika-, vallás- és irodalomtudomány, az antropológia és a közgazdaságtan módszereit is alkalmazzák elemzéseikben.

2. A kötet öt nagyobb részből áll, közülük három pedig további fejezetekre tagolódik. A kötet első része négy névelméleti tanulmányt tartalmaz. IRINA KRYUKOVA a márkanév szerepét vizsgálta különböző típusú orosz szövegekben, megállapítva, hogy a márkanévhez az elsődleges jelentésükön kívül új konnotációk tapadnak (2–10). EPHRAIM NISSAN az általa *misantonym* angol terminussal megnevezett téves antonimákat vizsgálja névfajták szerint, számos nyelvből kölcsönzött példákkal illusztrálva munkáját (11–27). A harmadik, szójátékokat is rejtő paradox névekkel kapcsolatos bemutató tanulmányt is ő jegyzi (28–49). Ide tartozik például Leo Pardi esete, akiből zoológus lett, illeszkedve abba az antikvitás óta fennálló mintába, mely szerint hasznos, ha a név illik a viselőjéhez. ȘTEFAN OLTEAN a tulajdonnevek szemantikájáról ír, középpontba helyezve azt a nézetet, hogy a tulajdonnevek önmagukban nem bírnak jelentéssel, a jelentésüket mindig az általuk jelölt dolog hordozza (50–65).

3. A második rész két, nyelvi tájképpel foglalkozó tanulmányt tartalmaz. A nyelvi tájkép YUAN JIANG és KAZUKO TANABE szerint a nyelv és a társadalom bonyolult viszonyának a látható megnyilvánulása (68–84). A nyelv ugyanis érzékenyen reagál a társadalmi jelenségekre, és követi a globalizációval járó változásokat. A szerzőpáros ázsiai városi közösségek nyelvi tájképét vizsgálta különböző változók mentén (terület, írásrendszer stb.). JOAN TORT-DONADA Barcelona óvárosának és újvárosának 100 helynevét teszi vizsgálatá tárgyává, bemutatva ezzel a város névtani értelemben vett kettősségét (85–101).

4. A harmadik rész a társadalmi, gazdasági, kulturális, vallási és sportintézmények elnevezésének a hátterét tárja fel, három egységre osztva a szerteágazó témakört. Az első, hat tanulmányból álló egység a cégek és üzletek névadására koncentrált. ANGELIKA BERGIEN a nagy múlttal és gazdasági háttérrel rendelkező helyszínek identitásképző szerepét vizsgálta cégnevekben (106–119). A tanulmány rávilágít, hogy esetenként egy adott vállalat neve nem egy konkrét fizikai helyre utal, csupán a hangzása miatt alkalmazták névként (*Shadow Mountain*). BARBARA CZOPEK-KOPCIUCH különbséget tesz a cégnevek és az üzletnevek között, majd Lengyelország 50 legsikeresebb cégének a nevét elemezve sorra veszi a cégnevek keletkezési módjait (120–130). SERGEY GORYAEV és OLGA OLSHVANG a személyneveket tartalmazó cégnevekkel foglalkozik egy 154 elem-ből álló orosz korpuszon keresztül (131–147). Tapasztalatuk szerint a laikusok a cégneveket nem tekintik tulajdonneveknek, mivel elsősorban a személyneveket értik *név* alatt. Szerintük emiatt alakulhatott ki az a gyakorlat, hogy a cégnevekben gyakori a *Mister, Mrs, Miss, Herr, Frau, Fäulein, Monsieur, Madame, Mademoiselle* használata, ezzel érve el azt az érzetet, hogy a cégnév személynév. MICHEL A. RATEAU a kereskedelem (szépségipar, divat, gasztronómia stb.) és a városok helynévadásában terjedő, kiemelkedő presztízsű francia nevekről, névelemekről ír tanulmányában (148–160). PAULA SJÖBLOM a finn Turku példáján keresztül mutatja be a kereskedelmi nevek szerepét a városi életmódban és a közösségi életben (161–171). A reklámok és hirdetések Turkuban csakúgy, mint más európai városokban, egyszerre teszik nemzetközivé és otthonossá a hangulatot. AUDE WIRTH-JAILLARD a belgiumi francia nyelvben vizsgálja a márkanévek köznevesülését (172–184).

A harmadik rész második alegysége a vallási intézmények elnevezésével és a kulturális asszociációkkal foglalkozik. OLIVIU és NICOLAE FELECAN azt vizsgálja, hogy Romániában az ortodox, római katolikus és görög katolikus templomok elnevezési gyakorlata miként tér el a protestáns és evangélikus templomok, illetve a zsinagógák elnevezésétől (186–206). ADELINA EMILIA MIHALI a neveken keresztül igyekezett felmérni, hogy az Ázsiában és Amerikában élő román kisebbségek milyen mértékben képesek megőrizni identitásukat (207–221). Megállapítása szerint e kisebbségek az önmegnevezéssel egyrészt igyekeznek megőrizni önállóságukat, másrészt nyelvhasználati szempontból is alkalmazkodniuk kell az adott országhoz.

A harmadik rész harmadik alegysége egy tanulmányt tartalmaz: FRANK NUESSEL a *Names* című folyóirat 2008–2012 közötti 92 cikkében és jegyzetében feltűnő 192 névnek a névfajták szerinti megoszlását vizsgálja (224–236).

5. A kötet negyedik része hat alegységre tagolódik. Ezekből a továbbiakban terjedelmi okokból csupán egy-egy tanulmányt emelek ki. Az első egység az ételek, italok és az élelmiszeripari márkák elnevezésével foglalkozik, 11 szerző 10 tanulmányán keresztül. MARIE ANTOINETTE RIEGER egy olasz hangzású, de német cégek által használt márkanévekből álló korpuszt elemezve azokat az eszközöket tárta fel, amelyekkel a német cégek olasz hangzást igyekeznek adni termékeik nevének (354–370).

A második alfejezet két, fedőnevekkel kapcsolatos tanulmányt tartalmaz; ezek a román titkosszolgálati szervek együttműködésével születhettek meg. GEORGETA RUS a kódnevek, illetve álnevek névadási aspektusaival és szociolingvisztikai tényezőivel foglalkozik román korpuszon keresztül (413–422).

A harmadik alegység három tanulmányt tartalmaz az irodalmi névadásról. GEORGIANA LUNGU-BADEA a szépirodalomban szereplő tulajdonnevek és címek fordításáról ír (pl. *La Belle et la Bête, Beauty and the Beast, Frumoasa și bestia*) (443–456). Megállapítása szerint a nevek fordításakor a pszichológiai, szemantikai, kulturális és ideológiai szempontokat is figyelembe kell venni ahhoz, hogy a fordító át tudja adni az író által választott vagy alkotott név összetett jelentéstartalmát.

A negyedik alfejezetben a politikában, a művészvilágban és a futballban előforduló ragadványnevekkel és álnevekkel találkozhatunk. DANIELA CACIA egy 150 elemből álló korpuszon vizsgálja a híres olasz és külföldi focisták beceneveit (458–469). Szemantikai átlátszóságuk alapján három csoportba sorolja őket: teljesen átlátszók (minden, az olasz kultúrában jártas ember számára egyértelműek), részlegesen átlátszók (motivációjuk felderítéséhez a rajongók tudására van szükség), nem átlátszó nevek.

Az ötödik alegységben a közösségi térben használatos nevekről olvashatunk. DAVIDE ASTORI az olasz diákok ímélcímeiben található felhasználónevekről ír tanulmányában egy 1000 névből álló minta alapján (506–519).

A negyedik rész utolsó alfejezetében ADRIANA STOICHÎTOIU ICHIM és MELANIA ROIBU a macskafajták névadásának romániai jellemzőit vizsgálja (532–546).

6. A kötet ötödik, egyben utolsó részébe a máshová nehezen besorolható munkák kerültek, egyfajta egyveleget alkotva. JOSEPH M. BRINCAT tanulmánya például az autók elnevezésével foglalkozik máltai példákon keresztül: mekkora teret enged a három betűből és három számból álló rendszám tábla az önkifejezésnek (557–564)?

7. Mint a bemutatott tanulmányok tematikai sokszínűségéből is láthatjuk, a kötet a névtan és egyéb nyelvészeti és nem nyelvészeti tudományterületek együttműködésének eredménye, mely földrajzi szempontból is kiterjedt képet ad a névtani kutatások aktuális állásáról. A tanulmányok sorában nemcsak olyan munkák kaptak helyet, melyek a két legnagyobb névfajtával, a helynevekkel és a személynevekkel foglalkoznak, hanem a máskor perifériára szoruló típusok is nagy hangsúlyt kaptak. Az írások mögötti koncepciók a mindennapi életből származnak, így a laikusok is érdekesnek találhatják őket.

BALOGH ERNA

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

A nevek szemiotikája

Szerkesztők: BAUKO JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN. Nyitrai Konstantin Filozófus

Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság,

Nyitra–Budapest, 2014. 266 lap

1. A 2014-ben elhunyt Hajdú Mihály emlékének ajánlott kötet tizennyolc tanulmányt közöl. A tanulmánygyűjtemény nem titkolt célja volt a névtan és a szemiotika „nyelvének” és módszereinek közös nevezőre hozása, valamint a létrejövő termékeny párbeszéd

kutatási eredményeinek bemutatása. A szövegek széles repertoárt tárnak az olvasó elé a különböző tudományterületek művelőinek írásaiból: az elméletibb jellegű tanulmányoktól az írói névadással foglalkozókon át a kétnyelvű környezetből vett jelenségeket vizsgálóig szemezgethetünk a két terület határmezsgyéjén folyó kutatásokból.

2. A kötetet HOFFMANN ISTVÁN tanulmánya nyitja, amely funkcionális keretben értelmezi a köznév és a tulajdonnév különbségét (5–21). A szerző a tulajdonnevek jelentésére helyezi a hangsúlyt, mert ebben látja leginkább azt a speciális tulajdonságot, amely alapján azok elkülöníthetők a köznevektől. A tulajdonnév jelentése véleménye szerint enciklopédikus és összetett; ennek révén a névhasználó elméjében eltérő szemantikai kidolgozottságú nevek jelenléte lehetséges.

VOIGT VILMOS írása a magyar népmesék nyomtatott kiadásaiban előforduló nevek szemiotikájával foglalkozik (22–40). Kategorizációja során olyan általános érvényű jellemzőket emel ki a népmesék tulajdonnév-használatát illetően, mint a „kicsinyített nevek” (pl. *Hüvelyk Matyi*, *Vargalus Károlyka*), a hősök „virágnevűsége” (pl. *Virág Péter*) vagy a szín-, fém- és drágakőnevek megléte a vizsgált szövegek neveiben (pl. *Zöld király*). VOIGT felfogásában „a fantasztikus és a realisztikus egymásmellettiisége a mese varázsának (egyik) titka” (37).

SZIRMAI ÉVA a mindenkori hatalom befolyását, a „hatalmi emlékezet” módszereit vizsgálja a közterületek elnevezéseire vonatkozóan (41–54). A szerző gondolatmenetének alaptézise, hogy az emlékeket, valamint azt, hogy mi legyen emlékezésre méltó, társadalmi csoportok konstruálják. Megfigyelése szerint a közterületek neveiben a 19. századig elsődleges volt az eligazító, tájékozódást segítő funkció, ezzel szemben a 20. századra felerősödött az emlékeztetés igényének rögzítése.

NÉMETH ZOLTÁN szerint a társadalmi kényszerek, a hatalmi viszonyok beleírják magukat a névbe (55–64). Példaként a kisebbségi helyzetben élő magyar szerzők nevét említi (pl. *L'udovít Grendel* ~ *Grendel Lajos*, *Žofia Bárczi* ~ *Bárczi Zsófia*), melyeknek használati közegetől függően több változatuk is lehetséges. Mikszáth Kálmán nevének variánsai kapcsán arra jut, hogy a névváltozatok sokféleségében eltűnik az „eredeti név”, a „törvényes név” és az „anyakönyvi név”, mert a társadalmi gyakorlat felülírja a születési név és az álnév filológiai pontos elkülöníthetőségét.

TÓTH SZERGEJ az oroszországi keresztnévadás történetét tekinti át (65–77). Véleménye szerint a névadást jogilag nem szabályozó Oroszországban a kirívó, furcsának tekinthető nevek a társadalom mentális állapotára, a média, a politikai események befolyásoló voltára engednek következtetni. Ilyenek a mai orosz névanyag „hazafias névadás”-ának olyan politikai jelentéstartalommal bíró darabjai is, mint például ’olyannak lenni, mint Putyin’ vagy a ’szüleim az Egységes Oroszországra szavaznak’.

BAUKO JÁNOS tanulmánya a tulajdonnevek (személynevek, helynevek, intézménynevek) identitást jelölő funkciójával foglalkozik (78–96). Következtetései kétnyelvű környezetben élő szlovákiai magyarok kettős névhasználatának a vizsgálatán alapulnak. A magyaros névformák használata az informális nyelvi színterekhez köthető, míg a hivatalos szlovák forma többnyire a formális nyelvi közegekhez, így a szlovákiai magyarokra jellemző magyardomináns kétnyelvűség a közösségi névhasználatot tekintve is kimutatható.

HAINDRICH HELGA ANNA a keresztnévadás és az identitás közötti összefüggéseket tárta fel a romániai Csanáloson végzett kutatásában (97–110). A szerző forrásai római katolikus egyházi anyakönyvek voltak, illetve kérdőíves felmérést is végzett. A névanyag és

a kapott válaszok alapján arra jutott, hogy a csanálói névadó közösséget az anyaországhoz hasonló globális hatások érik, valamint a közösség névválasztásában a jó hangzás, az esztétikai szempontok előbbre valók a néveredetnél vagy a név jelentésénél.

SCHIRM ANITA kérdőíves módszerrel vizsgálta a laikus nyelvhasználók nevekre vonatkozó vélekedéseit, saját nevükhöz, illetve a névdivathoz fűződő attitűdjeit (111–123). A válaszok alapján úgy tűnik, az adatközlők viszonylag sok információval rendelkeznek saját nevükről, emellett kiemelt szerepet tulajdonítanak a név identitásjelölő funkciójának. A megkérdezettek többsége úgy vélte, a nevek hozzájárulhatnak a névviselőről alkotott benyomások kialakulásához.

FARKAS TAMÁS tanulmánya a névtelenség és a megnevezés kérdéskörét tárgyalja, többféle névtípust elemezve (124–138). A szerző hangsúlyozza, hogy a név nem csupán a kommunikációs célszerűséget hivatott szolgálni: a névadásban benne van az alkotás, az önkifejezés, a jelhagyás igénye is. A tanulmány rávilágít a névtelenség többféle értelmezési lehetőségére, és kiemeli, hogy a tulajdonnév megléte vagy hiánya nemcsak névelméleti, névtörténeti, szocioonomasztikai kereteken belül vizsgálható, hanem szociolingvisztikai, antropológiai nyelvészeti és szemiotikai szempontból is figyelemre méltónak tűnik.

ÚJVÁRI EDIT a nevek szemiotikájának sajátos témakörét, az anonimitást és a művész-szignatúrák képzőművészeti alkotásokon való megjelenését, meglétük rendszeressé válását vizsgálja, művészettörténeti és művészetszociológiai szempontokat is érvényesítve (139–154). Az alkotások névvel való jelzése az alkotók megbecsültségének növekedésére is utalhat. A művek szignálása ugyanis csak a 13–14. század fordulójától válik általánossá Itáliában, majd Európa egyéb területein is, jelezve az alkotók reneszánsz korban kiteljesedő megbecsültségét.

MIKESY GÁBOR mikrotoponimák jelentésváltozásait bemutató írásának érdeme, hogy friss adalékokat szolgáltat a jelentésváltozások folyamatainak megértéséhez (155–165). A szerző kiemeli, hogy a helynevek alapvető funkciójának, az azonosításnak az elsődlegességét igazolják a megfigyelt jelentésváltozások is, hiszen a névhez kötődő jelentéstartalmak könnyen változhatnak, eltűnhetnek, kicserélődhetnek, de a név jelölő volta ettől függetlenül megmaradhat. MIKESY megfigyelése szerint ha az információtartalom el is vész, a hangalak fennmaradhat a vizsgált helynevek esetében.

T. SOMOGYI MAGDA azt mutatja be, hogy milyen lehetőségek és megoldások kínálkoznak az írói szótárakban a tulajdonnévi címszók és szócikkek szerkesztésére, illetőleg az egyes lehetőségek közötti választások milyen további problémákat vethetnek fel a későbbi szótár szerkesztési elveire nézve (166–183). A szerző úgy véli, ezen a speciális területen igen nagy szükség van az átgondolt és jól kidolgozott névtani szempontrendszer érvényesítésére. Ennek alátámasztására bemutatja a készülő Mikes-szótár szerkesztési elveit, kiemelve ezek előnyeit.

BÜKY LÁSZLÓ a nevek lírai környezetben való viselkedésével foglalkozik Weöres Sándor Magyar etűdök összefoglaló címen ismert versei, illetve Füst Milán életművének lírai szövegei kapcsán (184–197). A szerző szerint a nevek lírai szövegek környezetben ugyanúgy hordoznak hírértéket, mint bármely más nyelvi elem. A Füst Milán-i vizsgált névanyag a magyar és európai műveltség horizontját villantja fel, míg a weöresi magyarhoni nevek otthonosságérzetet keltenek.

ANGYAL LÁSZLÓ a Boldogult úrfikoromban szövegét elemezve mutatja be Krúdy névadási attitűdjeit, a nevek atmoszférateremtő szerepét és fontosságát műveiben (198–216). Arra az általános érvényű megállapításra jut, hogy az író névadására kifejezetten jellemzőek

a stilizált, valószerűtlen nevek, melyek bonyolult szemantikai hálózatot hoznak létre a cselekményben, emellett a név identitásteremtő ereje igen erős Krúdynál.

SLÍZ MARIANN kutatása Lázár Ervin meséiből válogatott neveken alapul (217–226). A vizsgálat során – melyben az ELTE névtani diákkörének tagjai, demonstrátorai, doktoranduszai voltak a szerző segítségére – egy szabad asszociációs és egy feleletválasztós, a névviselő nemére, korára, jellemére vonatkozó kérdéseket tartalmazó kérdőívet töltöttek ki az adatközlők. Ezek alapján úgy tűnik, a fiktív neveknek olyan tényezők alapján tulajdonítunk üzenetet, mint a kontextus, a név hangzása vagy valamely közszóhoz való hasonlósága stb. Hogy mikor melyik tényező érvényesül leginkább, azt nagyban befolyásolja a befogadónak a világról való tudása is.

PETRES CSIZMADIA GABRIELLA Berg Judit népszerű gyermekkönyveinek, Rumi-világának névanyagából ad bőséges és szemléletes ízelítőt az olvasók számára (227–235). A bemutatott példákon keresztül igyekszik felfedni, hogy milyen, a cselekmény alakulásában kulcsfontosságú szerepet játszó szemantikai hálózat bontakozik ki a vizsgált mese-regények szövegeiben a nevek megvilágosodó jelentése és sokoldalú értelmezhetősége révén.

N. TÓTH ANIKÓ tanulmánya Grendel Lajos New Hont-trilógiaként emlegetett regényeinek sajátos személy- és helyneveivel, a szöveg nevek biztosította többletjelentéseivel foglalkozik (236–245). A vizsgált regényekben a névadási szokásokat sok esetben a különböző példaképek, kultuszok befolyásolják.

BENYOVSZKY KRISZTIÁN A Morgue utcai kettős gyilkosság című Poe-mű és egy azon alapuló Dumas-elbeszélés összevetésének névszemiotikai tanulságaival foglalkozik (246–266). Négy változtatásra hívja fel a figyelmet; ebből három érinti a tulajdonneveket: Dumas a nyomozó nevét *Edgar Poë*-ra változtatta (Poe-nál *C. Auguste Dupin*), míg az orvos, Paul Dumas nevét *Dupin*-re. A harmadik módosítás a gyilkosságnak a Morgue utcából a Saint Roch utcába helyezése; ez térben csekély változtatást jelent. E módosítások fikció és valóság érdekes összjátékát hozzák létre a szövegekben a nevek szintjén is.

3. A hiánypótló kötet kiemelkedő érdeme, hogy a vizsgált területek sokszínűségét megmutatva jól érzékelteti a névtan és a szemiotika szemléletmódjainak összehangolhatóságát, a kölcsönös párbeszéd hasznos, gyümölcsöző voltát a különböző tudományterületek művelői között, új irányvonalakat jelölve ki ezáltal mind a névtan, mind a szemiotika művelői számára.

PÁJI GRÉTA

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

RUDOLF KÖSTER, Eigennamen im deutschen Wortschatz. Ein Lexikon [Tulajdonnevek a német szókészletben. Lexikon]

Walter de Gruyter, Berlin, 2012. 196 lap

1. A bölcsészet- és természettudományok területén nemzetközi porondon is kiváló tudományos kiadónak számító Walter de Gruyter Verlag gondozásában eredetileg 2003-ban

megjelent kötet – mint ahogy az a címéből is kiderül – a köznevesült tulajdonnevek lexikona, ezeknek a jelentéseit ismeretterjesztő céllal közlő mű. A fejlett ipari kultúrák nyelve, szókészlete gazdag személy- vagy földrajzi nevekből képzett tulajdon- és köznevekben, ritkább esetben ezekből képzett igékben, melléknevekben. Az általános egynyelvű szótárak ugyanakkor nem hivatottak arra, hogy ezeket a különleges, gyakran szakszókincsekből származó lexikális egységeket eredetük feltüntetése mellett megmagyarázzák. A német egynyelvű szótárak esetében (is) különösen az olyan (gasztronómiai, illetve orvosi, természettudományos vagy mérnöki-technikai szakterületekről származó) szóösszetételek számítanak a címszóselekción mostohagyermekének, amelyeknek tulajdonnév + alaptag a szerkezete, pl. *Grahambrot* ('Graham-kenyér'), *Ottomotor* ('Otto-motor') vagy *Pickwick-Syndrom* ('Pickwick-szindróma'). A tárgyalt kötet ezt a hiányosságot hivatott pótolni, olyan formában és stílusban, amely a könyv recepcióját széles olvasórétegek számára teszi élvezhetővé.

2. KÖSTER, aki a szintén nagy renoméval rendelkező Duden-sorozat szótárszerkesztői csapatának is tagja volt (Duden. Redensarten. Woher sie kommen, was sie bedeuten. Mannheim, 2012³), a lexikon előszavában kitér arra, hogy a címszavak kiválasztásakor mely elnevezéseket tekintette (ADOLF BACH Deutsche Namenkunde című művének kategóriái alapján) tulajdonneveknek. A lexikonban fellelhető címszavak listájának összeállításával kapcsolatban az olvasó az előszóból csak annyit tud meg, hogy a válogatás a szerző személyes ítéletén nyugszik. A címszavak kiválogatásának körülményeihez (bár implicit módon, ám mégis) konkrét támpontokat a Felhasznált és ajánlott irodalom fejezet egyes tételei: angol és német nyelvű szakszótárak, lexikonok, enciklopédiák, valamint névtani és etimológiai tanulmányok adnak. KÖSTER BACH kategorizációs rendszerét annyiban módosította, hogy a személynevekből képzett földrajzi, cég- és terméknevek szubjektív válogatás eredményeként kerültek a szótárba. A tulajdonnevekből képzett igék általában rövid életűnek tekinthetők, ezért nem nyertek felvételt a címszólistába. Az olvasó ezért aztán kellemesen meglepődik, ha a kötet forgatása közben mégis ilyen szóra bukkan, például a világszerte ismert *röntgen* vagy a használatában Németországra korlátozódó *gaucken* esetében. Ez utóbbi jelentése: 'vkit esetleges Stasi-tagsága miatt átvilágít(tat)'; az ige az átvilágítást végző német hivatal létrehozójának és vezetőjének – Németország jelenlegi államelnökének, Joachim Gaucknak – a vezetéknévét tartalmazza. Ha már Joachim Gauck neve a mai német nyelvben így módon verbalizálódott és lexikalizálódott, felmerülhet az olvasóban a jelenlegi kancellár, Angela Merkel tulajdonnévnek címszavasítása is. Sajnos ezen a ponton le kell húzni az olvasói kedélyeket, bár jogos az igény, hiszen a kortárs német nyelvhasználatban létezik a *merkeln* ige 'vki döntést, véleménynyilvánítást elodáz' jelentésben. E szó azonban először csak 2005-ben – azaz KÖSTER kötetének első megjelenése után – bukkant fel a német közbeszédben, elsősorban a kielégítően azóta sem rendezett német egészségügyi reform kapcsán.

A lexikon címszólistája tartalmaz olyan szavakat, amelyek már régóta a német szókészlet részét alkotják, pl. *Damoklesschwert* ('Damoklesz kardja'), *Kaiser* ('cézár'), *Marathonlauf* ('maratonfutás'), *Quitte* ('birsalma'), *Samariter* ('szamaritánus'). Más címszavak egyértelműen az utóbbi évtizedek közéleti változásainak, technikai fejlődésének köszönhetőek, pl. *Genscherismus* ('genscherizmus: diplomáciai ars poetica, amely szerint kitartó tárgyalásokkal a legfeszültebb konfliktusok is megoldhatóak, illetve békés megoldáshoz vezethetőek'), *Paparazzo* ('lesifotós'), *Turin-Skala* ('Torino-skála: a földközeli

objektumok becsapódása általi veszély mértékének meghatározásához használt skála 0-tól 10-ig terjedő értékekkel'). A lexikon számos magyar eredetű címszót is rejt, amelyek túlnyomó többsége a gasztronómia területéről származik, pl. *Bachauner* ('ősi jellegű, bakonyi sertés'), *Debre(c)ziner* ('debreceni kolbász'), *Fillér* ('a forint egy százalékát érő váltópénze') vagy *Tokaier* ('Tokaj-Hegyalja borvidékéről származó likőrbor').

3. A lexikon önálló szócikkeinek a szerkezete jól áttekinthető: főnevek esetében a lemmát a nyelvtani nem rövidítése követi, egyéb grammatikai információtól (pl. Genitiv-alaktól, többes számtól) a szerző eltekintett. A szócikkfej a többi szófaj esetében csak a szófaj rövidítését, illetve igéknél az igeragozási osztályt tartalmazza. A grammatikai információt a jelentésmegadás követi, amelyben a címszó alapjául szolgáló tulajdonnév dőlt betűs írásmóddal van kiemelve. Az utaló szócikkekben a szokásos nyíl jelzi, hogy a keresendő információ milyen címszó alatt található. A jelentésmegadások néha szerfelett enciklopédikusra sikerültek, így például a *Kalaschnikow* címszó jelentésblokkjából a szűken vett jelentésen kívül ('szovjet gyártású gépkarabélytípus, AK-47') az olvasó Kalasnyikov rövidre fogott életrajzát, szolgálataiért kapott kitüntetéseit is megismerheti, sőt a szerző (forrásmegadást mellőzve) szó szerint idézi magát Kalasnyikovot, amint az általa fejlesztett fegyver méltatlan (nem honvédő) felhasználása miatti szomorúságát feje ki.

A szócikkek szótörténeti adatolásokat nem tartalmaznak. A címszavak túlnyomó többsége vélhetőleg nemzetközi kultúrszó, legalábbis az olvasó tapasztalatai, nyelvi ismeretei szerint; a szótár ugyanis nem ad támpontot a tekintetben, hogy a címszavak a németben keletkeztek-e, vagy más nyelvből vették át őket, illetve hogy a németben mikorra datálható az első írásos megjelenésük. Ez utóbbi kérdés megítéléséhez a nemzetközi szavak esetében az is hasznos információ lehetne, ha kiderülne az egyes szócikkekből, hogy az adott szó a német szókészlet szempontjából forrásnyelvként szolgáló szomszédos és világnyelvekben (pl. az angolban vagy a franciában) mikor és milyen formában jelent meg; erre azonban szintén nem találunk utalást a szótárban. Az új keletkezésű címszavak esetében ezen nincs is mit csodálkozni, hiszen a *Kalaschnikow* szót például még a DWDS (Das Digitale Wörterbuch der Deutschen Sprache – www.dwds.de) sem tartalmazza címszóként. A Duden (www.duden.de) is csak annyit árul el róla – a kötelező szótári információkon kívül –, hogy ki a fegyver névadója. Ugyanakkor a KÖSTER-féle lexikon régebbi keletkezésű (illetve átvételű) címszavai esetében – mint például a *Kannibale* ('kannibál'), *Mangold* ('mángold'), *Ozean* ('óceán') – legalább az első említés évszázadának a megadása a szócikkek előnyére vált volna.

Az utalások formai és jelentésbeli szempontokat követnek: utalásra a hasonló írásmódú, kicsinyítő képzővel ellátott és képzetlen címszavak, valamint regionális formavariánsok és szórövidülések esetében kerül sor, például a *Geiser* ~ *Geysir*, *Tommy* ~ *Thomas*, *Heulsuse* ~ *Transuse*, *Sankt-Antonius-Feuer* ~ *Antoniusfeuer* esetében. Természetesen a heteronim címszavakat is utalás köti össze, mint a *Bohrium* ~ *Hahnium* ~ *Nielsbohrium* és a *Hanbaliten* ~ *Hanefiten* ~ *Malikiten* ~ *Schafitten* esetében.

4. A bemutatott lexikon tipográfiája áttekinthető, a lemmalistája következetes, a szócikkek jelentésmegadásai módszeresek. A kötet jól használható mind a felsőoktatásban

(korpuszként, a lexikon bevezetőjében felsorolt szakmunkák pedig referenciaművekként), mind a szélesebb rétegeket érintő német nyelvoktatásban (kulturális szótárként).

MÜLLER MÁRTA

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

**GEORGE REDMONDS – TURI KING – DAVID HEY, Surnames, DNA,
and Family History [Családnév, DNS és családtörténet]**

Oxford University Press, Oxford, 2011. 242 lap

1. A három brit szerző monográfiája a családnév-történeti kutatásokban Magyarországon eddig még alig ismert lehetőségre, a genetika alkalmazására hívja fel a figyelmet, a nehézségeket sem titkolva. A kötet, mint azt SIR ALEC JEFFREYS genetikus előszava (vii–viii) hangsúlyozza, még csak az első lépéseket mutatja be azon az úton, amely a genetika és a technika napjainkban is zajló forradalma hatására hamarosan bárki számára járhatóvá válhat. A szerzők, a családnév-kutató GEORGE REDMONDS, a családtörténet-kutató DAVID HEY és a genetikus TURI KING előszavukban eddigi közös munkájuk legfőbb tanulságaként azt emelik ki, hogy a családnevek történetének feltárásához ma már nélkülözhetetlen a multidiszciplináris szemlélet és eszköztár (ix–x). A kiadvány ennek jegyében igen részletesen, sőt névkutatói szemmel nézve néhol már túl részletezően mutatja be a szerzők által képviselt tudományok kapcsolódásának a névkutatásban kiaknázható lehetőségeit. E részletesség ugyanakkor nem teljesen öncélú, hiszen az aprólékos magyarázatok szükségesek ahhoz, hogy e három terület képviselői kölcsönösen megismerhessék az általuk nem művelt tudományoknak a témával kapcsolatos kérdéseit és módszereit. Emellett a genealógiában megnyíló új lehetőségeket fogadó széles körű érdeklődést látva a szerzők igyekeznek a laikus közönségnek is hiteles tájékoztatást nyújtani.

2. A bevezetés (1–20) a későbbi vizsgálatok szempontjából lényeges névtörténeti kérdésekbe nyújt bepillantást: kitér a brit családnevek gyakoriságára és kialakulásuk folyamatára, majd bemutatja a nagy-britanniai családnév-földrajzi és névetimológiai kutatások történetét, forrásait, eredményeit és további lehetőségeit is.

A brit névtörténeti vizsgálatok egyik alapvető forrása STEPHEN ARCHERnek az 1881-es országos censuzon alapuló interaktív névatlasza (The British 19th Century Surname Atlas, CD-ROM, 2003). Eszerint 1881-ben a népesség 40%-a mindössze 500 családnéven osztozott, ugyanakkor 10% mintegy 30 ezer különféle ritka családnévet viselt. A 14. századi pestisjárvány előtt még nagyobb volt a névállomány változatossága, holott a lakosság száma a mainak csupán a tizede volt. A fekete halál azonban a népességnek csaknem a felét elpusztítva jelentős hatással volt a családnév-készletre is: számtalan név nyomtalanul eltűnt, mások viselőikkel együtt messzire kerültek keletkezési helyüktől, amikor a túlélők elfoglalták a lakatlanná vált házakat. Ez a 14. századi törés komoly módszertani problémát jelent a névtörténeti kutatások számára, holott a brit családnév-rendszer kialakulása akkorra már csaknem befejeződött: a 11. században, a normannok hatására a

legfelső rétegben megjelenő családnévelőzmények fokozatosan terjedtek a társadalom alsóbb rétegeiben, így a 15. század elejére már a parasztság legnagyobb részében is általános volt a használatuk. Új családnevek ugyanakkor még a 15. századi forrásokban is felbukkannak: ezek gyakran régebből ismert nevek újabb változatai, melyeknek a korábbi változattal való összetartozására csak a genealógiai és genetikai kutatások deríthetnek fényt.

A fenti tények figyelembe nem vétele tévútra vezetheti a névkutatót, amint azt a szerzők REANEY méltán elismert, általánosan használt családnévtára (A Dictionary of English Surnames, 1958) alapján részletesen bemutatják. Ennek legutóbbi, 3. kiadásában ugyanis a nevek 11%-ának nincs a jelenben folytatása, ugyanakkor számos ma is létező családnév kimaradt belőle. REANEY emellett egyes családneveket a szerzők szerint tévesen eredeztetett, mivel a nevek földrajzi megoszlását és a családtörténetet tudatosan nem vette figyelembe etimológiai elkészítésekor. A leicesteri egyetemen 1965-ben indult English Surnames Series elnevezésű kutatási program szintén alátámasztotta, hogy névföldrajzi, genealógiai és genetikai vizsgálatok nélkül nem szerencsés a középkori családneveket összekapcsolni a maiakkal. A középkori angol helyesírás következtelensége miatt ugyanis mind a családnevek, mind a helynevek, amelyekhez esetleg az előbbiek köthetők, igen sokféle, egymástól jelentősen eltérő alakban bukkanhatnak fel a forrásokban.

3. A következő fejezetek a családnévelőzmények és a családnevek történetét, típusait, területi megoszlását, terjedését és visszaszorulását mutatják be, számos példán és térképen szemléltetve (21–147). Ebben a némileg terjengős, az összetartozó témákat néha több helyen tárgyaló részben olvashatunk például a walesi, skót, ír és angol családnevek tipológiai eltéréseiről és kialakulásuk időbeli különbségeiről, a családnevek történeti változékonyságáról, a nevek kihalásának vagy éppen a névváltozatok kialakulásának az okairól, a jegyzőknek egy adott névalak „standardizációjában” játszott szerepéről. Itt esik szó a családnevek kialakulásának okairól is (56–58), habár e kérdést talán érdemesebb volna a történeti bevezetőben, a kialakulási folyamat bemutatásával együtt tárgyalni. Módszertani kérdésekkel is bőségesen szembesülünk; ilyen például a változatok külön vagy együttes kezelésének a névföldrajzi vizsgálatokban tapasztalható előnye és hátránya. A megszámlálhatatlan példa közül csupán egyet kiemelve: a szerzők felhívják a figyelmet az etimológiák automatizálásának a veszélyére. A *Higgson* családnevet például hagyományosan a *Richard* keresztnév *Hick* ~ *Higg* változatából, apanévként vezetik le, az 1377–1381-es összeírásban azonban a *Higgson* mellett szereplő *filius Hugonis* a *Hugó*-ból való származására utal, legalábbis ebben az esetben. Az efféle tévedések a szerzők szerint többnyire elkerülhetőek lesznek, ha a történeti adatok mellett a családnevek területi megoszlását és a néviselők családfáját is megvizsgáljuk.

4. A hosszú névtani részt a genetikai alapozás követi (148–172). Ebben közérthető leírást kapunk a DNS felépítéséről, valamint az Y kromoszómának a családnévkutatásban hasznosítható tulajdonságáról, vagyis a génállomány öröklésében játszott szerepéről és a családnévhez hasonlóan férfiágon való öröklődéséről. Az Y kromoszóma vizsgálataival össze lehet állítani az emberiség genetikai családfáját, melynek nagyobb ágai az azonos Y kromoszómát képviselő ún. haplocsoportok. Az ezeken belül elkülöníthető szűkebb csoportok a haplotípusok. Ezeket a fő- és alágakat az Y kromoszómában mutáció hatására bekövetkező változások hozzák létre. Minél régebben történt egy mutáció, annál többen tartozhatnak egy haplocsoportba, illetve -típusba. Ezért a családnevek

szempontjából a haplotípusra szűkítés elengedhetetlen, hiszen bár az azonos haplocsoportba tartozó férfiaknak is közös ősök volt, ez a személy nagy valószínűséggel jóval a családnevek kialakulása előtt élt.

A fejezet részletesen bemutatja a genetikai teszt menetét a mintavételtől kezdve, majd a családnév és az Y kromoszóma kapcsolatát bebizonyító első vizsgálatokat, köztük a Thomas Jefferson állítólagos törvénytelen fiainak valódi származását felderíteni szándékozó 1972-es kutatást mutatja be röviden.

5. A hosszú, de szükséges alapoó fejezetek után következik a kötet legérdekesebb, a magyar névkutatók számára teljes egészében újdonságot jelentő része, a névkutatást a genetikával összekapcsoló, közelmúltban lezajlott kutatások részletes tárgyalása (173–193). TURI KING vizsgálata például kétségtelenül bizonyította a családnév és az Y kromoszóma közötti kapcsolat relevanciáját: míg a 300, páronként azonos családnévvel rendelkező, találomra kiválasztott, egymással rokoni kapcsolatban nem lévő férfi közül 16 pár azonos haplotípusba tartozott, addig másik 300, eltérő családnévű párokba állított férfi esetében nem találtak haplotípusbeli egyezést a párok tagjai között. Ezt követően azt vizsgálták, hogy két, véletlenszerűen kiválasztott, azonos családnévű férfi mekkora eséllyel származik közös őstől. A kutatás két fontos tanulsággal járt. Egyrészt az azonos családnévűek között százszor nagyobb eséllyel találni azonos haplotípusba tartozókat, másrészt a családnevek között jelentős különbségek vannak e szempontból. Minél ritkább ugyanis egy családnév, logikusan annál nagyobbra nő az esély (pl. a leggyakoribb *Smith* esetében mindössze 0,1%, míg a ritka *Herrick* esetében 53%). Egy másik vizsgálat is hasonló eredménnyel zárult: ha egy családnévnek 5000-nél kevesebb viselője van, közel 50% az esélye annak, hogy két, e nevet viselő férfi közös őstől származik. Ezek után természetesen azt is tisztázni kellett, mekkora esélye van annak, hogy két, azonos családnévű férfi nem közös ős, hanem véletlen folytán tartozik azonos haplotípusba. Az eredmény szerint a ritkább haplotípusokban igen kicsi a véletlen egyezés esélye, a gyakori haplocsoportokon belül azonban lehetséges ilyen eset, ezért a továbbiakban finomítottak a módszertanon, hogy kizárják a véletlen egyezéseket.

A cél ezek után az lett, hogy azokat a mutációkat mutassák ki, amelyek a családnevek kialakulásának kezdete óta, azaz 700 éven belül történtek, hiszen csak ezek lehetnek relevánsak a központi téma szempontjából. Különböző családneveket véletlenszerűen válogatott minta alapján vizsgálva egy Network nevű programmal genetikai hálózatokat határoztak meg az azonos családnévet viselők haplotípusaiból. Ezeken a közös őstől származó férfiakat szimbolizáló pontok nyalábokat alkottak. Számos hálózat elemzése révén az derült ki, hogy minél ritkább egy családnév, annál több férfi tartozik egy nyalábba, és ha több nyaláb van, akkor a ritkább nevekénél jellemzően egy nagy nyaláb dominálja a hálót. A nyalábok korát is megbecsülő Network szerint ráadásul a vizsgált 74 nyaláb 64%-a valóban a 700 éves határon belüli, vagyis a családnév „alapítója” lehet a közös ős.

Az eredmények áttekintését a lehetséges hasznosítási területek bemutatása követi (194–214). Habár az efféle vizsgálatok még meglehetősen drágák, angol nyelvterületen már számos társaság kínál lehetőséget a genetikai genealógiára, vagyis a családfakutatásra genetikai tesztek, illetve már létező, családneveket és Y kromoszómákat összekapcsoló hatalmas adatbázisok segítségével. Sőt e fiatal diszciplína már társasággal (Society of Genetic Genealogy) és – egyelőre még nem lektorált, de akadémiai körökben egyre elfogadottabbá váló – online folyóirattal is rendelkezik (Journal of Genetic Genealogy).

A genetikai genealógiának orvosi és kriminalisztikai hasznosítása is lehetséges. TURI KING egy vizsgálata például különböző nagy-britanniai vidékek genetikai állománya közti eltéréseket igyekszik feltárni gyógyászati célból. A nyomozók munkáját szintén megkönnyíthetik az efféle vizsgálatok eredményei: a tetthelyen talált ismeretlen DNS-ek családnévhez, ezáltal egyéb bizonyítékokkal kombinálva jó eséllyel személyhez kötése válik lehetővé olyan hatalmas adatbázisok révén, amelyek összekapcsolva tartalmazznak haplotípusokat és családnéveket.

Az említett vizsgálatoknak azonban nehézségei és hátrányai is vannak. Gondot jelenthet például a házasságon kívüli kapcsolatból született fiúgyermek, az örökbefogadás, a mostohaapa családnévének felvétele vagy a névváltoztatás, hiszen ezek mind a családnév és a kiindulási haplotípus közti kapcsolat megszakadásához vezetnek. Ennek ellenére a fent említett társaságok kihasználják a családfa, illetve az ős etnikuma iránti közérdeklődést, azt azonban nem közlik ügyfeleikkel, hogy az efféle vizsgálatokban a fentiek mellett még legalább öt bizonytalansági tényezővel kell számolnunk: 1. Mivel az összes lehetséges ősünk száma meghaladja annak a korszaknak a népességszámát, amikor visszavezethető a közös ős, bárki, akinek európai ősei vannak, esélyes arra, hogy viking, kelta stb. elődje legyen. 2. Az Y kromoszóma kizárólagos vizsgálatával az anyai ági leszármazás teljes homályban marad. 3–4. A haplotípusokat a földrajzi elhelyezkedésük alapján kötik etnikumhoz: egy adott területen gyakori haplotípust az adott időszakban ott élő népességről nevezik el. Ugyanaz a haplotípus azonban ettől még másutt is előfordulhat, ráadásul a kulturális és etnikai csoportok vándorolnak és keverednek egymással, így nem feltétlenül lehet egy haplotípus alapján viking, kelta stb. származásra következtetni. 5. A mintavétel is lehet egyenetlen és korlátozott. A szerzők emellett a genetikai genealógiai eredmények közlésének esetleges negatív pszichológiai hatásaira is figyelmeztetnek: ha például valakiről kiderül, hogy nem vér szerinti tagja a családjának, az komoly törést okozhat az egyén életében, identitásában.

6. Az összegzés a kötet legfőbb tanulságaiként a genetikának, a genealógiának és a helytörténetnek a családnév-etimológiai és népességtörténeti kutatásokban játszott szerepét emeli ki. Az utóbbi kapcsán érdemes megemlíteni, hogy a brit kutatók e szempontból a magyaroknál, illetve általában a közép-kelet-európaiaknál jobb helyzetben vannak: a Brit-szigetek népességének nagyobb része ugyanis a genetikai és névföldrajzi vizsgálatok alapján az elmúlt évszázadok alatt is egy-egy régió belül maradt. Így a családnév és az Y kromoszóma alapján még ma is viszonylagos biztonsággal be lehet határolni azt a területet, ahol a nevet viselők többségének családja évszázadokon keresztül élt.

A kötetet a korábban említett kétféle cél miatt a magyar gyakorlathoz képest kissé szokatlanul ható kettősség jellemzi: a szokásos hivatkozások hiánya, az olvasmányos stílus és a számos fekete-fehér és színes kép a tudományos ismeretterjesztést szolgálja, ugyanakkor a téma aprólékos és hiteles bemutatása, a módszertan részletes leírása, a számtalan, szakmai szempontból is komoly tanulságokkal szolgáló példa, valamint a gazdag irodalomjegyzék (218–224) és a részletes mutató (225–242) a névkutatók számára is messzemenően hasznosíthatóvá teszi a számos újdonsággal szolgáló monográfiát.

SLÍZ MARIANN

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

**АННА ФЕЛИКСОВНА ЛИТВИНА – ФЁДОР БОРИСОВИЧ УСПЕНСКИЙ,
Русские имена половецких князей. Междинастические контакты
сквозь призму антропонимики [A kun fejedelmek orosz nevei.
Dinasztikus kapcsolatok a személynevek tükrében]**

Национальный Исследовательский Университет Высшая Школа Экономики –
Институт Славяноведения РАН, Москва, 2013. 280 lap

Az orosz filológus szerzőpáros, ANNA FELIKSZOVNA LITVINA és FJODOR BORISZOVICS USZPENSZKIJ a dinasztikus kapcsolatok kiváló kutatói, akiknek már együtt és külön-külön is több könyvük és tanulmányuk jelent meg több nyelven e témakörben. A középkori történelemben és irodalomban, valamint a nyelvészetben és azon belül a névtanban is járatos szerzők nagy szerepet tulajdonítanak a személynevek vallomásának a dinasztikák közötti történeti, kulturális és családi kapcsolatok feltárásában. Figyelmük elsősorban a Kijevi Ruszra, valamint Skandináviára irányul, de a történeti háttér felvázolásában, illetve történelmi és névtani párhuzamokban olykor egyéb, többek között magyar példák is felbukkannak. A most bemutatandó, oroszul írt munkájukban Oroszország mongol hódítás előtti történelmére, közelebbről a Rurikidák és a nomád kun törzsfők családjainak kapcsolataira koncentrálnak, így nem véletlen, hogy az orosz források mellett magyarországiak is felbukkannak a hivatkozásokban (pl. Rogerius Siralmas éneke).

Az már régóta ismert tény a történettudományi szakirodalomban, hogy a mongol hódítás előtt az Irtistől az Al-Dunáig terjedő terület sztyeppei részein laza törzsszövetségben élő kunok vezető rétegének a különböző nyelvű forrásokban feljegyzett nevei között orosz nevek is feltűnnek. Ezt a korábbi történetírás a kereszténység jeleként értelmezte, az újabb történetírói felfogás azonban hangsúlyozza, hogy az egyházi nevek felvétele nem feltétlenül jár együtt a megkeresztelkedéssel. A kötet szerzői ez utóbbi állásponttal azonosulva, a korabeli forrásokat alapos kritikának alávetve igyekeznek megrajzolni azokat a körülményeket, amelyek e nevek átvételéhez vezethettek.

A kötet tartalmi szempontból három főbb egységre osztható. A rövid előszót (7–8) követően a szerzők előbb egy nagyobb fejezetben felvázolják az általuk vizsgált, a 11. századtól a 13. század elejéig tartó korszak történelmi, kulturális, vallási és névtani hátterét (9–90); az ezt követő részben nevenként külön alfejezetekben körüljárják, milyen körülmények között, minek a hatására jelenhetett meg az adott orosz név a kunok névállományában (91–247); végül röviden összegezve, a házassági és névtani kapcsolatok fényében áttekintik a Rurikok és a kunok közti politikai kapcsolatok intenzitását és jellemzőit (248–266). A kiadványt a hivatkozott irodalom jegyzéke (267–277), majd egy szűkszavú, ám annál informatívabb angol összefoglaló (278–279) zárja. A Rurikidák és a kun törzsfők néha nehezen követhető leszármazási viszonyainak és dinasztikus kapcsolatainak a nyomon követésében a megfelelő fejezeteknél elhelyezett családfák segítik az olvasót.

A szerzők az áttekintés előtt névtani szempontból feltétlenül helyeseltető módon pontosítják a történetírás által egyszerűen csak oroszként kezelt nevek kategorizációját. Eszerint olyan nevekről van szó, amelyek jó része egyházi eredetű, tehát elvileg más keresztény népektől is átvethették volna őket a kunok. E nevek valóban tipikus elemei a

középkori orosz névkincsnek, ennél azonban fontosabb az a tény, hogy mind (az egyháziak és a világiak egyaránt) rendszeresen használatosak voltak a Rurik-dinasztiában a 11–13. században: *Jurij* 'György', *Danyil* 'Dániel', *Roman*, *Gleb*, *Jaropolk*, *Dávid* és *Vaszilij* 'Vazul'. Ezzel szemben az akkori orosz névállományban gyakori egyházi nevek, például a *Pável* 'Pál' vagy a *Pjotr* 'Péter' nem találhatók meg a kunoknál. Ez is alátámasztja azt az előfeltevést, hogy e neveknek a kun névállományba való bekerülése mögött nem vallási, hanem dinasztikus okokat kell keresni.

LITVINA és USZPENSZKIJ gazdag észak-, kelet- és dél-európai példaanyaggal illusztrálja, hogy a nevek átvételét tévedés lenne leegyszerűsíteni a kereszténység felvételével együtt járó aktusra. Számos egyéb oka lehetett ugyanis: bekerülhetett a név a dinasztiába az anya oldaláról, Izlandon gyakran az apa fogadott testvéréről kaphatta a nevét a fiúgyermek, sőt az uralkodó adományozhatta is saját nevét a vazallusának vagy a vazallusa újszülött fiának. A nevet meg is lehetett változtatni, illetve második nevet is lehetett választani; ezekre tipikus ok volt az új dinasztiába kerülés (ennek kapcsán a szerzők a magyar III. Bélának az uralkodása előtti, bizánci éveiben kapott *Alexios* nevét is felhozzák példaként) vagy az új területre, más népek közé költözés (így vettek fel a skandináv Rurikidák is szláv neveket). Általánosítás helyett tehát minden egyes név esetében a konkrét politikai-kulturális szituációt kell megvizsgálni, a dinasztikus kapcsolatokra helyezve a hangsúlyt. Az uralkodócsaládok névadása ugyanis alapvetően konzervatív, ezért minden egyes új név megjelenésének a névkészletükben politikai jelentése van: a vallási irányultság mellett utalhat háborús és diplomáciai kapcsolatokra, valamint házassági stratégiára is.

A továbbiakban ezért a szerzők áttekintik, hogy milyen képet rajzolnak a források (pl. évkönyvek, krónikák, legendák, egyéb történetírói feljegyzések) a kunok vallásáról és kultúrájáról, milyen helyzetben és mikor vehették (volna) fel a kereszténységet a kunok, és van-e a feltételezett vallásváltásnak bármilyen nyoma a forrásokban; milyen kapcsolataik voltak a kun törzsfőknek a Rurikidákkal, a kijevi fejedelmi család politikájában milyen szerepet játszott a dinasztián belüli névadás, illetve lehetséges-e, hogy csak az orosz források hívták a szóban forgó kun vezéreket orosz néven. Ennek eredményeképpen pedig arra jutnak, hogy a források következetesen 'pogány'-ként, illetve 'hitetlen'-ként utalnak a kunokra, és egészen a mongol hódításig nincs nyoma annak, hogy a fejedelmi családok férfitagjai felvették volna a keresztiséget, eltekintve néhány elszigetelt esettől. Így például állítólag a tatárok elől Magyarországra menekülő kunok vezére, Kötöny is hajlandó lett volna megtenni e lépést, arra azonban nincs adat, hogy végül valóban megkeresztelkedett-e. A kun vezérek családjaiból ugyanakkor több lányt is a Rurik-dinasztia valamely tagjával házastottak össze (legalább tíz-tizenegy ilyen házasság igazolható, további néhány pedig feltételezhető Bölcs Jaroszláv kijevi nagyfejedelem unokáitól kezdve, mintegy tíz generáción keresztül), sőt a grúz királyi dinasztiával is házasodtak. E lányokat természetesen megkeresztelték, és utódaik is értelemszerűen keresztények lettek. Feltűnő ugyanakkor, hogy miközben a minden jel szerint nem keresztény férfiak oroszok tekinthető neveit ismerjük, addig a néhány ismert, valóban keresztény kunnak, így e feleségeknek a neve sem maradt fenn. Fontos még emellett megjegyezni, hogy a kunok által viselt nevek között nem sok oroszosítottal találkozni a forrásokban, ráadásul a kínai források is az orosz neveken említik a szóban forgó kun vezéreket. Biztosak lehetünk tehát benne, hogy a feljegyzett névalakok nem történetírói beavatkozás eredményei, hanem valós névviselést tükröznek.

A második nagy fejezetben a szerzők egyesével megvizsgálják a nevek kölcsönzésének lehetséges körülményeit. Ennek során, amennyire csak lehetséges, egységes szempontrendszert követnek: igyekeznek kimutatni, hogy a Rurik-dinasztia mely tagja lehetett a névadás modellje, és milyen dinasztikus vagy politikai kapcsolat állhat a névadás hátterében. Így például a különböző források alapján arra a következtetésre jutnak, hogy Jurij Koncsakovics, azaz Koncsak kun törzsfő fia az apja szövetségeséről, Igor (egyházi nevén: *Jurij*) Szvjatoszlavics novgorod-szeverszki és csernyigovi fejedelemről kaphatta a nevét. A Rurik-dinasztiában ugyanis a kettős névadás volt a jellemző: egy világi, skandináv vagy szláv eredetű név mellett egy egyházi nevet is adtak az utódaiknak. A két család között nemcsak szövetség, hanem házassági kapcsolat is volt: Jurij fia, Vlagyimir Koncsak lányát vette feleségül. Hasonlóan szoros viszonyban álltak más Rurikidákkal Jurij Koncsakovics vezértársai, Danyil Kobjakovics vagy éppen Roman Kzics is, akik mind részt vettek a tatárok elleni, a kunok uralmának végét jelentő 1223-as Kalka menti csatában. A szerzőpáros a források alapos összevetése alapján arra a következtetésre jut, hogy a kun törzsfők nem azért adták fiaiknak ezeket az orosz neveket, mert áttértek vagy áttérni szándékoztak a kereszténységre, hanem mert ezáltal, illetve a dinasztikus házasságok révén is erősebbre igyekeztek fűzni szövetségüket az orosz fejedelmekkel.

Az orosz szerzőpáros munkája kiváló példája a névtan és a történettudomány egymást kölcsönösen segítő kapcsolatának. Vizsgálatuk világosan bizonyítja, hogy a történeti személynévadatok értelmezéséhez, történettudományi érvelésben való használatához nagy körültekintés, a túlzott általánosítástól és leegyszerűsítéstől óvakodó kritikai érzék szükséges. Emellett a kiadvány számos új, a középkorászok számára is megfontolandó következtetést fogalmaz meg a kunok kereszténységhez való viszonyáról és az orosz fejedelmekkel való kapcsolatáról. Mindezek révén ANNA LITVINA és FJODOR USZPENSZKIJ újabb közös munkáját mind a tárgyalt történelmi korszak és térség kutatói, mind a történeti személynév-tan, s különösen a dinasztikus névadás iránt érdeklődő névkutatók haszonnal forgathatják.

SLÍZ MARIANN

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

VÖRÖS FERENC, Nyelvek és kultúrák vonzásában. Személynevek a magyar nyelvterület északi pereméről I–II.

Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2011–2013. I. 520 lap, II. 728 lap

VÖRÖS FERENC kétkötetes monográfiája Családnév kutatások Szlovákiában (2004) című könyvének szerves folytatása és kiegészítője, hiszen ugyanannak a négy nyugat-szlovákiai településnek és időszaknak a keresztnevei állnak vizsgálatai középpontjában. A szerző az állami anyakönyvezés kezdetétől, 1895-től 1999 végéig elemzi két csallóközi (Balony, Diósförgepatony) és két Nyitra-vidéki (Kiscétény, Nagycétény) település keresztnévállományát. A korpusz 1895–1959 közötti része állami anyakönyvekből, 1960-tól egyházi és állami anyakönyvekből, valamint községi (önkormányzati) nyilvántartásokból

származik. A kutatás mintegy tízezer névadatra épül: Balonyból 1539, Diósförgepatonyból 3095, Kiscétényből 729, Nagycétényből 4501 keresztnév állt a szerző rendelkezésére, aki néhány alfejezetben két mátyusföldi községben (Alsó- és Felsőszeliben) végzett személynév kutatásának eredményeit is közli, valamint az említett hat kutatópontról származó családnévanyagból is merít.

A vizsgált időszakban a településeken az anyakönyveket 1921 végéig, valamint 1938–1945 között magyarul, 1922-től szlovákul vezették. Ettől kezdve többnyire szlovákos alakváltozatban jegyzik be az anyakönyvekbe a személynéveket, megváltozik a névsorrend, és szlovákra fordítják azokat a keresztnéveket, melyeknek létezik metanyelvi párjuk. Az államváltások következtében gyakran megbomlott az összhang a bejegyzett névalak és a szóbeli, illetve írott (főképpen) informális névhasználat között. Az anyakönyvekbe hivatalosan szlovákul bejegyzett név sokszor eltért az újszülöttet bejelentő rovatban szereplő szülő, közeli hozzátartozó aláírásától. A magyar nemzetiségűek többnyire magyaros formában írták alá az anyakönyvet.

A könyv szerkezetileg öt nagyobb fejezetre oszlik: az első kötetben három, a másodikban két fő fejezet található. A szerző az előszóban kiemeli, hogy a kisebbségi helyzet névtani vonatkozásának alaposabb elemzésével és a kontaktológiai megközelítések árnyaltabb bemutatásával igyekezett mind teljesebbé tenni a vizsgálati módszereket (1: 15).

Az Általános kérdések című fejezet (1: 19–120) elsőként a 20. századi (Cseh)szlovákiában zajló személynév kutatásokat, a megjelent és kéziratban lévő vonatkozó publikációkat tekinti át. Az ezt követő alfejezet a keresztnévvel összefüggő művelődéstörténeti kérdésekkel, a martirológiumokkal, az európai kultúrákban megjelenő pogány, keresztény és keresztiségben elnyert nevekkal foglalkozik. A továbbiakban az anyakönyvezés sajátosságairól olvashatunk.

A második fő fejezet (1: 121–426) a keresztnév vizsgálatához alkalmazott tipológia általános jellemzőit mutatja be. Az elemzés során a dimenzionális megközelítés kerül előtérbe. Az idő, a tér és a társadalom dimenziója együttesen hat a névanyag alakulására.

A szerző az idő dimenzióján belül foglalkozik a nevek korszakolásával, a keresztnév morfológiai, hang-, funkció- és jelentésváltozásaival, az etimológiai és névélettani szempontokkal és a névdivattal. A korszakolást ismertető részben a szlovákiai magyarsággal kapcsolatos statisztikai, demográfiai adatok (nemzetiség és anyanyelvi hovatartozás, szlovákiai magyar települések nemzetiségi összetétele, korfa, felekezeti megoszlás) változásait is közli. A kontaktológia tükrében vizsgált etimológiai szempontok kapcsán a magyar > szlovák, szlovák > magyar irányú névkölcsönzésekkel, a magyar és szlovák nyelv Trianon előtti és utáni viszonyával, valamint a keresztnév eredetrendszerével, etimologikus előzményeivel, közszói jelentésével foglalkozik. A nevek átvételével, keletkezésével kapcsolatban megkülönböztetett figyelmet szentel az *a*-ra végződő keresztnév kérdéskörének. Az idő dimenzióján belül legrészletesebben a névélettani szempontokat tárgyalja (kisebbségi keresztnévhasználat, névjog, a névváltoztatás és névhelyreállítás elvi és gyakorlati kérdései, névörökítés, törvénytelen gyermekek keresztnéve, halva született gyermekek, az ikrek névadása).

A tér dimenziójához sorolja a nyelvföldrajzi, dialektológiai, areális szempontokat; foglalkozik a névkontaktológia (névkölcsönzések, névkiegészítők), illetve a keresztnév metanyelvi párosításának elvi és gyakorlati kérdéseivel. A magyar–szlovák keresztnévpárok tárgyalásakor négy fő kategóriát különít el: neutrális nevek, metanyelvi párok, csak a magyar, illetve csak a szlovák névkincsben meglévő lexikai egységek. Ebben az alfejezetben

a szerző megemlíti, hogy a közeljövőben megfelelő számítógépes szoftver segítségével szeretné elkészíteni a magyarországi keresztnévállomány kartografikus leképezését (1: 316).

A társadalom dimenzióján belül veszi figyelembe a vallási, felekezeti és névrendszertani szempontokat. Ismerteti az egyháznak a keresztnévadásra gyakorolt hatását, a különböző felekezetek névhasználatának jellemzőit, a nyitott és zárt névrendszereket az európai és más kultúrkörökben, az egy- és többtelepű névrendszer sajátosságait.

A második fő fejezet végén a névgyakorisággal mint leggyakrabban alkalmazott elemzési szemponttal foglalkozik, mely a nevek előfordulását tárja fel az adott korban és földrajzi egységben. A mennyiségi mutatók és a névdivat összefüggéseit ábrák segítségével vizuálisan is szemlélteti.

A harmadik főbb rész (1: 427–517) a kutatópontokat, forrásokat és a korpusz általános jellemzését mutatja be. Elsőként a négy nyugat-szlovákiai település statisztikai adataival, az etnikai-nemzetiségi viszonyok (1880–2001 közötti) alakulásával, a népszámlálással összefüggő egyéb adatokkal (korfák és korcsoportok, felekezeti hovatartozás, foglalkozás, iskolai végzettség, születésszámok), földrajzi sajátosságaival ismerkedhetünk meg. Balony és Diósfőregpatony az összefüggő magyar nyelvterületen található, Kis- és Nagycétény a magyar–szlovák nyelvhatáron. Balonyban, Diósfőregpatonyban, Nagycétényben a lakosság döntő többsége magyar nemzetiségű, Kiscétényben a lakosság nagyobb része Trianont megelőzően magyar kötődésű volt, de az idők során nyelvet és identitást váltott, elszlovákosodott. A 20. században végbemenő történelmi sorsfordulók, politikai korszakok befolyásolták a (Cseh)szlovákiában élő magyarság életét és névhasználatát is. A szerző a források tükrében jellemzi a kutatás során összegyűjtött korpuszt. Foglalkozik az anyakönyvekben előforduló névegyüttesekkel az újszülöttek, szülők, leányanyák, özvegyek neve kapcsán, valamint a keresztnévet bejelentők autográf aláírásait is vizsgálja.

A második kötetben található negyedik fő fejezetben (2: 9–678) VÖRÖS FERENC az összegyűjtött keresztnévállományt veti alá tüzetes vizsgálatnak. Elsőként a keresztnévek megterheltségével kapcsolatos adatokat veszi számba diakrón és szinkrón megközelítésben. A keresztnévek megterheltségének dinamizmusát nemenkénti bontásban (ábrák segítségével is) szemlélteti. Településenként táblázatba foglalva mutatja be a forrásokban szereplő leggyakoribb 15–20 keresztnévet. A névterheltségi mutatók feldolgozását valamelyest bonyolítja, hogy a metanyelvi párok összevonása után kapott értékeket (pl. Balonyban: *István* ~ *Štefan*, összesen: 66) A-val, a nyelvi alkat szerint elkülönítetteket (pl. Balonyban: *István* [42] + *Istvány* [2], összesen 44, a táblázaton belül pedig egy másik rovatban, illetve gyakorisági pozícióban a *Štefan* 22 előfordulással) B-vel jelöli, így az eredmények közlésénél az A és B számítás következtében kétféle táblázattal is találkozhatunk. Véleményem szerint a könnyebb áttekinthetőség érdekében el lehetett volna kerülni a kétféle számítást a keresztnév különböző alakváltozatainak és metanyelvi párjának az egymás melletti feltüntetésével, mögöttük az adott névhez kapcsolódó számadattal; pl. *István* (42) + *Istvány* (2) + *Štefan* (22), összesen: 66. A szerző egyébként monográfiájában gyakran utal a névanyag feldolgozása során jelentkező módszertani problémákra; pl.: „sem a fentebb alkalmazott A, sem pedig a B számítás nem teszi teljesen korektté a két-nyelvű, kettőskultúrájú közösségekben a névfajták számának meghatározását [...]”. A probléma feloldása számomra is sok fejtörést okozott. Végül úgy határoztam, hogy a neveket metanyelvi szinten próbálom megragadni, ám visszaadni magyaros helyesírás szerint fogom őket. Azokat pedig, amelyek nem szerepelnek a magyar névkincsben, magyaros alakúvá transzliterálok. Tisztában vagyok vele, hogy a megoldás kellően vitatható, ám

jobb híján kénytelen voltam ehhez a módszerhez folyamodni.” (2: 95.) A névdivat változásaira, a leggyakoribb keresztnemekre a 20. század végéről és a 21. század elejéről származó magyarországi (2002–2007), szlovákiai (1995–2000) és csehországi (1999–2007) névstatistikák alapján is rámutat, melyeket összevet a nyugat-szlovákiai településeken tapasztalható eredményekkel.

A második kötet legterjedelmesebb alfejezete a névdivattal foglalkozik (2: 30–651). A szerző betűrendbe szedve felsorolja mind a négy kutatóponton a vizsgált időszakban adatolt összes keresztnemet, megjelölve az első előfordulás dátumát (2: 75–94), s azt, hogy mely nevekkel bővült az egyes korszakokban a nevek állománya. Kíváncsinos lett volna a könyv végén – a szerző családnemes monográfiájához hasonlóan – falvanként összefoglaló táblázatokban is feltüntetni a kutatópontokról származó teljes férfi- és női keresztnévállományt gyakorisági sorrendben, a nevek előfordulását az egyes korszakokban a más munkákkal való könnyebb összevethetőség érdekében.

VÖRÖS FERENC a vizsgált időszakot (1895–1999) hét korszakra bontja, s az egyes korszakokon belül településenként vizsgálja a keresztnévállomány sajátosságait. Az elemzési szempontok minden korszakban azonosak. Településenként bemutatja az adott korszakban előforduló férfi- és női keresztnemeket. Az alfejezetek elején diagramokban közli az egyes nemzedékek szerint (apák/fiúk, anyák/lányok) a leggyakoribb nevek megoszlását (a százalékos adatok mellett fel lehetett volna tüntetni a számszerű előfordulást is), majd az alfejezetek végén felsorolja (a számszerű, illetve %-ban megadott előfordulással együtt) azokat a keresztnemeket, melyeket az adott korszakban nem vett fel a diagramokba. Az egyes korszakok jellemző, gyakrabban előforduló keresztnemei közül néhányat részletesebben is tárgyal a szerző. Táblázatban összefoglalja az adott keresztnév nemzedékek szerinti előfordulását a vizsgált településen és a hét korszakra bontott időszakban. Áttekintve az adott keresztnév divatjának változását az idők során az egyéb vonatkozó (történeti és 21. századi keresztnévanyagot feldolgozó) névtani munkák, illetve a magyarországi, szlovákiai, csehországi névstatistikák alapján is (Magyarország esetében több név gyakoriságának korosztályos megoszlását is ismerteti a 2007-es országos korpusz segítségével). Gyakran összeveti a négy nyugat-szlovákiai kutatóponton tapasztalt eredményeket. Az ún. naptármódszert is alkalmazza: megvizsgálja, hogy melyik szent ünnepe befolyásolhatta a névadást (az egyes névünnepeket részletesen ismerteti), s diagramok segítségével is bemutatja az adott keresztnév félhavasokénti eloszlását. Minden korszakban rámutat a névöröklések arányára, és érinti a felekezeti hovatartozás és névhasználat közötti összefüggéseket is. A vizsgált kutatópontokon az egyes korszakokon belül többször is találkozhatunk ugyanazon keresztnévnek az elemzésével, így gyakoriak az ismétlések, átfedések. Véleményem szerint ez elkerülhető lett volna azzal, ha ezek az ugyanazon névvel kapcsolatban megjelenő, többször ismétlődő, a névdivat alakulásával, névünnepekkel stb. kapcsolatos adatok egy helyen, egy összegző, a teljes vizsgált korszakra (1895–1999) kiterjedő fejezetben jelentek volna meg.

A szerző a negyedik fő fejezet 3–8. alfejezetében (2: 651–678) a négy nyugat-szlovákiai településen összegyűjtött korpusz alapján vizsgálja a keresztnemek nyelvi alkatát, anyakönyvi bejegyzésmódját, az autográf aláírásokat, a felmenőkről való névöröklést, az elhalt gyermek nevének újbóli anyakönyveztetését, a többes keresztnemeket és az ikrek névadását.

A téma feldolgozásmódja aprólékos, részletekbe menő. Az adatgazdag kétkötetes kiadványban szereplő ábrák (315 darab) és táblázatok (201 darab) szemléletesebbé teszik az eredmények bemutatását. VÖRÖS FERENCnek a névtanban való jártasságát bizonyítja a

könyvben található hivatkozások nagy száma és az ötödik fő fejezetben szereplő irodalomjegyzék (2: 679–727, 818 tétel), amely szintén jó forrásanyagul szolgálhat a jövőben a téma iránt érdeklődő kutatók számára.

BAUKO JÁNOS
Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem
Közép-európai Tanulmányok Kara

FERCSIK ERZSÉBET, Keresztnevek. Munkafüzet a Tinta Könyvkiadó Keresztnevek enciklopédiája című kiadványához

Anyanyelvi kompetenciafejlesztő füzetek 3. Tinta Kiadó, Budapest, 2014. 48 lap

1. Kompetenciafejlesztés szótárhasználatával. A Tinta Kiadó Anyanyelvi kompetenciafejlesztő füzetek sorozatának harmadik tagjaként jelent meg az a szótárhasználati munkafüzet, amely a keresztnevek jelentésének, eredetének, kultúrájának, kapcsolatainak feltárásával igyekszik közelebb hozni a 12–16 éves diákokhoz a szótárak világát. A munkafüzet FERCSIK ERZSÉBET és RAÁTZ JUDIT Keresztnevek enciklopédiája című munkájához készült, amely szintén a Tinta Könyvkiadó gondozásában jelent meg 2009-ben. A munkafüzet célja kettős: egyrészt lehetőséget ad arra, hogy a diákok megismerkedjenek egy szótár szerkezeti-tartalmi elemeivel, vagyis képesek legyenek a szótárak funkcionális alkalmazására; másrészt a különböző feladattípusok alkalmasak az anyanyelvi kompetenciaterületek, azon belül is az írásbeli szövegek értésének és alkotásának fejlesztésére.

Mindezek mellett a szótárhasználat a tanulási képesség fejlesztésében is fontos szerepet játszik, hiszen a szótárak funkcionális alkalmazásának lépései, ebben az esetben a munkafüzet feladatainak megoldásai párhuzamba állíthatóak az információszerzés során végbemenő kognitív műveletekkel. A tudás megszerzésének és tárolásának folyamatát szimulálja a szótárhasználat: valamilyen kérdésünk van, amelyre választ szeretnénk kapni; megkeressük azt vagy azokat a forráshelyeket, amelyekből megszerezhető a választ jelentő vagy ahhoz hozzájáruló információ; a kapott információkat mérlegeljük, beillesztjük „belső adattárunkba”, egyúttal vagy később felhasználjuk (vö. ZRINSZKY LÁSZLÓ, Tájékozódás, tanulás, tudás. Urbis Kiadó, Budapest, 2007).

A Keresztnevek című munkafüzet segítségével a diákokat megtaníthatjuk a helyes szótárolvasási stratégiák használatára. Ezzel olyan gondolkodás elsajátítását segítjük elő, amelyet a későbbiekben is fel tudnak használni, ha új információval kerülnek szembe. Ez segít az élethosszig tartó tanulásban is, hiszen ezen séma szerint dolgozzuk fel a körülöttünk levő világ elemeit, és tároljuk a velük kapcsolatos tapasztalatainkat, a róluk kialakított tudásunkat (vö. GONDA ZSUZSA, A szótárhasználati kompetencia elsajátítása és fejlesztése. Anyanyelv-pedagógia 2. 2009. <http://www.anyp.hu/cikkek.php?id=160>).

2. A munkafüzet szerkezeti felépítése. A munkafüzet szerzője három tematikus csoportba sorolja a gyakorlatokat: Általános névtani ismeretek, Egyéb szempontok, Családom névadása. Az Általános névtani ismeretek fejezetén belül a diákok az egyelemű névadással, a magyar keresztnévkinccsel és a névadás szabályozásával kapcsolatos

feladatokat találnak. A tanulóknak segítséget is nyújt a szerző a megoldáshoz, hiszen jelöli, hogy a Keresztnevek enciklopédiájában hányadik oldalon találják a releváns szövegrészt, ami alapján ki tudják tölteni a munkafüzetet. Az első tematikus egységben szereplő feladatok az enciklopédia előszavát dolgozzák fel, így a tanulók nemcsak a szócikkek olvasásában szereznek jártasságot, hanem névtani ismereteket is gyűjthetnek.

A második fejezet a legnagyobb terjedelmű, összesen 16 alfejezetre bomlik. Az alfejezetek címe követi az enciklopédiában található szócikkek szerkezeti egységeit. Ennek megfelelően kapcsolódnak gyakorlatok például a nevek eredetéhez, névnapjához, gyakoriságához, becézéséhez, híres viselőihez stb. Ezek a feladatok szintén több célt szolgálnak: egyrészt a diákok részletesen megismerkednek az egyes szócikkek tartalmával, szerkezeti felépítésével; másrészt kultúrtörténeti, néprajzi, művészettörténeti tudásra tesznek szert az egyes nevekkel kapcsolatban, különösen a női-férfi névpárokkal, a híres névviselekkel és a művészetben megjelenő keresztnevekkel kapcsolatos fejezetekben. Kimondottan alkalmasak továbbá ezek a gyakorlatok a szókincs fejlesztésére, hiszen szerepelnek köztük a nevekhez tartozó szólások, névcsőfólok, közszók.

A munkafüzet harmadik fejezete a Családom névadása címet viseli. A diákok feladata itt egy névcsaládfa kitöltése, valamint további feladatok megoldása a család keresztnévadási szokásaival kapcsolatban. Ez a fejezet megerősíti az eddigiekben megismerteket a névadással kapcsolatban, hiszen rávilágít arra, hogy a nevek nemcsak a családi szokások, hagyományok részét képezik, hanem sokszor fontos nyelvtörténeti, kultúrtörténeti adatként is szolgálhatnak.

3. A munkafüzet feladattípusai. A munkafüzet gyakorlatai elsősorban a szövegértés és a szövegalkotás fejlesztését célozzák. A feladatok megoldásához az első fejezetben leginkább a hozzáférés és visszakeresés gondolkodási műveletét kell végrehajtaniuk a diákoknak, ahogyan ezt a gyakorlatok instrukciói is mutatják: *írd be, válaszd ki, egészítsd ki, húzd alá* (vö. PISA 2009. Tájékoztató. Jellemzők és eredmények. <http://oecd-pisa.hu/>). Olyan feladatok tartoznak ide, amelyekben például csoportosítani kell az egyházi neveket, alá kell húzni az idegen keresztneveket egy listában, vagy párosítani kell a névadás szabályozásának fontosabb eseményeit az évszámokkal. Külön kiemelendő, hogy az első fejezet feladatai nemcsak az enciklopédiára hagyatkoznak, hanem digitális szövegeket is megadnak forrásként, például a Nyelvtudományi Intézet honlapját. Bár kisebb arányban, de ebben a fejezetben a szövegalkotás fejlesztésére is lehetőség van, hiszen a diákoknak az MTA-hoz érkezett névadási kérvények történetéről kell kiselőadást tartaniuk egy előre elkészített vázlat alapján. Ez a gyakorlat pedig már az értelmezés és az integráció gondolkodási műveleteit igényli, ahogyan a második fejezet gyakorlatainak többsége is (vö. PISA 2009).

A második fejezetben meghatározóvá válik a nyelvi kreativitás fejlesztése az egyes gyakorlatok segítségével. Ilyen például, amikor portrét kell készíteni egy becenév betűiből, egy rejtvénybe az adott családnévnek megfelelő női keresztnevet kell megadni, vagy meg kell határozni, hogy milyen nevekhez tartoznak a szépirodalmi idézetek. A szövegértés fejlesztésére alkalmas grafikus szervezőket gyakran használja a szerző a feladatokban: számos esetben szerepel kiegészítendő szöveg vagy vázlat, táblázat, keresztrejtvény, betűrejtvény, grafikon, egyenlet. Például az egyes nevek gyakoriságának értékét egy táblázatba kell beírniuk a diákoknak, így könnyen összehasonlíthatóvá válnak az adatok. Az 1976–2010 között leggyakoribb 20 férfi- és női név változását egy grafikonról kell

leolvasniuk a tanulóknak, és különböző szövegértési kérdések is kapcsolódnak a feladathoz. A *János* és *Iván* nevek közti rokonságot egyenlet segítségével kell levezetni, a települések egykori tulajdonosának keresztnévét pedig keresztnevtvénybe kell beírni. Ebben a fejezetben számos kreatív szövegalkotási gyakorlat található, ilyen például a versírás egy keresztnévről megadott szempontok szerint, keresztnevvel összefüggő településnevekről szóló kiselőadás készítése vagy névcsúfoló írása. A harmadik fejezet gyakorlatai egyértelműen a reflexió és az értékelés gondolati műveleteit igénylik, hiszen az eddig tanultakat a diákoknak saját családjuk keresztneveivel kapcsolatban kell alkalmazniuk. Ebben a részben is megjelenik grafikus szervező egy névcsaládfával kapcsolatban, majd olyan kérdések következnek, amelyek a család keresztneveinek gyakoriságát, becélését, motivációját tárják fel. Ez a fejezet segít abban, hogy a feladatok élet- és élményszerűvé váljanak a tanulók számára, hogy minél közelebb érezzék magukhoz a témát.

4. Összegzés. A munkafüzet gyakorlatai a színes névtani tudás átadása mellett a szótár-olvasás alapelveinek is megfelelnek. A munkafüzet feladatainak segítségével a szótárolvasási képesség valódi kompetenciává válhat, amely alapvető feltétel a folyamatosság elvének érvényesüléséhez. A gyakorlatok számos anyanyelvi témakörben megjelenhetnek, hiszen a névtan mellett a jelentéstan, a stilsztika, a nyelvtörténet, a szociolingvisztika tanításakor is beépíthetők a tanórába. Szinte minden feladatban érvényesül a szövegközpontúság elve, mert a diákoknak vagy a Keresztnevek enciklopédiája előszavát, vagy az enciklopédiában szereplő szócikkeket kell feldolgozniuk ahhoz, hogy meg tudják oldani a feladatokat. A szövegközpontúság nemcsak a feldolgozandó, hanem a létrehozandó szövegekben is megjelenik, hiszen a diákoknak lehetőségük van versírásra vagy kiselőadás készítésére is. Megfelelnek továbbá a munkafüzet feladatai az életszerűség elvének is, nemcsak azért, mert a keresztnevvel kapcsolatban mindenkinek van tapasztalata, hanem az utolsó fejezet miatt is, amely segíti a bevonódást a névtani ismeretekbe. A feladat-típusok sokszínűsége a problémamegoldás elvét is biztosítja, mert az előzetes tudás aktíválása mellett az információkeresésre, az integrálásra és a reflektálásra épít.

GONDA ZSUZSA

Károli Gáspár Református Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

HERWIG KRAUS, *Sowjetrussische Vornamen. Ein Lexikon* [Szovjet-orosz utónevek. Lexikon]

Walter de Gruyter, Berlin–Boston, 2013. 219 lap

1. A szovjet időszak kuriózumai közé tartoznak a kommunista ideológia által inspirált új, „forradalmi” utónevek – áll a német nyelvű kis kötet hátsó borítóján. Ez a lexikon az orosz történelemnek, illetve az onomasztikának egy eddig kevésbé kutatott fejezetét világítja meg, és elsőként teszi lehetővé az olyan, 1917 után tömegével alkotott mesterseges utónevek módszeres felfejtését, mint a *Lenmar*, a *Marksen* vagy a *Ninel*. Az ortodox

egyház a bolsevik hatalomátvétellel elvesztette monopóliumát a névadásban: az egyházi naptárban található nevek helyett bármely szó adhatóvá vált utónévként.

A kötet egy 33 oldalas bevezető tanulmánnyal indul, amelyben a rövid történeti áttekintést (1–9) egy – kissé ötletszerűnek tűnő – tipológia (9–33) követi.

2. A bevezető tanulmány első két bekezdése arra mutat rá, hogy ideológiai okokból az eddig megjelent szovjet-orosz utónévkönyvek és -listák nem tartalmazzák az 1917 után keletkezett utónevek töredékét sem, így tehát ez a mű úttörőnek tekinthető.

A következőkben (1–9) azt taglalja a szerző, hogy az 1918 elején kiadott, az egyház és az állam szétválasztását kimondó dekrétumnak milyen hatása volt az utónévviselésre. Innentől kezdve nem az egyház, hanem a szülők joga volt a gyermeknek utónevet adni, de sok esetben előfordult, hogy egy munkásklub, házbizottság vagy ifjúsági szövetség tagjai döntöttek egy újszülött nevééről – olykor a szülők beleegyezését sem kérve. 1924 és 1930 között tömegével jelentek meg olyan naptárak, amelyek az új utóneveket propagálták. Nemcsak az egyházi neveket, hanem magát az 1917-ig mindenki számára kötelező keresztnévet is ki akarták iktatni, így kialakították a hivatalos névadó ünnepség rítusát, amelyen kollégák, valamint párt- és államfunkcionáriusok előtt kapott nevet az újszülött, illetve kaphatott új nevet egy korábban megkeresztelt felnőtt vagy fiatal.

A szovjet névtani irodalomban az új típusú nevek megjelenését sokáig a nép spontán reakciójának tartották a korábbi egyházi névviselési kötelezettségre, a mesterkélt neveket félresikerült alkotásoknak nevezve. Figyelmen kívül hagyták tehát azt a tényt, hogy a 20-as és 30-as években a bolsevik állam erőszakosan terjesztette a „forradalmi” utóneveket. Mindenesetre az első évtizedekben az újszülöttek 95%-a továbbra is hagyományos utónevet kapott; elsősorban a nagyvárosi párt- és államfunkcionáriusok, hadseregparancsnokok és a titkosszolgálatokhoz tartozók családjainak körében terjedtek az új utónevek.

Az egyházi naptárt még az 1880-as években revízió alá vették, így kb. 900 kanonizált férfi-, illetve mintegy 250 női név maradt benne. Ehhez képest a bolsevik hatalomátvétel utáni évtizedekben nagyjából 3000-rel nőtt az adható utónevek száma, viszont nehéz megmondani, hogy minden új kreációnak volt-e valódi névviselője. És bár a „forradalmi” utónévadás rövid életű jelenségnek bizonyult, a 20-as és 30-as évek szokatlan kreációi a mai napig nem elhanyagolható számban lelhetők fel utó- vagy apai névként. Az előbbire jó példa *Barikád Vjacseszlavovics Zamüsjajev* (az Orosz Tudományos Akadémia levelező tagja, született 1925-ben), az utóbbira *Szergej Vlagyilenovics Kirjenko* (1998-ban orosz kormányfő, született 1962-ben) neve.

Sokan a nagykorúságuk elérésekor nevet változtattak, így szabadulva meg a folyamatos gúnyolástól, kicsúfolástól. Másoknak politikai okokból kellett más nevet választaniuk maguknak: az ideológiai fordulatok után a kegyvesztett vezetők (Trockij, Berija, Sztálin stb.) nevéből képzett utóneveket jobb volt lecserélni.

3. A bevezető tanulmánynak mintegy a háromnegyede (9–33) a „forradalmi” utónevek keletkezéstipológiájával foglalkozik, bár sajnos eléggé esetlegesen, az egyes kategóriák nem túl logikusan követik egymást. Itt csupán a bolsevik politikai berendezkedésre leginkább jellemző típusokat emelem ki, a többit csak felsorolásszerűen említem meg.

Az új típusú utónevek jó része személynévi eredetű, elsősorban a politikai vezetők nevei váltak új nevek alapjaivá. Néhány példa: *Karl*, *Marlen* (< *Marx* + *Lenin*), *Engfrid* (< *Engels* + *Friedrich*), *Viulen* (< *Vlagyimir Iljics Uljanov Lenin*), *Ninel* (Lenin neve

visszafelé olvasva), *Sztator* ('Sztálin győz'), *Besztrev* (< *Berija*), *Nyiszerh* (< *Nyikita Szergejevics Hruscsov*). A Lenin személy-, apai, család- és fedőneveiből keletkezett utónevekből 548-at, a Sztálinéiból majdnem 100-at számolt össze a szerző, a teljesség igénye nélkül. Trockij nevéből is több név keletkezett (*Ledat*, *Troledav* stb.), de a kegyvesztése után az ő nevéből képzett utóneveket viselőknek más utónevet kellett regisztráltatniuk, nehogy trockistának bélyegezzék őket. 1956 februárja után Sztálin nevét sem volt ildomos viselni, de ekkor csak néhány utónevet kellett kissé módosítani: *Melsz*-ből *Mel* (< *Marx + Engels + Lenin*) lett, *Melszor*-ból *Melor* (< *Marx + Engels + Lenin* + 'októberi forradalom'), a Sztálin nevére utaló *sz*-t kivették belőlük. A vezető politikusok nevéből a rendszerváltás után, sőt napjainkban is keletkeznek új utónevek, ilyenek többek között a *Bonyel* és a *Borelj* Borisz Jelcin, a *Vlapunal* ('Vlagyimir Putyin – a vezérünk') Vlagyimir Putyin vagy a *Medmia* (2011-es adat!) Dmitrij Anatoljevics Medvegyev nevéből.

A jelentős külföldi kommunisták nevei is válhattak új alkotású utónevek alapjaivá, így jött létre az *Ibarruri* Dolores Ibarruri, a *Dzsonrid* John Reed, a *Klarceta* Clara Zetkin, a *Kun* Kun Béla vagy a *Meljd* (< *Marx + Engels + Lenin + Dimitrov*) Georgi Mihajlov Dimitrov nevéből. Mintegy ennek a folyamatnak az ellentétéként a külföldi kommunisták szovjet vezetőkről nevezték el a gyermekeiket (pl. az ismert venezuelai terrorista, Carlos eredeti neve is *Ilich Ramírez Sánchez*).

Nemcsak kortársak, hanem korábbi hősök (a dekabristák és más forradalmárok, sőt francia forradalmárok, szocialisták és kommunisták) nevéből is keletkeztek utónevek (pl. *Dekabrina*; *Bakunyin* Mihail Alekszandrovics Bakunyin nevéből; *Robeszpjer* Maximilien de Robespierre nevéből), illetve külföldi tudósok, politikusok stb. nevéből is (pl. *Galilej*, *Kosut*, *Kolumb*). A görög–római mitológia és történelem is több utónevet inspirált (*Zevsz*, *Arhimed*, *Vergilij* stb.).

Az uralkodó állampárt történetére, intézményeire, jelszavaira, jelképeire, ünnepeire utaló szavakból, nevekből is sok utónév keletkezett, igen gyakran rövidítés révén. Egy kis ízelítő ezekből: *Boljsevik*, *Cseka*, *Veor* ('a nagy októberi forradalom'), *Kominta* (a *Komintern* névből), *Zaklemena* (az Internacionálé mint himnusz első sorának egyik szavából), *Krasznaja* ('vörös').

A gazdasággal (erőszakos iparosítás, pénzügyek, mezőgazdaság) kapcsolatos fogalmakból is jó néhány utónevet alkottak, ilyen a *Sztazik* (sztálingrádi traktorgyár), *Elektrifikacija* ('villamosítás'), *Dinara* ('dinár'), *Pjatiletka* ('ötéves terv'), *Kolhoz*, *Kombájn*, *Melioracija* (talajjavítás), *Kukucapolj* ('a [takarmány]kukorica a mezők királynője').

Utónévalkotás kiindulópontja lehetett továbbá: valamely jeles dátum vagy időszak; a gyermek születési helye; egyéb földrajzi hely vagy fogalom; valamelyik égitest(csoport); egy sarkkutató expedíció; a kereszténység előtti névkincs, illetve a valaha kanonizált, ám a kánonból legkésőbb az 1880-as években kihullott utónévállomány; a szülők vagy valamelyik más rokon neve; az irodalom és más művészeti ágak szereplői, sőt műfajai; a sport, a tudományok, az űrutazás, a hadászat szakszókincse; valamely foglalkozás megnevezése vagy valamilyen elvont fogalom. Több utónév azonban egyszerűen jól hangzó fantázianév volt, de néhány esetben negatív töltetű szó vált egy-egy utónév alapjává. Az is előfordult, hogy az inkompetens, olykor ittas hivatalnok félreírt egy már létező utónevet az anyakönyvben, így keletkezett egy új név.

4. A tanulmány foglalkozik néhány speciális kérdéskörrel is: a két- és többbelemű utónevekből képzett apai nevek nehézkességével, az új típusú és már bevett – sokszor

külföldi eredetű – utónevek között fennálló homonimitással, az orosz *ə* betűnek az új nevekben való gyakoribb megjelenésével, a nem orosz nyelvű területeken az orosz eredetű neveknek és a nemzeti nyelvi elemeknek a kombinálásával létrejött nevekkel, az ideológiai indíttatású családnév-változtatásokkal, a testvéreknek, különösen ikreknek javasolt és/vagy adott névpárokkal, illetve a rendszerváltás után keletkezett, a szovjet névalkotásokhoz hasonló parodisztikus nevekkel (pl. *Dazdrapovpen* 'Éljen a nyugdíjak emelése!'). Külön bekezdést kapott az a tény is, hogy az alapul szolgáló neveket oda- és visszafelé olvasva is fel lehetett használni új típusú utónevekhez.

5. A névtári részt egy újabb, fél oldal terjedelmű bevezető előzi meg (36), amelyből kiderül, hogy a névtár 2818 névcikket tartalmaz, a legtöbbet a szovjet időkből, de néhányat a későbbi névalkotások közül is. Kimaradtak viszont az átvételek a modern és az ókori nyelvekből, valamint a nem orosz nyelvű névalkotások, illetve a játékos, parodisztikus nevek is, amelyekre csak a bevezető tanulmányban utal a szerző. Az egyes névcikkek (a latin ábécének megfelelő) betűrendben követik egymást, a felépítésük pedig a következő: A német tudományos átírású, félkövérrrel szedett utónevet zárójelben követi annak eredeti, cirill betűs alakja. Ezután az adott utónév eredetének ismertetése következik; ez sokszor mindössze egyetlen közzzó vagy tulajdonnév. Azonban ahol szükséges – különösen személynévi eredet esetén –, egy-két mondatos történelmi háttér, illetve életrajzi adatok egészítik ki a névcikket. A több közzzó és/vagy tulajdonnév elemeiből álló utóneveknél az adott alkotóelemeket szintén félkövérrrel szedték. Többféle lehetséges etimológia esetén az egyes magyarázatokat szögletes zárójelbe tett számok jelölik. A névcikk végén eltérő betűtípussal szedett forrásmegjelölés áll, ez lehet szakirodalmi hivatkozás vagy internetes oldalakra/fórumokra való utalás. Egy példa, amely szinte mindent tartalmaz a fent felsoroltakból: „**Silen** (Силен) – [1] von russ. **сила** **Lenina** (die Macht Lenins) ◇ Mironov, S. 344 – [2] von russ. **socializm i Lenin** (Sozialismus und Lenin) ◇ revim.narod.ru.”

6. A kötetet gazdag – a témából fakadóan érthető módon elsősorban orosz nyelvű művekből álló – irodalomjegyzék (211–215) és a gyakran hivatkozott internetes források listája (216) zárja, továbbá egy függelék, amelyben Rada Nyikiticsna Adzsubej (Hruscsova) egy levelének eredetije, illetve annak német fordítása olvasható (218–219). Ebben Adzsubej asszony leírja, hogy a *Rada* nevet azért kapta, mert ukrán származású édesanyja nagyon boldog (*pađa*) volt a születése miatt; a nevének nincs köze az ukrán *pađa* 'tanács' szóhoz.

7. A kötet (német) nyelvezete világos, érthető, ám a bevezető tanulmány tagolása lehetne logikusabb, áttekinthetőbb, ha alfejezetekre volna tagolva. Ezt némileg pótolja, hogy az egyes keletkezési típusok megnevezése, valamint a speciális kérdéskörök hívószavai félkövérrrel vannak szedve.

A névtipológiát is jobban át lehetett volna gondolni, például a külföldi személyek nevéből képzett utónevek többször is szóba kerülnek, illetve a névalkotási típusok sorrendje is szinte véletlenszerűnek tűnik. Sajnos a kutatásról sem sokat tudunk meg: hiányzik az összegyűjtött anyag és a források leírása, illetve a feldolgozás módszerének ismertetése, bár a 3. oldalon annyi áll, hogy naptárakból, könyvekből, újságokból, folyóiratokból és az internetről származnak az adatok, továbbá néhány esetben szóbeli

közlésről van szó. Mindazonáltal a mű valóban hiánypótló, és sok érdekességet rejt a kíváncsi olvasók-kutatók számára.

KOZMA JUDIT
MTA Nyelvtudományi Intézet

BÁBA BARBARA – NEMES MAGDOLNA, Magyar földrajzi köznevek tára
Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2014. 338 lap

1. A Magyar Névarchívum Kiadványai sorozat 32. darabjaként napvilágot látott kötet (a továbbiakban: FKnt.) kétségtől mérőföldkő a magyar névkutatás történetében. Nyelvtudományunk végre letette az asztalra az első olyan általános földrajziköznév-szótárat, mely kilép egy adott tájegység, megye keretei közül, és a magyar szókincs egy speciális rétegének a bemutatására törekszik, pótolva a több évtizedes hiányt. Helynevekkel foglalkozó nyelvészeink ugyanis már igen régen, a helynévgyűjtési mozgalom korai szakaszában jelezték az efféle munka szükségességét, és a megyei kötetek szintjén el is kezdték a megvalósítást. A kiadványt minden bizonnyal más értelemben is korszakhatárnak tekinthetjük, mintegy összefoglalásaként annak, amit a 20. század helynévgyűjtési módszereivel el lehetett érni e téren. Tovább lépés a digitális adatbázisok feltöltésétől, számítógépes elemzésektől, jó esetben az adatállományok térinformatikai alkalmazásokkal való egybevetésétől várható.

A kötet mind forrásként, mind szerkesztési elveiben az Új magyar tájszótárat tekintette alapnak, és magát is tájszótárként határozza meg. Méghozzá élőnyelvi (táj)szótárként, ugyanis a történeti források földrajziköznév-anyagának a feldolgozását nem tekintette feladatának, és nem közli a különböző forrásokban kihaltak minősítetteket sem. Imponáló az a forrásmennyiség, amellyel a szerzők kiegészítették az Új magyar tájszótár 1890-től 1960-ig terjedő forrásfeldolgozását. A közel 80 tétel – benne vaskos szótárak – felöleli valamennyi újabb regionális tájszótárunkat, és a helynévgyűjtésekből azokat, melyek földrajziköznév-értelmezéseket közölnek. Nagy szótáraink közül A magyar nyelv értelmező szótárával és a Magyar értelmező kéziszótárral találhatunk egybevetéseket; nyelvtörténeti, etimológiai és más szótárakkal nem. Hangsúlyozandó, hogy a kötet anyaga nem az élőnyelvi gyűjtések feldolgozásaira támaszkodik, hanem az ezek alapján megfogalmazott, illetve ezekkel párhuzamosan gyűjtött értelmezésekre. Ha majd előáll nyelvünk helynévkincsének digitális adatbázisa, az nyilván sokkal bővebb és gazdagabb szótárt eredményezhet. Természetes, mégis ki kell emelni, hogy a kötet a teljes magyar nyelvterület földrajzi közneveit tárja elénk. Igényes kivitelű, szépen szerkesztett kötetet tart kezében az olvasó, melyet könnyen kezelhetővé tesz a szócikkek alapos kidolgozása, a forrásjegyzék és az útmutató.

2. A szótári rész közel 3500 szócikkből áll. A szócikkek tartalmazzák a forrásokban előforduló valamennyi nyelvjárási alakot a hely és a forrás megjelölésével, majd a jelentés következik. Félkövré karakterekkel jól elkülönítették a több eltérő jelentést (arab számokkal), illetve a jelentésárnyalatokat (betűkkel). A címszóhoz tartozó jelentés(ek) megadása alapvetően követi az eredeti forrásban közlőket, így az esetleges furcsaságok,

félreértelmezések az eredeti forrásokat terhelik. Ilyesmire utalhat az előszó azon megjegyzése, hogy az FKnT. „legfontosabb feladata [...], hogy a kutatót e szócsoport vizsgálatakor a számos forrás átnézése alól mentesítse”. A kötet így nemcsak a 20. századi magyar nyelvnek a környező világ leképezésére szolgáló fogalomkészletéről ad képet, hanem a korabeli kutatások szemléleti keretéről, módszertanáról, a közreműködők feladat-felfogásáról is. Bármely tudományág továbblépése szempontjából felmérhetetlen jelentőségű, ha meg tudja mutatni az elért eredményeket; csak ilyen módon lehet megalapozott kutatási irányokat kijelölni.

A szótár szigorúan betűrendben sorakozó szócikkekből áll, semmiféle csoportosítást nem tekintett feladatának. A hatalmas adatmennyiség (több mint 18 ezer nyelvi adat) ellenére szerencsésen oldotta meg az utalózást azzal, hogy a címszónak választott alakkal szomszédos szótári helyen nem növeli a terjedelmet. Viszont a külön szócikkekben előforduló szóbokrok tagjaira (pl. *bőrhíd* ~ *bűrühíd*; *elevenbarázda* ~ *élőbarázda*; *horgas* ~ *horhos* ~ *horog*; *lápa* ~ *vápa*) való utalás, ha azok szótári helye elválnak, egy remélt későbbi kiadásban elvárható lenne. A szócikkekbe tágabb értelemben vett nyelvjárási alakváltozatok sorolódnak, alapvetően hangtani alapon. A szótővekben mutatkozó nem tipikus különbségek (pl. *porond*, *porong*, *poronty*; továbbá *irtás*, *ritás*; illetve *tücskös*, *pücskös*) egy szócikket eredményeznek némi esetlegességtől eltekintve (l. *fenyős* és *fenyves* vagy *horgos* és *horhos* külön), viszont az azonos szavakból építkező, de a képzés mozzanatában különbséget mutató esetek külön szócikket kapnak (pl. *csűrkert*, *csűrös-kert*; *limbusosság*, *limbusság*; *magyal*, *magyalka*; *víztároló*, *víztározó*). A szócikkek írásmódjában gyakran találkozunk szokatlan írásképpel (pl. *alsóutca*, *kiemeltcsatorna*, *lipilylapályföld*), mely körülmény szoros összefüggésben van a szótárkészítőknek a földrajzi köznevek lexikalizálódásáról való felfogásával.

3. A szótár közel három és fél ezer szócikket tartalmaz. Megjelenésétől kezdve aligha képzelhető el egyetlen helynévi munka is e kézikönyvre való hivatkozás nélkül. A segítségével minden eddiginél teljesebb képet kapunk a magyar nyelv helyeket jelölő szókincs-rétegről, de ezeken keresztül maguknak a helyeknek az ezerarcúságáról, a helyek és terményük használati módjáról, a közösségek egy-egy helyhez kötődő lelki attitűdjéről, azaz mindarról a számtalan aspektusról is, amelyekkel megközelíthetjük a helyneveket. Tucatszámra találunk olyan szavakat benne, amelyek egy helyen motiválatlan hangsornak tűnnek, viszont máshol élő földrajzi köznevek. E sorok írója számára ilyen volt például a *bongor*, *bütü*, *cserény*, *ripa*, *saggyás*. A szótár kiváló lehetőséget nyújt – a hangsúlyosan megjelenő dialektológiáin túl – számos nyelvészeti vizsgálatra. Különösen a szóföldrajzi lehetőségekre és a nyelvi kontaktusjelenségek e sajátos terepére hívnám fel a figyelmet, de kutatható a szavak megterheltsége, képzésekben és összetételekben való aktivitása, illetve a földrajzinév-képzők, képzésmódok, akár szóföldrajzi, akár jelentés-tani megközelítésben is.

Hogy a három és fél ezres szótári állományt soknak vagy éppenséggel kevésnek tartjuk, az erősen függ attól, hogy hogyan határozzuk meg a *földrajzi köznév* fogalmi tartományát. Az előszóban a szerzők körüljárják a kérdést, a *földrajzi köznév* fogalom definiálására azonban (érthető módon) nem vállalkoznak, ezzel is mintegy jelezve, hogy a terminus határai eléggé nyitottak mind a többi köznévi csoport felé (ui. helyi vonatkozása minden létező dolognak van), mind a tulajdonnevek irányába (itt elég egyrészt a pusztai földrajzi köznevek tulajdonnévi szerepére, másrészt a köznevesülés lehetőségére utalni). A szerzők

az előszó elején „helyet jelölő kifejezések”-ként, „helyek fajtajának megjelölésére” szolgáló nyelvi elemként írják le a földrajzi közneveket. Később a terminus fogalmi tartománya kibővül azzal, hogy „helynevek alkotásában lényeges szerepet játszanak a helyek fajtajának megjelölésére” (10). Ismerve azonban a metonimiás névalkotás lehetőségeit és az alkalmi tulajdonnevesüléseket, így sem szűkül le nagyon a kör. A meghatározás problémája valószínűleg sosem fog teljesen nyugvóponttra jutni, hiszen a földrajzi (tulajdon)-nevek túlnyomó többsége közszavakból épül fel, és azok a névalkotó közszavak helyi szinten mindenképp magukban hordozzák valamennyire a jelölt hely tulajdonságait is.

Az FKnT. egyik legfontosabb érdeme minden bizonnyal az lesz, hogy segítségével alaposabban határozhatjuk meg a fogalmat: helyfajtának tekinthetőek-e helyekkel kapcsolatos igazgatási vagy jogi körülmények szakszavai (*csereingatlan, határzóna, kvóta* stb.); maguk a helynévi kategóriák (*belterület, község, községecske, külváros* stb.); alkalmi főnevesülések (*feneketlen, hátasabbja, hátulja, kormos, meredek, sáros* stb.); a játszi változatok (*dimb-domb; lipilylapályföld* stb.); elmúló állapotok jelölői (*tarvágás* stb.); sajátosság formájú tárgyak mint hasonlatok (*gatyaszár, kaszakacs, pipa, túrószacskó* stb.); egyebek (*flaszter, külföld* stb.) Pusztá állatnév a tulajdonnév motiválásán túl helyfajta is jelölhet-e (*béka, róka, szarvas* stb.)? Eredményezhet-e földrajzi köznevet pusztán gyakoriságával olyan körülmény, amely nem közvetlenül a helyről, hanem azzal kapcsolatos egyéb körülményekről informál (*peres, bánom* stb.)? Lehet-e egy egyedi előfordulása tulajdonnevet földrajzi köznévként is felfogni, ha szemantikailag átlátszó, és többnyire sugallja a név motivációját (vö. *zsiráfítató*), avagy van-e a magyarban földrajzi fogalom-, illetve helyfajta a ludak megfigyelésére (vö. *lúdhallgató*), kutyák elásására (vö. *ebhát*)? Összefoglalva, a földrajzi köznévként pusztán nyelvtani alapon megfogalmazott kategória, vagy közönségesen fogalmilag elkülönített helyfajtákra (legalább kisebb) közösségekben vonatkoztatható szó, mely rögzült tulajdonnevek részét képezi?

Az összetett földrajzi közneveknek a kétrészes tulajdonnevektől való elválasztására jelenleg nincsenek csálthatatlan módszereink. Az utótag ritkán kérdéses, de a köznévi előtag vajon csak megkülönbözteti a helyet, vagy a jellegét is megadja, például az alakra (vö. *sapkahegy*), valaminek a közelségére (vö. *malomlapos*), ott található dolgokra (vö. *csonthalom*) való utalással? A jelzős szerkezetűek esetében a szerzők azzal indítják a kötetet (10), hogy összetételnek a szó szerkezet szemantikai tartalmától való eltérés eseteit fogják tekinteni: a komádi példa szerint a *nagylegelő*-be beleértődik 'a falu közös legelője' jelentéstartalom. Nehéz azonban elképzelni egyetlen olyan földrajzi nevet is, amelynek helyi szinten ne lenne többlettartalma más vidékek ugyanazon hangsorral jelölt helyeihez képest; az adott példa több helyen éppenséggel uradalmi legelőt jelöl. Az *agyagásószikés, alsóutca, aranyirtás, basahalom, búdöskút, cigánypatak, felsőutca, hidegföld, hidegvölgy, hosszúhát, kövérkút, kukucskálóhalom, megyeiút, meleggödör, murvásút, nádashalom, nagyhegy, nagytarló, ördöghát, szerbfalu, szörösmegye, újváros* stb. minták alapján a köznévi szerkezetek alapvetően összetett földrajzi köznevet képeznek. Ezek szemantikai elkülönítésére egyéb köznévi szerkezetektől nem látszik lehetőség az FKnT. szemlélete szerint. Tehát a szerzők azt az álláspontot képviselik, hogy a *Kukucskálóhalom* vagy *Kukucskáló-halom* típusú földrajzi nevek nem a 'halom' mint a tudatban izolált földrajzi jelleg és a *kukucskáló* mint jellemző vonás alapján egyedítésre alkalmas jelzőből szerkesztett nevek, hanem a tudatban 'kukucskálóhalom'-ként létező jellegre szolgáló kifejezések tulajdonnévi szerepben való alkalmazásai. Néhány, általánosan földrajzi köznévként tartott birtokos szerkezet mintájára (pl. *hegyalja, kertalja*) az FKnT. lexikalizálódott szótári

egységként kezeli a típust: *hegydereka*, *hegyéle*, *hídalja*, *községkútja*, *papkertje*, mely minták számos újabb, gyakori előfordulását nevet vonhatnak be a földrajzi köznevek körébe (pl. *Berek alja*, *Szőlők alja*, *Gazdák legelője*, *Urak rétje*). A fentebb részletezett három típussal szótárunk mindenestre igen szélesre nyitotta a kaput az összetett földrajzi közneveket illetően. E szemlélet érvényesülése egész névtani kultúránkra hatással lehet. A recenzens annak ellenére sokkal szűkebben húzná meg a fogalom határait, hogy zsinórmértéket kínálni nem tud, és nem hiszi, hogy ez pusztán nyelvi alapon lehetséges lenne.

4. Az anyag lenyűgöző gazdagsága ellenére is rá kell világítani, hogy mit nem tartalmaz az FKNT. Egy teljességre törekvő földrajziköznév-szótár állományának számos oldalról nézve is jelentősen bővülnie kell majd. Az FKNT. vállalt feladata szerint nem tartalmazhatja azokat a földrajzi közneveket, amelyek olyan vidéken élnek, ahonnan nem jelent meg tájszótár, helynévgyűjtés, vagy az utóbbi nem tartalmaz földrajziköznév-értelmezést. Így például egyelőre nem találjuk az északkeleti részekben erősen megterhelt *ravaszlyuk* és *girind*, a zalai *tulfás* ~ *turfás*, a kunsági *sziktó* ~ *széktó*, *szikós(tó)* ~ *széksós(tó)* és *vízjárás* szócikkeit, illetve a meglévő szócikkek jelentései közül hiányoznak a nyelvterület más részeinek adatai. A *medves* mellett például csak a Körös vidéki 'időszakonként kiszáradó vízfolyás' jelentés áll, jóllehet az északi megyékben ez a *medve* szó származéka.

Hasonlóképpen nem tartalmazhatja a kötet azokat a típusokat sem, amelyeket a korábbi közzetevők nem minősítettek földrajzi köznévnek, jóllehet e szótár készítői szerint azok. Például az illetményföldek egy része szerepel a szótárban (*harangozóföld*, *kántorföld*, *kántorkert*, *paprét*, *paptag* stb.), a többség viszont annak ellenére sem, hogy csak a Somogy megyei kötetben húsznál több jegyzői (*jegyzőföld*, *jegyzőtág* stb.), nyolcvannál több mesteri, azaz kántortanítói (*mesterföld*, *mesterrét*, *mestertag* stb.), továbbá pedagógusi (*pedagógusföld*, *pedagógusilletmény*, *tanítórét* stb.), kanászi stb. illetmény van adatolva. Az összes növénynévből -s képzővel előállt lexéma is minden bizonnyal idetartozna a szótár átvizsgálása után, így már a meglévő kötetekből ki lehet egészíteni majd a növénynevekre való tüzetes vizsgálattal (pl. a *babos*, *ibolyás*, *meténges*, *szőrfüves*, *vargányás* köznevekkel) az állományt. Ugyancsak külön szócikkek terjedelmes csoportját alkotják a haszonnövény + termőhely jellegű összetételek; ezeknek is csak egy része található meg jelenleg (pl. *borsóföld*, *dinnyeföld*, *epreskert*, *káposztáskert*), de nincs például *babföld*, *tormafield*, *tökföld*. Tucatszámra lehetne hasonló csoportosításokat készíteni, amelyek hiányzó részei nem az értelmezések, hanem majd a konkrét névanyag alapján kerülhetnek a földrajzi köznevek tárába.

Jelen kiadványban nem volt cél teljességre törekedni a földrajzi szakszókincs (pl. *cseppkőbarlang*, *felvidék*, *hegyvidék*, *karszt*, *középhegység*, *tóhátság*), a közterületek (pl. *körtér*, *lépcső*), a településrészek (pl. *körzet*, *üdülőtelep*), agráripari (pl. *gabonaszárító*, *takarmánykeverő*) és egyéb műszaki létesítmények (pl. *erőmű*, *vízmű*, *zagyártározó*) földrajzi köznevei tekintetében, és természetesen csak a hazai viszonyok közt létező helyfajták vannak benne (nincs például *tenger*, *vulkán*, *földszoros*, *sarkvidék*), bár mind e kategóriákból van valamennyi (pl. *hegység*, *síkság*, *terasz*; *körönd*, *rakpart*; *vikendtelep*, *újváros*; *duzzasztó*, *meddőhányó*, *olajkút*, *zárógát*; *sivatag*). Azaz e kategóriák megítélésében volt némi esetlegesség, hiszen átmehettek a helyi köznyelvekbe, viszont a jelentések már sajátosan tájnyelvi tükröződést kaphatnak. Így az FKNT. szerint az *üdülőhely*-nek

'csorda, nyáj déli pihenőhelye', a *sivatag*-nak 'elhagyatott, lakatlan hegyvidék, havas' az egyedüli jelentése.

5. A szótár másik nagy alkotórészét a földrajzi köznevek jelentéseinek az összegyűjtése, kezelése és szótárszerű megadása képezi. Nem lehetünk eléggé hálásak a szerzőknek e tevékenység felvállalásáért, illetve azon rendkívül figyelemre méltó teljesítményért, amellyel igyekeztek rendet vágni, átláthatóvá tenni e jelen formájában is igen szerteágazó anyagot. Láthatólag mindent megtettek azért, hogy a számtalan, kissé eltérő megfogalmazás egységesítve legyen, viszont egyetlen morzsányi közölt, esetenként erősen helyi ízű jelentésárnyalat se vesszen el. A *sarok* szócikke például nyolc nagy jelentéskörbe és azokon belül még hat jelentésárnyalatba szervezi az előfordulásokat, értelmezéseket. Ezt a gondosságot valamennyi kisebb megterheltségű szócikken is keresztülviszik a szerzők.

A jelentésmegadások kizárólag a kiadott és a forrásjegyzékbe felvett források alapján történnek; az FKnT. vállalt feladata szerint nem bírálja, nem bírálhatja felül a fentebb említett egységesítésen kívül az értelmezéseket. Ha létezhetnek is kritikai észrevételek, azok az eredeti forrásoknak a *földrajzi köznév* fogalmáról alkotott szerteágazó szemléletét, továbbá a gyűjtőknek, de főleg maguknak az adatközlőknek a sajátos hely- és világismeretét minősíthetik. Az alábbi észrevételek tehát egyáltalán nem csökkentik a szótár érdemeit, legfeljebb egy másik típusú adatállományban való felhasználáshoz nyújthatnak szempontokat.

A gyűjtések közreadói nem minden esetben birkóztak meg azzal a feladattal, hogy a földrajzi köznevek értelmét adják meg, ne pedig a köznévi eredetű tulajdonnévvel jelölt hely jellegét. Az például, hogy egy helyen a *kerekzug* (tulajdonnévről szólva inkább *Kerekzug*) 'ártér', nem jelentheti azt, hogy a magyarban az *ártér* egyik szinonimája a *kerekzug*; attól, hogy egy helyen az *Égevényes* 'homokos, kavicsos szántóföld', az *égevényes* még a talaj anyagától és a művelési ágtól függetlenül a könnyen kiégő terménnyel kapcsolatos fogalomkörbe tartozik. Hasonlóképpen látom a *bánomföld* '3 hold nagyságú szántóföld', *csikvíz* 'állóvíz', *dzsungel* 'vegyes gyümölcsös', *meszes* 'szikes terület', *mohos* 'vízfolyás', *stiglickert* 'temető', *tabán* 'a falu legrégibb része', *vajhegy* 'domb, ahol juhászok laktak' stb. eseteket is. Van, amikor csak egy-egy, a lényeghez nem tartozó mozzanattal egészül ki a jelentéskör: *büdös* 'kénes', *csíkos* 'rét', *felszeg* ~ *felszer* ~ *felvég* 'északi' vagy 'keleti'; *gatter* 'motoros', *marhaaszó* 'út'; *pipagyújtó* 'uradalmi munkások', 'nyári munkák', *rekeszt* 'gyümölcsös', *répás* 'erdőirtással nyert hely', *tető* 'megművelt'. A legplasztikusabban a *hókony* szó bogyzslói „jelentéseinél” látjuk ezt: egy közösségen belül a fogalomba beleértődne az is, hogy sekély, az is, hogy mély, az is, hogy hosszú, az is, hogy kerek, pedig a mélység és az alak nyilvánvalóan nem tartoznak bele a szó fogalomkörébe. Nem mindig voltak tisztában a feljegyzők a metonímiás névadás lehetőségeivel sem, ezért kerülhetett a *filagóriá*-hoz a 'kiemelkedés', a *rampá*-hoz a 'vasúti őrház', a *bürü* alá mások mellett a 'szántóföld' jelentés is stb.

Nem szabad elhallgatni, hogy számos kifejezetten téves és/vagy népetimológiás magyarázat is van a kötetben. Így például a *lúdtalos* és *ökörtalos* nem a ludak és ökrök eltiltását takarja, hanem éppen a lúd- és ökörtartás miatt elzárt helyet. Ezt egyébként jól mutatják a *borjú*- és *ökörtalmas* szócikkek is. A *magyal* szócikke a 'terület, amelyen sok molyhos tölgy van' meghatározást tartalmazza, holott egészen különböző fajokról van szó: az előbbi az *Ilex aquifoliaceae*, az utóbbi a *Quercus pubescens*. A *proletár* a szótár szerint 'az első világháború után a hadiárvák, -özvegyek és -rokkantak számára kiosztott

földek'-et jelenti, jóllehet a szó valójában az ún. (agrár)proletároknak való földjuttatás jogcíme alapján kapott helynévi értelmet (a földekből persze a hadi károsultak is részesedhettek ugyanazon törvény biztosította jogcím alapján).

Talán egy későbbi kiadásban célszerű lenne a szóbokorszerűen azonos helyfajtákra vonatkozó jelentéseket valamennyire egységesíteni. Így elkerülhető lenne, hogy markánsan más jelentéstartalommal jelenjenek meg a szótárban olyanok, mint *csorgókút* és *csorgókút*; *égevény* és *égevényes*; *ökörtilos* és *ökörtilalmas*; *víztároló* és *víztároló* stb. Vagy: a *magyalos* 'terület, amelyen sok magyalbokor van', a *magyal* 'terület, amelyen sok molyhos tölgy van', a *magyalka* pedig 'terület, amelyen sok molyhos tölgy volt'.

6. Ugyan a recenzióknak vannak bizonyos fenntartásai azt illetően, hogy egy nyelv földrajzi köznevei tisztán élőnyelvi, illetve tájszótári megközelítést igényelnek-e, továbbá hogy a szóban forgó kötet állománya eleget tesz-e a cím által meghatározott tartalomnak, mégis csakis a magyar névtudomány fejlődéséhez való jelentős hozzájárulásként lehet értékelni e művet. Az első és legnagyobb lépésnek egy teljességre törekvő, kimunkált földrajzi köznévi szótár felé, amely ideális esetben nyelvészek, illetve egyes társadalom- és földtudományok képviselőinek együttműködésében készülhetne el. A szótár azzal, hogy megmutatta jelenlegi ismereteinket szókincsünk eme igazán jelentős részéről, remélhetőleg erős inspirációt is jelent újabb kutatások számára.

MIKESY GÁBOR

Földmérési és Távérzékelési Intézet

SEBESTYÉN ZSOLT – ÚR LAJOS, Ung megye helységneveinek etimológiai szótára

АУТДОР – ШІАПК, Ungvár, 2014. 155 lap

1. SEBESTYÉN ZSOLT – folytatva jelentős névtani vállalkozását – a történelmi Magyarország északkeleti megyéi közül a történelmi Ung megye helységneveinek etimológiai szótárát publikálta. (Az eddig megjelent kötetek: Bereg megye helységneveinek etimológiai szótára. Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza, 2010; Máramaros megye helységneveinek etimológiai szótára. Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza, 2012.) A sorozat harmadik darabját társszerzővel készítette.

A szótár felépítését ismertető fejezetből jól látható a szerzők azon törekvése, hogy egyrészt az egymás szomszédságában lévő történelmi megyék közötti helységnevéanyagát egybeállítsák, és ezen névkorpusz(ok) adatait, eredményeit a modern onomasztikai vizsgálatok és a laikusok számára hozzáférhetővé tegyék; másrészt hogy az eddigi névtani (főként szláv) szakirodalom tévedéseitől sem mentes etimológiáit kiigazítsák, valamint a modern névtudomány névfejtési eredményeit tükröző névcikket hozzanak létre (7–8).

2. Az Ung megyei szótár újdonsága a fent említetteken túl még a következőkben látható. Az Árpád-korban megszervezett megye természetföldrajza változatos képet mutat, a déli-délnyugati része sík vidék, az északi része pedig erdős hegyvidék. Földrajzi adottságai

a betelepülésére is hatással voltak, és a névkincs kibomlását is meghatározták. A megye alföldi része már a 13–14. században betelepült, a zord hegyvidék betelepődése viszont csak jóval később, a 16. századtól indult meg (5). A megye tájképe „etnikai képével” is összefügg. A síkvidéken a magyarság „jelentős szláv lakosságra települt rá” (5), míg a síkság északi felén és az abból kiemelkedő hegyvidéken létrejövő későbbi helységnevek a (kései) szlávtság névadói tevékenységéről vallanak (6). Tehát a megye területi sajátosságai és népi-nyelvi viszonyai a névrendszert sajátosan alakították, a névrendszerben a különböző etnikumok összetelepülése jól látható nyomot hagyott. Ezen jegyek felfejtésében a kutatók a magyar történeti névtan eredményeire, módszereire támaszkodtak (vö. FNESz., valamint KISS LAJOSnak és MIZSER LAJOSnak a terület névkincsét érintő etimológiai munkáit; 6), és a terület névkincsének sajátosságából adódóan igyekeztek bemutatni az ukrán és a szlovák névtani szakirodalom etimológiai nézeteit is (8). Az eljárás mód pozitív kutatói attitűdöt mutat, hiszen többször kritikai szándékkal mutatnak rá a névfejtési tévesztésekre (ehhez l. pl. az *Ungvár* városnév alapját képező *Ung* folyónév eredetéről írtakat).

SEBESTYÉN ZSOLT a szótár szerkesztésében az előző két kötetben kidolgozott módszert folytatja: először a megye rövid történetét összegzi (5–6), majd a szótár felépítéséről ír (6–8), ezt követi a műben alkalmazott jelek és rövidítések jegyzéke (9). A szótári rész háromszáznál több önálló névcikket tartalmaz, amelyben a keresést számos utaló címszó is segíti (11–134). A szótár változatos helységnévanyagot tartalmaz. A legkorábbi településnévi említések a 13. század elejéről származnak (*Győröcske*, *Viszoka*), majd a 13. század második felétől megszorodnak az adatok (*Arad*, *Csicser*, *Gragissa*, *Kisszeretva*, *Rebrin* stb.). A megjelenő újabb nevek azt is mutatják, hogy a megye település-szerkezete a 13–14. században épült ki. A szerzők a megye területén létesült és elpusztult települések neveit 1920-ig veszik számba. Ennek megfelelően a 19. század végén (pl. *Rubanyec*, *Szilás*) és a 20. század elején (pl. *Majorka*) létesült lakott helyek adatai is szerepelnek az adattárban. A vizsgált időszakban létrejött települések adatsorában a trianoni békekötés utáni időszakból származó adatokat is közlik, ahol lehet, egészen napjainkig (l. *Pálóc*). A szerzők az adatközlő rész összeállításában GEORG HELLER Comitatus Unghensis című munkájára támaszkodtak. Az adatközlésben tehát nem törekedtek teljességre, de fontos törekvésük volt, hogy újabb forráskiadványokkal is kiegészítsék az alapadattár közléseit (pl. C. TÓTH NORBERT munkáival). A helységnévanyag elemzésében szisztematikusan jelzik a településegysülést, a („természetes”) névváltást, a hivatalos helységnévadást és a párhuzamos névadást.

Végül a felhasznált szakirodalmi jegyzék mellett több mutatót is közölnek (az országos helységnévrendezés és községegyesítések során megváltozott ungi helységneveket, magyar–ukrán helységnévjegyzéket, magyar–szlovák helységnévjegyzéket; 135–52), majd a könyvet Ung megye 1800 körüli térkép, valamint a 20. század eleji GÖNCZY-féle térkép zárja (153–154).

3. A helységnévadatok közlésében az egyazon helyet jelölő különböző morfológiai névszerkezetek egy szócikkbe kerültek (pl. *Ribnice* alatt áll az 1418-as *Rybnychke*). Az adatközlő rész után állnak a névetimológiák. A szótárkészítők törekvése egyértelmű: „minden egyes település nevének eredetét igyekszünk megmagyarázni” (6). A fenti elv következtében ugyanakkor a névváltozat(ok) értelmezése az etimológiai részben nem mindig hiánytalan, a névfejlődési tendenciák leírása olykor elmarad (pl. *Lakárt* alatt [1348]

Akkarthfalwa, [1398] *Lecarthaza*, [1427] *Lakardfalwa*, [1550] *Lakarth*; *Palyin* adata alatt [1302] *Palulyin*, [1398] *Pauluagaza* áll). Egy-két esetben az olykor értékes névváltozatokra az utaló címszavak sem hívják fel a figyelmünket (*Mogyorós* települést *Wyfoluként*, *Porcsal* lakott helyet *Zigeth-ként* is nevezték, de az utóbbi változatok se utalásban, se külön szócikkben nem szerepelnek).

A névfejtő rész a klasszikus névtani hagyományokat követi (FNESz.) a név(változat) lehetséges értelmezésével. Ebben érezhető a szerzők azon szándéka, hogy a névanyag ismeretében a belső rendszerkapcsolatokat alapul veszik, így víznévi (*Csornipatak*, *Mokra*, *Kisszlátina*, *Kisturica* stb.), hegynévi (*Bilahora*), erdőnévi (*Rebrin*) előzményre visszavezetett meggyőző etimológiákat közölnek. Ez az eljárás mód a szótár értékét növeli, és a helységnévi adattárat is bővíti, ugyanis a megye más objektumfajtainak az adatát és elemzését is közli (pl. *Kisszertva*).

A névanyagban jól tükröződik a szláv–magyar kontaktus, erre utalnak a kétnyelvű névpárok is (1345: *Bonkhaza*, 1398: *Bankouch*, l. *Bunkóc*; 1588: *Cigányfalu*, 1625: *Ciganocz*, l. *Cigányóc*; 1351: *Hosszúmező*, 1808: *Dluhé*, *Douhi*, l. *Hosszúmező*). Az adatok kronológiája a magyar névalak elsődleges lejegyzését mutatja, de az is látható az adatsorokban, hogy a (némileg) később említett szláv név kiszorítja a korábbi magyar névformát. Ennek hátterében talán a népességben és a nyelvi presztízsből beálló változás húzódnak meg. A nyelvi érintkezés ingoványos talajára számos más probléma is utal a névanyagban. Egyrészt a szláv és magyar névkincsben egyaránt meglévő köznevek bizonytalanná teszik a névfejtéseket (pl. *Láz*, *Nagyláz*, *Mocsár*, *Oroszmocsár*). Másrészt a névátvitellel létrejövő településnevek feltűnő csoportot alkotnak a névkörpuszban. Ezek jelentős számban szláv víznévi eredetűek (*Rahonca*, *Sztavna*, *Sztrippa* stb). Ezen nevek keletkezés-történeti besorolása (és a névadó etnikumok ügye) más problémákat vet fel. A szerzők a névátvitel etnikumhoz kötését eltérő módon ítélik meg, pl. a *Ribnice*¹, *Szuha* településnevet ukrán eredetűnek vélik, míg az *Ortó* helységnevet magyarnak, de a legtöbb esetben a névadók kilétéről nem szólnak (pl. *Ósztuzsica*). Ung megye (jelentős) szláv névkörnyezetet mutat, így ezen kérdések eldöntése sokszor szinte lehetetlen, ugyanis a névadási mód szláv és magyar egyaránt lehet. Ennél talán pontosabban lehetne állást foglalni a névhasználók kérdésében. A szótárírók erre sok esetben a névalak változásában megmutatkozó (magyar) hangtörténeti jelenségekkel hívják fel a figyelmet (*Csertész*, *Hanajna*, *Jeszenő*, *Likicár*), ám néha tévesen (*Ptruksa*).

4. A szótár a magyar nyelvterület peremének a helynévanyagát tartalmazza, így a névtudományi kutatásokban kiemelt szerepet tölthet be. Vegyes névkincse a névtani elemzéseknek izgalmas terepet nyújthat. A szláv–magyar névréteg tanulmányozására igen jó korpuszul szolgál, akár a szláv névformánsok vizsgálatában (*Hliviscse*, *Tarnóc*, *Turica*, *Uzsok* stb.), akár a névhasználat kérdésében (*Buró*, *Darma*, *Daróc*, *Zavadka*); de a névstruktúrában látható oda-vissza kölcsönzés (*Verbóc*) folyamatában is számos lehetőség rejlik. A kötet ezért mind a magyar, mind a szláv névkutatók érdeklődésére számot tarthat.

KOCÁN BÉLA
Vetési Albert Gimnázium, Veszprém

HOFFMANN ISTVÁN, Mikrotoponímiai vizsgálatok 1. Tapolcafő helynevei

A Magyar Névarchívum Kiadványai 30. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2013.
138 lap, 2 térkép

Az „X település helynevei” típusú kiadványokról szóló ismertető írása általában nem a recenzensek vágyálma. Bár köztudott, hogy a helynévtárak névcikkei több tudományág számára tartalmazhatnak kincset érő adatokat, az efféle kiadványok jó része hiányérzetet kelt az olvasóban: a nevek megőrzésének, közzétételének a tényénél, a szerkesztés gondosságának a megállapításánál többet nem lehet róluk elmondani, jelentőségük a különféle helynévelemző munkákban való felhasználásuk révén tárul föl. A nevek pusztta felsorolásától a települési helynévrendszerek tipológiai rendszerezéséig azonban számos megközelítésmódot takarhat egy ilyen cím, ráadásul azt HOFFMANN ISTVÁN itt bemutatott munkája számos vonásában újszerű tartalommal tölti meg.

A Tapolcafő helyneveit bemutató kötet jelentős előzményekkel bír a szerző gazdag névkutatói életművében. Személyes, családi kapcsolatait, alapos helyismeretét felhasználva az 1970-es években gyűjtötte a névtár anyagát, és tanulságait tudományos diákköri dolgozatban, szakdolgozatban, doktori értekezésben és több tanulmányban is megfogalmazta. Azt, hogy HOFFMANN ISTVÁN ebben a névvilágban, ebben a települési névrendszerben mozog a legotthonosabban, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Tapolcafő helynevei ismerősen csenghetnek a magyar helynévkutatás szakemberei számára: a szerző nagy hatású elméleti munkáiban, konferencia-előadásában, cikkeiben citált névpéldái rendre Tapolcafőről valók.

Az Előszó (7–10) tanúsága szerint ez a kötet egy sorozat első darabja, melynek folytatásaként Pápakovácsi és Kup névanyagát, illetve e három település névrendszertani leírását tervezi publikálni a szerző. A kiadvány azonban módszertani újításai miatt önmagában is fontos tanulságokkal szolgál, a jövőben követendő példa lehet sok hasonló névtani írás számára.

A könyvet forgatva elsőként roppant adatgazdagsága tűnik föl az olvasónak: az 529 részletes névcikk és alaki változatokra utaló címszó a szinkrón névállapot teljességre törekvő leírásának ékes bizonyítéka, az egyes objektumok leggyakrabban használt nevét követően felsorolt gazdag történeti adatsor (a 14., 15. századig is visszanyúlva!) pedig kiválóan ábrázolja a helynevek változási folyamatait, alátámasztja és magyarázza a részletes névleírásokat.

Az adatok összegyűjtésén túl a szerző deklaráltan az egyes nevekre, azok analitikus vizsgálatára helyezi a hangsúlyt a névrendszer szintetikus feldolgozása helyett. A névcikkek denotátumonként rendezve sorakoznak a kötetben, így az egy helyre vonatkozó névváltozatok összefüggései könnyebben átláthatóak. A szerző szakít a helyfajta-megjelölések rövidítéseibe kényszerítésének a hagyományával, sokszor túlzóan takarékos módjával – amely minden bizonnyal sok esetben félre is vezeti a helyismeret nélküli olvasót –, és a helynevek által megjelölt objektumokat precíz, akkurátus leírással és részletes lokalizációval mutatja be: „*Bóta-kő* – [...] Jellegzetes alakú domb Tapolcafő és Döbrönte határán.

A Gannai úttól D-re fekvő kiemelkedés É-i – a tapolcafői belterület széléről is látható – része 5-6 m magas, csaknem függőleges sziklafalban végződik. Csak ez, a domb É-i fele tartozik Tapolcafő határába.” (22–23.) Jelzi az egyes helyek gazdasági, mezőgazdasági szerepét a falu életében, történetében, majd rátér az általa névrekonstruksiósna nevezett leírásra, a nevek nyelvi elemzésére. Ezek a hosszabb-rövidebb (olykor kisebb tanulmánynak is beillő) névfejtések az etimológia megadásán vagy az etimológiai lehetőségek számbavételén túl elsősorban a névadási motivációt, a névkeletkezés tárgyi-szemléleti hátterét kutatják. Hangsúlyosan jelennek meg azonban a névcikkekben más névtörténeti, névhasználati kérdések is: a helynevek alaki változatainak szövegbe építési, használati jellegzetességei vagy a differenciálódott névalakok (*Ódor*, *Kis-Ódor*, *Óreg-Ódor*, *Ódor-domb*, *Ódori-dűlő*) összefüggései.

Fontos szerepet kapnak a névcikkekben a differenciáló névelemek aktuális jelentésének a kognitív magyarázatai; vagyis a nevek szerepe az élő névhasználatban, a helyi névrendszer zárt univerzumában (l. a *Közép-dűlő* helyzetviszonyító névrészenek a magyarázatát: a *Közép út* melletti fekvésére utal). Ilyenformán az egyes nevekre koncentráló, szótári formájú munka valójában a nevek hálózatát feltérképező, átfogó leírássá válik, és kirajzolódnak belőle a település helynévadási szokásainak sajátos, egyedi vonásai – nagyon sok esetben egy-egy földrajzi köznév speciális használata, jelentése; például a *szeg* esetében (*Mezőszeg* a.).

Bizonyos nevek magyarázata bőven túlmutat egy település helynévrendszerének szokványos leírásánál: a *Kütyü*, *Mocsolya* önálló nyelvjárás-történeti, szótörténeti, az *Ódor*, *Tapolca* külön hangtörténeti, névtörténeti tanulmány lehetne, és az analógiákon keresztül a teljes magyar helynévállománnyal kapcsolatban fontos tanulságokkal szolgál (természetesen több példát is említhetnénk).

Nagy erénye a kötetnek a filológiai alapossága, terminológiai egységessége, amely HOFFMANN ISTVÁN névelemzési modelljén alapul, és az azt követő számos munka gyakorlatát folytatja. Ennek ellenére az olvasó úgy érezheti, hogy leírásaiban a szerző törekszik az olvasmányosságra, érthetőségre. Szándéka szerint nem csupán helynévkutató nyelvészek, történészek, hanem a település múltja iránt érdeklődő szélesebb közönség számára is íródott a mű, ezért szerencsés, hogy nem érezhető szövegformálásán – a szótáraknál, névtáraknál oly gyakori – panelekből való építkezés szokása. Egyes etimológiai, keletkezéstörténeti leírások kimondottan személyesek, élményszerűek, utalnak egykori saját gyűjtésekre, így a szerző valósággal lubickol a feltárt adatok és irodalmi előzmények tengerében.

Az efféle kötetekben szokásos településtörténeti összefoglalás nem külön fejezetként jelenik meg, hanem a szócikkekben (pl. *Simaháza*, *Tapolcafő*) található. A társadalmi szerkezet, a népességszám, a vallási és gazdasági élet változásainak az alapos leírása természetesen helynevekre és egyéb szócikkekre való utalások köré épül, így válik azok egységes, átfogó magyarázatává is.

A kötethez mellékelt térképek is örömteli meglepetéssel szolgálnak: nem a vázlatos, számokkal telezsúfolt, nehezen értelmezhető helynévtérképek hagyományait folytatják, hanem a névadatokat betűvel kiírva találjuk meg rajtuk, egymáshoz való viszonyukat, hatókörüket is szemléletesen ábrázolva.

Bízunk benne, hogy HOFFMANN ISTVÁN könyvét a tapolcafői helynevekről mihamarabb követi a tervezett folytatás, és ez a „mélyfúrás” a magyar helynévgyűjtés és -kiadás

lelassult folyamatának is új lendületet ad, a jövőbeli kiadványokhoz pedig magasra helyezett mércéül szolgál.

BÁRTH M. JÁNOS

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

PESTI JÁNOS, *Hosszúhetény nyelvi kincseiről.*

Névtani és dialektológiai tanulmányok

Hosszúhetényi Honismereti Füzetek 7. Nemes János Általános Művelődési Központ,
Hosszúhetény, 2014. 164 lap

PESTI JÁNOS tanulmánykötetét a sorozatszerkesztő PAPP JÁNOSnak a szerző munkásságát áttekintő ajánlása vezeti be (5–6). Az ezt követő szerzői bevezetőből (7–8) az is kiderül, hogy a kiadvány két jubileumhoz is kapcsolódik: 75 éve jelent meg a vidék néphagyományjaival foglalkozó munka BERCZE NAGY JÁNOS szerkesztésében – így időszerrév is vált ennek a témakörnek a modern szempontok szerinti vizsgálata –, illetve 2015-ben ünnepli Hosszúhetény fennállásának 1000. évfordulóját.

A szerző a vizsgáldást a *Hetény* név etimológiájának felvázolásával kezdi (9–13). Először a négy Hetény nevű településről szól majd *Hosszúhetény* nevének lehetséges etimológiáját tárgyalja részletesebben.

A következő, kötetbeli írás a *Mons Ferrus* (**Vas-hegy*), *Vasas*, *Zselic*, *Mecsek* és *Zengő* helynevek keletkezési körülményeit vizsgálja (15–23), összefüggéseket keresve közöttük létrejöttük időrendje, motivációjuk és jelentésbeli kapcsolataik szerint. (Megjegyzem, a nem helybéli olvasók helyzetét megkönnyítené, ha nemcsak később, hanem már a tanulmány elején fény derülne arra, hogy e helynevek miképpen kapcsolódnak Hosszúhetényhez.)

Hangutánzással, illetve hangfestéssel keletkezett neveket mutat be a következő fejezet: *Zengő*, *Dobogó*, *Pengő-kő* (25–29). A *Zengő* névnek nemcsak a keletkezését, hanem a beszélt nyelvi változatait (*Zenge* és *Zönge*) is ismerteti a szerző, sőt a címben nem szereplő *Csörge* nevet is elemzi.

Újabb írás tárgyalja Hosszúhetény és az Ormánság kapcsolatát a különböző népmozgalmakkal (elvándorlásokkal, betelepülésekkel) (31–38). Az Ormánságban talált hetényi adatok alapján feltételezhető, hogy a két vidék népessége között szoros kapcsolat állt fenn. E kapcsolatot a szerző nyelvi azonosságokkal is bizonyítja, regionális tájszótárak alapján.

A Hosszúhetény helyneveiről szóló gyűjtemények bemutatása is helyet kap egy összefoglaló jellegű fejezetben (39–46). Ehhez kapcsolódik Hosszúhetény helyneveinek névtani és helytörténeti elemzése (47–65). Először a belterületi, majd a külterületi nevek névtani sajátosságai kerülnek sorra. Az utóbbiakat 11 különböző témakörök szerinti csoportban tárgyalja a szerző (természetföldrajz, állatvilág, növénynevek, mezőgazdasági művelés, az állattartás emléke, erdőgazdálkodás, ipartörténeti vonatkozások, személyek neve és történelmi eseményekre utalás, elnéptelenedett helységek névemlékei, a helynevek morfológiai sajátosságai, valamint Hosszúhetény német helynevei).

A Hosszúhetény személyneveiről szóló fejezet (67–80) a 10. századtól kezdi az áttekintést. Szól az egy- és kételemű nevekről, majd a ragadványnevekre is kitér. A névadás indítékainak tárgyalása 31 kategóriában történik; többek közt ősről, családnévből és keresztnévből, családnév szinonimájával, anyós családnévéről, férj keresztnévéről, foglalkozásról, munkafolyamatról, tulajdonságról, beszédmódról, szenvedélyről stb. Ezek átláthatósága érdekében talán érdekesebb lett volna pontokba szedni a különböző típusokat.

A kiadvány egy jelentősebb része a Baranya megyei néphagyományok című munka alapján hosszúhetényi folklórszövegeket mutat be (81–117), részletes adatolással, melyet e szövegek nyelvjárási sajátosságainak az elemzése követ (119–129). A vizsgálat az 1934–1936 közötti szövegekre terjed ki, áttekintve a hangtani, alaktani, szókincsbeli sajátosságokat és az állandósult szókapcsolatokat. A szövegek után a népdalok is sorra kerülnek a nyelvi, prozódiai, nyelvjárási sajátosságok szempontjából (131–150).

A kötet az eredmények összegzése után (151–153) egy német, illetve angol nyelvű összefoglalóval, valamint a könyvben szereplő idegen szavak és nyelvészeti kifejezések magyarázatával zárul.

PESTI JÁNOS a nyelvi kincseket sokoldalúan bemutató munkát adott közre, melynek révén olyan kiadvány született Hosszúhetény főbb nyelvjárási sajátosságairól és névanyagáról, mely új, összetett megközelítésből világít rá a nyelvi, nyelvjárási értékekre.

DEMJÉN IZABELLA

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar

ERDÉLYI ERZSÉBET, Kincsvadászat Nagykőrösön.

Helyneveink nyomában

OniPrint, Nagykőrös, 2014. 189 lap

1. „Ki ne örülne, ha kincsre lelne? [...] Mesebeli kincs pedig nincs. Csak a mesében. Van helyette valóságos: százsámra hever az utcákon, erdőben, mezőn, szántóföldeken. Ezek a nagykőrösi helynevek. Ne legyünk restek lehajolni értük, leporolni őket, kifényesíteni, visszaadni régi patinájukat, mert mi leszünk gazdagabbak általuk!” – írja ERDÉLYI ERZSÉBET legújabb könyve *Beköszöntőjében* (7). Az egykori és a mai nagykőrösi helynevek legjobb ismerője ezúttal büszkén vállalt lokálpatrióta indítatással vezeti végig az olvasót a szeretett város, Nagykőrös kül- és belterületén úgy, hogy a helynévtörténeti adatok, történelmi tények, helybéli legendák mind kincsekként tárulnak elénk.

A szerző már régóta foglalkozik a helynévkutatás elméleti és gyakorlati kérdéseivel (az e tárgykörben megjelent írásainak felsorolásától nyugodtan eltekinthetünk, hiszen a most ismertetett kötet végén a bőséges szakirodalmi hivatkozás tételei között ezeket is megtaláljuk). E kérdések között mindig különös figyelmet kaptak a nagykőrösi kötődésűek. Ez az érdeklődés elvezetett a város történeti múltjának, nyelvi és földrajzi sajátosságainak az egyre mélyebb megismeréséhez, amelynek szerves részét alkotják a szerteágazó irodalomtörténeti és szépirodalmi vonatkozások is. Ebből a rendkívül gazdag anyagból építkezik a névtudomány eredményeit és az ismeretterjesztés legszerencsésebb

hagyományait ötvöző munka, amelyre példaként is érdemes odafigyelni nemcsak más települések névkincsének feldolgozása, hanem a névtani ismeretek népszerűsítése, oktatása kapcsán is.

2. A fentiekből következik, hogy a könyvnek több rétege van, amelyek nagyjából megfelelnek az egyes fejezeteknek, illetőleg alfejezetnek. Elsőként a földrajzi helyzettel, a településszerkezettel, a település jellegének történeti változásaival foglalkozó kérdéseket tekinthetjük át pontos, megbízható adatok, levéltári hivatkozások és érdekességgént korabeli újságcikkkrészletek alapján. Ezt a bevezető részt (9–16) a *Nagykőrös* névhez kapcsolódó fejtegetések, majd a nyelvjárási tudnivalók zárják. A továbbiakban a lokális helynevek sokféle szempontú tárgyalása két nagy egység köré szerveződik. Az első és terjedelmesebb fejezet a Belterületi neveink (17–101), a második, rövidebb pedig a Külsőterületi neveink (102–150) címet viseli.

A belterületi nevek tárgyalása a nagykőrösi utcanévadási szokások, illetőleg az ezek mögött meghúzódó történeti háttér alapos és tényszerű áttekintésével kezdődik. A török hódoltság idejéről származó adóösszeírások adnak számot a legkorábbi utcanevéről, az első hivatalos utcanévjegyzéket pedig – ahogy más településeken is – a Bach-korszak adminisztrációjának köszönhetően 1850-ben rögzítették. A város szerkezetének változásai miatt a 19–20. század fordulóján már gondot jelentett a házaknak az utcáktól független számozása, hiszen sok olyan utca is volt, amely nem kapott nevet, egy-egy telket többfelé osztottak, így közigazgatásilag áttekinthetetlen helyzet állt elő. A városrendezéssel, az utcák szabályozásával párhuzamosan a millenniumra készülő városvezetés tudatosan alakította át a kor igényeinek megfelelően Nagykőrös utcanévrendszerét, amely így nemcsak természetes jellegéből vesztett, hanem a korabeli utcanévdívat is megjelent, helyet adva az ún. tiszteleti névadásnak. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy ettől az időszaktól kezdve országsszerte megfigyelhető a sajátos helyi utcanévek nagyarányú kicserélése az adott településhez közvetlenül nem köthető, ám a széles hazában tisztelt, megbecsült személyiségek (Széchenyi, Deák, Kossuth stb.) neveivel. Ezzel a legtöbb várost „név-uniformisba” öltöztették, illetőleg napjaink felé haladva – az aktuálpolitikának megfelelően – egyre inkább öltöztetik, ami azért káros, mert megszüntetik a helyi jellegzetességeket, az egyedi színeket, és szürkeséggel váltják fel a sokszínűséget (vö. 29).

Az országos utcanévadási trendet ismerhetjük fel a további közterület-elnevezésekben, illetőleg átnevezésekben is. Ezt a nagyarányú beavatkozást dokumentálja egy 1928 márciusában felvett képviselő-testületi jegyzőkönyv: az itt rögzített határozat értelmében 156 utca kapott nevet, 100 esetben névváltoztatást hajtottak végre, 56 esetben pedig addig névtelen közterületeket neveztek el a Trianon után fellángoló magyar hazafias szellem nevében. Ennek az időszaknak pozitív hozadéka az utcanévbokrok alkalmazása (pl. az aradi vértanúk, illetőleg a honfoglaló vezérek nevei), bár az is igaz, hogy például a hét vezér esetében egy már meglévő névbokrot (madárneveket) cseréltek le (31–32). Ettől kezdve folyamatosan követhető a politikum és a hagyomány párharca az utcanévadásban. ERDÉLYI ERZSÉBET számos nagykőrösi példát hoz ennek igazolására az 1930-as, 1940-es évek, az 1948 utáni ideológiai alapú, valamint a rendszerváltás következményeként bekövetkezett át- és visszanevezésekről. Külön kiemeli a központi terek nem mindig alapos indokkal történt névváltoztatásait (35–37).

A belterületi utcanévek kérdéseit tárgyaló fejezet következő, Botlatók című alfejezetében (47–61) kimondottan olvasmányos stílusban megírt érdekes, esetenként meglepő

történeteket olvashatunk egyes utcanevek „viszontagságairól”, a közterületeken található emléktáblák feliratainak megbízhatóságáról, a városban elhelyezett ún. botlatókövekről, valamint a városképet egykor és ma meghatározó szobrok felállításának körülményeiről, további sorsáról.

Mindezt a Minilexikon (62–74) követi, amely – képpel illusztrálva – azon személyiségeket sorolja fel, akiknek a nevét, emlékét utcanévtábla őrzi, vagy őrizte valamikor Nagykőrösön. Ezután pedig a szerző útikönyvszerűen (75–101) végigkalauzolja az olvasót a belső város főbb útvonalain. Az utcanevek történetére helyezi a hangsúlyt, de a fontos helynévtörténeti vonatkozásokkal sem marad adós. Mindezt az eddigiekhez hasonlóan gazdag képanyag egészíti ki.

A külterület helyneveinek számbavétele előtt kapott helyet Nagykőrös természetföldrajzi jellemzőinek rövid bemutatása (102). Ezután tudományos és népetimológias névmagyarázatok következnek (102–103), majd egy különlegesnek tekinthető névsort olvashatunk az erdőben való tájékozódást segítő fáknak a lakosság körében jól ismert neveiről szóló alfejezetben (104–109). Megtudhatjuk, hogy az egykori fákeresztelők alkalmával (1933–1934-ben) a fákat elkeresztelő bizottság több tucat jeles, régi vagy óriási, esetleg valamely mondához kötődő erdei fának adott hivatalosan is nevet (pl. *Kincses makkfa*, *Basa fája*). A későbbiekben híres személyiségekről is neveztek el fákat, így őrizve emléküket (pl. *Jókai fa*, *Széchenyi fa*, *Apponyi Albert fa*). Sajnos ma már csak néhány „neves” fa él; ennek kapcsán érdemes elgondolkoznunk a természeti értékek védelmének fontosságáról.

Ezután térhetünk át a következő alfejezet címének megfelelően a nagykőrösi határrésznevek vizsgálatára (109–135). Természetesen most sincs szó száraz névtudományi elmélkedésről: a Nagykőröshöz csatolt egykori aprófalvak névetimológiai mellett előkerülnek a helytörténeti adatok, esetenként a mondák, legendák is. Ugyanebből a nézőpontból tárulnak eléink az idetartozó „hőgyek” (halmok, dombok) és a különböző dülőnevek is. A szerző röviden foglalkozik a beszélő nevek problematikájával is, mivel ez a nyilvánvalóan motívált névtípus több határnév esetében is kikövetkezhető. A nehezen érthető vagy félreértelmezhető névféjtések kapcsán ERDÉLYI ERZSÉBET tréfásan és találóan „félrebeszélő” nevekről ír.

A fejezetbe kifejezetten irodalmi és oktatási részek is kerültek. A Nagykőrösi helynevek a szépirodalomban című alfejezet Aranyinak és Tompának egy-egy nagykőrösi külterületi névhez (*Tetőtlen*, illetve *Földvár*) kapcsolódó versét közli a határrésznevek kapcsán (130–132). Ezt követi az alfejezetzáró Térképek költészete című rész (133–135), amely elsősorban egy, a pótharaszti pusztát ábrázoló 19. századi, többször kiegészített térkép fantáziamozgató dülőneveit elemzi, érdekes kiegészítésül szolgálva a külterületi nevek történetéhez.

A fejezet végén a névtan oktatásához kapcsolódó pedagógiai projektjavaslatok kaptak helyet Helyneveink az oktatás szolgálatában címmel (139–150); valószínűleg azért itt, és nem külön fejezetben, mert a példaanyagban külterületi helynevek szerepelnek. Talán szerencsésebb lett volna az utóbb említett részeket külön fejezetbe szerkeszteni, a verseket esetleg az adott helynevek tárgyalásánál közölni. Bár ezzel a megoldással kapcsolatban is akadhatnak kifogások, de mellette szól, hogy a mondák beillesztésével könnyű egyetérteni. Egyébként a módszertani rész önmagában is dicséretes.

3. A Kincsvadászat Nagykőrösön hagyományos értelemben nem tekinthető névtani munkának: valójában jóval több annál, hiszen a 233 szövegközi képpel is gazdagított

hely- és kultúrtörténeti anyag közzététele révén nem csupán a város helynévkincsét, de kultúrtörténeti értékeit is megismerhetjük. Ha nem volna már alcíme a kötetnek, azt javasolnám, legyen a következő: Minden, amit Nagykőrös helyneveivel kapcsolatban tudni lehet és érdemes. Az élvezetes és könnyed stílus ellenére alapvetően tudományos igényességgel megírt munkát tartunk a kezünkben. Ennek bizonyosságai a részletes és bőséges irodalom- és forrásjegyzék, valamint a függelékként közölt összefoglaló táblázatok, amelyekből a böngészésre hajlamos olvasók sok érdekes tanulságot levonhatnak Nagykőrös utcaneveinek történetével kapcsolatban. Így a könyvet haszonnal forgathatják nemcsak a helynévkutatók, hanem a névtant oktató magyartanárok is.

T. SOMOGYI MAGDA

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

VÁRNAI JUDIT SZILVIA, *A fehér barátok földjén*

Terra Ignis Kft., Budapest, 2014. 244 lap

Az alábbiakban ismertetendő kötet Diósgyőrnek és környékének a helyneveit adja közre, a helytörténetre, a szóbeli hagyományokra és a hely földrajzára is kiterjedő figyelemmel. A címadást a fehér barátok, azaz a pálos szerzetesek környéken való jelenléte indokolja: két kolostor és számos birtok volt a tulajdonukban, emléküket több helynév is őrzi.

Az előszót követően a kötetben külön fejezet foglalkozik a környék múltjával, a diósgyőri mondákkal és hagyományokkal, a környéknek a szépirodalomban való megjelenésével, a korabeli leírásokban való előfordulásokkal. Szerepel benne továbbá egy középkori témájú túraútvonal, valamint a szerző közli a kötet alapjául szolgáló adattárat is. A kötet legvégén a forrásokat és a felhasznált irodalmat követően találunk egy színes térképmellékleteket tartalmazó részt is, különböző korokból származó térképekkel.

A környék múltjával foglalkozó fejezet a helyneveken keresztül mutatja be Diósgyőr történetét (9–31). Diósgyőr vidékének helyneveire nagy hatással van a Bükk hegység mészkő alkotta része, hiszen a karsztjelenségekben bővelkedő területen sok a *barlang*, *lyuk*, *kőlyuk*, *kőfulke*, *pest*, *zsomboly*, *töbör ~ teber*, *víznyelő*, *visszafolyó*, *forrás*, *kút*; pl. *Kecske-lyuk*, *Büdös-pest*. Feltehetőleg szláv eredetűek a *Szinva* és a *Tapolca* nevek, melyek a honfoglalás előttről származnak; későbbi átvételnek tekinthető például a *Csanyik*, a *Garadna* vagy a *Galya*. Diósgyőr nevét Anonymus említette először: a honfoglalásról szóló beszámolóban szerepelteti Győr várát. A szerző végigköveti a vár sorsát, megemlíti a tatárjárás emlékével összefüggő helyneveket (*Tatár-árok*, *Tatárdomb*), illetve szót ejt a várban tartózkodó uralkodókról is. A pálosok szerzetesrendje a tatárjárás után jött létre Magyarországon, kolostoraik száma idővel 100 fölé emelkedett. A fehér barátokhoz köthető a *Csenik* nevű lakott hely, mely ugyan nem lehetett hosszú életű, de 1315-ből származó leírása őrizte meg számunkra az első helyneveket a Diósgyőr körüli erdőkből. Diósgyőr 1439-től mezőváros volt, melyben a legfőbb gazdasági tevékenység a szőlőtermesztés volt; ennek nyomait őrzik a szőlőhegynevek (*Lyukó*, *Bakos*). Ezek mellett a

növénytakaróról is számos helynév árulkodik (*Kőrös, Rakottvás, Bikkes*). Diósgyőr nevének mai alakja a környék gyümölcsfáival függhet össze, első említése 1304-es. A 18-19. században a település az iparosodás útjára lépett; a papírgyár és vasgyár szintén több helynevet ihletett (*Annabánya, Kolónia*). A szerző a környező települések közül Felsőgyőr, Pereces, Újdiósgyőr, Hámor és Lillafüred történetére is kitér.

A diósgyőri mondákkal foglalkozó fejezetben szereplő történeteket a szerző nem feltétlenül a keletkezés, hanem a történelmi események sorrendjében ismerteti (32–56). A fejezet elején a mondák magyarázatát adja meg a szerző, és felhívja a figyelmet azokra a történetekre, amelyeknek több változatuk is él. Kiemeli a hiteles részeket, de megemlíti a kétségsbe vonható elemeket is. Ezt követően 15 mondát közöl, több esetben ugyanannak a mondának a különböző változatait. A legtöbb mondát FELFÖLDI SÁNDOR diósgyőri tanár és cserkészcsapata gyűjtötte össze és jelentette meg két kötetben az 1930-as években, de szerepel a kötetben egy-egy történet egyéb művekből, így az Érdy-kódexből is. A történetek betűhű közlésben szerepelnek.

Diósgyőr és környéke a szépirodalomban is megjelenik ismert szerzők műveiben (57–69). A szerző a fejezet elején életrajzi adalékokkal szolgál az egyes szépirodalomi részeket keletkezésével kapcsolatban, majd idézi is azokat. 12 részletet olvashatunk ismert magyar írók és költők tollából, valamint egy hámori népdal is szerepel ebben a részben.

Diósgyőrnek és környékének a leírása 27 forrásban szerepel az 1500-as évek és a második világháború között (70–91). Ezek között találunk 1563-ból származó összeírást, a vár állapotáról szóló jelentést, földrajzi ismertetést, katonai leírást Borsod vármegyéről, de a felsorolásban szerepel a Pallas Nagy Lexikona is. A korábbi fejezetekhez hasonlóan a szerző szót ejt a forrásokról és a szövegek keletkezésének körülményeiről, majd közli a korabeli leírásokat is.

A kötetben leírt középkori témájú túra alapjául a már említett Csenik (Csanyik) település határának középkori határjárása szolgál (91–98). A szerző javaslata, hogy járjuk be a leírásban található útvonalat a fehér barátok nyomában. A túrához segítségül magyarázatokkal is szolgál egy-egy helynévhez kapcsolódóan.

A kötet utolsó fejezetében találjuk azt a 840 névből álló helynévi adattárat, mely a munka alapjául szolgált (99–205). A szerző először tisztázza, milyen értelemben használja a *Diósgyőr és környéke* terminust: azok a helynevek kerültek be az adattárba, melyek a mai Diósgyőr településrész területén, valamint a Diósgyőrből közúton megközelíthető, egykor Diósgyőrhöz, ma Miskolchoz tartozó lakott, ipari vagy üdülőterületeken és az ezek közötti nem lakott területeken találhatók. A 18. századig egyébként nem sok helynevet ismerünk a környékről, mivel kevés forrás, térkép áll a rendelkezésünkre. A szerző kitér a helynevek összegyűjtésének és felfejtésének nehézségeire, a helynevek változataira. A gyűjteményben szerepelnek utcanevék is, de csak a 19. századig bezárólag, mert ezt követően a hivatalos utcanévadás jellemző. Az adattárban szereplő szócikkekben a címszót követően a név szinonimái vannak feltüntetve. Ha egy címszó több helyre is vonatkozik, sorszám különíti el őket. Ha egy helynévnek több, nyelvtani szerkezetében eltérő változata van, vagy csak a fajtáját jelölő rész tér el, az nem szerepel külön. Ezeket követik az elhelyezkedésre vonatkozó információk, majd a név feltételezett vagy bizonyított etimológiája, illetve néhány esetben a kapcsolódó mondára, szépirodalmi szövegre vagy leírásra is történik utalás. Ezek után állnak a névelőfordulások időrendi sorrendben, zárójelben az ismert évszámokkal kiegészítve, a forrás megjelölésével. Beszélt nyelvi hivatkozásoknál a „köznyelv” jelzést láthatjuk.

A fehér barátok földjéről íródott kötet sokszínű, sokrétű bemutatással szolgál választott területéről, helynévi adattárához kapcsolva olyan történelmi, nyelvtörténeti és szépirodalmi adalékokat, melyeket olvasva a környéket annak teljességében ismerheti meg az olvasó.

BALOGH ERNA
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

A Névtni Értesítő szerkesztőségébe 2015-ben beérkezett magyar névtni kiadványok

- BÁBA BARBARA szerk., *Hajdú-Bihar megye helynevei I. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 35. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2015. 433 lap + 36 térkép.
- BAUKO JÁNOS, *Bevezetés a szocioonomasztikába*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra, 2015. 170 lap.
- FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, 2015. 280 lap.
- KALCSÓ GYULA szerk., *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica. Nova Series Tom. XLII*. Eszterházy Károly Főiskola, Eger, 2015. 244 lap.
- KOVÁCS ÉVA, *A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 34. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2015. 238 lap + melléklet.
- SLÍZ, MARIANN, *Personal Names in Medieval Hungary*. Beiträge zur Lexikographie und Namenforschung 9. Baar-Verlag, Hamburg, 2015. 220 lap.
- SZŐKE MELINDA, *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 33. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2015. 244 lap + melléklet.

FOLYÓIRATSZEMLE

Helynévtörténeti Tanulmányok 10. (2014)

Szerkesztők: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA. A Magyar Névtan Kiadványai 31. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 206 lap

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének névtörténeti periodikája, a Helynévtörténeti Tanulmányok kerek jubileumhoz érkezett: a kutatók és a névtan iránt érdeklődők immár a 10. kötetet vehetik a kezükbe. Folytatva a hagyományokat, a legújabb szám is az évente megrendezett, immár 8. síkfőkúti helynévtörténeti szeminárium előadásait tartalmazza, szám szerint tizenkettőt.

A helynévtörténeti irányvonalat kilenc tanulmány képviseli, közülük három etimológiai kérdésekkel foglalkozik. A kötet első írásában SZŐKE MELINDA a garamszentbenedeki alapítólevél egyik szórványáról, a *Huger ~ Hucueru* névről ír (7–18). Ennek kapcsán az *Ug* helynevek névcsaládját veszi nyelvtörténeti és etimológiai vizsgálat alá, bemutatva a lehetséges névmagyarazatokat. A szerző felhívja a figyelmet az interpolált oklevélszövegek kutatást nehezítő problémájára. A később betoldott szórványok ugyanis a névalakok modernizálásáról tanúskodnak, ami ugyanazon objektumok neveiben sem mindig következetesen valósul meg.

KOVÁCS HELGA a névtani szakirodalom egyik gyakran tárgyalt helynévének, az *Örs*-nek az etimológiájáról értekezik (19–32). Összefoglaló tanulmányában bemutatja az egy-mással gyakran szöges ellentétben álló elképzeléseket, valamint egy régi-új elméletet felelevenítve az *Örs ~ Ör* nevek lehetséges etimológiai összefüggéseire utal. Hangsúlyozza azonban, hogy a két név területi megoszlása, az átfedés hiánya gyengíti a felvetést. A szerző emellett az *Örös ~ Ör* ~ *Orsova* nevek összegyűjtésével és térképre vetítésével hozzájárul a név etimológiájának további kutatásához.

Ugyancsak a névfeltárás témája BÉRES JÚLIA *Hortobágy* helynévről írt tanulmányának (33–52). A gazdag szakirodalommal rendelkező név etimológiája máig nem tisztázott megnyugtatóan. A szerző újabb adatokkal, legújabb kori, élőnyelvi előfordulásokkal egészíti ki a névadatokat. Ezáltal elősegíti a név alaktani és hangtani fejlődésének nyomon követését, valamint történeti, földrajzi azonosítását, ami a természeti környezet és a településhálózat változása miatt különösen fontos.

BÁTORI ISTVÁN az Árpád-kori erdélyi településnevek névrendszertani vizsgálatainak új eredményeit foglalja össze és veti egybe a névtani szakirodalom korábbi álláspontjaival (53–60). A névrendszertani elemzés fontosságát hangsúlyozza, ennek révén ugyanis átfogóbb, alaposabb képet nyerhetünk a terület történetével, betelepülésével kapcsolatban a korábbi, egy-egy névalakon végzett vizsgálat helyett. Lexikális-morfológiai analízisének eredményei cáfolják azt a korábbi nézetet, hogy Erdély déli területei archaikusabb névtani jelleget mutatnak, azaz benépesítésükre az északi résznél korábban került volna sor.

A helynévi szinonímia fontos kutatási területet jelent mind a szinkrón, mind a diakrón helynévkutatás számára. Ezt szem előtt tartva CSOMORTÁNI MAGDOLNA a helynévi szinonímia kérdéseivel foglalkozik a csiki mikrotoponímiai rendszerek elemzése alapján (61–71). A szinkrón csiki helynévanyagon végzett vizsgálat egyértelműen igazolja, hogy a többnevűség a mikrotoponímiai rendszerek egyik legsajátosabb szemantikai viszonya, amely kivétel nélkül minden helynévtípusra jellemző.

KISS MAGDALÉNA a Körösök vízrendszerében előforduló magyar és román víznevek lexikális-morfológiai elemzését adja közre (73–101). Ennek során rámutat, hogy a víznévalkotásban számos nyelvi kifejezőeszköz vesz részt. Kiemeli más névtípusoknak, elsősorban a mikrotoponimáknak a víznevek létrejöttében játszott fontos szerepét. A magyar és a román névanyag összevetése révén bemutatja az egyes etnikumok névadási szokásait és sajátosságait. A vizsgált terület lakosságának etnikai összetétele alapvetően befolyásolta a víznévrendszer alakulását.

A szoros időintervallumban készült és az egész országra kiterjedő 19. századi kataszteri térképek fontos és gazdag forrást jelentenek a névkutatók számára. MIKESY GÁBOR a kataszteri térképezés kezdeteiről, a térképezés névanyagát befolyásoló utasításokról, rendeletekről közöl összefoglalást (103–117). Írásából kiderül, hogy a kataszteri térképek készítése során a különböző objektumfajták nevének rögzítéséről jogszabályok rendelkeztek, ugyanakkor a nevek pontos formájának a meghatározása az adott település kompetenciájába tartozott. A térképeken előforduló, többször bonyolult szerkezetű nevek esetében így nem a térképező, földmérő hibáját vagy önkényességét kell feltételeznünk, hanem más, lokális körülményeket kell figyelembe vennünk.

A kötetben két írás érinti a földrajzi köznevek témakörét. HOFFMANN ISTVÁN a *Döbrés* helynév etimológiai kapcsolatrendszerének összefüggéseire igyekszik rávilágítani (119–138), ennek során pedig egy elfeledett földrajzi köznév, a szláv eredetű *debre ~ debrő ~ deber* nyomába ered. A helynévi példák azt mutatják, hogy a köznév a magyar névhasználatban változatos formákban fordul elő, s a történelmi Magyarország számos vidékén találkozhatunk vele. A szerző a helynév-rekonstrukció során eredményesen használja fel a családneveket, amelyek több szempontból is segíthetik a helynév-etimológiai kutatásokat. Eredményei túlmutatnak egy konkrét lexéma kérdéskörén, s a szláv–magyar kapcsolatok újabb részleteinek, illetve az egyes nyelveken belüli folyamatoknak a pontosabb megismerését is elősegíthetik.

BÁBA BARBARA ugyancsak a földrajzi közneveket veszi górcső alá, mégpedig a középkori oklevélírói gyakorlat alapján (139–153). Ómagyar kori okleveleink a tulajdonnévi szórványok mellett nagy számban tartalmaznak földrajzi közneveket. A szerző cáfolja azt a korábbi nézetet, mely szerint a jogbiztosító szerep miatt kerülnek a szövegbe. Sokkal inkább az oklevélírók kevésbé tudatos nyelvi magatartásával, valamint a fordítás során fennálló nyelvpszichológiai helyzettel magyarázható a használatuk. Ezért a magyar földrajzi köznevek előfordulása a latin nyelvű oklevelekben az oklevél írójának nyelvhasználatával áll szoros kapcsolatban.

A helynévi tárgyú tanulmányok mellett a korábbi gyakorlatnak megfelelően a folyóiratban három személynév-történeti írás is helyet kapott. SLÍZ MARIANN a megkülönböztető névelemek oklevelekben előforduló formáit, illetve az ezekkel kapcsolatos oklevélírói gyakorlatot tekinti át (155–164). Célja annak a feltárása, hogy az oklevelek személynévi adatai hogyan használhatók a családnévtörténet korai szakaszának a kutatásában. Megvizsgálja az előszóbeli névhasználat megjelenését a hivatalos írásbeliségben, és kitér a

helynévi eredetű megkülönböztető névelemek hivatalos írásbeliségben való használatának és jelölésének a jellemzőire.

A nyelvtörténeti kutatások legújabb eredményei időről időre indokoltá teszik egy-egy, már teljesen feldolgozottnak tekintett nyelvemlékről elmondottak újragondolását. Ennek figyelembevételével MOZGA EVELIN az 1211-es Tihanyi összeírás személyneveit elemzi újra (165–178). A szerző azokat a főbb vizsgálati szempontokat tárgyalja, amelyek a forrás jelentőségét tovább növelik (pl. mennyiségi, eredetbeli, a névvisezők generációs kapcsolatai). A felvetődő etimológiai és névrendszertani problémákat a *Szem* és a *Fül* személynévi szórványok révén illusztrálja.

A történeti személynév-kutatás elsősorban a nyelvemlékek névanyagára támaszkodik. Ugyanakkor a névadás és a névhasználat pontos háttérének a feltárásához számos egyéb tényezőt is figyelembe kell vennünk. A kötet utolsó tanulmányában TÓTH VALÉRIA az ómagyar kori személynévadás és személynévhasználat névelméleti kérdéseivel foglalkozik (179–204). A személynévadás kulturális-társadalmi determináltsága mellett a pragmatikai és kognitív tényezők feltárásával lehetőség nyílik egy adott korszak élő, beszélt nyelvi névadásának és névhasználatának a pontosabb megismerésére.

A Helynévtörténeti Tanulmányok legújabb kötetében található írások tematikai sokszínűsége arról tanúskodik, hogy napjaink névtani kutatásaiban továbbra is fontos szerepet kapnak mind a névtörténeti, mind a névelméleti kérdések. Az átfogó problémafelvetések mellett az egyes részletkérdések tanulmányozása nemcsak a szakirodalmi előzmények esetleges felülvizsgálatát, hanem a kutatások előremozdítását, újabb szempontok beiktatásával a pontosabb válaszadást segítheti.

SEBESTYÉN ZSOLT
Nyíregyházi Főiskola

Onoma 46. (2011)

Szerkesztők: DOREEN GERRITZEN – DUNJA BROZOVIĆ RONČEVIĆ – GUY PUZEY.
Edition Peters, Leuven, 299 lap

Az ICOS (International Council of Onomastic Sciences) hivatalos folyóiratának, az Onomának a 46., tematikus száma két nagy témára tagolódik: az első a Names and Minorities (Nevék és kisebbségek), a második pedig a Toponomastics and Linguistic Landscapes (Helynevek és nyelvi tájkép) címet viseli. A legelső tanulmány azonban kivételt képez: egy újszerű témát dolgoz fel a videojátékok helyneveinek középpontba állításával.

Az első szekció első három tanulmánya különböző európai kisebbségeknek (a glasgow-i muszlimoknak, a romániai romáknak és a dániai Jylland német ősökkel rendelkező lakosságának) a személynévadási szokásait dolgozza fel, az ezt követő négy kutatás pedig a helynevek körében vizsgálódik. A személynévadás kapcsán több szerző említi, hogy sok helyütt nagyon fontosnak tartják a szülők a nevek jelentését, és csak olyan nevet adnak az utódoknak, amelyek pozitív, előnyös jelentéssel bírnak. A helynevek – ahogy az a tanulmányokból kiderül – számos információval bírnak az adott település vagy településrészek őshonos növényzetéről, állatvilágáról, szokásairól, valamint az ott élőknek a

történelem során a környező vagy távolabbi népekkel való együttéléséről. A kötet második felében található írások a nyelvi tájkép eltérő megvalósulási formáival foglalkoznak. Rávilágítanak arra, hogy a regionális és kisebbségi nyelvek beszélőinek életében milyen nagy jelentőséggel bírnak a közösségi területeken saját nyelvükön megjelenő jelzések. Ezeknek nem csupán információs, hanem szimbolikus értékük is van, és egyúttal az egyes nyelveknek a politikai elfogadottságát is jelzik.

A kötetet Paul MARTIN tanulmánya vezeti be, amely négy népszerű amerikai videojátékban (GTA IV, The Lost and Damned, The Ballad of Gay Tony) található helynevekkel foglalkozik (5–26). A GTA IV például több mint 300 nevet tartalmaz, New York egyes részei vannak benne átnevezve. A játék az elnevezésekkel reflektál a média által felkapott témákra is, mint a terrorizmus vagy a drogfogyasztás, és nem fél szatirikus hangnemet sem megütni. A Szabadság-szobrot például *The Statue of Happiness*-nek ('Boldogság-szobor') hívják, és a vigyorgó Hillary Clintont ábrázolja, mivel ő volt az egyik legfőbb ellenzője az ilyen típusú játékoknak. A névadók között szerepelnek például híres amerikai gengszterek, cowboyok, drogdealerek és feltalálók is (pl. *Booth Tunnel*, *Cassidy Street*, *Seneca Avenue*), de sok utcanév valamely, az adott területre valamiért jellemző ásványra utal (pl. *Diamond*, *Emerald*).

ELLEN S. BRAMWELL kutatásában (29–51) a Glasgow déli részén élő pakisztáni muszlim közösség névadási szokásaival ismerteti meg az olvasót. A Glasgow-ba települő migránsoknak egykor nem volt családnevük, a férjezett nők pedig saját egyénnevüket és férjük egyénnevét viselték, megszólításukra pedig a *Mrs.* + a férj egyénneve forma volt szokásban. Mára mindez jelentősen megváltozott. A gyermeknek való névadáskor ma a közösség fő szempontja az, hogy a név pozitív jelentéstartalommal bírjon, mert hisznek abban, hogy így az utód rendelkezni fog a neve által jelzett személyiségjegyekkel (pl. *Asim* 'védelmező'). Mivel e nevek nagyon megterheltek, fokozatosan áttérnek az angol nevek választására, jelezvén a brit társadalomba való fokozatos beilleszkedést.

BIRGIT EGGERT a dániai Jylland tartomány középső részén lévő Frederiks Sogn településnek a dántól eltérő névadási szokásait vizsgálta diakrón szempontból, népszámlálási adatok alapján (53–75). A községet német telepesek alapították az 1760-as években. A településen a női és a férfinevek is nagyobb megterheltséget mutatnak az országosnál. Dánia más területeivel ellentétben itt az egész 19. század folyamán jellemző volt, hogy egy családban több gyerek is ugyanazt a keresztnévet kapta első névként. A dán nevek elterjedése a német származású lakosság körében az 1850-es években kezdődött, ugyanis a németekkel szembeni háborús vereség következtében megerősödött a dán nacionalizmus, amely az itt élő német telepesek utódaira is hatott.

A következő tanulmány (77–96) a Románia területén élő roma népesség jelenlegi névadási szokásaiba ad betekintést. NADIA NICOLETA MORĂRAȘU és LUMINIȚA DRUGĂ két romániai megye 530 roma iskolása körében végezte a kutatást. A martiológiumi keresztnévek mindkét nemből gyakrabban, de jelen vannak a világi nevek is, elterjedt például a híres személyiségek után adott nevek használata (pl. *Madonna*). Mivel a névadás nincs szabályozva, sok, kérdéses névízlésre valló utónév is terjedőben van (pl. *Elvis*, *Ronaldinio* [!], *Tarzan*).

JOAN TORT-DONADA a katalán Pireneusok (proto)baszk helyneveinek etimológiai magyarázatát tűzte ki célul, 23 helynevet kiválasztva (97–125). Ezek fontosságát abban látja, hogy őrzik az ősi kultúra nyomait, hiszen a betelepülők is az eredeti településnevet veszik át. A kiválasztott tulajdonnevek az adott településen honos növényzetre, a

földművelésre és állattartásra, illetve a domborzati jellegzetességekre utalnak. Az *Estet* tulajdonnév például olyan falut jelöl, amelynek a területén a teherszállításra szamarakat használtak (vö. baszk *asto* 'szamár'), más nevek, mint az *Orrit* vagy a *Durro* a település fekvésére, elhelyezkedésére utalnak (baszk *urruti* 'elkerített hely').

ARJEN VERSLOOT írásában a fríz nyelvű helynevek diakrón, illetve szinkrón változásait vizsgálja több régióban (127–150). Az északi fríz területek helyneveire hatott a dánokkal való intenzív kapcsolat, erre utal a gyakori *-um* végződés, valamint a településnevek *-büll* utótagja (*Niebüll* 'új város'). A holland Frízföld tartományban a lakosság nagyobb részének a fríz az anyanyelve. A települések holland nevét frízre cserélték sok helyütt, azonban ez sok fennakadást eredményezett a gyakorlatban (telefontársaságok, posta stb.), így a lakosság ellenérzését váltotta ki. Ma használható mindkét elnevezés, és húsból hét önkormányzat a fríz nyelvű helynevet minősítette hivatalosnak. A Németország területén élők életében ezzel szemben a fríz nyelv nem tölt be jelentős szerepet, és a veszélyeztetett nyelvek közé sorolható.

IAN D. CLARK három híres, Ausztráliában utazgató 19. századi író könyveiben található helynevekkel és azok kapcsán tett megfigyelésekkel foglalkozik (151–165). Katherine Kirkland a bennszülöttek által adott *Boning Yong* helynév használatáról számolt be. A név etimológiai jelentése 'nagy hegy'; olyan kiemelkedést jelöl, amelynek a tetején egy kis tó van. Isabella Bird a bennszülött lakosság által alkotott neveket rendkívül értékesnek tartotta zeneiségük, illetve amiatt, hogy útmutatóul szolgálhattak az ország jellegzetességeinek a megismeréséhez, míg a gyarmatosítók által adott angol helynevek, valamint az angol ruhák és angol mintára épülő házak sokkal kevesebb egyediséget rejtettek magukban.

PHILIP W. MATTHEWS egy új-zélandi helységnév, *Wanganui* vagy *Whanganui* írásmódjáról folytatott vitáról számol be (167–208). Az országban a maori a hivatalos nyelv, de a gyakorlatban az angolt preferálják (1830-tól ugyanis Új-Zéland brit gyarmat), szinte minden lakos ezt használja rendszeresen. 2009-ben át akarták írni a városnevet a *h* betűs írásmódra, mert az tükrözte volna a maori helyesírást, ez azonban nagy port vert fel a körzetben. Az írott történeti források legtöbbször a *h* nélküli változatot tartalmazzák, de sok helyütt mindkét alakváltozat fellelhető. A tanulmány azt mutatja be részletesen, hogy 2008-ban egy helyi folyóirat fórumán hogyan vélekedtek a helyi lakosok a városnév két változatáról, és mennyire vannak tisztában az elnevezések történeti előzményeivel.

A következő írással áttérünk a nyelvi tájkép kérdéskörére. GUY PUZEY tanulmányában arra mutat rá, hogy a témában eddig megjelent munkák zöme a városi többnyelvűségekre koncentrált (211–226). A településnevek, utcanevek, hirdetőtáblák, bolti jelzések, graffitik stb. az adott közösségek nyelvhasználatáról árulkodnak. Jelzik a nyelvterületek határait, a nyelvek státuszát, valamint kihatnak az ott élők nyelvi viselkedésére is. Így például jelezhetik, ha valamelyik nyelvnek előnye van a többivel szemben, de akár a nyelvek egyenlő státuszát is kifejezheti (l. pl. Ottawában a *Rue Wellington St.* francia–angol kompromisszumos megnevezését). Emellett a piaci igények is nagymértékben alakítják a nyelvi tájképet.

PETER K. W. TAN tanulmánya a négy hivatalos nyelvű Szingapúr (maláj, mandarin, tamil és angol) nyelvi tájképével foglalkozik (227–250). De jure a maláj a nemzeti nyelv, valójában azonban az angolt használják az élet sok színterén. A szingapúri iskolák nevének feltüntetésében érhető leginkább tetten a többnyelvűség hirdetésének szándéka, ugyanis ezeken mind a négy említett nyelv megjelenik. Utcanévek jellegzetessége, hogy rendszerint tartalmazznak egy angol vagy maláj nyelvű földrajzi köznevet (pl. *road* 'út'), illetve

egy specifikusabb, leíró jellegű névrészt más nyelven. A kulturális jelentőségű városrészek megnevezésében a kínai és a tamil is megjelenik latin betűkkel, a metróállomásokon pedig az angol veszi át a főszerepet. A maláj a délkelet-ázsiai országokból érkező turisták miatt kap ma nagyobb szerepet.

LAURA KOSTANSKI az ausztráliai Victoria állam utóbbi 20 évének nyelvi tájképét tekintve (251–274). A Grampians Nemzeti Park területén két kisebb őslakos népcsoport él, amelyeknek saját helyneveik vannak. Az ősi helynevek védelmét 1989-ben kezdeményezték miniszteri ajánlásra Victoriában; ennek következtében a park területén 32 helynek két nyelven is adtak nevet. A többféle nyelv használata az elnevezésekben azonban számos problémához vezetett ezen a területen is; a legnagyobb gondot a postának és a turistáknak okozta. Jelenleg így nincsen következetes névadási rendszer Victoriában az őslakosok örökségének védelmére. Az általuk alkotott eredeti neveket általában csak akkor alkalmazzák, amikor a nevek angolra fordítása zavart okozna a helyek azonosításában; minden más esetben az angol a megszokott.

A következő írás a Franciaország területén beszélt okcitán nyelvnek a közösségi területeken való megjelenését mutatja be (275–299). LAURA CARMEL DIVER Toulouse és egy tengerparti város, Villeneuve-lès-Maguelone nyelvi tájképét vizsgálta. Az okcitán nyelv ma a veszélyeztetett kisebbségi nyelvek közé tartozik, de helyi szinten próbálják revitalizálni. Toulouse Okcitánia fővárosa, ahol 78%-ban kétnyelvű francia–okcitán utcanévtáblákat használnak. Az okcitán név rendszerint a francia elnevezés fordítása. Villeneuve-lès-Maguelone esetében a város nevét eredetileg okcitán helyesírással szedték, de olyan betűt tartalmazott (ò), amely nem része a francia helyesírásnak, és pusztán lefordítása volt a francia névnek, emiatt 2010-ben az okcitán jelzéseket eltávolították. A lakosok ekkor az Európai Parlamenthez fordultak, amely végül kimondta, hogy a tradicionális helyneveket két nyelven kell feltüntetni, valamint kerülni kell a francia nevek lefordítását.

HANTÓ RÉKA

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Names: A Journal of Onomastics 62. (2014)

Szerkesztő: FRANK NUESSEL. Maney Publishing, Philadelphia, 248 lap

1. Az 1951-ben alapított Amerikai Névtudományi Társaság (American Name Society, ANS) lektorált, impakt faktorról is rendelkező folyóirata 1953 óta, évente négy számmal jelentkezik. Története során eddig közel 1200 tanulmány és több mint 1000 recenzió jelent meg benne. FRANK NUESSEL a 12. szerkesztőként a 2008. évi 56. évfolyam óta áll a folyóirat élén. A korábbi szerkesztők többsége hozzá hasonlóan nyelvész volt: a legtöbben angol, ketten német, ketten pedig egyéb nyelvekkel foglalkoztak, illetve foglalkoznak; az előző szerkesztő, REN VASILEV azonban – némileg szokatlan, bár érthető módon – a (hely)névtannal kölcsönös segédtudományi kapcsolatban álló földrajztudományt képviselte a lap élén. A jelenlegi, 12 tagú szerkesztőséget számos egyesült államokbeli,

valamint egy európai, egy afrikai és egy ausztrál egyetem névkutatói alkotják; közülük öten a Társaság jelenlegi vezetőségének a tagjai.

A folyóirat minden névfajtaival kapcsolatban, a névkutatás bármely területéről, a világ minden tájáról fogad írásokat. Egy 2010-es összesítés szerint az addigi közel 60 év alatt a benne közölt írások legjelentősebb hányada helynévtani témájú volt (37%); ezt követi a személynévtan (29%) és az írói névadás (20%) vizsgálata, a többi pedig általános vagy elméleti, illetve egyéb névfajtákat vagy több névfajta érintő témákat dolgozott fel. A folyóirat nemzetköziségét jól tükrözi, hogy amerikai volta ellenére 2010-ig a cikkeknek csak a fele foglalkozott egyesült államokbeli nevekkal; 14%-a nagy-britanniai, 11%-a pedig európai neveket tárgyalt, a maradék 25% pedig a világ többi részének a névanyagát vizsgálta. A szerkesztők a recenziókat sem korlátozták az Egyesült Államokban megjelent munkákra, sőt az arányok itt kiegyenlítettebbek: az Egyesült Államok 39%-ban, Európa 20%-ban, Nagy-Britannia pedig 17%-ban képviselteti magát az ismertetett névtani kiadványok által tárgyalt területek és országok között. (Részletesebben I. THOMAS J. GASQUE, *American Name Society and International Onomastics*. *Onoma* 45. 2010: 87–106.)

A Names állandó rovatai a Szerkesztői megjegyzések, hírek (Editorial), a Tanulmányok (Articles), a Kisebb közlemények (Note) és a Recenziók (Reviews); ezenkívül esetenként megemlékezések vagy egyéb jellegű írások is helyet kaphatnak benne. Az egyes számok a kiadó honlapjáról jelenleg (néhány szabadon elérhető, többnyire járulékos információkat közlő résztől eltekintve) többnyire díjfizetés ellenében tölthetők le.

A folyóirat évfolyamait a Névtani Értesítő jelen számától kezdve rendszeresen ismertetjük. A következőkben a 2014. évi 62. évfolyam írásairól igyekszem röviden képet adni. Mivel a Szerkesztői megjegyzések minden szám első két oldalán részben ismétlődő tartalommal jelennek meg (a Names számára beküldött cikkek nyelvi-stilisztikai követelményei, valamint szerkesztőségi hírek), ezekre a következőkben nem térek ki.

2. Tanulmányok. E rovat néhány kivételes esettől eltekintve számonként négy, témájában egymástól általában igen különböző írást tartalmaz. A 62. évfolyamot IAN D. CLARK munkája indítja (3–12). A szerző egy ausztráliai helynév, a *Convincing Ground* kapcsán kiemeli a korábbi eredetnarratívát felállító MICHAEL CONNOR gondolatmenetének véleménye szerint problematikus pontjait: a név többjelentésű voltának figyelembe nem vételét és a névkeletkezés lehetséges körülményeinek (egy 19. századi, őslakosok és bálnavadászok közötti viszálynak) a leegyszerűsített szemléletét. HERBERT BARRY az 1990–2010 között Pennsylvaniában született gyermekeknek adott uniszex nevekkal foglalkozik (13–22). Ennek során kitér a nemi preferenciák eltéréseire (például a lányok gyakrabban kapnak hagyományosan férfiak által viselt nevet, mint fordítva), a fehérek és az afroamerikaiak közötti névhasználási, illetve hagyományos különbségekre, valamint a neveknek a szülők döntését befolyásoló jellemzőire is. DOROTHY DODGE ROBBINS a francia filozófus Jean Baudrillard 1981-es, a valós és a szimbolikus közötti kapcsolatot kereső elméletéből kiindulva, Antonia Susan Byatt 1990-es, *Mindenem* című regényének névanyagát elemezve tárja fel lépésről lépésre azt a módszert, amellyel az író a „viktoriánusnál is viktoriánusabb” karaktereit megteremti (23–36). KAREN PENNESI tanulmányának középpontjában a kanadai Nyugat-ontariói Egyetem diplomaosztó ünnepségeire kidolgozott, a végzős hallgatók nevének helyes kiejtését segítő protokoll áll (37–48). A hallgatókat szólító és a diplomát osztó személyzettel, valamint számos hallgatóval készített interjúk alapján a szerző arra a következtetésre jut, hogy e multikulturális környezetben

természetesnek tekintik a személynevek rendkívüli nyelvi, kiejtésbeli változatosságát, a tisztelet kifejezése érdekében nagy figyelmet fordítanak a nevek helyes kiejtésére, ez azonban ironikus módon a kívülállóság érzését keltheti a „problémás nevű” hallgatókban.

A 2. szám öt tanulmányt tartalmaz, az utolsó írás azonban egy 2004-es írás újraközlése az akkori technikai hibák javítása érdekében. PETER SERCOMBE, TONY YOUNG, MING DONG és LIN LIN rovatnyitó írása az angolul tanuló kínai diákok által felvett, informális közegben, angolórán vagy angol nyelvű társaságban használt angol neveket és azok választásának az indokait vizsgálják (65–75). ERNEST LAWRENCE ABEL az orvosi szaknyelvben is használt *eponym* 'eponima, azaz annak a személynek a neve, akiről valamit elneveztek' terminus történetével foglalkozik, áttekintve a kifejezés keltette vitákban a használata mellett és ellen felhozott érveket (76–85). Végül megállapítja, hogy bár az ellene szóló érvek súlyosabbak, a terminus olyan mélyen gyökerezik a szaknyelvi hagyományban, hogy elhagyása szinte lehetetlen. AMEL SALMAN és NAFLA S. KHARUSI az arabiai beduinok által a nőstény tevéknek adott nevek típusait mutatja be, hangsúlyozva ezek életbevágó fontosságát a nomádok életében (86–99). A nevek ugyanis a tevékről fontos információkat közvetítve a beduinok generációin keresztül örököltik a hagyományos tudást; napjaink városiasodottabb lakossága azonban kevésbé ismeri e neveket, így az általuk őrzött ősi tudást is a feledés veszélye fenyegeti. APRIL D. MARSHALL írásának tárgya Carlos Carrera mexikói rendező Amaro atya bűne című filmje (100–106). A szerző az azonos című 19. századi portugál regénynek a mai Mexikó világába áthelyezett feldolgozását, pontosabban annak névanyagát elemzi abból a szempontból, hogy a szereplők neve hogyan járul hozzá belső vívódásuk és a képmutató társadalommal való küzdelmük érzékeltetéséhez. MICHAEL MCCAFFERTY eredetileg 2004-es cikke az amerikai *Kankakee* folyó nevének etimológiáját tárja fel, kezdve egy algonkin indián nyelvből keletkezéséről az 1680-as évekből feljegyzésén és a francia nyelvhez való igazításán át a mai, amerikai angol kiejtéséig (107–114).

A 3. szám első tanulmányában SHARON BLACK, BRAD WILCOX és BRAD PLATT a börtönbeli ragadványnevek világát tárja fel (127–136). A szerzők egyike elítéltként saját tapasztalatát, valamint más foglyokkal készített informális interjúk adatait osztja meg szerzőtársaival és az olvasókkal. A nevek kategorizálása mellett a tanulmány bemutatja a nevek keletkezésének és használatának az adott közösségben játszott sokrétű szerepét. BAPTISTE COULMONT az egyénnevek franciaországi megváltoztatása kapcsán megerősíti azt a francia névkutatók által tett megállapítást, hogy a névváltoztatás egyúttal az etnikai identitás megváltozását is jelzi: a névváltoztatók elsöprő többsége ugyanis bevándorló vagy azok leszármazottja (137–146). Ugyanakkor egy másik összefüggés is kirajzolódik: a névváltoztatás egy fiatalosabb név felvétele érdekében is történhet. JUAN F. GAMELLA, ANTONIO GÓMEZ ALFARO és JUAN PÉREZ PÉREZ a spanyolországi cigányok 1873-as, királyi rendeletre végzett összeírásának a dokumentumait elemezve több mint 12 ezer családnevet dolgoz fel (147–164). Megállapításuk szerint a családnevek mind a spanyolból származnak, sokuk ráadásul arisztokrata eredetű. A nevek többsége ma is él a cigányok körében, sőt sok esetben a családi kapcsolat is kimutatható a 19. század végi és a mai névviselők között. JAVIER E. DÍAZ-VERA figyelmének középpontjában a híres középkori angol összeírás, az 1086-os Domesday Book által megőrzött, érzellemmel kapcsolatos községből eredő személynevek állnak (165–176). Megfigyelése szerint ez a normann hódítás előtt népszerű szemantikai típus hét alapvető érzelem szerint kategorizálható, s a kategóriák nemi szempontból eltérő megoszlást mutatnak.

Az évfolyam utolsó számában ismét öt tanulmány olvasható. A. W. STROUSE arra mutat rá, hogyan használta fel a 4. századi ókeresztény latin költő, Ausonius a verseiben szereplő neveket politikai célokra (189–201). Ennek ismeretében Mosella című költeményét allegorikus műként értelmezhetjük, melyben a költő tanítványát, Gratianust oktatja, hogyan viszonyuljon bátyjához, II. Valentinianushoz. GIANCARLA UNSER-SCHUTZ a Japánban újabban letelepedő külföldiek személynévhasználatára kapcsán megállapítja, hogy bár a nevek kiejtésének a japán nyelvhez igazítása általános jelenség, a japán nevek felvétele már nem jellemző; igaz, az ázsiai származásúak körében némileg gyakoribb (202–213). DAVID J. COSTA egy gyarmati kori indián település, a nyugat-ohioi *Pickawillany* nevének az etimológiáját helyezi új megvilágításba (214–217). Számos algonkin nyelvű adat alapján kimutatja, hogy a név valójában a miami indiánok sóni megnevezéséből származik (mindkét nyelv az algonkin nyelvcsalád tagja). BERTIE NEETHLING az afrikai xhosa nyelv kapcsán, kérdőívek segítségével tanulmányozza a helynevek keletkezésének módját, a helyi társadalmi-kulturális tudásnak a nevekben való kifejeződését, illetve az újabb típusú, a közös ősi tudáshoz már csak lazán vagy egyáltalán nem kötődő helynevek megjelenését (218–228). ROBERT URBATSCH számos egyesült államokbeli politikai szereplő családnéve alapján arra a következtetésre jut, hogy a névnek a betűrendbeli helye befolyásolhatja a politikai sikerességet: azokban a pozíciókban ugyanis, amelyekben ábécé szerint rendezett listákról történik a választás, a betűrendben előrébb helyet foglalók érzékelhetően nagyobb arányban szerepelnek (229–238).

3. Kisebb közlemények. A rovat számonként egy, az előzőeknél rövidebb tanulmányt tartalmaz, a 4. számból azonban rendhagyó módon kimaradt ez a rovat (cserében e számban, mint fentebb láttuk, eggyel több tanulmány olvasható). Az 1. számban FRANK NUESSEL a *fürdőszó*-nak nevezett, ugyanis fürdőszónak vagy növényvédőnek álcázott dizájnertdrog bemutatása után annak márkaneveit vizsgálja az általuk keltett konnotációk szerint kategorizálva (49–56). A 2. számban CLEVELAND EVANS a 2013-as év nevééről folytatott szavazásról számol be (115–117). Az Év Nevét évente az Amerikai Névtudományi Társaság közgyűlésén választják meg szavazással. Valójában nem egy, hanem több névről van szó, ugyanis több kategória is van: az Év Márkaneve, az Év Helyneve, az Év Személyneve és az Év Fiktív Neve. A 3. szám egyik legérdekesebb írása ERNEST LAWRENCE ABEL munkája, amely tíz városokról elnevezett pszichológiai rendellenesség megnevezését kategorizálja motiváció szerint: az első két csoport metonimikusan keletkezett, azaz a betegségnek valóban köze van a névadó városhoz (pl. *Jeruzsálem-szindróma*: a városba érkezvén a vallásos érzés hirtelen elhatalmasodása), a harmadik csoportot pedig a megnevezés metaforikussága köti össze (177–182).

4. Recenziók. A rovat számonként két kiadványt ismertet. Az 1. szám két afrikai vonatkozású mű, egy zimbabwei törzsi harcosneveket tartalmazó szótár és a Village Health Works nevű egészségügyi szervezet burundi származású alapítójának életét a neveken át bemutató munka ismertetésével zárul (59–62). A 2. számban két, Amerikában megjelent könyvet ismertetnek: az első informális helynevekkel foglalkozik az egész világra kiterjedő korpusz alapján; a másik a könyvtáros-bibliográfus nézőpontjából tárja fel a tulajdonnevek mutatkozásának bonyolult folyamatát (122–124). A 3. szám kritikái szokatlan módon nem névtani munkákat mutatnak be (183–186). Az első írás egy verseskötetet állít a középpontba a költeményekben használt tulajdonnevek, különösen a helynevek szerepét

elemezve, a második pedig a nyelvész házaspár, DAVID és HILARY CRYSTAL rendhagyó, a helyek nevének etimológiáját, a névadási, névhasználati szokásokat és egyéb nyelv- és névtörténeti érdekességeket is feltáró nagy-britanniai útikalauzára hívja fel a figyelmet. A 4. szám egy amerikai angol regionális szótár 5–6. kötetét, valamint egy amerikai postahivatalokat és nevüket bemutató kiadványt ismertet (243–248).

5. Egyéb, nem rendszeres rovatok. A fenti, állandó rovatok mellett időnként egyéb típusú írások is megjelennek a folyóiratban; ezek jellemzően valamilyen, a Társasághoz kötődő eseményről tudósítanak, vagy elhunyt névkutatókról, többnyire a Társaság tagjairól emlékeznek meg. Így az 1. számban olvashatunk egy rövid összefoglalást a 2009-ben alapított, a Names legjobb cikkéért évente adható díjról, a bírálóbizottság összetételéről, a 2013. évi nyertesről és a korábbi díjazottakról (57–58). Három nekrológ is helyet kapott az évfolyamban: a 2. számban a 2013-ban elhunyt Ralph Slovenko (118–121), a 4. számban pedig a 2010-ben eltávozott Robert M. Rennick (239–240) és a 2014-ben elhunyt Fred Anderson Tarpley névtani munkásságát méltatják (241–242).

6. A folyóirat 2014. évi évfolyamának négy számát áttekintve világosan kirajzolódik a szerkesztőbizottság azon törekvése, hogy minden számban lehetőleg több névfajta is képviselve legyen. A tanulmányok többnyire a laikusok érdeklődésére is igényt tarthatnak, rendkívül változatos és gyakran egyedi témákat, kérdéseket fejtenek ki. A recenziókban szintén feltűnő a nyitottság: a rovat szerkesztő, CHRISTINE DE VINNE láthatólag nem korlátozza az ismertethető művek körét a legszigorúbb értelemben vett névtudományi munkákra. A tudomány és a társadalom közti egészséges kapcsolat kiépítésére, illetve fenntartására szolgálnak az olyan törekvések is, mint az említett Év Neve pályázat. Ennek köszönhetően – a magyar tudományos élet, illetve a tudományérés számára is megfontolandó példaként – a folyóirat nemcsak a névkutatók, hanem a rokon területek képviselői és a nevek iránt érdeklődő nagyközönség számára is hasznos olvasmány lehet, miközben megfelel a tudományosság elvárható követelményeinek, és őrzi a világ legjelentősebb névtani folyóiratai között immár évtizedek óta elfoglalt pozícióját.

SLÍZ MARIANN

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Nomina 36. (2013)

Szerkesztők: JOHN BAKER – JAYNE CARROLL. Society for Name Studies in Britain and Ireland, Lavenham, Suffolk. 150 lap

A folyóirat 2013. évre datált, 2015-ben megjelent száma öt tanulmányt, egy jegyzetet, egy konferenciabeszámolót, egy könyvismertetést és a 2012-es év brit és ír vonatkozású névtani munkáinak bibliográfiáját tartalmazza.

Tanulmányok. PETER MCCLURE arra a kutatás-módszertani alaptételre hívja fel a figyelmet, hogy a nyelvi, okiratbeli, társadalmi, földrajzi és névtani kontextus figyelembevétele

elengedhetetlenül fontos a család- és ragadványnevek helyes etimológiájának kidolgozása során (1–33). Főként középkori nottinghamshire-i személyneveket tartalmazó példamanyaga segítségével a szerző bemutatja, miként terelheti tévútra a paleográfiai, helyesírási, fonológiai, morfológiai és szemantikai kétértelműség a névkutatót akkor, ha a fent említett kontextuális tényezőkre nincs tekintettel, és kizárólag a forma alapján von le következtetéseket a névalakok eredetére vonatkozóan. Az írás a körültekintő névfejtési elvek illusztrálása során számos korai angol család- és ragadványnév etimológiáját pontosítja, tisztázza.

JEREMY HARTE írása a *Deadman* 'halott ember' névösszetevőt (és változatait, pl. *Dead Men*, *Dead Woman*) tartalmazó angliai helynevek névszerkezeti jellemzőiről, földrajzi és időrendi megoszlásáról, a nevek jelöltjeiről és a névformák köré szövődő történetekről nyújt áttekintést egy közel 300 névalakot összegyűjtő korpusz anyagának elemzésekor (35–52). A névformák keletkezésével kapcsolatban a szakirodalomban, illetve a nép ajkán élő lehetséges magyarázatok közül a leggyakoribb tényleges motivációnak a korábban kítaszítottként tekintett öngyilkos személyek sírhelyének jelölése tűnik a szerző számára, mivel az Ordnance Survey, azaz a brit nemzeti térképészeti hivatal által készített legújabb térképeken feltüntetett, a vizsgált elemet magukban foglaló névalakok mintegy kétharmada egyházközségi határon lévő objektumokat jelöl.

PHILIP A. SHAW tanulmánya a népnevet tartalmazó személynevek és a megfelelő népnév többféle lehetséges kapcsolatára irányítja rá a figyelmet a viking korban, illetve azt megelőzően Skandinávia területén lejegyzett névanyag alapján (53–73). Tárgyalja a korai germán nyelvekben általánosan elterjedt, germán törzsekre vonatkoztatható elemet magukban foglaló személynevek állományát, valamint a germán népek szomszédságában élő, nem germán nyelvet beszélő népcsoportokkal kapcsolatba hozható elemet tartalmazó személynevek eredetét, keletkezéstörténetét egyaránt.

RICHARD COATES az óangol *wīr* kifejezést tartalmazó összetételekre visszavezethető nagy-britanniai helynevek (pl. *wīr-h(e)alh* 'fenyérmirtusz + sarok, szög' > *Wirral*) történeti és jelenkori állományának bemutatása után megállapítja, hogy a névtípus jelentkezése leginkább Észak-Anglia, valamint a Severn folyó vízgyűjtő területének lápos, vizenyős vidékeihez kötődik (75–105). A szerző vélekedése szerint az óangol *wīr* szó eddig általánosan elfogadott 'fenyérmirtusz' jelentése a vizsgált helynevek tükrében kissé árnyalható: a kifejezés eredetileg bármely olyan, lápvidéken élő növényre vonatkozhatott, amelynek hosszú, fás szára, illetve gyökere van; ezek közül a legjellemzőbb az egykori mocsári növénytársulásokban valóban a fenyérmirtusz lehetett. A kérdéses óangol kifejezés végső soron ugyanarra a töre mehet vissza, amelyből a mai angol *wire* 'drót, huzal' szó is ered.

DAVID N. PARSONS arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen típusú lehetett a brit őslakosság és az angolszász betelepülők együttélése az 5–8. század között lezajlott hódítások során Shropshire megyében, s hogyan tükröződik ez a terület helyneveiben (107–123). A szerző érdekes kettősséget figyel meg a vizsgált megye névanyagában: míg a folyónevek jellemzően az angolszászok megjelenése előtti időkben itt élő népcsoportok egyikének nyelvén keletkeztek, s onnan kerültek át a hódítók nyelvébe, a helységnevek többnyire óangol eredetűek. Mindez arra mutat, hogy a brit földművesek rétegére telepedett rá a helyi igazgatást megszervező, politikai tekintetben domináns angolszász kisebbség.

Jegyzet. JENNIFER S. HOLT a régi Kirkby Lonsdale-i egyházközség névanyagát tanulmányozva bukkant rá a 19. századi eleji *Bichelgate* > *Mitchelgate* változásra, melyet

az eredeti névforma kellemetlen konnotációjának megszüntetését célzó eufemisztikus névváltoztatásnak ítélt (vö. óangol *bicce* 'szuka', 'ringyó', ugyanakkor óangol *micel* 'nagy'). Az eredeti névforma bükkfával benőtt magaslatra (vö. óangol *bēce* 'bükk' + *hyll* 'domb'), esetleg szukák által látogatott vagy vadászkutyák tenyésztésére szolgáló dombra utalhatott (125–133).

Beszámoló. A kötet rövid beszámolót tesz közzé a Brit és Ír Névtudományi Társaság (SNSBI) Glasgow-ban megrendezett 2013. évi, huszonkettedik tudományos konferenciájáról az elhangzott előadások és projektismertetőik címének, témájának felsorolásával (135–136).

Recenzió. A rovat az SNSBI első elnöke, W. F. H. NICOLAISEN névtani munkásságának legjelentősebb írásait tartalmazó tisztelegő kiadvány ismertetését közli (137–139).

Bibliográfia. A kötet a 2012-ben megjelent, Nagy-Britannia és Írország tulajdonneveivel (is) foglalkozó, főként angol, illetve kisebb részben német és svéd nyelvű történelmi, filológiai, névtani (az utóbbin belül általános kérdéseket tárgyaló, forrásanyagot megjelentető és módszertani témájú, valamint személy-, hely- és középkori irodalmi neveket feldolgozó) kiadványok, tanulmányok, recenziók CAROLE HOUGH által összeállított bibliográfiájával zárul (141–150). Bekerült a bibliográfiába SLÍZ MARIANN-nak NICOLAISEN fent említett kötetét bemutató, a Névtani Értesítőben közzétett magyar nyelvű ismertetése is.

BÖLCSKEI ANDREA

Károli Gáspár Református Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

Rivista Italiana di Onomastica 20. (2014)

Főszerkesztő: ENZO CAFFARELLI. Società Editrice Romana – ItaliAteneo, Roma. 950 lap
(1. 466 lap, 2. 484 lap)

1. A RION. ismét csaknem ezer oldalas 2014. évi tartalmát a rovatok szerint ismertetjük az alábbiakban, azzal a megjegyzéssel kezdve, hogy az 1995-ben meginduló folyóirat ebben az évben ünnepelte huszadik születésnapját.

2. **Tanulmányok, vitacikkek és kisebb közlemények.** Az összesen 23 tanulmány túlnyomó többsége olasz vonatkozású (olasz a szerzője és a témája is), írást közöl továbbá három spanyol és egy német szerző is. Tematikájukat illetően öt írás foglalkozik személynévtannal, nyolc helynévtannal, további öt a köznevelés különböző aspektusaival, és öt tanulmány témája sorolható a névtan egyéb területeihez. Feltűnően sok ezúttal az etimológiákkal foglalkozó közlemény, témáját illetően pedig újszerűnek mondható egy spanyol névszociológiai vizsgálat.

A személynevekről a következő tanulmányok értekeznek: M. MAXIA a szárd *Saragat* családnév etimológiájával kapcsolatos újabb feltételezéseit osztja meg az olvasóval (49–55); M. TASSO a fasizmus alatt a trieszti járásban kényszerrel megváltoztatott családnevekről értekezik (57–66); G. CRIMI a *Cimabue* ragadványnév értelmezéséhez ad javaslatot (67–75); W. SCHWEICKARD ezúttal az *Abbās* és a *Mu'ayyad* szócikket mutatja be készülő

köznevesülési szótárából, a Deonomasticon Italicumból (DI.; 95–96); R. CAPRINI megjegyzéseket fűz F. SESTITO nemrég megjelent, az 1450–1900 között Firenzében megkereszteltek utónevéről szóló könyvéhez (656–660).

A helynevekkel foglalkozó tanulmányok a következők: C. A. MASTRELLI a *Genga* helynév etimológiájáról ír (13–25); M. D. GORDÓN PERAL a birtokhatárokról utaló spanyol helynevekből von le következtetéseket (27–48); E. CAFFARELLI a *fratelli*, *sorelle* ’testvérek, fivérek, nővérek’ elemet tartalmazó, összesen 4500 utcanév (pl. *Via Fratelli Bandiera*) gyakoriságáról és földrajzi megoszlásáról ad áttekintést (169–174); S. RUHSTALLER azokat a spanyol helyneveket elemzi, amelyeket az idők folyamán a vándorok (*caminantes*) szociológiai csoportja alkotott meg (535–566); S. GRAZZINI a déli *Oscato* (579–588), G. BALDASSARE pedig a Brindisi járásban fekvő *San Dónaci* helynév etimológiáját (589–592) adja meg; M. TROVATO a szicíliai Alcamo helység utcanévanyagának áttekintése során arra a következtetésre jut, hogy a „személyesen megélt tér” berendezésénél (azaz elemeknek megnevezésénél) mind a mai napig fontos szerep jut a tájnyelvi elemeknek (593–614); O. LURATI a graubündeni (ol. *canton Grigioni*) *Mesolcina* helynév etimológiájának megoldására tesz újabb javaslatot (682–683).

A köznevesüléssel foglalkoznak a következő tanulmányok: R. L. NICHIL a személynévi eredetű *balilla* szó gazdag jelentéscsaládját mutatja be (97–139); P. D’ACHILLE az *ambaradan* ’zajos zűrzavar, földindulás’ köznév, illetve a forrásául szolgáló etiópiai helynév kapcsolatát állítja írása középpontjába (142–151); R. RANDACCIO az olaszok számára „mitikus” *California* helynévnek az olaszban köznevesült, mára kihalt jelentéseit tekinti át (567–578); a DI. mintaszócikként korábban a RION.-ban bemutatott *Cicerone* ’Cicero’ szócikkhez kapcsolódva P. D’ACHILLE az ol. *cicerone* ’idegenvezető’ szó jelentéseit elemzi (648–655); E. CAFFARELLI a sajtónyelvből gyűjtött, személynév + ’szindróma’ elemmel létrehozott, az olaszban „járványszerűen terjedő” köznevesült szintagmákat (pl. *sindrome di Padre Pio*) vizsgálja (662–681).

Az „egyéb témák” kategóriájában Gianni Rodari írói névadási stratégiáiról ír R. RANDACCIO (77–94); A. ROSSEBASTIANO a torinói szállodanevekről ad történeti-nyelvészeti jellegű áttekintést (154–168); E. CAFFARELLI az autóneveket elemzi tipológiai szempontból (481–534); A. MAZZONE a *hostname*-eket, azaz a rendszergazdák által a számítógépeknek adott neveket elemzi és tipologizálja (615–645); R. MORANT a név alapján történő hátrányos megkülönböztetés veszélyéről ír (685–697).

Szemle (recenziók és ismertetések). A bemutató rovatok most is olyan gazdagok, hogy részletes ismertetésük e rövid beszámolóban lehetetlen. 27 terjedelmesebb könyvrecenzió és 6 további (szintén a recensens nevével is jelzett) tanulmányt ismertető íráson túl több tucat egyéni, illetve gyűjteményes kötet, szótár és névtani folyóirat tartalmával is megismerkedhetnek a RION. olvasói (a folyóirat régi gyakorlatának megfelelően ezen írásk szerzőjének neve nincs feltüntetve).

Rendezvények. A rovat a 2013 áprilisa és 2017 nyara közötti időszakban a világ minden táján már lezajlott, illetve tervezett több tucatnyi névtani eseményről közöl beszámolót vagy előzetest. Az időrendben utolsónak említett esemény a Debreceni Egyetemen 2017. aug. 27. és szept. 1. között rendezendő XXVI. ICOS-kongresszus (846).

Folyamatban levő munkák. A rovatban több mint hetven, kisebb-nagyobb jelentőségű vagy hatókörű eseményről, tevékenységről számol be a főszerkesztő (329–352, 847–870). Kiemeljük közülük azt a rövid hírt, miszerint Németországban tervezik egy török utónévszótár összeállítását (867).

Névgyakorisági vizsgálatok. A kommentárokkal együtt több mint 50 oldalnyi (353–414), az anyakönyvi hivataloktól származó, táblázatokba rendezett gyakorisági adat ezúttal 13 nagy önkormányzat (Torino, Milánó, Velence, Trieszt, Bologna, Nápoly, Palermo stb.) utóneveit elemzi. E. CAFFARELLI e vizsgálatban összehasonlítja egyfelől az 50-es évek neveit a 2013-as listákban szereplőkkel, másfelől a 2013-as év összlakosságának és a 2012. év újszülötteinek az utóneveit. A tanulmány végén a szerző felsorolja és kommentálja a (hagyományhoz való ragaszkodásról is tanúskodó) mai listavezető neveket (*Andrea, Marco, Francesco, Giuseppe, Alessandro; Maria, Anna, Francesca, Laura, Paola* stb.), a bevándorlók leggyakoribb neveit (Torinóban, Milánóban, Bolognában, Firenzében és más városokban is az első 100 név között van a *Mohamed*, a további leggyakoribbak pedig: *Vasile, Gheorghe, Constantin* stb.), a 2012-ben bizonyos városokban egyáltalán nem adott (tehát kiveszőben lévő) neveket (*Giuseppa, Giuseppina, Angela, Rosa* stb.), illetve felvázolja a (nagyvárosok névadási szokásaitól irányított) várható tendenciákat is (várható a következő nevek gyakoribbá válása: *Viola, Bianca, Ginevra, Vittoria, Adele; Diego, Jacopo, Samuele/Samuel, Giulio, Gabriel, Daniel, Adam* stb.).

Széljegyzetek. A névadással, névváltoztatással, névhasználattal kapcsolatos kisebb fontosságú hírek, kuriózumok közül említésre méltó az az áttekintés (420–422), amely röviden összefoglalja néhány ország leggyakoribb utcaneveit. Itáliában az első a *Via Roma* (a 8100 önkormányzat területén összesen hétezer, a *Roma* elemet tartalmazó utca- és térenév fordul elő), de itt egyébként a híres emberekről elnevezett utcák a legtipikusabbak (gyakorisági sorrendben: *Garibaldi, Marconi, Mazzini, Dante, Cavour, Matteotti, Verdi, Aldo Moro*); Franciaország: *rue/place de l'Église, Grand Rue, rue du Moulin*; Spanyolország: *calle Mayor, calle Iglesia, calle Real, plaza Mayor*; Nagy-Britannia: *High Street, Station Road, Main Street* stb.; Németország: *Dorfstrasse, Hauptstrasse, Schulstrasse* stb.

Nekrológok. 2014-ben sajnos sok névtanos kollégától vett kényszerű búcsút a RION. Hosszabb nekrológ méltatta a magyar HAJDÚ MIHÁLY (429–430), a spanyol MANUEL ARIZA (427–428), ALBERT MANENT (916–918) és JOSEPH MARIA ALBAIGES (918–919), az olasz FRANCESCO MARIA CASOTTI (915), a lengyel ADAM ŚLAWOMIR GALA (920–921) és az ukrán DMITRO GRIGOROVICŲ BUČKO (921–922) munkásságát, eredményeit. Más rovatokban további hat tudósról szerepelnek rövidebb megemlékezések (J. MILES, 350; M. SEVILLA RODRÍGUEZ, 341; C. J. SPITTAL, 867; G. W. S. BARROW, 867; R. GERRITSEN, 868; P. ŠIMUNOVIĆ, 870).

A 2013. év (olasz vonatkozású) névtani bibliográfiája (879–914). 2014-ben is a RION. főszerkesztője, E. CAFFARELLI bizonyult a legtermékenyebb szerzőnek (31 tanulmánnyal). A külföldön publikált tanulmányok blokkjában magyar szerzőként két publikációval FÁBIÁN ZSUZSANNA (911) neve szerepel még e rovatban.

3. A folyóirat ismertetett számának magyar vonatkozású részletei. A szemle rovatban szerepel a Névtani Értesítő 35. számának ismertetése (273–274). Az események rovatában beszámoló írja le a Nyelvtudományi Intézet honlapján elérhető, a közönséget is kiszolgáló megújult névportál (ezen belül elsősorban az utónévkereső) felépítését, működését (346–347). Ugyanebben a rovatban rövid leírás tudatja azt is, hogy 2014-ben SLÍZ MARIANN lett a Kiss Lajos-díj nyertese (861). A rendezvények rovatában a következő hírek láttak napvilágot: előzetes a 2014. november 20–21-én VÖRÖS FERENC által szervezett, A nyelvöldrajztól a névföldrajzig V. Interetnikus kapcsolatok című pozsonyi névtani konferenciáról (326–327); híradás a Károli Gáspár Református Egyetem, az ELTE

és a Magyar Nyelvtudományi Társaság által szervezett, 2014. szeptember 17-én megtartott 3. Név- és terminológia konferenciáról (829), továbbá az ELTE-n 2014. szept. 29-én Hajdú Mihály emlékére rendezett Neveink világa című konferenciáról (833). Az ICOS 2017-ben Debrecenben megrendezendő kongresszusáról, TÓTH VALÉRIA nevének említésével, több helyen is beszámol a RION. (827, 845–846). A 2014-es glasgow-i ICOS-kongresszus magyar résztvevőinek neve és előadásuk címe a 821–825. oldalakon lelhető fel.

FÁBIÁN ZSUZSANNA

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Onomastica 58. (2014)

Főszerkesztő: ALEKSANDRA CIEŚLIKOWA. Komitet Językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków. 458 lap

Az Onomastica 58. évfolyamában 5 megemlékezést, 26 tanulmányt, 10 recenziót és 4 konferenciabeszámolót olvashatunk. Ezeket az alábbiakban a rovatok sorrendjében haladva mutatom be.

Megemlékezések. A rovatban (5–32) N. VASZILJEVA a 2013-ban elhunyt Alekszandra Vasziljevna Szuperanszkajától vesz végső búcsút (5–9), I. JAROS pedig Sławomir Gala életét és munkásságát idézi fel (10–15). A 2014-ben eltávozott Władisław Lubaśról (16–22) és Maria Bobowska-Kowalskáról (29–32) A. CIEŚLIKOWA és M. MALEC, Andrzej Bańkowski pedig Z. BABIK (23–28) emlékezik meg.

Tanulmányok. A tanulmányok sorát R. MRÓZEK írása nyitja (33–66). A szerző az interdiszciplinaritás és a kutatási változatosság meghatározó tényezőit vizsgálja a névkutatás kapcsán. Kiemeli, hogy a lengyel és általában a szláv névkutatók többsége nem kötődik egyetlen nyelvészeti irányzathoz sem, szemléletüket a választott kutatási területnek és projekteknek megfelelően alakítják ki. M. HARVALÍK tanulmánya azokat a cseh névtanban jelentkező új megközelítésmódokat vizsgálja, melyeket a diszciplína egyéb tudományterületektől vesz át, kiegészítve a névkutatás „klasszikus módszereit” (67–77). A. GALKOWSKI a krematonimákkal (azaz kereskedelmi, gazdasági, politikai intézmények, szervezetek és tárgyak, termékek stb. neveivel) foglalkozó új névtani terület, a krematonomasztika névkutatásbeli helyzetét és területeit vizsgálja (79–88). H. GÓRNY a névalkotással, névkeletkezéssel kapcsolatos elméletek változását tekinti át a klasszikus nézetektől egészen a legutóbbi elméletekig (89–103). U. BIAK tanulmányának középpontjában a névtani lexikológia és lexikográfia áll: a szerző kialakítja a lengyel névszótárak tipológiáját, külön figyelmet fordítva a helynévtárakra és az elektronikus névtárakra, valamint az ezek kapcsán felmerülő kérdésekre (pl. többjelentésű, azonos alakú és ellentétes jelentésű nevek kezelése) (105–123). M. RUTKIEWICZ-HANCZEWSKA a tulajdonnevek mentális lexikonjának struktúráját igyekszik leírni (125–140). A lexikon szerkezete az afázia esetén fellépő neurológiai eredetű rendellenességeknek, a megnevezések zavarának a vizsgálatával közvetlenül is tanulmányozható. U. WÓJCIK a névadási motivációval kapcsolatos kérdésekre igyekszik választ kapni lengyel helynevek diakrón szempontú

vizsgálata révén (141–150). A. MYSZKA cikkének középpontjában a tulajdonnév és köznévközötti különbség megragadhatósága áll: 18. századi rzeszóvi törvényszéki feljegyzések alapján azt vizsgálja, hogy egy szó felépítése mennyiben járul hozzá annak tulajdonnévi státuszához (151–166). E. ROGOWSKA-CYBULSKA írásából lengyel helynevek népetimológias magyarázatait és a mögöttük lévő motivációkat ismerhetjük meg (167–181). T. JELONEK a Częstochowa környéki vidéki közösség nyelvi képét igyekszik meghatározni a környező falvak mikrotoponimáinak elemzésével (183–191). Ezt követően E. KACZYŃSKA kutatásának eredményeiről olvashatunk 590, újjörög vízrajzi kifejezésből alakult mai krétai víznév kapcsán (193–209). A. CERNY Jurij Fjodorovics Liszjanszkij Utazás a világ körül című munkájának (1803–1806) lengyel kiadásában elemzi a helynevek fordítását. M. LUCZYŃSKI két ósláv istennév kapcsán ír az ósláv *-itjъ* szuffixum kettős, apanévi és becéző funkciójának változásáról (235–252). L. SZELIMSZKI a *Jeruzsálem* helynév személynévi alkalmazásáról ír a bolgár személynévadás kapcsán (253–270). M. GUZ cikkében a reszeli egyházi anyakönyvekben 1579–1604 között feljegyzett keresztnévekről olvashatunk elemzést (271–278). A. SIWIECZ és M. RUTKOWSKI közös tanulmányában internetes fórumok hozzászólásainak az elemzésével vizsgálja a keresztnévadás tendenciáit és a névadás motivációit (279–296). M. MAGDA-CZEKAJ a családnevek etimológiájának a feltárása során felmerülő nehézségeket és azok megoldási lehetőségeit mutatja be (297–305). E. ORONOWICZ-KIDA a Kárpátaljai vajdaság három legkeletibb járásának 306 cégnevét vizsgálja a szerkesztésmódjuk és szemantikai jellemzőik szerint (307–320). K. JADANOWSKA szintén a cégnevekkel foglalkozik: azt vizsgálja, hogy a cégnevek tekinthetők-e krematonimáknak (321–330). K. SKOWRONEK tanulmányának középpontjában Sławoj Leszek Głódz érsek szentbeszédeinek névtani szempontú elemzése áll (331–347). A szerző igyekszik kidolgozni egy módszertani megoldást, amellyel tanulmányozható a szöveg névtani rétege és egyéb szociológiai vonatkozásai. A rovat utolsó cikke A. REJTER írása, mely Hieronym Morsztyn barokk verses regényeinek tulajdonneveit vizsgálja (349–362).

Névtani kutatások Lengyelországban és a világban. E rovatban (363–412) öt rövidebb tanulmányt olvashatunk. K. SKOWRONEK névelméleti írása a szövegtekstnek a névkutatásban újabban megjelenő szerepét mutatja be, a tulajdonnevet szövegtekst egységként elemezve (363–372). P. JANCZULEWICZ felülvizsgálja néhány, Novgorod területén lévő helynév etimológiáját (373–381). K. ZIERHOFFER a bolgár névkutatás történetét és újabb eredményeit mutatja be (383–391), M. MAGDA-CZEKAJ (393–402) pedig KINGA BANDEROWICZnek a poznani újpolgárság 1573–1793 közötti családneveivel foglalkozó monográfiáját, annak eredményeit veti össze hasonló tematikájú korábbi lengyel szakmunkákkal. A rovat utolsó cikkében K. ZIERHOFFER ír állatnevekből alakult francia helynevekről (403–412).

Recenziók. A rovat (413–442) két lengyel és egy cseh névtani monográfiát és hat folyóiratot mutat be, a Névtani Értesítő 2014. évi számát (435–438) is ismertetve.

Tudományos élet. Az utolsó rovat (443–458) két jeles névkutatót, Milan Majtánt és Rudolf Šrámeket köszönti 80. születésnapjuk alkalmából (443–448), valamint három névtani konferenciáról közöl beszámolót (448–458).

DEZSŐ PÁL

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Вопросы Ономастики 16–17. (2014)

Főszerkesztő: ELENA BEREZOVICS. Uráli Állami Egyetem, Jekatyerinburg. 376 lap
(16. 200 lap, 17. 176 lap)

1. Az orosz Voproszű Onomasztiki 2014. évi két számát külön-külön, rovatok szerint mutatom be.

2. A 16. szám

Tanulmányok. A rovat hét írása közül kettő helynevekkel, négy személynevekkel, egy pedig egyházi ünnepnapokkal kapcsolatos kérdésekkel foglalkozik. O. V. SZMIRNOV folytatja a Voproszű Onomasztiki előző számában olvasható, a Mari Köztársaság területén és a Vjatka középső folyása mentén található helynevekről szóló tanulmányát (7–33). A szerző A. K. MATVEJEV szemantikai modelljét alkalmazó elemzése megerősítette azt a feltételezést, hogy a terület toponimáinak többsége nem permi eredetet mutat: a neveket adó közösség egy ismeretlen, kihalt finn-permi nyelvet beszélhetett, amely átmenet lehet a finn-volgai és a permi között, avagy egy még korábbi nyelv vagy nyelvjárási forma. A cikk ennek a nyelvnek (nyelveknek) néhány fonetikai sajátosságát tárgyalja a toponimák tükrében. E. V. ZAHAROVA tanulmányában az Onyega-tó északi részének helyneveit vizsgálja, ezáltal reflektálva a régió történetének különböző szakaszaira (34–19). Morfológiai elemzéssel kimutatja egyes helynevek vepsze és karjalai nevekből történő adaptációját, ezáltal körvonalazza az orosz lakosság ősi migrációját a Ladoga-tó területéről a Szvir-folyó és Onyega-tó területére. A különféle szempontú (területi, statisztika és nyelvészeti) elemzés a vizsgált terület marginális helyzetéről árulkodik a vepszek déli, a karjalaiak nyugati, valamint az északi orosz területek tekintetében egyaránt, ami a régió földrajzi adottságaival magyarázható. A. V. MATISZON két város, Rzszev és Osztaskov 18. századi ortodox lelkészeinek és családtagjaiknak keresztnév- és családneveit vizsgálja (50–62). Az eredményeket Közép-Oroszország hasonló jellegű adataival összehasonlítva kiderül, hogy a névadást jelentősen befolyásolják a helyi hagyományok. Ekkoriban a családnevek kialakulása még folyamatban volt a lelkészek körében; családneveik többnyire ragadványnevből, illetve ritkábban a templom nevéből, az egyházban viselt méltóság nevéből, valamint helység- és személynevekből jöttek létre. Sz. Sz. SZKORVID a családnevek variabilitását vizsgálja az Észak-Kaukázus és Nyugat-Szibéria cseh bevándorlóinak körében (63–74). A szerző rámutat arra, hogy mindkét cseh közösség őrzi és használja az eredeti családneveit a közösségi névhasználatban. O. L. KARLOVA a karéliek falusi lakosság kollektív ragadványneveinek motivációit a helyiek fő jellemzőiben, nyelvi sajátosságaiban, kedvelt ételeiben, jellemvonásaiban, szokásaiban és etnikai státuszában találja meg (75–83). Egy település lakosainak több, egymástól függetlenül keletkezett kollektív ragadványneve is létezhet; ezek gyakran helynévből erednek, és jellemzően negatív konnotációjúak. T. A. GRIDINA azt vizsgálja, hogy az óvodások és iskolások hogyan sajátítják el a személyneveket, és hogy azok – különösen a saját nevük – milyen funkciót töltenek be a gyerekek mentális nyelvi tudatában az egyedfejlődés szakaszaiban (84–95). O. V. ATROSENKÓ

az orosz egyházi-nemzeti ünnepnapok lexikográfiájának a 19. századtól napjainkig megfigyelhető változását mutatja be (96–115). Rávilágít az ezeket tartalmazó különböző jellegű szótárak hiányosságaira, szerkezetére, valamint felvázolja egy országos és regionális szótár elkészítésének alapelveit.

Közlemények. A rovat két írása közül O. V. SZALOMATOVA a 17–18. század fordulóján született Stefan Javorsky prédikációiban említett nem bibliai eredetű személynévket vizsgálja és rendszerezi (116–121). E. S. KOGAN a személy- és helynevek nyelvjárási frazémákban betöltött funkciójáról ír, valamint rávilágít a frazémává válás négy szakaszára (122–127).

Adatok. JU. B. VORONCOVA a Vologda és Kosztroma határvidékének keleti területein 2009–2014 között gyűjtött ragadványneveket közli szótári formában (128–149).

Tudományos élet. E rovat két beszámolót közöl: a Nemzetközi Szlavisztikai Komité 2013. augusztus 24-én Minszkben megrendezett üléséről és a 2013. augusztus 20-a és 27-e között zajló XV. Nemzetközi Szlavisztikai Kongresszusról (150–154), valamint a VIII. Nemzetközi Szvjatogorszki Konferenciáról (155–157). Ezeket rövid beszámolók, információk követik a 2014-ben megrendezett és megrendezendő 24 névtudományi konferenciáról (158–161).

Recenziók. E rovatban a Felső-Volga-vidék finnugor eredetű toponimáit tárgyaló angol nyelvű kötetről (162–169), valamint egy orosz névtani kézikönyvről (170–173) olvashatunk ismertetést.

Könyvespolc. A rovat 23 rövidebb, átlagosan fél-negyed oldalas, ukrán, orosz, cseh, magyar, angol, bolgár, lengyel, német nyelven írt, 2011 óta megjelent névtani kiadványt mutat be (175–185), köztük RÁCZ ANITA Adatok a népnévvel alakult régi településnevek történetéhez című munkáját (176).

Terepmunka. A rovatban T. N. DMITRIJEVA a Kazim folyó medencéjében, Nyugat-Szibériában, a Hanti–Manysi Autonóm Körzetben végzett helynévgyűjtésről számol be (186–196).

Évforduló. A kötet utolsó írásában a folyóirat német szerkesztőbizottsági tagjának, a 2014-ben 80. születésnapját ünneplő Karlheinz Hengstnek a munkásságáról olvashatunk (197–198).

1. A 17. szám

Tanulmányok. A rovat nyolc írása közül négy helynevekkel, egy írói névadással, kettő személynévvel, egy pedig folyóiratok címeivel kapcsolatos kérdésekkel foglalkozik.

A. L. PUSZTYAKOV a Vetluga és a Vjatka folyók közötti terület helyneveit elemzi (7–34). Az etimológiai vizsgálat során megállapítja, hogy egyes elemek lehetnek mind mari, mind permi eredetűek; az utóbbiak többnyire a Mari Köztársaság északkeleti részére, illetve a szomszédos kirovi területekre jellemzőek. JU. JU. GORDOVA korrelációt mutat ki az Oka középső vidékének helynevei és a terület régészeti adatai között (35–53). A szerző szerint a terület víznévrendszerének kialakulása a bronzkorra tehető, míg a régió északkeleti részének alapvető helynévrendszere az i. sz. 1–2. század fordulóján jött létre. G.-R. A.-K. GUSZEJNOV a 438-ban alapított ősi orosz város, Derbent nevének eredetét, a kora középkori térség helyneveit, nyelvi-etnikai helyzetét vizsgálja (54–67). K. A. GEIN a helynevek lexikográfiai leírásának problémáival foglalkozik (68–77). A szerző a névtanban eddig többnyire ismeretlen ideografikus szótárírás elvét alkalmazza, és a *topoideogram*

terminus használatát javasolja a helynév alapjául szolgáló közszavak konceptuális jelentésének kifejezésére. E. F. SAFRANSZKAJA a 'taskenti lakos' metaforikus jelentését vizsgálja (78–92). Nyomon követi, milyen változásokon megy keresztül a Szaltikov-Scsedrin munkájában még erősen negatív jelentésű szó a 19. századi publicisztikában, valamint Dosztojevszkij, Leszkov, Karazin, Lev Tolsztoj és Nyeverov műveiben. G. S. HAZIJEVA-DEMIRBAS Kazán városában 2000–2012 között tatár családokban született gyermekek személynéveit elemzi különböző szempontok szerint (statisztika, etimológia, szemantika stb.) (93–102). G. R. DOBROVA a gyermekek spontán beszéde alapján vizsgálja a tulajdonnevek és köznevek megértése közötti különbségeket (103–111). Kiemeli, hogy a gyermekek már a nyelvfejlődési folyamat korai szakaszában képesek megkülönböztetni az azonosító és általánosító nyelvi jeleket. M. V. GOLOMIDOVA és V. A. MJASZNIKOVA azt kutatja, hogy a különböző folyóiratok névadásával – a médiadiskurzus szerves részeként – miként lehet megcélozni az olvasóközönséget (112–119). Ennek során bemutatják a nőknek szóló kortárs orosz folyóiratok címében szereplő ikonikus, indexikus és szimbolikus kódok kommunikatív és értelmezési lehetőségeit.

Adatok. M. V. AHMETOVA az orosz nyelvben elterjedt 'valamely város gyermek lakója' jelentésű szóból keletkezett névalakok vizsgálatával foglalkozik (120–128). Az oroszban ezt a jelentést az adott városnévből *-onok* (egyes számban), *-ata* (többes számban) képzővel hozzák létre, míg a felnőtt lakosok esetében ugyanazon helynévből másik képzővel létrehozott szóval nevezik meg; pl. *Tula* > *tuliachata* 'Tula város gyermek lakosa', *Tula* > *tuliaki* 'Tula város felnőtt lakosa'. A szerző az Oroszország városneveiből így módon mesterségesen alkotott alakok meglétét és valós használatát vizsgálja különböző műfajú szövegekben, internetes keresőprogramok segítségével.

Tudományos élet. A rovat két beszámolót közöl: az oroszországi Majkopban A névtan általános és regionális problémái címmel 2014-ben megrendezett nemzetközi tudományos konferenciáról (129–130), valamint A Volga-régió névtana című nemzetközi konferenciáról (131–133). Ezt követően rövid áttekintést olvashatunk a 2014-ben világszerte megrendezett vagy megrendezendő 18 névtani konferenciáról, fórumról (134–136).

Recenziók. A rovatban két recenziót olvashatunk: egy orosz nyelvű monográfiáról, melyben a szerző francia nyelvű szövegekben vizsgált névesztetikai kérdéseket, funkciókat és fordítási nehézségeket (137–145), valamint egy egyetemisták számára készített, különböző feladatokat is tartalmazó névtani kézikönyvről (146–150).

Könyvespolc. A rovat hat, átlagban egy-másfél oldalas ismertetést közöl több névtani folyóirat korábbi számairól (151–158), köztük részletesebben is a Névtani Értesítő 2013. évi 35. számáról (155–157).

Új disszertációk. A rovat a 2013–2014 között megvédett 31 névtani témájú disszertáció bibliográfiai adatait közli (159–161).

Megemlékezés. A kötet zárásaként a 2013-ban elhunyt A. G. Mitroskinára (162–165) és a 2014-ben elhunyt Z. V. Rubcovára emlékeznek (166–168), majd Rubcova legfontosabb munkáinak bibliográfiai adatait olvashatjuk (169–173).

GÖRÖG NIKOLETT

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Namn och bygd 102. (2014)

Szerkesztő: SVANTE STRANDBERG. Kungl. Gustav Adolfs Akademien för Svensk Folkkultur, Uppsala. 301 lap

A svéd névtani szakfolyóirat újabb évfolyama a korábbiakhoz hasonló tartalmakkal és terjedelemben látott napvilágot. A folyóirat alapvetően svéd nyelvű írásokat tartalmaz, a nagyobb tanulmányokat azonban angol absztraktok kísérik.

A hosszabb tanulmányok többségét ezúttal is skandináv toponomasztikai (helynév-történeti, -etimológiai) tárgyú írások képezik. THORSTEN ANDERSSON a korai skandináv területi egységeket jelölő terminusok módszeres áttekintését nyújtja tanulmányában (5–40). A tárgyalt megnevezések az egykori társadalmi szerveződések különböző típusain alapulnak, s jelen vannak a skandináv helynévállományban, így több szempontból is figyelemre méltók. LENNART ELMEVIK a skandináv helynevekben előforduló *-stad* névrész egykori jelentésének kérdésével foglalkozik vitacikkében (41–49). MATS G. LARSSON és STAFFAN FRIDELL cikke az Uppland tartomány tengerparti területeire vonatkozó, középkori *Roden* név etimológiáját állítja figyelme középpontjába (51–68). A helynév 'vezős hely, hajózási útvonal' jelentésű lehetett, ez pedig összefügg a svédek elődeire vonatkozó finn *ruotsi* népnévvel, mely a *rusz* (s így az *orosz* stb.) megnevezések alapját is képezi. SVAVAR SIGMUNDSSON írása a nyugat-skandináviai helynevekben előforduló, 'ajtó' jelentésű *hurð* szóval foglalkozik, mely önmagában, illetve kétrészes nevek alkotórészeként is használatos volt (69–76). BENT JØRGENSEN a dán *stilund* szó, illetve helynévalkotó elem jelentését tárgyalja, mely egyfajta fafeldolgozási tevékenység helyszínéül szolgáló kisebb erdőséget jelölhetett (77–82). INGE SÆRHEIM az óészaki nyelvre jellemző, később azonban átalakult nyelvtani esetrendszer bizonyos helynévi emlékeit vizsgálja írásában (83–89). STAFFAN FRIDELL svéd helynév-etimológiai kérdésekkel foglalkozik írásában: a *Vissle myr* ~ *Vyssle myr* területnévnek és rokonságának az etimológiájával, melyek a mocsaras talaj megnevezésével fűgghettek össze, továbbá két dél-svédországi településnév (*Adelöv*, *Almvik*) lehetséges eredetével (91–101). EVERT MELEFORS a *Rösten* tanya-névről értekezik, amellet érvelve, hogy az nem a régóta ott álló, vörösre festett kő alapján, hanem még azt megelőzően, a vidékre jellemző vörös színű kőzet megnevezéséből keletkezhetett (103–121). MARIA VIDBERG Helsink i utcaneveinek használatát tanulmányozta svéd nyelvi kontextusban (123–147). Ennek alapján arra hívja fel a figyelmet, hogy a névtani kontaktusok vizsgálatának jellemző kategóriáit a változatlanul átvett tulajdonnevek típusával is fontos kiegészíteni a kutatásban. KRISTINA BENGTTSSON a régi forrásokban különböző neveken említett egykori dán–svéd–norvég hárm as határ helyét igyekszik azonosítani, a megtalált határkövek tanúságára is építve (149–165).

A folyóirat nagyobb tanulmányait követő írások négy, közelmúltban elhunyt kutatóra emlékeznek (167–186). Ezt követően az északi országok 2013. évi névkutatásáról szóló, részletes beszámoló olvasható, országonkénti bontásban (187–210), megemlítve a *Studia Anthroponymica Scandinavica* hasábjain megjelent (és folyóiratunkban is ismertetett: NÉ. 35. 2013: 320), a svédországi magyarok keresztnévhasználatáról szóló tanulmányt, STRASZER BOGLÁRKA írását is (206–207). Az idei folyóiratszámban tíz rövidebb tudományos

közlemény is olvasható, többségük skandináv helyneveket, névtípusokat, s általában helynévtani kérdéseket tárgyal (211–240).

A folyóirat számos, elsősorban az északi országok névkutatásának eredményeként megjelent – de nem feltétlenül csupán skandináv érdekeltségű – onomasztikai szakmunkát (konferenciakötetet, monográfiát, tanulmánygyűjteményt) ismertet (241–283). Az egyik Uppsalában megjelent, itt bemutatott tanulmánykötetben szerepel egy, Budapest belterületének névváltoztatásairól szóló tanulmány is (BJÖRN LUNDQVIST munkája, 267).

A folyóiratszámot ezúttal is a szerzők elérhetőségei (286), a szerkesztőségbe érkezett bel- és külföldi szakmunkák bibliográfiája (287–290), a rövidítések jegyzéke (291–292), valamint a folyóirat 2013–2014-es évfolyamainak helynévmutatója (293–301) zárja.

FARKAS TAMÁS

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Studia Anthroponymica Scandinavica 32. (2014)

Szerkesztők: KATHARINA LEIBRING – LENNART RYMAN. Swedish Science Press,
Uppsala. 240 lap

A folyóirat 32. évfolyama nyolc tanulmányt és tizenhárom recenziót tartalmaz, amelyek a névtan különböző területeinek aktuális, személynevekkel kapcsolatos kérdéseit mutatják be.

A kötetet WOLFGANG HAUBRICHS írása indítja (5–35). A szerző szerint a kelet-germán nyelvek fonológiai, morfológiai és szókincsbeli rekonstrukciójához a személynevek szolgálnak a legfontosabb forrásként, mivel e nyelvekről igen kevés írásos emlék maradt fenn, eltekintve Wulfilá gót nyelvű bibliafordításától.

LARS HELLBERG posztumusz tanulmánya az *Inge* és *Inga* becézőnévpár közti összefüggést mutatja be (37–58). Az *Inge* az *Ingemar* férfinév előtagjából, míg az *Inga* az *Ingegærdh* női névből jött létre. E személynevek helynevekben is előfordulnak Közép-Svédországban: *Ingeby*, *Ingeberga*, *Ingespjuta*.

MAGNUS KÄLLSTRÖM egy régi vita megoldásához kíván hozzájárulni (59–66). A rovásiírással lejegyzett *Gunnvarr* számos rúnakövön szerepelt női névként, három esetben azonban férfi névviselőt feltételeznek mögötte. A szerző szerint azonban ezekből két rúna olvasata egészen más, így nem függenek össze az említett névvel, tehát mindössze egyetlen eset marad, amelyben a *Gunnvarr* férfinév lehet.

LENA PETERSON tanulmánya hasonló témában íródott: egy rúnakövön szereplő *þorgun* nevet vizsgálva igyekszik kimutatni viselőjének nemét (67–73). A tanulmány célja emellett olyan viking kori feliratok vizsgálata, amelyekben egy várt prepozíciót elhagynak. A tanulmány tíz olyan elhagyott prepozíciót fed fel, amelyek arra utalnak, hogy a *þorgun* egy női név illetén lejegyzése lehet.

MÄRIT FRÄNDÉN a svédországi finnek – mint a legnagyobb kisebbségi csoport – személynévadási szokásait mérte fel kérdőíves vizsgálattal (75–138). Az eredmények szerint az első keresztnév választásakor a szülők két fontos szempontot vesznek figyelembe:

a név nemzetközileg is ismert legyen, és jól hangozzék. Többségük arra is törekszik, hogy olyan nevet adjon gyermekének, amely mind Svédországban, mind Finnországban használható, a svéd nyelvnek megfelelő legyen a kiejtése, és ne okozzon helyesírási nehézségeket egyik nyelv esetében sem.

PETER SAULI PIISPANEN az optimalitáselmélet segítségével vizsgálja a férfiak által viselt finn beceneveket (139–168). E nevek kialakulása fonológiai, morfológiai, szegmen-tális és prosódiai korlátokhoz kötött. A két szótagos neveket például rendszerint rövidítik, a hosszú nevek pedig rövidülésen, majd képzésen mennek keresztül. Toldalékolásnál szigorúan érvényesül a magánhangzó-harmónia, és a hangzás más szempontból is fontos szerepet játszik.

EMILIA ALDRIN a svéd szülők keresztnévadással kapcsolatos motivációit elemzi, a nemi hovatartozás névvel való kifejezésének a módjait állítva a középpontba (169–191). Az összehasonlítás nemzetközi szempontból történt, különös tekintettel a név hosszára, végződésére, a rövid formákra, a népszerűsége, az egyedisége, valamint a név „svéd” vagy „idegen” voltára.

MAIRA LÖFDAHL és LENA WENNER a nevek és a többnyelvűség közti kapcsolatot vizsgálja A multikulturális Svédország névanyaga című projekt kapcsán (193–198). Foglalkozik az onomasztikon és a lexikon közti kapcsolatokkal tanulási helyzetben, a többnyelvű gyerekek saját alkotású helyneveivel és az azokhoz kapcsolódó általános nyelvi képességekkel, valamint a névadási gyakorlattal a roma közösségekben. E munka igazolja, hogy mennyire fontos a hagyományos személynévadás és a névadási gyakorlat a roma közösség identitásában.

SMARRE BIDRAGnak a tanulmányok sorát záró írása az elmúlt 20 évben Svédországban népszerűvé váló, korábban csak lovak és tehén nevéként létező *Tindra* női névvel foglalkozik (199–201). Ez a jelenség azért meglepő, mert a megszokottal ellentétes irányú folyamatot tükröz, általában ugyanis a keresztnévek válnak állatnévvé, nem fordítva. A nevet, amelynek egy ’szikra’ jelentésű szó lehet a forrása, mára már 4700 fiatal lány és nő viseli.

A folyóiratban szereplő tizenhárom recenzió (203–234) betekintést enged a skandináv és a német névtani szakirodalomba. A helyi témák mellett nemzetközi vonatkozású, angol nyelvű kiadványokat is bemutatnak, így például egy Helsinkiben kiadott monográfiát a zágrábi és szófiai személynév választásról, valamint a királyi rangnak az i. e. 2800–2200 közötti mezopotámiai településnevekben való kifejeződéséről szóló munkát.

VAS NOÉMI

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Ortnamnssällskapet i Uppsala Årsskrift (2014)

Szerkesztők: MATS WAHLBERG – STAFFAN NYSTRÖM. Ortnamnssällskapet i Uppsala,
Uppsala. 72 lap

Az Uppsalai Helynévtársaság 2014-es évkönyvében kilenc tanulmányt olvashatunk hét szerző tollából.

THORSTEN ANDERSSON két dolgozattal is szerepel a folyóiratban. Első, térképekkel és fényképpel is illusztrált írásában a nyugat-götlandi Väderstad egyházközségben található Sockendal település nevének etimológiáját vizsgálja (5–9). A településnév az ósvéd **Sokn* 'a folyó, amely végigrohan' víznévre vezethető vissza. A sockendali vízfolyás mai neve *Floddiket* 'nagy vízelvezető árok', amely a 20. század elején végbement csatornázási tevékenységre utal. A tavaszi áradásokkor a folyóvíz igen gyorsfolyásúvá válik, ez pedig valószínűsítheti a **Sokn* folyóvíznév etimológiai jelentését: annak ugyanis, hogy egy vizet rohanónak nevezzenek a sík Sockendal vidékén, nem túl magas a kritériuma. Másik írásában egy érdekes fonológiai változáson keresztülment nevet mutat be a szerző (11–14). A kezdeti *Gilstring* név *Gylstring*, *Gölstring*, *Gørstring* névvariánsokon keresztül végül a *Gøstring* formát eredményezte. A *Gölstring*, illetve *Gørstring* névformák a 15. század elején egymás mellett bukkannak fel, ami azt sugallhatja, hogy a *Gørstring* név *rs* betűkapcsolata a mai svédben is meglévő egyszerű, asszimilálódott szupradentális hangot jelzi (l. pl. a mai svéd *fors*-ban). E felfedezés kormeghatározó értékkel bír.

SIMON KARLIN BJÖRK ugyancsak etimológiai vizsgálatoknak vetette alá a *Gråska* településnevet (15–18). A szerző a korábbi kutatások eredményeit megkérdőjelezve arra jutott, hogy a *Gråska* elnevezés a településen átfolyó Gråskaån vízfolyás régebbi neve lehetett. LENNART ELMEVIK az upplandi *Järlåsa* név felülvizsgálatát végzi el: véleménye szerint a névben a **jarlās* 'kavicsos gerinc, greccserfal' szót fedezhetjük fel (19–22). STAFFAN FRIEDELLE kétségét fejezi ki a dél-smålandi *Brittatorp* név értelmezése kapcsán: úgy véli, hogy a legkorábbi írásos formák ellenére sem a *Britta* (< *Birghitta*) női nevet kell a név előtagjában keresnünk (23–26).

Többféle interpretációs lehetőséget mutat be SVANTE STRANDBERG a *Nödesta* névvel kapcsolatban: talán egy régi, 'furkósbót, bunkó' vagy 'kinövés, púp' jelentésű, férfiaknak adott ragadványnévre vezethető vissza, de topográfiai szempontból jobban támogatható, ha a *Nöd*-tagban vagy a kiemelkedésekre használt ósvéd *nydhia*, vagy a még régebbi **hynð* 'halom, rakás, domb(ocska), sziklás dombtető' szavakat látjuk (43–49). Ugyancsak STRANDBERG közli a *Silingen* tónév etimológiáját (51–58). A szerző ebben az esetben is több elképzelhető eredeztetéssel számol. A víznévben talán a *sel* (< *sil*-) 'csendes folyóvíztükrő' köznevet, vagy a *sid* 'alacsonyan fekvő és mocsaras' melléknévet, vagy a *si*- 'szivárog, csöpög' igét fedezhetjük fel. A szerző azonban hajlik arra, hogy a tónevet a *sil*- 'nyugodt víz' töből származtassa.

A svéd szakirodalomban általánosan elfogadott tény, hogy a *säter* névelem 'távol eső vagy erdős területen lévő rét, kaszáló' jelentésben használatos. PER VIKSTRAND azonban úgy látja, hogy a *Sparrsätra* és *Nysätra* egyházközségnevekben nem ezzel az értelmezéssel kell számolnunk (59–68). A két elnevezésben a *säter* olyan rétre, kaszálóra utalhat, mely új, a posztglaciális felemelkedés által kialakult földterületen, a település központi részén helyezkedik el.

Tematikájában csupán VIKTORIA BENGTSDOTTER KATZnak a dél-ölandi helynév-állomány változását feltáró írása tér el az előzőekben bemutatott tanulmányoktól. A szerző a terület két falvában (Frösslunda és Ventlinge) végzett kutatásokról számol be írásában (27–42). A vizsgálat során a két településen 1960-ban és 2013-ban összegyűjtötték a szántóföldek nevét, összesen 185 nevet. Az összegyűjtött névanyag elemzése a névállomány jelentős változását és egyben csökkenését mutatja. Emellett KATZ beszámol arról is, hogy a névadási elvek is megváltoztak. Amikor a szántóföldnek új tulajdonosa vagy művelője lesz, az összes nevet újjal váltják fel, ezek a nevek igencsak egyformák. Egy

ventlingei farmon például minden újonnan keletkezett név a *Ventlinge* településnevet tartalmazza előtagként, s ehhez egy égtájjelölés kapcsolódik utótagként.

A szakmunkák mindegyike angol absztraktot is tartalmaz, a kötet pedig az Uppsalai Helynévtársaság előző évi tevékenységét bemutató rövid összefoglalóval zárul.

GYÖRFFY ERZSÉBET
Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

MEGEMLEKEZÉS

Dénes György (1923–2015)

Dénes György névkutató munkássága a magyar onomasztika sajátos színfoltja. Írása-
inak egyedi színeit főképpen szerzőjük természettudományi képzettsége és érdeklődése
adja: Dénes György a geológia, a hidrológia, a geográfia, de leginkább a speleológia,
azaz a barlangkutatás felől közelítette meg a nevek világát.

Dénes György, a névkutatók kedvelt Gyurka bácsija azonban nemcsak munkásságá-
nak egyediségével tűnt ki ebben a tudományos közösségben, hanem – ezzel szorosan
összefüggően – személyiségének, habitusának egyéni vonásaival is. Már ötven éves is
jócskán elmúlt, amikor írásaival bebocsátást kért és méltán kapott is ebbe a körbe. Ke-
reste a személyes kapcsolatokat a tekintélyes, vezető szakemberekkel éppúgy, mint a fiatal,
pályájuk elején járó kollégákkal. De emellett azt is fontosnak tartotta, hogy az általa mű-
velt különböző tudományterületek szakembereit egymással összeismertesse, ha úgy vélte,
hogy ez mind az érintetteknek, mind pedig a tudománynak a hasznára válhat.

Előadásokat vállalt a magyar névtudomány rendezvényein, s ezen alkalmakkor még
idősebb korában is magával ragadó lendülettel beszélt kedvelt tudományos témáiról, és
érdeklődést keltően vázolta a tárggyal kapcsolatos további terveit, elképzeléseit. A Hely-
névtörténeti Tanulmányok 5. kötetében a tanácskozás résztvevőiről közzétett fénykép is
felidézi annak az emlékét, hogy a negyedik helynévtörténeti szemináriumon, Vasváron
2009-ben, 86 éves korában is milyen otthonosan érezte magát a többségében egészen fiatal
névkutatók között, s tekintette teljesen magától értetődőnek az eseményen való részvételét.

Tőle magától tudom, hogy ezeket az alkalmakat nemcsak eredményei átadásának,
hanem legalább annyira tudása bővítésének a színtereként is tekintette. A névkutatás
nyelvtudományi, nyelvtörténeti kérdéseiben is alapos tájékozottsággal rendelkezett ugyan,
ám – mivel ezen a téren rendszeres képzésben nem részesült – roppant óvatos volt ilyen
irányú véleményének a megfogalmazásában. Írásait, előadásait készítve nyelvészeti
problémákkal nem egyszer fordult nyelvész kollégáihoz, barátaihoz – a dolgozataiban
tett említések, köszönetnyilvánítások bőséggel utalnak is erre –, hogy még a publikussá
válás előtt véleményezzék elképzeléseit: kritikusan kereste saját írásainak gyenge pontjait,
hogy minél teljesebben kiiktathassa őket a véglegesnek tekintett változatból.

Dénes György első publikációja 1955-ben jelent meg, s ezt követően hat évtizeden
át láttak napvilágot dolgozatai különböző fórumokon. Munkáinak nagyobbik része
geográfiai, geológiai és speleológiai témákat érint, de számosak a történeti tárgyú
művei is. Vannak közöttük elmélyült tudományos dolgozatok, de szép számmal akadnak

tudománynépszerűsítő írások is, sőt nem egy turisztikai témájú könyvet, cikket is találunk ezek sorában.¹

Figyelmét főképpen a Kárpát-medence tájai, természeti képződményei és jelenségei kötötték le, de olvashatunk tőle más vidékek, távoli kontinensek vizeit, hegységeit, barlangjait bemutató munkákat is. Itthon a legkedvesebb tájak azok voltak a számára, ahol a karsztjelenségeket bőségesen megfigyelhette: Aggtelek és környéke, a Bódva mente, a Galyaság, a Torna völgye, a Gömör–Tornai-karszt, a Bükk, a Cserhát, a Börzsöny, a Budai- és a Visegrádi-hegység, a Pilis és a Gerecse, továbbá Erdély egyes vidékei álltak legközelebb a szívéhez. E tájak természeti jelenségeit kutatva azonban többnyire nem maradt meg a természettudós nézőpontjánál, az élettelen természeti környezet vizsgálatánál, hanem az ott élő ember története is felkeltette az érdeklődését.

Ehhez az összetett szemléletmódhoz ideális kutatói közelítésmódot a történeti földrajz nyújt, amelynek ismeretanyagát Dénes György ugyancsak jó néhány munkával gyarapította: megírta a Galyaság (1996, 1998), a Jósza-völgy (1998), a Bódva-völgy (1999) középkori történeti földrajzát, és írt a Bódvaszilasi-medence (1983), a középkori Gömör vármegyei Noak birtok (2013) történetéről vagy éppen Szalonna Árpád-kori templomáról (1974) és a Bódva mentén a középkorban folytatott vastermelésről (1973). Történeti földrajzi munkássága elvi és módszertani tekintetben szorosan kapcsolódott e tudományterület kiemelkedő tudósához, Györffy Györgyéhez, akitől Dénes György – saját bevallása szerint – nemcsak sokat tanult, hanem akinek az eredményeit több ponton ő maga is tovább finomította.

Ebben elsősorban az volt a segítségére, hogy az általa történeti nézőpontból bemutatott tájat ő maga a mai valóságában – amely azonban a szakértő szem számára a múltjából önmagában is sokat elárul – geográfusként igen alaposan ismerte, szinte lépésről lépésre nem egy alkalommal bejárta, az ott élőket az általa bizonytalannak vélt ismeretekről alaposan kifaggatta. Eredményei pedig megmutatják, hogy ez a szívós empirikus feltáró módszer olyan ismereteket is előhozhat számunkra, amelyek e nélkül korábban rejtve maradtak a tudomány művelői előtt. Dénes György vallotta, hogy a történeti földrajzot csupán az íróasztal mellett ülve, levéltári forrásokat tanulmányozva nem lehet igazán sikeresen művelni, hanem a helyszíni vizsgálódások minél összetettebb módszereit is alkalmaznia kell a kutatónak.

A helynevek iránti érdeklődést Dénes Györgyben – munkáiból jól kiolvashatóan – e két, fent említett tudományterületén végzett munkája keltette fel. A földrajzos-barlangkutató terepbejárásai során a mai helynevekkel ismerkedett meg, mégpedig a leginkább autentikus forrásból: a helybeliek nyelvhasználatából; a történeti földrajz kutatója pedig az írott források: oklevelek, régi térképek anyagában szembesült a régi helynévkinccsel. Írásai azt mutatják, Dénes György már pályája kezdetén felismerte, hogy a

¹ Dénes György tudományos munkásságáról az öt 88. (!) születésnapján köszöntő kötetben található bibliográfia nyújt tájékoztatást (TÓTH ÁLMOS – BARTH M. JÁNOS szerk., *Karszt, történelem, helynevek. Köszöntők és tanulmányok a 88 éves Dénes György tiszteletére*. Budapest, 2011: 281–306). Az alábbiakban egyes, nem nyelvészeti fórumokon közölt írásaira csupán a megjelenés évszámával utalok, ennek alapján ugyanis az adott munka a publikációs jegyzékben könnyen megtalálható. (A nyelvészeti szakfolyóiratokban megjelent munkáira a folyóiratok nevének bevett rövidítésével hivatkozunk: MNy. = Magyar Nyelv, NÉ. = Névtani Értesítő.) Egyébként e kötet tisztelő írásainak a sokszínűsége is mintegy tükröklőként jelzi az ünnepezt munkásságának diszciplináris összetettségét.

nevekben rejlő információk nagyban segíthetik a geológusi, geográfusi, történészi munkáját, és persze fordítva is: természettudományos és történettudományi ismeretei segítségével a nevek nyelvi magyarázatát nem egy esetben hitelesebben meg tudja adni, mint azok a névkutatók, akik elsősorban nyelvészeti felkészültséggel fognak hozzá a nevek interpretálásához.

A nevekkel kapcsolatos írásait, elsősorban névmagyarázatait kezdetben főképpen barlangászati szaklapokban tette közzé: elsőként a *Baradla* névét (1960), aztán a sorban következtek a további barlang- és hegynevek: *Esztramos* (1974, 1980), *Aggteleki-karszt* (1969), víznevek, településnevek: *Jósvafő* (1998, 2006), *Orosháza* (2005). Névmagyarázatai – hasonló témakörben – 1979-től jelentek meg nyelvészeti, névtani fórumokon is: *Ménés-patak* (MNY. 1979), *Zsenge, Zsengő* (MNY. 1980), *Nádasd és Nádaska* (NÉ. 1993). Elemzett földrajzi közneveket: *árnyék és verő* (NÉ. 1981), és bemutatta a középkori magyar karsztföldrajzi szókinccset (NÉ. 2005). A földtudományi módszerek szerepét a névkutatásban elméleti igényű tanulmányban is áttekintette (NÉ. 1991). Igen alapos élőnyelvi gyűjtés és történeti forrásfeldolgozás alapján Benedek Lászlóval együtt közreadta a Vály-völgy földrajzi neveit (1991).

A középkori barlangnevek bemutatásának több írást is szentelt (1970, 1973), egyes térségeket pedig kiemelten is tárgyalt ebből a szempontból: az ország északkeleti területeit (2002), az Ipolytól északra fekvő hegyvidéket (2003), valamint Korpona környékének térségét (2004). Névtani leírást adott emellett szülővárosának, Orosházának az első térképéről (1995) és az első katonai felmérés itteni anyagáról (2010).

Dénes György két karsztvidéki szónak és ezek helynévi előfordulásainak megkülönböztetett figyelmet szentelt. A *zsomboly* szó mai nyelvbeli és történeti előfordulásai hat írásának adták a fő témáját (1970, 1979, 1981, 2003, 2006). A *pest* és számos helynévi alkalmazása: *Pest* (1980, NÉ. 1991), *Kő-pest* (1973, 1998), *Pes-kő* (1975), *Pest-kő* (1975), *Büdös-pest* (1982), *Pest pataka* (NÉ. 2009), *Pestes* (2004), a középkori *Munuhpest* (1975, 1997, NÉ. 1999) – ugyanezekről német és angol nyelven külföldi konferenciákon is szólt (1983, 1985, 1988, 1999) – pedig éppen tucatszámú írásában szerepel. Az általa elemzett újabb és újabb helynevek által jelölt helyeket Dénes György szisztematikusan felkereste, hogy személyes megfigyeléseivel is alátámaszthassa magyarázatait.

Talán az utóbbi névbokor irányította rá a figyelmét a Kárpát-medence délszláv, közelebbről bolgár-szláv kapcsolataira. A bolgárok itteni sószállító útvonalát történeti források és helynevek vallomása alapján kísérelte meg rekonstruálni (2003). A bolgárok honfoglalás kori jelenlétét e térségben a 9. századi bolgár állam hódító politikájával magyarázta, amelynek fontos eleme volt a népesség tudatos áttelepítése. E kérdéskör alapjait világította meg egyik utolsó írásában (2013), és szándékában állt, hogy az idevágó történeti forrásokat átfogó módon feldolgozza, e sorok írójával együtt pedig a bolgár nyelvnek a Kárpát-medencében megtalálható nyomait mai nyelvtörténeti ismereteink fényében számba vegye. Hatalmas munkavégző dolgozott benne életének még a tizedik évtizedében is, a sors azonban már nem adott neki erőt, lehetőséget arra, hogy ezeket az utolsó tervek is valóra váltsa. Pályája, munkássága rendkívüli gazdagságával és sokszínűségével azonban e nélkül is tiszteletet, megbecsülést parancsol a számára.

HOFFMANN ISTVÁN
Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

Farkas Ferenc (1931–2015)

Vannak emberek, akiknek élete összefügg a tájjal (és az abban élő emberekkel természetesen). Azzal a tájjal, ahol születtek, ahol egész életüket töltötték, és amelyet egész életükkel szolgáltak. Farkas Ferenc és a Jászság – nem két dolog. Ugyanaz.

Jászapáti született 1931-ben. A jásziványi tanyavilágban nőtt fel, ott járt elemi iskolába, majd 1944 őszétől a jászapáti gimnázium növendéke lett, és 1952-ben tett érettségi vizsgát. A szegedi egyetemen szerzett magyar–német szakos tanári diplomát. Az egyetem után, 1956 decemberétől 1972-ig a jászapáti gimnáziumban tanított. 1972 őszétől a jászberényi tanítóképzőben, a mai Szent István Egyetem Alkalmazott Bölcsészeti és Pedagógiai Kara jogelődjében kezdett tanítani. Szaktárgyából munkatársaival egységes jegyzetet és munkafüzetet készített a maga kialakította rendszer szerint.

Hallgatóival és munkatársaival két jászsági, Jász-Nagykun-Szolnok megyei járás helyneveit gyűjtötte össze és tette közzé. A Jászberényi járás anyaga 1986-ban jelent meg (lényegében ezért kapta meg a Magyar Nyelvtudományi Társaság Csűry-díját még ebben az évben), Tiszazug anyaga pedig 1994-ben. A hallgatók nagy számban vettek részt a munkában, és több országos diákköri konferencián érték el helyezéseket, többük munkája nyomtatásban is megjelent. (Erről Farkas tanár úr is beszámolt a Névtani Értesítőben: Főiskolai hallgatók névtani kutatásai. NÉ. 15: 97–100.)

Munkájának kiemelkedő része az a tevékenység, amely 1993-ban kezdődött. A jászberényi főiskolai kar a székelyföldi fiatalok anyanyelvi oktatását valósította meg, távoktatásos rendszerben. A Csíkszeredán és általában a Székelyföldön, az ottani magyar lakosság gyermekeit oktató, képesítés nélküli tanítók diplomához juttatása nagy jelentőséggel bírt. Ennek a többek által folytatott áldozatos, küldetéses munkának Farkas Ferenc meghatározó, népszerű alakja volt. A nevek gyűjtését és feldolgozását az ottani hallgatókkal is eredményesen végezte, számukra táborot szervezett, ahol Csomortáni Magdolna segítségével bevezették a hallgatókat a névgyűjtés és -feldolgozás gyakorlatába. (Erről szól írása a Magyar Nyelvjárások 37. kötetében: Névtani témájú erdélyi szakdolgozatok a jászberényi főiskolán. MNyj. 37: 173–178).

Jászberényben három névtani tanácskozást is szervezett. Az elsőt A jászberényi járás földrajzi nevei kötet megjelenése alkalmából, 1985-ben, majd még kettőt: 1991-ben, illetve 2003-ban. A második tanácskozás anyaga Tulajdonnév-használatunk címmel jelent meg a Magyar Névtani Dolgozatok sorozatában (Budapest, 1992), a harmadiké pedig Magyar névtani kutatások itthon és határainkon túl címmel, külön kötetként (Budapest, 2004). Az utóbbi kiadványok megjelentetője, szerkesztője természetesen ugyancsak Farkas Ferenc volt.

A gyűjtés mellett a név és az azt használó (jászsági) közösség kölcsönviszonyai érdekeltek; erről a kölcsönviszonyról több tanulmányt is közölt. Néhány jellemző példa: Öt jászsági település külterületi földrajzinév-anyagának néhány stilisztikai sajátossága (NÉ. 4: 20–30); Jászsági és tiszazugi földrajzi nevek néhány antropomorf és teriomorf vonása (In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai 1–2. Budapest–Miskolc, 2: 438–442); Állatmegnevezések -s képzős

alakjai a jászsági helynevekben (MNYj. 41: 129–132); A névbokrosítás néhány jellemzője a Tápióságban (NÉ. 25: 99–102); A Jászság kettős családneveiről (In: VÖRÖS FERENC szerk., A nyelvöldrajztól a névföldrajzig. Budapest–Szombathely, 2010: 111–114).

Nyugdíjba vonulása (1996) után mint igazi lokálpatrióta tevékenykedett a Jász Múzeumban, számos cikket írt a Jászkürt és a Redemptio című helytörténeti folyóiratban. 2004-ben Jászágért Díjat kapott, Jászberény városa 1998-ben Pro Urbe díjjal ismerte el munkásságát, 2011-ben pedig díszpolgári címet adományozott számára.

Feri bácsit 1998 körül ismertem meg, a Pest megyei helynévanyag tervezett kiadása kapcsán. A megye délkeleti csücskében lévő nagykátai járás földrajzi neveinek a közzétételét vállalta el, a maga lelkes, a nehézségeket leküzdő stílusában. E kötetet minimális pénzből tudtuk kihozni, nem futotta tiszteletdíjra, csak a nyomdát és az utazási költségterítést tudtuk fedezni. De őt ez nem érdekelte. Szenvedéllyel vetette bele magát a munkába, ennek köszönhető a Pest megye földrajzi nevei V. A Nagykátai járás című kötet megjelenése (Piliscsaba, 2002).

Tökéletes életút az övé. S amikor búcsúzunk tőle, egyszerre értékeljük ezt az életutat, és bízunk – ahogyan ő bízott egész élete folyamán – a jövőendő találkozásban. Feri bácsi, Isten veled!

HEGEDŰS ATTILA

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

Janitsek Jenő (1920–2014)

Janitsek Jenő, az erdélyi tudományosság jól ismert képviselője, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem nyugalmazott tanára 2014. augusztus 5-én, életének 94. évében hunyt el Kolozsváron, miután egy fél évszázadon át a kutató egyetemi tanár példamutató kitarásával szolgálta a multikulturális Erdély névkutatásának ügyét.

Janitsek Jenő 1920. szeptember 1-jén született Kolozsváron, kispolgári iparos családban. Tanulmányait szülővárosa „Szentpéter-negyedi szigorú, rendtartó, katolikus felekezeti iskolájában” kezdte, majd a piarista gimnáziumban folytatta, ahol nagy műveltségű és lelkes tanárok fejlesztették tudását, formálták személyiségét. Az első két gimnáziumi év elvégzése után a hatóságok a neve nem magyaros hangzása miatt átirányították a toleráns szellemű Gheorghe Bariţiu Líceumba; ott érettségizett 1938-ban. A sikeres érettségi nyomán az édesapja javaslatára előbb az almérnöki főiskola elektrotechnikai szakára iratkozott be (1938–1940), majd ennek elvégzését követően a Ferenc József Tudományegyetem Jogtudományi Karára. A jogi képzés első évét nappali, a másodát azonban már levelező tagozaton végezhetette, mivel 1941-ben behívták katonának. A szamosújvári, szászfenesi, budapesti katonai kiképzését északi és erdélyi frontszolgálat követte, majd a szovjetunióbeli hadifogság nehéz éveit. Kolozsvárra való hazatérte után, 1948-tól a Bolyai Egyetem Jog- és Gazdaságtudományi Karán folytatta tanulmányait, ahol harmadéves hallgatóként gyakornoknak is kinevezték. 1950-ben fejezte be jogi tanulmányait, de ugyanebben az

évben tanársegédi állást is kapott az Állam- és Jogelméleti Tanszéken, ugyanakkor a bukaresti Makszim Gorkij Intézet statisztikai szakára is beiratkozott, és 1954-ben államvizsgázott. 1953-ban orosz nyelvet tanító lektorként az egyetem Bölcsészettudományi Karának Szláv Filológia Tanszékére helyezték, ahol tanársegédként is, majd 1962-től 1983-ig, nyugalmazása évéig adjunktusként tevékenykedett.

A kutató egyetemi tanár, Janitsek Jenő oktatói-nevelői pályája a kolozsvári Bolyai, illetve Babeş-Bolyai Tudományegyetem több karához is kapcsolódott, amint arra már az előbbiek is utaltak. Idegen nyelvi, főként orosz, ukrán ismereteinek köszönhetően ugyanis, amelyeket jórészt a frontszolgálat és a hadifogság ideje alatt szerzett, orosz nyelvet tanított a Jog- és Közgazdaságtudományi, a Kémia, valamint a Bölcsészettudományi Karokon (1950–1961). A Bölcsészettudományi Kar román szakán ósláv nyelvet is oktatott (1961–1963), az orosz szakon pedig Oroszország és a Szovjetunió történetét és földrajzát is (1958–1963). Módszeres önképzéssel szerzett névtani szaktudásának köszönhetően az 1968–1982 közötti időszakban speciális névtani kurzust és szemináriumot tartott a román, a magyar és az orosz szakon. Nyugdíjba vonulása után a Földrajz Kar is felkérte névtani előadásokra (1994–1996), 1997-ben az ELTE román tanszékére is meghívták román névtan kurzus és szeminárium tartására, 1999-ben pedig a Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszék doktori képzése keretében a helynévkutatás módszereit, lehetőségeit ismertette meg az érdeklődőkkel. A hallgatóit főként szakdolgozati témák kapcsán, de az egyetemi oktatás nyári gyakorlatain is igyekezett bevonni a tudományos kutatásba, mindenekelőtt a névkutatásba, ugyanakkor névtani tábor is szervezett számukra ebből a célból. Utódnevelési törekvéseinek eredményességét a következőkben összegezi: „Több fiatalabb kutatót indítottam el, és számos dolgozatot, munkám egy részét is velük írtam meg. Ezek közül egyesek komoly és tevékeny névkutatókká váltak, mint Hints Miklós vagy Szöcs Lajos” (JANITSEK JENŐ, Életpályám. In: HAJDÚ MIHÁLY szerk., Köszöntő Janitsek Jenő 80. születésnapjára. Budapest, 2000. 36).

Janitsek Jenő tudományos pályája, amelyet Szabó T. Attila erdélyi névkutatási tervezete határozott meg, az 1950-es években indult. Szabó T. Attila ösztönözte az erdélyi magyar, román, szláv helynevek feltárására, és az erdélyi tudományosság olyan személyiségei, mint Márton Gyula, Gálffy Mózes, Kelemen Lajos, Jakó Zsigmond, Mikó Imre, magával hozott kutatói habitusát is formálták. Mestere biztatására 1956-ban kezdte meg névkutatásait a Kolozsvár melletti Fejérd település helynévanyagának összegyűjtésével, amellyel el is kötelezte magát a második világháború után újraszerveződő erdélyi helynévkutatások mellett. Első helynévgyűjtését szinkron és történeti hely- és személynévgyűjtések egész sora követte, felbecsülhetetlen értékű anyagot tárva fel Erdély kisebb-nagyobb tájegységeiről. A névgyűjtés terén elért eredményeit egyrészt folyóiratok, így mindenekelőtt a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, másrészt a Magyar Névtani Dolgozatok című sorozat igazolják, amelyek több mint száz, általa és tanítványai által összegyűjtött erdélyi település élő és történeti névanyagát tették közzé az eddigiek során. Az előbbi 1969-től, az utóbbi pedig 1991-től jelentette meg névgyűjtési és -kutatási eredményeinek jó részét, amelyek kisebb hányadát egyéb kiadványok közölték, többek között a Névtani Értesítő is (vö. JANITSEK JENŐ, Autobiográfia. Tanulmányok, közlemények. In: HAJDÚ MIHÁLY szerk., Köszöntő Janitsek Jenő 80. születésnapjára. Budapest, 2000. 38–43; MURÁDIN LÁSZLÓ, Az erdélyi helynévgyűjtés eredményeinek falvankénti irodalma. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 57. 2013: 158–173).

Egyéni és tanítványaival végzett névkutatásai mellett részt vett SZABÓ T. ATTILA történeti helynévgyűjtésének kiadásában is, amely mestere jóvoltából egyéni kutatásainak legfontosabb forrásmunkája is lehetett. Társ szerzője volt a HAJDÚ MIHÁLY szerkesztette sorozat első kötetének (HAJDÚ MIHÁLY – JANITSEK JENŐ kiad., Alsófehér megye. Szabó T. Attila Erdélyi Történeti Helynévgyűjtése 1. Budapest, 2001). Az erdélyi névgyűjtés és közzététel terén elért eredményei mindenekelőtt adatanyaguk hatalmas mennyisége szempontjából fontosak, az 1990 utáni időszakbeliek pedig összetételükre nézve is kitűnnek: „A helynévgyűjteményekkel együtt újabban több kiadvány tartalmazza az adott település régi és mai személyneveit is, hangsúlyozva a két névrendszer szoros összefüggéseit” (HOFFMANN ISTVÁN, Magyar helynévkutatás 1958–2002. Debrecen, 2003. 80). A helynévkutatás területéről induló Janitsek Jenő ugyanis időközben sajátos kutatási szemléletet alakított ki, felismerve, hogy „elválaszthatatlan egymástól a táj, a falu helynévanyaga a rajta élő emberektől, azok neveitől, a személynevektől. Nem lehet, s nem lenne szabad elválasztani egymástól a helyneveket és a személyneveket. Nem érthető meg a helynévanyag összetétele, nyelvi eredete, etimológiája a neveket használóktól, akár őslakosságról van szó, akár a nevek későbbi használóiáról, új telepesekről, más nyelvet beszélők névhasználatáról” (I. HAJDÚ MIHÁLY, Janitsek Jenő névkutató munkássága. In: HAJDÚ MIHÁLY szerk., Köszöntő Janitsek Jenő 80. születésnapjára. Budapest, 2000. 7).

A multikulturális Erdély névanyagának nyelvi sokféleségére való tekintettel Janitsek Jenőt a román és a szláv névkincs, valamint a többnyelvű erdélyi névanyag kölcsönhatásainak kutatása is foglalkoztatta. A téma iránti érdeklődését a román névtan és dialektológia, valamint a román–szláv nyelvi kapcsolatok kérdéseivel is foglalkozó Emil Petrovici és Ion Pătruț neves nyelvészek is támogatták, kutatásaiban szakmai segítséget is nyújtottak neki. A kérdéskörrel nemcsak a Contribuții la studiul relațiilor lingvistice româno-ucrainene (Onomastica din Maramureș) [Adalékok a román–ukrán nyelvi kapcsolatok tanulmányozásához (Máramarosi helynévanyag)] című, 1979-es doktori értekezésében foglalkozott részletesen, de tanulmányok egész sorában is. Doktori dolgozatát, amelynek témavezetője Ion Pătruț volt, és amelyről a román nyelvészek és történészek is elismerően nyilatkoztak, a kolozsvári Sextil Pușcariu Nyelvészeti és Irodalomtörténeti Intézet Studii de onomastică című kiadványa közölte részletekben. További tanulmányait – köztük román névtani kérdésekkel foglalkozókat is – folyóiratok (Cercetări de lingvistică, Studia Universitatis Babeș-Bolyai Seria Filologia, Limba română, Studii de limbă și literatură) és más kiadványok tették közzé (Studii și materiale de onomastică, Probleme de onomastică) (vö. JANITSEK JENŐ 2000. Autobiográfia. Tanulmányok, közlemények. In: HAJDÚ MIHÁLY szerk., Köszöntő Janitsek Jenő 80. születésnapjára. Budapest. 38–43).

A tudományosság elismerte és elismeri Janitsek Jenő figyelemre méltó névkutatásait. Több tudományos társaság, így az Erdélyi Múzeum-Egyesület, a Kriza János Néprajzi Társaság, a Romániai Szlavisták Egyesülete, a Magyar Néprajzi Társaság, a zürichi Magyar Történeti Társaság is tagjává avatta, a Magyar Nyelvtudományi Társaság pedig 1999-ben Csúry Bálint-emlékéremmel jutalmazta. Janitsek Jenő tudományos eredményei örök értékei maradnak a magyar, a román és a szláv nyelvtudománynak, névkutatásnak és az interdiszciplináris kutatásoknak egyaránt.

CSOMORTÁNI MAGDOLNA
Babeș-Bolyai Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

1. Kérjük szerzőinket, hogy a **Névtani Értesítőbe** szánt írásait **elektronikus formában**: .rtf vagy .doc(x) formátumban juttassák el szerkesztőségünknek. Tanulmányaikhoz rövid, 10-15 soros magyar nyelvű **tartalmi összefoglalót** is illesszenek (az angol nyelvű absztrakt számára). A cikk végén, a szerzői nevet követően tüntessék fel **intézményüket** (affiliáció), illetve működési helyüket és nyilvános (hivatalos) ímécímüket (ezeket a folyóiratban közölni fogjuk). A további kapcsolattartás megkönnyítésére, kérjük, adják meg mellékelten további **elérhetőségüket** (postai és használatos ímécím, telefonszám; ezeket természetesen nem tesszük nyilvánossá).

A beérkezett tanulmányok két-két lektor által végzett, mindkét irányban anonim lektorálási folyamaton mennek keresztül. A kéziratok megjelentetésében a lektoráltatás, a lektori megjegyzéseket figyelembe vevő szerzői átdolgozás, valamint a szerkesztési munkák időigényével is számolni kell.

Folyóiratunk **egységes arculatának** érdekében kérjük, hogy kézírataik megformálásában kövessék az alábbiakban megfogalmazott szerkesztési elveket. A kéziratok elkészítéséhez ajánljuk a folyóirathoz készült sablonfájl használatát, illetve kérjük az (ebben a tájékoztatóban is) alkalmazott laptükör és egyéb **beállítások használatát**. Szerkesztési kérdésekben mintaként használhatjuk folyóiratunk **legújabb** számát is.

2. A tanulmányok (és a táblázatok, ábrák) szövegében Times New Roman **betűtípust** alkalmazunk. A cikkek szövegének betűmérete 10 pontos; a táblázatok és a különféle ábrák (valamint az esetleges lábjegyzetek és az irodalomjegyzék) esetében 9 pontos. Kérjük, hogy a dolgozat elkészítése során kerüljék azokat a technikai eljárásokat, amelyek később zavart okozhatnak a szöveg végleges megformázásában (pl. tabulátorok és betűközök alkalmazása a térközök kialakításában: helyettük a behúzás, illetve a táblázatok használatát ajánljuk).

A szövegben alkalmazandó **kiemelések** a következők. A tartalmi kiemelés eszköze a **félkövér** szedés, ezt használjuk a címekben is. A nyelvi adatokat *dőlt betűs* szedéssel közöljük (mást viszont nem), s a toldalékot kötőjellel kapcsoljuk hozzájuk (*Pentelé-ből*, az *aszó*-nak stb.). A szaktudományi szerzők nevét minden esetben és alkalommal (szövegbeli említéskor, hivatkozásként, bibliográfiában is) KISKAPITÁLIS betűtípussal szedjük (BÁRCZI szerk., GYÖRFFY-nél stb.). Ritkítást, csupa nagybetűs szedést, aláhúzást nem alkalmazunk.

A **mondanivaló tagolásának** alapvető eszköze a szakaszt nyitó bekezdés elejére illesztett félkövér arab szám: **1., 2., 3.** stb. A főbb szakaszokat emellett megelőző (12 pontos) térköz választja el egymástól. A további tagolás eszközeként – megfelelő mértékkel –

alkalmazhatjuk a decimális rendszert: **1.2., 1.2.1., 1.2.2.** stb. Ezeket az eszközöket (bekezdés)címekkel is kombinálhatjuk, melyeket félkövérrel szedünk. (Az egyes szakaszokon belül, névtani rendszerezések közreadásában használhatók az egyéb, hagyományos megoldások, mint a római és arab számok, betűjelek.) – A tagolásban, a címek alkalmazásában is következetes, koherens rendszert alkalmazunk.

A **táblázatok** és **ábrák** szerkesztésekor vegyék figyelembe kiadványunk gyakorlatát, mintáit és a rendelkezésre álló laptükör méretét is. A táblázatokat, ábrákat külön-külön sorszámozzuk, s címüket a táblázat, ábra fölött közöljük. – Végjegyzeteket egyáltalán ne, és **lábjegyzeteket** is csak mérsékelten használjunk. A kézirat elkészítésére vonatkozó általános megjegyzéseket (pl. pályázati támogatás megnevezése) a címhez bekezdéssel és * jellel illesztett lábjegyzetben, a további lábjegyzeteket bekezdéssel és arab indexszámozással közöljük. – A szöveg (és a táblázatok, ábrák) megformálásában általában törekedjünk az áttekinthetőségre, a helykímélésre és a tipográfiai visszafogottságra.

Itt utalunk **továbbá** néhány további, a kéziratok megszerkesztésére, formázására vonatkozó eljárásra. – A legfontosabb rövidítések közül a *lásd* és a *például* folyó szövegben kiírva, hivatkozások vagy nyelvi példák előtt rövidítve (*l.*, *pl.*) szerepel. – A folyóiratban arab számokat használunk az évszázadok, továbbá az évfolyamok és a többkötetes munkák jelölésére, kivéve, ha a római szám megkülönböztető szerepű (vö. TNyt. II/1–2.). – Többszörös zárójelet lehetőség szerint nem használunk; ha elkerülhetetlen, a sorrendjük: ([...]). Az idézőjelek sorrendje: „»...«”. – Az itt nem tárgyalt tartalmi, szerkesztési, helyesírási kérdésekben a szakmai publikálás általános elvei a mérvadóak.

3. A felhasznált irodalomra szövegekben, zárójelben hivatkozunk; a teljes leírást a tanulmány végén közölt irodalomjegyzék tartalmazza. A szövegközi **hivatkozások** formája a következőképpen alakul. Teljes mű (kötet, cikk) esetén: (HAJDÚ 1999) vagy (KÁZMÉR–VÉGH szerk. 1970). Annak egy részlete esetén: (MELICH 1914: 11–13). Többkötetes műnél: (Gy. 1: 37–159) vagy (B. GERGELY–HAJDÚ szerk. 1997. 1: 5–9). Adott szerzőtől felhasznált több, azonos évből származó műnél: (BENKŐ 1997a) vagy (BENKŐ 1997b: 62). Meg-
egyező családnév esetén: (TÓTH E. 2000) és (TÓTH V. 2002). – Több hivatkozás esetén pontosvesszővel, egy szerző művei közt vesszővel: (BÁRCZI 1951, 1953; PAIS 1959).

A hivatkozásokban a közismert, illetve a szerző által gyakran használt és bevezetett **rövidítések** használhatók, illetve használandók (TESz., Gy. 4: 290 stb.), és ezek az irodalomjegyzékben mind feloldandók (erről l. még később). A rövidítések alkalmazandó formáira a Magyar Nyelv folyóirat rövidítésjegyzékét tekintjük mérvadónak (elérhető: <http://www.c3.hu/~magarnyelv>).

A folyó szövegben említett önálló művek címét idézőjelek és kurziválás nélkül (a Magyar utónévkönyv című munkában, Magyar Nyelv-beli stb.) közöljük.

4. A tanulmány végén megadott irodalomjegyzék szorítkozzon a hivatkozott szakirodalom megadására. Az alábbiakban adunk mintát a folyóiratcikként, tanulmánykötetben, önálló kötetként vagy sorozatban megjelent; hazai vagy külföldi, egy vagy több szerző által alkotott; többkötetes és több kiadást megért munkák feltüntetésére.

Az egyes szakirodalmi tételek bibliográfiai **sorrendjét** a betűrend, azonos szerző munkáin belül az időrend határozza meg. A szövegben hivatkozott **rövidítéseket** is betűrend szerint soroljuk be. A rövidítések feloldása az általános leírásnak felel meg. Pl.:

BM ÁFI = *Belügyminisztérium Állampolgársági Főosztály Irattára.*

Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–1998. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Első helyen a **szerző(k)** teljes **neve** áll (tehát a keresztnévet is kiírjuk), a teljes név kiskapitálissal. Külföldi szerző (ill. magyar szerző idegen nyelvű műve) esetén a családnév után vesszővel elválasztva adjuk meg a keresztnévet. Több szerző (szerkesztő) esetén a személyneveket (szóközők közé vett) nagyköötőjellel kapcsoljuk. Pl.:

HAJDÚ MIHÁLY 1999. A személynevek közszoói elemeiről. *Névtani Értesítő* 21: 274–280.

HAUSNER, ISOLDE – PABST, CHRISTIANE M. – SCHRANZ, ERWIN Hrsg. 2011. *Erstes Burgenländisches Familiennamenbuch*. Burgenländisch-hianzische Gesellschaft, Oberschützen.

A szerző(k) nevét követi a **megjelenés éve**. A szerzői név és az évszám közt nincs írásjel, az évszám után pont áll. Egy szerzőtől ugyanazon évben megjelent több tétel esetén az évszámot – mint a hivatkozásoknál – a latin ábécé kisbetűivel egészítjük ki. Egy mű első és későbbi kiadását – ha ez különösen indokolt – a két évszám / jellel összekapcsolt megadásával tüntethetjük fel. – A megjelenés évét követi a lehetőleg **teljes cím**, amelyet ponttal zárunk le. A több részből álló címek egyes részei között is pont áll. Pl.:

BENKŐ LORÁND 1997a. Anonymus beszélő személynevei. *Magyar Nyelv* 93: 144–154.

BENKŐ LORÁND 1997b. Megjegyzések a *Begej* névhez. In: KISS GÁBOR – ZAICZ GÁBOR szerk., *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 62–70.

ÖRDÖG FERENC 1981/2008. Zala megye helységneveinek rendszere. In: ÖRDÖG FERENC, *Válogatott tanulmányok*. Szerk. KISS JENŐ. Czupi Kiadó, Nagykanizsa. 43–52.

A különböző típusú szakirodalmi tételeket a következőképpen írjuk le.

Folyóiratban megjelent tanulmány esetében a cikk címét követően a folyóirat, periodika nevét adjuk meg (dőlt betűvel). Az évfolyamot, kötetszámat is jelöljük (normál betűtípussal). Az évfolyamon belüli kötetszámat csak az éven belül nem folyamatos lapozású periódikáknál tüntetjük fel, az évfolyamhoz / jellel kapcsolva. Pl.:

GASQUE, THOMAS J. 2010. The American Name Society and International Onomastics. *Onoma* 45: 87–106.

KÁLMÁN BÉLA 1986. Átvétel, fordítás, új név. *Névtani Értesítő* 11: 48–53.

LADÓ JÁNOS 1988. Látszat a családnevekben. *Édes Anyanyelvünk* 9/2: 11.

Önálló kötetek esetében lehetőleg a teljes címet közöljük. Sorozatban megjelent kiadványoknál a kötet (dőlt betűs) címe után (immár normál betűtípussal) a sorozat címét és a kiadvány sorszámát is megadjuk. Végezetül közöljük a kiadó nevét, majd attól vesszővel elválasztva a megjelenés helyét. Kéziratok esetében a lelőhelyet közöljük. Pl.:

BÁRCZI GÉZA 1951. *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Nyelvészeti Tanulmányok 1. Akadémiai Kiadó, Budapest.

B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk. 1997. *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30)* 1–2. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest–Miskolc.

TAKÁCS TERÉZ 1989. *Névmagyarosítások Bánhidán 1895–1947*. Szakdolgozat. ELTE BTK, Budapest. Kézirat.

Tanulmánykötetben, konferenciakötetben megjelent írás esetében a tanulmány címét követő „In.” után a szerkesztő(k) nevét (kiskapitálissal), a kötet címét (dőlt betűvel), esetleges sorozatcímét és -számát, majd a kiadót és a kiadás helyét adjuk meg. Pl.:

BALÁZS JÁNOS 1970. A nevek általános nyelvészeti vonatkozásai. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások. II. névtudományi konferencia. Budapest, 1969.* Nyelvtudományi Értekezések 70. Akadémiai Kiadó, Budapest. 295–301.

SCHMUCK, MIRIAM – DRÄGER, KATHRIN 2008. The German Surname Atlas Project – Computer-Based German Surname Geography. In: AHRENS, WOLFGANG – EMBLETON, SHEILA – LAPIERRE, ANDRÉ eds., *Names in Multi-Lingual, Multi-Cultural and Multi-Ethnic Contact. Proceedings of the 23rd International Congress of Onomastic Sciences. August 17–22, 2008, York University, Toronto, Canada.* York University, Toronto. 319–336.

A csak **interneten** elérhető munkákra történő hivatkozásokat lehetőség szerint a fentebbi típusokhoz igazítjuk, megadva az internetes elérés helyét (normál betűtípussal: a hipervivatkozás formátumának törlésével,) és a letöltés dátumát (kerek zárójelben). Pl.:

BÍRÓ FERENC 2009. Fercsik Erzsébet – Raázt Judit: Keresztnevek enciklopédiája. A leggyakoribb női és férfinevek. *Anyanyelv-pedagógia* 2009/4. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=215> (2014. 07. 27.)

FEJES LÁSZLÓ 2014. Miért nem írunk családnevekről? *Nyelv és Tudomány.* <http://www.nyest.hu/hirek/miert-nem-irunk-csaladnevekről> (2014. 07. 27.)

Kivételesen (rövid recenzió, personalia és csupán néhány szakirodalmi hivatkozás esetén) a hivatkozott munkák minden bibliográfiai adatát megadhatjuk a szövegben (BENKŐ LORÁND, Üver. Erdélyi Múzeum 1944. 49: 133–134; HAJDÚ MIHÁLY, Családnevek enciklopédiája. Tinta Kiadó, Budapest, 2010) is, külön irodalomjegyzék nélkül.

5. A Névtani Értesítő megjelenő számait a hagyományos megjelentetés mellett elektronikus formában, szabad hozzáférésű (Open Access) formában is közzétesszük az ELTE repozitóriumában (<https://edit.elte.hu>). A dokumentumok elektronikus formában szabadon elmenthetők, másolhatók; változtatások nélkül, a forrásra való hivatkozással használhatók. Az alkalmazás kereskedelmi célokat nem szolgálhat, az kizárólag saját célokra történő felhasználásra értendő. A szerzői és egyéb jogok a kiadót és a szerzőt illetik. Minden más terjesztési és felhasználási forma esetében az 1999. évi LXXVI. szerzői jogról szóló törvény és az ahhoz kapcsolódó jogszabályok az irányadók. A periodika elektronikus változatára a CC BY-NC-ND (Creative Commons – Attribution-NonCommercial-NoDerivatives) licenc feltételei érvényesek. A folyóirat kiadói a szerzőknek korlátozás nélkül lehetővé teszik, hogy cikkeiknek a szerkesztőség által elfogadott, akár a javításokat is tartalmazó, de nem végleges kéziratait (ún. pre-print verzióit) közzétegyék. A jog magában foglalja a kézirat szabad közzétételét imélen, a szerző vagy intézménye honlapján, illetve a szerző intézményének, egyetemének zárt vagy korlátozás nélkül elérhető repozitóriumában, illetőleg egyéb nonprofit szervereken. Amikor a szerző ily módon terjeszti művét, figyelmeztetnie kell olvasóit, hogy a szóban forgó kézirat nem a mű végső, kiadott változata. Ha a cikk végső változata már megjelent, javasoljuk és engedélyezzük a szerzőnek ezt (az ún. post-print) változatot közzétenni. Ebben az esetben meg kell adnia a folyóiratban való megjelenés pontos helyét, adatait is.

A szerző kéziratának benyújtásakor ezen irányelveket automatikusan elfogadja.

Számunk szerzői

Rövidítések: BBTE = Babeş–Bolyai Tudományegyetem, BTK = Bölcsészettudományi Kar, DE = Debreceni Egyetem, egy. = egyetemi, ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem, f. = főiskolai, KRE = Károli Gáspár Református Egyetem, MTA = Magyar Tudományos Akadémia, PPKE = Pázmány Péter Katolikus Egyetem, SZTE = Szegedi Tudományegyetem, tud. = tudományos.

Balogh Erna, doktorandusz, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Magyar Nyelvtudományi Doktori Program, Budapest, e-mail: erna.balogh@gmail.com — Dr. Bárány M. János, egy. tanársegéd, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, e-mail: barth.janos@btk.elte.hu — Dr. Bauko János, egy. adjunktus, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Nyitra (Nitra, SK), e-mail: jbauko@ukf.sk — Dr. Bölcskei Andrea, egy. docens, KRE BTK Magyar Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest, e-mail: bolcskei.andrea@kre.hu — Dr. Csomortáni Magdolna, egy. adjunktus, BBTE BTK Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszék, Kolozsvár (Cluj-Napoca, RO), e-mail: mcsomortani@yahoo.com — Demjén Izabella, doktorandusz, PPKE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Piliscsaba, e-mail: demiza@gmail.com — Dezső Pál, egy. hallgató, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, e-mail: pal.dezso@gmail.com — Dr. Fábián Zsuzsanna, egy. tanár, ELTE BTK Romanisztikai Intézet, Olasz Nyelvi és Irodalmi Tanszék, Budapest, e-mail: fabian.zsuzsanna@btk.elte.hu — Dr. Farkas Tamás, egy. docens, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, e-mail: farkas.tamas@btk.elte.hu — Dr. Gercsák Gábor, egy. docens, ELTE Informatikai Kar Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék, Budapest, e-mail: gercsak@map.elte.hu — Dr. Gonda Zsuzsa, egy. tanársegéd, KRE BTK Tanárképző Központ, Szakmódszertan Szakcsoport, Budapest, e-mail: zsuzsi.gonda@gmail.com — Görög Nikolett, doktorandusz, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Magyar Nyelvtudományi Doktori Program, Budapest, e-mail: gorog.nikoletta@gmail.com — Dr. Gulyás László Szabolcs, f. adjunktus, Nyíregyházi Főiskola Történettudományi és Filozófia Intézet, Történettudományi Intézeti Tanszék, Nyíregyháza, e-mail: gulyaslsz@freemail.hu — Dr. Györffy Erzsébet, egy. adjunktus, DE BTK Magyar Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, e-mail: gyorffy.erszebet@arts.unideb.hu — Hajdú Anna, doktorandusz, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Magyar Nyelvtudományi Doktori Program, Budapest, e-mail: vidorchidea@gmail.com — Hantó Réka, doktorandusz, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Alkalmazott Nyelvészet Doktori Program, Budapest, e-mail: hantoreka@gmail.com — Dr. Hegedűs Attila, egy. docens, PPKE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Piliscsaba, e-mail: hegedus.attila@btk.ppke.hu — Dr. Hoffmann István,

egy. tanár, DE BTK Magyar Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, e-mail: hoffmann@mnytud.arts.unideb.hu — Horváth Vivien, Kolibri Gyerek-könyvkiadó Kft., Budapest, e-mail: horvath.vivien.a@gmail.com — Imreh Réka, egy. hallgató, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, e-mail: imrehreka@gmail.com — Dr. Kocán Béla, középiskolai tanár, Vetési Albert Gimnázium, Veszprém, e-mail: kcnbela@gmail.com — Dr. Kozma Judit, tud. segédmunkatárs, MTA Nyelvtudományi Intézet Szótári Osztály, Budapest, e-mail: kozma.judit@nytud.mta.hu — Krizsai Fruzsina, doktorandusz, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Magyar Nyelvtudományi Doktori Program, Budapest, e-mail: f.krizsai@gmail.com — Dr. Kurcz Ádám István, vezető tanácsos, Magyar Nyelvstratégiai Intézet, Budapest, e-mail: kurczadam@gmail.com — Dr. Kustár Zoltán, egy. tanár, Debreceni Református Hittudományi Egyetem Teológiai Intézet, Ószövetségi Tanszék, Debrecen, e-mail: kustarz@drk.hu — Mikesy Gábor, vezető főtanácsos, Földmérési és Távérzékelési Intézet Térinformatikai Igazgatóság, Térinformatikai Osztály, Budapest, e-mail: mikesy.gabor@fomi.hu — Dr. Müller Márta, egy. adjunktus, ELTE BTK Germanisztikai Intézet, Magyarországi Németek Kutatási és Tanárképzési Központja, Budapest, e-mail: muller.marta@btk.elte.hu — Dr. Nagy Levente, egy. docens, ELTE BTK Romanisztikai Intézet, Román Filológiai Tanszék, Budapest, e-mail: nagy.levente@btk.elte.hu — Páji Gréta, doktorandusz, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Magyar Nyelvtudományi Doktori Program, Budapest, e-mail: gretapalyi@gmail.com — Dr. Pajzs Júlia tud. főmunkatárs, MTA Nyelvtudományi Intézet Nyelvtudományi és Alkalmazott Nyelvészeti Osztály, Nyelvtudományi Kutatócsoport, Budapest, e-mail: pajzs.julia@nytud.mta.hu — Peťovská Flóra, doktorandusz, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Magyar Nyelvtudományi Doktori Program, Budapest, e-mail: petovska@gmail.com — Dr. Reszegi Katalin, egy. adjunktus, DE BTK Magyar Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, e-mail: kataszakall@gmail.com — Dr. Sebestyén Zsolt, f. adjunktus, Nyíregyházi Főiskola Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Magyar Nyelvészeti Intézeti Tanszék, Nyíregyháza, e-mail: sebestyen1977@gmail.com — Dr. Slíz Mariann, egy. adjunktus, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, e-mail: sliz.marianna@btk.elte.hu — Dr. Sohár Anikó, egy. docens, PPKE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Angol-Amerikai Intézet, Angol Nyelvpedagógiai és Fordítástudományi Tanszék, Piliscsaba, e-mail: sohar.aniko@btk.ppke.hu — Dr. T. Somogyi Magdolna, f. tanár, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, e-mail: somogyi.magda@btk.elte.hu — Dr. Tamás Ágnes, tudományos munkatárs, SZTE BTK Történeti Intézet, Modernkori Magyar Történeti Tanszék, Szeged, e-mail: tagnes83@yahoo.com — Dr. Tóth Valéria, egy. docens, DE BTK Magyar Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, e-mail: vali@mnytud.arts.unideb.hu — Dr. Sara L. Uckelman, lecturer, Durham University, Institute for Medieval and Early Modern Studies, Durham (GB), e-mail: s.l.uckelman@durham.ac.uk — Vas Noémi, egy. hallgató, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, e-mail: vasnoemidiana@gmail.com — Dr. Vermes Albert, egy. docens, Eszterházy Károly Főiskola BTK, Anglisztika Tanszék, Eger, e-mail: vermes@ektf.hu.

CONTENTS

ARTICLES

VERMES, ALBERT: The role of context in the translation of proper names	9
KUSTÁR, ZOLTÁN: The equivalents of biblical Hebrew names in national Bible translations and the latest Hungarian Protestant Bible translations in particular.....	25
SOHÁR, ANIKÓ: To translate or not to translate? A literary translator's dilemmas of proper names with respect to speculative fiction	33
HORVÁTH, VIVIEN: The system, function and translatability of personal and animal names in the fantasy series entitled A Song of Ice and Fire	49
PEŤOVSKÁ, FLÓRA: Examining personal names in the latest Slovakian translation of the novel entitled St. Peter's Umbrella by Kálmán Mikszáth	67
GERCSÁK, GÁBOR: English translations of Hungarian lake names	77
RESZEGI, KATALIN: Proper names in children's language acquisition	83
GYÖRFFY, ERZSÉBET: The use of mental mapping in socio-onomastics	99
IMREH, RÉKA: The role of place names in an alternative ideological mindset II. Pedantic place name etymologies and new place names from the Pilis Cult	119
GULYÁS, LÁSZLÓ SZABOLCS: Relations of migration and industrial history and medieval urban development in Hungary in the light of historical anthroponymy II. Giving personal names and handicraft industry	137
TAMÁS, ÁGNES: The adoption of Hungarian family names; personal and place names in humour magazines in the period of the Tiszaeszlár Affair (1882–1883)	157
KURCZ, ÁDÁM ISTVÁN: Reflections of a minority situation encoded in names within the prose of Nándor Gion	169
BAUKO, JÁNOS: Bilingualism and the name-semiotic landscape. The laws of minority name use and the visual use of proper names in Slovakia.....	179

ONOMASTICS AND EVENTS

HOFFMANN, ISTVÁN – TÓTH, VALÉRIA: The Hungarian National Toponym Registry	195
UCKELMAN, SARA L. – SLÍZ, MARIANN: Cross-Linguistic Onomastic Lexicography: the Dictionary of Medieval Names from European Sources	203
NAGY, LEVENTE: Recent Romanian studies on the history of personal and place names in Transylvania.....	221
PAJZS, JÚLIA: Recognition of proper names in the development of the Hungarian module of the European Media Monitor	239
HAJDÚ, ANNA: Onomastics, Translation and Terminology. The conclusions of a round-table discussion.....	245
PhD theses on Onomastics defended in 2014: KOZMA, JUDIT: Tulajdonnevek helyesírása a csillagászati és az űrtani szaknyelvben [Orthography of proper names in astronomical and space research terminology]; KOCÁN, BÉLA: Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa vármegyében [A research on settlement names in the historic Comitatus of Ugocsa]	249

BOOK REVIEWS

HAJDÚ, ANNA: Joan Tort i Donada – Montserrat Montagut i Montagut eds.: Els noms en la vida quotidiana. Actes del XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques / Names in daily life. Proceedings of the XXIV ICOS International Congress of Onomastic Sciences	259
KRIZSAI, FRUZSINA: Oliviu Felecan ed.: Name and Naming. Synchronic and Diachronic Perspectives	266
BALOGH, ERNA: Oliviu Felecan – Alina Bugheşiu eds.: Onomastics in Contemporary Public Space	269
PÁJL, GRÉTA: János Bauko – Krisztián Benyovszky eds.: A nevek szemiotikája [The semiotics of names]	271
MÜLLER, MÁRTA: Rudolf Köster: Eigennamen im deutschen Wortschatz. Ein Lexikon [Proper names in the German lexicon. An encyclopaedia]	274
SLÍZ, MARIANN: George Redmonds – Turi King – David Hey: Surnames, DNA, and Family History	277
SLÍZ, MARIANN: Анна Феликсовна Литвина – Фёдор Борисович Успенский: Русские имена половецких князей. Междинастические контакты сквозь призму антропонимики [The Russian names of Cuman princes. Dynastic relations as shown by personal names]	281
BAUKO, JÁNOS: Ferenc Vörös: Nyelvek és kultúrák vonzásában. Személynevek a magyar nyelvterület északi pereméről I–II. [Around names and cultures. Personal names from the northern borderline of the Hungarian language area I–II.]	283
GONDA, ZSUZSA: Erzsébet Fercsik: Keresztnevek. Munkafüzet a Tinta Könyvkiadó Keresztnevek enciklopédiája című kiadványához [Given names. A workbook to the encyclopaedia of given names published by Tinta Publishers]	287
KOZMA, JUDIT: Herwig Kraus: Sowjetrussische Vornamen. Ein Lexikon [Soviet-Russian given names. An encyclopaedia]	289
MIKESY, GÁBOR: Barbara Bába – Magdolna Nemes: Magyar földrajzi köznevek tára [Dictionary of Hungarian geographical common nouns]	293
KOCÁN, BÉLA: Zsolt Sebestyén – Lajos Ur: Ung megye helységneveinek etimológiai szótára [Etymological dictionary of settlement names in Ung county]	298
BÁRTH M., JÁNOS: István Hoffmann: Mikrotoponímiai vizsgálatok 1. Tapolcafé helynevei [Microtoponymic surveys 1. Place names in Tapolcafé]	301
DEMJÉN, IZABELLA: János Pesti: Hosszúhetény nyelvi kincseiről. Névtani és dialektológiai tanulmányok [The linguistic treasures of Hosszúhetény. Onomastic and dialectological studies]	303
T. SOMOGYI, MAGDOLNA: Erzsébet Erdélyi: Kincsvadászat Nagykőrösön. Helyneveink nyomában [Treasure hunt in Nagykőrös. Investigating local place names]	304
BALOGH, ERNA: Judit Szilvia Várnai: A fehér barátok földjén [In the land of the Pauline Fathers]	307
Publications on Hungarian onomastics received in 2015	309

REVIEWS ON PERIODICALS

SEBESTYÉN, ZSOLT: Helynévtörténeti Tanulmányok 10 (2014)	311
HANTÓ, RÉKA: Onoma 46 (2011)	313
SLÍZ, MARIANN: Names: A Journal of Onomastics 62 (2014)	316

BÖLCSKEI, ANDREA: <i>Nomina</i> 36 (2013)	320
FÁBIÁN, ZSUZSANNA: <i>Rivista Italiana di Onomastica</i> 20 (2014)	322
DEZSŐ, PÁL: <i>Onomastica</i> 58 (2014)	325
GÖRÖG, NIKOLETT: <i>Вопросы Ономастики</i> 16–17 (2014)	327
FARKAS, TAMÁS: <i>Namn och bygd</i> 102 (2014)	330
VAS, NOÉMI: <i>Studia Anthroponymica Scandinavica</i> 32 (2014)	331
GYÖRFFY, ERZSÉBET: <i>Ortnamnssällskapet i Uppsala Årsskrift</i> (2014)	332
 IN MEMORIAM	
HOFFMANN, ISTVÁN: György Dénes (1923–2015)	335
HEGEDŰS, ATTILA: Ferenc Farkas (1931–2015)	338
CSOMORTÁNI, MAGDOLNA: Jenő Janitsek (1920–2014)	339
 INFORMATION	
To our authors	343
Contributors of this issue	347
 CONTENTS	349

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

Peer-reviewed onomastic journal of the Society of Hungarian Linguistics
and the Institute of Hungarian Linguistics and Finno-Ugric Studies of
Eötvös Loránd University (ELTE), Budapest

Editor-in-chief: TAMÁS FARKAS (ELTE)

Editor: MARIANN SLÍZ (ELTE)

Editorial Board:

JÁNOS BAUKO (UKF), ANDREA BÖLCSKEI (KRE), ZSUZSANNA FÁBIÁN (ELTE),
KÁROLY GERSTNER (MTA), ATTILA HEGEDŰS (PPKE), ISTVÁN HOFFMANN (DE),
DEZSŐ JUHÁSZ (ELTE), KRISZTINA LACZKÓ (ELTE), VALÉRIA TÓTH (DE)

Address of the Editorial Office:

Institute of Hungarian Linguistics and Finno-Ugric Studies, ELTE BTK
H-1088 Budapest, Múzeum körút 4/A – Telephone: (+36-1) 411-6500/5353
Postal address: H-1364 Budapest, Pf. 107. Hungary – E-mail: nevtert@btk.elte.hu

Available online: <http://nevtert.elte.hu>

ISSN 0139-2190 (print) – ISSN 2064-7484 (online)

No. 37

Budapest, 2015

Supported by

MTA Könyv- és Folyóirat-kiadó
Bizottsága

ELTE BTK HÖK

